11

.عەلی وەردی

خەونەکان لەنێوان زانست و بیرو باوەڕدا

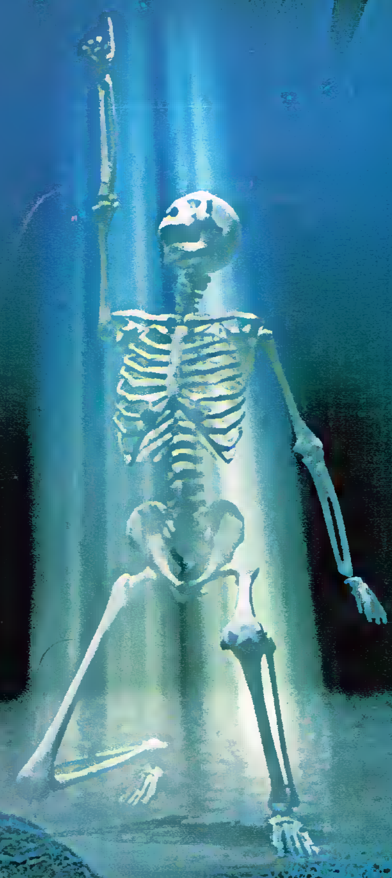

و. عەبدوڵلا جەبار

ئەندامی کارای سەندیکای ڕۆژنامەنووسانی کوردستان

ئەندامی فیدراسیۆنی ڕۆژنامەنووسانی جیهان

چاپی یەکەم

٢٠٠٥

خەونەکان
لە نێوان زانست و ئایدۆلۆژیا دا

لێکۆڵینەوەیەکە

سەبارەت بە کاریگەریەکانی خەون لە بیر و باوەڕ و نەریتی خەڵکی و ئەو بیردۆزانەی کە زانستی نوێ لەم بارەوە پێی گەیشتوە

نوسینی: دکتۆر عەلی وەردی

گۆڕینی بۆ کوردی: عبدالله جبار (مەشخەڵ کەوڵۆسی)

ئەندامی کارای سەندیکای رۆژنامەنوسانی کوردستان

ئەندامی فیدراسیۆنی رۆژنامەنوسانی جیهانی

سلێمانی ـــــــــــــــــــــــ ٢٠٠٥

مافی لەچاپدان و لەبەر گرتنەوەی پارێزراوە بۆخانەی چاپ و پەخشی ڕێنما

ناسنامەی کتێب

ناوی کتێب : خەوتەکان لەنێوان زانست و بیروو باوەڕدا

بابەت : لێکۆڵینوە

نوسینی : د/ عەلی وەردی

گۆڕینی بۆکوردی : عبدالله جبار

تایپ : شێرزاد موکریانی

شوێنی چاپ : چاپەمەنی گەنج

نۆبەتی چاپ : چاپی یەکەم

ساڵی چاپ : ٢٠٠٥

تیراژ : (١٠٠٠) دانە

ژمارەی سپاردن: (٢٢٧) ساڵی٢٠٠٥ ی وەزارەتی ڕۆشنبیری پیّدراوە

پێڕست

پێش دەستی پاچڤەکار.. ٥
پێشەکی.. ٩

دەروازەی یەکەم

بەشی یەکەم : بۆچەنی قەیمیەکان لەمڕخەون.......................... ٤٣

بەشیدووەم :ڕای موسوڵمانان لەبارەی خەونەوە......................... ٥١
بەشی سێیەم: ئاسەواری خەون لەکۆمەڵگای ئیسلامدا...................... ٥٩
بەشی چوارەم : کاریگەری خەون لەسەر بیروباوەڕە ئیسلامیەکان.............. ٧١

دەروازەی دووەم

بۆچونە نوێیەکان لەمەڕخەون
بەشی پێنجەم : پەرچەکردار.. ٨٩
بەشی شەشەم : مەزنیەتی فرۆید ٩٤
بەشی حەوتەم : خەون و سروشتی مرۆیی ١٠٠
بەشی هەشتەم : ئاوەزی ناوەکی.. ١٠٨
بەشی نۆیەم : فرۆید و ئارەزووە مرۆییەکان............................... ١٢٠
بەشی دەیەم : فرۆیدو خەونەئازار بەخشەکان.............................. ١٣٠
بەشی یانزەیەم : خەواندنی کۆمەلآیەتی................................... ١٤٣
بەشی دوانزەیەم : خەونەکیشۆتیەکان...................................... ١٥٧

دەروازەی سێیەم

زانست و دیاردە نائاسییەکانی خەون

بەشی سیازدەیەم :هەواڵدانەکانی خەو............................١٨٣

بەشی چواردەیەم : هەواڵدانەکانی خەون پاشگر......................١٩٨

بەشی پازدەیەم : خەونەکانی خەواندنی موگناتیس......................٢١٣

بەشی شازدەیەم : بلیمەتی خەونەکان ٢٣٣

پاشکۆکان

پاشکۆی یەکەم : کۆمیدیاغی ئاوەزی مرۆڤ ٢٥٩

پاشکۆی دووەم : لەنێوان گونجاوو ئەستەمدا.................................٢٨٠

پاشکۆی سێیەم : هەستی شەشەم، دیاردە نامۆکانی ئاژەڵ ٣٠٣

پاشکۆی چوارەم : ئەست چییە؟ ٣٢٩

پاشکۆی پێنجەم : لەنێوان دێوانەیی‌و بلیمەتیدا ٣٥٧

پاشکۆی شەشەم : دێوانەیی و کۆمەڵگە ٣٧٩

وتەی ماڵئاوایی...٤٠٩

(پێش دەستی پاچڤەکار)

ئەمرۆ باری ڕۆشنبیری و کەلتوری گەلی کورد بە قۆناغی دروست بوون و فۆرمەلە بووندا تێدەپەڕێت ، هێشتر (ڕۆشنبیریی کوردی) ئەدگار و خەسڵەتەکانی ئاشکرانین ••• زۆرێك ڕوتەن و، لێرەوارو ، ئاوێزەو، زورگەن و ، کەژو ، کێف ماون کە ڕوناکبیری کورد تا هەنوکەش خۆی لەقەرەیان نەداوە و هەڵوێستەی لە ئاقاریاندا نەکردووە ، چ جای ئەوەی تێگەیشتنێکی توکمەی هەبێت لەسەریان ، گەر هەشی بێت نا توانێت ئەو تێگەشتنە بگوازێتەوە بۆ نێو ئاوەزی تاکی کوردی، چونکە زۆر جار بابای ڕۆشنبیر بۆ خۆیشی یان توخنی (پرس) ەکە نەکەوتووە ، یاخود هێشتا ماویەتی تێگەشتنێکی توکمەی لە ئاقاردا گەلاڵە بکات •

هەر بەم پێودانگە دەتوانین بێژین : (کتێبخانەی کوردی) یش ، هەرچەندە هەنگاوی باشی بریوە بەلام لەزۆر ڕووەوە هەژاری و نەداری (و فرە جاریش لاساری ، بەتایبەت کەدەبینین شەپۆلێ کتێب و نامیلکەی کوردی بێ ئەرزشی زانستی و ڕۆشنبیری چاپ دەکرێن و دەخرێنە سەر شۆستە و جادە کانمان !!) پێوە دیارە ••• ئینجا پڕکردنەوەی ئەو ئاتاجەش ئەرکی هەموانە و تەنها کاڵای باڵای بژاردە و کۆمەڵە کەسانێکی تایبەت نیە ، ئەمەش بەو واتایەی کە کار کردن لە کایە کەلتوریەکاندا ئەوەندەی ئەرك و بەر پرسیاریە ، نیو ئەوەندە ئیمتیاز و دەستکەوت نیە ، هەر بۆیە دەبینین شەقامەکانی بازێڕی ڕۆشنبیریمان چۆڵ و هۆڵن و تاك وتەرا خەڵکیان تێدا دەبینرێت •

هۆکاری خامۆشیو کرو کپی شەقامی ڕۆشنبیریمان ڕەنگە لەم دوو خاڵە دا قەتیس ببێت :

١- لە بنەڕەتەوە بوارە ڕوناکبیری و کەلتوریەکەمان هێندە بەر تەسك و کەم مەودایە ڕێگە نادات ڕێبوارەکانی نێوی ، وەك ئەوەی هەن خۆیان نمایش بکەن •••

بە دەربڕینێکی دیکە : بوارە ڕوناکبیریەکەمان هێشتر کۆڕپەیە !! بەم پێ یە کەم وکوڕی و ناتەواوی زۆریشی تێدا بەدی دەکرێ ، هەم لە ڕووی خودی بوارە کەوە و هەم لە ڕووی کارەکتەرەکانی ناویەوە •

٢- زۆر بەداخەوە کۆمەڵگەی کوردی ، ئەوەندەی ڕێز و حورمەتی چەقۆکێش و پیاوە قۆشمەکانی لەلایەو دەیان نرخێنێ ، ئەوەندەی پیاوی دەوڵەمەند و موتریفی تێدا سەنگینە ، نیو ئەوەندە نگینەکانی فیکر و زاری ڕۆشنبیرانی لا بەبایەخ نیە ؟! ••• حیزبەکانی کوردستان و دەستەڵاتی کوردییش لەم ڕووەوە هیچیان کەمتر نیە لە کۆمەڵگەی کوردی ، هەر دەبی واش بێ ! چونکە خۆ دەستەڵاتی کوردی لە بۆشایی ئاسمانەوە نەهاتووە ، ئەدی هەر کوڕی نێو کۆمەڵانی خەڵك نیە ؟•

لە نێو کۆمەڵگەی کوردی ولەژێر سایە وساباتی دەستەڵاتی کوردی دا ، تەنانەت نوسەر و ڕۆشنبیرە مەزنەکانیشمان (ئەگەر هەبن !!) نابێ چاوەڕوان بن ڕۆژێك لە ڕۆژان بە چاوی ڕێزەوە لە کۆمەڵگەدا سەیر بکرێن ••• بەڵکو ئەبێت هەمیشە چاوەڕوان بن تاکو لە ژیاندان بکرێنە دەرەوەی کۆمەڵگەوە (کەنگێ بابای

ڕۆشنبیری ڕوت و ڕەجاڵ هاوشانی پیاوە بەرز و دراو لەمشت و چەك لەپشتەکان دەبێ ؟) بۆیە دەبێ چاوەڕوان بن لە بری ئەوەی پاداشت بکرێن ، باجی زمان درێژی و ڕەخنە گرتن و چاو تیژیەکەیان بدەن ، چونکە توانیویان ناتەواو یەکانی کۆمەڵگە و دەسەڵات ببینن !!•

وەلێ ئەفسوس ! کەنوسەرە گەورەکانمان دەمرن و عومری درێژ بۆ پیاوە دەبەنگەکان بە جێ دێڵن ، ئەوجا هەزار خاوەنیان بۆ دروست دەبێت ••• یەکێك پەیکەرێکی بۆ دەتاشێ ، ئەوی تر دێت پارکێ یان شەقام وشاڕێیەکی بە ناوەوە ناو زەد دەکات •••• هتد !!•

ئەدی هەیاران ، ئەمە کوشندە ترین پەتا نیە لەنێو ئەقلیەتی جەماعی کوردی دا؟ ئەمە سەقەت ترین تێڕامان نیە لە ڕۆڵ ونرخی ڕۆشنبیران ؟؟ ئەمە بەهێزترین فاکتەر نیە بۆ وەی خەڵکی لە بوارە ڕۆشنبیریەکان دوربکەونەوە و ، شەقام و تولە ڕێکانی بازێری ڕۆشنبیریمان چۆڵتر بکەن ؟•

*** *** ***

ئەمە حاڵ وباڵی پانتایە ڕۆشنبیریەکەمانە و ، لە نێو ئاوا بارو دۆخێکدا پەڕاوگەیەکمان بنیات ناوە ، و ناونراوە (کتێبخانەی کوردی) ! کەهێشتر زۆرێك لە ڕەفەکانی بەتاڵ و خاڵین و چاوەڕوانن بە بەرهەمی بەهێز پڕبکرێنەوە •• لەم کاتەشدا پتر لەهەر ساتێکی کە پێویستە بە بابەت و لێکۆڵینەوە و توێژینەوەی هەمەجۆر و پڕ بایەخ کتێبخانەکەمان پڕبکەینەوە •

*** *** ***

ئەم پەرتوکەی هەنوکە لە بەردەست و دیدی خوێنەرانی بەڕێزدایە ، یەکێکی ترە لە هەوڵ و کۆششە زانستیەکانی مامۆستا(دکتۆر عەلی وەردی) ••• لەم لێکۆڵینەوەیەدا (د• وەردی) توانیویەتی هەڵکورمان و هەڵوێستەیەکی قوڵ وکاریگەر بکات لەگەڵ (خەون) دا ••• چ لەڕووی زانستی یەوە یان لەڕووی کاریگەریە کۆمەڵایەتیەکانی خەونەوە •

من بۆ خۆم کاتێ پەرتوکەکەم خۆندەوە و لە تەکیدا ژیام ، هەستم کرد پێویستە ئەرکی بە کوردی کردنی لە ئەستۆ بگرم ، چونکە بەڕاستی وەرچەرخانێکی نوعی دروست دەکات لە تێگەشتنی دیاردەی (خەون) دا ، سەرباری ئەوەش هێشتر ئەم پەرتوکە سەنگینە نەکراوەتە کوردی ، کە دەبوا بەر لە چەندین ساڵ بە کوردی کرابا ، وەلێ ئێستاکەش نەچوە بچێ !! بالە ئیستەوە بکرێتە جوانترین مەدالیا و بیکەین بەبەرۆکی پەڕاوگەی کوردی •

هەر چەندە نامەوێت لێرەدا خوێندنەوەیەکی کورتی کتێبەکە بکەم ، یاخود (دکتۆر عەلی وەردی) بە ئێوەی بەڕێز بناسێنم ، چونکە پێم وایە ئەو زۆر لەمێژە لای هەموان ناسراوە•• بەڵام ئەوەندە دەڵێم : پەڕاوەکە بەهایەکی زانستی و ڕۆشنبیری گەورەی هەیە و، لەکاتی خوێندنەوەشی دا پتر بەنێو دەریا فراوانەکەی (د• وەردی) دا ڕۆدەچین و ، پەی بەزۆرێك لەو نهێنیانە دەبەین کەلە بابەتی خەون و کاریگەریە کۆمەڵایەتیەکانیەوە لەلامان شاردراوەبوون ••• وەلێ با لێگەڕێین لێکۆڵینەوەکە خۆی نمایشی خۆی بکات •

***　***　***

بەر لەوە ی کۆتایی بەم پێش دەستی‌یە کورتە بێنم ، حەز دەکەم ئاماژەیەك بدەم بەو ورتکە رەخنانەی کەلەدوای چاپکردنی پەرتوکی (واعیزەکانی سوڵتان) ئاراستەی من (وەکو وەرگێڕی کتێبەکە) کرابوو ••• نەخاسمە ئەو برادەرەی کەلە رۆژنامەی (ڕێگای کوردستان) دا لە گۆشەی (بێژن) دا بەتوانجەوە نوسیبووی :(یەژن برادەرێ پەرتوکێکی عەلی وەردی وەرگێڕاوە و لەبەرانبەر "صاحب الشوکە " دا " خاوەنی دڕك " ی بەکار هێناوە) •

مەبەستی لەوەیە : من لەبەرانبەر واژەی " صاحب الشوکە" ی تێکستە عارەویەکەدا ، واژەی " خاوەنی دڕك " م وەکار بردووە ، ئەو برادەرەشمان ئەو تەرزە بەکار هێنان و پاچڤە کردنەی بە هەڵەو ناتەواو داوەتە قەڵەم !! بۆیە بە شانازیەکی زۆرەوە (وەك هەنگی لە گوێزدا دیێتەوە) لە رۆژنامەکەی دا ئاماژەیەکی گاڵتە جاڕیانەی پێ دابوو ••• هەنووکە منیش دەخوازم زۆر بە کورتی لە وەڵامی ئەو برادەرە دا بێژم :

١- من خۆم بە خاوەنی ئەو وەرگێڕانە دەزانم و شانازیشی پێوە دەکەم •

٢- گرفتی هەندێ لە ڕۆشنبیرەکانی لای ئێمە ، ئەوەیە ڕەخنە دەگرن ،بەڵام بێ ئەوەی بزانن ڕەخنە لەچی دەگرن و ، قوڵ بوونەوەی پێویستیان هەبێت لە بابەتەکەدا••• بەدەربڕینێکی تر: هەندێ لەو بەڕێزانە تەنها بۆ خۆدەرخستن و " ئیسپات وجود " لە رۆژنامەکاندا دەنوسن ، نەك لە خەمی پرۆسە رۆشنبیریەکەدا بن (ئەدی سەرێ لەنێو سەراندا نەبێت بۆ برین نەبێ بۆ چی باشە ؟ - وەك کورد دەڵێت) !! هەر بۆیە زۆر جار نوسینەکانیان تەنها دێڕ رەش کردنەوەیە بێ ئەوەی پەیامێکیان هەبێت •••

٣- ئەبێ ئەو برادەرەمان بزانێت ، هەر ووشەیەك پێك دێت لە دووبەش (فۆرم + ناوەڕۆك) بۆیە من کاتێ "صاحب الشوکە" م کردوّتە " خاوەنی دڕك " گەر تەنها لەم ڕووەشەوە سەیربکرێت ، واتە لەڕووی فۆرمی وشەکەوە سەدا سەد مەبەستم پێکاوە و ، هیچ زمان زانێکیش ناتوانێت بڵێت: وانیە !!

٤- نوسەر کەدەڵێت : "صاحب الشوکە" مەبەستی لە کەسێکی بەدەستەڵات وستەم کارو زۆردارە (ئەمە مانا " ئیستلاحی" یەکەی ئەو وشەیە) ئەو برادەرەش پێی باش بوە منیش بەو شێوەیەم وەربگێڕایە ••• بەڵام من وەکو کوردێك لەکاتێکدا مامەڵە لەگەڵ دەقێکی بێگانەدا دەکەم وئەمەوێت بیکەمە کوردی ، سەربەستم لەوەدا بەهەرکام لە دیالێکتە کوردیەکان وەری بگێڕم ، مادامێك ئەو وشەیەی بەکاری دێنم لە تۆشەدانی فەرهەنگی کوردی دا جێگەی دەبێتەوە و کوردیش لێی حاڵی دەبن •• لەژێر ڕۆشنایی ئەو ڕونکردنەوەیەدا ، بە برادەرەکەی (ڕێگای کوردستان) دەڵێم : لە بناری سورێن و حەوزەی شارەزووردا بەهەرکەسێك گوترا: " فلان کەس دڕکی هەیە " ، مەبەستیان لەوەیە: " زۆردارە و توند وتیژی ودەستەڵات و توانای هەیە " ••• من بەزمانی خەڵکی دەڤەری شارەزوور ئەو وشەیەم وەرگێڕاوە " واش دەزانم کارێکی خراپ و یاساغم نەکردبێت ! " ئێدی گوناهی، من یان خەڵکی دەڤەری شارەزوور چی یە، کە برادەرێکی

ڕەخنەگرو زمان زانمان لەو دیالێکتە کوردیە تێ نەگات ؟! ئەو برادەرەمان دەتوانێت بچێتە شارەزوور و لەهەر کوردێك بپرسێ : " فلان کەس دڕکی هەیە ، یانی چی ؟" دەست بەجێ وەلامی دەدەنەوە :" مانای ئەوەیە زەبر و زەنگ و دەستەلاتی هەیە " جانازانم ئێستا ئەو برادەرەمان قەناعەت دەکات یاخود زەحمەتی سەفەرێك بۆ دەڤەری شارەزوور دەخاتە بەر خۆی ؟!٠

لە کۆتایی دا بەو برادەرە دەڵێم : بەڕێزت مەحکومیت بەوەی زیاتر بخوێنیتەوە و ، شارەزایی لە لەهجە ناوچەییەکانی زمانی کوردیدا پەیدا بکەیت ، نەك ئێمە ومانان ناچار بین بەوەی لەبەر ئارەزوو و ئاستی تێگەشتنی بەڕێزتان دەست بەرداری ووشە ڕەسەنەکانمان بین !!٠

*** *** ***

ماوەتەوە بڵێم : هەندی لەو دەستەواژەو شێوازە نوسین و زاراوانەی لەم پەرتوکەدا بەکارهاتوون ، مامۆستا (عەلی وەردی) بە شێوازی تایبەتی خۆی مامەڵەی لەگەڵدا کردوون ، تەنانەت ڕەنگە هەندێ لە ناوزەد کردنەکان تەنها مڵکی (د٠ وەردی) بن ٠٠٠ بەندەش لەو ڕوانگەیەوە ، هەندێ جار ناچاربووم مامەڵەیەکی (حەرفی) ڕووت لەگەڵ ناوزەد کردنەکاندا بکەم ، هەرچەندە هەوڵیشم داوە تاڕادەیەکی زۆر ناوزەد کردنەکان هەم نزیك بن لە تێگەشتنی خوێنەری کوردەوە و ، هەم بە بابەتەکەشەوە گرێ بدرێت و لە بازنەی مەبەستەکەی نوسەر دەرنەچێت ٠

بۆنمونە: مامۆستا (وەردی) ئاماژە بەیەکێك لە قوتابخانە فەلسەفیەکان دەکات وناوی دەنێت(لادرییین) ئینجا من لە ئاقاری ئەم وشەیەدا لەوڕێگەیە زیاترم پێ شك نەهات کەبە (نازانمیەکان) وەری بگێڕم ، واتە ناچار بوم مامەڵە لەگەڵ (فۆرم)ی وشەکەدا بکەم ، چونکە هەرچەند سەرنجم دەدا لەگەڵ مەبەستەکەی مامۆستادا وێك دەهاتەوە ، جگە لەوەش هەقە دانی بەو ڕاستی یەدا بنێم کەلەوشێوازە دەربڕینە جوانترم شك نەبرد!!٠

ئیتر نازانم لەگۆشەی کام ڕۆژنامەدا بابایەکی تر دێت و بەممەرەدی "صاحب الشوکە" کەی لەمەڕ واعیزەکانی سوڵتان "سەر پێیی یانە توانجمان ئاراستە دەکاتەوە ؟؟ ٠

لەو توانجە سەر پێ یانەش بترازێ ، ئیدی شادومانم بە خستنە ڕوو و پێشکەش کردنی ڕەخنە بابەتی و زانستی و قوڵەکانتان ، وەك دیاریەکی سەنگین و خەڵاتێکی بەنگین ٠٠٠ تاکو لەچاپەکانی داهاتوودا کەڵکی لێ وەربگرم٠

سەرباری ئەم ڕازانەش، خوازیارم ڕۆشنبیران و خوێنەرانی کورد ، ئەم هەوڵەم وەك دیاریەکی بچوك لێ قبوڵ بفەرموون (ئاخەر دیاری شوان یان شنگە یان هەڵەکوك) ٠٠٠ هیوادارم توانیبێتم ڕاژەیەکم بە خوێنەرانی کورد و پەڕاوگەی کوردی کردبێ ٠٠

عەبدوولا جەبار شەمسەدین (مەشخەڵ کەوڵۆسی)

mashxalkaulusy @yahoo.com abdula_m@hotmail.com

mob- 07301121586 tel - 0538840167

پێشەكی

پەیڤێ كە دەبێ بگوترێ

ئەم پەرتوكەی هەنوكە لە بەردەستی خوێنەراندایە چیرۆكێكی هەیە كە لە كۆمیدیا خالّی نیە، لە مانگی نیسانی سالّی ١٩٥٧ دا دەستم بە چاپكردنی ئەم پەرتوكە كرد، وا بڕیار بوو لە هاوینی هەمان سالّدا كۆتایی بە چاپكردنی بێت، هەر بۆیە چەندین جار لە ڕۆژنامە ناوخۆییەكاندا باسم لە وادەی نزیكی دەرچونی پەرتوكەكە كرد.

پەرتوكەكە وەك خوێنەر دەبینێت دابەشكراوە بۆ سێ بەش، هێشتر چاپخانە لە چاپكردنی دوو بەشی سەرەتا نەبووبوویەوە كە داوام لێكرد چاپكردنی رابگرێت، و دوای بخات و ئەو بەشانەش كە چاپكراون لەسەر ڕەفەكان دابنێت .. چاپخانەش بێئەوەی بزانێت هۆكاری ئەم داوایەم چییە، بە قسەمیان كرد ... ئیدی پەڕە و بەشە چاپكراوەكانی پەرتوكەكە لە نێو گەنجینەی چاپخانەكەدا پەیتا پەیتا تەپ و تۆزی لەسەر دەنیشت و تیشكی خۆر لێی دەدا و دەی پورتوكاند.

بەم باسە نامەوێ بانگەشەی ئازایەتی و پالّەوانێتی بۆ خۆم بكەم،یاخود وا نیشان بدەم كە پەرتوكەكە دژایەتیەكی ئاشكرای ڕژێمی ڕامیاری پێشووی تێدایە ... لەراستی دا كتێوەكەم خالّییە لە هەر جۆرە دژایەتیەكی بەو شێوەیە ... خوێنەریش هەر كە پەرتوكەكەی خوێندەوە ڕاستی گوتەكەمی بۆ دەردەكەوێت ... وەلێ دواخستنی چاپكردنەكەی بۆ وە دەگەڕێتەوە كە هاوڕێیەكم ئامۆژگاریەكی كردم و باسی شتێكی كرد كە من لە بەردا هەستم پێ نەكردبوو.

لە كۆتاییەكانی سەردەمی پێشودا، نەریتم وابوو كتێبێكم چاپ و بلاّو نەدەكردەوە بۆ خەلّكی، دوای ئەوە نەبێت كە ئەم خستنە بەر دەستی هەندێك لەو هاوەلّ و برادەرانەی كە دەرك بە ناواخنی شتەكان دەكەن و سەریان لەسیاسەت دەرئەچێ ...

ئنجا گوێشم بۆ ئامۆژگاریەكانیان دەگرت تاكو نەگلێم لە گرفتێكەوە كە هیچ پێویستیەكم پێی نیە، یان خۆم وەردەم لە بابەتێك بەهۆیەوە توند بكرێم لەبەندیخانە.

رۆشتم بۆ لای هاوەڵێكم و بابەتەكانی ئەم كتێوەم خستە بەر دەستی، سەیرێكی كرد و ئنجا برۆكانی بەرز كردەوە و زەردەخەنەیەكی نائومێدی لەسەر لێوی بوو، گووتی: براكەم! ئامۆژگاریت دەكەم كە لەم كاتەدا ئەم پەرتوكە بلاو نەكەیتەوە.

لەم ئامۆژگاریەی هاوڕێكەم سەرسام بووم، چونكە دڵنیا بووم لەوەی پەڕاوەكە باسی (خەون) دەكات و هیچ فرێكی بەسیاسەتەوە نیە، نە لە دوور و نەلە نزیك ... لە راستیش دا لە نێو هەموو پەڕاوە چاپكراوەكانم دا كەمترین سیخورمە و گەستنی تێدایە...

بەلام هاوڕێكەم دەربارەی كتێبەكەم گوتی راستەوخۆ هەستی بنەماڵەی دەستەلاتدار و خێزانی پاشایەتی بریندار دەكات، چونكە بە پەنامەكی توخنی (چینی شەریفان)[1] دەكەوێت كە وەچەی پێغەمبەرن ... ئەم توخن كەوتنەش پادشا و خزمەكانی تورە دەكات، چونكە ئەمان لە حوكم كردن دا (وەك خۆیان بڕوایان پێیەتی) پشتیان بەستوە بەو مافەیان كە بە میراتی بۆیان ماوەتەوە بەو پێیەی كە لە (ئەهل و بەیتی) پاكی پێغەمبەرن.

هاوڕێكەم گەشتە ئەو دەرئەنجامەی كە ئەوان ئارام دەگرن لەسەر رەخنەیەك كە ئاراستەی سیاسەتی وەزیرەكان یاخود فەرمانبەرەكانیان بكرێ، بەلام ئارام ناگرن لە كاتێك دا رەخنە ئاراستەی بنەماڵەی پادشا یا خود ئەو هێزە پەنامەكیە بكرێت كە لە پشتی پەردەوە یارمەتی‌یان دەدات ... بنەماڵەی پادشا بە جەفەنگ و دروشمی رژێم دادەنرێن، جا ڕەخنەگرتنیش لەو جەفەنگە لە دیدی واندا گەورەترین و دزێوترین تاوانە كەمرۆڤ لەم وڵاتە دا بیكات ... وەك بانگەشەیەكیشە بۆ ڕماندنی ئەو بناغەیەی كە قەوارەی رژێمەكەی لەسەر بنیات نراوە.

هێشتر ماوەیەكی زۆر بەسەر ئەم هەڤپەیڤینەی من و هاوڕێكەم دا گوزەری نەكردبوو، كە لە عێراق و لوبنان و ئوردون دا، هەرایەك بەرپاكرا، لەبەرانبەر وتارێك دا كە نوسەرێكی میسری بلاوی كردبویەوە و تیای دا ئاماژەی دابوو بەوەی كە ئیسلام

یاساولٚ و داربەدەستەكانی سەردەمی رابردوو ئەم هەلەیان قۆستەوە و دەهاتن و دەچوون و هەر مل نەدانێك بە غەزلٚ و پلە وپایەی نەژادی (شریف)یان بەدەرچوون لە ئاین دەدایە قەلٚەم.

ئەز لەم هەرایە دا جارێكی‌تر هۆكارێكی جیدیم بینی كەهانی دام بلاٚوكردنەوەی ئەم پەڕاوە دوا بخەم ... گەر بهاتبا و ئەم پەرتوكەم لەكاتی هەراكەدا چاپ بكردایە ئەوا هەندێك لە خەلٚەتاوەكان دوودلٚ نەدەبوون لەوەی لەبەر خاتری خوا بمكوژن، وەك ئەوەی كە هەولٚیان دا لە دوای چاپكردنی پەرتوكی (واعیزەكانی سولٚتان) دەرهەقم بیكەن.

لێرەدا دەمەوێت سەرنجی خوێنەر رابكێشم بۆ لای ئەوەی كە من لەم پەرتوكەدا هەولٚم نەداوە لە پلە و پایەی (ئەهل بەیت) بێنمە خوارێ، چونكە من خۆم یەكێكم لەوانەی بڕوایان بە فەزلٚ و رێزی (ئەهل بەیت)ی پێغەمبەر (د.خ) هەیە ... تەنانەت لە هەندێ لە پەرتوكەكانی پێشوم دا باسم لە شوێنەواری چاكی ئەوان لە ئیسلام دا كردوە.

بەلاٚم گەر ئێمە (ئەهل بەیت) بە پیرۆز بزانین تەنها پشت بە نەژاد نابەستین، چونكە نەسەب لای خودا چ نیە ... وەك زانراوە ئیسلامیش یەكسانی خستە نێوان گەوردیەكی قوڕەیشی و كۆیلەیەكی حەبەشی.

لە ئیسلام دا پێوەری رێز و پلە و پایە كردەوەی چاكە، وەلیٚ ئەو سەیدەی كە كردەوەی بەد دەكات و ستەم لە خەلٚكی دەكات لای خودا نەژادەكەی شفاعەتی بۆ ناكات كە لەوەچەی پێغەمبەرە ... لە پێغەمبەریش گێڕدراوەتەوە كە دەرهەق بە ئەهل و بەیتی خۆی فەرموویەتی (إنی لااغنی عنكم من الله شیئاً)!

ئەهل و بەیت لەسەرەتای ئیسلام دا بۆیە پلە و پایەی بەرزیان هەبوو، چونكە تێكۆشەر و شۆڕشگێڕ بون و مالٚ و گیانی خۆیان بەخشی لە پێناوی قەلاٚچۆكردنی ستەم دا،وەلیٚ ئەوانەیان كە لایەنگری ستەم كاران بوون، موسلٚمانە یەكەمینەكان بە سوك سەیریان دەكردن، وەك چۆن هەر كەسێكی‌تری لایەنگری ستەم كارانیان بە سوك و بێئەرزش سەیر دەكرد.

پێغەمبەر، دژایەتی ئەو چینەی ددکرد کە بەهۆی نەژادیانەوە خۆیان لە خەڵکی بە بەرزتر دەزانی ... بۆیە ناچێتە عەقڵەوە پێغەمبەر لە وەچەکانی خۆی چینێك دروست بکات جێگەی ئەو چینە بگرێتەوە (کە خۆی لەناوی برد)... لەم ڕووەوە ملەجەڕێی ئەوە ناکەم کە پێغەمبەری ئامۆژگاری نەتەوەکەی کردبێت تا بەچاکی و جوانی لە گەڵ وەچەکانی دا بجوڵێنەوە ... بەڵام ئەمە یانی نە کە لە ئەهل و بەیتەکەی چینێك پەیدا ببێت کە بە باڵایی تاهەتایە بمێنێتەوە.

پێغەمبەر (د.خ) بۆیە ئامۆژگاری بەچاکی جوڵانەوەی کرد لە گەڵ وەچەکانی دا، چونکە بە چاو تیژی خۆی دەیزانی، کە هەندێ لەوانەی کە دژن بە خۆی! لە دوای مردنی تۆڵە لە وەچەکانی دەکەنەوە، وەك نەفامەکان کە بەرانبەر دوژمنەکانیان دەیکەن ... لە بەر هەمان هۆکاریش ئامۆژگاری خەڵکی کردوە لە گەڵ پشتیوان (ئەنسار)ەکان دا بەچاکی بجوڵێنەوە. خوداش زاناترە.

*** *** ***

ڕەنگە یەکێك لێم بپرسێت: جا چ پەیوەندیەك هەیە لە نێوان ئەم کتێبە دا کە لە خەون دەدوێت لە گەڵ مەسەلەی سەیدەکان و ئەهلی بەیت دا؟

راستیەك کە شیاوە خوێنەر بەر لەوەی ئەم پەرتوکە بخوێنێتەوە بیزانێت، ئەوەیە کە من لە بارەی خەونەوە، لەسەر شێوازی زانا دەروونناسەکانی پێشوو نەمنوسیوە، دانیش بەوە دا دەنێم کە من پسپۆڕ نیم لە بابەتی خەون لە ڕوە سایکۆلۆژیەکەیەوە، پسپۆڕێتی بەندە، وەك خوێنەریش دەزانێت، بریتی‌یە لە زانستی کۆمەڵناسیی، وەڵێ هەستم کرد کە (خەون) بە شێوەیەکی ناراستەوخۆ توخنی بابەتی پسپۆڕێتیەکەم دەکەوێت ... ئەمەش مەسەلەیەکە لە وڵاتە پێشکەوتوو شارستانیەکاندا زانایانی سۆسیۆلۆژی گرنگی پێنادەن ... چونکە ئەوان وا نابینن کە لە وڵاتەکانیان دا خەون پەیوەندی توند و تۆڵی هەبێت بە پرسە کۆمەڵایەتیەکانەوە، ئەمە لە کاتێك دا لە وڵاتەکانی ئێمە دا، بە پێچەوانەیە.

دەتوانم بڵێم: ئێمە لەو نەتەوانەین کە زۆر لە ژێر کاریگەری خەون داین، لە ڕووی کۆمەڵایەتیەوە زۆربەی بیر و باوەڕ و نەریتەکانمان، لە ئەنجامی بە پیرۆزکردنی

خەونەکانمانەوە تیاماندا دروست بون و گەشە و نەش و نمایان کردوە ... هەندێك لە پیاوانی ئاینی لای ئێمە پێیان وایە جاری وا هەیە هەندێك لە خەونەکان دەربڕی سروش (وحی)ن کە نابێت گومان لە ڕاستی و دروستیان بکرێ ... نەخوێندەوارەکانیش لەم ڕووەوە بە دوای پیاوانی ئاینی دا ڕۆشتون، تا ڕادەیەك کاریگەریەکی زۆر خراپی کۆمەڵایەتی لێکەوتۆتەوە.

ئەم بیر و باوەڕە کاتێك تیایاندا زیاتر بنج دادەکوتێ کە لە خەویاندا پێغەمبەر (د.خ) یاخود پێشەوایەکی ئایینی دەبینن و فەرمانێکیان پێدەدەن. ئەمان لەو کاتەدا بڕوایان وایە خەوەکانیان ڕاست و دروستە بۆیە دەبینین هەوڵ دەدەن بۆ جێبەجێکردنی ئەو فەرمانەی پێغەمبەر (د.خ) یان پێشەوا ئاینی‌یەکە لە خەودا پێی گوتون، هەروەکو لەکاتی بێداری دا پێی گوتبن. یەکێك لەو فەرمودانەی کە لەم بارەوە گێڕدراونەتەوە، ئەو فەرموودەیە کە (ئەهلی سوننە) دەیگێڕنەوە و لە پەڕاوەکانیشیان داهاتووە، و دە فەرمێت: (من رآنا فقد رآنا، فان الشیطان لایتکوینی)[٢] واتە "هەر کەس بمان بینێ لە خەودا، ئەوە هەر بەراستی بینیوینی، چونکە شەیتان خۆی ناکات بە ئێمە"، هەر لەم بارەوە شیعەکانیش ئەم فەرمودەی ئاوها لە پێشەواکانیان دەگێڕنەوە. فەرمودەی دیکەی هاوشێوەی ئەم فەرمودەیە بە بەربڵاوی لە نێو پەرتوکەکانی فەرمودە دا هەن ... ئەمەش بەڵگەیەکە لەسەر ئەوەی هەموو پێڕە ئیسلامیەکان، جگە لە (موعتەزیلە و زەیدیە)، یەکڕان لەسەر ئەوەی هەرچی لە سەر زاری پێغەمبەر و پێشەوایان هاتە دەرێ کاتێ لە خەودا دەبینرێن ڕاست و دروستە ... ئەمەش وایکردووە موسڵمانان هەندێ بیر و بۆچوونی وا وەرگرن کە خودا هیچ بەڵگەیەکی لەسەر نەهێناوەتەخوارێ.

یەکێکە لەو بیر و باوەڕانەی بە هۆی خەونەوە تەشەنەی کرد و دروست بوو لە نێو موسڵمانان دا بریتی‌یە لە (بیر و باوەڕی پیرۆزکردنی سەیدەکان "وەچەکانی پێغەمبەر") بە چاوپۆشین لەوەی چ کارێك دەکەن یان چ ئاکارێکیان هەیە.

لە بەشی چوارەمی ئەم پەرتوکە دا چیرۆکی هەندێ لەو خەونانەم باسکردوە، کە تیای دا موسوڵمانێك پێغەمبەر (د.خ) یان فاتیمەی زەهرا، یاخود پێشەوایەکی ئاینی

ئەهل و بەیتی دیوە و، فەرمانی ئەوەیان پێداوە کە ڕێز لە سەیدەکان بگرێت و گوێڕایەڵیان بێت سەرەڕای هیچ و پوچی و ستەم کارییان ... هەندێك لە موسڵمانانیش زۆر بە داخەوە ، ئەم چیرۆکانە دەگێڕنەوە و بڕوایان پێیەتی و بە کرۆکی شەریعەتی ئیسلامیشیان دادەنێن.

خوێنەر لە بەشی چوارەمی ئەم پەرتوکە دا دەبینێت، کەمن بە تایبەتی باسم لەو خەونانە کردووە کە (ئیبن و لحەجەری هەیتەمی) لە کتێبەکەی دا (الصواعق المحرقە) باسی کردوە ... ئەو پەرتوکەی (ئیبن و لحەجەر) بۆ ئێمەی عێراقی گرنگی تایبەتی هەیە ... چونکە ئەو لە کاتێك دا ئەو پەرتوکەی نوسیوە، لە (حیجاز) دا ژیاوە، لە ژێرستەمی بنەماڵەی (هاشمی) دا، ئەو بنەماڵەیە کە ئێمەش بەم دواییانە کەوتینە ژێر ستەمیان و ئەوی چەشتمان بە دەستیانەوە چەشتمان.

وا دیارە (ابن الحجر) یەکێك بوە لە (واعیزەگانی سوڵتان). هەرلە بەر ئەوەش دەبینین لە پەرتوکەکەی دا ستایشی بنەماڵەی هاشمیەکان دەکات و باس لەو خەونانە دەکات کە تیایان دا پێغەمبەر (د.خ) یاخود فاتیمەی کچی بینراون و فەرمانیان بە موسڵمانان کردووە (سەیدەکانیان خۆشبوێت و مل کەچی حوکم و دەستەڵاتیان بن و ڕێزیان بگرن).

هەندێ ئاکار و بیر و باوەڕ:

کاریگەری خەون لە سەر موسڵمانان تەنها لەو بوارە دا کورت هەڵناهێنرێ کە لێی دواین ... بەڵکو چەندین بواریتر هەیە کە خەون تیایاندا جێپەنجەی کۆمەڵایەتی گەورەی هەبوە ... لەم کتێبە دا هەندێکیانم باسکردوە و هەندێکیتریشیانم لە دەست چوە و باسم نەکردوە.

لەم ماوەیەی دوایی دا نامیلکەیەکی بچوکم دۆزیەوە پەیوەندیەکی بەم باسەی ئێمەوە هەیە .. نامیلکەکە بریتییە لە ژیاننامەی شێخ (ئەحمەد ئەحسائی) و هەر بە پێنوسی خۆیشی نوسراوە.

زۆرینـەی خوێنـەران شـێخ (ئەحمـەد ئەحسائی) ناناسـن، دیـارە ئـەویش پیاوێکـە شایسـتەیە خوێنـەران بیناسـن و لێکۆڵینـەوە لـە ئاسـەوارەکانی بکـەن، ئـەم پیـاوە لـە کۆتاییەکانی سەدەی دوانزەی کۆچی دا، گروپێکی ئیسلامی تایبەت بە خۆی دامەزراندوە و شوێنکەوتوانێکی زۆری هەبوە و ئەمڕۆش لە هەندێ ناوچەی عێراق و ئێران دا بڵاو بونەتەوە ... ئەم گروپە بـە زیادەڕەوّیی ناسراون لـە بەرانبـەر دوانـزدە ئیمامەکـەدا ... دواتـر هـەر لـەم گروپـەوە، گروپـەکانی (کەشـفی و بـابی و بـەهائی و ... هتـد) سـەریان هەڵدا.

کاتێ سەرنج لە ژیاننامەی (شێخ ئەحمەد ئەحسائی) دەدەین، دەبینین زۆربەی بیر و باوەڕە توندەکانی لە خەونەوە وەرگرتوە، پشتیشی بەو فەرمودەیـە بەستوە کـە دەڵێت: (من رآنا فقد رآنا حقاً ...).

شێخ دەربـارەی خـۆی دەڵێت: یەکـەمجار لـە خـەودا حەسـەنی کـوڕی عـەلی (سڵاوی خوای لێ بێت)ی بینیوە، داوای لە حەسەن کردوە شتێکی فێر بکات هەر کات حەزی کرد حەسەن یان هەر کەسێکیتر لە خەودا ببینێت، ئەو حەزەی بێتـە دی و لەخـەو دا بیـان بینێـت... بۆیـە حەسـەن چـەند کۆپلەیـە هـۆنراوەی فێرکـردوە ... دواتـر ئـەو چـەند کۆپلەیە بونە کلیلی گەنجینەیەکی گەورەی زانیاریەکانی شێخ ... چونکە بـە هـۆی ئـەو کۆ پلانەوە توانیویەتی بەپێی پێویستی خۆی هەر ئیمامێکی بوێت لە خەو دا ببینێت.

شـێخ ئەحمـەد بـۆ خـۆی سـەبارەت بـە خەونـەکانی ئاوەهـا دەدوێـت بـە دەق: "لـە ئەنجامدا زۆرینەی پێشەواکانم لە خەو دا دیوە ... تەنانـەت دەڵێم هـەموویان جگـە لە جەواد - سڵاوی خوای لێبێت - کە گومانم هەیە لە بینـینی - هـەر کامێکیشیانم دیـوە بـە دەم داواکاریەکانمەوە هاتون ... چەندین ساڵ هەر چیەکم لێ گیر بوبێـت لـە بێداریم دا ئەوا لە خەون دا چارەکەیم پێ گوتراوە. شتەکانیش هێنـدە زۆرن نـاتوانم بـە تـەواوی و وردی باسیان بکەم ... لەوەش سەیرتر: لە خەون دا بەو شێوەیە دیومن کە لـە بێداریم دا دەمەوێت، بە جۆرێ هەر چی پشتیگیری بەڵگەکانی بکات بـۆم دەکرێتـەوە و نیشـانم دەدرێت و بەپێچەوانەوە .. ئەگەر تۆش دەتەوێت راستی قسەکانم بزانیت ئەوا سـەرنجی کتێبە (حکمی - فەلسەفی، وەرگێڕ)یەکانم بدە، دەبینی لە زۆربەیان دا و لەزۆرینەی هەرە

زۆری بابەتەکان دا، پێچەوانەم لە گەڵ ڕای فەیلەسوفان دا. لەو لاتر گەر سەرنجی ڕاکانم بدەیت دەبینی هاوتایە لە گەڵ فەرمودەی پێشەوایان دا(سڵاوی خوایان لێ بێت) هیچ فەرمودەیەك نابینی پێچەوانەی قسە و ڕاکانی من بێت ... دەشبینی، وتەی زۆرینەی فەیلەسوف و ئەهلی کەلام پێچەوانەن بە ڕاکانی من و فەرمودەکانی پێشەوایان ... جا کەواتە من قسە ناکەم بە بەلگەی ئەوانەوە نەبێت".

(هەروەها شێخ باسی ئەوە دەکات کە لە خەو دا حەسەنی کوڕی عەلی بینیوە و پرسیاری هەندێ شتی لێکردوە، حەسەن وەڵامی داوەتەوە، ئنجا دەمی خستۆتە سەر دەمی شێخ و لیکی دەمی خۆی کردۆتە دەمی شێخەوە، شێخیش ماوەی نیو کاتژمێر لەو لیکەی خواردۆتەوە، هەر چەند لیکەکە گەرم بوە بەڵام لە هەنگوین بە تامتر بووە...)[٤].

بەم باسە نامەوێت بیر و باوەڕی گروپی (شێخیەکان) یان گروپەکانیتر پوچەڵ بکەمەوە، چونکە خوێنەر دەتوانێت کتێب و دانراوەکانی ئەو گروپانە بخوێنێتەوە و ئنجا خۆی حوکم دەربکات ... بەڵکو دەمەوێت هەندێ نمونە باس بکەم، لە بارەی کاریگەری خەون لە سەر بیر و باوەڕی موسلمانان.

خەریکم بڕوا بێنم بەوەی کە خەون کاریگەری هەیە لەسەر ڕەوشت و ئاکار و سیستەمی کۆمەڵایەتی، هەروەك چۆن کاریگەری هەبوە لەسەر بیر و باوەڕ و ڕاکانی. ئەمەش لەو چیرۆکەی (ابن عكاشە) دا ڕوون دەبێتەوە کە لە بەشی چوارەمی ئەم کتێبە دا باسم کردوە.. ئەم پیاوە لە خەون دا پێغەمبەری دیوە، پێغەمبەر یەکێك لەو قسانەی بەو پیاوەی گوتوە ئەوە بوە کە گوتویەتی: یەکێك لە بنەڕەتەکانی سوننەتی محمد ئەوەیە کە موسڵمانان لە ژێر بەیداخی سوڵتان دارێ بکات و هەرگیز بە شمشێر لە دژیان نەوەستێت هەر چەندە ئەوان ستەم کاریش بن...

ئەمەش یانی شۆرش کردن لە دژی سوڵتانی ستەم کار، پێچەوانەی شەریعەتی ئیسلامە و گوێڕایەڵی سوڵتانیش گوێڕایەڵی کردنی خودایە.

(ابن حجر)یش لە (الصواعق المحرقة)دا، هەندێ لەو خەونە پیرۆزانە باس دەکات کە بەلگە بەدەستەوە دەدەن لەسەر ئەوەی سوڵتان هەر چەندە ستەم کار و بەد ئەتوار و خوێنرێژ بێت، قەیدی نیە چونکە لەوانەیە خودا بەشفاعەتی پێغەمبەر یاخود ئەهل و

بەیتەکەی لێی خۆش بوێت!! ... بۆ نمونە (تەیموری لەنگ) کە (ئیبن حەجەر) خۆی دان بەوە دا دەنێت، ستەمکارترین دروستکراوی خودا بوە، لەخەو دا بینراوە کە خودا لێی خۆش بوە، چونکە ئەو وەچەکانی پێغەمبەری خۆش دەویست.

هەروەها (ئیبن حەجەر) دەگێڕێتەوە بۆمان، یەمەنیەك لە گەڵ ماڵ و خێزانی دا دێن بۆ حەج بۆ شاری مەککە، لە ڕێگە دا یاساولەکانی (شەریف) زۆر توند و تیژیان لە بەرانبەری نواند کە ئەو کات (شەریف) فەرمانڕەوای ناوچەکە بوە ... یەمەنیەکە دەستی کردە پاڕانەوە لە خودا دژی شەریف... بەڵام پێغەمبەر (د.خ) چوە خەوی یەمەنیەکە و پێی گوت: ئایا هیچ کەسێکیترت لەم کوڕەی من ستەمکارتر نەدیوە؟! یەمەنیەکە بە ترساوی لە خەو ڕاپەری و پەشیمان بوەوە، لەوەی توخنی هەر یەکێ لە وەچەکانی پێغەمبەر بکەوێت کە خودا ڕێزگرتنیانی سەپاندوە بەسەر بەندەکانی دا.

لە هەندێك لەو خەونە پیرۆزانە دا کە هەندێك لە نوسەران دەیگێڕنەوە، ئەوە دەردەکەوێت کە شفاعەتی پێغەمبەر یان ئەهل و بەیتەکەی موسڵمان دەرباز دەکات لە هەر هەڵەیەك کردبێتی هەر چەندە هەڵەکەی قورس و گەورەش بێت.

بەر لە چەند دە ساڵێك کتێبێکم لە بازار بینی چەندین چیرۆکی لەمجۆرەی لە خۆ گرتبوو ... وا چەند نمونەیەکی دەخەمە بەر دەستی خوێنەر، دانەری پەرتوکەکە باس لە هۆزانڤانێکی سەرخۆش دەکات کە عارەق خۆر بوە و ئەهل و بەیتیشی خۆش ویستوە و بە هۆنراوەکانی هەمیشە ستایشی کردون ... لەسەرەمەرگدا ڕوی ڕەش هەڵگەڕا و زمانی شکا و لە گۆ کەوت... بەڵام لە دوای مردنی، کوڕەکەی لەخەو دا بینیویەتی کە کڵاوێکی سپی لەسەرە و جلکێکی سپیشی لە بەرە... کوڕە پرسیاری لێکرد خودا چی دەربارە کردوە؟ شاعیرەکە لە وەڵامدا دەڵێت: ئەوەی لە سەرەمەرگ دا لێی بینرا وەك ڕووڕەش بون و زمان شکان، ئەنجامی عارەق خواردنەوە بوە لەو دنیا دا... بەڵام لە دوای مردنی پێغەمبەری بینیوە و هەندێ لە هۆنراوەکانی خۆی بۆ خوێندۆتەوە کە باس لە ستایشی ئەهل و بەیت دەکەن .... لە بەر ئەوە پێغەمبەر شفاعەتی بۆ کردوە و جلکە سپیەکەی خۆیشی داوەتێ[٥] .

وەك خوێنەریش دەزانێت، ئەم چیرۆکە، کاریگەریەکی کۆمەڵایەتی خراپ لەسەر خەڵك دا دەنێت، چونکە هانیان دەدات لە دنیا دا چی دەکەن بیکەن بە ئارەزووی خۆیان، ئنجا لە دوای مردن پێغەمبەر دێت و شفاعەتیان بۆ دەکات و لە سزای دۆزەخ رزگاریان دەکات.

هەر هەمان دانەر چیرۆکێکی دیکە دەگێڕێتەوە کە لە خراپی و کاریگەری نێگەتیڤی دا لەوەی پێشو کەمتر نیە... پوختەکەی ئەوەیە هۆنەرێك عەلی کوڕی ئەبی تاڵب لە خەون دا دەبینێ، لە بەر دەستی عەلی دا هۆنراوەیەك لەستایشی عەلی دا دەڵێت بەم تەرزە:

ابا الحسن انت عين الاله	فهل عنك تعزب من خافية
وانت مدير رحى الكائنات	وإن شئت تشفع بالناصيه
وانت بك الذي ام الانبياء	لديك إذا حشرت جاثيه
فمن يك قدتم ايمانه	يساق الى جنة عالية
واما الذين تولواسواك	يساقون غداً الى الهاوية

راوی دەڵێت: ئیمام زەردەخەنەیەکی کردوە و بە هۆنەرەکەی گوتوە: (ئافەرم)! هۆنەرەکەش چەمیوەتەوە و دەستەکانی ئیمامی ماچ کردوە.. ئنجا لە خەو ڕاچەنیوە و هۆنراوەکەی لە بەر بوە، خەڵکیش ئەم هۆنراوەیەیان لێوە وەرگرتوە و دەماودەمیان پێکردوە و کردویانەتە پێنج خشتەکی و کۆپلاندویانە..[٦]

لێرەدا دەمەوێت بپرسم: کاریگەری ئەم هۆنراوەیە چی دەبێت لە سەر ئاوەزی ئەوانەی گوێیان لێی دەبێت و باوەڕی پێدەکەن؟!

ئەم هۆنراوەیە لای زۆر کەس دەبێتە بیر و باوەڕێك بەو پێیەی کە خودی ئیمام عەلی پێی باش بووە و مۆڵەتی داوە .. دیارە هۆنراوەکەش لەو هۆنراوە زیاد ڕۆچوانەیە کە موسڵمان وا لێ دەکەن متمانە بکەن بەوە لە ئاخیرەت دا رزگار دەبن، تەنها بەوەی دەست بگرن بە ویلایەتی ئیمام عەلیەوە، ئیدی قەیدی نیە لە دنیا دا بە ئارەزوی خۆی چی دەکات.

گلکۆ وەهمیەکان:

دەمەوێت ئەم هەلەم لەکیس نەچێت، تا ئاماژە بدەم بە دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی لە ناو موسڵمانانندا کە لە دێرزەمانەوە ناسراوە، و پەیوەندیەکی گەورەشی بە خەونەوە هەیە.. ئەویش بریتی‌یە لە دیاردەی گۆڕە وەهمیەکان کە خەڵکی سەردانیان دەکەن و بە پیرۆزیان دەزانن و قوربانیان بۆ سەر دەبڕن، کەچی لە ڕوی مێژووییەوە ئەو گۆڕانە هیچ پشتیوانێکیان نیە.

وا دەبێت کەسێك لە خەونی دا شتێك دەبینێ کە دەگرێتە بەڵگە لە سەر بونی گۆڕی یەکێ لە ئەولیاکان یان وەچەی ئیمامەکان لە جێگەیەکی تایبەت دا... ئنجا لە خۆشیاندا لە خەو رادەپەڕێت و مەسەلەی گۆڕەکە بە خەڵکی رادەگەیەنێت، ئەوانیش بڕوای پێ دەکەن و دادەبارن بەسەر جێگلکۆکە دا و تەبەڕکی پێ دەکەن ... پیاوەکەش بەو هۆیەوە پلە وپایەکی کۆمەڵایەتی بەرزی دەست دەکەوێ.

مامۆستا (جعفر الخليلي) لە یەکێك لە پەرتوکەکانی دا چیرۆکی پیاوێکمان بۆ دەگێڕێتەوە ناوی (مزعل الفحام) بوە، ئەم پیاوە زۆر هەژار بوە و بە درێژایی ساڵ کاری کردوە و هیچ سودێکی لە کارەکەی نەدیوە... لە دوایدا بیری لە فێڵێك کردۆتەوە تاکو ئەو هەژاریە لەسەر خۆی و خێزانەکەی لابەرێت.

ئەم پیاوە رۆژێك بەناو خەڵکی دا بڵاوی کردەوە کە (حەزرەتی خدر) لە خەوی دا پێی گوتوە، گوایە گۆڕی هەندێ پیاوچاك لە ماڵەکەی دا (واتە لە ماڵی مزعل الفحام - مزعلی خەڵوزفرۆش) دا هەیە!.

هەواڵی ئەم خەونە بەناو خەڵکی دا بڵاو بویەوە، خەڵکی گوندەکە پێی دڵخۆش بوون، چونکە دەیان زانی گوندەکەیان لەوەولا دەبێتە مەزارێکی پیرۆز ... ئەوە بوو هەر بە ڕاستی گوندەکە بویە مەزارێکی گەورە و خەڵکی لە هەموو لایەکەوە ڕویان تێ‌کرد... مزعلی خەڵوز فرۆشیش بوە شێخێکی گەورە و گران کە لە هەموو لایەکەوە پارە و پوڵیان بۆ دەهێنا.

لەوانەیە ئەم قسە خەیاڵی بێت، بەڵام لێکچونی زۆری هەیە بەوەی زۆر جار لە نێو خەڵك دا ڕوو دەدات.

(دکتۆر مصطفی جواد)یش، بەسەرهاتی خەونێك دەگێڕێتەوە کە ساڵی (٥٣٥ی کۆچی) لە بەغداد بینراوە، لە کۆتایش دا ریسواییەکی ئایدیۆلۆژی گەورەی لێکەوتەوە... پوختەی بەسەرهاتەکەش ئەوەیە، یەکێك لەو فێڵبازانەی پرۆپاگەندەی دنیانەویستی و پارێزگاری دەکەن، بەشەو دەچێتە سەر گۆڕی منداڵێك کە تازە بە تازە مردووە و خراوەتە ئەو گۆڕەوە، تەرمی منداڵەکە دەردێنێ و لە جێگەیەکیتر دەینێژێ... دوای ئەوە ڕای دەگەیەنێت گوایە لە خەونی دا عومەری کوڕی خەتتاب و عەلی کوڕی ئەبی تالبی دیوە و پێیان گوتوە: لە فلان جێگەدا گۆڕی منداڵێکی عەلی کوڕی ئەبی تالبی لێیە.

خەڵکی دابارین بەسەر جێگەکە دا و هەڵیان کەند، دەبینین تەرمی منداڵێکی تێدایە، خەڵکەکە دەست دەکەن بە درینی کفنەکەی و هەر کەس پارچەیەکی لێدەکاتەوە بۆ بەرەکەت و پیرۆزی، هەر کەسێکیان تاڵی موی لەسەری منداڵەکەی بەربکەوتایە وەك ئەوە بوو هەموو دنیای درابێتێ... پیاوانی دەوڵەت و خەڵکێکی زۆر و زەوەند لە جێگەکە کۆبونەوە و گوڵاو و بخوردێکی زۆریان بردە سەر گۆڕەکە، ئاپۆڕاکە هێندە زۆر بوو، کەس نەیدەتوانی بچێتە سەر گۆڕەکە، خەڵکەکە هەر بۆ پیرۆزی دەستیان کرد بە بردنی خۆڵی سەر گۆڕەکە... لەولاتریش دەگەڕانەوە بۆ لای کابرای فێڵباز کە گۆڕەکەی دۆزیبویەوە و دەستیان ماچ دەکرد و ئاپۆرەیان لە سەر دروست دەکرد، ئەمیش پارێزکاری خۆی نیشان دەدا و لە ترسی خودا دەگریا!

تەرمەکە چەند ڕۆژێ لەسەر زەوی مایەوە و دانەپۆشرایەوە و خەڵکی بەردەوام ئاپۆڕەی زیاتریان لێدەدا و ماچیان دەکرد، تا ئەوە بوو بۆگەنی پەیدا کرد... لە ناو حەشاماتی خەڵکەکەدا باوکی منداڵە مردوەکەش هاتبوو (باوکی راستەقینەی تەرمەکە)، هەر کە تەرمەکەی بینی، بە ناو حەشامەتەکەدا هاواری کرد! (بە خودای ئەمە کوڕەکەی منە...!) هەر کە پیاوە فێڵبازەکە ئەوەی بیست ڕای کرد و خەڵکی کەوتنە

شوێنی، دەستگیریان کرد، دانی نا بەوەدا کە بە فێڵ وای کردوە، ئەوە بوو سزایان دا بەوەی سواری گوێ درێژێکیان کرد و بە بازێڕدا سوڕاندیانەوە بۆ سوکایەتی پێکردنی.[٨]

هەر لە بەغدا و لەسەردەمی (مەغۆل) دا بەسەرهاتێکیتر ڕوی دا، لەوی پێشو خراپتر... لەو کاتەدا پیاوێ لەوانەی خۆیان بەوەچەی عەلی دەزانن، هەڵدەکوتێتە سەر منداڵێك و دەیکوژێت، بە جلەکەی خۆیەوە دەینێژێت، پیاوەکە کاغەزێك دەخاتە ژێر سەری کوژراوەکە و لێی دەنووسێت "ئەمە گۆڕی عمر کوڕی عبداللەیە".. ئنجا لەناو خەڵکی دا بڵاوی کردەوە کە لەخەوی دا پێیان وتوە گۆڕی منداڵی هەندێ ئیمام لەو شوێنە دایە کە خۆی تەرمەکەی تێدا شاردبویەوە... خەڵکی ورووشەیان کردە سەر جێگەکە و هەڵیان کەند و تەرمەکەیان دەرهێنا ... لەو کاتە دا یەکێك لە ئامادەبوان هاوار دەکات: بە خودا ئەوە کوڕی منە و چەند ڕۆژێکە دیار نەماوە... هەر کە (صاحب الدیوان) ئەم بەسەرهاتەی بیست، پێداگری کرد لەسەر کوشتنی کابرای فێڵباز کە درۆکەی ئاشکرا بوە، بەڵام پیاوماقوڵ و ریش سپییەکان شفاعەتیان بۆ کرد لەبەر خاتری ئەوەی لە وەچەیەکی پیرۆزە.[٩]

جگە لەوانەش چەندین بەسەرهاتیتر لە بەغدا ڕویان داوە، تیای دا هەندێ خەڵکی بانگەشەی ئەوەیان کردوە لە خەویان دا پێیان گوتراوە گۆڕی وەچەی هەندێ ئیمام لە شوێنێکی دیاریکراو دایە، خەڵکیش بڕوایان پێکردوون بێئەوەی فێڵەکە ئاشکرا بێت... وابوە لەو جێگەدا گۆمەزی گەورە کراوە و پارە و پوڵی زۆر خەرج کراوە، تەنانەت ڕەنگە هەندێکیان تا ئەمڕۆ مابێتن.

مەبەستم ئەوە نیە بڵێم هەموو ئەوانەی گۆڕی پیاو چاکانیان لەرێگەی خەونەوە دۆزیوەتەوە فێڵباز و درۆزن بوون .. بەڵکو دەگونجێت تیایاندا بێت بەڕاستی خەونی بینی بێت... پێغەمبەر یا خود ئیمامێك هاتبێتە خەونی و هەواڵی بونی گۆڕێکی پیرۆزیان لە جێگەیەکدا، پێدابێ، بەڵام ئەمە ناکرێتە بەڵگە لەسەر بونی گۆڕەکە لەو جێگەیە دا لەڕووی مێژووییەوە.

مرۆڤ لە خەونی دا پێغەمبەر یان ئیمامێك دەبینێت، وەك چۆن هەر كەسێكیتر دەبینێت... لە ڕوی زانستیشەوە ئەوە ڕوون بۆتەوە كە مرۆڤ لە بێداری دا حەز لە هەر چی بكات و بەهەر جۆرێك لە جۆرەكان بیری لێبكاتەوە، خەون بەوەوە دەبینێ.

كەواتە ناكرێت خەون بكرێتە بەلگە لەسەر هیچ شتێ، تەنانەت با لە خەونەكەدا هەموو پێغەمبەران و پیاوەپیرۆزەكانیش دەربكەون.

یەكێك لەو كەسانەی جێگەی متمانەن، خۆی خەلكی نەجەفە باسی ئەوەی بۆ كردم كە زۆرینەی مەزاری پێغەمبەران و پێشەوایان كە ئێستە لە مزگەوتی (كوفە) و مزگەوتی (السهلة) دان دروستكراوی خەونن... سەد ساڵ بەر لە ئێستا (بەر لە نوسینی كتێبەكە - وەرگێڕ) گۆڕێك لە نزیك شاری (هندیە) دەركەوت، گوتیان گوایە گۆڕی كوڕەزایەكی (جعفری صادق)ە كە ناوی (صطبان) بووە .. سەیریش لەوە دایە ئەم ناوە عەرەبی نیە و عەجەمیە و واتای پاسەوانی سەگ (سەگەوان) دێت!! ئیدی من نازانم چۆن دەبێت كوڕەزای (جعفر صادق) ناوێكی ئاوا سەیر وسەمەرەی لێبنرێت؟! هەر چۆن بێت خەلكی بڕوایان پێكرد، وروشەیان كردە سەری بۆ تەبەڕك و قوربانیبۆ كردنی... شایەنی گوتنە هۆكاری دەركەوتنی گۆڕەكە خەوێك بوە كە لادێییەكی ناوچەكە دیویەتی و گۆڕەكەیان نیشان داوە.

ڕوداوێكیترم بیستوە كە بەر لە نزیكەی چل ساڵ (چل ساڵ بەر لە نوسینی كتێبەكە - وەرگێڕ) لە نزیك نەجەف ڕوی داوە... پوختەی ڕوداوەكە ئەوەیە: كابرایەكی جوتیاری خەلكی گوندی (قریشات)ی نێوان (كوفە) و (سهلة)، لە خەوی دا بینیویەتی گوایە پیاوچاكێك كە ناوی (سید محمد)ە لە نزیكی ماڵەكەیەوە نێژراوە... هێشتر چەند ڕۆژێ بەسەر بلاو بونەوەی خەونەكە دا تێنەپەڕی بوو، خەلكی بۆ تەبەڕك ڕوویان لێكرد ... جوتیارەكەش بەو هۆیەوە دەوڵەمەند بوو .. ئەمەش وایكرد كەسانیتریش خەون ببینن بەوەی گۆڕێكیتر بەناوی (سید ابراهیم) لەو ناوە دا هەیە، هەروا گۆڕی سێیەم و چوارەمیش دەركەوت (هەر بە خەون) تاوای لێهات ناوچەكە پڕبوو لە گۆڕی پیرۆز بە جۆرێ شیاوی گاڵتەپێكردنە.

ماوەیەك بەر لە ئێستا لە گۆڤارێکی میسری دا هەواڵی گۆڕی پیاوچاکێکی تازەم خوێندەوە لەشاری (بنی سویوف)، کە گلکۆکەی بوەتە مەزارێکی سەیر و خەڵکی زۆر و زەوەند ڕوی تێدەکەن و داوای جێبەجێکردنی پێداویستیەکانی خۆیانی لێ دەکەن ... لە بەدواداچوونی گۆڤارەکەدا دەردەکەوێت خاوەنی گۆڕەکە چ نەبووە، جگە لە گەنجێکی شێت کە زۆر لە مردن دەترسا، بە جۆرێ هەر کە تەرمێ بەلای دا تێپەڕیبا دەبورایەوە و لە هۆش خۆی دەچوو... ئنجا کە دەمرێ دێتە خەوی باوکی خۆی و داوای لێ ئەکات لەسەر گۆڕەکەی مەزارێ دروست بکات، تا وای لێهات خەڵکی لە دورەوە هەستیان بە تیشك و نور دەکرد کە لەسەر گۆڕەکەی دەدرەوشێتەوە. ئنجا هەندێ لە نەخۆشەکان لە خەودا دەبیینن کە لە نەخۆشینەکە چاکیان دەکاتەوە، جا هەر بەهۆی ئیحانی دەرونیشەوە هەر بەڕاستی چاك دەبنەوە.

نوسەری گۆڤارەکە پیاوێکی ئایینی لە سەر گۆڕەکە دەبینێت و پرسیاری لێ دەکات، پیاوە ئایینییەکە لە وەڵامی دا دەڵێت گوایە کە هەواڵی کەرامەتەکانی پیاوچاکە تازەکەی بیستوە لەسەرەتا دا باوەڕی نەکردوە، بەڵام پیاوچاکەکە هاتۆتە خەوی و دأوای لێکردوە سەردانی مەزارەکەی بکات ... ئەوەتا ئەمیش پەیمانی داوە هەموو هەفتەیەك سەردانی مەزارەکەی بکات.[١٠]

بەرەنجام و هۆکارەکان

لێرەدا دەمەوێت ئاماژە بدەم بەو کەسانەی بڕوا بە خەون دەکەن و دەڕۆنە سەرگۆڕە وەهمیەکان، سوود و کەڵکی دەروونی لێ دەبینن.. زۆربەیان هەژار و نەخۆشن و ئازاردیدەن و لەدنیایان دا چارەسەرێ بۆ نەخۆشین و گرفتەکانیان نابینن .. بۆیە پەنا دەبەنە بەر (وەهم) و لە نێو وەهمدا دڵدانەوەیەك یاخود ئیمانێکی دەروونی دەبینن. زۆر جاریش ئەم ئیمانە سودیان پێ دەگەیەنێت... وەلێ ئەمە لە ڕویەکیترەوە زیانیان لێدەدات، چونکە دەبێتە هۆی ئەوەی بیر و باوەڕێك وەرگرن کە پوچە و ئارەزویان بەنج دەکات و ڕێگەکانی ژیانیان لێ پڕدەکات لە لەمپەر و کۆسپ.

ئێمە پاساوێك دەبینین بۆ بڵاوبونەوەی وەهم لەچاخە دێرینەكاندا، وەلێ لەم سەردەمە دا كە تیایدا دەژین، پێویستە كەمتەرخەمی نەكەین لە هەوڵی قەڵاچۆكردنی دا، هیچ نەتەوەیەك كە لە سەدەی بیست دا بژی ناتوانێت یەكبینە دەست بگرێت بە وەهمەكانی چاخە بەسەر چوەكانەوە.

لەوەی رابورد، گوتومە موسڵمانان زیاد لە هەموو نەتەوەكانیتر پابەندن بەوەهمەكانی خەونەوە... ئەمەش مانای ئەوە نییە كە، نەتەوەكانیتر بەتەواوی خاڵین لەم وەهمە ... لە راستیدا هەموو نەتەوەكان بەو قۆناغە دا كەم و زۆر گوزەریان كردوە كە موسڵمانان گوزەری پیا دەكەن .. بەڵام موسڵمانان بەوە جیا دەكرێنەوە لەوانیتر كە هەندێك خەونیان خزاندۆتە نێو كرۆكی شەریعەتەكەیان و بەوەی لە قورئان و فەرموودە دا هاتوە پشت ئەستوریان كردوە... بۆیە هەر وەكوو سروشتێ هاتبێتە خوارێ وایە لایان.

لە پەڕتوكێكی (شێخ مفید) دا وتەیەكم خوێندەوە كە دەیەوێت ڕای (موعتەزیلە و زەیدیەكان) كە ملەجەڕێ لە خەون دەكەن پوچەڵ بكاتەوە... بەڕای شێخ خودی قورئان پشت ڕاستی خەون دەكاتەوە[11]... وەلێ منیش هەر وەك موعتەزیلە و زەیدیە بڕوام وایە: قورئان زۆر بەرزتر و گەورەترە لەوەی غەش و چاوبەست لە شوێنكەوتەكانی بكات، یاخود بیانخاتە سەر رێگەی وەهم و ئەندێشە.

*** *** ***

بڕوا بوون بە راستی خەون نەریتێكی دێرینە، خەڵكی لە گەلەسەرەتاییەكانەوە بۆیان ماوەتەوە... ئەوانەی لێكۆڵینەوە لە گەلە سەرەتاییەكان ئەكەن بۆیان دەركەوتوە: مرۆڤی سەرەتایی جیاوازیەكی گەورە نابینێت لە نێوانی ئەوەی لە خەون دا دەیبینێت و ئەوەی لەبێداری دا دەی بینێت ... لای مرۆڤی سەرەتایی خەون بەهۆی دەرچونی گیان لە جەستە لە كاتی نوستن دا دروست دەبێ، گیان لەو كاتەدا بەئاسۆكاندا دەگەڕێت و ڕاستیە دور و نزیكەكان دەردەخات... هەربۆیە ناتوانێت (گیان) بەدرۆ بخاتەوە لە هەر هەواڵێك كە لە خەون دا دەیداتێ... بۆ نمونە ئەگەر لە خەون دا ببینێ كەشتێك

هینی ئەوە و لای کەسێکیترە (واتە کەسێکیتر بەراستی خاوەنیەتی ـ وەرگێڕ) دوای ئەوەی خەوەکەی بینی ڕەوایە بۆی بچێتە سەر خاوەنی شتەکە و، داوای شتەکەی لێبکاتەوە (چونکە لە خەوی دا هینی خۆی بووە! ـ وەرگێڕ) تەنانەت ڕەنگە خاوەنی ڕاستەقینەی شتەکەش، شتەکەی بداتێ؟!

مرۆڤانی سەرەتایی سەرسام نابن لە پیاوێك کە دوژمنایەتی و ڕقەبەرێتی کەسێك بکات کە لەخەوی دا خراپەیەکی دەرهەق کردوە... تاوانباریش ناتوانێ مل جەڕێ لە تاوانەکە بکات ... ئەمە چونکە لە خەون دا دیتراوە کە کارێکی کردوە، بۆیە چار نیە، ئەبێ دان بە تاوانەکەی دابنێت.

مامۆستا (هادفیلد) بۆمان دەگێڕێتەوە: پیاوێك لە (هندیە سور)ەکان لە خەوی دا دەبینێت یەکێك لە مژدەدەرەکان (المبشرین) ، شوتییەك لە بێستانەکەی دەدزێت.. پیاوەکە لە خەوەکەی ڕادەچەنێت و زۆر تورە دەبێت، عەزمی جەزم ئەکات کە داوای قەرەبوو بکاتەوە لە مژدەدەرەکە، بۆ ئاگاداریش کابرای مژدەدەر لە جێگەیەك دەژیا کە (دووسەد میل) لەو جێگەوە دوور بوو کە هندیە سوورەکەی تیا دەژیا... ئاوڕی دایەوە بە لای بێستانەکەی دا، بینی شوتییەکە لە جێگەی خۆی دا ماوە ونەدزراوە و کەسیش دەستی لێنەداوە... لە گەڵ ئەوەشدا پێداگری کرد لەسەر داواکردنی قەرەبوو، چونکە بڕوای پتەو بوو بەوەی بینینی مژدەدەرەکە لە خەو دا بەدزی کردنەوە، بەڵگەیەکی یەکلاکەرەوەیە لە سەر ئەوەی کابرا ئامادەباشە بۆ دزیکردن ئەگەر لەنزیکی بێستانەکە بوایە.

هەر مامۆستا (هادفیلد) باسی ژنێکی گەنجمان بۆ دەکات کە تازە بە تازە شوی کردوە، گوایە لە خەونی دا دیویەتی هاوسەرەکەی لەگەڵ ژنێکی سور و سپی دا دەم سوعبەتی کردوە، بۆیە بە تورەیی و شپرزی لە خەو ڕاپەڕی، دەستی کردە بۆڵە لە تەك مێردەکەیدا و بەخیانەت کردنی هاوسەرێتی تۆمەتباری کرد، کە پێشی گوترا مێردەکەت پاکە لەو تۆمەتەی بۆی دەگەیت.. گوتی: ئەگەر من لە خەونی خۆم دا بینیم مێردەکەم لەگەڵ ژنە سور و سپییەکاندا دەم سوعبەت دەکات، ئەبێ خۆی لە خەونی دا چی دەبینێت بەخۆیەوە و چی دەکات؟![١٢]

لێرەدا ئەوەی شیاوە ئاماژەی پێبدەین ئەوەیە: ئەم وەهمە سەرەتاییانەی لە مەڕ خەون باسکران، لەلایەکەوە، لەو وەهمانە دەچن کە لەنێو موسڵمانان دا بڵاون و لە لایەکیتریشەوە لێك جیاوازن.. گەلانی سەرەتایی هەموو خەوێك بەبێ جیاوازی بەڕاست و دروست دەزانن، ئەمە لە کاتێکدا موسڵمانان تەنها بڕوا بەو خەونانە دەکەن کە پێغەمبەر یان ئیمامەکان تیای دا دەربکەون... موسڵمانان ئەوەیان لە دەست دەرچووە کە خەونەکان هەموویان چون یەکن، هیچ جیاوازیەك نیە لە نێوان خەونێك دا پیاوچاکێکی تیادا دەربکەوێت و یەکێکیتر کەشەیتانی تیادا دەربکەوێت، چونکە هەر دوو خەونەکە بەرەنجامی ئەو بیرکردنەوانەیە کە مرۆڤ لە بێداری دا پێیەوە سەرقاڵە و، دواتر لە خەون دا بەجۆرێك لە جۆرەکان دەیبینێتەوە.

شێخ حفید دەڵێت: (ئێمە حوکمە ئاینیەکان لە ڕێگەی خەونەوە سەقامگیر ناکەین و ناسەلمێنین، بەڵکو ڕاڤەی ئەو حوکمانە دەسەلمێنین کە لەڕێی خەونەوە یەکێك لە وەچەی پێغەمبەران دەی بینن)... دەکرێ ئەم ڕایەی شێخ بە ڕایەکی جوان وەرگرین، بەڵام وتەکەی نابێتە ڕێگرلەوەی نەخوێندەوارەکان بخزێنە نێو ئەو وەهم و بیر و باوەڕانەی کە لە ڕێی خەونەوە دروست دەبن.

نەخوێندەوارەکان لە هەموو سەردەمەکان دا، وا ڕاهاتوون بیر وباوەڕیان لەو دەوروبەرە وەرگرن کە تیای دا پێگەیون، زۆربەی جاریش بیر و باوەڕەکەیان پوچە، کەچی خۆیان بە هەقێکی دەزانن کە پێغەمبەران و پیاوچاکان لێی ڕازین و هەموو ئەوانەش پێچەوانەی ئەو بیر و باوەڕانە بن، کافر و تاوانبارن!! دوریش نیە یەکێك لەو نەخوێندەوارانە لە خەودا پێغەمبەرێك یان پێشەوایەك ببینێت و پشتیوانیشی لێ بکەن لە بیر و بۆچونە هەڵەکەی دا، تەنانەت ڕەنگە لە خەونی پێغەمبەر فەرمانی پێبدا شمشێرەکەی هەڵبکێشێت و بیخاتە سەرگەردنی خەڵکی... کە وایشی کرد هەست بە نارەحەتی ویژدانی ناکات... بەڵکو بە پێچەوانەشەوە، بڕوای وایە موجاهیدێکە لە پێناوی ڕێگەی خودادا و، خوداش بەهەشتی دەداتێ لە بەرانبەر خوێن ڕشتن و تاڵانکردنی ماڵی خەڵك دا.

پوختـەی قسـان: بڕوابـوون بـە خـەون زۆربـەی جار بـە زیـان دەشـكێتەوە لـە ڕوی دەرونی و كۆمەڵایەتیەوە.. هەروەها ئەم هەلە لەدەست نەدەم و باسی ئەوە بكەم كە من چاوم كەوتوە بەهەندێ لە پیاوە ئاینی‌یە تێگەیشتو و پێگەیشتوەكان و پرسیاری ئـەم مەسەلەیەم لێكردوون، دەبینم ئەوانیش ڕای موعتەزیلە و زەیدیە كۆنەكانیان هەیە لەم ڕووەوە پێیان وایە، هیچ خەونێك نابێتە بەڵگە لە سەر هیچ شتێ.

هیواخـوازم ئـەم بۆچـونە بـەهێزە لـە نێـو موسـڵمانان دا بـڵاو بێتـەوە... ئەمـەش مەبەستی یەكەمینە لە نوسینی ئەم پەڕاوەدا.

*** *** ***

بەشەكانی ئەم پەرتوكە:

لەسـەرەتای ئـەم پێشـەكیە دا ئاماژەم كـرد، بـۆ ئـەوەی ئـەم پەرتوكـە كراوەتـە سـێ بەش... مەبەستی یەكەم لە دانانی ئەم پەرتوكە لـە بەشـی یەكـەمی دا قـەتیس دەبێـت، چونكە لەم بەشەدا لە ڕوی كۆمەڵایەتیەوە تاوتوێی خـەون دەكـەین. بـەڵام دوای ئـەوەی دەستم بەتاڵ بوو لـە نوسینی ئـەم بەشـە، هەسـتم كـرد، بابەتەكـە ناتـەواو دەردەچێت، ئەگەر هاتوو توێژینەوەیەكی لەمـەڕ بـیردۆز و بۆچـونەكانی تایبـەت بەخـەون، بـەدوا دا نەنوسرێت... ئەم بیردۆز و ڕایانەش دابەش دەبـەن بـۆ دوو بـەش... لقێكیـان لـە خـەون دەكۆڵێتەوە و لە ژێر ڕووناكی (زانستی شیكردنەوەی دەرونـی)دا، لقەكـەی دیكەشـیان لـە خـەون دەكۆڵێتـەوە لـە ژێـر ڕونـاكی زانستێكی نـوێ دا كـە هەنوكـە نـاونراوە (زانسـتی پاراسـایكۆلۆژی)... لـە بـەر ئـەوە لـە بەشـی دوەمـدا هـەوڵم داوە بـیردۆزە دەرونیـەكانی تایبـەت بـە خـەون كـورت بكەمـەوە، پاشـان لـە بەشـی سـێیەمدا هـەوڵم داوە بـیردۆزە پاراسایكۆلۆژیەكان كورت بكەمەوە.

لێرەدا دەمەوێ دان بەوە دا بنێم كـە لـە بەشـی دووەمـدا بەتـەواوی سـەركەوتنم بـە دەست نەهێناوە.. لەبەر ئەوەی كورت كردنەوەكانم بۆ بـیردۆزە دەرونیـەكان كورتـەیەكـە و گشتگیر نیە.. لە ناتەواویەوە نزیكترە وەك لە تەواوی و كامڵی .. هۆكارەكەیشی ئەوەیە

کە گرنگیم زۆر داوە بەو بیردۆزانەی لە وولاتانی خۆرئاوا دا دەرکەوتوون، وەك بیردۆزەکانی (فرۆید و ئەدلەر)... بێ ئەوەی گرنگی بدەم بەو بیردۆزانەی لە وڵاتانی ڕۆژهەڵات وەك یەکێتی سۆڤیەت و چین دا سەریان هەڵداوە.

لە ماوەی گەشتەکەی ئەم دواییەم دا بۆ (چین و ڕوسیا)، بۆم دەرکەوت کە لەوێندەر چەندین بیردۆز لەم بارەیەوە هەیە کە گاڵتەیان پێناکرێ... بەڵام بەداخەوە نەمتوانی بەتەواوی لێکۆڵینەوەیان لەسەر بکەم، لە بەر کەم وکورتی ئەو ماوەیەی لەوێ مامەوە، هەروا لە بەر ئەوەی زمانەکەشیانم نەدەزانی ... کاشکای بتوانم لە داهاتووی دور یان نزیك دا ئەو بۆشاییە پڕ بکەمەوە... نەخاسمە کە شۆڕش دەروازەکانی جیهانی بۆ خستوینەتە سەر پشت و دەتوانین بێهیچ سانسۆر و سنوردانانێك لێکۆڵینەوە بکەین لە هەموو بیردۆز و بۆچونە زانستی‌یەکان.

هەر چۆن بێت، هەست دەکەم سەرەڕای ناتەواوی‌یەکەی، بەڵام بەشی دووەم سودبەخش دەبێت بۆ خوێنەران... لەوانەیە خوێنەر هەندێ شتی تیا بدۆزێتەوە کە ڕۆشنبیری بکات یان حەزی ئەوەی تیا بجوڵێت کە زیاتر شت لەو بارەوە فێر بێت... ئەوجا بۆی ڕون دەبێتەوە کە چەندە پێشینیان بەهەڵە دا چون، کاتێك لە ڕێگەی خەونەوە ڕەگ و ڕیشەی بیر و بۆچونە کۆنەکانیان وەرگرتوە.

*** *** ***

بەڵام بەشی سێیەمی پەرتوکەکە، ئەو بەشەی کە لە بیردۆزەکانی (پاراسایکۆلۆژی) دەدوێت، خوێنەر هەندێ زانیاری سەرنج ڕاکێشی دەربارەی خەون تیادا دەبینێت... کە چۆن هەندێ جار دەتوانێت ڕوکارەکانی کات و شوێن ببەزێنێت و ڕوداوەکانی ئاینده پەی پێبەرێت.

پێویستە کەمێك لێرەدا هەڵوێستە بکەم، بۆ وەی وەڵامی هەندێك لەو ڕەخنانە بدەمەوە کە لەسەر ئەم بابەتە دەوروژێنرێن... ڕەنگە کەسێك بڵێت: چۆن ڕێگەت پێدراوە، ئەو بیر و باوەڕانەی لە سەر خەون بەندن، پوچەڵ بکەیتەوە، لەبەشی یەکەمی

پەرتوکەکەدا و، دواتر لەبەشی سێیەمدا دێیت و پشتگیری ئەو پڕوپاگەندانە دەکەیت کە لەمەڕ توانای لەڕادەبەدەری خەون بڵاو دەکرێنەوە؟ ئایا دژایەتی و ناچونیەکیەیەك لەمەدا نیە؟!

وەڵامی من بۆ ئەو ڕەخنەیە: مەسەلەکە ناچۆنیەکی نیە! ئەو خەونانەی کە پشت بە (مألوفات)ی ناو خەڵك دەبەستێ، لەوانەیە بە جۆرێ بێ لە گەڵ بیر و باوەڕ و شتە باو و مەئلوفەکانی ناو خەڵك دا بگونجێت، بەو پێیەش هیچ ڕاستیەکی بابەتی تێدا نیە... سەرەڕای ئەوەش، خەون هەندێ جار پەردە لادەدات لە ڕوی ئەو هێزە گەورە و تیشکە داهێنەرانەی لە ناو دەروندان.. ئەمەش پرسێکە لێکۆڵینەوەی ئەزمونی نوێ، دانی پێداناوە تا ڕادەیەك نارەحەتە گومانی لێبکرێ.

دروست و ڕەوایشە بۆمان، کە بخزێینە نێو (ڕق بوون) لە خەونە (عەقیدەییەکان) و شۆڕش کردن لە دژیان.

لە بەشی دووەمی پەرتوکەکەدا ئاماژەم بەوە داوە (کاردانەوە) پاڵی ناوە بە هەندێ لە توێژەران لە چاخی نوێدا، کە ملەجەڕێ بکەن لە سەرجەم ئەو بیر و باوەڕانەی لە چاخە کۆنەکاندا بڵاو ببونەوە، بە بێجیاوازی... ئەمەش پێچەوانەی سروشتی ڕێبازی زانستییە.

لەمەسەلەی (خەون)دا، نابێت توندڕەو بین و بە توندی پشتگیری ئەوانە بکەین کە خەون بە ڕاست دەزانن، یاخود توندڕەو بین و بەتوندی پشتگیری ئەوانە بکەین کە خەون بە درۆ دەخەنەوە... بەڵکو پێویستە لەو نێوەندە دا ڕایەکی ناوەندی وەربگرین، تاکو بە پێی توانا لە لێکۆڵینەوەکەماندا بابەتی بین.

زانستی (پاراسایکۆلۆژی) لە توێژینەوەی خەوندا ئەم ڕێبازە ناوەندیە دەگرێ... خەونەکانی خستۆتە سەر مێزی لێکۆڵینەوەی ئەزمونی و ئاماری.. لەو ڕێیەش گەشتۆتە بەرەنجامێکی بابەتی سارد کە هیچ جۆرە توند و تیژی و دەمارگیریەکی پێوە نیە.

ساڵی ١٩٤٥ لە وڵاتی میسر دا پەرتوکێ لەبارەی (خەون)ەوە لە نوسینی (دکتۆر تۆفیق تەویل) بڵاو کرایەوە... پەرتوکێکی بەسود بوو، تەنانەت ڕەنگە باشترین کتێبێ بوبێ لە

بارەی خەونەوە بە زمانی عەرەبی نوسرابێ.. بەڵام نوسەر کاتێك مەسەلەی ئەو دیاردە نائاساییانەی دەدرێتە پاڵ خەون باس دەکات، حوکمی بەپەلەی بەسەردا دەدات و دەڵێت: ئەو شتانەی باس دەکرێن پێچەوانەی ژیرین.[١٤]

وا دەردەکەوێت (دکتۆر تەویل) لێکۆڵینەوەی نەکردوە لەسەر ئەو بۆچونانەی بەم دواییە لە زانستی پاراسایکۆلۆژی دا هاتوون.. تەنانەت ڕەنگە نەزانێت زانستێ بەو ناوە هەبێت!! ئەمە لە کاتێکدایە کە ناوبراو نوسراوەکەی پێشکەشی کۆلێژی ئاداب لە زانکۆی قاهیرە کردوە تاکو بڕوانامەی دکتۆرای پێوەربگرێ.[١٥]

پێویست بوو لەسەری هەرچی نوسراوێ زۆر یان کەم پەیوەندی بەم بابەتەوە هەیە، بتوێژێتەوە.

خەریکە بڕوا بکەم بەوەی، ئەو هۆکارەی هانی دکتۆر (تەویل) داوە نکوڵی بکات لە دیاردە نائاساییەکانی خەون، ئەوەیەکە لە ژێر کاریگەری ئەو نەزعە مادیە دایە کە زاڵ ببوو بەسەر ئاوەزی زانایان لە سەدەی نۆزدەیەمدا... وا دیارە زۆربەی بیریارەکانمان تا هەنوکەش لە ژێر کاریگەری ئەو نەزعەیە دان، بەهەمان شێوەی (دکتۆر تەویل)، بێ ئەوەی ئاگادار بن یان گرنگی بدەن بەو گۆڕانە گەورەیەی کە لە سەدەی بیستەمدا هاتۆتە ئاراوە.

زانایانی سەدەی نۆزدە، هەر وەك زانایانی کۆنی ئیغریق لە مادە تێدەگەیشتن.. ئەویش ئەو مادەیەی کە لە هەموو شوێنێك دا دەی بینین... ئەوان بڕوایان وابوو هەموو گەردوون لەم مادەیە پێکهاتوە و جگە لەمە پێکهاتەکەی شتێکیتری تیادا نیە... (بوخنەر) لە نێوەڕاستی سەدەی ڕابردوو دا پەرتوکێکی دەرکرد و ناوی نابوو (هێز و مادە)... تیای دا هەوڵی داوە هەموو گەردون ڕاڤە بکات، لە سادەترین شتیەوە تاکو ئاڵۆزترینی، بە هۆی کارلێکی مادە و جوڵەوە... پەرتوکەکەشی بوە سەرچاوەی هەرە گەورەی (مادیەکان) لەو سەردەمەدا، تەنانەت کردبویانە ئەو ئینجیلەیان کە هیچ گومان هەڵناگرێ... لێرەوە وایان لێهات بڕوایان نەدەکرد بەڕاستی هیچ دیاردەیەکی سروشتی ئەگەر هۆکارێکی مادی نەبوایە، بەو جۆرەی خۆیان لە سروشتی مادە تێدەگەشتن.

هەر لەسەرەتای سەدەی بیستەمەوە، زانایان نهێنی‌یەکی سەرسامکەریان لە گەردونـدا دۆزیەوە، سەرسامکەر تاڕادەیەك زۆربەی تێگەشتنە کۆنەکانیانی واژگون کـرد... بـەوەی دەرکیان کرد کـە گـەردون لـە شـەپۆلی (کارۆموگناتیسی)[١٦] پێکهـاتوە... جۆرەکـانی ئـەم شەپۆلەش هێندە زۆرن ئامار نـاکرێن... تەنانـەت ئـەم مـادەی هێمـە دەی بینین چ نیە جگە لە جۆرێکی تایبەت لەو شەپۆلە، کە لەوانەیە لەسەر شێوازێکی دیاریکراو بێت.

زانسـت ژمارەیـەکی کـەم نـەبێت لـەو شـەپۆلانەی لـە گـەردون دان، هیچـی‌تری نەدۆزیوەتەوە، بەڵام لە ڕێگەدایە بەرەو دۆزینەوەی زۆرترین ژمارە لەو شـەپۆلانە، هـەر کات ئامێر و ئامرازەکانی باشتر بوون (واتە کە ئامێری باشتر لەبەر دەست دابوو، زانایان شەپۆلی زیاتر دەدۆزنەوە - وەرگێڕ)، ئەمەش یانی ئەو گەردونـەی تیایـدا دەژیـن لێوانـە لەو شەپۆلانەی کە نابینرێن و، لە هەموو ساتێکیش دا، بەر لـەشمان دەکـەون، بێ‌ئـەوەی هەستیان پێ‌بکەین یاخود دەرك بکەین بەڕادەی کاریگەریان لەسەر جەستەمان.

تکام وایە لـە خوێنـەران، وا تێ‌نـەگـەن ئـەم تێگەیشتنە نوێیـە تایبەتـە بـە زانایـانی ڕۆژئـاوا یـاخود زانایـانی ڕۆژهـەڵات.. بـەڵکو تێگەیشـتنێکی زانسـتی گشـتی‌یە و هـەموو زانایـان هاوبەشـن تیـای دا لـە هـەموو جیهـان دا، بەچاوپۆشـین لـە ڕەوتـی ڕامیـاری و ئایدیۆلۆژی‌یان.

پوختەی مەبەست: زانایانی ئەمڕۆش، تا هەنوکە لەبیرکردنەوەیانـدا مـادیین.. بـەڵام مادە لەبەر دەستی ئەماندا لەشێوەیەکەوە گۆڕاوە بۆ شێوەیەکی‌تر.. دوای ئەوەی دەگوترا مادە پێکهاتوە لە (گەردیلە)ی بچوك کە دابـەش نـاکرێن.. ئێستا بـڕوا وایـە ئـەو مادەیـە پێکهاتوە لە ئەنرژی لەسەر شێوازی شەپۆلی (کارەبایی - موگناتیسی).

ئـەم ئـاڵ و گـۆڕە، یـاخود ئـەم چـەمکی گۆڕانـە لـە تێگەیشـتنی مـادە دا، ئاسـۆیەکی فراوانی بیرکردنـەوەی لەبـەر دەم زانایـان دا خستە سەر پشت کە لەبـەردا پێـی ئاشـنا نەبوون.. بەم پێیەش ئـەو مەسـەلانەی لـەڕابردوو دا جێگـەی بـڕوا نـەبون لەمڕۆمانـدا دەگونجێت جێگـەی بـڕوا بـن... یـەك لـەو مەسـەلانەش، پرسـی تایبـەت بـە (دیـاردە نائاساییەکانی) خەونە.

زانایانی ئەمڕۆ سەرسام نابن، گەر بۆ نمونە ببیسن: ژنێك خەون ببینێت بە مردنی کوڕەکەیەوە، لەکاتێکدا کوڕەکەی سەدان میلیش لێیەوە دوور بێت.. ئنجا بەدەم پڕمەی گریانەوە لە خەوەکەی ڕاچەنێت... دواتر هەواڵی بۆ بێت کە هەر بەڕاستی کوڕەکەی مردوە... ئەم چیرۆکە لە سەدەی نۆزدە دا شایستەی بڕوا پێکردن نەبوو.. وەڵێ ئێستا لەژێر ڕوناکی (ڕافەی نویْ بۆ مادە) دا، بەتەواوی جێگەی بڕوایە.

ئەو لێکۆڵینەوانەی لەسەر مادە کراون، سەلماندویانە (مێشکی مرۆڤ)یش وەك هەر شتێکیتری نێو ئەم گەردونە شەپۆلی تایبەتی کارۆموگناتیسی هەیە.. بەم پێیە دەگونجێت وەڵامدانەوەیەکی (شەپۆلی)ی هەبێت لە نێوانی کوڕەکە و مێشکی دایکی دا سەرەڕای دووری نێوانیان... وەك زانراویشە (دووریی) لەمڕۆ دا ئەو گرنگییەی نەماوە کە لەدوێنیْ دا هەیبوو.

دەگەڕێمەوە و دەڵێم: دکتۆر تەویل زۆری پەلە کردوە لە کاتێك دا حوکمی داوە بەسەر دیاردە نائاساییەکانی خەون دا و هەموو دیاردەکانی بە پێچەوانەی ئاوەز داناوە... هەرگیز لە خۆی نەپرسیوە: کام ئاوەز نکوڵی لە دیاردە نائاساییەکانی خەون دەکات، ئایا ئاوەزی سەدەی نۆزدەیە، یاخود ئاوەزی سەدەی بیستەم؟

بەڕاستی دنیا گۆڕاوە، بێئەوەی تێگەیشتنەکان لەگەڵی دا بگۆڕێن...

لەساڵی ١٩٥٢ پەرتوکێکم دەرکرد بەناوی (خوارق اللاشعور).. لەو پەرتوکە دا هەندیْ دیاردەی نائاسایی دەروونی مرۆڤم باسکردوە، لەهەمان ئەو جۆرەی کە لەبەشی سێیەمی ئەم پەرتوکەدا باسکراوە... حەسرەتبار بووم کە بینیم هەندیْ لەبیریار و ئەدیبەکانمان بۆ گاڵتە پێکردن لچیان لە پەرتوکەکەم هەڵدەقورچاند و بە پەرتوکێکی ناماقوڵ و ئەفسانەیی دیانە قەڵەم، بۆیە دەشترسم بەهەمان شێوەی پەرتوکەکەیترم سەیری ئەم کتێبەی ئێستەشم بکەن.

گرفتی ئەوانە بەگشتی ئەوەیە مەغروورن بە ئاوەزیان، شتە باوەکانی ناوخۆیان چۆنیان ئاراستە بکات، ئاوەزی خۆیان بەو جۆرە دەسوڕێنن، بێئەوەی سەریەشەی ئەوە ئاوقەی خۆیان بکەن کە سەرنجی ئەو بەرەنجامانە بدەن کە زانست لە ڕێگەی لێکۆڵینەوەی ئەزمونکاریەوە پیْ دەگات... ئەوان حوکمی ناماقوڵ یاخود ماقوڵی شتێك

دەدەن، دوای ئـەوەی سـەرنجێکی ئەبسـتراکتیکی لێ دەدەن... ئیـدی ناشـزانن سـەرنجی ئەبستراکتیکی عەقلی ناگونجێت لەگەڵ ئەو ڕێبازە مادیـە دا کە زانسـتی نـوێی لەسەر دادەمەزرێت.

بەدەربڕینێکیتر: ئەوان جیاوازی ناکەن لە نێوان زانست و ئاوەز دا... لەکاتێکدا ئەو دوانـە هەنـدێ جار پێکەوە دەگونجێن و هەنـدێ جاری زۆریش نـاکۆك دەبـن... ئـەقڵ ئەگەر ئەبستراکت بێت، هەمیشە پێوەرەکانی لەو شتە باوانەوە وەردەگرێت کـە لەسـەری پێگەیوە... لەبەر ئەوەشە دەیبینین کە ئەمڕۆ حوکم دەردەکات کە فلان شت ناماقوڵـە و، دواتـر و دوای ئـەوەی خـووی پێوە دەگرێـت هەسـت دەکـات کەشـتەکە ماقوڵـە... وەلێ زانست حوکم نادات بەسەر هیچ شتێك دا دوای ئەوە نەبێت کە ئەزمونی لەسـەر دەکـات و بەشێوازێکی بابەتی دەیسەلمێنێت. ئیدی لەو کاتەدا گوێ نادات بـە شـتە باوەکانی نێـو خەڵك یاخود بە ئیعتیبارە ئەقڵیەکانیان.

مامۆستا (رابن) دەڵێـت: (زانسـت، ئەسـتەم ناناسـێت)،[١٧] ئـەم گوتەیـە هەقـە لـە بـەر چاومان بێت هەر کە ویستمان لە دیاردە جۆراوجۆرەکانی گەردون بکۆڵینەوە.. تا ئێستە چەند پرس هەبووە لە ڕوی ئەقڵیەوە بە ئەستەممان زانیوە، دواتر بۆمان دەرکەوتوە کە لەسەر هەڵە بووین... گەر باب و باپیرانمان لە گۆڕەکانیان زیندوو ببنەوەو چاویان بـەو هەموو دۆزینەوانە بکەوێت کە لە ژیـانی ئێمـە دایـە، بـڕوای پـێ ناکەن، تەنانـەت ئێمـە خۆشمان باوەڕمان پێنەکرد، کە یەکەمجار هەواڵەکەیمان پێگەیشت... وەلێ دواتـر پێیـان ڕاهـاتین و ئێسـتاکە لامـان بونەتـە شـتانێکی مـاقوڵ... جگـە لـەوەش دێـین فرەبلـێیی دەکەین و باسی کەماڵی عەقڵی خۆمان دەکەین.

لـە گەشـتەکەمدا بـۆ وڵاتـی (چـینی میللـی)، بینـیم (ماوتسـی تـۆنگ)ی رابـەر و فەیلەسوفی چینیش بەدەست هەنـدێ لـە بیریـارە چینـیەکانەوە دەناڵێنێت، وەك چۆن ئێمە بە دەستی هەنـدێ لـەبیریار و وێژەوانەکانمانـەوە دەناڵێنین... ئـەو جـۆرە کەسـانە بەئەنقەسـت مشـت و مـڕی درێـژ و پـان دەکـەن. تـەنها بـە پشـت بەسـتن بـەوەی بیرکردنەوەی خۆیان سروشیان دەداتێ، بەبێ ئەوەی کەمێك ئیست بکـەن و لێکۆڵینـەوە بکەن لەو واقعەی کە هەیە، تاکو تێبگەن و بزانن چ بابەتێکی نوێی تێدا دەبینرێت.

بەڕاستی زانست وەك ئاوەز نیە.. ئەمەش یانی نا، ئێمە لە نرخی ئاوەزی مرۆڤ دێنینە خوارێ... چونكە بەڕاستی ئاوەزی مرۆڤە چەكێكی گەورە و سەنگینی مرۆڤ و رۆڵێكی گەورەی دیوە لە ڕەوتی گەشتنی ژیاری مرۆڤایەتی بە لوتكە سەركەشەكان... ئەوەندە هەیە دەمانەوێت ئاوڕ بدەینەوە بەلای ئەو هەقیقەتە دا كە ئاوەزی مرۆڤ چەكێكی دوو دەمە... لە لای توێژەرێكی ئەزمونكار هۆكاری پێشكەوتنە... لە لای كابرای ژیری لەخۆبایی بە ئاوەزیەوە، ئاوەز دەبێتە لەمپەری بەردەم پێشكەوتن.

پەیڤی كۆتایی:

دوای ئەوەی هەر بەشێك لەم پەرتوكەم بە جیاواز باس كرد، دەخوازم بە شێوەیەكی گشتی باسی هەموو پەرتوكەكە بكەم... وەك لەمەو پێشیش باسم كردوە، ئەم پەرتوكە، بەشی هەرە زۆریم بەر لە هەڵایسانی شۆڕش نوسیوە و چاپیشم كردبوو... ئەمەش یانی لە ڕووی شێواز و سروشتی بیرۆكەكانیەوە جیاواز نیە لەو پەرتوكانەی دیكەم كە لە سەردەمی رژێمی پێشوو (سەردەمی پادشایەتی عێراقی مەبەستە - وەرگێڕ) دا نوسیومن... بۆیە دەبێت دان بەو راستیەیە دابنێم و بڵێم: ئەم پەرتوكە ئەگەر بۆ سەردەمی ڕابردوو گونجاو بوبێت، ئەوا بۆ ئەم سەردەمە شۆڕشگێڕیە نوێیە ناگونجێت.

ئەمە لە ڕووی دان نان بە واقیع دا دەڵێم هەر چەندە تاڵیش بێت، هەقە دان بەو خاڵە دابنێم و ئاشكرای بكەم تاكو خوێنەر بەرچاوی ڕون بێت، لە كاتێكدا ئەم پەرتوكە یان هەر پەرتوكێكیترم دەخوێنیتەوە كەلە سەردەمی پێشوو دا نوسیومە... ڕاستیەك هەیە نابێ لەبیر خۆمی بەرمەوە، ئەویش بریتیە لەوەی زەوقی خوێنەری عێراقی بەهۆی هەڵایسانی شۆڕشەوە گۆڕانی گەورەی بەسەر دا هاتووە... جاران چێژیان لەو بابەتە كۆمەڵایەتی و دەرونیانە دەبینی كە من و هاوشێوەی من دەمان نوسی و توخنی سیاسەت نەدەكەوتین، بەڵام خوێنەری ئێستە دەیەوێت نوسەر لە نێو كرۆكی سیاسەتەوە بنوسێت و ڕای خۆشی دەربارەی ئەو مەسەلانە ڕابگەیەنێت كە خەڵكی ململانێی لەسەر دەكەن.

وام دێ بە خەیاڵ دا، کە خوێنەرێ ئەم پەرتوکەم دەخوێنێتەوە خەندەی بەزەیی هاتنەوە بکەوێتە سەر لێوەکانی، ڕەنگە بشڵێت: سەرنج بدەن لەو نوسەرە باس لە خەو دەکات لە کاتێکدا مرۆڤ دەچێتە سەر مانگ... بەڵێ... من نکوڵی ناکەم لەو قسەی ئەو خوێنەرە دەیکات... گەر منیش لە شوێنی ئەو بوایەم هەمان قسەم دەکرد.. گومانی تێدا نیە شۆڕشی (١٤ی تەمموز)، شۆڕشێکی ڕادیکاڵی گەورە بوو، ئەقڵی خەڵکی لەرزاند و تێگەیشتنەکانیانی واژگون کرد.. بڕواشم وایە سەردەمی شۆڕش پێویستی بە کۆمەڵێ نوسەر و وێژەری نوێ هەیە، کە جیاواز بن لەو وێژەر و نوسەرانەی، خەڵکی لەسەردەمی ڕابردوو دا پێیان ڕاهاتبوون. لەوانەشە کەسێك بپرسێت: ئەگەر مەسەلەکە وابێت کە خۆت دەیڵێیت، دەی کەواتە بۆچی شێوازی خۆت ناگۆڕیت تاکو بگونجێت لە گەڵ سەردەمی نوێ دا؟!

وەڵامیش بۆ ئەم قسەیە، بەم تەرزەیە: نوسەر بە شێوەیەکی گشتی ئاسان نیە بۆی بە ویستی خۆی شێواز بگۆڕێت، چونکە شێواز بەشێکە لە کەسێتی، کەواتە ناگۆڕێت مەگەر پێکهاتەی کەسایەتی ئەو بگۆڕێت، ئەمەش زۆر سەختە، نەخاسمە لە کەسێکدا وەك من وابێت، و سەردەمی لاوێتی گوزەراندبێت و ماوەیەکی درێژیش بێت پێی نابێتە سەردەمی پیرێتی‌یەوە... وە بیرم دێت خۆشم جارێکیان لە کۆبونەوەی یەکێتی ئەدیبان دا ئاوا قسەیەکم کرد، هەندێ لە ئەدیبە لاوەکان کە ئێستا ئامادەگی‌یان هەیە پێی قایل نەبوون.

ئەو لاوانە وا دەزانن نوسەر چۆنی بوێت و هەر کات بیەوێت دەتوانێت شێوازی خۆی بگۆڕێت... ڕەنگە بۆیە ئەو ڕایەیان هەبێت چونکە هێشتر گەنجن و کەسایەتیان لە قاڵب نەدراوە وەك ئێمەومانان... گەر ڕێگەشم بدەن پێیان دەڵێم: زۆربەیان خاوەنی نوسینی تایبەت بە خۆیان نین، تاکو ڕەوا بێت پێیان بڵێین دەتوانن شێوازەکەیان بگۆڕن... هەندێ لەوانەیان کە لەسەردەمی شۆڕش دا دەنوسن، نوسینەکانیانمان تاقی کردۆتەوە و ئەو شێوازەمان تێدا نەدیوە کە کەسایەتی هەر یەکێکیانی پێوە دەناسرێت... تەنانەت لەوانەیە زۆربەی بەرهەمەکانیان لە ڕووی دەربڕینەوە لەیەك دەچن، وەك ئەوەی

لەیەك سەرچاوەوە هاتبن... بەجۆرێ گەر بمەوێت وەکو ئەوان بنوسم، زۆرێ لەو نوسینانە دەنوسم... وەلێ بەدیدی من گرفتەکە زۆر لەوە قوڵترە...

زۆر سەرسامم لە قسەی ئەو وێژەوانە گەورەیەی کەلە یەکێك لە کۆبونەوەکانی (یەکێتی ئەدیبان) دا کردی. ئەو ئەدیبە گەورەیە لۆمەی زۆری ئەدیبانی عێراقی کرد، بەڕای ئەو گوایە ئەدیبەکان لە دوای جەماوەرەوە ڕۆشتون نەك لە پێشی جەماوەرەوە... هەر ئەمەش بوە هۆی تێوەگلانی جەماوەر لە چەندین هەڵەی بەئازار دا کە وایکرد ڕێگەی ژیان لەم وڵاتە دا پڕ بێت لە کۆسپ و لەمپەر.

*** *** ***

نامەگەلێ پێگەیشتووە لە خوێنەرانەوە، تیای دا پرسیاری ئەوەم لێدەکەن کە بۆچی لەم قۆناغە گرنگەی ژیانمان دا بێدەنگیم هەڵبژاردوە... خاوەنی ئەو پەیکانە وایان لەمن دەوێت کە وەك پێشوتر لەسەر نوسین بەردەوام بم... واش گومان دەبەن مەسەلەکە بە دەست منە و قەڵەمەکەشم گوێڕایەڵە و چۆنم بوێت دەتوانم ئاراستەی کەم بە ئارەزووی خۆم و بەگوێرەی ویستی بارودۆخە کۆمەڵایەتیە نوێکەش.

لەراستی دا لەسەرەتای شۆڕشەوە، هەوڵم دا وتار بنوسم بۆ ڕۆژنامەکان و تیای دا سروشتی شۆڕش شی بکەمەوە.. دوای ئەوەی وتارەکانم بڵاو کردەوە هەستم کرد شکستم هێناوە... بەلای زۆرێکیشەوە وتارەکان پوچ و سارد بوون، پتر لە جارێکیش لۆمە و سەرزەنشت کرام بە هۆی ئەو وتارانەوە. خوداش دەزانێت زۆر نیگەران بووم و ئەفسوسم خوارد، کاتێ بینیم دەستەوسانم لەوەی بە پێنوسەکەم لە گەڵ ڕەوتی شۆڕش دا بگوزەرێم، وەکو چاوەڕانم لێدەکرا... وەلێ ئەفسوس خواردن هیچ سودێ ناگەیەنێت.

هەر کەس پەرتوکەکانی پێشوم بخوێنێتەوە هەست دەکات من ئارەزوم لەوەیە بە دوای ناتەواویەکانی کۆمەڵگە و ئەو بیر و باوەڕە زیانبەخشانەدا بگەڕێم کە بەسەر ئاوەزی رۆڵەکانی کۆمەڵگەدا زاڵن... پێدەچێت قسەیەکی راست بێت ئەگەر بڵێم: من

پسپۆڕیم لەو جۆرە نوسینە کۆمەڵایەتیە دا پەیدا کردوە، تۆزقاڵێك نەبێت ئیتر ناتوانم لەو شێوازە لا بدەم.

لە ماوەی ڕابردوودا بوارم هەبوو تیای دا بنوسم و لە لایەن خوێنەرانیشەوە دەست خۆشی بکرێم و هان بدرێم. وەلێ هەنوکە شۆڕش دەروازەکانی نوسین و بلاوکردنەوەی والا کردوە، ئیدی کاتی ئەوە هاتوە من و هاوشێوەکانی من گۆشەگیری بکەین لە نوسین و بوار بدەین تازەنوسەرەکان ئەسپی خۆیان تاو بدەن.

لەبەر ئەوە داوا دەکەم لە خوێنەران باری گرانی ئەم پەرتوکەم هەلگرن و ئارام بگرن لەسەری، لەڕاستی دا ئارەزووم نەبوو لەوەی بلاوی بکەمەوە ئەگەر بەر لە شۆڕش بەشی هەرە زۆری چاپ نەکرایە... ماوەیەك پشت ئەستور بوم لەوەی چاپی نەکەم و ئەو پارە و هەوڵەش تیای دا سەرفم کردوە بە فیرۆ بچێت... هەر چۆن بێت خوێنەران دەتوانن ئەم پەرتوکە بە فیلمێکی سینەمایی سەرنەکەوتو بدەنە قەڵەم... لەبەر ئەوەش هەوڵم داوە نرخی یەك دانەی بە قەدەر نرخی بلیتێکی چونە نێو سینەما بێت.. چەند زۆریشن ئەو فیلمانەی خەڵکی دەچن بۆ بینینیان و دوایی کە دێنە دەرێ پەشیمانن لە بینینی.

***　　***　　***

پەرتوکێکم هەیە بەر لە چەند ساڵێ ئامادەم کردوە بۆ چاپ... جارێکیان بانگەوازێکی کۆمێدیم بۆ کرد و گوتم: ئەو پەرتوکە خوا بیەوێت لە دوای مردنی نوسەر بلاو دەکرێتەوە... هۆکاری ئەم بانگەوازە کۆمیدیەش ئەوە بوو کە من بڕوام نەدەکرد: لای ئێمە شۆڕش لەماوەیەکی نزیك دا ڕوو بدات... ئێستاش کە شۆڕش خێراتر لەوەی من بۆی دەچووم، بەرپا بووە، ئایا من دەتوانم ئەو پەڕاوە کۆنانە چاپ و بلاو بکەمەوە؟ نەخێر!

یەك لەو پەرتوکانەی ئامادەم کردون بۆ چاپ، هەوڵێکی زۆرم لە گەڵ داوە و ناوم ناوە (شاکاری خەڵکی عێراق)... هەر چۆن بێت، کتێوێکە لە ناتەواویەکانی کۆمەلگای عێراق و ئەو بەها خراپ و توندڕەویە دەکۆڵێتەوە کە لەو کۆمەلگەیە دایە.

هەر كەس لە دۆخی كۆمەڵایەتی و ڕامیاری ئەو سەردەمانەی رابردوو بكۆڵێتەوە وەك گەلی عێراق گوزەری كردوە پیایان دا، دەگات بەهەمان بەرەنجام كە بەندە پێی گەشتووم.. لەگەڵ ئەمانەش دا متمانەم پتەوە بەوەی گەر ئێستە ئەو پەرتوكە بڵاو بكەمەوە زۆرێك لە خوێنەران بە تەرێزلێكردن پێشوازی لێدەكەن و ڕووبەڕووی دەبنەوە... خوێنەران لەو هەڵوێستەیان دا لۆمەیان لەسەر نیە... ئەوان لەم قۆناغە شۆرش گێریە دا دەیانەوێت نوسەر شتێ بۆ گەل بنوسێت هانی بدات و كردەوەكانی بەرز راگرێت... نەك لۆمەی بكات و... هەڵەكانی بۆ بژمێرێت.

*** *** ***

لە پەندێكی كۆن دا هاتووە: هەر سەردەمە پیاوی خۆی هەیە... لەسەر هەمان تەرزی ئەو پەندە، دەكرێت بێژین: هەر سەردەمێ نوسەر و خوێنەری خۆی هەیە...

و علی كل فالْحمد لله الواحد القهار!..

د.عەلی وەردی

پەراوێزەکانی ئەم پێشەکیە:

١. چینی شەریفان (طبقه الاشراف): مامۆستا وەردی مەبەستی لەو گروپە خەڵکانەیە کە نەسەبی خۆیان دەدەنەوە پاڵ پێغەمبەری خودا... لە نێو کوردەواری دا بەو چینە دەگوترێ (شێخ یان سەید "سەیی") و بەخەڵکانیتر دەگوترێ (مسکێن یاخود ئۆمی) ئێمە لە ئێستە بەدواوە دەستەواژە کوردیەکان (یان بەکوردی کراوەکان) لە کاتی وەرگێڕاندا بەکار دێنین بە تایبەت هەر دوو وشەی (سەید) بۆ چینی ئەشراف و (ئۆمی) بۆ خەڵکی رەشۆکی، وەك باوە لە نێو کوردەواری دا بە کار دێنین، مەبەستمانە لە فۆرمی ئاسان دا مەبەستەکان بگەیەنین، نەك ئێمە پشتگیری یان دژی زاراوەکان بین ــ وەرگێر ــ

٢. بنوارە: مصطفى عمارة، جواهر البخاری، ل ٥١٥.

٣. بنوارە: محمد السماوی، ظرافة الاحلام، ل ٥.

٤. بنوارە: د. حسين محفوظ. سيرة الشيخ احمد الاحسائی، ل ١٧.

٥. بنوارە: محمد السماوی، ظرافة الاحلام، ل ١٥ ـ ١٦.

٦. بنوارە: ه . س. ل ٢١ ـ ٢٢.

٧. بنوارە: جعفر الخليلی، اولاد خليلی، ل ١١ ـ ١٤.

٨. بنوارە: مصطفى جواد ، ونسيم سوسة، بغداد، ل ٢٢٠ ـ ٢٢١.

٩. بنوارە: ه . س، ل ٣٢٢

١٠. بنوارە: آخر الساعة، ژمارەي رۆژي ١١/ ١٢/ ١٩٥٩.

١١. بنوارە: مقالات الشيخ الحفيد، ل ٩٢ ـ ٩٣.

١٢. بنوارە: Hddfield, Dreams and Nightmares, p 3 – 4

١٣. بنوارە: Rhine, new World of the mind

١٤. بنوارە: توفيق الطويل، ل ٢٠.

١٥ـ کۆلێژەکەش بڕوانامەی دکتۆرای پێبەخشی (سوپاس بۆ خودا) و ئێستاکە دکتۆرێکە بە ئەنگوست ئاماژەی بۆ دەکرێ.

١٦ـ بنواڕە: Electro-magintic, Waves

١٧ـ بنواڕە: Jeans Mysterious universe, p 93 – 94

١٨ـ بنواڕە: Rhine, Reach of mind, p 50

دەروازەی یەکەم:

خەون و بیر و باوەر

بەشی یەکەم:

(بۆچونی قەیمیەکان لە مەڕ خەون)

خەون لای خەڵکە سەرەتاییەکان:

مرۆڤی کۆن بە سادەیی بیرکردنەوەی دا دەناسرێتەوە، ئەو دەبینێت کۆمەڵی دیاردەی سەیر لە هەموو لایەکەوە دەوریان داوە، ئیدی هەوڵ دەدات بە گوێرەی چەمك و تێگەیشتنە سادەکانی خۆی ئەو دیاردانە شیکار بکات.

خەون یەکێك بوە لەو دیاردانەی کە مرۆڤی سەرەتایی سەرسام کردوە.. لەوانەیە لە خۆشی پرسیبێت چۆن دەتوانێت شتێك لە خەونی دا ببینێت کە لە نزیکیشەوە نین... بۆیە پێدەچێت بەو هۆیەوە گەشتبێتە ئەو بڕوایەی کە خوداوەند و شەیتانەکان ڕۆڵیان هەیە لە دروست بونی خەون دا.. لە دیدی وی دا بە تەنها خوداوەند و شەیتانەکان دەتوانن کاری وا بکەن.

هەر بۆیەش بڕوایان وابوو، خەون ئەرکێکی زۆر گەورەی مرۆیی لەسەرە، ئەرکەکەش بریتی‌یە لەوەی خەون ئەو شتە نادیارانە بۆ مرۆڤ دەدۆزێتەوە کە ڕۆژگار لێیانی شاردۆتەوە.[1]

دەڵێن: لە نێو هۆزە سەرەتاییەکان دا، کەسەکان جیاوازی ناکەن لە نێوان کردەوەیەکدا کە بە واقعی و لە ساتەوەختی بێداری دا بیکەن و کردەوەیەکیش کە لەساتی خەوبینین دا بیکەن.. ئەگەر لە خەون دا ببینێت کەسێك دەست درێژی دەکاتە سەر یاخود هەڕەشە و گوڕەشەی لێدەکات، بە تەواوی بڕوا بەوە پەیدا دەکات کە فلان کەس هەر بە ڕاستی وای کردوە. تەنانەت سڵ ناکاتەوە لەوەی بەیانی بڕواتە سەر ئەو کەسە و لۆمەی بکات یاخود تۆڵەی لێبکاتەوە.... جێگەی پێکەنینیشە کە دەبینین دو پیاوی سەرەتایی دوژمنایەتی سەختی یەکتر بەوپەڕی توندی دەکەن بە هۆی ئەوەی

یەکێکیان لە خەونی دا دیویەتی کەسەکەی تر دەست درێژی کردۆتە سەری... خەڵکیش لە دەوروبەری دا ئەوە بە شتێکی ئاسایی دەبینن کە هیچ جێگەی سەرسوڕمان نیە.

نەریتی هەندێ هۆزی سەرەتایی رێگە بەوە دەدات، کابرایەك کیژێك بکاتە ژنی خۆی، ئەگەر لە خەونی دا بینیبێتی لە گەڵ ئەو کیژەدا کردەوەی سێکسی دەکات[٢] بەبڕوای ئەوان مادەم لە خەون دا کردەوەی سێکسی لە گەڵ ئەو کیژە کردوە، ئەوا ڕەوایە لە ژیانی واقیعیش دا درێژە بەو کردەوەیە بدات.

خەون و ئاینی سەرەتایی:

لە زانستی کۆمەڵناسی دا دوو بیردۆز هەن کە لە مەسەلەی دروست بونی ئاین دا گرنگی زۆر بە خەون دەدەن، دوو بیردۆزەکەش بریتین لە تیۆری (سبنسر و تیۆری تیلەر).

(سبنسر) دەڵێت: مرۆڤە سەرەتاییەکان جیاوازی ناکەن لە نێوان نوستن و مەرگ دا... لە هەر دوو حاڵەتەکەدا رۆح لە جەستەی خاوەنەکەی دێتە دەرێ... بەڵام لە دوای نوستن دەگەڕێتەوە نێو جەستەی خاوەنەکەی.. ئەمە لە کاتێکدا لەباری مردنی دا بەتەواوی لێك جیا دەبنەوە... بەڕای (سبنسر) ئەم بۆچونە سەرەتاییە، بۆتە هۆی سەرهەڵدانی ئاینە جۆراوجۆرەکان... هەر کەسێکیان لێبمردایە، خزم و نزیکەکانی هەڵپەیان دەکرد بۆ جێبەجێکردنی هەندێ سروتەی تایبەت و قوربانی کردن بۆ رۆحەکەی، لەپێناوی ئەوەی لە رۆحەکەیەوە یارمەتی وەرگرن... لێرەشەوە (پەرستنی پێشینان) سەری هەڵدا کە یەکەمجۆری پەرستنە لە نێو مرۆڤ دا.[٣]

(تیلەریش) پێی وایە بیرۆکەی (رۆح) لای مرۆڤی سەرەتایی لە تێبینی کردنی خۆیەوە لە کاتی نوستن دا پەیدا بوە... ئەو خەونە سەیر و سەمەرانەی کە دەیان بینێت هانی دەدەن بۆ بیرکردنەوە لە بونی (گیان) لە جەستەی دا... ئەوەش گەیاندیە ئەو بڕوایەی کە هەموو شتێ لەم دنیایەدا گیان و جەستەی هەیە، بەم پێودانگەش جیهان پڕە لە ژمارەیەکی بێکۆتایی (رۆح).. گیانیش لە یەك کاتدا دەتوانێت هەم سود و هەم زیانیش بە مرۆڤ بگەیەنێت... خواوەندەکانیش چ نین جگە لە بژاردەیەکی

تایبەتی ئەو (رۆحانە) و لە رۆحەکانیتر بەرز بوونەتەوە و، بەو جۆرە بونەتە جێگەی ترسان و پەرستن...[٤]

ئەوەی جێگەی ئاماژەپێدانە هەرتکە تیۆرەکە بە لای زانایانی سۆسیۆلۆژی نوێوە کۆن بوون... چونکە لە بریتی ئەم دوو تیۆرە، بیردۆزی نوێ سەریان هەڵداوە کە لە شیتەڵ کردنی سەرهەڵدانی ئاین دا ڕای نوێتریان پێیە... بەڵام هەر چۆن بێت ئاماژە دەدەن بە کاریگەری خەون لەسەر بیرکردنەوەی مرۆڤی سەرەتایی.

خەون لەشارستانیەتە دێرینەکاندا:

وا دەردەکەوێت گەلانی پێشکەوتووی سەردەمی کۆن زۆر جیاواز نەبوون لە گەڵ سەرەتاییەکان لە مەسەلەی بەپیرۆز سەیرکردنی خەون و بە ئیلهام لە قەڵەمدانی... دەڵێن بابلیە کۆنەکان خودایەکی تایبەت بە خەونیان هەبوە بەناوی (ماخر)ەوە... هەروەها میسریەکانیش خوایەکی تایبەتی خەونیان هەبوە بەناوی (بس)، تەنانەت وێنەی ئەم خودایە لەسەر زۆربەی ئەو سەرینانە نەخشێنرابوو، کە میسریەکان بۆ نوستن سەریان دەخستنە سەر.[٥]

قورئان و تەورات ئاماژە دەدەن بەوەی چەندە میسریە کۆنەکان گرنگیان داوە بە شرۆڤەکردنی خەون... و باسی ئەوە دەکەن کە چۆن (یوسفی راستگۆ) توانیویەتی لە ڕێگەی زیرەکی لە ڕاڤەکردنی خەونەوە بگاتە باڵاترین پۆستی دەوڵەت.

ئیغریقە کۆنەکان لەم ڕووەوە لە میسریەکان دەچون... تەنانەت لەوانەیە هەندێ لە بیر و باوەڕەکانی تایبەت بە خەونیان لە ڕێگەی دەریاوە لە میسریەکان وەرگرتبێت... دەستەڵاتدارانی (ئەسپارتە)ش، لێیان دەگێڕنەوە کە لە نێو پەرستگایەکی تایبەت دا دەخەوتن، بەو هیوایەی لە کاتی نوستنەکەیاندا دەنگ و باسی غەیبی و نادیار وەربگرن.. خەون کاریگەری گەورەی هەبوو لە ئاراستەکردنی سیاسەتەکانیان بۆ حوکم کردنی وڵات.

لە (ئەسینا) دادگای باڵا لە ڕێگەی بڕیارێکەوە کە لە خەون دا دەدرا، بڕیاری تاوانباری و بێتاوانی دەدا بەسەر تۆمەتبارەکانی دا.. دەشگێڕنەوە پیری فەیلەسوفەکانیان (ئەفلاتۆن) بڕوای بە ڕاستی خەون هەبووە.

لە (ڕۆما)ش، ڕەوشەکە جیاواز نەبوو لە (ئەسینا و ئەسپارتە)... سەیریش لەوە دایە ئەنجومەنی نوێنەرانی ڕۆمانی، بەدەم داواکاری هەر خەونێکەوە دەچوو کە کەسێکی ئاساییش بیدیبا.

یەکەم دانەر لە بواری خەوندا:

کاتێ لە نێو ئیغریقەکان دا نەریتی دانان لە بواری زانستە جیاجیاکاندا بڵاو بویەوە، لە نێویاندا نوسەرێ بە دەرکەوت کە تایبەتمەند بوو لە بواری خەون دا بەناوی (ئەرتەمیدۆس).. ئێمە بە دڵنیاییەوە نازانین: ئایا لەم بوارە دا کەس پێشی ئەم دانەرە کەوتوە یان نە..ئەوەی دەیزانین تەنها ئەوەندەیە ئەم کابرایە یەکەم دانەرە لە بواری خەون دا لە مێژووی جیهان دا... پێنج کتێبی لەسەر خەون نوسیوە کە لەسەردەمی عەباسیەکاندا کرانە عەرەبی... کتێبەکانی شوێنەوارێ گاڵتە پێنەکراویان لە بیرکردنەوەی ئیسلامیدا بەجێهێڵا.

(ئەرتەمیدۆس) هەموو خەونەکان دەداتە پاڵ خواوەندەکان... بەڵام دەیانکاتە دوو بەشەوە: بەشێکیان بێپەردە و ڕاشکاون و ڕاستەوخۆ هەواڵی غەیب دەدەن. بەشێکی دیکەشیان شاراوەن... ئەرتەمیدۆس لە پەرتوکەکانی دا یاسا و ڕێسای داناوە بۆ شیکردنەوەی جۆری دووەمی خەونەکان...کە کتێبەکانیشی دەخوێنینەوە هەست دەکەین لێکچونێکی زۆری هەیە لە گەڵ ئەو پەرتوکانەی لە نێو موسڵمانان دا بڵاون.

ئەرتەمیدۆس بڕوای وایە جەفەنگەکان لە خەون دا ڕەگ و ڕیشاڵی خۆیان لە بارودۆخ و نەریتی کۆمەڵایەتی و کەسێتی کەسە خەو بینەکەوە وەردەگرن. لە بەر ئەوە پێویستە (شرۆڤەکەری خەون) ئەم مەسەلانە بە تەواوی لە بەر چاو بگرێت و لێیان تێ بگات، تاکو بتوانێت پەی بەرێت بەوەی جەفەنگی نێوخەونەکان واتای چ هەواڵێکی نادیار و غەریب دەگەیەنن.(٧)

تیۆری ئەرەستۆ لەبارەی خەونەوە:

(ئەرەستۆ تالیس) بەوە لە بیریارانی دێرین جیا دەكرێتەوە، كە ئەم بەشێوەیەكی بابەتی لە خەونی كۆڵیوەتەوە، خەونی داڕنیوە لە دەست تێوەردانی خواوەند... دەكرێ ئەرەستۆ لەم ڕووەوە بەیەكەم زەندیقی شیزامی دابنرێت... ئەو دەڵێت خەون لە ئەنجامی كاریگەریە بەرهەستەكانەوە پەیدا دەبێ... زۆر جار مرۆڤ لە بێداری دا چێژێ یان ئازارێكی پێدەگات بەڵام گرنگی پێ نادات لەبەر ئەوەی سەرقاڵە بە ئەركەكانی ژیانەوە... بۆیە كە دەخەوێت بە ئاشكرا لە خەونی دا ئەوەی بۆ دەردەكەوێت... ئەمەش یانی خەون هەستكردنە بچوكەكان دەگۆڕێت بۆ هەستكردنی گەورەكراو... كەسێكی خەوتوو گەر ورتەورتێكی سوك ببیسێ، لە خەونی دا وا دەزانێت چەخماخەیەك كەوتۆتە سەری.. یاخود گەر كەمێك قڵخ (بەڵغەم) بە گەروی دا بچێتە خوارێ، لەخەونی دا وادەزانێت هەنگوینی زۆر بەتامی نۆش كردوە... یان گەر كەمێك گەرمی بەر لەشی بكەوێت، لە خەونی دا وادەزانێت بە نێو ئاگر داگوزەر دەكات...

ئەرەستۆ هەروا پەی برد بە كاریگەری ئارەزوو و سۆز و میزاجە جیاوازەكان لە دروستكردنی خەون دا... خۆشەویست دارێ لەخەونی دا بەگوێرەی ئارەزووی خۆی خەو دەبینێ. ترسنۆكێكیش هۆكاری ترسەكەی لە خەونی دا دەبینێ.. تەنانەت زۆر جاران مرۆڤ خەون بەشتێكەوە دەبینێ كە جێگەی گرنگی پێدانی بوە لەساتەوەختی بێداری دا...[٨]

گەورەیی (ئەرەستۆ) لەكاتێكدا دەردەكەوێت كە بەرەو ڕووی (خەونە ڕاستەكان) دەبێتەوە.. (خەونە ڕاستەكان) ئەو خەونانەن كە بە ماوەیەك لە دوای بینینیان دێنە دی... ئەرەستۆ پێی وایە هاتنە دی ئەو خەونانە بەڵگە نیە لەسەر ئەوەی بەڕاست هەواڵی نادیاری داوە، وەك ئەفلاتۆن و بیریارانیتر پێیان وابوە.. بەڵكو هاتنەدی ئەو خەونانە بۆ چەند فاكتەرێ كە دورن لە دەست تێوەردانی خواوەندەكان، دەگێڕێتەوە.

ئەرەستۆ چوار فاكتەر بۆ هاتنەدی خەونەكان دیاری دەكات. بەم تەرزە:

١. هۆکاری ڕێکەوت: ئەمەش زۆر جار لە هەر دوو حاڵەتی خەون و بێداری دا بەسەر مرۆڤ دا دێت... زۆر جار مرۆڤ باس لە ڕوودانی شتێك دەکات و ماوەیەك دوای ئەوە بە ڕێکەوت شتەکە ڕوو دەدات.

٢. هۆکاری ئیحا: بەواتای ئەوەی مرۆڤ کاتێ خەون بە ڕودانی شتێکەوە دەبینیێ، ئەو خەونە لە لای وەك ئیحایەکی لێدێت و بەسەر ئاوەزی دا زاڵ دەبێت، ئەمەش هانی دەدات کە هەوڵ بۆ بەرجەستەکردنی خەونەکەی و هێنانەدی ڕووداوەکە بدات.

٢. هەستکردنی قەبە کراو: هەندێ جار مرۆڤ خەون دەبینێ بە نەخۆشین یان مردنەوە کە دوچاری دەبن.. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ هەست کردنی بە (ئالۆز بوونی وردی ئەندامی) لە کاتی نوستن دا... ئەم هەستکردنەش بەڵگەیە لەسەر بونی نەخۆشییەکی پەنهانی کە مرۆڤ بە هۆی سەرقاڵی بەژیانی ڕۆژانەیەوە هەستی پێناکات.

٣ـ گرنگی دانی تایبەت: ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆوەی مرۆڤ گرنگی زۆر دەدات بە بارودۆخی خزم و نزیکەکانی زیاد لەو گرنگییەی دەیدات بە بارودۆخی خەڵکانیتر... بۆیە هەندێ جار لە خەونی دا دەبینێ ڕوداوێك دێت بەسەر خزمەکانی دا، دواتر هەر بەڕاستی ڕوداوەکە لێیان ڕودەدات، ئەمەش بۆ ئەو گرنگییە دەگەڕێتەوە کە لە کاتی بێداری دا بە خزم و نزیکەکانی داوە.

تیۆری ڕەواقیەکان:

تیۆری ڕەواقیەکان لە خەون دا پێچەوانەیە لە گەڵ بیردۆزەکەی (ئەرستۆ)دا... ئەمان دوچاری سەریەشەی زۆر بوون لە بەرگریکردنیان دا لە (خەونی ڕاست) و بە سروش لە قەڵەم دانی... ڕەواقیەکان دەڵێن: دەروونی مرۆڤ لە کاتی بێداری دا نێچیری ئارەزووە جەستەییەکانیەتی، بەخەوتن لەو ئارەزوانە قوتار دەبێت، بەو جۆرە بە هێزتر دەبێت بۆ دۆزینەوەی شتە نادیارەکان.

ئەرستۆ پشتی بەخەون دەبەست کە نکۆڵی لە خەونی ڕاست دەکرد.. ئنجا ڕەواقیەکان هاتن و گوتیان: ئاوەز ناتوانێت لەمجۆرە بابەتانەدا ببێتە دادوەر، ناکرێ

مرۆڤ ملەجەڕێی شتێ بكات تەنها لە بەر ئەوەی عەقڵی دەستەوسانە لەوەی پێشبینی بكات یاخود لێی تێبگات.

ڕەواقیەكان بە نمونەیەكی بەرهەست پشتگیری ڕاكەیان دەكەن كە ئەویش (موگناتیسە)...

هەر كەس نهێنی هێزی موگناتیسی نەزانێت، ملەجەڕێ دەكات لەوەی موگناتیس ئاسن ڕادەكێشێت، لە كاتێكدا بە چاوی خۆشی دەیبینێت[٩] .. بەڵام كاتێ خەڵكی بەو دیاردەیە ڕاهاتن، ئێستا بە شتێكی ماقوڵی دەزانن، كەچی دیاردەكە (ڕاكێشانی ئاسن لە لایەن موگناتیسەوە) هیچ پاساوێكی لۆژیكی ماقوڵی نیە.

كورتكردنەوە و جیاكاری:

ئەمانەی باسكران كورتەی ئەو ڕایانە بوون كە بەر لە ئیسلام لە مەڕ خەون گوتراون.. دەتوانین بەم تەرزە بیان پۆلێنین:

١ـ بۆچونە گشتییەكان: بریتین لەو ڕایانەی كە خەونیان دەدایە پاڵ دەستێوەردانی خواوەند و شەیتانەكان... ئەم ڕایە زاڵ بوو بەسەر ئاوەزی زۆربەی بیریارەكاندا.

٢ـ بۆچونە ئەرستۆ تالیسیەكان: بریتییە لەو بۆچونانەی لە ڕویەكی عەقڵانیەوە ڕاڤەی خەون دەكەن بەبێ ئەوەی هیچ كاریگەرییەكی هێزە میتافیزیكیەكانی بەسەرەوە بێ.

٣ـ بۆچونە ڕەواقیەكان: ڕاو بۆچونگەلێ ڕەخنەگرانەی سۆفیانەن، لە پلەی ئاوەز دادەبەزێنێت و هەوڵی ئەودیوی ئەقڵ دەدات.

لە بەشی داهاتوودا، خوێنەر دەبینێت، چلۆن ڕای موسڵمانانیش دابەشبوە بۆ ئەو سێ بۆچونە... ئەو نەزعەیەی لەم سەردەمانەی دوایی دا زاڵ بوە بە سەر ئاوەزی موسڵمانان دا نەزعەی ڕەخنەگەرایی بوو... مەبەستیشمان لەو نەزعەیە كە لە پلە و پایەی ئاوەز دادەبەزێنێت و دان دەنێت بە كەمتوانایی ئاوەز لە تێگەشتن لە ڕاستی ڕەها.

وا دیارە سۆفیەكان ڕۆڵێكی گەورەیان هەبووە لە بڵاوبونەوەی ئەو نەزعەیە بە نێو موسڵماناندا... وەك لەمەودوا ڕون دەكرێتەوە.

پەراوێزەکانی بەشی یەکەم:

١ـ بنوارە: Freud Bascic Wirtings. P 184

٢ـ بنوارە: ابومدين الشافعى، الوهم. ل ٢٤.

٣ـ بنوارە: روجيه باستيد، علم الاجتماع الديني، ل ٢١٨ ـ ٢١٩.

٤ـ بنوارە: هـ. س، ل ٢٢٠ ـ ٢٢١.

٥ـ بنوارە: توفيق الطويل، الاحلام، ل ١١٢.

٦ـ بنوارە: هـ. س، ل ١١٤ ـ ١١٥.

٧ـ بنوارە: Freud Interprehion Dreams, p 82

٨ـ بنوارە: توفيق الطويل، الاحلام، ل ٦٩.

٩ـ بنوارە: توفيق الطويل، التنبؤ بالغيب، ل ١٦٩.

بـــــەشـی دووەم:

ڕای موسڵمانان لە بارەی خەونەوە

گرنگی دانی زۆر بە خەون:

دەتوانین بڵێین نەتەوەی ئیسلامی، یەكێكە لەو نەتەوە كۆنانەی كە زۆر گرنگی‌یان بە خەون داوە و بە پیرۆزیان داناوە.. لەم ڕووەوە تەنها (موعتەزیلە) و كەمێك لەو فەیلەسوفانە لێیان جیا دەبنەوە كە لە ژێر كاریگەری موعتەزیلەدان.

جێگەی سەرنجە، ئەو فەیلەسوفانەی ئیسلام كە لە دوای (ئەرستۆ) چوون، لە زۆربەی بۆچونەكانی دا، لەمەسەلەی خەون دا پێچەوانەی ئەرستۆن و ڕای ئەویان پەسەند نەكردوە... بەڕای ئەمان لەكاتی خەو دا دەروون پەیوەست دەبێ بە ئاوەزی كاراوە (كە ئەوان ناویان ناوە ئاوەزی گەردونەكان) و ئیدی بەو جۆرە و لەو ڕێگەیەوە دیاردە نادیارەكان دەدۆزێتەوە...

وا دیارە فەیلەسوفەكان لە تورەیی و ڕقی خەڵك ترساون، بۆیە لە مەسەلەی خەون دا هاوشانی جەماوەر ڕۆشتون و لە گەڵیان دا لەپیرۆززراگرتنی خەوندا هاوڕان...

خەون و فەرمودەكانی پێغەمبەر(د.خ):

لە پێغەمبەرەوە (د.خ) فەرمودەگەلێ زۆر لە بارەی خەونەوە دەگێڕنەوە.. سەرجەمیشیان ئاماژەن بۆ وەی (خەونی ڕاست) سروشێكە لە خوداوە.. بەناوبانگترینی ئەو فەرمودانە، دوو فەرمودەن.. یەكیان دەڵێت: "خەون بەشێكە لە چل و شەش بەشی پێغەمبەرایەتی...[1]" لەویتریان دا هاتووە: "سەحابەكان ناڕەحەت بوو بەلایانەوە كە لە دوای پێغەمبەر (د.خ) ئیدی سروشی دەپچڕێت.. بۆیە پێغەمبەر (د.خ) دڵنیای كردونەتەوە و گوتویەتی: (لە دوای من هەندێ شتی مژدەدەر دەمێنێتەوە)،

كەپرسیاریشی لێكرا (شتی مژدەدەر چیە) فەرمووی: (خەونێ راستە كە پیاوچاكێ ببینی، یان پێیەوە ببینرێ).[٢]

ئێمە دڵنیا نین لەوەی ئایا ئەو فەرمودانە تا چەندە (صحیح)ن كە بە دەمی پێغەمبەرەوە گێڕدراونەتەوە... دەگونجێ بە درۆش نرابن بەدەمیەوە... چونكە وەكو زانراوە فەرمودەگەلێ زۆر بە درۆ نراون بە دەمی پێغەمبەرەوە (د.خ)... هەر چۆن بێ ئەو فەرمودانە لە نێو موسڵمان دا بڵاون... لای زۆرێك لە موسڵمانان پیرۆزن و ناكرێ گومانیان ئاراستە بكرێ... تەنانەت هەندێكیان گەشتونەتە بڕوایەك كە كوفرانەكردن بە خەون، كوفرانەكردنە بە پێغەمبەرایەتی... چونكە لە دیدی وان دا خەون و پێغەمبەرایەتی لە یەك سەرچاوەوە پەیدا دەبن.

قورئان و خەون:

لە قورئان دا هەنێ ئایەت هاتوە دەربارەی خەون... بەتایبەت دەربارەی ئەوەی كە بەسەر (ئیبراهیم پێغەمبەر) داهاتووە ئەوە بوو خودا لە خەون دا داوای كرد لە ئیبراهیم تاكو كوڕەكەی سەر بڕێت.. هەروا ئەوەی بەسەر (یوسف) دا هات و لەمیسر دا شۆرەتی پەیدا كرد بە هۆی لێزانێتی لە خەو پەرژێن كردنی خەوندا... هەندێ لە شرۆڤەكارانی قورئان ئەو ئایەتانە بە بەڵگەی بەهێز دادەنێن لە سەر ڕاستی خەون...

قورئانیش وەسفی بڕوادارانی كردوە بەوەی (لهم البشرى في الحياة الدنيا و الاخرة)[٣]... (فەخری رازی) ئەو (بشرى = موژدە)یەی بە خەونێكی چاك ڕاڤە كردوە كە موسڵمانێ دەیبینێ یا خود پێیەوە دەبینرێ... ئەم ڕاڤەیەش بەنێو موسڵمانان دا بڵاو بویەوە تاكو لە هزریاندا ئەوە چەسپاوە كە قورئان دان بەوە دادەنێت كە خەونی ڕاست سروشێكە لە خوداو .[٤]

ڕای موعتەزیلە:

لەوەی رابورد باسمان لەوە كرد، كە موعتەزیلەكان لە هەموو موسڵمان جیا بوون بە تایبەتی لەمەسەلەی پیرۆزكردنی خەون دا... ئەمە جگە لەوەی لە زۆرێك مەسەلەیتردا لە موسڵمانان ریزپەڕ بوون... موعتەزیلە بە شێوەیەكی گشتی متمانەیان بە لۆژیك و

ئاوەزی ئاگا (العقل الواعي) هەیە... وە بڕوایان وایە خودا لە فەرمان و یاساغ كردنەكانی دا هەرگیز لە راستەڕێی ئاوەزی سەقامگیر دەرناچێ. جا هەر شتێ ئاوەز فەرمانی پێ بكات، خوداش فەرمانی پێ دەكات.

ئەمەش هانی دان گاڵتە و سوكایەتی بەو فەرمودانەی پێغەمبەر (د.خ) بكەن كە لە دیدی ئەوان دا پێچەوانەی ژیری بووە.. ڕاڤەی قورئانیشیان بەگوێرەی ئارەزووەكانی خۆیان كردوە.. هیچ گوێیەكیان بە خەڵكە رەشۆكیەكە نەداوە، تەنانەت بە سوكیش سەیریان دەكەن... سڵیش ناكەنەوە لە ڕاگەیاندنی هەر ڕایەك، كە ئەقڵی خۆیان پێی قایل بێت، ئیدی با ئەو ڕایە پێچەوانەی بیر و باوەڕی زۆرینەی خەڵك و فوقەها و واعیزەكانیش بێت.

لە بارەی خەونەوە ڕایان وایە كە بریتییە لە دالغەی تێكەڵ وپێكەڵ و وەهم... بەڵگەشیان ئەوەیە، دەرك كردنی راستەقینە لە كاتی بێداری دا نەبێت بۆ مرۆڤ نایەتە دی.. هەروەها دەڵێن دەرك كردن و نوستن پێچەوانەی یەكدین و پێكڤە كۆنابنەوە.[٥] ..بۆیە لایان وایە بەهیچ جۆرێك ناگونجێت لە كاتی نوستن دا ژیری پەی بەرێت بە ڕاستیەكانی گەردون.. بەو پێیە دەرك كردنیش بە ئەندازەی وەئاگا بونە.

ڕای سۆفیەكان:

سۆفیەكان ڕایان لەم بابەتە دا بە تەواوی پێچەوانەی ڕای موعتەزیلەیە... ئەمان ژیری بە كانگای شتە پڕ و پوچ و وەهمەكان دەزانن.. تەنانەت زۆر جار شێتێتییان پێ باشترە لە ژیرێتی... ئا لێرەشەوە بیرۆكەی بەپیرۆز ڕاگرتنی شێتەكان لە هەندێ وڵاتی ئیسلامی دا تەشەنەی كردوە... تەنانەت (ئیبن عەرەبی) شانازی بەوەوە دەكات كە پتر لە جارێك دوچاری شێت بوون بوە...[٦]

هەندێ لە سۆفیەكان وا دەبینن بێداری خەونە، و خەونیش بێداریە.. لە كاتی بێداری دا دەروونی مرۆڤ سەرقاڵە بە دیاردە بەرهەستەكان و خواستەكانی جەستەوە... لەم حاڵەتەدا نوستوە و جگە لەو شتانەی لە ڕێگەی هەستەوە پێی دەگات لە هیچی

دیکە تێناگات... وەلێ لە کاتی نوستن دا، پەردە لە ڕوی بینینی لا دەدرێت و بە ئاسمانی بەربلاوی زانین دا دەسوڕێتەوە و، هیچ شتێ سەرقاڵی ناکات.

(غەزالی) بڕوای وایە، ئەوەی مرۆڤ لە کاتی خەون دا دەی بینێت نزیکترە لە مەعریفەوە وەك ئەو شتانەی لە ڕێگەی هەستەکانەوە پێی دەگات.. خەڵکیش بەهەڵەدا چوون کە وا گومانیان بردوە گوایە مەعریفە لە ساتەوەختی بێداری دا دروست دەبێ... چونکە ئەوەیان لە بیر چوە کە لە کاتی بێداری دا ئاوەزی مرۆڤ سەرقاڵە بە ئەرك و ناڕەحەتیەکانی ژیانی دنیایەوە، بەو پێیە ناتوانێ چ شتێ لە هەقیقەت تێبگات.[٧]

(غەزالی) خەون بە شێوازێکی لاوازی پێغەمبەرایەتی دەزانێت.[٨] ئەمەش یانی هەموو خەڵکی (بە پلەی جودا جودا) پێغەمبەرن. هەر کاتیش دەرون پاکژ بویەوە لە چڵك و چەپەڵیەکانی دونیا، ئەوجا جیهانی نادیار لە بەردەستی دا والا دەبێت و بەو جۆرەش بە پلەکانی پێغەمبەرایەتی و سروش دا سەردەکەوێت.

پوختەی مەبەست:

پوختەی مەبەست ئەوەیە: ڕای موسڵمانان لە بارەی خەونەوە ئەوەیە کە پێیان وایە خەونی ڕاست لە هەمان سەرچاوە و چاوگەوە هەڵدەقوڵێت کە پێغەمبەرایەتی لێوە هەڵدەقوڵێت.[٩] ئەمەش یانی سروشی خوایی بە سێ پلە دادەبەزێتە سەر مرۆڤەکان... پلەکانیش ئەمانەن:

١- یەکەمین پلەیان: کە پلەی هەرە بەهێزیانە و تیای دا جیهانی نادیار (غەیب) بەتەواوی ڕون دەبێتەوە، ئەم پلەیە تایبەتە بە پێغەمبەران، هەر بەوەشدا پێغەمبەران لە خەڵکی دی جیا دەکرێنەوە.

٢- پلەی دوەمیان تایبەتە بە ئەولیاکان و ئەوانەی دونیانەویست و خاوەنی کەراماتن، ئەمانە لەڕوی نزیکیان لە خوداوە، لە پێغەمبەران خوارترن و لە سەروی خەڵکی ئاساییەوەن

٣- پلەی لاوازی سروش، لە ڕێگەی خەونەوە دێتە سەر موسڵمان... بە گوێرەی بڕوا و پارێزکاری موسوڵمانەکەش، خەونەکەی بەهێز یان لاواز دەبێ... هەر چەندە موسڵمان چاکەکارتر بێت، ئەوەندە خەونەکەی بێخەوش دەبێ.

هەندێ لە موسڵمان پێیان وایە، یەکەمین جار پێغەمبەر (د.خ) لە ڕێگەی خەونی ڕاستەوە نیگای وەرگرتوە.. دواتر پلە بە پلە بە پلەکانی پێغەمبەریێتی دا سەرکەوتووە... خاتوو (عایشە) لە بارەی محمد (د.خ)ی هاوسەریەوە دەگێڕێتەوە کە لەسەرەتا دا محمد خەونی دەبینی و وەکو سپێدەی بەیانی بەڕاست و ڕونی دەردەچوو... هەر خەونیش بوو وای لێکرد مانەوەی لە ئەشکەوتی (حەرا) دا لا خۆشەویست بێت، تا ئەوە بوو لە کاتی خەودا نیگا لە ناکاو دابەزیە سەری[10].. ئەمەش سەرەتایەك بوو بۆ بانگەوازە گەورەکەی کە جیهانی هەژاند و ڕێڕەوی دیرۆکی گۆڕی.

ڕای ئیبن عەرەبی:

(ئیبن عەرەبی) کە سۆفیەکی ناسراوە، لەم بارەیەوە ڕایەکی زۆر مەترسیداری هەیە... ئەو ڕای وایە نیگا لە دەرەوەی خودی پێغەمبەرانەوە دانابەزێتە سەریان، چونکە بە ڕای وی پێغەمبەر پێویستی بە ناوەندگیرێك نیە تاکو سروشتی لە خواوە پێبگەیەنێت.. خودا لە نێو ناخ و دەروونیدا ئامادەیە، هەروەك چۆن لە هەموو شوێنێك دا ئامادەیە.. وەکو قورئانیش دەڵێت خودا لە مرۆڤەوە لە ڕەگی بناگوێ نزیکترە... بۆیە بێهیچ ناوەند گیر (وسیط)ێك نیگا دەداتە بەندە دڵسۆزەکانی خۆی، بەتایبەت لە کاتی نوستن دا کەهەستەکانی لە کار دەکەون... لەم ڕووەوە لە ژیانی ئیبراهیم پێغەمبەر نمونە وەردەگرێت، ئەو کاتێ لە خەون دا دیتی کوڕەکەی سەر دەبڕێت (یان فەرمانی سەربڕینی کوڕەکەی پێکرا - وەرگێڕ)، ئەوە بوو گوێڕایەڵی فەرمانەکە بوو کە لە خەوندا پێی کرابوو، ئیدی خەریك بوو کوڕەکەی سەر بڕێ ئەگەر خودا لە بری ئەو کوڕە (بەران)ێکی گەورەی بۆ نەناردایە...[11]

من نازانم (ئیبن عەرەبێ) چۆنی وێراوە ئەم بۆچونەی بۆ خەڵکی ئاشکرا بکات... لە کاتێکدا ئێمە لە سەدەی بیستەمیش داین و هێشتر دەترسین ڕایەکی ئاوها بۆ خەڵکی

دەربڕین.. هەروەها پێویستە باس لەوە بكەین كە (ئیبن عەرەبی) باوەڕی تەواوی هەبوە بە مەسەلەی (یەكێتی بوون - وحدةالوجود) ... ئەو باوەڕەشی لای خەڵكی جێگەی قبوڵ نەبووە... چونكە خەڵكی وا ڕاهاتون خوداوەندی خۆیان بێننە بەر ئەندێشەیان كە لە سەر عەرشێكی قەشەنگ لە سەروی ئاسمانەكانەوە دانیشتووە، وەك چۆن سوڵتانەكان دادەنیشن!! هەر بۆیەش دەبینین كە داوای شتێكی لێدەكەن دەستەكانیان بەرەو عاسمان بەرز دەكەنەوە... بە بڕوای وان خودا لە ڕێگەی ناردنی فریشتەیەكیەوە نیگا بۆ سەر پێغەمبەرەكەی ڕەوانە دەكات... (جوبرەئیل) بۆ ئەم ئەركە تایبەت كراوە، دروست وەك ئەو سوڵتانانەی كە نامەبەرێ دەنێرنە سەر والیەكانیان.

وادیارە (ئیبن عەرەبی) و ئەوانەی وەك ئەو بڕوایان بە (یەكێتی بوون) هەیە مل بەم ڕایە نادەن... بەڵكو لایان وایە نیگا لە ناخی دەرونەوە هەڵدەقوڵێت.. ئەوەشی لە فەرمودەكاندا لە باسی (جوبرائیل)ەوە هاتون، دەچنە بواری (بە گوێرەی ئەقڵیان لە گەڵ خەڵكی دا بدوێ).. خوداش فەرمانی كردووە بە پێغەمبەرانی تاكو بە ئەندازەی ئەقڵی خەڵكی قسەیان لە گەڵ دابكەن، جا سەرنج بدە!

كوژرانی ئیبن عەرەبی:

پرسێ‌تر كە پەیوەندی بەم بابەتەمانەوە هەیە، ئەوەیە كە خەڵكی (شام) ئیبن عەرەبی‌یان كوشت، كاتێ پێی گوتبوون، خوداكەتان لە ژێر پێمدایە.. بە هۆی ئەو قسەوە بە كافر دایانە قەڵەم.. چۆن دەبێ خوداكەیان لە نێو خۆڵ دا بێت و پێی پیدا بنرێت، ئەمە لە كاتێكدا خوداوەند لە سەر عەرشەكەی دانیشتوە و فریشتەكان لە هەموو لاوە دەوریان داوە.

دەگێڕنەوە: خەڵكی شام لە دوای كوژرانی (ئیبن عەرەبی) ئاڵتونێ زۆریان لە ژێر پێیەوە دۆزیەوە... بۆیە هاتنە سەر ئەوەی كە مەبەستی ئیبن عەرەبی ئاڵتونەكە بوە... دیارە ئاڵتون پەرستراوی هەموانە... بۆیە لە كوشتنەكەی پەشیمان بونەوە و لە سەر گۆڕەكەی گومەزیەكی گەورەیان دروستكرد كە سەری توند دەبوو لە هەورەكان.. ئەوان تا هەنووكەش بڕوایان وایە نابێت خودا لە نێو خۆڵدا بێت، لە بیریان چوە یان لە بیری

خۆیانی دەبەنەوە كە خودا لە هەموو شوێنێكدا ئامادەیە... و جیاوازی نیە لە نێوان شوێنێك و شوێنێكیتردا... مەفروزە خودا بەرزتر بێت لەهەر پێودانگێكی كۆمەڵایەتی كە خەڵكی لەسەری ڕاهاتوون... گرفتی خەڵكی ئەوەیە ڕەگ و ڕیشەی بیر و باوەڕكانیان لە نەریتە باوە كۆمەڵایەتیەكانیانەوە وەردەگرن... واوەیلاش بۆ ئەو كەسەی پێچەوانەی خەڵك دەبێت لە خەیاڵات و بیر و باوەڕكانیان دا.

پەراوێزەکانی بەشی دووەم:

١- بنواڕە: ابن خلدون، المقدمة، ل ١٠٣.

٢- بنواڕە: الغزالي، احياء العلوم، ج ٤، ل ٤٢٩ - ٤٣٠.

٣- بنواڕە: قورئان، سورەتي يونس، ئايەتي ٦٤.

٤- بنواڕە: توفيق الطويل، التبؤ بالغيب، ل ٧٩.

٥- بنواڕە: هـ.س، ل ٨٠- ٨١.

٦- بنواڕە: Mangoliouth, Mohammedanism, p 176

٧- بنواڕە: الغزالی، کیمیاء السعادة، ج ٤، ل ١٤.

٨- بنواڕە: الغزالي، احياء العلوم، ج ٤، ل ٤٢٨.

٩- بنواڕە: توفيق الطويل، الاحلام، ل ٩٠.

١٠- بنواڕە: محمد حسين هيكل، حياة محمد، ل ٩٥.

١١- بنواڕە: ابن عربی، نصوص الحكم، ل ١٢٦ - ١٢٧.

بەشی سێیەم:

ئاسەواری خەون لە كۆمەڵگای ئیسلامیدا

زانستی لێكدانەوەی خەون:

وا دەگێڕنەوە لە پێغەمبەرەوە كە خەونی كردۆتە سێ بەشەوە و فەرمویەتی: (خەون سێ جۆرە، خەونێك لە خوداوە، خەونێك لە شەیتانەوە، خەونێكیش مرۆڤ لە بێداری دا بیری لێدەكاتەوە و ئینجا لە خەون دا دەیبینێت).. وا دیارە موسڵمانەكان لەم سەردەمانەی دوایی دا گوێیان نەداوە بەم پۆلێن كردنە... چونكە وایان زانیوە هەموو خەونێك سروشێكە لە خوداوە... بەم پێودانگە مەسەلەی (درۆوون) و (شەیتان)یان لە بیر كردوە.. لە هەر خەونێكیش دا ئاماژەیەكیان دەبینی بۆ ئەوەی سبحەینێ ڕو دەدات.

بەم هۆیەوە لە نێو موسڵمانان بۆیە زانستێكی تایبەت و دان پێدانراو.. (ابن خلدون) لە (مقدمة)كەی خۆی دا بەشێكی تەواوی بۆ زانستە داناوە... بەم وتەیەش دەربارەی زانستی لێكدانەوەی خەون كۆتایی بەو بەشەی (مقدمة)كە دێنێ كە دەڵێت: (ئەو زانستە، زانستێكە بە تیشكی پێغەمبەرایەتی ڕوناك بۆتەوە، بە هۆی ئەو پێوەندیەی لە نێوانیان دا هەیە، وەك لە فەرمودەی "صحیح"یش دا هاتوە، خوداش زاناترە)[1]

ئیبن سیرین:

گەورەترین كەسێ كە لە نێو موسڵمانان دا بەناوبانگ بێت لە بواری خەوپەرژێن كردن دا (محمد كوری سیرین)، فەقیهی ناسراوە.. تەنانەت دەگونجێت نازناوی (ئەرتمیدۆسی عەرەبی) لێبنرێت... لە زانستی خەوپەرژێن دا، چەندین پەرتووك دەدرێنە پاڵ (ابن سیرین)، هەر چەندە گومان وایە هەندێك لەو پەرتوكانە یاخود هەموویان دانراوی ئەو نەبن... ابن سیرین ساڵی (١٠٨ی كۆچی) مردوە... ئەمەش یانی

ئەو لە سەردەمێکدا ژیاوە کە خەڵکی دانانی کتێبیان بەو بەربڵاویەی لە دوایی دا سەری هەڵدا دەست نەدا بویێ .. تەنانەت لەوانەیە ئەو کتێبانەی ناوی (ابن سیرین)یان لەسەرە لە دوای مردنی ئەو دانرابن و ناوی ئەویان بۆیە خراوەتە سەر تاکو لە نێو خەڵکی دا ڕەواج پەیدا بکات... ئەمەش سەیر نیە، چونکە ناوی ئەو پیاوە بوە ئەفسانەیەکی وا کە ناوبانگێکی فراوانی هەبوو، بە ڕادەیەك خەڵکی دیاردەی نائاساییان دەدایە پاڵی، کت و مت وەك (یوسفی ڕاستگۆ) سڵاوی خوای لێ بێ.

کاتێ ئەم چەند دێڕە دەنوسم، لە پەڕاوگەکەمدا، پەرتوکێکم لە بەردەست دایە، کە دراوەتە پاڵ (ابن سیرین) بە ناوی (کتاب تفسیر المنامات الکبیر)... بە چاپێکی هەرزان چاپکراوە... لە کۆتاییەکەش دا (کتاب المندل) چاپکراوە.. لە دیدی وان دا هەر دوو بابەتەکە لە یەك سەرچاوەوە هەڵدەقوڵێن.. وەك ئاشکرایە ئەم پەرتوکە و هاوشێوەکانی لە ناو خەڵکی دا ڕەواجێکی زۆریان هەیە.

وەرگێڕانی ئەرتەمیدورس:

نزیك بە سەد ساڵێك لە دوای کۆچی دوایی (ابن سیرین)، (حنین کوڕی اسحاق) هەستا بە وەرگێڕانی پەرتوکەکەی (ئەرتەمیدۆس) بۆ سەر زمانی عارەوی.. لە نێو موسڵمانان دا ئەو وەرگێڕانە ڕەواجێکی زۆری پەیدا کرد.

سەردەمێك بە سەر موسڵمانان دا تێپەڕی، وایان بیر دەکردەوە. بیری یۆنانی باشترین بەرهەنجامێکە کە ئاوەزی مرۆڤ بەدی هێنابێ... لەوانەیە خۆشحاڵیش بووبن کاتێ بینیویانە لە پەرتوکەکانی (ئەرتەمیدۆس) دا گونجاویەك بەدی دەکرێ لە تەك ئەو فەرموودانەی کە لە پێغەمبەرەوە گوازراونەتەوە.. کەواتە شتە ماقوڵ و شتە گوازراوەکان پێکەوە گونجاون... ئەمەش پەڕی ئەوپەڕی ئەو بیر و بۆچونانەیە کە موسڵمان بتوانێ پێی بگات.

جێگەی سەرنجیشە کە دەبینین لێکچونێکی گەورە هەیە لە نێوان دانراوەکانی (ئەرتەمیدۆس) و ئەو دانراوانەی دراونەتە پاڵ (ابن سیرین). دکتۆر (توفیق الطویل)

ئەم لێکچوونە دەگێڕێتەوە بۆ لێك نزیکی بیرکردنەوە و بۆچونی گەلان لە بارەی خەونەوە.[٢]

ئەز پشتگیری دکتۆر تەویل ناکەم لەو ڕایەدا.. بەڵکو وا دەبینم موسڵمانان چونەتە ژێر کاریگەری بیرکردنەوە و ڕێبازەکەی ئەرتەمیدۆسەوە. بۆیە ڕێڕەوی ئەویان گرتوە لە دانانی پەرتوکەکانیاندا.. ئەوەشیان لە بیر نەچوە کە لە کۆتایی دا ناوی (ابن سیرین) لەسەر پەرتوکەکانیان دابنێن.. لەوانەیە هەر دوو ڕاکەش ڕاست بووبن.

خەون و ئاکاری ڕۆژانە :

هەندێ لە خەڵکی گەشتونەتە ڕادەیەك، شەو هەر خەونێ دەبینن، یەکسەر بەیانی دەچنە لای ڕاڤەکارێ تاکو پێیان رابگەیەنێت خەونەکە چ هەواڵێکی نادیاری تیایە بۆیان و چ مانایەکی هەیە... تەنانەت لەوانەیە هەندێکیان پەژیوان ببنەوە لە سەفەرێکی گرنگ، یان هاوسەرگیریەکی گونجاو ڕەت بکەنەوە، یاخود ڕێکەوتنێکی بازرگانی پوچەڵ بکەنەوە، ئەگەر لە خەونیدا ئاماژەیەکی مەترسی ببینێ، بە گوێرەی ئەوەی ڕاڤەکارەکە بۆی لێك دەداتەوە.

هەندێ لە ڕاڤەکاران زۆر بیرتیژ و کارامە بوون لە دەرهێنانی ئاماژە لە هەر خەونێك دا کە کەسێك بیبینێت... ئنجا ئامۆژگاری دەکەن بۆ کردنی ئەوەی پێویستە بۆ خۆدەربازکردن لە خراپەیەك یاخود بۆ دەست کەوتنی خێرێکی چاوەڕوان کراو.

لە کاتێکیش دا خەڵکی ڕاڤەکارێکی زیرەکیان دەست نەکەوێ بۆ لێکدانەوەی خەونەکانیان پەنا دەبەنە بەر ئەو پەرتوکانەی لە بازار دا هەن. واشیان پێ باشە هەر چۆن هەیە ناوی (ابن سیرین) بە سەر ئەو پەرتوکەوە بێ.

پەرتوکەکانیش (ئاسایی) پێك دێن لە چەند بەشی جۆراوجۆر.. بەشێ بۆ بینینی خودای گەورە لە خەون دا.. بەشێ بۆ بینینی فریشتە و پێغەمبەران.. بەشێ بۆ بینینی خۆر و مانگ و ئەستێرەکان.. بەشێ بۆ بینینی باران و هەورە بروسکە...بەشێ بۆ نهێنی دار و درەخت و بەر و بوم و دانەوێڵە.. بەشێ بۆ بینینی زێی ئافرەت.. بەشێ بۆ بینینی هێستر و گوێدرێژ و ئەسپ... بەشێ بۆ بینینی ئەندامەکانی مرۆڤ و ...هتد.جا

ئەگەر كەسێك لە خەونی دا شتێ لەو بابەتەی بینی، پەرتوكەكە دەكاتەوە و لە بەشی تایبەت بە خەونەكەیدا دەگەڕێت... و گەر خوا بیەوێت مەرامەكەی دەستگیر دەبێت!

گرنگی ڕاڤەكاری خەون:

خەڵكی ڕاڤەكاری خەونیان بە لاوە باشترە لە كتێبی تایبەت بەخەون (خەونامە).. چونكە خەونامە تەنها بەشێوەیەكی گشتی مەسەلەكان باس دەكات.. بەڵام كابرای ڕاڤەكار دەتوانێت بە وردی و بە پێی پێویستی ئەو جێگەی تیای دایە خەونەكانی ڕاڤە بكات... بۆ هەر كەسێكیش ڕەچاوی بارودۆخ و ئاكار و ڕەوشتی دەكات.

دەگێڕنەوە: كابرایەك هاتە لای (ابن سیرین)، خەونێكی دی بوو، لە خەونی دا بانگی داوبوو.. (ابن سیرین) پێی دەڵێت: دەستت دەبڕرێت.. ئنجا پیاوێكیتر هات كە خەوێكی هاوشێوەی ئەو خەوەی دیبوو... بە وی گوت: حەج دەكەیت.. ئامادەبوان زۆر سەرسام بوون لەو دوو لێكدانەوە جیاوازەی بۆ یەك جۆر خەون كرا.. لەو بارەوە پرسیاریان لە (ابن سیرین) كرد، ئەویش بەمجۆرە وەڵامی دانەوە: یەكەمیان پیاوێكی شەڕانگێز و خراپەكار دیارە، ئەو بانگ دانەش لە خەونی دا دیویەتی بەڵگەیە لەسەر ئەوەی كە (دزە)، دیارە دزیش دەستی دەبڕدرێت، ئەمەش بە بەڵگەی ئەم ئایەتە (وأذن مؤذن ایتها العیر انكم لسارقون)، بەڵام پیاوی دووەم لە ڕوخساری دا "چاكەكاری" دەبینرێت، بانگ دانەكەشی بەڵگەیە لەسەر ئەم ئایەتە (وأذن في الناس بالحج).. دوایی لێكدانەوەكەی پێشەوا (ابن سیرین) بۆ هەر دوو كەسەكە هاتە دی[٣]... ولله فی خلقه شؤن.

هەندێ چیرۆكی كۆمەڵایەتی:

دەگێڕنەوە كابرایەك زۆری ژنەكەی خۆش دەویست، جارێك دەچێت بۆ سەفەرێ.. لەخەودا دەبینێت ژنەكەی خەوتوە.. دوو بەران لە سەر زێی ژنەكە شەڕە قۆچ دەكەن.. یەكێكیان ئەویتریانی خوێناوی كرد... ئەم خەونە وای لێكرد لە ژنەكەی دوور بكەوێتەوە هەر چەندە زۆریشی خۆش دەویست.. بەڵام نەیتوانی زیاتر ئارام بگرێ.. ڕۆشتە لای ابن سیرین و خەونەكەی بۆ گێڕایەوە.. ابن سیرین گوتی: لە ژنەكەت دوور

مەكەوە، چونكە ژنێكی ئازاد و پاكە، هەر كە بیستویەتی تۆ لەسەفەر دەگەڕێیتەوە، ویستویەتی توكی ئەو جێگەیە هەڵبكەنێت... نەشی توانیوە توكەكە هەڵبكەنێت، ئنجا ترساوە لەوەی زوو بگەیتەوە سەری، بۆیە توكەكەی بەگوێزان (دەربڕینی وەرگێڕ) لابردووە، گوێزانەكەش جێگەكەی بریندار كردوە، ئەگەر حەز ئەكەیت مەسەلەكە ڕون بكەیتەوە ، بڕۆ هەر ئێستە سەیری جێگەكەی بكە، دەبینیت بەر موسڵدانی ژنەكەت برینداره و ئەوەی من پێتی دەڵێم ڕاستە... پیاوەكە ڕۆشت و بینی قسەكەی (ابن سیرین) ڕاست و دروستە.[٤]

هەروەها دەگێڕنەوە پیاوێك لە خەونی دا دەبینێت هێلكە دەشكێنێت و سپێنەكەی دەبات و زەردێنەكەی بڕك دەدات.. هاتە لای (ابن سیرین) و خەونەكەی بۆ گێڕایەوە... (ابن سیرین) داوای لێكرد سوێند بەخوا بخوات كە بەڕاستی ئەوەی لە خەونی دا بینیوە... كابرا سوێندی خوارد.. لەو كاتە دا (ابن سیرین) فەرمانی كرد كابرا بگرن و بیدەنە دەستی سوڵتان، چونكە ئەو كابرایە قەبر هەڵدەگێڕێتەوە و كفنی مردوەكان دەدزێت... كابرا گوتی: (گەورەم من لە بەر دەستی تۆ دا پەشیمان دەبمەوە و هەرگیز ناگەڕێمەوە بۆ كردنی ئەو كارە).[٥]

بەسەرهاتێكیتر دەگێڕنەوە، كە لەو دوو چیرۆكەی پێشوو دەچێت، دەڵێن: كابرایەك هاتە لای ئیمام (جەعفەری صادق) خەونێكی دیبوو و بۆی گێڕایەوە... پوختەی خەوەكەی ئەوەیە كە لە دەفرێكدا نانی خواردوە و دەفرەكە مێرولەی تیا بووە... ئیمام پرسیاری لێكرد ئایا ژنی هەیە و خزمەتكاریشیان هەیە لە ماڵ دا خزمەتیان بكات... پیاوەكە گوتی: بەڵێ.. ئیمام ئامۆژگاری كرد خزمەتكارەكە دەربكات چونكە خێری تیا نیە... پیاوەكە گوێڕایەڵی لە قسەكەی ئیمام كرد و خزمەتكارەكەی فرۆشت... كە ژنەكەی ئەمەی بیست لە ماڵ دەرچوو، هەڵات.. دواتر لەشاری (حران) بینرابوو كە خزمەتكارەكەی لە گەورە تازەكەی كڕیبویەوە و شوی پێكردبوو...[٦]

بەسەرهات و چیرۆكی ئاوها زۆرن و ئامار ناكرێن.. ئێمە وەك نمونە ئەمانەمان نوسی، لەوانەیە ڕاستیش نەبێ... بەڵام دەكرێنە بەڵگە لەسەر ڕادەی كاریگەربونی خەڵكی بە خەون و ئەو لێكدانانەوەی ڕافەكاران بۆیانی دەكەن.

ئادابی خەون لای پیاوانی شەرعناس:

هەندێ لە زانایانی شەرع پێیان وایە وا چاكترە كەسی بڕوادار خۆی ئامادە بكات بۆ وەرگرتنی سروش لە كاتی خەوتن دا...خۆئامادەكردنەكەش بریتی‌یە لە نینۆك قرتاندن و خۆشتن لە لەش پیسی و دەست نوێژ گرتن.. هۆیەكەشی ئەوەیە گیان كاتی خەوتن كە لە لەش دەچێتە دەرێ، مۆڵەتی پێنادرێ بسوڕێتەوە بە دەوری عەرش دا یا خود كڕنۆش بۆ خودا بەرێ ئەگەر خۆی ئامادە نەكردبێ.

هەر چەندە بڕوادار باشتر خۆی بۆ نوستن ئامادە بكات ئەوەندە خەونەكەی راست دەبێ.. باشترە بۆی ئەگەر و بەدڵێكی پاك و لە سەر ڕاخەری پاكژ بنوێ... نابێ برسی بێت یان زۆر خۆری كردبێت.. هەروەها ئەبێ بەر لە نوستن دور بكەوێتەوە لە خواردنی پیاز و خۆراكە بۆنناخۆشەكان.. چونكە ئەو خواردنانە خەونی پوچەڵی پێ دەبینن.. باشترین خەون ئەوەیە لەسەر پشت بێت.. خراپیش نیە گەر مرۆڤ لە سەر لای راست دا بنوێ، چونكە پێغەمبەر ئارەزوی لەوە بوە هەرچی كردەوەیە بەلای ڕاست بیكات.

ئەگەر مرۆڤ هەر شتێكی زیانبەخشی لە خەو دا بینی، پێویستە لە سەری بڵێت: (استغفر الله من شر رؤیای هذه ان تضرني في دینـاي و آخرتـي) دواتر سێ جار تف بكات بەلای دەستی چەپی دا.[٧]

رایەكی نامۆ:

لە نێو پیاوانی شەرع دا ڕایەكی نامۆ بڵاو بۆتەوە و ڕاكەشیان داوەتە پاڵ فەرمودەیەكی پێغەمبەر... ڕاكەش ئەوەیە خەون نایەتە دی لە كاتێكدا نەبێ كە مرۆڤ خەونەكەی بۆ كەسێكی‌تر بگێڕێتەوە.. بۆیە پێویستە لەسەر هەر كەسێ كە خەونێكی زیانبەخش دەبینێت بۆ كەسی باس نەكات و لە ناخی خۆی دا بیشارێتەوە تاكو لە زیانەكانی بەدور بێت... چونكە هەركە گێڕایەوە بۆ كەسێكی‌تر، وەك چۆن دەیگێڕێتەوە ئاوها خەونەكە دێتە دی و دەبێتە ڕاستی.

هەندێكیتریان لەم ڕووەوە زۆر توند ڕەون و هەرچی گرنگی هەیە لە خەونیان وەرگرتۆتەوە... بەڵكو گرنگی‌یان داوە بە باسكردنی خەونەكە، ئەم مەسەلەیەشیان ناوناوە (ئادابەكانی گێڕانەوەی خەون)... ئەمەش یانی خەون دەكەوێتە سەر بە ڕاستی یان بە درۆ گێڕانەوەی.. لە بەر ئەوە پێویستە مرۆڤ زۆر بە ئاگا بێت لە گێڕانەوەی خەون دا... تەنانەت نابێ هێندەی تاڵی موو درۆی تێدا بكات (لە كوردەواری دا دەڵێن گوایە هەر كەس بە درۆ خەون بگێڕێتەوە، خودا لە ڕۆژی بەریێ دا فەرمانی پێ‌دەكات كە جۆ بە دیوار دا هەڵبگێڕێت... دیارە ئەم قسەیەش لە ئاوا بیركردنەوەیەكەوە هاتۆتە نێو كوردان ـ وەرگێڕ)

جا گەر مرۆڤ بە درۆ خەونێكی گێڕایەوە، ئەوا چۆنی بە درۆ گێڕاوەتەوە ئاوا بەڕاست دێتە دی، بە درۆ چ ڕووداوێكی گێڕاوەتەوە گوایە لە خەون دا دیویەتی ئەو ڕوداوەی لێ دێتە دی.. ئنجا سودیشی نیە گەر لە دوایی دا دان بنێت بەوە داكە درۆی كردوە... نمونەی ئەوەش ئەو زیندانیە بوو كە ویستی بە (یۆسفی راستگۆ) رابوێرێت و گاڵتەی پێ بكات.. خەونێكی بۆ گێڕایەوە كە نەی دیبوو.. یوسف خەونەكەی وا بۆ لێك دایەوە كە لە خاچ دەدرێت و پەلەوەر لە پێستی سەری دەخۆن بە دەنوك... ئەوە بوو كابرای هەژار دوای سێ ڕۆژ لە خاچ درا.. هەر چەندە دانیشی نا بەوە دا كە خەونی وای نەدیوە و درۆی كردوە[٨]... ڕەنگە لە دوای خاچ درانیشی بە هۆی درۆكەیەوە چوبێتە دۆزەخەوە.

فێڵێكی لێزانانە:

مێژوو باسی كابرایەكمان بۆ دەكات لە سەردەمی (مەهدی عەباسی) دا كە لەسەرجەمی خەڵكی ریزپەڕ ببوەوە، و لای وابوو خەون لە ژێر كاریگەری دااڵغەكانی مرۆڤ دایە بەر لەوەی بخەوێت ... و هیچ پەیوەندیەكی بەسروشەوە نیە ... ئەم ڕایەشی قۆستەوە بۆ هەڵخەڵەتاندنی (مەهدی) و وەرگرتنی پۆستێكی باڵای دەوڵەت.

پوختەی بەسەرهاتەكەش ئاوایە: ئەم كابرایە هاتە لای (مەهدی) و پێی راگەیاند: خەلافەتەكەت سی ساڵ درێژە دەكێشێت... مەهدی سەری لەم پێش بینی‌یە سورما...

ڕنگە لە ناخی خۆشیەوە پێی خۆش بوبێ... بۆیە داوای لە پیاوەکە کرد بەڵگەی بداتێ لەسەر ڕاستی قسەکەی ... پیاوەکە پێشتر فێڵی خۆی ئامادە کردبوو بۆ ئەم داوایە... بە مەهدی گوت: لە خەونت دا کۆمەڵێ یاقوت دەبینی کە ئەمدیو و ئەودیویان دەکەیت.... کە دەشیان ژمێریت دەبینی ژمارەیان سی یاقوتە، ئنجا ژمارەی یاقوتەکان بریتی‌یە لە ژمارەی ساڵانی خەلافەتەکەت.

شەوی داهاتوو مەهدی هەموو ئەوەی کابرا پێی وتبو لە خەونی دا دیبوی ... بۆیە بەیانی ناردی بە شوێن کابرا دا و زۆری پێ بەخشی و پۆستی (قەزا)یشی پێدا[٩]... دواتر لە کابرایان پرسی چۆن توانیویەتی ئەو فێڵە سەیرە ڕێك بخات... لە وەڵامدا گوتی: کاتێ باسی یاقوتەکانی بۆ مەهدی کردووە، وای بۆ باسکردوە کە ببێتە ماخۆلانی نێو دڵی و لە ناخیەوە هەمیشە بیری لێبکاتەوە... جا کە (مەهدی) خەوتوە، خەونی بەوەوە دیوە کە لە ناخیدا باسیکردوە و داڵغەی پێوە لێداوە.

لێکدانەوەی ئیبن خەلدون:

(ئیبن خەلدون) لە بارەی خەونەوە ڕایەکی هەیە کە دروست لە ڕای کابرای فێڵباز دەچێت ... پێدەچێت لە هەندێ پەڕاوی مێژوویی دا چیرۆکی ئەم کابرایەی خوێندبێتەوە، لەم چیرۆکەوە لێکدانەوە جوانەکەی خۆی لەبارەی خەونەوە هەلگۆستبێت.

(ئیبن خەلدون) دەڵێت: مرۆڤ گەر بەر لە نوستن لەڕوی دەرونیەوە خۆی ئامادە کردبێت بۆ شتێکی دیاریکراو، ئەوا لە خەونی دا ئەو شتە دەبینێت و سودی لێ وەردەگرێت ... وا دیارە (ئیبن خەلدون) گوێ نادا بەوەی پیاوانی شەرع لە ڕووی (ئادابەکانی خەونەوە) باسی دەکەن. وەك نینۆك کردن و دەست نوێژگرتن و نوێژکردن ... لای (ئیبن خەلدون) هەر شێوازێك ببێتە هۆی ئامادە باشی دەروونی ئەوا مەبەست دەپێکێت.. ئیدی هیچ جیاوازیی نیە لە نێوان نوێژکردن و خوێندنەوەی تەلیسمی جادوبازەکان دا.

ئەو وا دەزانێت، دەروونی مرۆڤ گەر بەر لە نوستن ئارەزووی هەر شتێکی کرد، لە خەونی دا دەی بینێت... (ئیبن خەلدون) لەم ڕووەوە نمونە و شێوازێك باس دەكات كە دەڵێت لە ماتماتیك زانەكانەوە دیویەتی، خۆشیی تاقی كردۆتەوە و خەونێكی زۆر سەیری دیوە، بەهۆی خەونەكەوە هەندێ شتی دەربارەی خۆی دەستكەوتوە كە زۆری حەز بە زانینیان كردووە.

(ئیبن خەلدون) بەو شێوازە دەڵێت (شێوازی حالومی).. پوختەكەشی ئەوەیە مرۆڤ بەر لە نوستن دەبێ ئەو واژە ئەعجەمیانە بڵێت (تماغس بعدان یسواد و غداس نوفناغادس) ئنجا بنوێت، لەخەونی دا كابرایەك دێت و پێی دەڵێت (من سروشتی تەواوتم) هەر ئەو پیاوە وەڵامی هەموو ئەو پرسیارانە دەداتەوە كە كابرای نوستوو لێی دەكات... لە بارەی ئەو شتە شاراوانەوە كە حەز دەكات بیان زانێت١٠...

(ئیبن خەلدون) هیچ توانایەكی ئەفسووناوی یان نهێنییەكی شاراوە لەو وشانەدا نابینێت، چونكە ئەو وشانە هیچ نین جگە لە كۆمەڵێ واژەی وشك كە بۆ خۆیان هیچ واتایەكیان نیە... بەڵام سودیان لەوەوە پەیدا دەبێ كە كابرای خەوتوو متمانەی پێ پەیدا دەكات. ئەم متمانەش ئامادەباشیەكی دەروونی تێدا دروست دەكات كە بتوانێ سروش وەربگرێت یان غەیب ئاشكرا بكات و بخوێنێتەوە.

كورتە بەرەنجامگیریەكی مێژوویی:

دەڵێن یەكێك لە بەهێزترین ئەو هۆیانەی هانی (مەئمون)یان دا، تاكو پەرتوكە (یۆنانی)یەكان وەربگێڕێتە سەر زمانی عەرەبی، خەونێك بوو كەبینیی بوی ... شەوێ لە خەونی دا وای زانیوە كە (ئەرستۆ تالیس) لە سەر كورسی لە تەنیشتییەوە دانیشتوە... (مەئمون) ڕێزی زۆری لێدەگرێت... وای هات بە خەیاڵ دا كە لە بارەی هەندێ پرسی فەلسەفیەوە پرسیاری لێبكات.. بۆیە ئەم دیالۆگە دەكەوێتە نێوانیانەوە:

مەئمون: چاكە، چییە؟

ئەرستۆ: ئەو شتەیە كە ئاوەزەكان بە جوان و چاكی بزانن.

مەئمون: ئنجا چیتر؟

ئەرستۆ: ئەوەی یاسا و شەریعەتەكان بە جوان و چاكی بزانن.

مەئمون: ئنجا چیتر؟

ئەرستۆ: ئەوەی جەماوەر بە چاكی بزانن.

مەئمون: ئنجا چیتر؟

ئەرستۆ: ئنجا ... ئنجا هیچ[11]....

زۆرترینی گومان لە سەر ئەوەیە (مەئمون) دوای ئەوە زۆری لەسەر خوێندۆتەوە و زۆریشی لەبارەوە بینیوە ئەوجا خەونەكەی بە (ئەرستۆ)وە دیوە .. وەك زانراویشە (مەئمون) موعتەزیلە بووە... بە شێوەیەكی گشتی موعتەزیلە ڕێز لە ئەرستۆ و فەیلەسوفەكانی‌تری یۆنان دەگرن، هەر وا بە سەرچاوەگەلێ گەورەیان دەبینن بۆ ئاوەزی مرۆڤ... بەندەش وام دێ بە خەیاڵ دا كە (مەئمون) زۆر سەرسام بووە بە ئەرستۆ... تەنانەت ڕەنگە بە پیرۆز و پێغەمبەریشی دانابێ.. ئەمەش سەیر نیە، چونكە موعتەزیلە، كە مەئمونیش یەكێكە لەوان، پێیان وابوو ئاراستەكاریەكانی پێغەمبەران پێویستە هاوتا بێت لە گەڵ تێگەیشتنەكانی ئاوەزی كامڵ دا.

هەر چۆن بیت، ئێمە دەتوانین بڵێین: ئەو خەونەی كە مەئمون دیویەتی، یەكێك بوە لەو هۆكارە بەهێزانەی كە هانیان دا پەرتوكە یۆنانیەكان وەربگێڕێتە سەر زمانی عەرەبی و پارە و سامانێكی زۆریش لەو پێناوەدا خەرج بكات.

جگە لەوەش دەڵێن گوایە (مەئمون) هەڕەشەی لە پادشای ئەو كاتەی ڕۆم كردوە، بە جەنگێكی بێ‌ئامان، ئەگەر بێت و ئەو پەڕتوكانەی بۆ ئەنێرێت كە زانستە كۆنەكانیان تێدایە و لە وڵاتەكەی وی دا هەڵگیراوون.

دەگێڕنەوە: مەئمون جواوی نارده سەر دەستەڵاتداری (صقلیة) و داوای لێكردبوو كتێبخانە بە ناوبانگەكەی (صقلیة)ی بۆ بنێرێت... دەستەڵاتداری (سەقەلیە) پیاوانی دەوڵەتەكەی خۆی كۆكردەوە و ئەم داوایەی (مەئمون)ی خستە بەر دەمیان... مەترانی گەورە، لە وەڵامدا پێی گوت: (بۆی بنێرە، دەی بەخوا ئەو زانستانە بچنە نێو هەر نەتەوەیەك، ئەو نەتەوەیە خراپ و بۆگەن دەكەن) ... ئەوە بوو دەستەڵاتدارەكەی گوێڕایەڵی ڕاوێژەكەی بوو، كاری پێكرد.[12]

هەندێ لە موسڵمانە دۆگماکان پێیان وایە (مەتران) ڕاکەی تەواو بووە، لە دیدی ئەواندا فەلسەفە بچێتە نێو هەر کۆمەڵگەیەك گەندەڵ و خراپی دەکات (فمن تمنطق فقد تزندق) ئەگەر ئەو ڕایە پەسەند بێت، ئەوا دروستە بۆمان بڵێین: کۆمەڵگەی ئیسلامی بە هۆی خەونێکەوە ئاوا خراپ بوو، کە مەئمون دیویەتی.. جا سەد بریا ئەو خەونەی نەدیبا و وای نەکردایە.

پەراوێزەكانی بەشی سێیەم:

١- بنواڕە: ابن خلدون، المقدمة، ل ٤٧٨.

٢- بنواڕە: توفيق الطويل، الاحلام، ل ١٩٢ ـ ١٩٣.

٣- بنواڕە: ابن سيرين، تفسير المنامات الكبير، ٨.

٤- بنواڕە: هـ.س، ل ٣٣.

٥- بنواڕە: هـ.س، ل ٥٦.

٦- بنواڕە: هـ.س، ل ٥٣.

٧- بنواڕە: توفيق الطويل، الاحلام، ل ١٠١ ـ ١٠٤

٨- بنواڕە: ابن اسحاق الثعلبي، قصص الانبياء، ل ٧٣.

٩- بنواڕە: بۆمان هەیە بڵێین موسڵمانان ڕیشیشیان لە دەست دا لە نێوان ئەم قازیە فێڵبازە و ئەو خەلیفە خەڵەتاوە.

١٠- بنواڕە: ابن خلدون، المقدمة، ل ١٠٥.

١١- بنواڕە: احمد فريد الرفاعى، عصر المأمون، ج ١ ل ٣٧٧.

١٢- بنواڕە: هـ.س، ج ١، ل ٣٧٥ ـ ٣٧٦.

بەشی چوارەم :

کاریگەری خەون لە سەر بیر و باوەڕە ئیسلامیەکان

بینینی پێغەمبەر (د.خ) لە خەون دا :

لە نێو موسڵمانەکانی چاخەکانی ئەم دواییەدا، بیرۆکەیەك بڵاو بۆتەوە، و کاریگەری زۆری داناوە لە نێو ژیانی فیکری و کۆمەڵایەتی‌یان دا... بیرۆکەکەش ئەوەیە گەر لە خەون دا یەکێکیان پێغەمبەر (د.خ) ببینێ، وەك ئەوە وایە بە ڕاستەقینە بینیبێتی... هەروەها دەست دەکەنە هێنانی ئەو گوتە و فەرموودانەی کە پێغەمبەر لە کاتی خەون دا پێیان دەڵێت، وەك ئەوەی فەرموودەی (صحیح) بن و، ڕەوا نەبێت بۆ موسڵمانان گومانیان لێ بکەن.

گەر بشگەڕێین، دەگمەن نین ئەو موسڵمانانەی کە حوکمە شەرعیەکان دەگۆڕن یا خود ڕاڤەی تایبەت دەکەن بە گوێرەی ئەو گوتانەی پێغەمبەر لە خەون دا پێی گوتون... خوێنەر ڕەنگە سەریشی سوڕ بمێنێت کە دەبینێت لە نێو پەرتوکەکانی فەرمودە دا، هەندێ فەرمودە نوسراون، کە سەرچاوەی گێڕانەوەشیان یەکێك لەو کەسانەیە کە بەخەون پێغەمبەریان دیوە و ئەو قسەیەی پێگوتوە.

لە نێو خەڵکی دا گوتەیە بڵاوە کە دەڵێت: (هەر کەس بمان بینێت بە ڕاستی بینیوینی)... ئەوەش یانی هەر کەس یەکێك لە پێغەمبەران یان ئەولیاکان لە خەون دا ببینێت ئەوە هەر بە ڕاستی بینیویەتی... ئەمەش لە بەر ئەوەیە کە شەیتان ناتوانێ لە خەون دا خۆی بکاتە پێغەمبەرێ یان یەکێك لە ئەولیاکان.

گەر کەسێکی بڕوا پێکراو فەرمودەیەکی پێغەمبەریان بۆ بگێڕێتەوە کە لە خەون دا پێی وتوە، ئەوا کاری پێ دەکەن... هیچ ڕەخنەیەك ئاراستەی فەرمودەکە ناکرێت تەنها لە ڕووی (سەنەد)ەکەی و ڕاستگۆیی ئەو کەسەوە نەبێت کە خەونەکەی گێڕاوەتەوە...جا ئەگەر متمانەیان هەبێت بە سەنەدەکەی و ئەو کەسەی کە خەونەکەی گێڕاوەتەوە، ئەوا فەرموودەکە بە (صحیح) لە قەڵەم دەدەن.

دەربارەی ئەو کەسەی
کە دەیەوێت پێغەمبەر لە خەون دا ببینێت:

ئیمام (ابوالحسین الملطی) لە پەرتوکەکەی دا (التنبیة و الرد) بەشێکی تایبەت دادەنێت بۆ باسکردنی ئەو کەسەی دەیەوێت پێغەمبەر لە خەونی دا دەبینێت، ئەو لە محەمەدی کوڕی عوکاشەوە دەگێڕێتەوە کە معاویەی کوڕی حمادی کرمانی لە زوهریەوە بۆی گێڕاوەتەوە و گوتویێتی: (هەر کەس شەوی هەینی خۆی بشوات و دوو ڕکات نوێژ بکات و لە دوو ڕکاتە نوێژەدا هەزار جار سورەتی "قل هو الله احد ..." بخوێنێ، ئەو شەوە پێغەمبەر دێتە خەوی..).

(ئیبن عوکاشە) خۆی ئەم شێوازەی تاقی کردۆتەوە و دوای چەندین نارەحەتی و تەنگ و چەڵەمە سەرکەوتنی بە دەست هێنا.

ئیبن عوکاشە دەڵێت: (.. شەوێکی ساردم بەسەردا هات، خۆم شۆرد و دوو ڕکات نوێژم کرد، ئنجا چوومە جێگەی خەو، کەمێك نوستم، دوبارە هەستامەوە و خۆم شوشتەوە و دوو ڕکات نوێژی دیکەم کرد، خەریك بوو ڕۆژ دەبویەوە تەواو بووم لە دوو ڕکاتە نوێژە، ئنجا پاڵم دا بەدیوارەکەوە و ڕوم لە قیبلە بوو، بینیم وا پێغەمبەر هاتە ژووری ... ڕوی وەکو مانگ وابوو لە شەوی چواردە دا... گەردەنی وەك بلوری زیو وابوو کە بە توڵی زێڕ نەخشێنرابێ بەهەموو بێگەردی و پاکژیەکیەوە... دوو پارچەی یەمەنی پێوە بوو، یەکیانی کرد بوە بەری و یەکێکیتریانی لە خۆیەوە ئاڵاندبوو ... پێغەمبەر هات و لە سەر قاچی ڕاستی هەڵوەستەیەکی کرد و قاچی چەپی بەرز کردەوە (بۆ هەنگاونان - وەرگێڕ) ویستم بڵێم: سڵاوی خوات لێ بێ... ئەو پێش دەستی کرد و گوتی: سڵاوی خوات لێ بێ ... حەزم دەکرد ددانە شکاوەکەی ببینم، ئەوە بوو زەردەخەنەیەکی کرد و سەیری ددانە شکاوەکەیم کرد... گوتم ئەی پێغەمبەری خوا! فوقەها و زاناکان لە سەر من ناکۆکیان تێکەوتووە... من بۆ خۆم چەند "اصولێکی سوننەت"م هەیە بیخەمە بەر دەستت؟ فەرمووی: بەڵێ....)

ئنجا (محمد کوڕی عکاشە) ئەو بیر و بۆچونانەی خۆی دەژمێرێت کە پێغەمبەر ڕەزامەندی لە سەریان دەربڕیوە... ئەمانە هەندێکن لە بیر و باوەڕەکانی: (قایل بوون بە قەزای خودا، خۆدان بە دەستی خواوە، ئارامگرتن لە سەر فەرمانی خودا، بڕوابوون بە قەدەری خوا بە چاك و خراپیەوە، وازهێنان لە رقەبەرێتی دم بە دمە لە ئاین دا، مەسح کردن بە سەر "خوف"دا، جیهادکردن لە گەڵ ئەهلی قیبلەدا... ئارامگرتن لە ژێر بەیداخی سوڵتان بەستەم و دادپەروەریەکانیەوە.. دەرنەچون بە شمشێر بۆ دژایەتی ئەمیرەکان - با ستەم کاریش بن - دەست کۆتا کردن لە هاوەڵەکانی محمد... باشترین کەسانێك لای خودا لە دوای پێغەمبەر بریتین لە ئەبوبەکر ئنجا عومەر و ئنجا عوسمان و ئنجا عەلی ...).

(ئیبن عکاشە) سێشەو لە سەر یەك، ئەم بیر و باوەڕانەی خۆی دەخستە بەردەمی پێغەمبەر، بەڵام هەستی بە هەندێ دوودڵی کرد کاتێ عوسمانی لە پێش عەلیەوە باس دەکرد، پێغەمبەر هەستی بەوە کرد کە لە دڵیایەتی بۆیە فەرمویەتی (ئنجا عوسمان، ئنجا عەلی) ئەمەی سێ جار دوبارە کردۆتەوە و چاوەکانیشی فرمێسکیان لێ دەباری....

ئیبن عکاشە دەڵێت: هەستم بە شیرینیەك کرد لە نێو دڵ و دەمم دا، تا ماوەی هەشت ڕۆژ هیچ خۆراکێکم نەخوارد... هیچ خوارنەوەیەکم نەخواردەوە، تا وام لێهات لاواز و تەمبەڵ بووم لە جێبەجێکردنی نوێژە فەرزەکانیش دا، کاتێ نانم خوارد ئیدی ئەو شیرینایەتیە نەما... خودا شاهیدە لە سەرم لەوەی دەیڵێم، وە خوداش بەسە بۆ وەی شاهید و گەواهیدەر بێت.[1]

خەون و بیر و باوەڕەکان:

بەسەرهاتەکەی (ئیبن عکاشە)م بۆیە بەدرێژی باسکرد، تاکو خوێنەر دەرك بکات بەوەی، چەندە بیر و باوەڕاەکانی خەڵکی لە ژێر کاریگەری خەون دایە... ئاشکرایە (ئیبن عکاشە) لە کاتی بێداری دا باسی لەو بیر و باوەڕانەی کردوە کە خۆی باسیان دەکات ... بۆیە هەر دەبێ پێغەمبەر بە خەو ببینێت و ئەو شتانەی پێ بڵێت ... ئەوانەی (ئیبن عکاشە) باسیان دەکات کۆمەڵێ بیر و باوەڕ بوون کە لە ژینگە و

دەوروبەرەکەیەوە پێی گەشتوە و دەستی کەوتوە... وەك نەریتی هەموو خەڵکی ... پاشتر ئەو بیر و باوەڕانەی ڕاگەیاندووە وەك ئەوەی هەر بە ڕاستی لە زاری پێغەمبەرەوە هاتبنە دەرێ.

دەگونجێت بێژین لەم سەردەمانەی دوایی دا زۆرینەی بیر و باوەڕی موسڵمانان بەم شێوازە لە دەروونیان دا جێگیر بووە... موسڵمانان بیر و بۆچونێکیان هەیە لە دوایی دا پێغەمبەران یا خود ئەولیاکان دێن و پشگیری ڕاکانیان دەکەن.. بەو پێیە بەتەواوی لە دەرون و ناخیان دا بنج دادەکوتێت و ئیتر بە هیچ جۆرێ بواری ئاڵوگۆڕکردن و گۆڕینیان نامێنێ.

ڕەخنەگرتنی کوپری:

شیاوی ئاماژە پێدانە (محمد زاهد الکوثری) بریکاری مەشیەخەی ئیسلامی لە خەلافەتی عوسمانی پێشودا، ڕەخنە دەگرێت لەم بەسەرهاتەی (ئیبن عوکاشە) کە ئێمە باسمان کرد، هەموو ڕەخنەکانیشی لەوە دا قەتیس دەبێت کە (درۆ)ی داوەتە پاڵ (ئیبن عوکاشە) لە کاتی ئاخافتن دا... ئەمەش یانی (کەوسەری) لە ڕوی سەنەدەوە ڕەخنەی گرتوە لە حەدیسەکە ... وەڵێ لە ڕوی تێکستەوە نەیگەڕاندۆتەوە بۆ ورتەورتی دەرون، بەڵکو گوتویەتی: (ئیبن عکاشە) کابرایەکی درۆزنە و متمانە بە گێڕانەوەکانی ناکرێ... کەواتە ئەگەر ڕاستگۆ بوایە ئەوا خەونەکەیشی بە پێغەمبەرەوە ڕاست دەبوو[٢]...

خەون و حوکم دان بەسەر پیاوانی مێژوو دا:

هەندێك لە مەسەلەی پیرۆز ڕاگرتنی خەون دا گەشتونەتە ڕادەیەك، ڕای خۆیان لە بەرانبەر زۆردارانی مێژودا دەگۆڕن، تەنها لە بەر خەونێك کە پێیانەوە دیون و بێگوناهی ئەوانی سەلماندوە... (متوکل) یەکێك بوە لە ستەمکارترینی دەستەڵاتداران و زیاد لە هەر هەمووشیان ئیسرافکارتر بوە... کەچی زۆرێك لە (محدثین) لێی خۆش بوون و کردەوە ناشیرینەکانیان فەرامۆش کردوە، چونکە خەونیان دیوە پێیەوە کە خودا لێی خۆش بووە[٣]... (تەیمووری لەنگی) ستەمکاری خوێنڕێژیش بەسەرهاتێکی ئاوهای هەیە... (ئیبن حەجەری هیتمی) دەگێڕێتەوە: کابرایەکی قورعان خوێن هەر کە

بەلای گۆڕەکەی "تەیمووری لەنگ" دا تێدەپەڕێ ئەم ئایەتەی دەخوێندەوە کە دەفەرمێت "خذه و فغلوه ثم الجحیم صلوه..." ئەم خوەی چەندین جار دوبارە کردەوە... بەڵام شەوێکیان لە خەونی دا وای دەبینێ پێغەمبەر لە جێگەیەکدا دانیشتوە و (تەیموری لەنگ) لە تەنیشتیەوەیە... کابرا زۆر توڕە دەبێت لە (تەیمور) و پێی دەڵێت (بۆ ئێرە ئەی دوژمنی خودا) و ئەیەوێت پەلاماری بدات و لە تەنیشتی پێغەمبەر لای بدات... پێغەمبەر (د.خ) پێی دەفەرمێت: وازی لێ بێنە چونکە ئەو وەچەکانمی خۆش دەویست.. پیاوەکە بەترسەوە لە خەون ڕاپەڕی و ئیدی وازی لە خوێندنەوەی ئەو ئایەتی نەفرەتە هێنا کە لە نزیکی گۆڕەکەی تەیمورەوە دەیخوێند.

هەر (ابن حجر) دەگێڕێتەوە: کە تەیمووری لەنگ نەخۆش کەوت، ئەو نەخۆشیەی کە پێی مرد، وەزعی زۆر تێکچوو، ڕەنگی گۆڕا و ڕوخساری ڕەش هەڵگەڕا، ئنجا لە هۆش خۆی چوو کە هاتەوە هۆش گوتی: (فریشتەکانی سزا هاتنە سەر سەرم، لەو کاتەدا پێغەمبەری خودا هات و پێی گوتن: بڕۆن ئەم کابرایە وەچەکانی منی خۆش دەویست و لەگەڵیان دا بەچاکی دەجولایەوە... ئیدی فریشتەکان ڕۆشتن)....

(ابن حجر) لەو بارەیەوە ئاوا توانج دەدات: ئەگەر خۆشەویستی وەچەکانی پێغەمبەر ئەوەندە سود بەخش بێ بۆ ئەو ستەمکارەی کە کەسێك نەبوە بە ئەندازەی ئەو ستەمکار بێت، ئەبێت بۆ غەیری ئەو چۆن بێت؟[٤]

خەون و وەچەکانی پێغەمبەر (د.خ):

لێرەدا دەمەوێت هەندێ لەو خەونانە بگوازمەوە، کە (ابن حجر) لەم ڕووەوە دەیگێڕێتەوە:

١. یەکێك لەو فەقیهە گەورانەی دانیشتووی شاری (مەدینە) بوون، پشتی هەڵکرد لەوەی نوێژی مردوو بکات، لەسەر یەکێك لە وەچەکانی پێغەمبەر کە ناوی (مطیر) بوو... هۆکاری ئەو نوێژ لە سەر کردنەشی ئەوە بوو کە (مطیر) لە ژیانی دا یاری بە کۆتر کردوە (واتە کۆتر باز بووە ـ وەرگێڕ) ... ئنجا کابرای فەقیهە لە خەونی دا پێغەمبەر و فاتیمەی زەهرا دەبینێ... فاتیمە ڕوی لێ وەرچەرخاند... فەقیهەکە بەداوای بەزەییەوە، داوای لێکرد ڕووی تێبکات، فاتیمەی ڕوی تێکرد و، دەستی کردە لۆمەکردنی

و پێی گوت: (ئایا خاتری ئێمە هێندە فراوان نەبوە مطیر بگرێتەوە؟) ئیدی لەو کاتەوە فەقیهەکە بەردەوام باسی لە گەورەیی و بەڕێزی وەچەکانی پێغەمبەر دەکرد.

٢ـ فەقیهێکیتریش نوێژی نەکرد لەسەر یەکێکیتر لە وەچەکانی پێغەمبەر. لە خەودا فاتیمە دەبینێ ڕوی لێ وەردەچەرخێنێت... کە پرسیاری ئەوەی لێدەکات، لە وەڵامدا دەڵێت: (کوڕەکەم دەمرێت و نوێژی لەسەر ناکەیت) فەقیهەکە دوای ئەوە پەشیمان بویەوە دانی نا بە ستەم کاری خۆی دا.

٣ـ شێخ عابدی فارسی، ڕقی لەسەیدەکانی مەدینە بوو کە لە نەوەی "حسێن" بوون، چونکە شیعەگەرایییان بە ئاشکرا پێوە دیار بوو... پێغەمبەر لە خەون دا دەبینێت و پێی دەڵێت: (ئەوە چیە ددتبینم ڕقت لە منداڵەکانمە) .. (فارسی) لە وەڵامدا دەڵێت: (خوا نەکات ڕقم لێیان نیە، تەنها دەمارگیریەکەیانم پێ قەڵسە کە لە دژی ئەهلی سوننەت هەیانە) پێغەمبەر دەفەرمێت: "ئایا کوڕێکی دڵئازاردەر پەیوەست نابێتەوە بە نەژادی خۆیەوە... ئەوە کوڕێکی دڵئازاردەر و ناتەواوە!"

٤ـ جارێ موحتەسەب (محمود الجمال) لە جڤاتی سوڵتان (برقوق)دا دادەنیشێت، لەو جڤاتە دا سەیدێکی تیا دەبێت کە لە سەری ئەمەوە دانیشتوە.. بە لای موحتەسیبەوە نارەحەتە لەخوار سەیدەکەوە دانیشێ دواتر پێغەمبەر هاتۆتە خەوی و سەرکۆنەی کردوە و پێی گوتوە: (ئەی مەحموود! ئایا پێت ناخۆشە لە خواری کوڕەکەمەوە دابنیشیت) موحتەسیب پەشیمان بوەوە و ڕۆشت بۆ ماڵی سەیدەکە و داوای لێبوردنی لێکرد و، هەواڵەکەی پێدا، ئەوانەی لە دەوری بوون هەموویان دەستیان کردە گریان و داوای دۆعای خێریان لێکرد و ڕۆشتن.

٥ـ سەیدێك چوە لای حافیز (ابن فهد) و داوای ژەمە نانێکی ئێوارەی لێکرد، (حافیز) هیچی نەدایە... لە خەون دا پێغەمبەری بینی ڕووی لێوەرچەرخاند بوو، حافیز پێی گوت: "ئەی پێغەمبەری خودا، چۆن ڕوم لێ وەردەگێڕیت لە کاتێکدا من خزمەتکاری فەرموودەکانتم؟" پێغەمبەر لە وەڵامدا دەڵێت: (چۆن ڕوت لێ وەرنەگێڕم لە کاتێکدا یەکێك لە وەچەکانم دێنە لات و داوای ژەمە نانێکی ئێوارە دەکات، کەچی پێی نادەیت)..

هەر بۆیە کە ڕۆژ بویەوە (حافیز) چوە لای سەییەکە و داوای لێبوردنی لێکرد و بە پێی تواناش چاکەی لەگەڵ کرد.

٦- کابرایەکی یەمەنی، عەزمی جەزمکرد بۆ حەج کردن، خۆیی و منداڵەکانی لە ڕێی دەریاوە هاتن بۆ حەج... کە گەشتنە (جدە)، باجگرەکانی ڕێگە زۆر توند بوون لە گەڵیان دا و تەنانەت ژێر جلی ژنەکانیش دەگەڕان... کابرای یەمەنی بەوە زۆر تووڕە بوو، دەستی کردە نزاکردن لە گەورەی ئەو کاتەی (مەککە) کە یەکێك بوو لە نەوەکانی پێغەمبەر... لە خەون دا یەمەنیەکە چاوی بە پێغەمبەر کەوت کە ڕوی لێ وەرچەرخاندبوو... کە پرسیاری ئەوەی لێکرد، لە وەڵامیدا پێغەمبەر دەفەرمێت: (ئایا کەسێکت نەدیتوە لەو کوڕەی من ستەمکارتر بێت)! کابرای یەمەنی بە ترسەوە لە خەو راچەنی و پەشیمانی لای خودا دەربڕی لەوەی جارێکیتر توخنی وەچەکانی پێغەمبەر بکەوێت[٦]...

خەون و حوکمە شەرعیەکان:

گومانی تێدا نیە ئەو خەونانەی (ابن حجر) دەیانگێڕێتەوە، پێچەوانەی حوکم و بنەما ئیسلامیەکانن... چونکە پێغەمبەر لە ژیانی خۆی دا بانگەوازی بۆ یەکسانی نێوان خەڵك دەکرد... لە لای پێغەمبەر هیچ جیاوازیەك نەبوو لە نێوان گەورەیەکی قوردیشی و کۆیلەیەکی حەبەشی دا... مەفروزە لە دوای مردنیشی پەیگیر بێت بەو بانگەوازەوە (کە هەرواشە)....

وا دەردەکەوێت موسڵمانان لەم دواییانەدا بەتەواوی لەم بنەمایە تێنەگەشتون... چونکە نەوەکانی پێغەمبەر دەخەنە پلەیەك کە لە هەموو خەڵکانی دیکە بەرزترن.. نازناوی (سەیدەکان)یشیان پێ دەبەخشن، ئیدی نازانن کە ئیسلام دان نانێت بە فەزڵ و ڕێزی نەژاددا.. لە ئیسلامدا سیستەمێ بۆ چینایەتی نەژادەکان بەدی ناکرێ.. هەموو خەڵکی لە دیدی ئیسلامدا یەکسانن وەك دانەکانی شانە... بەڕێزترینیشیان پارێزکارترینیانە.

موسڵمانان لە ژیانیان دا وا ڕاهاتوون كە فەزڵی منداڵەكانی خۆیان دەدەن بەسەر خەڵكیتردا، بۆیە وا گومانیان بردووە كە پێغەمبەریش لەم مەسەلەیەدا لەوان دەچێت.. لە كاتی بێداری دا لەسەر ئەو بڕوایە خۆیان ڕادێنن، پاشان لە خەون دا پێغەمبەر (د.خ) دەبینن كە پشتگیری ڕاكەیان دەكات.

چیرۆكێكی سەیر:

(ابن حجر) دەگێڕێتەوە: پیاوێ لەشاری (فاس) تاوانی قەتڵی لەسەرساغ بویەوە و دادوەر بڕیاری دا كە بكوژرێتەوە... ئنجا سوڵتان جوابی نارد بۆ قازی و داوای لێكرد جێبەجێكردنی فەرمان و بڕیارەكەی رابگرێت... هۆكەشی ئەوە بوو كە سوڵتان لە خەونی دا پێغەمبەری دیوە و ڕێگری كردووە لە كوشتنی ئەو كابرا بكوژە... قازی گوێی بە فەرمانەكەی سوڵتان نەدا و گوتی: (لەبەر خەون شەرع ڕاناگرین و وازی لێ ناهێنین، با خەونەكەش چەند بارە بێتەوە)... ئەمە لە كاتێكدا سێشەو لەسەر یەك سوڵتان هەمان خەونی دیبوو.

بەڵام دواتر تەنها لە بەر یەك قسە كە تاوانبارەكە چپاندی بە گوێی دا لێی بورد... هەواڵەكە گەشتەوە بە سوڵتان، ئەوە بوو بانگی كرد تا بزانێ قازی چۆن لێی خۆش بووە... كابرا گوتی: (بەڵێ ڕاستە ئەو كابرامە كوشتوە، بەڵام هۆكەی ئەوە بوو كە من و ئەو پێكەوە دەمانخواردەوە، بەڵام ویستی داوێن پیسی لە گەڵ كچە سەیدێكدا بكات، من ڕێگەم نەدا، بەڵام نەم توانی بەری بگرم تەنها بە كوشتن نەبێ، بۆیە كوشتم و نەم هێڵا زینا لە گەڵ ئەو كچە سەیدە بكات) سوڵتان گوتی: (ڕاست ئەكەیت، ئەگەر وا نەبوایە سێ جاری تەواو پێغەمبەرم لە خەون دا نەدەبینی پێم بڵێت: ئەو پیاوە مەكوژن)[٧]

ئەم چیرۆكە بەڵگەیە لەسەر كاریگەری خەون لە كاروبارەكانی خەڵك دا، بەڕادەیەك ڕێگەیان داوە (شەرع لە بەر خەون پشتگوێ بخرێ) وەك دادوەرە "فاسی"یەكە شەرعی لەبەر خەون پشتگوێ خست.

خەون لای شیعەکان:

لە مەڕ ئەم پرسە، گروپە ئیسلامیەکان چون یەکن... لەبەردا باسمان لەوە کرد کە (ملطی و ابن حجر) کە دو پیاوی سونین چی لە بارەی خەونەوە دەبێژن... وەڵێ پیاوانی شیعەش لەم بابەتە دا زۆر لەوانیتر "لە پیاوانی سوننە" جیاواز نین.(٨)

لە ڕاستی دا گرۆهە ئیسلامیەکان لەم سەردەمانەی دوایی دا، لە ڕوی ئەو شێوازە فیکریەوە کە زاڵە بەسەر ئاوەزی تاکەکانیان دا، هاوشێوە و چونیەك بونەتەوە... کۆمەڵێکیان جیاوازیەکانیان لەسەر ئەو کەسایەتیانەیە کە بە پیرۆزیان دەزانن، ئەم گرۆهانە کەسێکیان لا پیرۆزە و گرۆهەکەیتر کەسێکیتر، وەڵێ لە ڕوی ڕەوتە ئەقلیەکەیانەوە کۆکن... دروست وەك قەلە ڕەشکە وان، کاتێ یەکیان بە یەکێتریان ئەڵێ: (ڕووڕەش) کە بەداخەوە نازانێت ڕوی خۆشی ڕەشە.

لە نێو شیعە دا نمونەگەڵێ لە خەونم دۆزیوەتەوە کە دور نین لەو نمونانەوە کە لە (ملطی و ابن حجر)ەوە وەرمانگرتن.. کابرای شیعەش وەك هەر کەسێکی دیکەی خاوەن ڕێبازی ئاینی، بیر و بۆچونەکانی خۆی لە ژینگە و دەوروبەرەکەیەوە، وەردەگرێت... دواتر لە خەونی دا دەبینێت پشتگیری لە بیر و بۆچونەکانی دەکرێ (لە لایەن زاتێکی گەورەوە ـ وەرگێڕ).. کە لە خەونیش هەڵدەستێ باوەڕی بەهێزتر دەبێ لە جاران... ئیدی گوێش نادا بەوەی گەر بیر و بۆچونەکانی پێچەوانەی ئاراستەکاریە نمونەییەکانی ئیسلام بن.

یەکێك لە شیعەکان ڕۆژێکیان بە ڕویەکی گەشەوە هەر وەك ئەوەی بە ڕاستی نیگا دابەزیبێتە سەری، بۆمی باسدەکرد کە لە خەونی دا ئیمام عەلی دیوە و ئیمام فەرمانی پێکردوە کە لەسەر ئەو کارەی دەستی پێکردوە بەردەوام بێت... لە کاتێکدا کارەکەشی لەو سروتە هیچ و پوچانە دەچوو، کە لای ئێمە، خەڵکانی ڕەشۆکی خۆیانی پێوە سەرقاڵ دەکەن، دواتر شاشك بەسەرەکان دێن و بە یەکێك لە سروتە خواییەکانی دەدەنە قەڵەم... من دڵنیام لەوەی ئیمام بە کردەوەی ئەو کابرایە قایل نیە، گەر زیندووش بکرایەتەوە، دژایەتی کردەوەی ئەو کابرایەی دەکرد، هەر وەك چۆن دژایەتی

ئەو سروتانەی كرد كە ستەمكاران كردبویانـە دەست پێچكە بـۆ سـەپاندنی دەسـتەڵاتی خۆیان بەسەر خەڵكی دا، لەو سەردەمەدا... بەڵام ئەم هاوڕێیـەمان بـڕوای بـە كارەكـەی خۆی هەیە، چونكە ئیمامەكەی لە خەون دا فەرمانی پێكردوە.

چیرۆكێكی بەربڵاو:

لە نێو شیعەكان دا چیرۆكێك بڵاوە، دەڵێن گوایـە: چەتەیەكی ڕێگر، جارێكیـان بـەر دەگرێت بە سـەردانكەرانی (حسـەین)، بەتـەواوی ڕوتـی كردنـەوە و پـارە و پولـەكانیانی برد و ئازاریشی دان.. ئنجا شەوێ لە خەونی دا دەبینێت قیامەت هەستاوە و خەڵكی بۆ حەشر مۆڵ دراون، حەزرەتی حسەین لە ناوەڕاستی خەڵكەكەدا ڕاوەستاوە، تۆمارێكی بـە دەستەوەیە كە ناوی هەموو ئەو كەسانەی تیایە كە سەردانی مەزارەكەیان كردوە.. ئنجا كاتێ سەرە هاتـە سـەر دزەكـە، حسـەین سـەیری تۆمارەكـەی كـرد و نـاوی دزەكـەی تێـدا دۆزیەوە... دزەكە زۆر بەوە سەرسام بوو.

دواتر دزەكە زانی فریشتەكان ناویان لە لیستی سەردانكەران دا تۆمار كردوە. چونكە هەندێ لە تـەپ و تـۆزی ئـەو سـەردانكەرانە لەسـەر دزەكـە نیشـتوە لـە كاتێكـدا ڕێی لێ بڕیون... بەو هۆیەشەوە ڕێگرەكە چوە بە هەشتەوە.

كابرای دزە، لە خەو بێدار بویەوە و ئەم هۆنراوەی دەگوت:

إذا رمت النجاة فزر حسيناً	لكى تلقي الإ له قرير عين
فاءن النار ليس تمس جسماً	عليه غبار زوار الحســـين

یانی (ئەگەر ئەتەوێت سەرفراز بیت سەردانی حسەین بكە، تـاكو بگەیتـە لای خـودا بە دڵنیاییەوە، چونكە ئـاگر تـوخنی لەشـێك ناكـەوێت، كـە تـەپ و تـۆزی سـەردانكەرانی حوسەینی لێ نیشتبێ).

منیش بۆم هەیە بڵێم: ئەو حسەینەی كە لە ژیانی خۆی دا ڕاپەڕینی بـەرپا كـرد لـە دژی ئەوانەی خەڵكی بە كۆیلە دەكەن و ماڵ و سامانیان بە تاڵان دەبەن، لە دوای مردنی

هەرگیز شفاعەت ناكات بۆ دز و ڕێگران، تەنانەت ئەگەر لە نوكی پێیانەوە تا تەوقی سەریشیان لە نێو تەپ و تۆزی پیرۆزیش دا نقوم بوبێت.

خەون و نوسەری ئەم دێڕانە :

سەبارەت بە خەون، لە دوای بڵاوكردنەوەی پەرتوكی (واعیزەكانی سوڵتان) لە ساڵی ١٩٥٤ دا روداوێ سەیر لێی ڕودام، پوختەی ڕوداوەكەش ئاوها بوو:

ئەز لەو پەڕاوە دا(عەلی)م وەسفكردوە بەوەی ڕوخێنەری ستەم بوە و شۆڕشی بەسەر ستەمدا كردوە،[9] بەلای خۆمەوە ئەو پێناسەكردنە، ستایش كردنە بۆ ئیمام عەلی، بەلای خەڵكانیتری وەك منیشەوە هەر وایە... گرفت لەوە دایە كەلای ئێمە خەڵكی لە ڕوی بیركردنەوەیانەوە لە سەردەمە رابردوەكاندا دەژین.

بەراستی هەنوكە چەمكەكان ئاڵ و گۆڕیان بەسەر دا هاتوە، كەچی ئەمان هێشتر دەستیان گرتوە بەو بەهایانەوە كە لە دێرزەمانەوە واعیزەكانی سوڵتان ڕایان هێناون لە سەری.

بۆیە دەمبینی خەڵكی بە لاتیری چاویان و بەرقەوە سەیریان دەكردم و تەنانەت خەریك بوو دەیانكردم بە چاوەوە. وایان گومان دەبرد كە من جنێوم بە ئیمام دابێ.. تەنانەت زۆرێكیان لە خەونیان دا ئیمامیان دیوە كە جنێوی بە من داوە و فەرمانی كوشتنمی داوە بە بڕواداران.

یەكێك لەو بڕوادارانە پیاوێكی خەڵكی گوندی (فەیصەلیە)یە، بانگەشەی ئەوەش بۆ خۆی دەكات گوایە نوسەرە... ئەو پیاوە كتێبێكی نوسیوە و تیای دا باسی ئەوە دەكات كە خەوێكی دیوە و تیای دا (محمد و علی) بینیوە كە فەرمانیان بە فریشتە داوە تاكو من بخەنە نێو ئاگری دۆزەخەوە... ئەو كابرایە بە وردی خەونەكەی گێڕاوەتەوە و زۆرینەی لاپەڕەكانی كتێوەكەی بۆ تەرخان كردووە.. خەونەكە زۆر بەلایەوە قورس بوگە...تیای دا قیامەت هەستاوە.. خەڵكی لە هەموو لاوە بۆ لێپرسینەوە كۆبونەتەوە... لە نێو جەرگەی مەحشەر دا بەیداخێ گەورە بەرپا كراوە و (محمد) لە ژێری دا دانیشتوە و عەلی بە تەنیشتیەوە... سڵاوی خودا لە هەردوكیان.

خۆر لەوكاتە دا تیشك و تینی گەورە و ترسێنەری دەنارده سەر زەوی، زەوی دەكوڵا.. با نەدەبزوا... خەڵكی وەك سەرخۆش بوون، كەچی سەرخۆشیش نەبون...

لە بەر دەستی پێغەمبەر دا كۆمەڵێ فریشتەی مەزن ڕاوەستاون، هەمیشە چاویان بڕیوەتە لێوەكانی تاكو هەر چیەكی لە دەم دەرچوو جێبەجێی بكەن.. خەڵكی سەر بەهەموو ئاینەكان بە بەردەستی دا دەڕۆن، پاش ئەوەی تاك تاك بەناوی خۆیانەوە بانگیان دەكات.

هەندێكیان بە زنجیرێ گەورە دەبەسترێنەوە و دەخرێنە دۆزەخ، هەندێكیتریان وشترێكیان پێ دەدرێ كەسواری پشتیان دەبن وەكو تیشكێ بەرەو بەهەشت دەیان بەن و جلكێ لە ئاوریشمیان لە بەردایە.

ئنجا سەرە هاتە سەر ئەم هاوڕێ فەیسەڵیەمان، گوناهەكانی زۆر بوون، بە جۆرێ خەریك بوو بیبەن بەرەو ئاگر، ئەگەر خۆشەویستی ئەم بۆ ئەهل و بەیت بە فریای نەكەوتایە و تای تەرازەوەكەی سەنگین نەكردایە... بەوە ڕوی پێغەمبەر گەشایەوە و فریشتەكان ئەڵڵاهو ئەكبەریان كرد و هاوڕێكەشمان ڕزگاری بوو.

هێندەی نەبرد، جاڕچیەك هاواری كرد: (عەلی وەردی، عەلی وەردی، بێتە پێشێ بۆ لێپرسینەوە)... عەلی وەردی دەستی كرد بە پاڕانەوە و لاڵانەوە و دەیگوت گوایە لە ژیانی دا دەستی گرتوە بە پەڕاوەكەی خوداو، خۆشەویستی وەچەكانی پێغەمبەرەكەیەوە.... ئەم قسەیە هیچ سودێكی نەگەیاندە عەلی وەردی... دواتر پێغەمبەر بە زەردەخەنەوە ڕویكردە ئیمام عەلی و ئنجا بە تورەییەوە ڕویكردەوە بە لای عەلی وەردی دا... دەستی كردە لێپرسینەوەی لە سەر قسەكانی ڕابردوی و زۆر توند بوو لە لێپرسینەوەی دا... لە دوایی دا گوتویێتی: (كردەوەكانی بكێشن، چونكە بەكردەوەكانی ڕزگار دەبێت یان نغرۆ دەبێ، ئەو هیچ دۆستایەتیەكی ئێمەی نەكردووە، بە توندی لێپرسینەوەی لێ بكەن).

(عەلی وەردی) لەم كاتە دا هاوارێكی كرد كە هەموو ئەهلی حەشری گریاند. هاوڕێكەشمان كە (وەردی) بەو حاڵەوە دەبینێ زۆری دڵ پێ دەسوتێ... ئنجا بەدەم ترس و گریانەوە لە خەونەكەی ڕادەپەڕێت.... بەڵام من سەر لەوە دەر ناكەم كە بۆچی

ئـەم هاوڕێیـەمان دەترسـێت و دەگـری، لـە كاتێـك گریـان و لـەرز و ترسـەكەی نێـو خەونەكەی هەموو بۆتە بەشی نوسەرە هەزارەكەی ئەم چەند دێڕە؟

خەون لە مەدینەی پیرۆز دا:

ئێستاكە لە مەدینەی پیرۆز دا پیاوێك دەژی ناوی (شێخ ئەحمەد)ە و، خۆیی ناو ناوە (خادەمی پێغەمبەر= خزمەتكاری پێغەمبەر)، وا دیارە یەكێك بێت لـە خزمەتچیەكانی مزگـەوتی پێغەمبـەر... گـرفتی ئـەو پیـاوە ئەوەیـە هـەرجار نـا جـارێ پێغەمبـەر دێتـە خــەوی... و هەنــدێ ئامۆژگــاری دەكــات... ئــەم شــێخەش ئــەركی بڵاوكردنــەوەی ئامۆژگاریەكان بە ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوای دنیا دا لە ئەستۆ دەگرێ.

ئەو شێوازەش كە شێخ بۆ بڵاوكردنەوەی ئامۆژگاریەكان پەیڕەوی دەكات، شێوازێكی سەیرە و سەردەمی بەر لە دۆزینەوەی چاپخانە و چاپەمەنیمان وەبیر دێنێتەوە، چونكە ئــەو داوا دەكــات هــەر كــەس ئامۆژگاریــەكانی پــێ دەگــات، بینوســێتەوە و بیداتــە كەسێكیتر... هەر ئەم كابرایە لـە پێغەمبـەرەوە دەگێڕێتـەوە گوایـە لـە خـەونی دا بـەو كابرایــەی گوتــوە: هــەر كــەس وا بكــات (واتــە ئامۆژگاریــەكان بنوســێتەوە و بیداتــە كەسێكیتر - وەرگێڕ) كۆشكێكی لـە بەهەشـتدا بـۆ دەنوسـرێت، ئـەوەش بـەوەی كەسـێك بەكرێ بگرێت تاكو بۆی بنوسێتەوە، یا شێخ (دەربڕینی وەرگێڕە) كرێ نوسینەكەش بـە سێ درهەم دیاری دەكات... تەنها سێ درهەم نە زیاد نەكەم.

لـەم ڕۆژانـە دا تـازەترین ڕونوسـی ئـەو ئامۆژگاریانـەم دەسـتكەوت كـە ئـەم شـێخ ئەحمەدە بەناو موسڵمانان دا بڵاویان دەكاتەوە... ئەم ڕونوسە چاپ كراوە و (سید علی سەرتاش) لە بەغداد هەستا بە ئەركی دابـەش كردنـی بەسـەر خەڵك دا... وا دیارە ئـەم (سید عەلی)یە ویستویەتی ببێتە خاوەنی چەندین كۆشك لە بەهەشتدا. چونكە لەسـەر ئەركی خۆی هەزاران ڕونوسی لێ چاپكرد و دابەشی كرد بە سەر خەڵكی دا.

تێكستی تەواوی ئەو ڕونوسە لە چاپدراوە بەم شێوەی خوارەوەیە:

بسم الله الرحمن الرحيم

و به نستعين على القوم الكافرين.. و صلى الله على سيدنا خاتم الانبيا و المرسلين و صحيبه و سلم.

ئامۆژگارییەك لە مەدینەی پیرۆزەوە:

(شێخ ئەحمەدی (خزمەتكاری پێغەمبەر) زانای بەڕێز دەگێڕێتەوە... دەڵێت: شەوی هەینی بێدار بووم لە دوای خوێندنی ناوە جوانەكانی خودا، قورئانی پیرۆزم دەخوێند، دوای تەواوبونم خۆم ئامادەكرد بۆ خەوتن... خەوەنوچكەیەك بردمیەوە... كە بینیم مانگی تابان (پێغەمبەری خودا) دانیشتوە.. فەرموی: ئەی شێخ ئەحمەد... گوتم: بەڵێ ئەی پێغەمبەری خودا، ئەی بەڕێزترین دروستكراوی خودا... فەرموی: من بێزارم لە كردەوە ناشیرینەكانی خەڵكی، ناتوانم بچمە حزوری خودا یاخود فریشتەكان ببینم، چونكە لەو هەینیەوە بۆ ئەم هەینی سەد و شەست هەزار كەس مردوون كە لە سەر ئاینی ئیسلام نەبوون... پەنا بە خودا دەگرین لەو خراپەیە، ئەو خەڵكە وایان لێهاتوە، دەوڵەمەندەكانیان لە هەژارەكانیان ناپرسن، هەر كەس تەنها خەمی خۆیی هەیە... گوناهی گەورە و زینا و هەڵەی زۆر و بوتران و فێڵی (رسیز)[١٠] دەكەن، مەی دەخۆنەوە و نوێژیان تەرك كردوە و زەكات یاساغ دەكەن... ئەی شێخ ئەحمەد هەواڵیان بدەرێ و ئاگاداریان بكەرەوە، بەر لەوەی خودای گەورە سزایان بدات و دەرگاكانی بەزەیی دابخات.. جا پەنا بە خودا دەگرین لە خراپەی ئەو حاڵە... ئەمە چونكە خەڵكی لە ڕێگەی ڕاست لایان داوە و كوفرانە بە خودا دەكەن و وازیان لە ئاینی ڕێك و ڕەوان هێناوە و ملەجەڕێی ئایەتەكانی خودا دەكەن... رۆژی بەرێ نزیك بۆتەوە.. بەم نزیكانە ئافرەتان بە بێ‌مۆڵەتی مێردەكانیان دەچنە دەرێ... نیشانەیەكی وەك هێلكەی مامر لە ئاسمان دا دەردەكەوێ، كەیەكێكە لە نیشانەكانی قیامەت... سێ رۆژ خۆر دەرناكەوێت... دوای ئەوە خۆر لە خۆرئاواوە هەڵدێت و لە خۆرهەڵاتەوە ئاوا دەبێت و ئەو كاتە دەروازەی پەشیمان بونەوە دادەخرێت... قورئانی مەزنیش لە نێو سنگی پیاواندا بەرز دەگرێتەوە... ئنجا مەسیحی دەجال پەیدا دەبێ كە ژن و پیاو لێی دەترسن و ئیسلام

وەك پێشوی لێدێتەوە... ئەی شێخ ئەحمەد ئەم ئامۆژگاریەیان پێبگەیەنە، پێشیان رابگەیەنە کە لە ڕوتەختی قەدەرەوە گوازراوەتەوە).

شێخ ئەحمەد کۆتایی ئەم ئامۆژگاریانە بەوە دێنێ کە سوێند دەخوات بە خودای گەورە قسەکانی ڕاستن... گەر درۆ بن ئەوا شێخ بە بێباوەڕی لە دنیا دەردەچێت.. دواتر ئاوریش بەلای ئەوە دا دەداتەوە کە ڕای دەگەیەنێت هەر کەس بڕوا بەم وتەی شێخ و ئامۆژگاریەکانی بکات لە ئاگر قوتار دەبێت و هەر کەسیش بە درۆی بخاتەوە، کوفری کردوە.

بەر لەوەی کۆتایی بەم بەشە بێنم، حەز دەکەم بڵێم: موسڵمانان هەموویان لەو جۆرە پیاوانە نین کە باسمکردن.. بەڵکو چەندین پیاوی ئاینی و زانا هەن کە هەرگیز خەون ناکەنە یەکێك لە سەرچاوەکانی بیر و باوەڕ و تێگەشتنیان... بەڵکو دەگەڕێنەوە بۆ لای قورئان و فەرمودە راستەکانی پێغەمبەر و بەرژەوەندی گشتی خەڵکی... وەڵێ زور بە داخەوە ئەم پیاوانەی ئاماژەم پێدا ژمارەیان کەمە.

لەوانەیە زیادەڕەویم نەکردبێ گەر بڵێم: زۆرینەی پیاوانی ئاینی لە بیر و باوەڕ و بۆچونەکانیان دا بەو ئاراستە دا دەچن کە جەماوەر ڕوی تێدەکات، بە هەموو شێوە و ڕێگەیەك هەوڵی دڵ ڕاگرتنی جەماوەر دەدەن... هەر لەبەر ئەوەشە کە خەون بۆتە یەکێك لە بنەما سەرەکیەکانی بیر و باوەڕ.

لەوانەیە باسکردنی ئەو ڕەواجەی کتێبی کابرا (فەیصەلیەکە) لێرەدا شتێکی گونجاو بێت.. خەڵکانی نەخوێندەوار و هەندێ لە پیاوانی ئاینی هەر بە پەلە ئەو پەرتوکەیان قۆستەوە، وەك ئەوەی نیگای خودایان تیا ببینیبێ.. لەوانەش هەموو سەیرتر، ئەوەیە کە ڕەخنەگری پەرتوك لە (دەزگای رادیۆی عێراق) دێت و دەڵێت: ئەو پەرتوکە لە ماوەی ئەو مانگەدا (کە تیای دا دەرچوە) باشترین پەرتوك بوە.

تا ئەمرۆکە نەتەوەیەکیترم پێ شك نایەت کە هێندەی ئەم نەتەوەیە بڕوای بە خەون هەبێت و تیای دا ڕۆچوبێت... خودا چاوپۆشی لێبکات.

پەراوێزەكانی بەشی چوارەم:

١- بنواڕە: ابوالحسين الملطى، التنبيه و الرد، ل ٢٣ ـ ٢٥.

٢- بنواڕە: هـ.س (پەراوێز)، ل ٢٤ ـ ٢٥.

٣- بنواڕە: احمد امين، صنحي الاسلام، ج ٣، ل ١٩٩.

٤- بنواڕە: ابن الحجر، الصواعق المحرقة، ل ٢٤٤.

٥- وا دیارە ئەوانەی یاری بەكۆتر دەكەن، واتە كۆتربازەكان، لەو سەردەمە دا بەسوك سەیر كراون، وەك ئێستەش كە هەر بە سوك سەیر دەكرێن.

٦- بنواڕە: هـ.س، ل ٢٤٠ ـ ٢٤٣.

٧- بنواڕە: هـ.س، ل ٢٤٣ ـ ٢٤٤.

٨- بنواڕە: الشيخ المفيد، فصول من كتاب العيون و المحاسن، ل ٩٢ ـ ٩٣.

٩- هەندێ ڕەخنەی ئەوەیان لێگرتم كە من نەزعەی شۆڕش و روخاندنم داوەتە پاڵ ئیمام، بێئەوەی ستەمكاریەكانی پشتی شۆڕشەكە باس بكەم، دیارە ئەوان لە بیریان چوە كە لە ناواخنی پەرتوكەكەدا، دەربارەی عەلی گوتومە: ئەو وەكو گەورەكەی (وەك محمد) شۆڕشی كردوە بەسەر ستەم و ستەمكاران دا.

١٠- ئەو دەستەواژە سەیرانە، هەر بەو شێوەیە لە دەقە عەرەبیەكەدا نوسراون، بەندە پێم وایە ئەو شێخ ئەحمەدەی مامۆستا وەردی باسی دەكات، بۆیە ئەو وشە ناوازانەی كردۆتە نێو ئەو ئامۆژگاریانەوە تاكو خەڵكی بڕوا بكەن بەڕاستی ئەو خەونە و قسەكانی شێخ ... خوداش زاناترە ـ وەرگێڕ ـ

دەروازەی دووەم

بۆچونە نوێیەکان لە مەڕ خەون

بەشی پێنجەم:

پەرچەكردار

مادەچێتی "مادەگەرایی":

لەسەردەمە دێرینەكاندا نەزعەی ڕۆحی "گیانگەرایی" بەسەر ئاوەزی خەڵكی دا زاڵ بوو... خەڵكی وایان دەزانی گەردون بە هەموو دیاردەكانیەوە پێكهاتوە لەگیان و مادە... لە پشتی هەر مادەیەكیشەوە ڕۆحێك هەیە كە زاڵە بەسەری دا، ڕۆحی هەرە گەورەش لە گەردوندا بریتی‌یە لە خودا.

ئەم پۆلێن كاریە دوو جەمسەریەی گەردوون، وایكردووە لە مرۆڤانی كۆن كە جیاوازی بكەن لە نێوان بێداری و نوستن دا. مرۆ لە ساتی بێداری دا دەكەوێتە ژێر كاریگەری خواستەكانی جەستەوە.. وەڵێ لە كاتی نوستن دا ڕۆحی لە كۆتی مادە ڕەها دەبێت و لە جیهانێكی باڵادا دەژی كە ئاسەواری مادەی تێدا نیە.

لە چەرخی نوێ دا بیریاران شۆڕشیان بەرپا كرد بەسەر ئەو گیانگەراییە كۆنەدا.. بەڵكو گەردون بەگشتی و مرۆڤیان بە تایبەت داڕنی لە هەر شوێنەوارێكی كاریگەری (گیان) بە سەریەوە... لە دیدی وان دا گەردون مادەیە لە نێو مادە دا و بەگوێرەی كۆمەڵێ ڕێسا و یاسای میكانیكی بەڕێوە دەچێت.(١)

بۆیە دەتوانین ئەو مادەگەراییە نوێیە بە پەرچەكرداری گیانگەراییە كۆنەكە لە قەڵەم بدەین... وەك چۆن مرۆڤانی كۆن زیادەڕەوییان كرد لە بڕوایاندا بە گیان، بە هەمان تەرز بیریارانی نوێش زیادەڕەوی‌یان كرد لە بڕوابونیاندا بە مادە.

تیۆری هێگڵ و خەون:

(هێگڵ) بڕوای وایە، پێشفەچوونی بیری مرۆ بەشێوەیەكی گشتی لەسەر بناغەی هاودژێتی ڕێ دەكات، هەر بیرێك كە لە نێو خەڵكی دا بڵاو دەبێتەوە، دەبێ بیرێكی دژی بەدوا دا بێت... پاش ئەوەش كە لە نێو بیرەكە و دژەكەی دا دژایەتی و كارلێك كردن ڕو

دەدات، بیرێکی مام ناوەند سەرهەڵئەدات، ئەمیش بە ڕۆڵی خۆی دەبێتە هۆی دروست بونی بیرێکی دیکە کە دژە لە گەڵی دا، و هەروەها[٢]....

هیگڵ ئەم بیردۆزەی خۆی ناو ناوە (دیالیکتیک) گەر ئەو دەستەواژەیە بکەینە عارەبی ئەوا دروستە ناوی بنێین بیردۆزی (دوالیکی= گۆڕانی جار لەدوای جار). چوون واژەی (دوالیك) لە زمانی عەرەبی دا مانایەکی زۆر نزیك دەدات لە مەبەستەکەی هیگڵەوە.. ئەوانەی لە زمانی عارەبی دا باسکیان هەبێ یان دەمی لێ وەردەن، ئەم ڕاستیە لایان شاراوە نیە.

لە ئەنجامی توێژینەوەی ئەو ڕا و بۆچونانەی لە بارەی خەونەوە لە کۆن و نوێ دا نوسراون، گەشتمە ئەو بەرەنجامەی کە تیۆری (دوالیکی) تا ڕادەیەکی زۆر بەسەری دا دەچەسپێ.. دوای ئەوەی مرۆڤانی کۆن دەوری خەونیان گرتبوو بە هالەیەکی ڕۆحی، تەنانەت نیگا و سروشی خواییشیان دەدایە پاڵ خەون.. دوای ئەوان بیریارانی تازە هاتن و پێچەوانەی ئەوان یان کرد... خەونیان بەتەواوی دارنی لە هەر ڕواڵەتێکی ڕۆحی و پیرۆزێتی... لە بەشی سێیەمی ئەم پەرتوکەشدا دێینە سەر باسکردنی ئەو ڕا و بۆچونە مام ناوەندەی کە لە نێو توێژەران دا بەم دواییە بڵاو بۆتەوە.

زیندوکردنەوەی بیردۆزەکەی ئەرستۆ:

لەبەشی یەکەمدا ئاماژەمان دا بەبیردۆزەکەی ئەرستۆ، گوتمان ئەو بیردۆزە یەکەمین تیۆری کۆنە کە خەون دادەڕنێت لە بەرگە ڕۆحیەکەی و هەوڵ دەدات لە ڕویەکی مادیەوە ڕاڤەی بکات.

ئەو بیردۆزە لە سەردەمە کۆنەکاندا مرد، هیچ کەس کاری پێ نەکرد و پەسەندی نەکرد، جگە لە کەمێك زەندیق و یاخی و ئەوانەی خاوەنی تێڕوانینی عەقلانین... وەلێ زۆرینەی بیریاران دەستیان بە بیردۆزە ڕۆحیە پێچەوانەکەی ئەم بیردۆزەوە گرت.

لەسەردەمی نوێ دا تیۆرەکەی ئەرستۆ سەر لەنوێ بوژایەوە، و زۆربەی توێژەران بڕوایان پێکرد... تەنانەت لە ڕاستی دوور نەکەوتوینەتەوە گەر بڵێین ئەم بیردۆزە بەربڵاوترین بیردۆز بوو لە نێو ڕۆشنبیران دا، بەر لە دەرکەوتنی تیۆرەکەی فرۆید.[٣]

بیردۆزەکە بەبیردۆزی (هاندەری هەستی) ناسرا بە واتای ئەوەی خەون بەهۆی هەستکردنی مادیەوە کە کتوپڕ بەسەر کەسی خەوتوو دادێ پەیدا دەبێ.. ئەم هەستکردنە مادیەش لەوانەیە لە نێو خۆی لەش دا یاخود لە دەرەوەی لەش دا ڕو بدات.

کۆوتارەکەی برجسون:

یەکێك لەو کەسانەی بەشداریان کرد لە بەرقەراربونی ئەم بیردۆزە و پشتگیری کردنی دا، فەیلەسوفی ناسراوی فەرەنسی ناسراو (هنری برجسون) بوو، ئەم فەیلەسوفە لە (پەیمانگای سایکۆلۆژی گشتی) دا لە ساڵی ۱۹۰۱، کۆوتارێکی پێشکەش کرد... یەك لەو قسانەی لە کۆڕەکەی دا کردبوی، ئەم وتەیە بوو کە دەڵێت: هەستەکان لە کاتی نوستن دا لە کار ناکەون، هەر کاریگەریەك بکەوێتە سەر هەستەکان (لە کاتی خەودا) دەبێتە هۆی ئەوەی کەسی خەوتوو خەونێکی لەو جۆرەی کاریگەریە کە ببینێت، بۆ نمونە گەر قاچەکانی لە جێگەیەکی سەقامگیر دا نەبن لە کاتی نوستن دا، ئەوا خەونێك دەبینێ کەوا دەزانێ بە ئاسماندا دەفڕێ... یاخود گەر لە نزیکی چاویەوە مۆمێك دابگیرسێنرێت، لە خەونی دا وەك ئاگرکەوتنەوەیەکی گەورەی دەبینێ، بەدوایدا هاوار و قڕەقڕ دەبیستێ ئینجا پیاوانی ئاگر کوژێنەوە و فریاکەوتنیش لە خەونەکەی دا دەبینێ... یاخود گەر دەنگە دەنگێکی لە نزیکەوە بکرێ، ئەو لە خەونی دا لێی دەبێتە خۆپیشاندان و پێکدادان لە گەڵ پیاوانی پۆلیس دا.[٤]

بەکاربردنی ئەزمون:

هەندێ لە توێژەران دەستیان کردە بەکارهێنانی تاقی کردنەوە بۆ پشتگیری کردنی ئەم تیۆرە... دیاریترین کەسێ کە ئەم ڕێگەیەی هەڵبژارد مامۆستا (موری) بوو.. ئەو جارێکیان ئەزمونێکی لەسەر خۆی بە ئەنجام گەیاند... ئەوە بوو داوای کرد لە یاریدەدەرەکەی تاکو لە کاتی نوستن دا (مقاشێك و مقەستێ) بهێنێت و لە نزیکی یەکترەوە بیان کێشێت بەیەکتر دا... کە بێداریش بویەوە، (موری) گوتی گوایە دەنگی (مقاش و مقەستەکە) بونەتە هۆی ئەوەی خەونێك ببینێت کە تیای دا دەنگی زەنگ و ئاژێری بیستوە و ئنجا هەر لە خەونەکەی دا ڕوداوێکی هێندە ناخۆشی بەسەر دا هاتوە

كە لە هەمان ئەو ڕوداوە ترسێنەرە دەچوو كە لە حوزەیرانی ساڵی (١٨٤٨ز) دا بەسەری داهاتبوو.(٥)

ڕەخنەگرتن لە بیردۆزەكە:

سەرەڕای ئەو تاقیكردنەوە زانستییانەی كە پشتگیری دەكەن، كەچی بیردۆزەكە لە ڕەخنە و ڕەخنەكاری بێبەش نەبووە... یەكێك لەوانەی كە زۆر بە توندی ڕەخنەیان ئاراستە كردوە زانای بەناوبانگی نەمسایی (سیگموند فرۆید)ە... ئەم لای وایە هاندەری هەستی، ڕەنگە هاوكار و بەشدار بێت لە دروست كردنی خەون دا، بەڵام لە گەڵ ئەوەشدا نێوەڕۆكی خەونەكە دیاری ناكات و هیچ سوودێكیشی نیە بۆ ڕاڤەكردنی خەونەكە.

گەر لە نزیك گوێچكەی چەند مرۆڤێكی خەوتووەوە زەنگێك لێبدەین، ئەمە وا لە هەموویان دەكات كە هەر یەكەیان خەونێكی پەیوەندی دار بە لێدانی زەنگەوە ببینن.. بەڵام هەر یەكێ لەو خەوتوانە خەونێك دەبینێ كە بگونجێ لە گەڵ بیرەوەری و ئارەزووە شاردراوەكانیشی دا.

دەگونجێت بڵێین: هاندەری هەستی، خەون دەبزوێنێت، بەڵام ئەو ڕێگەیە دیاری ناكات كە لەسەری دەڕوات... دەكرێ خەون بە گۆیەكی خڕ بچوێنین كە لەسەر جێگەیەكی قوچ و لێژ دانراوە، ئەم گۆیە لاوازترین هێز پاڵی پێوە بنێت بەرەو خوار لە لێژیەكەوە گلێر دەبێتەوە... كەواتە پاڵنەرەكەی تەنها بەرەو گلێر بونەوە دەیجوڵێنێت، بەڵام چارەنوس و (شێوازی گلێر بونەوەكەی) دیاری ناكات.

پەراوێزەکانی بەشی پێنجەم:

١ـ بنوارە: Jeans,Mysteriouse, Universe, P.19

٢ـ بنوارە: Eliot and Merrill, social Disorganization, p. 6

٣ـ بنوارە: Dalbiez, psychoanaly Tical Method, vol, p 30

٤ـ بنوارە: توفیق الطویل، الاحلام، ل ٧١ ـ ٧٢.

٥ـ بنوارە: Dalbiez, op.cit,Vol 1, p 30

بەشی شەشەم:

مەزنێتی فرۆید

بۆمبەکەی فرۆید:

فرۆید ڕەخنەی ئاراستەی بیردۆزی (هاندەری هەستی) کرد لە لێکدانەوەی خەون دا، لە هەمانکاتدا بیردۆزێکی ورد و گشتگیریتری هێنایە کایەوە. تیۆرەکەشی ناوبانگێکی زۆر گەورە و بێهاوتای پەیدا کرد لە نێوەندە زانستییەکان دا.

هەنوکە فرۆید لە هەمو لایەکی جیهانەوە شوێنکە و توانی هەس، ئەمان دەمارگیرن لە شوێنکەوتنی فرۆید دا وەك هەر کەسێکی دیکەی شوێنکەوتەی پێغەمبەرێ کە چۆن دەمارگیرە لە شوێن کەوتنی پێغەمبەرەکەی دا... لە بەرانبەریش دا، دژانێکی سەرسەختیان هەیە... وەك زانراوە لە هەموو کایە مێژووییەکان دا هەر مەزنێ هەم لایەنگر و هەم دوژمنیشی بۆ پەیدا دەبێ.

بلیمەتی فرۆید:

بەر لە هەر شتێ پێویستە دان بەوە دابنێین کە فرۆید توێژەرێکی داهێنەر بووە. لە نێو زانست دا پلە و پایەیەکی دیاری هەیە، سەرەڕای ئەوەی چەندین هەڵەشی کردوە، بەڵام ڕاژەیەکی گەورەی پێشکەشی توێژینەوەی زانستی کردوە.. هەر چەندە مرۆڤ زۆریش بلیمەت و داهێنەر بێت ناتوانێت بێهەڵە و کەم و کوڕی بێت.

فرۆید تاوتوێی ئەو بۆچونانەی کردوە کە بەر لەو لە بارەی خەونەوە نوسراون و گوتراون، هەر هەموشیانی پوچەڵ کردەوە... خۆی لەم ڕووەوە دەڵێت: سەرەڕای ئەو چەند هەزار ساڵەی کە بە سەر توێژەراندا تێپەڕیوە، کەچی نەیان توانیوە لە توێژینەوەی خەوندا سەرکەوتنی گەورە بە دەست بهێنن یان بە شێوازێکی زانستی لێی تێبگەن[1] ...

شوێنکەوتوانی فرۆید لە بارەی تیۆرەکەیەوە دەڵێن، تاکە تیۆرێکە کە بە شێوەیەکی ڕاست و دروست ڕاڤەی خەونی کردوە.

وەلێ دوژمنەکانی سوکایەتیان بە خۆیشی و بیردۆزەکەیشی کرد، بە ڕای ئەوان فرۆید هیچی تازەی پێ نەبوە، بەر لەو خەڵکانێکی زۆر ئەو بۆچونەیان هەبوە.[٢]

حاڵ و باڵی داهێنەرە مەزنەکان:

وا دەردەکەوێ ئەمە حاڵ و باڵی هەموو داهێنەرە مەزنەکان بێت... هەر کە تیۆرەکەیان بڵاو دەکەنەوە، دەست بەجێ ڕەخنەگری لێ پەیدا دەبێ و زمانی لێ دەردەکێشن... بە سوك سەیری دەکەن و نکوڵی لە فەزڵ و پلە و پایەی دەکەن.

هەڵوێستی ئاوها ڕوبەڕوی هەموو پێغەمبەران و کەسایەتیە بلیمەتەکان لە هەموو کات و شوێنێکدا بۆتەوە... هەر کە دەشمرن، و ڕۆژگار دوریان دەخاتەوە، خەڵکی بەبەرزی یادیان دەکەنەوە و زۆریش لە ڕێز گرتنیان دا توند دەبن، بە پێچەوانەی ئەو هەڵوێستەیانەوە کە لەسەرەتاوە لە گەڵیان دا نواندویانە.

فرۆید و کولومبس:

دەکرێ فرۆید بە کۆلۆمبس بچوێنین کە کیشوەری ئەمریکای دۆزیەوە[٣] کاتێ کۆلۆمبس ئەو کیشوەرە گەورەیەی دۆزیەوە، دژەکانی گاڵتەیان پێکرد و دۆزینەوەکەیان لە هەر بایەخێ داڕنی... گوتیان: کیشوەری ئەمریکا هەر هەبووە... ئەگەر کۆلۆمبیش نەی دیتایەوە، ئەو باندە دزیکەرانەی دەریا دەیان دۆزیەوە کە لە دەریا نێزیکەکان دا دێن و دەچن.

ئیدی هەموو ئەو هەوڵە زۆر و زەوەندانەیان لە بیر چوو، کە کۆلۆمبس لە پێناوی دۆزینەوەکەی دا بەگەڕی خستوە، و ماوەیەکی دور و درێژ کە بیرۆکەکە چوەتە کەللەیەوە ئیدی نەیتوانیوە بنوێت و لە چێژی نوستن بێبەش بوە، و لەو پێناوەشدا کۆششی زۆر گەورەی بە گەڕ خستوە.

لە کاتێك دا کۆلۆمبس لە خەباتەکەی دا شەونخونی و ناڕەحەتی دەچەشت، لەو لاوە دەبەنگەکان لەو پەڕی خۆشی ژیاندا بون... هەر کە کۆلۆمبس گەشتە مەرامەکەی خۆی، بەڕوی دا ڕاچەنین و هاواریان کرد: تۆ هیچی نوێت نەهێناوە.

دەگێڕنەوە یەکێك لەوانەی ڕژدیان بە کۆلۆمبس دەبرد، لە بەردەم پادشادا زۆری ڕەخنە گرت لە کۆلۆمبس... ئنجا کۆلۆمبس هێلکەیەکی گرت بە دەستیەوە و شانەخرەی کرد ئەگەر هەر کامێکیان بتوانن لەسەر باری شاقولی (لە سەر سەر) هێلکەکە بوەستێنێ... ئەوە بوو هیچیان نەیانتوانی ... لەم کاتە دا کۆلۆمبس هێلکەکەی هەلگرت و کەمێکی لەسەرەکەی شکاند و ئنجا وەستاندی. لەم کاتە دا ئامادەبوان بەربونە پێکەنین و گاڵتە کردن.

گرفتی ئەفراندن:

لە راستی دا هەر دۆزینەوەیەکی مەزن، لە خودی خۆیدا سادە و ساکارە وەك سادەیی ڕاوەستاندنی هێلکەکە لەسەر باری شاقولی... وەلێ گرفتەکەی لەوە دایە کە خەلکی پەی بە سادەییەکەی نابەن، دوای ئەوە نەبێ کە کەسێ پێی هەلدەستێ... ئیدی لەو کاتەدا دەست دەکەنە سوك سەیرکردنی ئەفراندنەکە و خاوەنەکەیشی.

زانایانی کۆمەلناسی دەلێن: داهێنەر هیچ شتێکی نوێ ناهێنێتە ئارا، بەلکو ئەو شتە کۆنەکان پەیوەست دەکات... ئەمەش یانی هەر بیرۆکەیەکی نوێ لە بنەڕەتەوە لە بیرۆکەیەکی کۆنەوە سەرچاوەی گرتوە... کەواتە لە ئاسمانەوە دانابەزێتە سەر خاوەنەکەی، بەلکو لەو زەویەوە بۆی دێتە دەر کە لە سەری دەژی.

لە ڕاستی دا دوور نەکەوتوینەوە گەر بلێین: پلە و پایە و بایەخی داهێنەر لە چوارچێوەی پەیوەست کردن و دانان تێناپەڕێ... ئەمەش یانی ئەوە نا کە بایەخی داهێنەر کەم و سادەیە... چونکە پەیوەست کردن پێویستی بە ئاگابوون و لێکۆلینەوەی ورد و بێپسانەوە هەیە... تا چەندە مرۆڤ ڕۆبچێت بە نێو لێکۆلینەوەدا ئەوەندەش زیاتر بیر و بۆچونی لا گەلاڵە دەبێت... تاکو ساتەوەختێکی بەسەردا تێدەپەڕێ کە

دەتوانێت دوو بیرۆکەی پێشوی تێدا پەیوەست بکات... بە پەیوەست کردنی دوو بیرۆکەکەش داهێنانی مەزن پەیدا دەبێ.

جیاوازی نێوان (داهێنەر) و (دەبەنگ)یش ئەوەیە کە یەکەمیان دەزانێت چۆن و کەی هەنگاوی یەکلاییکەرەوە دەنێت، بەڵام ئەمیتریان لەم دنیایەیدا جگە لە ڕژدی هیچیتر نازانێت.

خۆش بەختیش بۆ دەبەنگەکان، ئەوان لە ژیان دا خۆشنودن و ڕەنج و ناڕەحەتی ناچێژن، بەڵام هەر ئەوەندەی هاوڕێیەکی خۆیان دەبینن کە بە بیرۆکەیەك یا خود بە دۆزینەوەیەکی گرنگ لێیان جودا دەبێتەوە، خێرا دەست دەکەن بە ڕەخنە لێگرتن و گاڵتەپێکردنی... ڕەنگە لە ناو ناخیشیان دا ڕژدی پێبەرن، دەشیانەوێت بەشدار بن لە بەرهەمی ماندووبون و زەحمەتەکەی دا.

گەڕانەوەیەك بۆ سەرەتا :

کاتێ دەگەڕێینەوە سەر باسی فرۆید، دەبینین لەو داهێنەرە مەزنانەیە کە بیرۆکەی نوێیان بەرهەم هێناوە.

نکۆڵی لەوە ناکەین کە فرۆید پشتی بەستوە بە زۆرێك لەو بیریارانەی کە بەر لە خۆی دەرکەوتوون، دەشگونجێت بڵێین: تیۆرەکەی فرۆید پێك هاتوە لە پاشماوەی تیۆرەکانی پێش خۆی، بەڵام ئەو لەو پاشماوە بەکار نەهاتوانە ئامێرێکی بەرهەم هێنا کە سود بە خەڵکی دەگەیەنێت... ئەمە لە کاتێکدا بیریارانی پێش وی لە نێو خەو دا پرخەیان دەهات (دەربڕینی وەرگێڕ).

تەوەرەی تیۆرەکە :

تیۆرەکەی فرۆید بە تیۆری (هاندەری دەرونی) ناوزەد دەکرێ، بەم پێودانگەش هاوشانە لە گەڵ تیۆری (هاندەری هەستی دا)، ئەو تیۆرەی لە بەردا ئاماژەمان پێدا... فرۆید بە دوو وشە تیۆرەکەی کورت دەکاتەوە کە دەڵێت: خەون هیچ نیە جگە لە "بەدەست هێنانی ئارەزوو".

جێگەی ئاماژەپێدانە، ئێمە دەتوانین تۆوی ئەم بیرۆکەیە لە نێو تیۆرەکەی ئەرستۆ دا بدۆزینەوە، هەروا لە نێو فەرموودەی پێغەمبەر و، زۆربەی ئەو بۆچون و ڕایانەش دا کە لە کۆن دا لە بارەی خەونەوە گوتراون. وەلێ (تۆوێکی) بزربوو بوو، هیچ کەس گرنگی تەواوی پێنەدەدا...

فرۆید (بەدەست هێنانی ئارەزوو)ی کردە ئەو بنەڕەتەی کە خەونی لەسەر دروست دەبێ، هەوڵیشی داوە هەموو ئەو دیاردە سەیرانە بە پێی ئەو بنەمایە لێك بداتەوە کە مرۆڤ لە خەونی دا دەی بینێت.

فرۆید جگە لەوەی گوترا دوو خاڵیتریشی باسکردوە:

١ـ بەدەست هێنانی ئارەزوو، ڕەنگە لە خەون دا بە شێوەی ڕاشکاو و ئاشکرا نەبێت، بەڵکو زۆربەی کات بە شاردراوەیی و جەفەنگ ئاسا دەبێت.

٢ـ خەون هەموو ئەو ئارەزووانە بەدی ناهێنێت کە مرۆڤ حەزی پێدەکات، تەنها ئەو ئارەزووانە بەدي دێنێت کە مرۆڤ لە ساتی بێداری دا خەفەی کردوون و لە بەر هەر هۆیەك نەیتوانیوە تێریان بکات.

بۆیە دەکرێ تیۆرەکەی فرۆید بەم دێرە کورت بکەینەوە:

(خەون بەدیهێنانێکی شاردراوەی ئاردزوە خەفەکراوەکان یاخود پەستێنراوەکانە)(٤)

هۆکارێ بۆ پشکنین:

فرۆید دواتر هەستی کرد، کە ڕەنگە ئەم بیردۆزەی، یارمەتی بدات لە پشکنینی ئەو نەخۆشینە سایکۆلۆژیانەی کە هەندێ خەڵك پێیەوە دەناڵێنن.

هەندێ جار نەخۆشینی دەروونی بەرەنجامی ئارەزویەکی خەفەکراوی نێو قوڵاییەکانی دەرونە... نەخۆشەکەش حەز ناکات ئەو ئارەزوەی ئاشکرا بکات، یان لەوانەیە پێی نەزانێت، لێرەوە فرۆید پەنا دەباتە بەر شیکردنەوەی خەونەکانی نەخۆشەکە... چونکە لەوانەیە لە نێو ئەو خەونانە دا پەی بەرێت بەو ئارەزوە شاردراوەیەی لە ژێر پەردە و دەمامکێ جەفەنگ ئاساوەیە... هەر کە نەخۆشەکەش هەستی کرد بە بێئەرزشی ئەو هۆکارەی نەخۆشینەکەی لێ پەیدا بووە، ئیدی بەسەر ڕێگەی چاك بونەوەدا دەکەوێتە ڕێکردن.

پەراوێزەكانی بەشی شەشەم:

١. بنوارە: Freud Interpretation Dreams,P.183
٢. بنوارە: Dalbiez, Psychoaly tical Methad. Vol.1, p38
٣. بنوارە: جوزیف جاسترو، الاحلام و الجنس، ل ٢٩.
٤. بنوارە: Dalbiez, Op, Cit, Vol, p 55

بەشی حەوتەم:

خەون و سروشتی مرۆیی

ململانێی دەرونی:

هەمیشە مرۆڤ لە نێو قوڵاییەکانی دەرونی دا بەدەست ململانێیەکی توندەوە گیرۆدەیە... ئارەزووی زۆر شت دەکات. وەڵێ ژیانی کۆمەڵایەتی ناچاری دەکات حەز و ئارەزووەکانی خۆی بشارێتەوە و خەفەیان بکات... ئەمەش یانی مرۆڤ کەوتۆتە نێوان دوو بەرداشەوە... رێسا کۆمەڵایەتیەکان جۆرە ڕەفتارێکی بەسەردا دەسەپێنن، لەو لاشەوە غەریزە و ئارەزووەکانی پاڵی پێوە دەنێت بۆ ڕەفتارێکی تەواو پێچەوانەی ئەو ڕەفتارەی کە ئادابە کۆمەڵایەتیەکان (خوازیارین - وەرگێڕ)، بەم پێودانگەش مرۆڤ سەراسیمە دەمێنێتەوە و دو چاری ململانێیەکی بەئازاری دەروونی دەبێت.

ئەمە لە کاتێکدا سروشت دەرچەیەکی بۆ مرۆڤ ساز کردوە تاکو لە ڕادەی توند و تیژی ئەو ململانێیە دابەزێنێت.... ئەم سوك کردنەش چەندین جۆر و وێنەی هەیە... گرنگترینیان خەونە... کەواتە خەون لەو (سەرقاپ)ە دەچێت کە دەیخەنە سەر مەنجەڵە هەڵمیەکان تاکو بیان پارێزێت لە تەقینەوە.

سروشتی مرۆڤ:

لێرەدا نابێت ئەوەمان لە بیر بچێت کە مرۆڤ لە بنەڕەتی سروشتی دا ئاژەڵە، مرۆڤ برای مەیمون و ئامۆزای گوێدرێژە... بۆیە کاتێکیش بەرگە مرۆییەکەی بە بەردا دەکرێ، ئارەزووە ئاژەڵیەکان لە ناخیدا دەمێنێتەوە... ئەو وای دەردەخات کە نەرم و نیان و دڵ پاك و خێرخۆشەویستە ... کەچی سروشتە ئاژەڵیەکەی بۆ ماوەیەکی درێژ ناتوانێت مل کەچی ئەو دووڕوییە بێت... بەڵکو بە ئاوەزی وشیاری خۆی لە گەڵ دا دەگونجێنێت... بۆیە کاتێ ئەو ئاوەزە دەنوێت یاخود بێهۆش دەبێت، ئاژەڵێ لە ناخی مرۆڤەوە دەردەکەوێ.

مرۆڤ كە دەچێتە سەر نوێنەكەی، وەك منداڵێكی سادەی بێگوناه دەردەكەوێت، بەڵام لە ڕاستی دا لەنێو ناخی دا كۆمەڵێ ئارەزووی خەفەكراو و حەزی پیس هەیە كە حەز ناكات ئاشكرایان بكات، ئیدی دەنوێت، لەو كاتی نوستنە دا بەشێوەیەك لە شێوەكان دەست دەكات بە بەدیهێنانی ئەو حەز و ئارەزوانەی..

خەڵاتی خودا:

فرۆید دەڵێ خەون دیاری خودایە... خەون پرۆسەی دزەپێكردنی ئارەزوە یاساغاكانە... لەو پێناوەشدا پەنا دەباتە بەر ئەوەی بەتوند و تۆڵی كەل و پەلە یاساغەكانی بپێچێتەوە، تاكو لەبەرچاوی باج گر و چاودێرەكان بیان شارێتەوە...[1]

ئەم ڕایە گوتەی یەكێك لە پیاوە زاهید (دنیانەویست)ەكانی موسڵمانانم وە بیر دێنێتەوە.. ئەو كابرایە رۆژێكیان دیتیان زۆری سوپاسی خودا دەكرد... كاتێ لەو بارەوە پرسیاری لێ كرا بەم جۆرە وەڵامی دایەوە: ئەو توانیویەتی لەخەون دا هەر چی گوناهی گەورە و تاوانە بیكات بەبێ ئەوەی خودا لێی بپرسێتەوە... لە خەون دا زینا دەكات و مەی دەخواتەوە و ماڵ و سامان تاڵان دەكات و لە دوژمنەكانی تۆڵە دەكاتەوە، ئنجا وە ئاگا دێتەوە، دەوینێ لاپەڕەكەی سپی و پاكژە و هیچ خراپە و چڵك و چەپەڵی تێدا تۆمار نەكراوە.. بۆیە سوپاسی خودا دەكات لەسەر ئەو فەرەی كە بە بێهیچ نرخێ پێی بەخشیوە.

دەگونجێت بێژین: خەوتن لە یەك كاتدا پشودانێكی جەستەیی و دەرونیشە، گەر نوستن نەبوایە مرۆڤ لە ناو دەچوو، ئەوەتا مرۆڤ بە هۆی خەونەوە پشو بە جەستەی ماندوی دەدات، هەربە هۆی خەویشەوە ئارەزووە خەفەكراوەكانی تێر دەكات یاخود دەرچەیەكی هەناسەدانیان لێ دەخاتە سەرپشت.

خۆشحاڵترین خەڵك لەم دنیا دا شێتەكانن... چونكە شێت لە خەونێكی بەردەوامدا دەژی... بە ئارەزووی خۆی وێنای دنیا دەكات.. گەر بینیشی خەڵكی لێی حاڵی نابن، ئەوا بە لۆمەكردن بەسەریاندا دەشكێتەوە و خۆی بە یەكەمین ژیری دنیا دەزانێ.

ژێری پێگەشتوش گرفتەکەی ئەوەیە کە هەست بە بونی خەڵکی دەکات لە دەوری خۆی دا، ئنجا دەشچێتە ژێر کاریگەری ئەو چاودێریە شاردراوەیەی کە لە لایەن ئەوانەوە سەپاوە بەسەری دا... بۆیە لەترسی ئەوەی نەکا خەڵکی سزای بدەن یان پێی پیّبکەنن ڕێگەی ئارەزوو و بیرۆکە تایبەتەکانی خۆی ناگرێتە بەر... چاودێری کۆمەڵایەتی ڕێگەی لێدەگرێ هەر کارێ بکات کە کۆمەڵگە لێی قایل نەبێ.

لەبەر ئەوەیە مرۆڤ پەنا دەباتە بەر خەون تاکو ئەو دونیایە بخولقێنێ کە خۆی کەم یان زۆر ئارەزوێ دەکات... لێرەوە ئەو گوتەیە هاتوە کە دەڵێت: هەموو مرۆڤێك لە کاتی خەوتن دا شێتە!

چیرۆکێ لەم ڕووەوە:

لە یەکێك لە کتێبەکانم دا باسی ئەوەم کردوە، من کاتێ دەستەوسان دەبم لەوەی لە بێداری دا تۆڵە لە دژەکانم بسەنم، پەنا دەبەمە بەر خەون بۆ ئەوەی تۆڵەیەکی سەختیان لێ بکەمەوە... ئەمەم بەو پێودانگە گوتوە کە منیش وەکو هەر کەسێکیتر مرۆڤم... بۆیە زۆر سەرسام بووم کە دیتم یەکێك لە ڕەخنەگران گاڵتەم پێدەکات و دوای ئەوەش نازناوێکی ناشیرینی لێناوم.

گرفتی بریارەکانی لای ئێمە ئەوەیە کە تا ئێستاش سوورن لە سەر ڕوپامایيە کۆنەکانیان... ڕەنگە داوا لە مرۆڤ بکەن تاکو لە کاتی نوستن و بێداریش دا وەك یەك پیاو چاك بێت... سەیریش لەوە دایە هەر خەونێکی خراپ دەبینن لە خەڵکی دەشارنەوە، وای نیشان دەدەن گوایە لەو قوڕە شێلراون کە فریشتەکانی لێ دروستکراوە[٢].. گەر خودا بیەوێت ڕیسوایان بکات و بەرگی ڕوپامایيان لێبکاتەوە، ئەوا وەکو مەیمون یان وەکو (کەر) دەردەکەون کە هەندێکیان بەسەر هەندێکیتریاندا بە بێشەرم رادەبوێرن.

گرنگی بیردۆزەكەی فرۆید:

لەم ڕووەوە بیردۆزەكەی فرۆید گرنگییەكی گەورەی پێدەبڕێ، ئەو دەمامكەی ڕووی مرۆڤی لادا و ڕوتی كردەوە (خودایە! وەك چۆن دروستت كردم)! هەندێ وا دەبینن گرنگی فرۆید بۆ دەروونناسی، هاوشانە لە گەڵ گرنگی (داروین) دا بۆ زیندەوەرزانی[٣] ئەوە بوو (داروین) مرۆڤی لە قوللە بڵندەكانیەوە داگرتە خوارێ و كردیەوە بە ئاژەڵێك وەك هەر ئاژەڵێكیتری ئاسایی... دواتر فرۆید هات و پلەیەكی دیكە مرۆڤی دابەزاندە خوار....

باسكردنی تیۆرەكەی فرۆید پەلكێشمان دەكات بۆ وەی بڵێین: ئاژەڵ لە هەندێ ڕووەوە لە مرۆڤ باشترە... ئاژەڵ ڕوپامایی و درۆكردن نازانێت، بەڵكو ڕاستەوخۆ بۆ جێبەجێكردنی مەرامەكانی پەل دەكوتێ، وەلێ مرۆڤ فێڵ و فڕی تێدا دەكات، كە لێشی پرسیار دەكەیت، چی دەوێ؟ كەپۆی بەرز دەكاتەوە و بەفیزەوە دەڵێت: گوایە بەرزەوەندی نەتەوە و نزیك بونەوەی لە خواوە دەوێت!! بەڵام لە ڕاستی دا ئەو دەیەوێت بت پلیشێنێتەوە هەر ئاژەڵێك كە ئاژەڵێكیتر دەپلیشێنێتەوە... ئنجا وای بە حاڵی كەسێ بە تەنها و لاوازی دەكەوێتە بەر دەستی ئەو مرۆڤە!!

خەونەكانی بێداری:

فرۆید پێی وایە مرۆڤ هەندێ جار لە ساتی بێداریش دا دەتوانێت ئارەزووەكانی تێر بكات... ئەوەش لەو ڕێیەوە كە بە (خەونەكانی بێداری) ناوزەد كراوە.

هەندێ جار وا دەبێ فشاری ئارەزوو لە سەر كەسێك زۆر زیاد دەكات بە ڕادەیەك ناتوانێت ئارامی لەسەر بگرێت، دەیەوێت هەر هەمان كات و سات ئەو ئارەزوە تێر بكات، یان لەوانەیە حەز نەكات چاوەڕوان بكات تا كاتی نوستن، یاخود زۆر پشت بە خەونەكانی ساتی نوستن نابەستێ، بۆیە پەنا دەباتە بەر (خەونەكانی بێداری) تاكو ئاوات و سەرقاڵیەكانی دەرونی لەو دەرچەیەوە هەناسە پێ بدات.

ئنجا لەو کاتە دا دەبینین، خەیاڵی ئەو شتە دەکات کە خۆی حەزی پێ دەکات و لە بەر خۆیەوە بە دەنگی بەرز هەر قسە دەکات، دەستی ئەجولێنێت و ڕایان ئەوەشێنێت و هەڕەشە و گوڕەشە دەکات، وەك ئەوەی شتەکان بەڕونی لەبەر دەستی خۆی دا ببینێت... لەوانەیە زۆر جار خەونەکانی بێداری بەسەری دا زاڵ بن و تورە دیار بێت یان لە ڕواڵەتی دا تێکچونێ دیار بێت، هەر چەندە خەڵکیش لە دەوری دا بن.

نمونەگەلێ واقیعی:

ڕۆژێکیان بەشەقامێکی چۆڵ دا دەڕۆیشتم.. کابرایەك لە دوورەوە کەوتە بەر نیگام کە هاوار و هەڕەشەی دەکرد، وامزانی هەڕەشە لە من دەکات، خەریك بوو قاچەکانم بۆ ڕاکردن بدەم بە دەم باوە، پیاوەکە لێم نزیك کەوتەوە بینیم هیچ ئاگای لە من نیە، بەلامدا تێپەڕی بێئەوەی ئاگای لێم بێ، هەر جنێوی دەدا و بۆڵە بۆڵی دەکرد... ئەو ڕۆچوو بوو بە نێو خەونەکانی دا، بۆیە شتێکی دەبینی کەمن نەم دەبینی و لە دنیای تایبەتی خۆی دا دەژیا.

لە خوێنەری ناشارمەوە کە خۆشم چەند جارێك وەکو ئەو پیاوەم بەسەر هاتوە.. لە ژورە تایبەتەکەی خۆمەوە هەر مشت و مڕ و هەڕەشە و گوڕەشەم کردوە بێئەوەی کەسێك گوێی لێم بێت... ماوەیەك لە ژیانمدا تێپەڕی کە زۆر بە توندی دوچاری خەونەکانی بێداری ببوم، لەو ماوەیە دا کاتێ بە ڕێگە چۆڵەکانیش دا دەڕۆشتم لە بەر خۆمەوە لە گەڵ "با"دا شەڕم دەکرد و بە توندی زللەم پێدا دەکێشا، تفم لە با دەکرد، بەو هۆیەوە خەریك بوو دەکەوتمە نێو بەلایەکەوە.

گومانم وایە هەموو خەڵکی، کەم تا زۆر بە دەست ئەم بەلایەوە دەناڵێنن، وەلێ هەندێ کەس هەیە نکولی لێ دەکەن، کەچی بە جۆرێ کە خۆی هەستی پێناکات پێویەوە ئالودە بووە... بۆیە جاری وا هەیە لە گەڵی دەدوێیت پێت وایە گوێی بۆ تۆ گرتووە، بە ڕواڵەتیش سەیری تۆ دەکات، کەچی خەیاڵی لە شوێنێکیتر مەلە دەکات، ئەو خەون دەبینێ، ئارەزوە خەفەکراوەکانی لە نێو جیهانێکی بێسنوری خەون دا پالپالێنی پێ دەکەن. هەندێ جار وا دەبێ مامۆستایەك وانەیەك بە قوتابیەکانی دەڵێت: بەلام

هەندێكیان لێی حاڵی نابن، چونكە لە نێو خەونە بەتامەكانیان دا ڕۆچون، لە خەونیان دا ژوان لە گەڵ خۆشەویستە جوانەكەیاندا دەگرن و ماچیان دەكەن، یان چاویان بە دوژمنەكەیان دەكەوێت و زللەی لێ دەدەن و جنێوی پێدەدەن... كاتێكیش مامۆستا لێیان دەپرسێ چی تێگەشتون، وەڵامی دەدەنەوە گوایە زۆری لێ تێگەشتون، كەچی درۆش دەكەن، بەڵكو لەوانەیە لەكاتی وانەكەدا خەونیان دیبێ بە لێدانی مامۆستاكەوە لە بری ئەوەی گوێی بۆ بگرن...

خەونی سادی و خەونی ماسۆشی:

(سادیەت) خەسڵەتێكە مرۆڤ ڕوت دەكاتەوە و وای لێدەكات چێژ وەرگرێ لە ئازاردانی كەسانی دیكە و دەست درێژی كردنە سەریان.

بەڵام (ماسۆشیەت) بە پێچەوانەیە،مرۆڤ چێژ لەوە وەردەگرێت ئازار بدرێت و دەست درێژی بكرێتە سەر.

هەر دوو خەسڵەتەكە بە پلەی جیاواز لە نێو خەونەكانی بێداری دا دەردەكەون، من خۆم لە خانەی مامۆستایانی باڵادا، لەو ڕودوە لێكۆڵینەوەیەكم لەسەر قوتابیان ئەنجام دا، بەرهنجام بۆم دەركەوت، خەونەكانیان دوو جۆرە: سادی و ماسۆشی.

یەكێكیان لە خەونەكانی بێداری دا ڕۆڵی دەست درێژكەر وەردەگرێت، وای دێتە بەر ئەندێشە كە دوژمنەكەی لەبەر دەمیدا ڕاوەستاوە، و ئەم تۆڵەی لێدەكاتەوە، دەست دەخاتە بینە قاقای، یاخود جنێوێكی توند و برینداركەری پێدەدات، یان بە قورسی دەكێشێت بە تەوقی سەری دا.

یەكێكیتر، لە خەونەكانی بێداری دا ڕۆڵی دەست درێژی لەسەر كراو وەردەگرێ، خۆی بە سەرشۆڕ و لێدراو و سوكایەتیپێكراو دێتە بەر نیگا... خەڵكیش كۆبونەتەوە بۆ سوكایەتی پێكردن و نابودكردنی... بۆیە لەو ئەندێشەیەی دا چێژێكی دەرونی قوڵ وەردەگرن، و دەگری و خۆی دەلاوێنێتەوە.

هەندێكیتریان هەردوو ڕۆڵەكە پێكەوە وەردەگرێ، جارێ سادی دەبن و جارێكیتر ماسۆشی... هەر چۆن بێت ئەو دەیەوێت ئارەزوە خەفەكراوەكانی خۆی تێر بكات... هەر

كات نائومێدی باڵی بەسەردا كێشا دەبێتە ماسۆشی، هەر كاتیش تورە بوون تەنگی پێهەڵچنی دەبێتە سادی... (ولله في خلقه شون!!)

خەونەكانی گەلان:

لای خوێنەر شاراوە نیە، كە گەلانیش خەون دەبینن وەكو چۆن تاكەكان خەون دەبینن.. بۆ نمونە كتێوی (الف ليلة و ليلة) هیچ نیە جگە لە كۆمەڵێ خەونی میللی... بە تایبەت خەونی ئەو هەژارانەی كە برسین بۆ ژنی جوان و كۆشكی قەشەنگ و خۆراكی بەتام[٤].

گومانم وایە بیر و باوەڕی (ڕزگاركەری خوایی) هیچ نیە جگە لە خەونێك كە گەلانی كۆن لە هەندێ قۆناغی مێژوویاندا بە ئەندێشەیاندا هاتوە (دەربڕینی وەرگێڕ) گەلان هەر كات ئازاریان چەشت بە دەست ستەمی دەستەڵات دارەكانیانەوە، دواتر هەستیان بە دەستەوسانی كرد لە ڕامالینی ئەو ستەمەی كە لەسەریانە، ئیدی (هیچیان لە بەردەم نامێنێ - وەرگێڕ) ئەوە نەبێت دەست بگرن بە بیر و باوەڕی (رزگاركەری خوایی)ەوە، لەو كاتەش دا خەیاڵ بەو ڕۆژەوە دەكەن كە تیای دا خودا یەكێك دەنێرێت ڕزگاریان بكات و تۆڵەیان بۆ بكاتەوە لە دوژمنەكانیان، ئەو دەمەش زەوی پڕ بكەن لە دادگەری وەك چۆن پڕ كراوە لە ستەم و نادادگەری.

بەراستی ئەو كەسەش ڕاستی كردوە كە دەڵێت: (ئەفسانەكان ڕەنگ دانەوەی خەونەكانی گەلانن)[٥].

پەراوێزەکانی بەشی حەوتەم:

١ـ بنوارە: جوزیف جاسترو، الاحلام و الجنس، ل ٨٨ ـ ٩٣.

٢ـ ئەم دەربڕینە تەنها جوانکاریەکی وێژەییە دەنا هەموان و مامۆستا وەردیش لە سەروی هەموانەوە دەزانین کە فریشتەکان بە گوێرەی دەقە پیرۆزەکان وا باس دەکرێ کە لە نور دروستکراون، نەك لەقوڕ. (وەرگێڕ)

٣ـ بنوارە: هـ.س، ل ٩٢.

٤ـ بنوارە: سلامة موسي، اسرار النفس، ل ٥٨.

٥ـ بنوارە: جوزیف جاسترو، الاحلام و الجنس، ل ١١٥.

بەشی هەشتەم:

ئاوەزی ناوەکی

بەر لە فرۆید:

خەڵکی بەر لە فرۆید، بڕوایان وابوو مرۆڤ تاکە ئاوەزێکی هەیە، ئەویش ئەو ئاوەزەیە کە زاڵە بەسەر کردەوەی مرۆڤ دا و ڕەفتاری وی ئاراستە دەکات. جا گەر هەر کەسێکیان بدیایە لە ڕاستە شەقامی ڕاستی لای بدایە، هانایان دەبردە لای ئەقڵی و داوایان لێدەکرد تاکو بگەڕێتەوە سەر ڕاستە شەقام و پەند وەرگرێ، کاتێ دەیان بینی گوێیان بۆ ناگرێ و ئامۆژگاریەکانیان فەرامۆش دەکات، لێی تووڕە دەبون و بەشایستەی سزای توندیان دادەنا.

گومانیان وابوو مرۆڤ هەر بە سروشت ژیرە، دروشمیان ئەوە بوو: (مرۆڤ کە لە چاکەتێ گەیی کاری پێ دەکات)... سیستەمی پەروەردەی کۆن لەسەر پڕکردنی مێشکی منداڵ لە ئامۆژگاری چاك و قسەی جوان دامەزرابوو، منداڵی داماویش دەبوا گوێی بۆ بگرتنایە و واشی نیشان بدایە کە گوێڕایەڵیانە، گەر نا کوتەك بەسەریەوە ئامادەیە، بۆیە ناچار بوو پێیان بڵێت: (بەڵێ، وا دەکەم کە ئێوە دەیڵێن).

ئەو لە نێو قوڵاییەکانی دەرونی دا ئارەزووەکانی خۆی خەفە دەکات. بۆیە هەر کە ئامۆژگاری کەرانی لێوە دیار نەمێنێ، هەر خێرا دەست دەکاتە هەڵقونینەوە و هات و هاوار کردن و دەیەوێت بە هەر هۆکارێك دەلوێت ئەو شتە بە دەست بخات کە لێی یاساغ کراوە، وەك لە پەندە کۆنەکەش دا هاتووە:﴿ مرۆڤ پێداگرە لە سەر ئەوەی لێی یاساغ کراوە.﴾

پیاوی پێگەیشتوش لەم ڕووەوە زۆر لە منداڵ دەچێت، کاتێ گەورە دەبێت، دەبینێ چوار دەوری گیراوە بە ئامۆژگاریکەرانێ بە هەمان شێوەی ئەوانەی لە ڕۆژگارەکانی منداڵی دا دەوریان دابوو. لەوانەیە خۆیشی وەك ئەوان ببێتە ئامۆژگاری کەری یەکێکیتر کە لەخۆی کەم ئەقڵ تر بێ... هەر ئەو کەسەی چنگ کەوت دەست بەجێ

ڕێژنەیەك ئامۆژگاری بەسەردا دەبارێنێ... لەو ئامۆژگاریانەی کە هەر بە زار و گوفتار دەری دەبڕێت و بە کردەوە و کرداریش پێچەوانەیان دەجولێتەوە.

دروستە گەر بڵێین: خەڵکی هەندێکیان هەندێکی‌تریانیان خەڵەتاندوە، گەر پیاوێ لە هەسارەی مەریخەوە بێت و گوێ بگرێ بۆ ئەو گوتانەی کە ڕووبەڕووی یەکتری دەکەین.. وای دێ بە خەیاڵ دا کە لەنێو برایەتی و فەرێکی نەبڕاوە دا دەژین... بەڵام هێشتر چەند کاتژمێرێك بە سەر مانەوەی لە ناوماندا تێناپەڕێ کە دەبینێ ئێمە بە کردەوە پێچەوانەی گوفتارمان جوڵاوینەتەوە، و هەر هەموشمان دوو ڕووین.

لادەری دەمامکەکە :

ئنجا فرۆید هات و هەوڵی دا ئەو دەمامکە لادا کە لەسەر ڕوی ئەو دوڕووییە گشتی‌یەی نێو ئادەمیزاد دانراوە... فرۆید یەکەمین کەس بوو ئاوەزێکی‌تری لە ئادەمیزاد دا دۆزیەوە جگە لەو ئاوەزە وشیارەی کە هەمیشە پێیەوە شانازی کردوە... ئاوەزی دووەمیشی بە "ئاوەزی ناوەکی" یاخود بە (نەست) ناوزەد کرد.[١]

شیاوی گوتنە، بیرۆکەی (نەست) بەر لە فرۆیدیش ناسراوبوو، وەلێ لە زۆرینەی بارەکانی دا بیرۆکەیەکی تەم و مژدار بوو، ئەدگارەکانیش ڕوون نەبوو.[٢] ئنجا فەزڵی هەرە گەورە لە ڕونکردنەوەی ئەو بیرۆکەیە و دروستکردنی ئەپارتمانی قەشەنگی تیۆری لەسەری، بۆ فرۆید دەگەڕێتەوە.

سەرەڕای بەهەڵەدا چونی فرۆید لە هەندێ وردەکاری بیرۆکەکەدا، کەچی ئەو پەیکەرە گشتی‌یەی لە دەوری دروستی کردوە تا هەنوکەش سەقامگیرە، ئێستاکە ئەوەی فرۆید دروستی کردوە پێویستە بۆ تێگەیشتن لە سروشتی مرۆڤ.

پوختەی ئەوەی فرۆید لەم ڕوەوە گوتویەتی ئەمەیە کە (ئاوەزی وشیار ئاسەواری لاوازە لە ئاراستە کردنی ڕەفتاری مرۆڤ دا، بەڵکو لە زۆربەی بارەکان دا ئاوەزی ناوەکی مرۆڤ ئاراستە دەکات، بۆیە پێویستە توێژەران ئاوڕ بەلای ئەم ئاوەزە ناوەکیە دا بدەنەوە، کاتێ لە کەسێتی مرۆ دەکۆڵنەوە).

فرەخودی:

لە کۆن دا بڕوا وا بوو کە مرۆڤ تەنها یەك خودی هەیە، ئەم خودەیشە هانی دەدات بێژێ (من). کەچی ئێستا دەرکەوتوە ئەم ڕایە هەڵە بووە.. چونکە زۆر جار دەبینین مرۆڤ لە گەڵ خۆی دا دەئاخفێ، هەندێ جار سەرزەنشتی خۆی دەکات و سزای خۆی دەدات.. جا ئەگە مرۆڤ هەر یەك خودی هەیە، ئەدی چۆن دەتوانێت قسان لە تەك خۆیدا بکات یان خۆی سزا بدات.. هەر دەبێ لە قوڵاییەکانی دەروون دا پتر لە خودێکی هەبێ.. تاکو پێکڤە ئاخافتن و پێکەوە گونجان لە نێوان یەکێك و یەکێکیتریان دا دروست بێت. لێرەدا فرۆید هات و گوتی: مرۆڤ سێ خودی هەس، خودەکانیش بریتین لە: خودێکی ئاژەڵی، خودێکی مرۆیی، خودێکی نمونەیی.

خراپە و چاکە لە مرۆڤ دا:

ئەو چەمکە نوێیەی فرۆید هێنایە ئاراوە .. دەمانگەیەنێتە ئەوەی بڵێین: مرۆڤ چاکەخوازی تەواو نیە و خراپەکاری تەواویش نیە، بەڵکو لە یەك کاتدا چاکەخواز و خراپەکاریشە... وە خوداش مرۆڤێکی نەخوڵقاندوە کە لە ئارەزوە چاکە و خراپەکان دوور بێ.

مرۆڤ جگە لە خودی (مرۆیی) خۆی، دوو خودی کەشی هەیە... یەکەمیان هەوڵ دەدات مرۆڤەکە دابەزێنێت بۆ ئاستی ئاژەڵ، ئەویتریان دەیەوێت بەرزی کاتەوە بۆ ئاستی فریشتەکان... مرۆڤیش سەراسیمەیە لە نێو ئەو دوە دا، جارێ بەم لا دا دەڕوا و جارێك بەو لادا... ململانێی دەرونیش لە هەموو کاتێك داد مستی لە قورقوڕاگەی گیر کردوە.

مەغزای لۆژیكی:

تیۆرەكەی فرۆید ئەو پرەنسیپە لۆژییكە دێرینەی هەڵوەشاندەوە كە مرۆڤی دەپۆلاند بۆ دوو گروپی پێچەوانە، كە سێهەمیان نەبوو، یەكیان چاكە خوازێ كە هیچ خراپەیەكی تێدا نیە... دوەمیشیان خراپەكارێ كە هیچ چاكەی تێدا نیە.

وەڵێ بیریارانی لای ئێمە تا ئێستاكەش كە باسی پیاوانی مێژوو دەكەن، هەندێكیان بە چاكە كاری هەمیشەیی دادەنێن و هەندێكیتریان بەخراپەكاری هەمیشەیی... ئەمەش هەڵەیەكی گەورەیە و لەگەڵ ئەو سروشتە دا ناگونجێ كە لە هەموو كات و ساتێك دا مرۆڤی لە سەر دروست كراوە.. هەر دەبێ لە پیاوێكی چاكەكار دا هەندێ خوی خراپە ببینین و هەستی پێ بكەین، هەروەها لە هەر خراپەكارێكیش دا هەندێ ئارەزوی چاكەكاری لێوە دەردەكەوێ...

ئارەزووی چاكەكاری لە هەموو مرۆڤێك دا هەیە، مادەم مرۆڤ لە كۆمەڵگەدا دەژی، ئەوا هەر دەبێ لەو كۆمەڵگەیەوە كۆمەڵێ بەربەستی ناوەكی وەربگرێت، كە بەهەر جۆرێ لە جۆرەكان رێی لێ دەگرن لەوەی كاری خراپ ئەنجام بدات.. هێز و پێزی ئەم بەربەستەش بە گوێرەی كەسەكان دەگۆڕێت.. هیچ مرۆڤێ نیە (هەر چەندە زۆر بە ستەم كار و ناچیزە بەناوبانگ بێت) لەم بەربەستە ناوەكیە خاڵی و بێبەش بێت.

دەكرێ هەمان قسەش لە بارەی ئارەزوی خراپەكاری لە مرۆڤدا بكەین، چونكە مادەم مرۆڤ لە سروشتی خۆیدا ئاژەڵە، ئەوا هەر دەبێ لە هەندێ كاتدا ئاسەواری یاخی بون و پاڵنەری وڵاخێتیەكەی لەسەر دەربكەوێت، ئیدی بە خۆی بزانێت یان نەزانێت.

هەست و نەست:

گوتمان مرۆڤ سێ خودی هەیە، ئاژەڵیەك و مرۆییەك و نمونەییەك، فرۆید پێی وایە (خودی ئاژەڵی) نەستیە و هەر دوو پاڵنەری چێژ و ئازاریش بەسەری دا زاڵن... ئەم خودە (حەرام و حەڵاڵ) ناناسێت، بەڵكو دەیەوێ بە بێ هیچ پێودانگێ چێژ وەرگرێ، لە هەموو كاتێكیش دا مرۆڤ پاڵدەنێ بەرەو مەبەستە هیچ و پوچەكانی.

خودی مرۆیش، خودێكی ئاگا و هەستی‌یە، وەلێ نمونەیی نیە، ئەم خودە هەست بە پێودانگەكانی كۆمەلگە دەكات و هەوڵ دەدات ڕەچاویان بكات، فڕ و فێڵ و دووڕوویی بەسەر ئەم خودە دا زاڵن... ئەم خودە حەز لە دزی كردن یان پیاوكوشتن ناكات چونكە دەترسێ لە بەسوك سەیركردنی لە كۆمەلگەدا و هەروەها لە سزای پۆلیسیش دەترسێ... ئەم خودە هەر كە هەلێكی لەباری دەست كەوت كە تیای دا دڵنیا بێت توشی سزا و بەسوك سەیركردن نابێ، ئەوا زۆر بە پەلە بەدوی خودی ئاژەڵیی دا پەلكێش دەكرێت.

خودی مرۆیی پتر لە لێپرسینەوە و سزا تێدەگات وەك لە نمونە بالاكان، بۆیە ئەگەر ئەو خودە نمونەییە چاودێری نەكردایە، ئەوا دەبوە مل كەچی سروشتە ئاژەڵیە پەنگ خواردوەكەی قولایی ناخی.

خودی نمونەیی:

خودی نمونەیی، ئەو خودەیە كە خەلكی بە (ویژدان) ناوزەدی دەكەن، لەم خودەشەوە ئەو بەربەستە ناوەكیە سەر هەڵئەدات كە لەبەردا ئاماژەمان پێدا.

لەكۆن دا ویژدانیان بە (دەنگی خودایی لە مرۆڤدا) ناوزەد دەكرد، ئەمەش ناوزەدكردنێكی هەڵەیە... چونكە ویژدان ڕەگ و ڕیشەی خۆی لەو بیر و باوەڕ و نەریت و بەها كۆمەلایەتیانەوە وەردەگرێ كە مرۆڤ لە نێویاندا پێدەگات و گەشە دەكات.

كەوابێ ویژدان شتێكی ڕێژەییە، بە ڕەنگی كۆمەلگەش سیواق دەدرێ، تەنانەت زۆر جار مرۆڤ بەرەو توند و تیژی و ستەم پاڵ دەنێ، ئەگەر بەها كۆمەلایەتیەكان پشتگیری بن، بەزۆری ئەم پشتگیری كردنەش لە جەنگ و دەمارگیری ئاینی و نەتەوەیی و هۆزایەتی دا دروست دەبێ.

بەڕاستی ویژدان دەنگی كۆمەلگەیە نەك دەنگی خودا، جیاوازیش زۆر و فرەیە لە نێوان ئەو دوو دەنگە دا، خودا پەروەردگاری هەموو خەلكە، بەبێ جیاوازی بەسۆزە بۆ هەموو خەلكی، بەلام كۆمەلگە، فەزلی ڕۆلەكانی خۆی دەدات بەسەر خەلكانی‌تر دا... گوێش ناداتە تالان و بڕۆ و خوێن ڕشتن، ئەگەر ئەو تالانكاری و خوێنڕشتنە لە بەرانبەر دوژمناندا پەیڕەو كرابێ.[٤]

ویژدان و نەست:

لەوەی رابورد زانیمان خودی مرۆیی، خودێکی هەستی‌یە، ئەمە لە کاتێکدا خودی ئاژەڵی خودێکی نەستی‌یە... ئالێرەدا فرۆید دێت و دەڵێت: خودی نمونەیی لە نێوەندی ئەم دوو خودە دایە، لە لایەکەوە هەستی‌یە و لە لایەکی‌تریشەوە نەستی‌یە..(٥)

دەگرێ خودی نمونەیی بەپاسەوانێك بچوێنین کە لەسەر رۆخی نەست ڕادەوەستێت و ڕێگە نادات پاڵنەرە خراپەکان لێیەوە (واتە لە نەستەوە) بێنە ناو هەست... بەڵام ڕێگە دەدات پاڵنەرەکانی تر هاتوچۆ بکەن...

گرفتی خودی نمونەیش لەوە دایە کە پاسەوانێکی توند و تۆڵ و بەهێز نیە، بەڵکو پاسەوانێکی لاوازە و زۆر بە سانایی دەخەڵەتێنرێ... تەنانەت دەگونجێ بەرتیل بخوات، زۆر جار فشاری نەست لەسەری توند و بەهێز دەبێ و ئەم تا ئەوپەڕی سنور چاوپۆشی دەکات.

بەزۆری ئەم حاڵەتە لە نێو ئەو کۆمەڵگایانە دا ڕوو دەدات کە ئامۆژگاری فرەباڵای تێدا زۆرە.

یەکێك لە ناتەواوی و کەم و کوڕەیەکانی ئامۆژگاریە فرەباڵاکان ئەوەیە کە هەوڵ دەدەن مرۆڤ بگەیەننەسەروو ئاستی مرۆڤ... دەیەوێت مرۆڤ خۆی لەبیر بکات و چێژ و ئازارەکانی خۆی فەرامۆش بکات... لەم کاتە دا ئیدی نەست دەکەوێتە ژێر قورسایی خەفەکردنێکی زۆرەوە... بۆیە ئەمیش بەڕۆڵی خۆی گوشار دەخاتە سەر خودی نمونەیی.

لێرەش دا، ئەو ئارەزوە دەردەکەوێت کە فرۆید بە ئارەزوی (پاساودان) ناوزەدی کردوە.... ئەم ئارەزوەش ڕێگە دەدات بە مرۆڤ تا لە دوی هەوەسەکانی بڕوات و دواتر پاساوێك یاخود دەمامکێکی بریسکەداری بۆ دەدۆزێتەوە تاکو هەڵپەکردنە دزێوەکەی پێ‌بشارێتەوە.

ئامۆژگاریە باڵاکان، هەموو ئەو دەرچانە لە مرۆڤ کلۆم دەدەن کە لێیانەوە هەناسەیەکی بە خودە ئاژەڵیەکەی دەدا... لە بەر ئەوە مرۆ ناچار دەبێت یاخی بێت لەو

ئامۆژگاریانە و دواتر پاساوێکیش بدۆزێتەوە کە بەرەڤانی لە خۆی پێبکات، نەخاسمە کە دەش بینێ ئامۆژگاری کەران خۆیان شەو و رۆژ پێچەوانەی ئامۆژگاریەکانی خۆیان دەجولێنەوە و ڕەفتار دەکەن.

پێکهاتەکانی نەست:

لەوەی رابورد ڕون دەبێتەوە کە نەست فاکتەرێکی کارایە لە ئاراستەکردنی ڕەفتاری مرۆڤ دا، بینیشمان کە لە چەند بەشێ جودا جودا، پێك هاتوە، بەش و پێکهاتەکانی نەست بەم تەرزە کورت دەکەینەوە:

١- بەشی یەکەمیان پێکهاتوە لە ئارەزوە ئاژەڵیە ڕەسەنەکانی مرۆڤ، ئەم ئارەزوە ئاژەڵیانەش لە گەڵ لەدایك بونی مرۆڤ دا لە دایك دەبن، فرۆید بە (لیبیدو) ناوزەدی ئەم ئارەزوەی کردوە.

٢- بەشی دووەمی نەست بریتییە لەو ئارەزوانەی مرۆڤ نەیتوانیوە تێریان بکات و لە قولاییەکانی دەرونی دا خەفەی کردون... ئەو ئارەزوانە لەوێدا بە شاردراوەیی دەمێننەوە و لە چاوەڕوانیدا دەبن، ئەم بەشەیە زۆر جاربە (گرێ دەرونیەکان) تەعبیری لێ دەکرێ.(٦)

٣- بەشی سێیەمیان لایەنە نەستیەکەی ویژدانە، ئەم بەشە گرنگییەکی تایبەتی هەیە بۆ ئەم بابەتەی ئێمە مەبەستمانە، بابەتی خەون.

ویژدان و خەون:

لەوەی رابورد باسمان لە تیۆرەکەی فرۆید لە خەوندا کرد.. پوختەکەشی ئەوە بوو کە خەون هۆکارێکە بۆ تێرکردنی ئەو ئارەزوانەی کە مرۆڤ لەساتەوەختی بێداری دا نەیتوانیوە تێریان بکات... لێرەدا فرۆید دەڵێت: لە خەون دا تێرکردنی ئارەزوەکان بەدەگمەن نەبێت بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ و ڕون و ئاشکرا نابێت.. هۆی ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ وەی بەشێك لە ویژدان لە کاتی نوستن دا بێدارە، ئەم بەشە بێدارەی ویژدان ڕێ دەگرێت لەوەی مرۆڤ بەبێ سنور ئارەزوە یاساغەکانی تێربکات.

ئەگەر هەموو (ویژدان) هەستی بوایە، ئەو جا لە کاتی نوستن دا لە کۆڵی مرۆڤ دەبووەوە. بەڵام وەکو گوتمان لە نێوان هەست و نەست دا ڕاوەستاوە، بەو پێیە لە کاتی نوستن و بێداریش دا هەر چاودێری مرۆڤ دەکات...

بەڕاستی حاڵ و باڵی مرۆڤ سەیرە، ئەوەتانێ چاودێری کۆمەڵایەتی (کە خۆی لە ویژداندا دەبینێتەوە) لە هەموو کاتێك دا بەدوایەوەیە... مرۆڤ بۆیە پەنا دەباتە بەر خەوتن تاکو هەندێ پشوی دەرونی دەست بکەوێ، کەچی ویژدان لێی ناگەرێت بە تەواوی بحەوێتەوە، لە بۆتە دایە بۆی و هەر کە بینی بەرەو ئارەزوەکانی دوور ڕۆشتوە، تێی دەخوڕێ (هاتم بۆت) !.

فرۆید پێی وایە ئەو جەفەنگانە لە خەوندا هەیە، هۆکەی ئەو ترسەیە کە مرۆڤ لە ویژدانی هەیە... فرۆید لەو بارانە دا ویژدان ناو دەنێت (چاودێر)... (خەون) لە بەرانبەر ئەم چاودێرە سەرسەختە دا ناچارە ڕێگەی فڕ و فێڵ بگرێتە بەر، هەمیشە لەوەش دەترسێ (چاودێر)ەکە دەستی لێ بەرز بکاتەوە و پێی بڵێت (یاساغە).

خەونەکانی منداڵی:

ئاشکرایە خەونەکانی منداڵ ڕاشکاو و بێدار نین... هۆکاری ئەمەش دەگەرێتەوە بۆ لاوازی گەشەی ویژدان لە زارۆ دا...

فرۆید باسی کچە تەمەن نۆزدە مانگیەکەی خۆیمان بۆ دەکات... ئەو کچەی فرۆید بەیانیەکیان توشی ڕشانەوە بوو، بۆیە بە درێژایی ئەو ڕۆژە خواردنی لێ یاساغ کرا، کاتێکیش نوست ، ماڵەوەیان گوێیان لێ بوو کە (وڕاوەی دەکرد) و ناوی ئەو خواردنانەی دەبرد کە حەزی لێکردبوو.(٧)

وا دیار بوو لە کاتی (وڕاوە) کردنەکەی دا چێژی لەوە وەرگرتوە کە بەبێ سنور لەو خواردنانە بخوات.

دەکرێت بڵێین: لەگەڵ گەورەبوونی منداڵ و تەواو دروست بوونی ویژدان لە نێو قوڵایی دەرونی دا، خەونەکانیشی ڕو دەکەنە دەمامك پۆشین... کە گەورەش دەبێ، دەکەوێتە ژێر کۆڵی قورسی ئەو ویژدانەی کە بەزەیی نیە...

خەونی گەورەکان:

مامۆستا (سلامە موسی) ئامۆژگاری خوێنەر دەکات کە هەرگیز خەون نەگێڕێتەوە، هەر چەندە خەونێکی ئاسایش بێت، بۆ کەسێك نەبێ کە متمانەی بە خو و ڕەوشتی هەبێت[٨] چونکە خەونەکە لەوانەیە ئارەزوویەکی پیسی لە نێو خۆی دا شاردبێتەوە. هەر چەندە بەڕواڵەت خەونێکی پاك بێت... لەوانەیە تۆ لە خەوندا ژنی برادەرێکت ببینی کە کۆمەڵێ کەسی سەرسەری دەیانەوێت دەست درێژی بکەنە سەری، ئەو هاوار لە تۆ دەکات و پەنات بۆ دێنێ، تۆش لە خەونەکەتدا غیرەت لە کەللەت دا دەبزوێت و دەمانچەکەت ڕادەکێشیت و ژنە جوانەکە بەرەو ڕوت دێت و سوپاست دەکات و لە نیگاکانی دا واتای سەرسوڕمان و گەورە سەیرکردنی تۆ دەبینرێ.

لەڕواڵەت دا ئەم خەونە، مانای ئەوە دەگەیەنێت کە تۆ پیاوێکی بەغیرەتی و حەزت لەوەیە بەرگری لە ئابڕوی هاوڕێکەت بکەیت، بەڵام تۆ لە ڕاستی دا حەز دەکەیت ئابڕوی هاوڕێکەت بەری، نەك بەرگری لێ بکەیت، لەوانەیە ژنی هاوڕێکەت دیبێ لە بێداریتدا و حەزت لێی کردبێ، ئاواتت خواستبێ لە گەڵی ڕابوێری، ئەم ئارەزووەش بەخەفەکراوی لە نێو ئاوەزی ناوەکیت دا مابێتەوە.

بۆیە لەکاتی خەوتن دا ئەو ئاواتەت بەشێوەیەکی دەمامك دار دەرکەوتوە، چاودێرەکە ڕێگە نادات ڕاستەوخۆ لە گەڵ ژنی هاوڕێکەتدا دەست تێکەڵ بکەیت و بەئاشکرا لە گەڵی دا ڕابوێریت.. بەو هۆیەوە پەنا دەبەیتە بەر شێوازێکیتر... لەو کاتە دا دەبیتە قارەمانێك کە فیشەك دەنێت بە دەست درێژکارانەوە و بەبێسڵەمینەوە ڕاوەدویان دەنێت.. ئەمە لە کاتێکدا لە بێداریت دا ترسنۆکیت و هەرگیز دەمانچەشت هەڵنەگرتوە و ڕاوەدوی کەسیشت نەناوە... کەچی ئارەزوە خەفەکراوەکەت لە خەونەکەتدا دەتکاتە سوارچاکێکی بەهیمەت.

ئەگەر تاکۆتایی لە گەڵ فرۆید دا هاوڕابین لە تیۆرەکەیدا، ئەوا ڕەوایە بۆمان کە بڵێین: ئەو دەمانچەیەی کە لە خەونەکەتدا خۆتت پێیەوە بادەدا جەفەنگ و ئاماژەیەکە بۆ ئەندامی زاوزێ (چوك)ت...

ئەمەش یانی دەمانچەی نێو خەونەكەت ئاماژە نیە بۆ غیرەتمەندی و پیاوەتی و سوارچاكیت... بە ئەندازەی ئەوەی ئاماژەیەكە بۆ ئارەزوە یاساغەكەت بەرانبەر ژنی هاوڕێ هەژارەكەت... و خواش زاناترە.

جەفەنگی خەونەكان:

فرۆید دەڵێت: خەونەكان ،پەنا دەبەنە بەر جەفەنگ بۆ شاردنەوەی ئەو مەبەستانەی كە كۆمەڵگە یاساغی دەكات[9].. ئەو جگە لەوەش پێی وایە زۆرینەی جەفەنگەكانی نێو خەون ئاماژەی (سێكسی)یان هەیە... وەك ئەوەی پێی وابێ تاكە ئارەزویەك كە مرۆڤ هەیەتی و كۆمەڵگە لێی یاساغ دەكات، ئارەزوی (سێكسیە).

لێرەدا واباشە، هەندێ گوتەی فرۆید بخەینە بەرچاو،لەبارەی ئەو جەفەنگە سێكسیانەی كە هەموو گەلان تیای دا هاوبەشن... ئەو پێی وایە هەر شتێكی لاكێشەیی (ولولەكی - وەرگێڕ) وەكو دار و، گۆچان و، رەگی درەخت و، چەقۆ و، خنجێر و، نێزە و، بۆینباخی مل و .... هتد، ئاماژەن بۆ (چوك)ی نێرینە... ئەمە لە كاتێكدا قوتوی بچوك و، سندوق و، كلاو و ... هتد، ئاماژەن بۆ (زێ)ی مێینە..[10]

یەكێك لە قوتابیەكانی فرۆید، وا دەبینێ: ئەو كەسانەی كە زۆریان حەز بە هاتوچۆكردنە بە نێو دارستان و درەختە (بەرزوو هەڵچوە)كانەدا ئارەزویەكی بەهێزی سێكسیان هەیە... بۆیە كاتێ لە خەونیاندا ئەو دار و درەختە دەبینن، ئەوا دەرەچەیەك لە ئارەزوە خەفەكراوەكانیان دەخەنە سەر پشت.

خەونەكان و شیكردنەوەی دەرون:

لە دوێنێ دا ئەو كەسانەی داهاتویان بۆ خەڵكی دەخوێندەوە، دەیانگوت: (خەونەكانتمان بۆ باس بكە، داهاتوت دەست نیشان دەكەین)، ئەمڕۆش پزیشكانی دەرونی دەڵێن: (خەونەكانمان بۆ باس بكە، گرفتەكانت بۆ دەست نیشان دەكەین) [11]

لە ڕابردوو دا خەڵکی بۆیە لە خەون دەکۆڵینەوە، بۆ وەی بزانن داهاتوی نادیاریان چ سود یان زیانێکی بۆ هەلگرتون... بەلام ئێستە لە خەون دەکۆڵنەوە ، تاکو پەی بەرن بەو گریٚ و ئارەزوە خەفەکراوانەی لە نێو قولایی ناخیاندا خۆیان حەشار داوە.

ئەوان لە نێو خەونەکانیاندا بە دووی داهاتو دا دەگەڕێن، ئەمانیش بە دوی ڕابردو دا... مرۆڤ دەتوانێت نەخۆشیە دەرونیەکانی بدۆزێتەوە ئەگەر لە خەونەکانی کۆڵیەوە و ئاماژەکانی ناویانی شیکردەوە...

فرۆید دەڵێت: خەونەکان ، زمانی سروشتی دەرونن، ئێمە لەو زمانە تێناگەین چونکە ڕاهاتوین لەسەر زمانی بیرکردنەوەی لۆژیکی لە ژیانی وشیار و ئاگایمان دا.[٢]. لە راستی دا زمانی خەونەکان نمونەیەکی ڕەسەنی پرۆسەی بیرکردنەوەی سەرەتایین، شیکردنەوەشی پێویستی بە زیرەکی و پسپۆڕی هەیە.

پشیلە و مشك:

پەندێك هەیە دەڵێ: (ئەگەر گوربە نوست، مشك یاری دەکات) ـ (کوردیش دەڵێ پشیلە لە ماڵێ نیە، مشکان تلی لیانە ـ وەرگێڕ) ئەم پەندە بەسەر ئێمە دا دەچەسپێ... ئێمە لە دەرونمان دا مشکیشمان هەیە و گوربەش... مەبەستمان لە پشیلە ئەو ئاوەزە وشیارەیە کە لەساتی بێداری دا کۆنترۆڵی کردوین... هەر کە نوستیش مشك دەردەکەوێت و گەمان دەکات.

(دکتۆر کابریو) ئەم واتایەی لە دەستەواژەیەکی قەشەنگ دا دەربڕیوە، ئەو دەڵێت: (ئێمە هەر هەمومان وە دیهێنراوی دوو جەمسەرین، لە نێو ناخماندا هەر یەك لە دکتۆر جیکل و بەڕێز هاید ئامادەن) [١٣] مەبەستی لەوەیە کە هەر یەکێك لە ئێمە لە یەك کاتدا مرۆڤیشە و دڕندەشە... هەر کە لایەنە مرۆییەکەمان نوست یاخود بێ ئاگابوو ،لایەنە دڕندەییەکەمان بەدەر دەکەوێت و گەرەکیەتی هەموو ئەو ئارەزوە سەرەتاییانەی تێر بکات کە کۆمەڵگە لێی قەدەغە کردوە.

پەراوێزەکانی بەشی هەشتەم:

١ـ مامۆستا (سلامە موسی) ڕای بە لای ئەوە دایە، ئەم ئاوەزە بە (ئاوەزی شاردراوە) ناو بنرێ، بەڵام وا دیارە ئەم ناونانە ڕەواجی نەبوە لە نێو وڵاتە عەرەبیەکاندا... خەڵکی هەر (ئاوەزی ناوەکی)یان بەکار هێناوە.. ئەوەی جێگەی سەرنجیشە هەر ئەم (سلامە موسی)یە بوو یەکەمجار ئەم ناوەیشی بەکارهێناوە، بەڵام بەم دواییە وازی لێ هێناوە، ئێستا پێی وایە (ئاوەزی شاردراوە) گونجاوترە لە (ئاوەزی ناوەکی)... ئێمەش بۆمان هەیە بڵێین: هەڵەیە زۆر بەکار بهێنرێ باشترە لە ڕاستێ کە وازی لێ هینرابێ.

٢ـ بنواڕە: محمد عثمان نجاتی،الذات و الغرائز، ل ١.

٣ـ ئەو کەسانەی تیۆرەکەی فرۆیدیان کردۆتە عەرەبی، ئەو سێ خودەیان بە (خودایی و من و بەرزە من) ناو ناوە، ئەمانەش وەرگێڕانی حەرفی واژەکانی فرۆیدن، وەك خوێنەریش دەزانێ مەبەست نادەن بە دەستەوە، من خۆم بەو شێوەی لەسەرەوە دانراوە وەرگێڕانیان بە باش دەزانم.

٤ـ بنواڕە: Landis, social control. P.56

٥ـ بنواڕە: Berg, clinical psychology. P.437

٦ـ بنواڕە: محمد خليفة بركات، تحليل الشخصية، ل ١٤١.

٧ـ بنواڕە: Dalbiez, psychanaly tical Method. Vol.1,P.50

٨ـ بنواڕە: سلامة موسي، عقلي و عقلك،ل٦٣.

٩ـ بنواڕە: جوزيف جاسترو، الاحلام و الجنس، ل ١١٥.

١٠ـ بنواڕە: هـ.س، ل ١١٩ ـ ١٢٠.

١١ـ بنواڕە: فرانك كابريو، تفسير السلوك، ل ٢٧٩.

١٢ـ بنواڕە: جوزيف جاسترو، الاحلام و الجنس، ل ٢٧٩.

١٣ـ بنواڕە: فرانك كابريو، تفسير السلوك، ل ٢٨٠.

بـــەشی نـــۆیـــەم:

فـرۆیـــد و ئـارەزووە مـرۆییـەکـان

هەڵە و ڕاست:

لە کۆن دا بڕوا وابوو، ئاوەزی مرۆڤ ئەگەر باش بیر بکاتەوە و لۆژیکی ساغ بەکار بێنێ دەتوانێ لە ڕاستی تەواو تێ بگات... ئەمەش یانی (ئاوەزی وشیار)دەتوانێت ڕاستەوخۆ لەهەڵە دوور بکەوێتەوە و بگاتە ڕاستی.

دەکرێت منیش بڵێم: ئەم بۆچونە ئەمڕۆکە کۆن بووە و هیچ کەس گرنگی پێ نادات، ئاوەز هەرچەندە هەوڵ بدات ناتوانێ پەی بەرێ بە هەقیقەتی تەواو، سروشتی ئاوەز وایە ، تەنها سەیری یەك لایەنی هەقیقەتی دەکات و لایەنەکانیتر پشت گوێ دەخات. کەواتە دەبێ هەڵەش بکات و ڕاستیش بپێکێ لە یەك کاتدا...

(ولیەم جیمس) دەڵێ: "ئاوەزی مرۆڤ بەسروشتی خۆی لایەنگر و جوزئیە"[1] بەدەربڕینێکیتر: ئەقڵ ناتوانێ لە شتێ تێبگات، مەگەر لایەنگری ئەو شتە بێت و شتەکانیتر پشت گوێ بخات.

لێرەوە ئەو دەمبەدەمە نەزۆکانە سەریان هەڵدا کەبیریارانی کۆن پێیەوە ئالودە ببون... هەر گروپێکیان دەمارگیرن بۆ ڕاکەی خۆیان و پێیان وایە (هەموو هەقیقەت) لە نێو ڕاکەی ئەواندا قەتیس ماوە... ئەمە لەکاتێکدا کەسەرنجی تاقەبەشێکی هەقیان داوە... بۆیە ئەگەر سەری بسوڕێنێت بەرەو بەشەکانیتر، ئەوا خۆیی بۆ دەردەکەوێ کە هەم هەڵەی کردوە و هەم ڕاستی پێکاوە، دژەکانیشی وەك ئەو وان، پاکی و بێهەڵەیی تەنها بۆ خوایە.

بەم پێودانگە پێویستە لەسەر توێژەری نوێ، لەهەموو ڕویەکەوە لە (هەڵە و ڕاست) بکۆڵینەوە، چونکە هەر چەندە تیۆرەکەی لەخۆی دا مەزن بێت، لەناواخنی دا ناتەواویەکی هەر تێدایە.

جگە لەوەش هەر تیۆرێك (سەڕای ناتەواویەكانیش) بە ئەندازەی خۆی بەشداری دەكات لە گەشەپێدانی (بیری مرۆ) دا... تیۆر هاریكاری ئاوەزی مرۆڤ دەكات لە گەشەكردن دا، وەك چۆن پلەكانی پەیژەیەك یارمەتی دەرن لە چونەسەر (بەرەو سەر بەرزبوونەوە) دا... هەر پلەیەك بەرزترە لەوەی پێشوتر... لەهەمان كاتیشدا نزمترە لە وی دادێ ئەگەر واش نەبا، مرۆ نەی دەتوانی لەبیرێكی نزمەوە بۆ بیرێكی بەرز بگوازێتەوە.

هەندێ لە ناتەواویەكانی فرۆید:

كە لە ژێر تیشكی ئەم ڕوناكیەدا، لە تیۆرەكەی فرۆید رادەمێنین، دەبینین ڕاژەیە زۆری بەبیری مرۆ كردوە، ڕاژەیەكە گاڵتەی پێ ناگرێ... چونكە ڕووی سەرنجەكانی كردە ئەو ئارەزوە بەهێزانەی لە ناخی دەروون دان و مرۆڤ پاڵ دەنێن بەرەو ڕێگا جودا جوداكان، بێ‌وەی بە خۆیشی بزانێ.

وەڵێ ئەوەی لەم ڕووەوە بەناتەواوی لە سەر فرۆید دەژمێردرێن، ئەوەیەكە گرنگی خۆی چڕ كردەوە لەسەر ئارەزووی سێكسی و بەگرنگترین ئارەزووی مرۆڤی دایە قەڵەم... بەوەش دەستی هەڵنەگرت، بەڵكو زۆرینەی هەرە زۆری نەخۆشیە دەرونیەكانی دەدایە پاڵ هۆكاری سێكسی، ئەمەش یانی فرۆید لەیەك كاتدا هەم راستی پێكاوە و هەم هەڵەیشی كردووە، ئەو توانی ڕۆبچێت بە نێو قوڵاییەكانی دەروونی مرۆڤ دا، كەچی هیچی تێدا نەدۆزیەوە جگە لە پاڵنەری سێكسی.

وادیارە ئەم لایەنگریەی لە تیۆرەكەی (فرۆید)دا دەبینرێ، دەگەرێتەوە بۆ سروشتی‌ی ئەو بارودۆخەی دەوری (فرۆید)یان دابوو لەكاتی دروست بوون و پێكهاتنی بیرۆكەكانی و، جۆری ئەو نەخۆشانەش كە فرۆید چارەسەری دەكردن...

ئاشكرایە فرۆید لەشاری (ڤیەننا) دا پێگەشتوە، ئەو شارەش بەر لە جەنگی گەردونی یەكەم پایتەختی ئیمپراتۆریەتێكی قەشەنگ بوو، چینی فەرمانڕەواش نغرۆ ببوون لە نێو نەریتە كۆنەكانیان دا... تێ‌بینی دەكرا، ژنانی ئەو چینە فەرمانڕەوایە لە ڕووی پۆشاك و خۆراكەوە تێر بوون و لەڕوی سێكسیەوە برسی بوون. تا ڕادەیەك بەو هۆیەوە

دوچاری چەندین نەخۆشی دەروونی بوون، فرۆید ئەوەی پێ بڕا کە ژمارەیەکی زۆر لەو ئافرەتە برسیانە لە ڕووی سێکسی‌یەوە چارەسەر بکات. بۆیە وای بە ئەندێشە دا هاتوە کە هەموو خەڵکی وەك ئەوان وان... جا گەر بهاتبا (فرۆید) لە ژینگەیەکی دیکەدا بژیایە، لەوانەیە تیۆرەکەی بەشێوازێکی‌تر بهاتایە بوون.

زارۆ لە دیدی فرۆید دا:

توندڕەوی لای فرۆید ، کاتێ بەڕونی دەردەکەوێ کە توێژینەوەی ڕەفتاری منداڵ دەکات... فرۆید جموجوڵە ساکارەکانی منداڵ بەوە لێك دەداتەوە گوایە مەرامێکی سێکسیان لەپیشتەوە... بۆ نمونە گەر منداڵ یاری بە ئەندامی سێکسی خۆی کرد، فرۆید وای لێك دەداتەوە کە ئەو منداڵە ئەیەوێت چێژی سێکسی وەرگرێ، یاخود گەر منداڵ مەمکی دایکی یان پەنجەی خۆی بمژێ، فرۆید بەئاماژەی سێکسی لەو منداڵەدا لە قەڵەمی دەدات.

بەناوبانگ ترین گرێیەك لەم ڕووەوە فرۆید هێنابێتیە کایەوە (گرێی ئۆدیب)ە، ئەو پێی وایە منداڵی نێرینە بەهۆی ئەو گرێیەوە هەم باوکی خۆش دەوێت و هەم ڕقیشی لێیەتی... ویژدانی (خلقی) منداڵەکە هانی دەدات باوکی خۆش بوێت، بەڵام ئارەزووە سێکسی‌یەکەی هانی دەدات کێبەرکێی بابی بکات لە چێژوەرگرتن لە دایکی دا... بەدەربڕینی‌تر منداڵەکە غیرەی هەیە لەبەرانبەر بابی دا.

هەمان شێوە لە منداڵی مێینەدا بەدی دەکرێ، ئەمیش لەیەك کاتدا ڕقی لە دایکێتی و خۆشیشی دەوێ، ئەوەتا دایکی لەلایەکەوە شیری دەداتێ و دڵسۆزیەتی، لە لایەکی‌ترەوە کێبەرکێ دەکات لەسەر بابی... کەوابێ بەدەربڕینی فرۆید منداڵە مێینەکە دوچاری (گرێی ئەلکترا) بووە، ئەم گرێیەش هاوتایە لەگەڵ گرێی (ئۆدیب) دا لای منداڵی نێرینە[٢]

کە مرۆڤ گەورەش دەبێ بەردەوام ئالودەیە بە دەست ئەو گرێیانەوە کە لەمنداڵیەوە دوچاری بووە.. هەر ئەمەش هۆکاری ئەو خەونە دزێوانەیە کە پیاو هەندێ جار دەی

بینێت و خۆی لە دۆخێكی خراپ دا دەبینێت لەگەڵ دایكی دا، یاخود ژنێ بەخۆیەوە دەبینێ لە تەك بابی دا.

فرۆید دەرك دەكات:

وادەردەكەوێ فرۆید لە دوا دواییەكانی دا، پاشگەز بووەوە لەو بۆچونەی كە لەمەڕ ئارەزووی سێكسی هەی بوو، نەخاسمە لە بارەی ڕاڤەكردنی خەونەوە، ئەمە لەكاتێكدا كە دانی نا بەو ڕاستییەدا كە خەون پێك دێ لە هەندێ ڕەگەزی دیكەی جگە لە ئارەزووی سێكسی، وەك تینوێتی و برسێتی.

فرۆید هەست بەكەمێ تاڵی دەكات بەرانبەر رەخنەگر و دژەكانی دا... پێی وایە كە بەهەڵە لە تیۆرەكەی گەشتون و بەناهەق تۆمەتباریان كردوە.. لەو ڕووەوە دەڵێت: "هەرگیز نەم گوتوە هەموو خەونێك ئاماژە بە ئارەزووی سێكسی دەدات، زۆر جار هەبووە پێچەوانەی ئەو ڕایە بڕیارم داوە، بەڵام سودی چییە.؟"[٢]

هەر چۆن بێ، ئێمە ناتوانین (فرۆید) بێتاوان نیشان بدەین لە تۆمەتی پێداگری كردنی لەسەر فاكتەری سێكسی لە ڕاڤەكردنی خەون دا... رەنگە ئەم پێداگریەش بێ، هانی لایەنگرانی ویان داوە تا لەو پرسە دا توندڕەوی بنوێنن... زۆرجاریش دەبێ، قوتابییەكان دەمارگیرترن بۆ بیردۆز و بۆچونێكی مامۆستاكەیان لەخودی مامۆستاكە، چەندین جار ئەمە لەمێژوودا ڕوی داوە.

شۆڕشەكەی ئەدلەر:

لەبەرانبەر فرۆیددا، شۆڕشگێڕێكی بەتوانا دەركەوت، ئەویش (ئەلفرد ئەدلەر) بوو... ئەدلەر یەكێ بوو لە قوتابیەكانی فرۆید، دواتر لێی جیا بویەوە و تیۆرێكی گرنگی نوێی هێنایە كایەوە كە ئەمڕۆ لایەنگرانێ زۆری هەیە... (ئەدلەر) پێی وایە بیردۆزەكەی فرۆید ئالۆز و تەم و مژدارە.. ئارەزووی سێكسیش ئەو گرنگیە زۆرەی نیە كە مامۆستا گەورەكەی وای بۆ دەچێ.

(ئەدلەر) دەڵێت: منداڵ ئارەزووی سێکسی ناناسێت و، هیچ هەستێکیش بە ئارەزوی سێکسی ناکات... بەڵکو شتێکیتر دەناسێت، شتەکەش، ئەو هەستەیە کە منداڵ دەیکات کاتێ خۆی بە بچوکی دەبینێتەوە لە نێو خەڵکانی لەخۆی گەورەتردا... (ئەدلەر) ئەم هەستە ناو دەنێت (هەست بەناتەواوی کردن).

زارۆ هەست دەکات کە لاواز و دەستەوسانە لە ئاقار زۆر شت دا، هەروەها ئەندامانی خێزانەکەی دەبینێ زاڵن بەسەری دا، فەرمانی پێ دەکەن و ڕێگری لێدەکەن، تواناشیان هەیە پاداشتی بکەن یان سزای بدەن، ئەگەر کارێکی کرد ئەوان پێی قایل بوون، زەردەخەنەی بۆ دەکەن و دەست دەکێشن بەناو شانی دا و شتێکی بەتامیشی دەدەنێ.... بەڵام ئەگەر تووڕەیان بکات. ئەوا سزای دەدەن و ئەو خۆشیانەی لێ قەدەغە دەکەن کە حەزیان لێ دەکات.

کاتێکیش گەورە دەبێت و دێتە کۆڕی ژیانەوە، دەبینێت خەڵکی بەهەمان ئەو شێوەیە هەڵس و کەوتی لەگەڵ دەکەن کە ئەندامەکانی خێزانەکەی مامەڵەیان لەگەڵ دەکرد... خەڵکی بەها و پێومرگەلێ تایبەت بەخۆیان هەیە و مرۆڤی پێ دەپێون و بەو گوێرەیە ڕێزی بۆ دادەنێن.. جا ئەگەر مرۆڤ بەدەم پێومرەکانیانەوە بێت و ماڤی خۆیان بداتێ، ئەوا خەڵکی ڕێزی دەگرن، ئەگەر لێشیان لابدات ، ڕقیان لێی دەبێتەوە و ڕەخنەی لێدەگرن و جنێویشی پێدەدەن.. ئەوەش یانی مرۆڤی پێگەیشتو، منداڵێکی گەورەیە.. چونکە ئەمیش هەست بەوە دەکات کە ناتەواوە لەبەرانبەر کۆمەڵگەکەیدا، بۆیە بەوپەڕی توانایەوە هەوڵ دەدات ئەم ناتەواویە پڕ بکاتەوە و لای خەڵکی پلەیەکی شایستە و بەرز بەدەست بێنێ، بەدەربڕینێکیتر ، مرۆڤ لەناخی خۆیدا ناکۆکیەکی مەترسیداری هەڵگرتوە، ئەوەتا لە لایەکەوە هەست بەناتەواوی دەکات، لەلایەکیترەوە هەست دەکات کە حەزی لە ناوبانگ و پلەوپایەی کۆمەڵایەتیە.

هەموو کاتێ حەزی لەوەیە بەڕێز بێت و بەئەنگوست ئاماژەی بۆ بکرێ، جا ئەگەر دەستەوسان بوو لەوە، پەنا دەباتە بەر خەون، یان وەهم، تاکو خۆی پێ بەرز بکاتەوە بۆ ئەو پلەیەی خۆی دەیەوێت، ئەگەر وەهمیش بەسەر هزری مرۆڤ دا زاڵ بوو ،پاڵی پێوە دەنێت، بەرەو شێتی یا خود نەخۆشیی دەمار(عەساب)... بۆیە (ئەدلەر) ڕای وایە

زۆربەی دوچاربوانی نەخۆشیە دەروونیەكان بەزۆری لە قوربانیانی (گرێی ناتەواوی)ن... لەبەرهەمان هۆكاریشە كەدەبینین زۆرێك لە شێت و تێك چوەكان، خۆیان وا دێتە بەر چاو كە میر یان عەبقەری بن، یاخود خاوەن جوانیەكی وان كە ئافرەتانی شەنگ و شۆخ لە بەر پێیاندا كرنۆش دەبەن (دەربڕینی وەرگێڕ)

كەوابێ ڕەوا نیە گاڵتەبەشێت بكەین یاخود بەسووك سەیری بكەین و بیچەوسێنینەوە.. شێت پێویستی بە نەرم و نیانی و گرنگی پێدانە... چونكە بارودۆخە سایكۆلۆژی و كۆمەڵایەتیەكەی ڕێگر بوون لەوەی ئارەزووەكانی تێر بكات... كەواتە ئەركی سەرشانمانە چاودێری بكەین بە نەرم و نیانی و دانایی‌ش ڕێنمونی بكەین.. هەموشمان كەم تا زۆر لەو دەچین (واتە لەشێت دەچین - وەرگێڕ)، بەڵام بارودۆخ یارمەتی داوین و لەو بەتواناتر بووین لەتێگەیشتنی بەها كۆمەڵایەتیەكان و بەدەنگەوە چونیاندا.

خەون لای ئەدلەر:

(ئەدلەر) لەبەر ڕوناكی تیۆری (هەستكردن بەناتەواوی) دا ڕاڤەی خەون دەكات، لای وی خەون هیچ نیە، جگە لە بەدەست هێنانی ئەو ئارەزوانەی كە مرۆڤ لەساتی بێداری دا حەزی پێدەكات وەك زاڵ بوون و بەرزبونەوە... لەوانەیە یەكێكمان لەخەوندا ببینین كە وەك باڵندە بەسەر خەڵكی دا دەفڕین، ئەم خەونە یانی ئەو كەسە حەزی لەوەیە ببێتە خاوەنی پلە و پایەی بەرزی كۆمەڵایەتی، یاخود دەیەوێت خەڵكی ئاوڕی بەلا دا بدەنەوە. یان ئاوڕ بدەنەوە بە لای توانا نائاساییەكانی دا.

(ئەدلەر) لای وایە ئەو كردەوە سێكسیانەی مرۆڤ لەخەونی دا دەیانكات. ئاماژەیە بەوەی حەزی لە زاڵ بوونە بەسەر خەڵكانیتردا... ئەمە تەنها بەسەر پیاو دا ناچەسپێ، بەڵكو بەسەر ئافرەتیش دا دەچەسپێ، ئەو حەزی لەوەیە لەخەونی دا لە ژێر پیاوەوە بێت... بەوەش دەتوانێ وای لێ بكات پیاوەكە گوێ ڕایەڵی بێت و بەدەم ئارەزووەكانیەوە بێت، بە دەربڕینێكیتر: مل كەچی پیاو دەبێت لە پێناوی ئەوەی پیاوەكە مل كەچی بێت.[٤]

ڕەخنەگرتن لە تیۆرەکەی ئەدلەر:

بیردۆزەکەی (ئەدلەر) لە ڕەخنەکاری بەدوور نەبوو... هەر چەندە بەڕاستی تیۆرێکی گەورەیە، بەڵام هەر وەکو تیۆرەکەی فرۆید توندڕەوە، سەرنجی تەنها ڕویەکی ڕاستی دەدات، و ڕوەکانی دیکەی ڕاستی پشتگوێ دەخات.

(ئەدلەر)یش زیاد ڕۆدەچێت لە پێداگری کردنی دا لەسەر هۆکاری (هەست بە ناتەواو کردن)، وەك چۆن فرۆید زیادەڕەوی دەکات لەسەر پێداگری کردنی لەسەر هۆکاری (پاڵنەری سێکسی)

ئایا ناگونجێت بڵێین ئەو ڕایانە هەموویان ڕاستن؟ و لەوانەیە جگە لەو ڕایانە بۆچونی ڕاستی دیکەش هەبن، ئایا ناگونجێ مرۆڤ هەست بە ناتەواوی بکات؟ و هەست بە ئارەزووی سێکسیش بکات؟ هەروەها هەستیش بەئارەزووی دیکە بکات.

دەگونجێت بڵێین ئارەزووەکانی مرۆڤ، هەمەڕەنگن، بەڵامکاتێك یەکێکیان کە دەکەوێتە ژێر گوشار و خەفەکردنێکی زۆرەوە، زاڵ دەبێ بەسەر ئەوانیتر دا یاخود کاتێ مرۆڤ هەست بە بێبەش بوونی ئەو هەستە دەکات، لێرەوە ئیدی جیاوازی خەڵکی لە ئارەزو و حەزەکانیان دا سەر هەڵئەدات.

سروشتی مرۆڤ:

مرۆڤ بەر لەهەر شتێك ئاژەڵێکەو دەیەوێت بژی، هەر کەپێداویستیەکانی لە خۆراك و پۆشاك و جێگەی حەوانەوە دەست کەوت، ڕوو دەکاتە تێرکردنی پێداویستییە سێکسییەکانی، کە ئەویشی تێر کرد، هەوڵ ئەدات بۆ پلە وپایەی کۆمەڵایەتی، کە دەگاتە قۆناغێ ملەقوتە دەکات بۆ قۆناغێکیتر... هیچ شتێ دەمی ئادەمیزاد پڕ ناکات جگە لە خۆڵ، وەك پێغەمبەر (سلاوی خوای لێ بێ) دەفەرمێت.

هەر مرۆڤێ گرێیەکی سایکۆلۆژی هەیە کە دەستی لە بینەقاقای گیر کردوە و ڕەفتارەکانی ئاراستە دەکات، هەندێ لە خەڵکی گرێی بژێویان هەیە و تیای دا ڕۆچوون، جگە لەو گرێیە ئیدی شتیتر ناناسێ مەگەر بەکەمی... هەندێکیتریان گرێی

سێكسی بەسەریاندا زاڵە... هەندێكیتر بە دووی بەرزێتی دا وێڵە، هەر كەسیش لە ڕێی دا بوەستێ بە قاچاكانی دەی شێلێت.

هەر كەسایەتیەكی مرۆیی كلیلێ تایبەت بەخۆی هەیە، هەر كەس گەرەكیە لە مامەڵەكردنی خەڵكی دا سەركەوتن بەدەست بێنێ، هیچی لەسەر نیە ئەوە نەبێ لەو سروشتە ئاڵۆزەیان بگات، هەر یەكێكیشیان بەكلیلی نهێنی خۆی چارەسەری بكات.

هەڵەی هزرڤانانی لای ئێمە :

ئەوانەی لای ئێمە جڵەوی هزریان گرتوە، تا هەنوكەش لە نێو تاریكیەكانی لۆژیكی كۆن دا دەژین، وادەزانن هەموو خەڵكی یەك سروشت و ئەقڵێكی وێكچویان هەیە، گەر یەكێكیان گرێیەك یاخود بیرۆكەیەك بەسەریاندا زاڵ بێت ،وادەزانن هەموو خەڵكی ئارەزوەكانیان بەو جۆرە تێر كەن كە ئەمان دەیانەوێت، كەچی كەسێك نابینینن گوێیان بۆ بگرێ یاخود وەڵامیان بداتەوە.

ئەم هەڵەیە بەئاشكرا بە وێژەوانەكانیشمانەوە دیارە، هەندێ جار وادەبێ یەكێكیان هۆنراوەیەك دەهۆنێتەوە یان وتارێك دەنوسێت، خۆی زۆر سەرسام دەبێت پێی و واش دەزانێت هەموو خەڵكی پێی سەرسام دەبن. دواتر كە نیگاكانی هەڵدێنێ، دەوینێ خەڵكی گوێ بە وتارەكەی نادەن و فەرامۆشیان كردوە و سەرقاڵی كار و بارە تایبەتەكانیانن.. لەم كاتەدا ئیتر هاوڕێكەماندەستەكانی بە یەكتردا دەكێشێ بۆ بەفیڕۆ چوونی بلیمەتیەكەی لەنێو ئەو دەبەنگانەدا، وەك ئەوەی خودا جگەلەو بلیمەتێ دیكەی دروست نەكردبێ.

ئەگەر هۆنراوەیەكی دڵداری بۆ دڵدارێ وەخوێنێ، دەبینی دەكەوێتە لەرزە بۆی، وەلێ گەر هەمان هۆنراوە بۆ چەوساوەیەكی برسی بخوێنیتەوە دەبینیددانە كیرت لێدەكات ، لەوانەیە حەز بكات ئەو هۆنراوەیە بەسەر پارچەنانێكدا بلێی لەبری ژنی جوان... ئنجا هەمان هۆنراوە بۆ كابرایەكی سیاسەتمەدار بخوێنیتەوە سەیردەكەیت تۆیش و هۆنراوەكەیشی فەرامۆش كردوە، خەیاڵی لای هەڵبژاردن و پاڵاوتنە بۆ ئەنجومەنی نوێنەران.

خەون و ئارەزووە هەمەڕەنگەکان:

لەبەر دا ئاماژەمان بەوە دا کە خەون سروشتی مرۆڤ و ئارەزوە شاردراوەکانی دەردەخەن، خەڵکی لەبێداری دا ڕەنگە وا نیشان بدەن کە وەك پێغەمبەران وان لە خۆش ویستنی هەق و ڕاستی دا، و هیچ ئامانجێکیشیان لە ژیاندا نیە جگە لەخزمەت کردنی خەڵکی و نزیك بوونەوە لە خودا، وەلێ گەر لە خەونەکانیان بکۆڵینەوە دوڕوییەکەیان بە ئاشکرا دەبینی.

لەڕاستی دا ئەوان جگە لەخۆیان کەسیان خۆش ناوێت... ئەگەر هەر کەسێکیان سوکایەتیەکی پێکرا یان ئازارێ درا و نەیتوانی لە بەرانبەردا وەڵام بداتەوە، ئەوجا دەست دەکات بە ستایش کردنی خۆی کە ئارامگر و لێبوردەیە لە کاتی تواناداری دا یان خاوەنی پارێزکاری وترسە لە خودا... کەچی لە ڕاستی دا درۆزنە... بۆیە کاتێك دەنوێ، دەچێتە سەر ئەو کەسەی دەست درێژیەکەی کردۆتە سەری و بە (کوتەکێکی ئەستوور) دا دەبارێتە سەر سەری، هێندەی بەسەردا دادەبارێنێ تاکو دڵی ئاو دەخواتەوە.

وەلێ گەر ئەم هاوڕێیەمان لەو ستەمکارانە بێت کە لەکاتی بێداری دا دەتوانێ تۆڵە بکەنەوە، ئەوا خەونەکانی بەجۆرێکی تر دەبن، ڕەنگە لەخەونی دا لە باتی (کوتەك) ئەندامە سێکسیەکەی بەکار بێنێ!!

ئەو کەسانەش قەدەر چروك بوە لەگەڵیان دا و هۆکارەکانی تەرەفیان نیە، هەمان قسەیان بەسەردا دەبڕێ، ئەوانیش دەڵێن لەم دنیا فانیە دا دنیانەویستن... کەچی لە کاتی نوستنیش دا خەون بەکۆشك و تەلاری قەشەنگەوە دەبینن کە باخچە لە هەر چوار دەورێتی و لەناویشی دا قاقای کەنیزەکان بڵند دەبێتەوە... و لەو کۆشکە دا چێشتی چەور و ڕانی مامریشیان بۆ دێنن، لە دوای ئەویش ، سینی شیرینی و پاقلاوەیان دەرخوارد دەدەن... ئەوانیش خۆراکەکان دەخۆن و قامکی خۆشیانی پێوە دەخۆن.. نۆشی گیانیان بێ.

پەراوێزەکانی بەشی نۆیەم:

١ـ بنوارە: ولیم جیمس، ارادة الاعتقاد، ل ٤٠.

٢ـ بنوارە: Dalbiez, Psychoananqlytical Method. Vol, P166

٣ـ بنوارە: 1 bid, Vol. 1, p 57

٤ـ بنوارە: Haddfield, Dreamsdnd Nightmares. P 37

بەشی دەیەم:

فرۆید و خەونە ئازاربەخشەکان

ناتەواویەکی تری فرۆید

لەبەشی پێشوو داباسمان لە ناتەواویەکی فرۆید کرد، ئەویش بریتی بوو لە پێداگری وی لەسەر فاکتەری سێکسی لە ڕاڤەکردنی ڕەفتاری مرۆ بەگشتی، و ڕاڤەکردنی خەون بەشێوەیەکی تایبەت... لێرەدا دەمانەوێت هەڵەیەکی‌تری فرۆید (یان ناتەواویەکی‌تری) باس بکەین، ئەویش تایبەتە بە خەونە ئازاربەخشەکان،یان ئەو خەونانەی هەندێ جار بە مۆتەکە (کابوس) ناوزەد دەکرێن.

فرۆید وەها ڕاڤەی خەونی کرد کە هەوڵێکە بۆ گەشتن بە ئارەزوە خەفەکراوەکانی مرۆڤ ... لێرەدا ڕەخنەگران بەڕوی دا هەڵشاخان و پرسیاریان کرد: ئەی بە چی ڕاڤەی ئەو خەونانە دەکەیت کە مرۆڤ لە خەو ڕادەچەنێت بەترس و لەرزەوە؟ ئایا ئەو خەونانەش، هەوڵێکن بۆ گەشتن بە ئارەزوە خەفەکراوەکان؟!

مرۆڤ هەندێ جار خەون دەبینێ بە ریسواییەکەوە کە لە دەورێتی، یان دەبینێ لە بەرزیەکی هەزار بە هەزارەوە دەکەوێتە خوارێ یان ... هتد، جا ئەگەر خەون بریتی بێت لە (هەوڵێ بۆ بەدەست هێنانی ئارەزوو) چۆن مرۆڤ هەوڵ دەدات بەو شێوە ئازاربەخشە ئارەزوەکانی بەدی بێنێت؟ ئایا حەزی لەوەیە درندەیەك بیکاتە نێچیری خۆی "بۆ نمونە"؟ یان دەخوازێ لە بڵندیەکەوە بکەوێتە خوارێ و سەری تێك و پێك بشکێ؟

ئەگەر خەونە ئازاربەخشەکان لە چاو خەونەکانی‌تر دا کەمتر بونایە ئەوا مەسەلەکە ئاسان بوو؟ بەڵام مەسەلەکە پێچەوانەیە... دەڵێن: خەونەکانی تورەیی و دڵتەنگی و ترس، چەند قاتی خەونەکانی شادومانی و دڵشادین... وا دیارە خەونە ئازار بەخشەکان بە پیربوونی تەمەنی مرۆڤ زیاتر دەبن.[1]

جا ئایا فرۆید لە ئاقار ئەم ڕەخنە بەجێیە دا چی دەڵێت؟

لێكدانەوەی فرۆید:

فرۆید لێرەدا وبۆ بەرەڤانی كردن لە تیۆرەكەی،چەكێكی لێ نەچۆتە قاتی... ئەو دەڵێ: مرۆڤ لە كاتی نوستن دا، هەر وەك ساتەوەختی بێداری، لە ژێركاریگەری دوو هۆكاری پێچەوانە و هاودژ دایە... هۆكاری ئارەزووەبێ ئامانەكانی لە لایەك، لە لایەكیترەوە هۆكاری چاودێرە ڕەوشتی‌یەكەی.

مرۆڤ دەخوازێ ئارەزوە خەفەكراوەكانی بەرجەستە بكات، لە بەرانبەر ئەمەش دا،هەست بەتاوان و خەفەكردنێك دەكات لە لایەن ویژدانەوە، كاتێكیش دەنوێت، ناتوانێ تا ئەوپەڕی سنور پەل بهاوێ بۆ تێركردنی ئارەزوەكانی، چونكە ویژدانی دەترسێنێت و دەسلەمێنێتەوە، تاكو بەرەنجامی ڕۆچونی بە دوی ئارەزوە قەدەغەكانی دا نیشان بدات.

بەڕای فرۆید (مۆتەكە) وێنەیەكە لە وێنەكانی (سزا) و ویژدان لە كاتی نوستن دا دەی سەپێنێ بەسەر مرۆڤ دا... بەو پێیە ویژدان ئارەزووی خودە نمونەییەكەی مرۆڤ دێنێتە دی... جا مادەم كەسایەتی مرۆڤ پێكهاتوە لە خودێكی ئاژەڵی و خودێكی نمونەیی، بۆیە خەونەكانیشی ئەبێ دوو جۆر بن، بەتام و ئازاربەخش. (٢)

بۆچونی دكتۆر ئەلكسەندەر:

دكتۆر (ئەلكسەندەر) یەكێكە لە شوێنكەوتوانی فرۆید، بەڕێوەبەری پەیمانگای شیكردنەوەی دەرونی بوو لەشاری (شیكاگۆ)، بەبۆچوونی ئەم،خەون لە بەرەنجامی دوو هێزی هاودژەوە دروست دەبێت: یەكێكیان دەیەوێت ئارەزوەكان بەدەست بێنێ، ئەوی تریان بەپێچەوانەوە،دەیەوێت ئارەزوەكان سەركوت بكات.

ئەلكسەندەر دەڵێت: (خەونی ئازاربەخش هەوڵێكە بۆ سوك كردنی ئەو هەڵچون و شپرزەبونەی كە بەرەنجامی‌سەركوت كردنی ویژدانە، ویژدانیش بەئازار چەشتن نەبێ ناحەوێتەوە) (٣)

شەوێك، كیژێ خەونی بینی، لای وابوو ڤیلێكی زەبەلاح بەلوتە درێژەكەی هێرشی كردە سەر، كیژەكە بەدەم ترسەوە لەخەون ڕاچەنی... لوت (كەپۆ)ش لە زمانی خەون دا

ئاماژەیە بۆ ئەندامی نێرینە(چوك) ... لەوانەیە ئەو كیژە لەبێداری دا ئاواتی خواستبێ ئەو ئەندامەی دەست بكەوێ، لە هەمان كاتدا لێشی ترساوە... چونكە یاساغە لێی و ڕەنگە ببێتە هۆی نەنگی و بەدناوی بۆی، كیژەكە لە هەمانكاتدا حەز لە (چوك) دەكات و لێشی دەترسێ... بۆیە خەونەكەی لە یەك كاتدا پێك هاتوە لە لوتە درێژە بەتامەكە و فیلە ترسناكەكەش پێكەوە.

هەموو ژیانی مرۆڤ بەم جۆرە دەڕوات بەڕێوە، پێویستە ئازار و چێژ تیای دا كۆ ببنەوە... زۆر ئەستەمە ئازارێك بە تەنها یان چێژێك بە تەنهای تێدا ببینین... وەك هۆزانڤانە عارەبەكەش دەڵێ پێویستە جگە لە هەنگوین، چزوی هەنگەكەش هەبێ.

ئارەزووی ماسۆشی:

لە پاڵ ئەو شیكردنەوە و لێكدانەوەی پێشوودا فرۆید، باس لەشتێكی دیكەش دەكات... ئەو دەڵێت هەندێ لە خەڵكی حەز لە ئازار چەشتن دەكەن،وەك چۆن هەندێكی دیكەیان حەز لە چێژچەشتن دەكەن... لە ژیان دا هەندێ خەڵك دەبینین حەز بەوە دەكەن دەست درێژی و سووكایەتیان بكرێتە سەر، لەو كاتەش دا لەو پەڕی ڕەزامەندی و خۆشحاڵی دا دەبن... ئەو جۆرە كەسانە هەندێ جار پەنا دەبەنە بەر (خەونەكانی بێداری) تاكو هەناسەیەك بدەن بەو ئارەزوو ڕیزپەڕەیان... خەیاڵ دەكەن كە لە دۆخێكی پڕلە داماوی و ئازارچەشتن دان ئیدی دەگرن.

تاكو خەڵكی زیاتر ئازاریان بدەن، ئەمان خۆشحاڵ تر دەبن... فرۆید هەروەها لای وایە ئارەزووی (ماسۆشی) هۆكارێكی‌تری خەونە ئازاربەخشەكانە [4] ئەوەی لە بێداری دا هەستی پێ دەكات لەوانەیە حەز نەكات لە ناو خەڵكی دا ئاشكرای بكات، هەر بۆیە لە كاتی خەوتن دا بەدەستی دێنێ.

بۆچونی كۆتایی:

وا دیارە شیكردنەوەكەی فرۆید بۆ خەونە ئازابەخشەكان بەتەواوی ئامانج نادا بەدەستەوە، تەنانەت ڕەنگە لە توندڕەوی و زۆر لە خۆكردنیش خاڵی نەبێت، بەڵكو بە یەكێك لە خاڵە لاوازەكانی تیۆرەكەی فرۆید دەژمێردرێت.

فرۆید تیۆرەکەی خۆی لە چوارچێوەیەکی زۆر بەرتەسك دا گەمارۆ دا، ئەو دەیەوێت هەموو خەونەکان ئامرازێ بن بۆ بەدەست هێنانی ئارەزوە سەرکوتکراوەکان... جا ئەگەر هەندێك خەونی دی لەو ڕێسایە لا دەن، پەنا دەباتە بەر پاساوهێنانەوە و ڕاڤەکاری،تاکو بیگەڕێنێتەوە سەر ڕێساکە، لێرەش دا بەئاشکرا زۆر لەخۆکردنی پێوە دەبینرێ.

وا دەردەکەوێ خەون بەتەنها بەدەست هێنانی ئارەزو نیە وەك بە ئەندێشەی فرۆید دا هاتوە، بەڵکو ڕاسترە گەر بڵێین: گرفتێکی دەروونیە و لەو ئارەزووەوە سەری هەڵداوە..[٥]

ئێمە نکولیناکەین لە ڕاستێتی ئەو شیکردنەوەیەی ، فرۆید لەمەڕ زۆرینەی خەونەکان هێناویەتی... بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا خەون پێویستی بە شیکردنەوەیەکی تریش هەیە. ئەمەش کاتێ بە ڕونی دەردەکەوێ کە لە دەروونی مرۆڤمان کۆڵیەوە بەشێوەیەکی گشتی و پەیمان برد بەوگرێ و گرفتانەی لە دەرووندان.

نوستن و بێداری:

لێردا پێویستە باس لەوەش بکەین کە خەون و بێداری دوو ڕوی یەك ڕاستین، ئەو ڕاستیەش بریتیە لە سروشتی مرۆڤ، تێبینی ئەوەش کراوە کە سنورێکی جیاکار نیە لە نێوان نوستن و ئاگا بون دا لای مرۆڤ... چونکە مرۆڤ لەکاتی بێداری دا لە خەوتن خالی نیە، لەکاتی نوستنیش دا لەبێداری خالی نیە.. ئەو خەونەش مرۆڤ لەساتەوەختی نوستنی دا دەی بینێ، هیچ نیە جگە لە وێنەیەکی گەورەکراوی ئەو وەهم و ئەندێشە سەیرانەی لەبێداری دا دێن و دەچن... هەر یەکێ لە ئێمە دەتوانێ لەبێخ و بنەوانی خەون تێبگا، کاتی لەسەر نوێنەکەی دا ڕادەکشێت و دەیەوێت بنوێت. لەو کاتەدا هەست دەکات ئەو ئەندێشانە بەمێشکی دا دەشاتن و دەچوون، هێدی هێدی بەرجەستە دەبن، تا پتر ڕۆبچێت بە نێو قولایی خەودا زیاتر ئەو ئەندێشانە لە هزری دا ڕۆشن دەبنەوە، تا وای لێ دێ، لێی دەبێتە ڕاستی و خەریکە دەستی لێ بدات، لەو کاتەش دا دەتوانین بڵێین وا خەریکە خەون دەبینێ.

(سینل) دەڵێت: (خەون هیچ نیە بیركردنەوە نەبێ، تاكە جیاوازیەك كە هەبێ لە نێوان خەون و بیركردنەوەی بێداری دا، ئەوەیە هەردوو هەستی بیستن و بینین لە كاتی خەوتن دا وازیان لەئەركی خۆیان هێناوە، بۆیە ئامرازی بیركردنەوە تێك چوە و هەنگاوی شڵیت و پڵیت دەنێ، هەروەك چۆن كاتژمێری دیواری گەر زەمبەلەكەی لێ بكەیتەوە تێك دەچێت، .. هتد) (٦)

یەكێك لە توێژەران هەوڵی داوە ئەو تێكەڵاو بوون و "جەنجاڵی "یەی لە خەون دا دەبینرێ لێك بداتەوە، ئەمەیشی گەڕاندۆتە بۆ تێكەڵاوبوونی زنجیرەی لۆژیكی... بۆ نمونە: تۆ ڕەنگە لە خەون دا ببینی "پلایس یان گاز "ێكت گرتوە بەدەستەوە، دواتر دەبینی " پلایس یان گاز " ە كە ڕاستەوخۆ دەگۆڕێت و دەبێتە مەیمونێك.. هۆكاری ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ وەی "پلایس"ەكە، بلیت بڕینی شەمەندە فەرەكەی وەبیر هێناویتەوە، ئینجا گەشتی شەمەندەفەر، و پاشان باخچەی ئاژەڵان و دواتر كولانەی مەیمون و پاشتر خودی مەیمونەكەی بیر هێناویتەوە، بەڵام ئەم زنجیرە ئاڵ و گۆڕە لە هزری تۆ دا بە خێراییەكی سەیر ڕوی داوە، بە جۆرێ مەیمون و "پلایس"ە كەی لكاندوە بەیەكەوە، ئەمیان لە دوای ئەویان، بێئەوەی ئەڵقەكانی دیكەی نێوانیان دەربكەوێ، كاتێكیش وە ئاگا دێیتەوە، هەست دەكەیت خەونێكی پوچ و ناماقوڵت دیوە، ئەمە لەكاتێكدا خەونەكەت بەگوێرەی كۆمەڵێ هەنگای، بیركردنەوەی لۆژیكی ماقوڵ بەڕێوەچوە... (٧)

جیاوازی نوستن و بێداری:

ئێمە لە كاتێكدا دانمان نا بە بونی لێكچونێك دا لەنێوان نوستن و بێداری دا، لە هەمان كاتدا نابێ چاو داخەین لە بونی جیاوازی لە نێوان ئەو دووەدا، ئەم جیاوازیەش لە زۆری ئەو جەفەنگانە دا دەردەكەوێ كە خەون پەنای بۆ دەبات كاتێ وێنای بیرۆكەكانی دەكات... وا دەردەكەوێ كەسێكی نوستوو ئاسان نیە بۆی خەیاڵی بیرۆكەی ئەبستراكت بكات، مەگەر بیخاتە نێو چوارچێوەیەكی بەرهەست... تۆ كاتێ لەخەون دا "پلایس"ە كەت بینی، مەبەستت بوە ڕق و كینەی خۆت لە دوژمنێكت وێنا بكەیت...

ئنجا ئەو مەیمونەی لەپاشان دیوتە ، ڕەمزێکە بۆئەو دوژمنەت کە لەکاتی باسکردنی دا بە (مەیموون) ناوت بردوە لەبێداری دا.

خەون مرۆڤ دەگەڕێنێتەوە سەر شێوازە سەرەتاییە یەکەمینەکانی، مامۆستا (یونگ) و شوێنکەوتوانی قوتابخانەکەشی وای بۆ دەچن...٨ (یونگ)یش یەکێکە لە شۆڕشکاران بەسەر (فرۆید) دا و هەوڵیشی دا ریفۆرم لە تیۆرەکەی فرۆید دا بکات.

(سلامە موسی) دەڵێت: (ئێمە لە خەو دا لار دەبینەوە تا پلەی ئاژەڵێتی، بەڕادەیەك لەخەون دا دەبینین بیرکردنەوەکان بەشێوازی وێنەی یەك لە دوای یەك کە زۆر کەم ئەبێ قسەی تێدا نیە، ئەمەش چونکە "زمان" مۆدێلی تازە و قەشەنگی مرۆڤە، خەونیش گەڕانەوەیەکە بۆ لای ئەو عاتیفانەی کە بۆ دەربڕین پێویستی بە زمان نیە... هەر بۆیە خەون بە زۆری خاڵیە لە قسان و بەئاماژە و جەفەنگ بەڕێوە دەچن... لێرەوەش ئەو قورسیە سەرهەڵئەدا کە لە راڤەکردنی خەون دایە...).[٩]

شیکاری خەونە ئازاربەخشەکان:

کاتێ لەبەر ئەو رۆشناییە دا لەخەونە ئازاربەخشەکان دەکۆڵینەوە، هیچ نهێنی و تەم و مژێکی تیا دا نابینین، تەنانەت پێویستمان بەو شیکردنەوە زۆر لەخۆ کردوانەش نیە کە فرۆید پەنای بۆ بردوە. خەونە ئازاربەخشەکان لەهەندێ روەوە لەو ئەندێشە ئازاربەخشانە دەچن کە لەکاتی بێداری دا بەسەر مرۆڤ دا زاڵ دەبن و، وەك ئەوە وایە کۆڵێکی قورسی هەڵگرتبێ، هەر چەندە هەوڵ بدات ئەو کۆڵە لەسەر شانی لابەرێ، کۆڵەکە پتر لێی قورس دەبێ.

لەڕاستی دا هەرکەسێکی خەفەت دار لە ناخی دا دوچاری ململانێیەکی توند و تیژ بووە، لەلایەکەوە بەدەست قورسایی خەفەتەکەوە دەناڵێنێ، لە لایەکیترەوە بیر لە لادانی خەفەتەکە دەکاتەوە، کە نوست و دەنگی (ئاوەزی وشیار) لە بەرگوێی دا سووك بوو، ئیدی خەفەتەکە هەلی خۆیی دەست دەکەوێت و بەچەکە ڕەمزیەکەیەوە دێت و دەڕوات و هەندێ جار دەبێتە هۆی ئەوەی کەسەکە بەدەم ترس و لەرزەوە لەخەو ڕاچەنێت.

لەبەر ڕوناکی خەواندنی موگناتیسی دا "هیپنۆتیزم":

لەڕوی زانستی‌یەوە سەلمێنراوە کە خەواندن لە ڕوی نائامادەگی هەستەوە لەخەوی ئاسایی دەچێت، تەنها لەو ڕووەوە لێك جودان، کە لە هیپنۆتیزم دا کەسی خەوتوو دەکەوێتە ژێر کاریگەری ئەو ئاماژە و ئیحائەوە کە خەوێنەرەکە ئاراستەی دەکات.[١٠]

ئەگەر خەوێنەرێ کەسێك بخەوێنێت و ئاماژەی بداتێ کە مەترسی‌یەك دەوری داوە، کابرای خەوتوو دەست بەجێ هەست بە مەترسیەکە دەکات و دەست دەکات بە هات و هاوار.

یەکێ لەو تاقیکردنەوە زانستی‌یانەی لەم ڕودوە ئەنجام درا، ئەم تاقی‌کردنەودیە بوو: توێژەرێ کابرایەکی خەواند و دواتر پارچەکوتاڵێکی بۆ فڕێ دا و وای تێگەیاند کە ئەو پارچە کوتاڵە سەگە، کابرای خەوتوو بڕوای بەو قسەیە کرد و کوتاڵەکەی لێ بویە سەگ و تەنانەت لە دوای لەخەوهەستانیش هەر بڕوای وابوو، ئەو کوتاڵە سەگە...[١١]

ئەم ئەزمونە یارمەتیمان دەدات لە تێگەیشتنی خەونە بەئازارەکاندا... چونکە مرۆڤ لە ساتەکانی بێدرای دا چەندین ئاماژەی کۆمەڵایەتی وەردەگرێ کە لە ئاماژەکانی خەواندنی موگناتیسی دەچن...[١٢] بۆ نمونە خەڵکی پێی دەڵێن لە تاقی‌کردنەوەکانی قوتابخانەی دا دەکەوێت، یان لە بازرگانیەکەی دا زیان دەکات و پارە و پولی لە دەست دادەمێنێ، یاخود لە ژێر چەرخەکانی ئۆتەرێك دا دەمرێت، یاخود لە فەرمانگەکەی دەردەکرێت... ئەم جۆرە قسانە لە ئاوەزی ناوەوەی دا قەتیس دەبن، خۆیشی هەوڵ دەدات لە هزرو مێشکی دا بیان کاتە دەردوە، بەڵام بێ‌سوودە... زۆر جاریش مرۆڤ ئاماژەی خراپتر بەخۆی دەدات، وا دێنێتە ئەندێشەی خۆی کە کوڕەکەی یاخود باوکی مردوون، یان خەیاڵ دەکات خانودکەی ڕوخاوە بەسەر خوێشی و ماڵ و منداڵیشی دا... بە (بیرکردنەوەی وشیار)ی تاوتوێی ئەم ئەندێشە مەترسی‌دارانە دەکات... بۆیە کە دەنوێت لە خەونی دا وەکو ڕاستی دێنەبەر چاوی... ئنجا لەخەو ڕادەچڵەکێت و لەتاوی ئەوەی زۆر ترساوە، گەروی وشك هەڵاتوە.

ڕوداوێکی شەخسی:

ئەم ڕوداوە لە ڕۆژگارەکانی منداڵیمدا ڕوی داوە و خۆیشم پاڵەوانە بەشان و باهۆکەی بووم، پوختەی ڕوداوەکەش ئەمەیە: جارێکیان قەدەر منداڵێك لە خۆم بچوکتری خستەبەر دەستم، ویستم پێی ڕابوێرم و پێی پێبکەنم، دەستم کردە باسکردنی جنۆکە و دیو و درنج بۆ منداڵەکە، هەستم کرد ترس بە ڕوخساریەوە دەرکەوت، ئەمەش وای لێکردم لە وتە ترسناکەکانم بەردەوام بم.. پێم گوت: لە خەوی دا (دێوەکان) دێنەسەری و دەست لە قوڕقوڕاگەی گیر دەکەن و بە چڕنوکەکانیان لەت و پەتی دەکەن.

منداڵەکە ڕۆی بە ڕێی خۆیەوە، منیش قسەکانم لەبیر چوو، واشم دەزانی منداڵەکەش قسەکان لەبیر دەکات... بۆیە زۆر سەرسام بووم کە بەیانی ڕۆژی داهاتوو کەس و کاری منداڵەکە هاتنەسەرم، چاویان غەزەبی لێ دەباری (دەربڕینی ودرگێڕ)، دواتر بۆم دەرکەوت منداڵەکە باسی دێو و درنجی بۆ کردوون، و قسەکانی منی بۆ گێڕاونەتەوە، دواتر لە خەوی دا دیویەتی دێوەکان لە هەموو لاوە هێرش دەکەنە سەری و هەتاکو بەیانی نەیتوانیوە بنوێت و جار لەدوای جار دەستی کردۆتە و ڕاوە و هاوارکردن... ئیتر مەپرسە ئەو بەیانی‌یە کەس و کاری منداڵەکە چییان پێکردم، تۆڵەی منداڵەکەیان لێکردمەوە، بەڕادەیەك دێوەکانی ڕۆژیان لە بری دێوەکانی شەو پێ نیشان دام.

پەندێك:

لەیەکێك لە پەندە میسرییەکان دا هاتوە و دەڵێت: (هەر کەس لە دێو بترسێ دێوی بۆ دەردەپەڕێ)، (هەروەها لە پەندێکی کوردیش دا هاتوە و دەڵێ: ئەوی بترسێ ناخەڵسێ - ودرگێڕ) ... شاراوە نیە چ حیکمەتێکی دروونی گەورە لە نێو ئەو پەندە دا هەیە... ئێمە دەتوانین ڕاستی ئەم پەندە لەو کەسە ترسنۆکانە دا بدۆزینەوە کە لە کۆڵانەکانە تاریك و کەلاوە کۆنەکاندا دێو و جنۆکەیان لێ پەیدا دەبێت و ئەمانیش دەقیژێنن و لاقیان بە هەوا دا ڕەها دەکەن بۆ ڕاکردن.

لێرەدا پێویستە ئەوەمان لەبیر نەچێت کە ترس سروشتێ پەیوەست بە مرۆڤە، لە دنیا دا مرۆڤێ نیە کە نەترسێ... خەڵکی تەنها لە ڕادە و پلەی ئەو ترسە دا جیاوازن کە لەکاتی مەترسیدا دایان دەگرێ... مرۆڤ هەر چەندە جەربەزە و ئازا بێت، هەر دەبێت هەست بەترس بکات، بەڵام حەز ناکات ترسەکە پێیەوە دەربکەوێ... بۆیە هەر کە دەنوێ، ترسە سەرکوتکراوەکە بۆی دێتە دەرێ لەخەونی دا و، بەتەواوی ناڕەحەتی دەکات و خەودکەی لێ تێك دەدات.

یاساکەی (کویە):

مامۆستا (کویە) لێکۆڵیاری بەناوبانگی فەڕەنسی، لە قوڵاییەکانی دەروونی مرۆڤەوە یاسایەکی دۆزیەوە، ئەم یاسایە یاریدەی ئێمە دەدات لە تێگەیشتنی ئەم بابەتەی ئێستە لێی دەدوێین.

(کویە) دەڵێت: (ئەگەر بیرۆکەیەك زاڵ بوو بەسەر مرۆڤ دا، بەجۆرێ چوە نێو ناوەزی ناودکی مرۆڤەکەوە، ئەوا هەر چی هەوڵێکی وشیاری ئەو مرۆڤە هەیە کە دەیخاتە کار بۆ قەڵاچۆکردنی ئەو بیرۆکەیە، بەرەنجامی پێچەوانەیان دەبێت) [١٣]... بۆ شیکردنەوەی ئەم یاسایە دەکرێ نمونەی ئەو پاسکیل سوارە بهێنینەوە، کە تازەگی فێری پاسکیل لێخوڕین دەبێ، ئەم تازە پاسکیل سوارە هەر کە لە ڕێگەی دا شوشە شکاوێك دەبینێ، ئیتر هەر ئەوەندە بە خۆی بزانێ کە خۆیشی و پاسکیلەکەیشی ڕودو شوشە شکاودکە پەلکێش دەبن.. هەر چەند بیەوێت خۆی لە شوشەکە لابدات، زیاتر بەردی ڕووی دەڕوات، دواتر دەبینێ چەرخەی پاسکیلەکە دەڕوات بەسەر شوشەشکاودکەدا، بەدیار چاوی ئەمەوە... زۆریش سەرسام دەبێ کە چۆن دەستەکانی توانیان پاسکیلەکە بەرەو ئەو شوشە نەفرەتیە لێ بخوڕن، کە ئەگەر لە کاتێکدا خۆی بیەوێت ناتوانێ بەئەندازەی تاڵەمویەك پاسکیلەکە ئاراستە بکات.

شیکردنەودی ئەم ڕووداوەش ئاودهایە: پاسکیل سوارە تازە دەست پێکردوە کە کاتێ شوشە شکاودکە لەسەرە ڕێگەی دا دەبینێ، دەترسێ لەودی چوپی چەرخەی پاسکیلەکەی بتەقێنێ، ئەم ترسەش دەچێتە نێو ئاودزی ناودکیەودی و بەسەری دا زاڵ

دەبێت، ئیدی ڕوەو شوشەکە پاڵی پێوە دەنێت... ویست و خواستە ئاگاکەیشی، ئەو ویستەی دەیەوێت خۆی لە شووشەکە دەرباز بکات، زیانی پێ دەگەیەنێت، چونکە ڕادەی توند و تیژی ئەو بیرۆکەیە زیاد دەکات کە کۆنترۆڵی ئاوەزی ناوەکی پاسکیل سوارەکەیان کردوە... بۆیە تا زیاتر پێداگری بکات لەوەی خۆی لە شووشەکە لابدات، هێندە زیاتر بەرەو شوشەکە پاڵی پێوە دەنرێ.

کەسێکیش بەسەر لێواری دیوارێکی بڵنددا بڕوات هەمان شتی بەسەردا دێت.. زۆرترینی گومانەکان وایە کە دەکەوێتە خوارێ... هۆکەشی ئەوەیە کابرا سەیری زەوی دەکات لە ژێریەوە، و زۆر دەترسێ لەوەی بکەوێتە خوارەوە، بەلام خۆی هان دەدات و وا نیشان دەدات گوایە بوێر و خاوەن توانای پاڵەوانێتە، بۆیە ترس لە کەوتن زیاتر تیای دا بەهێز دەبێت، هەر ئەوەش وای لێ دەکات بەڕاستی بکەوێتە خوارێ.

گرفتی خواستی مرۆڤ:

لە راستی دا مرۆڤ ناتوانێ ئەو بیرۆکەیە قەڵاچۆ بکات کە دزە دەکاتە نێو ئاوەزی ناوەکیەوەی، بەڵکو هەر چەندە مرۆڤ هەوڵی قەڵاچۆکردنی بدات لە بەرانبەر دا ئەو بەهێز دەبێ.. لە زۆربەی کار و بارەکانی ژیانمان دا نمونەی راستی ئەو گرتەیە دەبینین.... هەندێ جار دەمانەوێت (ناو)ێکمان بیر بێتەوە، کەچی سەیر دەکەین لە بیرمان نەماوە، ئنجا تاکو زیاتر هەوڵ بدەین بیرمان بکەوێتەوە، زیاتر و زیاتر لەیادمان دەچێت، بەلام ئەگەر وازمان لێ هێنا و بێئومێد بووین لەوەی بیرمان بکەوێتەوە، لەناکاو دێتەوە بیرمان.

یان وا دەبێت لەکۆڕێکی ماتەمینی دا، یەکێك لە ئێمە دیمەنێکی کۆمیدی دەبینێ، جا هەوڵ دەدات پێکەنینەکەی بشارێتەوە، تاکو خەڵکی لێی تورە نەبن، بەلام پێکەنین زۆری بۆ دێنێت و خەریکە دەداتە قاقا، بەلام کتێك لە کۆڕی ماتەمینەکە هاتە دەرێ و ترسی نەما لە پێکەنین، پێکەنینەکەشی نامێنێت.

مرۆڤ هەندێ جار دەیەوێت بنوێت، وەڵێ خەوی لێ دەزڕێت، بەردەوام تەپاوتل دەکات لەسەر نوێنەکەی وەك ئەوەی داوای ئەستەم بکات... ئەمە لەکاتێکدا لەناو ئۆتۆمبیل دا یاخود لەناو قاوەخانەدا، کاتێ نایەوێت بنوێت، بە ئاسانی ئەنوێت.

دەروونی پیس:

ئەم دەرونی مرۆڤە سەیرە، زۆر جار دەبینین کە داوای یارمەتی لێ دەکەین دەبێتە دوژمنێکی سەرسەخت لێمان، بەمەش ئەو پەندەی بەسەر دا دەچەسپێ کە دەڵێت: "ویستمان یارمەتیدەر بێ، کەچی بوە فیرعەون".

ئێمە هەر کەترساین لە شتێك و ویستمان خۆمانی لێ دوور بخەینەوە، دەبینین ئەو ترسە دەبێتە پاڵنەرێ بەرەو ئەو شتەی کە گەردکمان بوو خۆمانی لێ لادەین. کەواتە ڕەوایە بۆمان بڵێین: هەر کات (ویست و خواستی وشیار) ترسی چەپاند و سەرکوتی کرد، ترسەکە دەبێتە ئارەزوو... بۆیەکا ویستی وشیار لەکاتی خەودا لاواز بوو، ترس و سڵەمینەوەکان وەکو ئارەزووی قەتیس ماو بەدەر دەکەون، پێدەچێت کە (فرۆید) پەیی بەم ڕاستییە نەبردبێت ، چونکە گەر پەیی پێ بردایە، دەیتوانی بەشێوەیەکی جوانتر و ڕێك وپێك تر خەو پەرژێنی خەونە ئازار بەخشەکانی بکردایە، بێئەوەی پەنا بەرێتە بەر زۆر لەخۆکردن و شیکردنەوەی دروستکراو.

خەونە شەرمەزارکارەکان:

هەندێ جار مرۆڤ خەونی شەرمەزار کار دەبینێ، وەك چۆن خەونی تۆقێنەر دەبینێ... شەوی وا هەس، لەخەونی دا دەبینێ لە بەردەمی خەڵکێ زۆر دا لەسەر شەقامێ دانیشتوە و پیسایی دەکات، یان لە نێو قەرەباڵغییەکی زۆردا، دانیشتوە و "عەورەت"ی دیارە، ئنجا بەشەرمەزاریەوە لە خەو ڕادەپەڕێت.

دەگونجێت ڕاڤەی ئەو خەونانە بەوە بکەین کە ئەو کەسەی خەونەکەی دیوە، لە ڕۆژگارەکانی رابردووی دا توشی ڕیسواییەك بوە کە شەرمەزاری کردوە، لەکاتی بێداریشی دا جار لە دوای جار بیری دەکەوێتەوە، بەردەوام هەوڵیش دەدا لەبیری خۆی

بەرێتەوە، بەڵام بێسوودە، هەر چەندە ئەو بیەوێت لەبیری خۆی بەرێتەوە، ڕووداوەکە پتر بەهێز دەبێت تیای دا.

ڕەنگە ئەم ڕیسواییە لە خەونی دا بەشێوەیەکی جەفەنگ ئاسا دەربکەوێت، چونکە چاودێرە ڕەوشتی‌یەکەی ڕێگرە لەوەی ریسواییەکە چۆن بووە بەهەمان شێوە دووبارەی بکاتەوە، لەبەرئەوە بەشێوەیەکی سەرەتایی دێنێتەوە یاد، لەوکاتەش دا وەك منداڵی لێ دێ، شەرم ناکا لەوەی لەسەر شەقام دا پیسایی بکات یاخود لەبەر چاوی خەڵکی دا عەوردتی دەربخات...

پەراوێزەکانی بەشی دەیەم:

١. بنوارە: Eyessenek, sense, and nonasence Psychology, P 144

٢. بنوارە: Hadfield, Dreams and Nightmares, P 32

٣. بنوارە: Elexander, fundamentals of Psychoanalysis, p 150

٤. بنوارە: Hadfield, Op.cit. P32 - 33

٥. بنوارە: Ibid, P.30

٦. بنوارة: سينل، الحاسه السادسه، ل ٧١ ـ ٧٢.

٧. بنوارە: ھ.س، ل ٧٢.

٨. بنوارە: Hadfield, op.cit. p 88

٩. بنوارە: سلامة موسي، عقلي و عقلك، ل ٥٩.

١٠. بنوارە: Woodworth, study of Mental Life

١١. بنوارە: Humphrey, story of Mind, p 269

١٢. بنوارە: علي الوردي، شخصية الفرد العراقي، ل ٢٤.

١٣. بنوارە: Baudsuin, suggostion and Autosuuggestion, p 116.

بەشی پانزدەیەم:

خەواندنی کۆمەڵایەتی

ئەزموونێکی دەروونی:

لەساڵی (١٩٤٨)دا، ئەزمونێکی زانستیم لەخەواندنی موگناتیسی دا بینی کە دەلالەتێکی دەروونی گەورەی هەیە... ئەم ئەزمونە لە زانکۆی تەکساسی ئەمریکی بەڕێوەبرا، هەزاران قوتابی و چەندان تەماشاکار ئامادەی بوون، وەك لە یادیشم بێت، ئەو کەسەی بەو ئەزموونە هەستا خەوێنەرێکی بەناوبانگ بوو بەناوی (بۆلکا).

پوختەی ئەزمونەکەش ئاوەها بوو: خەوێنەرەکە، لەنێوان قوتابیەکاندا قوتابیەکی هەڵبژارد کە ئامادەباشیەکی گەورەی هەبوو بۆ خەواندن... ئەو خوێندکارەی هێنایە سەر تەختەی شانۆ و لەبەردەم ئامادەبواندا خەواندی، ئنجا وای ئاماژەی پێدا کەلە دوای لەخەو هەستانی، وتارێك بدات لەبارەی (دیدەوانی)یەوە، بەڵام ڕاستە و خۆ دەست ناکات بە وتارەکە، دوای ئەوە نەبێ کە خەوێنەرەکە پەنجە دەدات لە سەریەوە.

دوای ئەوەی لەخەوەکەی هەستا، ئێمە وامان هەست کرد کە ئیحائەکەی لەبیر چۆتەوە، بەڵام هەر ئەوەندەی خەوێنەرەکە دەستێکی دا لەسەریەوە، دەست بەجێ ئەدگارەکانی ڕوخساری گۆڕا و وادەرکەوت کە خۆی ئامادە دەکات بۆ وتاردان... ئنجا ڕوی کردە جەماوەرەکە و دەستی کردە دەربڕینی ڕستەگەلێلەستایش کردنی بزاشی دیدەوانی و بانگەشەکردن بۆی... هەرچەندە خەوێنەرەکە هەوڵی دەدا بێدەنگی بکات، قوتابیەکە زیاتر پێداگری دەکرد لە زیاتر وتاردان.

ئامادەبوان دەستیان بە پێکەنین و غەڵبەغەڵب کرد، هاواری بێدەنگ بونیان لێ دەکرد، ئەو گوێی نەدا بەهات و هاواریان، وەك ئەوەی بەهاندەرێکی نەستی بەهێز پاڵی پێوە بنرێ، بەردەوام بوو لەسەر وتاردان.... بەراستی ئەو لە جیهانێك دابوو جیاواز لەو جیهانەی ئێمەی تێدا بوین... ئۆقردیشی نەگرت تاکو ئەو ئەرکەی بەجێگەیاند کە لەساتی خەواندنەکەی دا پێی سپێردرابوو.. ئەم دیاردەیەی من دیتم، لە دەروونناسی دا

بە (ئاماژەی پێدانی دوای خەواندن) ناوزەد دەكرێ... فرۆید ئاگای لەم دیاردەیە هەبووە، هەر ئەمەش پاڵی پێوە نا بۆ دۆزینەوەی ئاوەزی ناوەكی لە مرۆڤدا... دەڵێن ڕۆژێك كابرایەكی بینیوە كە خراوەتە ژێر كاریگەری خەواندنی موگناتیسی و دواتر ئاماژەی پێ دراوە كە لەدوای ئەوەی لە خەوە موگناتیسی‌یەكەی وە ئاگا دێتەوە، هەر كە گوێی لە (كۆكە)ی ئەو كەسەوە بێت كە خەواندویەتی، دەست بەجێ پەنجەرەكە دەكاتەوە...

ئەو كابرای خەوێنرابوو، وە ئاگا هاتەوە و هیچ ئاگاداری ئەو ئاماژدیەش نەبووە كە لەكاتی خەواندنەكەی دا پێی دراوە، بەڵام هەر ئەوەندەی گوێی لە (قۆزەی خەوێنەرەكە) بوو دەست بەجێ پەنجەرەكەی كردەوە، بێئەوەی خۆیشی بزانێت بۆچی ئەو كارەی كرد.[٢]

لەڕاستی دا، كاریگەری ئاماژە پێدانی خەواندن، تەنها لەساتە ڕاستەوخۆكانی دوای هەستان لەخەوە موگناتیسی‌یەكە كورت هەڵناهێرێ... بەڵكو ئەو كاریگەریە بۆ ماوەیەكی درێژتر دەمێنێتەوە ، كە لەوانەیە بگاتە چەندین مانگ و تەنانەت چەندین ساڵ.

گریمان كەسێكمان خەواند و، ئاماژەی ئەوەمان پێدا كەساڵێك دوای ئەوەی لەم خەواندنە هەڵدەستێتەوە، لەسەر شەقام و لەبەر چاوی مەردوم دا سەما بكات،لەپاش ئەوەی كاتژمێرە گەورەكەی شار دوانزەجار لێدەدات ... بۆیە كاتێك ساڵكە تێدە پەڕێ و كاتژمێرەكە دوانزە جاران لێدەدات ،و وادەی سەما كردنەكە هاتە پێشەوە دەبینین ئەو هاوڕێیەمان هەست بە حەزێكی زۆر دەكات لەسەماكردن ،لە هەر جێیەكدا بێت.

هەر چەندە لەوانەیە ئەو هەست و ئارەزووەی لەبەر خەڵكی بشارێتەوە، بەڵام هەر چۆن بێت هەست دەكات حەزی لەسەماكردنە، ناش حەوێتەوە تاكو بەهەر شێوەیەك بێ ئەو ئارەزووەی بەدی دێنێت... ڕەنگە هەر هەڵێك بقۆزێتەوە تاكو بەر بەردڵا بكات بۆ شان و ملی، یان بۆ ورگ و كەمەری، تا بە ئارەزوو بلەرزێن و سەما بكەن... ئنجا دوای ئەوەش هیچ دودڵ نیە لەوەی بەڵگە و پاساو بهێنێتەوە بۆ ئەو سەما و جموجۆڵە پوچ و بێتامەی.

مەغزای ئەم دیاردەیە:

لەراستی دا زۆر سەیرە،کاتێك مرۆڤێکی ژیری بەئاگا دەبینین، ڕۆلەکردنی کارێك دەکات بەجۆرێکی خۆنەویست و بێئەوەی هۆکەیشی بزانین... لێرەدا (فرۆید) دێت و دەڵێت مەسەلەکە هیچ سەیر نیە.. بەڕای (فرۆید) زۆربەی کارەکانمان بەو جۆرە بەڕێوە دەچێت، بەڵام ئێمە هەوڵ دەدەین بیشارینەوە یاخود پاساوی ماقوڵی بۆ بدۆزینەوە، بۆیە لای خەڵکیش وا دەردەکەون کە کاری ژیرەکان بن، ئەمە لە کاتێك دا ئەو کارانە لە کاری شێتەکانەوە نزیك ترن.

ئێمە هەندێ جار،کەسێك بۆیەکەمجار دەبینین و هەست دەکەین زۆر ڕقمان لێیەتی، حەز ئەکەین بچین یەخەی بگرین و تێری بکەین لە شەق و شەپازلە (دەربڕینی وەرگێڕ)، ئەمە لەکاتێکدا پێشتر نەمان ناسیوە، هیچ دوژمنایەتیەکی پێشوەختیشمان لەگەڵی دا نەبوە، دەی کەواتە بۆچی ڕقمان لێیەتی؟!

(فرۆید) لای وایە بۆیە ڕقمان لێیەتی چونکە ئەو کەسە کەسێکی تری بەیادماندا هێناوەتەوە کەئێمە ڕقمان لێیەتی ئەم یاد خستنەوەیەش نەستیە و لە ئاوەزی ناوەکیەوە هەڵدەقوڵێت و هیچ پێوەندیەکی نیە بە بیرکردنەوەی لۆژیکی یاخود بە خۆشەویستی هەقەوە... وەك هەندێ جار وا پڕوپاگەندە دەکەین. دەتوانین ڕقە کۆنە شاردراوەکانی نێو ئاوەزی ناوەکی بە ئاماژەدانی دوای خەواندن بچوێنین، گەر کەسێك ئازارت بدات و نەتوانیت تۆڵەی لێ بکەیتەوە، ئارەزوی تۆڵەکردنەوە لە قوڵایی دەرونت دا قەتیس دەبێت، بۆیە هەر ئەوەندەی کەسێکت بینی لە هەر ڕویەکەوە لەو کەسە بچێت کە ئازاری داویت، ئەوا بێ ئەوەی بەخۆت بزانیت ئارەزوووی تۆڵەکردنەوەت پێوە دەردەکەوێت.

خەڵکی جۆراوجۆرن و جیاجیان لە ڕادەی بەدەنگەوە چوونی پاڵنەرە نەستیەکانیان دا، هەندێکیان بێشەرمانە بەدوی دا دەچن، بەڵام هەندێکیتریان تاکو قایل مەندی خەڵکی وەرنەگرێت بەدوی پاڵنەرە نەستەیەکەی دا ناچێت.

هەروەها خەڵکی لەشێوازی کارکردنیش دا جیاوازن، هەندێکیان پەنا دەبەنە بەر دەست، تاکو زللەی پێ بوەشێنێت یاخود قاچ تاکو شەقی پێ بوەشێنێت. ئەمانەش خەڵکی هیچ و پوچن... بەڵام روناکبیرەکان پەنا دەبەنە بەر بەڵگە (ئەقڵی و نەقڵییەکان) و لەوێوە هێرش دەکەنە سەر ئەوانەی ڕقیان لێیانە، و لەوانەشە زیاتر مەترسیدار و لەسنور دەرچوو ناچیزەش بن،

لەوانەیە یاسای سزای لێدان بە دەست بدات ، یان خەڵکی نارەزایی لێ دەربڕن، بەڵام لە لێدان بە بەڵگە ئەقڵی و نەقڵییەکان دا یاسا و نارەزایی کۆمەڵایەتی سوودی نیە. لەبەر ئەوەشە دەبینین ، رۆشنبیری ناچیزە دەست درێژی دەکاتە سەر خەڵکی، بێئەوەی کەسێك لە ڕێکەی دا بوەستێ... ئنجا دوای ئەوەش شەرمناکات گەر بڵێ لە کارەکانیدا بەگوێرەی داخوازی خودا و پێغەمبەرەکەی ، یاخود بەگوێرەی داخوازی بەرژەوەندی نەتەوە و نیشتمان بەرێوە دەچێت.

ئاوەز و ڕەفتار:

(فرۆید) دەڵێت: ئاوەزی مرۆ، وەك ئەو کێوە بەفرینانە وایە کە لە ئاوە جەمسەریەکانی زەویدا لەنگەریان گرتووە، ئەو شاخەبەفرینانە (نۆ لەسەر دە)ی بەشەکانی لە ژێرئاو دا دەشارێنەوە، تەنها (یەك لەدە)ی بەچاو دەبینرێت و دەردەکەوێت... ئەوەش یانی بەشە شاردراوەکانی ئاوەز کە بڕیار لە سەر ڕەفتاری مرۆڤ دەدەن.... بەشە دیاردکەیشی تەنها ڕوکارێکە مرۆڤ هەوڵ دەدات ڕەفتارە ڕیزپەڕەکەی خۆیی پێدابپۆشێ.

توێژەرانی ئەمڕۆ جیاوازیەکی بنچینەیی نابینن لە نێوان (ژیر و شێت) دا، ئێمەی هۆشمەند و ژیرانیش کە دەمدرێژی دەکەین بە گوتەی بریقەدارەوە، لەگەڵ شێتەکانی شێتخانەکاندا هیچ جیاوازیەکی جەوهەریمان نیە، بەڵکو بەتەنها لە پلە دا جیاوازین [٣]

هەمووومان مل کەچ و گوێرایەڵی ئەو هاندەرانە دەبین کە لە ئاوەزی ناوەکیمانەوە هەڵدەقوڵێن، ئەوەندە هەیە پاساویان دەدەین و دایان دەپۆشین، بەڵام شێت ئەو توانای

پاساودان و داپۆشینەی نیە، بەڵکو بەبێ پێچ و پەنا بەدوی هاندەرە نەستیەکانی دا دەچێت..[٤]

خەڵکیش پێی پێدەکەنن و بەردی بۆ دەهاوێژن... ئەگەر خەڵکی بیانزانیایە ئاوەزی ژیرەکانیش چی تێدا حەشار دراوە، بەوانیش پێ دەکەنین....

کەواتە هۆزانڤانە عارەودکەش ڕاستی کردوە کە دەڵێت:

وکل الناس مجنون و لکن — علي قدر الهوي اختلف الجنون

یانی (هەموو خەڵکی شێتن، بەڵام بەڕادەی ئارەزوەکانیان لەشێتیەکەیاندا جیاوازن).

ئاوەز و کۆمەڵگە:

جێگەی ئاماژەپێدانیشە کە بڵێین، ئەو سنوردەی لە نێوان ژیرێتی و شێتی دایە، کەوشەنێ ئیعتباریە و بەگۆڕانی بەها کۆمەڵایەتیەکان ئەویش دەگۆڕێت... لەوانەیە کەسێکی بەڕێزی لای ئێمە لە دیدی کەسانیتر دا بەشێت حساو بکرێ... ئەگەر یەکێ لەو خۆبەشێخ کردوە سمێڵ بادراوانەی لای خۆمان بچنە نێو کۆمەڵگەیەکی شارستانی و پێشکەوتووەوە، ئەوا خەڵکی دەیخەنە بەر خۆیانەوە و دەیبەن بۆ شێتخانە و خۆیانی لێ رزگار دەکەن.

تایبەتمەندی (ژیر) ئەوەیە لە بەها کۆمەڵایەتیەکان تێ دەگات و دەزانێت چۆن خۆی لادەدات لەوەی پێکدا بدەن... یاخود بەدەربڕینێکیتر: شێتە بەڵام حەز ناکات شێتیەکەی دەربخات[٥].

کۆنترۆڵی پاڵنەرە نەستیەکانی خۆی کردووە بەڵام هەرکە هەلی دەستکەوت، وەکو شێت پەل دەهاوێ بۆ تێرکردنی ئارەزودکانی.

ڕۆژێکیان بەبازاڕی کوتاڵ فرۆشەکاندا گوزدرم دەکرد، شەڕێکی زۆر سەختم تێدا بینی، هەندێ لە کوتاڵ فرۆشەکان مقەستە ئاسنینەکانیان بەدەستەوە گرتبوو، دەیانـدا

لە تەوقی سەری هاوڕێکانیان... لە ڕاستی دا شەڕێکی شێتانە بوو، هیچ بەربەستێکی ئەقڵی ئامادەگی نەبوو تیای دا، ئێمەکاتێك لەو جەنگە و هاوشێوەکانی دەکۆڵینەوە کە ئەمرۆ لە بازاڕەکانماندا ڕوو لە زیاد بوونن، پێویستە لە سروشتی ئەو بەها کۆمەڵایەتیانەش بکۆڵینەوە کەلە کاتی جەنگ دا بەسەر ئاوەزی خەڵکیدا زاڵن... ئەو بەهایە ڕێزی پیاوێ ناگرێت ئارامگرێت و وەڵامی سووکایەتی بە سووکایەتیەکی هاوشێوە و خراپتر نەداتەوە، هەر لەبەر ئەوەش دەبینین، شەڕ بە وشەیەکی سادە یاخود بە جوڵەیەکی نائەنقەست دەست پێ دەکات، ئنجا هێدی هێدی سەخت دەبێت، تاکو دەگاتە ئەوەی هەندێ جار بەرەنجام و چارەنوسەکەی نەزانرێ "دەربڕینی وەرگێڕ".

کە شەڕەکەش تەواو دەبێ ،خەڵکی دەست دەکەنە باسکردنی شەڕەکە و قارەمانەکانی، یەکێك بە ترسنۆك و (بێغیرەت) دەدەنە قەڵەم و کەسێکیتریش بە (شێر) و ئازا ناو دەبەن، جا کەسی یەکەم بێئەرزش و دووەم بە ڕێز سەیر دەکەن... بەو جۆرە خەڵکی هان دەدەن تاکو لە هەر شەڕێك داکە دەیکات ببێتە شێرێکی دڕندە.... کابراش بێئەوەی هەست بکات، دەبینێ بەشێوەیەکی نەستی بەرەو ئەو ڕێگەیە پاڵ دەنرێ...

هەندێ لە ڕووەکانی ململانێی دەروونی:

مرۆڤ هەست بە دڵخۆشی و شادومانی دەکات، کاتێ ئارەزوە خەفەکراوەکانی و بەها کۆمەڵایەتیەکان پێکەوە دەگونجێنێ... ئەگەر ڕقی لە یەکێك بێت و پاشتر ببینێ بەها کۆمەڵایەتیەکانیش پشتگیری دەکەن لە ئازاردانی ئەو کەسە دا، ئیدی بە دڵنیاییەوە ڕوو لە ئازاردانی ئەو کەسە دەکات، وەك ئەوەی کارێکی خێرخوازی بکات.

ئەمەیە هۆکاری ئەو ستەم و زوڵمە ترسناکانەی لەنێو خەڵکی دا دەی بینن، چونکە کاتێك، ستەم دەکەن ،نەویژدان دەیان گێڕێتەوە و نەترسان لە خودا.

ویژدان لەمرۆڤ دا بێدار نابێتەوە، لەکاتێك دانەبێ کە ئارەزودکانی کەسەکە و بەها کۆمەڵایەتیەکان پێچەوانەی یەکتر دەبن، لەو کاتەدا ئیدی مرۆڤ تاڵاوی پەشیمانی

دەچێژێ، ئەمە ڕویەكە لە ڕووەكانی ململانێی دەروونی. ڕویەكی دیكەی ململانێی دەرونی لەو كاتەدا دەبێ كە خودی بەها كۆمەڵایەتیەكان پێچەوانەی یەكدی دەبن.

تێبینی دەكرێ ،بەها كۆمەڵایەتیەكان لەیەك كۆمەڵگەدا هەموویان بەیەك شێواز نین، جاری وا هەیە مرۆڤ لە ماڵەوە جۆرە بەهایەك دەبینێ، كەچی لەبازاڕ یان قاوەخانە یان قوتابخانە و هتد...، جۆرەبەهایەكیتر دەبینێ، لەو كاتەدا دەكەوێتە ژێر كاریگەری چەندین جۆر ئیحائی جیاوازەوە، لەوانەشە (ئاوەزی ناوەكی) ئەو كەسە جمە بكات لە ئارەزووی جۆراوجۆر، نەزانێت كام لایەنەیان بگرێ.

بۆ نمونە ئەو پیاوە وەربگرە كەلەماڵەوە بەلوت بەرزیەوە دێتە دەرێ، تۆ وادەزانیت یەكێكە لەو كەسە خاوەن ئەقڵانەی، كە لەدوای بیركردنەوەیەكی هاوسەنگ ولۆژیكی ساغ نەبێ هیچ كارێ ناكەن.. تۆ نازانیت ئەو كەوتۆتە ژێر ركێفی ئەو ئامۆژەدانە نەستیەی كە لەماڵەوە دایكی یاخود ژنەكەی یا خود یەكێك لە ئەندامانی خێزانەكەی سەپاندوویانە بەسەری دا... كەواتە ئەو بەرەو ئەو ئامانجە دەچێت كە لە ماڵەوە بۆی دانراوە، لە دنیاشدا جگە لەو ئامانجە هیچیتر ناناسێت.

لەو كاتەدا دووچاری ململانێی دەروونی دەبێت، كۆمەڵگەی دەرەكی داوای شتێكی لێ دەكەن و، كۆمەڵگەی ماڵەكیش داوای شتێكیتری لێ دەكەن، زۆر جار لە ئەنجامی ئەم ململانێیەوە دەكەوێتە نێو جوداكاری كۆمیدیەوە، ڕەنگە بە ڕوانگەیەكی جیاواز لە ڕوانگەی خەڵكیتر سەرنجی مەسەلەكان بدات، هەوڵیش دەدات ئەو دوو ڕوانگەیە پێكەوە بگونجێنێ ـ ئنجا جارێ سەركەوتو دەبێت و جارێكیتر شكست دێنێ، لە هەوڵەكەی دا.

دەیەوێت ببێتە وەزیر:

باوای دابنێین ، كابرایەك ژنێكی هێناوە كە لەخۆی بەرزترە لە پلە وپایەدا، هەمیشە ئەم ژنە بەسوك سەیری دەكات و بچوكی دەكاتەوە و پێی دەڵێ: (ئەم گەمژەییە چیە لەتۆدا؟ ئایا فلان یان فیسار نابینی بوونەتە وەزیر، تۆش هەر لە سەر وەزیفە هیچ و پوچەكەت ماویتەوە).

ئەم ژنە، شەو و ڕۆژ ئەو قسەیە بۆ مێردەكەی دووپات دەكاتەوە... كابراش لە وەڵامیدا دەڵێت: (دواترده زانیت من كێم، كەمێك ئارام بگرە!) كە لەماڵیش دەردەچێت مێشكی پڕ بوە لەو ئیحائە بۆگەنە... بۆیە دەبینی لە دنیا دا هیچ نازانێ جگە لە هەڵپەكردن بۆ پۆستی وەزاری، بۆیە هەمیشە خۆی لەم گەورە دەستەڵاتدار و ئەو گەورە دەستەڵاتدار نزیك دەكاتەوە، ئامادەشە هەموو دنیا هەڵگێڕێتەوە بەسەر خەڵك دا، لەپێناوی بەدەست هێنانی ئەوەی دڵی دەیخوازێ، یان ئەوەی ژنە بەڕێزەكەی بۆی هان دەدا.

بەو جۆرە ،بیركردنەوەی ئەو پیاوە لە چوارچێوەیەكی بەرتەسك دا گەمارۆ دەدرێ، لە هەموو كردار و گوفتاری دا تەنها یەك ئامانجی هەیە، ئەویش ئەوەی ژنەكەی وا لێبكات پێی قایل بێ، گرفتی ژنەكەیشی لەوە دایە كە ئەگەر نەبێتە وەزیر پێی ڕازی نابێ، چونكە ئەم دەیەوێت لەبەردەم هاوڕێكانیدا شانازی بكات بەمێردە مەزنەكەیەوە، دەخوازێت مێردەكەی فەرمانكار و قەدەغەكار بێ، بەئارەزووی خۆی و ئارەزووی ژنەكەیشی لەپێشیەوە ،خەڵكی لەكار بخات و پۆست بەهەندێ خەڵكیتر بدات!!.

هەندێ نمونەیتر:

تكا دەكەم لە خوێنەر بەو كابرایە پێنەكەنێت، چونكە گەر خوێنەر دەروونی خۆی شی بكاتەوە، دەبینێ زۆر جیاواز نیە لەو پیاوە، لەوانەیە حەزی لەوە نەبێت ببێتە وەزیر، بەڵام هەر چۆن بێ لە تەماح خاڵی نیە، لەوانەیە لەبری ئەوە حەز بكات ببێتە پۆلیس، پۆلیس لای هەندێ خەڵك پلەیەكی بەرزی هەیە.

هەندێ جار مرۆڤ لە گوندێ بچكەڵەدا پێدەگات، لەو گوندە دا خەڵكی بەو چاوەوە سەیری پۆلیس دەكەن، كەئێمە سەیری وەزیری پێ دەكەین، لەوێ پۆلیس فەرمانكارە و قەدەغەكارە، سزادەر ولێبوردەیە، بێئەوەی چاودێری بەسەرەوە بێ... كەسێ لەگوندێكی ئاوها دا پێگەشتبێ، باوكی یان دایكی یان هەندێ لە ئەندامانی هۆزەكەی، لەوانەیە داوای لێ بكەن هەوڵی پلە و پایەی بەرز بدات... جا هەر كەس داوای بەرزێتی بكات ئەبێ شەونخونی بچێژێ!

هەر تەماحێكی مرۆیی پێویستە لە پشتی ئیحایەكی نەستیەوە خۆی بشارێتەوە، ئەم ئیحایەش بەسروشت كۆمەڵایەتیە... مرۆڤ حەز دەكات لە دیدی كەسێكدا یاخود كۆمەڵە خەڵكێكدا بەرز بێت، چونكە بەرزێتی هیچ سودی نیە ئەگەر كەسانێك بۆی نەڕوانن و پێی سەرسام نەبن.

جادوی وشە ڕەفتەنیەكان:

لەوانەیە وشەیەكی ڕەفتەنی كەسێك بیكات و لە ئاوەزی مرۆڤ دا ببێتە ئاماژەیەكی بەهێز، دەبینی مرۆڤ ئەو وشەیە هەڵدەگرێ و كاری پێ دەكات، هەموو ژیانیشی دەبێتە زنجیرەیەك هەوڵ دان بۆ بەدی هێنانی ئەو مەبەستەی لەو وشە ڕەفتەنیە دا هاتوە.

پیاوێك بەلای قەسابێكدا تێدەپەڕێت و دەبیستێ سەرزەنشتی هەندێ ئەو كەسانە دەكات كە گۆشتی لێ دەكڕن، ئەو كەسانەی گۆشتی كەم دەكڕن بۆ ماڵەوەیان، ئەمەش لە دیدی قەسابەكەدا چروكیە و خوداش و پیاوەتیش پێی رازی نین.... ئەم قسەیەی كابرای قەساب كاری كردە سەر ئەقڵی ئەم پیاوە... بۆیە هەر جارێ گۆشتی دەكڕی خووی گرتبوو بە كڕینی گۆشتی زۆرەوە.

بەمەش فشاری خستبوە سەرخۆی، چونكە خێزانەكەی پێویستیان بەو ڕێژە زۆرەی گۆشت نیە، بەڵام دەیەوێت لای خەڵكی بەدەست گوشاد و سەخی بناسرێ، ئیتر گوێ نادا بەوەی، ڕۆزیە كەمەكەی، ڕۆژ لەدوای ڕۆژ لەو پێناوەدا بەهەدەر بدات.

یەكێكی دیكە لەوبەسەرهاتانەی لەبیرم ناچنەوە، چیرۆكی بێوەژنێكی بەساڵاچوو بوو كە لە گەڕەكە كۆنەكەماندا دەژیا، ڕۆژێ یەكێك لە دراوسێكانی جنێوی بەم بێوەژنە پیرە دابوو، بەوەش تۆمەتباری كردبوو كە ماڵی ئەو بێوەژنە نازانن چێشت لێنان چیە و، مەنجەڵی تێدا نەخراوەتە سەر ئاهر.

ئەم تەشەرە خاڵی وەرچەرخان بوو لە ژیانی بێوەژنەكەدا، بۆیە زۆرینەی وتووێژەكانی بوە باسكردنی چێشت لێنان، ئەو دەیەویست بۆ خەڵكی بسەلمێنێت كە ئەویش وەك خەڵكی چێشت لێ دەنێت و ئەوەی ژنەدراوسێ دەست درێژی كارەكە گوتی درۆی درۆ بوو... من خۆم هەموو بەیانیەك دەمبینی زەمبیلەیەكی بەدەستەوە بوو

دەچوە بازاڕ، جا کە دەگەڕایەوە دەستی دەکردە باسکردنی گرانی نرخی گۆشت و سەوزە بۆ دراوسێکانی. زۆر جار قسەکانی خۆی دەبڕی و بەپەلە ڕوی دەکردە ماڵەوە و وای نیشان دەدا کە دەیەوێ چێشت ساز بکات... ماوەیەکی درێژ ئەم بێوەژنە بەو شێوەیە بوو، تاکو وای لێهات لە دنیادا هیچ مەبەستێکی نەبوو جگەلە بەدرۆخستنەوەی تەشەری دراوسێکەی.

لەنهێنییەکانی سروشتی مرۆڤ:

چیرۆکی ئەم پیرەژنە نهێنییەکی گەورەمان بۆ دەردەخات، لە نهێنییەکانی سروشتی مرۆڤ... تۆ کە مرۆڤێکت بە لەکە و تۆمەتێکی ناشیرین تۆمەتبار کرد، دەبینی بە توڕەیی دەخرۆشێت و هەوڵ دەدات لە هەموو ڕێگەیەکەوە خۆی پاك و بێبەری بکات لەو تۆمەتە، تەنانەت ڕەنگە بەو هۆیەوە سەراپای ژیانی بگۆڕێت...

لەوانەیە پیاوێ هاوڕێیەکی لە جڤاتێك دا و لەبەردەمی خەڵکی دا پێی گوتبێ تۆ ترسنۆکیت... دەبینی ئەو کابرایە هەموو شتێ لە دنیا دا لەبیر دەکات، جگە لەوەی پێچەوانەی ئەو قسەیە بسەلمێنێ، هەموو هەوڵێکیش دەقۆزێتەوە تاکو ڕادەی ئازایەتی و دلێر و بەهێزی شان و باهۆی خۆی تیادا دەربخات.

لەگەڵ ئەوەشدا ئێمە ناتوانین نکۆڵی لە جیاوازی خەڵکی بکەین لەم ڕووەوە، هەندێ کەس هەیە کەمتر لەکەسانی تر دەکەوێتە ژێر کاریگەری وشە ڕەفتەنیەکانەوە. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا وشە ڕەفتەنیەکان بەسووك نازانێ و بەهەر جۆرێ لەجۆرەکان لەیادەوەری دا دەمێنێ ... دەگونجێت بڵێین هەر چەندە مرۆڤ کامڵتر و پێگەیشتووتر بێت و داناتر بێت، کەمتر دەکەوێتە ژێر کاریگەری ئاماژەدانی کۆمەڵایەتییەوە... خوداش هەرگیز مرۆڤێکی دروست نەکردوە پێگەیشتن و دانایی کامڵ بێ.

خود و کەسانی دی:

توێژینەوە کۆمەڵایەتیە تازەکان لایەنگری ئەم قسەیەن کە دەڵێ: خودی مرۆ لە بۆشایی دا هەڵنەواسراوە، بەڵکو پێوەندیە بە تینی هەیە لەگەڵ ئەو بۆچوونانەی

کەسانی دیکە دەربارەی هەیانە... تۆ هەست دەکەیت خەڵکی سەرنجت دەدەن، بۆیە بەو بەهایانە خۆت ڕوکەش دەکەیت کە خەڵکی تۆی پێ دەپێون، جا ئەگەر خەڵکی بەچاوی سەرسامی سەیریان کردیت، یاخود خۆت پێت وابوو بەو چاوە سەیرت دەکەن، لووتت بەرز دەکەیتەوە و، وادەزانی بوویتە مەزنە پیاوێکی بەڕێز...

خود و کەسانی دیکە، وەکو مامۆستا (کولی) دەڵێت: "دووڕووی یەك ڕاستین و پێکڤە لەدایك دەبن، کەواتە خودبوونی نابێ، بێ بوونی وێنەیەکی کەسانیتر کە سەرنجی خودەکە بدات"[٦]

کەواتە ئەو کەسە هەڵەی کردوە کە پێی وایە هەرگیز خود گرنگی بەکەسانیتر نادات... چونکە گرنگیدان بە کەسانیتر مەرجێکی پەیوەستە بۆ دەرکەوتنی خود لەمرۆڤ دا.. وەلێ ئەم گرنگی پێدانە لە نێو نەست دا حەشار دەدرێت، ئیدی خاوەنەکەیشی بەهەڵە، واگومان دەبات کە بوونی نیە.

لەوانەیە کەسێك دەمدرێژی بکات و بڵێ تەنها لەبەر خودا هەقیقەتی خۆش دەوێ و هەق بەسەر خودی خۆیشی دا هەڵدەبژێرێت... ئەمەش درۆ و ڕوپاماییە لە زۆربەی کاتدا... هەر ئەو کەسە بەر لە هەموو شتێ خۆی خۆش دەوێ، وەلێ ئەو خودەی ئەم خۆشی دەوێت لە سەر بنەمای تێڕوانینی خەڵك بۆی دروست بوە... کاورای دەشتەکی ڕەنگە لەسەر یەك فلس بتکوژێ.. ئەمەش لەکاتێکدا فلسەکەی بەتۆپزی لێ بسەنی، چونکە لەو کاتەدا پێی وایە لە دیدی خەڵکی دا لاوازە... کەچی هەندێ جاریتر هەمان کابرای دەشتەکی هەموو ماڵ و سامانی خۆی لەپێناوت دا خەرج دەکات یاخود لەپێناوت دا خۆی بەکوشت دەدات... نهێنی ئەمەش لەوە دایە، کە کابراکە شانازیەك لەو پارە و پول سەرف کردن و خۆبەکوشت دانە دا بەدی دەکات و پێی وایە هۆزەکەی بەستایش و سەرسوڕمانەوە باسی دەکەن.

هەر مرۆڤێکیتریش بگری هەر وایە، هەندێ جار گوێبیستی گوفتار و پڕوپاگەندەکانی دەبیت و پێت وایە لە ڕەفتارەکانی دا لۆژیکییە، کەچی لەراستی دا کەوتۆتە ژێر کۆنترۆڵی ئەو ئامۆژدانەی کە لەماڵەوە یاخود لە دیوان یان قاوەخانە و بازاڕ دا بەسەری دا سەپێنراوە...ئەو خەوتوە و تۆیکە بەبێداری دەژمێریت...تەنانەت

زۆر جیاواز نیە لەو كابرا داماوەی كە ئاماژەمان پێدا لەكاتی خەواندنەكەی دا تا لەكاتێكی دیاری كراو دا سەما بكات... ئنجا كاتێ ساتەوەختی دیاریكراوی سەماكەی هاتە پێشێ دەستی كردە لەرزاندنی شان و كەمەری بێ‌ئەوەی شەرمێ بكات!!.

بێهودەیی ئامۆژگاریە بالاكان:

لەدێرزەمانەوە واعیزەكان راهاتوون لەسەر رۆكردنی ئامۆژگاری گەلێ بەنرخ و بالا بەسەر گوێگرە بەرێزەكاندا... گوێگرەكانیش بەتامەزرۆییەوە گوێیان بۆ دەگرن، ڕەنگە لەدوای تەواوبونیشی بە واعیزەكە بێژن: (ئافەرین، خودا بە فەرت كات)... بەلام هەر كە لە جێگەی ئامۆژگاریەكە چونە دەرێ دەگەڕێنەوە سەر ئاینە كۆنەكەیان... و زۆر جاریش خودی واعیزەكەش لەگەڵیاندا دەگەڕێتەوە سەر ئاینە كۆنەكە!!

هۆكاری ئەمەش ئەوەیە كە مرۆڤ لەرەفتاری دا شوێن ئەو ئاماژانە دەكەوێت كە بەها كۆمەلایەتیەكان ئاراستەی دەكەن. بە دەربرینێكیتر: كارێ دەكات كە خەلكی لێیان دەوێت... جا گەر واعیزەكان ئامۆژگاری و ئاراستەكاریەكانی پێغەمبەران و ئەولیاكانی بدەنێ، لەبەریان دەكات، لەوانەیە لەكاتی پێویست دا ئەو ئامۆژگاریانە بگوێزێتەوە بۆ كەسانیتر، بەلام هیچ سڵ ناكاتەوە لەوەی پێشێلی ئاراستەكاریەكان بكات، هەر كات هەستی كرد لە مل كەچ بونی دا بۆ ئەو ئاراستەكاریانە سوكایەتی تێدایە.

لەمێژە عارەو گوتویانە (ئاگر باشترە لە ناتەواوی و لەكە)، تا ئەمڕۆكەش زۆربەیان هەر وا دەلێن.

كابرایەك ئاشنامە، یەكێكە لەو كەسانەی زۆرترین رەخنە لە مارەیی زۆر و گران دەگرن ئەو وا دەبینێ مارەیی گران زیان لەكۆمەلگە دەدات وسیستەمی خێزان دەرمێنێ... زۆربەی جار باسی شووكردنی (فاتیمەی كچی پێغەمبەر)ی دەكرد كە چۆن مارەییەكەی زۆر كەم بووە... وا دیارە ئەم قسانەی لەوتاربێژانی سەربلندگۆكانەوە بیستبوو، وەكو توتی دەیگوتەوە.

ئنجا سەرە هاتە سەر مارەكردنی كچەكەی خۆی، كەچی هەر ئەو كابرایە داوای مارەیی گرانی كرد، تەنانەت بەرادەیەكی زۆر سەیر، سەرنجی وردەكاریەكانی

تەدارەكەكەی دەدا... ئەو ئیشەشی هیچ جێگەی لۆمە نیە... چونكە لەو كاتەدا لە ژێر كاریگەری ئەو ئاماژەدانە بەهێزە دابووە كە لەلایەن ژنە بەڕێزەكەیەوە لەماڵەوە سەپێنرابوو بەسەری دا.

ژنەكەی گەرەكیەتی بەتەدارەك و شوكردنی كچەكەیەوە شانازی بكات لای هاوەڵ و هاودەمەكانی، كچەكەیشی بەڕۆڵی خۆی حەز ناكات لە هاوشانەكانی خۆی كەمتر بێت لەمەسەلەی مارەیی دا... برادەرەكەشمان ناتوانێ دەرباز بێ لەو چوارچێوە فیكریەی كە ژینگە تایبەتەكەی پێیەوە پابەندیان كردوە.

پوختەی قسان:

لەوەی رابورد ئەوەمان دێتە چنگ، كە مرۆڤ لە ژیانی كۆمەڵایەتی دا وەك كەسێك وایە لە ژێر كاریگەری خەواندنی موگناتیسی دابێت... خەوێنەری سەرەكیش كۆمەڵگەیە، بە هەموو ئەو بەها و نەریت و ئاماژە هەمەڕەنگانەوە، كە تیای دان.

كەواتە پێغەمبەری خودا ڕاستی فەرموە كە دەڵێت:

(خەڵكی نوستون، كە مردن وە ئاگا دێنەوە).

پەراوێزەکانی بەشی یانزدە:

١ـ ئەم بەشە و بەشی دواتر، لەدەست نوسێکی نوسەرەوە وەرگیراوە بە ناوی (الشخصية البشرية).

٢ـ بنوارە: Life Magazine, Vol 22. No.6, p 69

٣ـ بنوارە: سلامة موسي، عقلي و عقلك، ل ١٣٤.

٤ـ بنوارە: Lewis, psychiatric Movement, p 167

٥ـ بنوارە: Young, Personality, P 765

٦ـ بنوارە: Dawsonand Getty, Sociology. P 85

بەشی دوانزدەیەم:

خەونە کیشۆتیەکان

خۆش ویستنی خود:

لەبەشی پێشوودا، باسمان لەوە کرد کەمرۆڤ خۆیی خۆش دەوێت و دەخوازێت لەدیدی خەڵکی دا پلە و پایەی بەرز بێت... خوداوەند بەدەگمەن نەوێ مرۆڤێکی دروست نەکردوە کە خۆیی خۆش نەوێت و هەوڵی بەرز بونەوەی خۆی نەدا.

خەڵکی لە ئاقار سروشتی ئەم حەزی بەرز بونەوە کۆمەڵایەتیەدا جیاوازن. هەیانە دەخوازن لە ڕوی پاڵەوانێتی جەنگیەوە لە دیدی خەڵکی دا بەرز و گەورە بن... هەشیانە ئارەزووی ناوبانگی زانستی یان پلە وپایە یان ناوبانگی ماڵ و سامان و ... هتد دەکەن. هۆکاری ئەم جیاوازیەش دەگەڕێتەوە بۆ جیاوازی ئەو بەها و پێوەرانەی کە ژینگە کۆمەڵایەتیەکان لە هزری تاك دا دەیچێنن... بەمەش گرێیەکی دەروونی لەو تاکەدا دروست دەبێت، ئیدی بەهەموو شێوەیەك هەوڵی بەدەست هێنانی ئەو بەهایانە دەدات.

ئەگەر ویستت کلیلی کەسێتی هەر کەسێ بدۆزیتەوە، ئەوا بگەڕێ بە دووی ئەو گرێیە دا کە بەسەر دەروونی دا زاڵە.. ئیدی کەم و زۆر سەرکەوتوو دەبێت لە مامەڵەکردن لەگەڵی دا یان لە ئاراستەکردن و قەناعەت پێکردنی دا.

ئاژەڵی کۆمەڵایەتی:

لەبەردا مرۆڤ ناونرابوو (ئاژەڵی کۆمەڵایەتی) [1]

گومانیان وا بوو، ئەقڵ کردارە جۆراوجۆرەکانی مرۆڤ ئاراستە دەکات... کەچی بەم دواییانە ناراستێتی ئەم بۆچونە دەرکەوت.

ڕاسترە گەر مرۆڤ ناو بنێین (ئاژەڵی کۆمەڵایەتی) لەبری (ئاژەڵی ژیر)... چونکە مرۆڤ تەنها بە چاویلکەی ئەقڵ سەرنجی مەسەلەکان نادات... بەڵکو بە چاویلکەی بەها

کۆمەڵایەتیەکان و گرێدەرونیەکانی نێو قوڵایی ئاوەزی ناوەکی لەئاقار ئەو بەهایانەدا، سەرنجی مەسەلەکان دەدەن.

رۆژێکیان تاقیکردنەوەی یەکێك لەو پۆلانەم کرد کەخۆم وانەی تێدا دەڵێمەوە... ئەم پرسیارەم ئاراستە کردن: (ئەگەر بەڵگەیەکی بەهێزت بینی پێچەوانەی بۆچوونی خۆت بوو، ئایا قەناعەتی پێ دەکەیت یان نا؟ و بۆچی؟) وەڵامی زۆربەشیان ئەوەیە کە دەست بەجێ قەناعەت دەکەن بەبەڵگەی بەهێزە بەرەنجامی تاقیکردنەوەکەش ئەوە بوو کە بەداخەوە هەموویان کەوتن.

گرفتی ئەوانیش وەك زۆربەی خەڵك، ئەوەیە کە وا دەزانن ئەگەر هەر بەڵگەیەکی بەهێزیان بینی قەناعەتی پێ دەکەن، ئیتر لەبیریان چوە کە بەهێزی بەڵگە شتێکی رێژەییە، ئەو بەڵگەیەی کە دەگونجێت لەگەڵ بەها کۆمەڵایەتی و گرێ دەرونیەکانیان دا، لەدیدی ئەواندا بەهێز و ماقوڵە و دودڵیەکی تێدا نیە.وەلێ گەر بەپێچەوانەشەوە بوو ئەوا هیچ و پوچ و ناماقوڵە و تەنانەت ئەگەر (جوبرائیل)یش هێنابێتیە خوارەوە.

دۆن کیشۆت:

بەسەرهاتەکەی دۆن کیشۆت بەناوبانگە... چیرۆکەکە لێهاتوویی و بلیمەتی نوسەری ئیسپانی (سرفانتس) دای هێناوە... ئنجا خەڵکی لە نێو یەکدا گواستیانەوە تاکو لە رۆژهەڵات و رۆژئاوای دنیا دابوونی پەیدا کرد و وەرگێڕدرایە سەر زۆرینەی زمانەکان.

بەراستی ئەو بەسەرهاتە چیرۆکێکی بەکەڵکە و وێنەیەکی جوانی سروشتی مرۆڤمان دەداتێ. لە زیادەرۆیش بەدەر نیە... بەڵام لەگەڵ ئەوەش دا وێنای وەهم و خەونەکانی نێو ناخمان دەکات... ڕەنگە هەر ئەمەش نهێنی بڵاوبونەوەی بێت لەنێو زۆربەی نەتەوەکان دا.

بە پێی رۆمانەکەی (سرفانتس)، دۆن کیشۆت بەر لە (٣٥٠) ساڵ لە ئیسپانیا دا ژیاوە، کۆمەڵگەی ئیسپانی لەو کاتەدا شەیدای ئەو سوارچاکە زرێپۆشانە بوون کە جەنگی دوژمن دەکەن و بەرەڤانی لە لاواز و ئافرەتەکان دەکەن... ئەو سوارچاکانە بونە جێی

سەرنج و پێشڕەوی ئەو کەسانەی دەیانویست ببنە خاوەنی پلە و پایەی بەرزی کۆمەڵایەتی.

دۆن کیشۆت بەخت یاوەری بوو، کە ببێتە یەکێك لەو کەسانەی حەزیان لە سوارچاکی‌یە، لەبارەی سوارچاکانەوە دەیخوێندەوە و حەزی دەکرد یەکێك بێت لەوان... لەو ژیانە پەست و فەرامۆش کراوەی کە هەیبوو بێزار ببوو، بۆیە حەزی دەکرد بچێە سارا و شمشێرەکەی هەڵکێشێت و کارگەلێ مەزن جێبەجێ بکات، لەو کارانەی کە سوارچاکە شمشێر بەدەست زرێ پۆشەکان دەیکەن ،دۆنکیشۆت کەسێکی لاوازوو بێتوانابوو ، ئەسپێکی لاتۆکەیشی هەبوو ، ئینجا لەسوچێکی ماڵە کەیدا زرێیەکی کۆنی بێ فەڕی دۆزیەوە، وەلێ هەموو ئەمانە نەبونە ڕێگری لەوەی بە کاری پڕلە سەروەرۆیی هەستێ.

دەستی برد زرێکەی چاك کردەوە، ئنجا سواری ئەسپەکەی بوو و دەپەڕیە دەرێ و داوای کرد لە خەڵکی بێن لە بەرانبەری دا بجەنگێن.. لێرەوە چیرۆکە مەزنەکەی دەست پێ دەکات، بەو جۆرە ئەو برادەرە هەژارەمان بوو بە یەکێك لە گەورەترین سوارچاکانی سەر رووی زەمین.

ژیانی گۆڕا و بوە خەونێکی قەشەنگی مەزن، هەرچی بویستایە بە خەیاڵ بۆ خۆی دروست دەکرد (دەربڕینی وەرگێڕ) چۆنی پێخۆشبوایە وەهای ڕاڤەی دیاردەکان دەکرد... ئەگەر شڤانێ فووی بەشمشاڵەکەی دا بکردایە تاکو پەزەکانی بانگ بکاتەوە... ئەو برادەرەمان وای دەزانی کەرەنای سەربازێکە و لە قەلایەکەوە بەخێرهاتنی ئەم دەکات... یان گەر مێگەلێکی بدیبا، وای دەزانی لەشکرێ زەبەلاحە و بەرەو ئەم ڕێ دەبڕن... بۆیە دودڵیش نەدەبوو لەوەی داباریێتە سەر ئەو لەشکرە و بە ڕاست و چەپدا قەتلێ و عامیان بکات.

جارێکیان وا رێکەوت (ئاشی هەوایی) بینیبوو، ئەم وای هەست کرد خێوە زەبەلاحەکانن (دەربڕینی وەرگێڕ) و داوای ڕووبەڕووبونەوەی لێدەکەن ، ئەوە بوو هێرشی کردە سەر یەکێکیان و دەستی کرد بە شەڕ لەگەڵی دا، تاکو لەسەر ئەسپەکەی بە خوێناو لێ کەوتە خوارێ.

بەو جۆرە (دۆن کیشۆت) خەریکی کارە پڕ لەسەرەڕۆییەکانی بوو، هەندێ جار سەرکەوتنی بەدەست دەهێنا و هەندێ جاری دیکەش شکستی دەخوارد... هەر دەبێ وابێ ... سوارچاکی دەرهاتوو، شکستیشی لەبەرە، وەك چۆن سەرکەوتنی لەبەرە... وەك عەرەب دەڵێ (یوم لـەو یوم علیە)... کوردیش دەڵێ: (سوار تا نەگلێ نابێ بەسوار ـ دەربڕینی وەرگێڕ).

بەهەر حاڵ ئەو شادومان بوو بەو توانا و هێز و پیاوتیەی خودا پێی دابوو، واشی گومان دەبرد کە ئازایەتی و کارە دلێرانەکانی وی بونەتە بنێشتە خۆشەی سەرزاری خەڵکی ... ئەمە لەکاتێکدا خەڵکی پێی پێ دەکەنین.

دۆن کیشۆتی بەغدادی:

ئیسپانیا تاکە وڵات نەبوو لە هەبوونی (دۆن کیشۆت) دا، بەڵکو هاوشێوەی ئەو لە زۆربەی وڵاتەکاندا هەبوو.

لە کۆتاییەکانی سەردەمی عوسمانی دا لە (بەغداد) پیاوێك بە دەرکەوت کە زۆر ئاشکرایە و تا ئێستەش خەڵکی (بەغداد) باس و خواسەکانی دەگێڕنەوە.. ئەو پیاوە گرگنێکی ڕیوەڵە بوو... کەچی دەشی ویست یەکێك بێت لەو دز و جەردە بەهێز و بازوانەی کە کۆمەڵگەی عێراق ڕێزیان دەگرن.. ڕەنگە کت و مت ئەم پەندەی بەسەر دا بچەسپێت کە دەڵێت: (اضربونی میە و احسبونی من الحرامیە) واتە (سەد دارم لێ بدەن و بەدز حسابم بکەن). ئەوپیاوە بەوە ناسرابوو کە دوو دەمانچەی گەورەی لەبەر پشتێنەکەی دا هەڵدەگرت، هەر کات قسەیشی بکردایە، وتەکانی خاڵی نەبوو لە باسی کوشتن و بڕین و دەست درێژی کردنە سەر خەڵك و تاڵان و بڕۆی ماڵان... ئەو کردەوانەشی بەجێگەی شانازی دەزانی... هەر جارێ ڕوداوێکی کوشتن یا خود دزیەکی گەورە ڕوی بدایە، ئەو کابرایە دەچوە بنکەی پۆلیس و لەخەڵکی دەپرسی: ئایا ناوی لە ڕیزی دز و پیاوکوژەکاندا هاتوە؟

یەکێك لەو کەسانەی جێگەی متمانەن، باسی ئەو پیاوەی بۆ کردم کە چەندە حەزی لەوە کردوە لە (قلعة) دا زیندانی بکرێ. بۆ ئەوەی کە هاتە دەرێ لە زیندان، خەڵکی

نازناوی (قلعلي ـ قەڵایی) پێ ببەخشن، وا دیارە ئەو نازناوە لەو ڕۆژگارەی بەغدا دا، هاوشانی نازناوی (سوارچاك) بووە لەرۆژگارەکانی (دۆن کیشۆت)دا... ئەم برادەرە بەغدادیەشمان چەندین جار چوەتە دادگا و لەبەردەم دادوەردا دانیناوە بەوەدا کە لە فلان کێشەدا ئەو بکوژەکەیە یان دزەکەیە، بەڵام دادوەر تەنها یەك ڕۆژیش سزای زیندانیکردنی بەسەردا نەئەدا، بۆیە برادەرەکەشمان بەنائومێدی دەگەڕایەوە دواوە.

خەڵکی دەڵێن: "زیندان بۆ پیاوانە"، بۆیە ئەویش خوازیاری ئەوە بوو پیاوی بێ لەنێو پیاوان دا، بەڵام دادوەر هەموو جارێك سوور بوو لەسەر ئەوەی بە بێتاوان لە قەڵەمی بدات، هەروەك ئەوەی نەیەوێت برادەرەکەمان ئەو نازناوەی دەست بکەوێ.

بۆ بەدبەختیشی کەسێکی زۆر ترسنۆك و نەوێر بوو، بەڕادەیەك هەر هاوار و قیژ و هوڕێکی ببیستایە کە ئاماژەی بونی دز بوایە لەگەڕەکەکەیاندا، ئەم لە کونجی ژوورەوە خۆی حەشار دەدا، تاکو یان دزەکە ڕای دەکرد یاخود دەستگیر دەکرا، ئیدی ئەم هەر دوو دەمانچەکەی هەڵدەگرت و ئەهاتە ناو خەڵکەکە و هاواری دەکرد: کوا دزەکە؟ پێم بڵێن بەرەو کوێ ڕۆشت؟ ... هتد.

ئەو برادەرەشمان وەکو (دۆن کیشۆت) بەدرێژایی تەمەنی لەخەو بینین دادەژیا، وای بە خەیاڵ دا دەهات کە لەدیدی خەڵکی دا بەیەکێك لەو پاڵەوانانە دەژمێردرێت کە بە ئەنگوست ئاماژەیان بۆ دەکرێ، ئەوە لەکاتێکدا خەڵکی گاڵتەیان پێدەکرد، بێئەوەی بەخۆی بزانێ.

ئیستا لە (کازمیە) پیاوێك دەژی کە لەهەمان مۆدێلی (دۆن کیشۆتی بەغدادیە)، بەڵام ئەم ڕێگەیەکیتری گرتۆتە بەر بۆ دەست کەوتنی پلە و پایەی کۆمەڵایەتی... ئەمیش کابرایەکی ناشیرین و زۆر ڕەشە... هەمیشە بەپێخاوسی بەبازاڕ دا دەگەڕێت و (کوتەك) ێکی گرتوە بەدەستییەوە، زۆریش سەردانی بنکەی پۆلیس دەکات، خۆی بەدەمڕاستی لای میری دەزانێت... هەر ڕوداوێ لەو شارۆچکەیە ڕو بدات ئەم کابرایە لەگەڵ خەڵکەکەدا دەچێتە بنکەی پۆلیس، تا بزانێ مەسەلەکە چیە و چۆن چارەسەری بکرێ.

ئەو خۆی بەیەکێك لەپایەکانی وڵات دەزانێ، کە ئەگەر ئەو نەبێت کوشت و کوشتار و دوژمنایەتی لەنێو خەڵك دا زۆر دەبێت... زۆرجار بیرتیژی و لێزانی ئەم ، خەڵکی لەگیروگرفت و بەڵا و ناڕەحەتی رزگار دەکەن... گەورەترین گرێی ئەم کابرایە ئەوەیە کە خۆی بەیەکێك لە رێبەرانی (مەهدی ئاخرزەمان) دەزانێ ،هەر لەبەر ئەوەشە هەڕەشەی زۆر توند و تیژ دەکات لەناپاك و فاسق و ستەمکارەکان، بەوەی لەبەدەرکەوتنی مەهدی دا سزای سەختیان دەدات... لەو رۆژەدا کۆت وپێوەند دەکاتە دەستیان و بەرەو سێدارە و زیندانەکان ڕاپێچیان دەکات.

کاتێ بە بازاڕ دا دەڕوات یان لە چاخانەیەکدا دادەنیشێت، وادەزانێ خەڵکی بەچاوی سەرسوڕمان و ڕێزەوە سەیری دەکەن... ئنجا دودڵیش نیە لەوەی (کوتەك) بەرز بکاتەوە و هەڕەشەی پێ بکات. لەهەر کەسێك کە پێی پێ دەکەنێت ، یان گومان دەکات لە گەورەیی ئێستا یان داهاتووی.

ماهیەیەتی خەونە کیشۆتیەکان:

ئەو حاڵەتەی کە لەهاوڕێ کازمییەکەمان و، برادەرە بەغدادیەکەی دا بینیمان دروستە بە جۆرێك لەخەون لەقەڵەمی بدەین... ئەم جۆرەی خەون، ئەز ناوم ناوە (خەونە کیشۆتیەکان)... تابە ناوی دۆن کیشۆتی ڕەحمەتیەوە بناسرێت.

ئەم خەونانە، بەوەدا لەخەونەکانی بێداری جیا دەبنەوە، کە ئەمی یەکەمیان کۆنترۆڵی هەموو ژیانی مرۆڤ دەکەن و، وا دەکەن ئەو مرۆڤە ئەو جیهانە بۆ خۆی دروست بکات کە حەز دەکات تیای دا بژی.. بەو جۆرە هەموو تەمەنی دەبێتە خەونێکی بەردەوامی بێبچڕان.

ڕەنگە ڕاستیش بێ ئەم خەونانە جۆرێك بن لەشێتی، بەڵام خاوەنەکەی لە تاکە ڕویەکەوە لەشێتەکانیتر جیاوازە.. ئەویش لەو ڕووەوە کە ئەم دەتوانێ رۆزی خۆی و ماڵ و منداڵی پەیدا بکات.. وەکو هەر ئاقڵێکیتر... زۆربەی جار لە کاروبارە خێزانی و بژێویەکانیدا ڕێڕەوی خەڵکانیتر دەگرێ... لەو ڕووەوە کەمێ نەبێ ئیتر (شزوز)ی تێدا نابینرێ... بەهەر حاڵ ئەو (شزوز)ەش زیانی کۆمەڵایەتی گەورەی لێناکەوێتەوە.

هەمومان دۆن کیشۆتین:

کاتێ چیرۆکی دۆن کیشۆت یان هاوشێوەیەکی دەخوێنینەوە، پڕ بەدەممان پێدەکەنین، وادەزانین خۆمان وا نین، بەڵام ئەگەر بەشێوەیەکی بابەتی لەخۆمان بکۆڵینەوە، بۆمان دەردەکەوێ ئەو ڕایەمان هەڵە بووە.

چیرۆکەکەی (دۆن کیشۆت) هیچ نیە، جگە لەوێنەیەکی قەبەکراوی هەر مرۆڤێ، هەر یەکێ لەئێمە لەناخی خۆیدا وێنەیەکی ئەندێشەیی بۆ خۆی داناوە ، وێنە یەك گەورەتر لەوەی لە واقع دا هەیە، بەڵام لە ناخی دەروونی دا دەیشارێتەوە و حەز ناکات خەڵکی زانیاری زۆریان لەبارەیەوە هەبێ... ئەو وێنە ئەندێشەییەش بەگۆڕانی گرێی دەروونی نێوناخی هەر کەس دەگۆڕێت... گەنجێکی هەرزەکار وادەزانێت بەپێکەوتویی و جوانیەکەی بوەتە خواوەندی ژنان... مامۆستای زانکۆش وا دەزانێت لە زانست و زانیاری دا گەشتۆتە پلەیەك کە هیچ کەس شان نادات لە شانی... کابرای فەقیهیش خۆی وا دەبینێ کە لەدنیانەویستی و ئیجتهاد دا لەپێشی هەموانەوەیە، وەزیریش وا دەزانێ مەزنترین سیاسەتمەداری دونیایە لە لێزانین و دڵسۆزی دا، نوێنەری پەرلەمانیش خۆی بەنوێنەری گەل و کۆڵەکەی رای گشتی دەزانێ، نوسەریش وا دەزانێ خوێنەران دەتوێنەوە بۆی...هەر یەکێکیش بگری کە باسمان کردن ئەو وتانەیان لەبەر کردوە کە لە ستایش کردنی دا، گوتراون.. ئەگەر خەڵکی دواندیان و بەمەزنیان ناوزەد کرد، ئەوا دەڵێ ئەو خەڵکە بەڕێزن و دان بەهەق دا دەنێن و لەهەقیش دا لەلۆمەی لۆمەکاران ناترسن... بەڵام گەر بەرەخنەگرتنی تاڵ بەرەو ڕوی بونەوە، ئەوا پێیان دەڵێ ئەو خەڵکە ناچیزە و ڕژدن، نەفرەتی خوایان لێبێت.

هەر مرۆڤێ بێژنگێ دەرونی تایبەتی هەیە و دیاردەکانی دەوروبەری خۆی پێ لە بێژنگ دەدات، تەنها ئەو ڕوانەی لێ وەردەگرێت کە پێی چاکە و چێژی لێ وەردەگرێ... بەوەش لەخەونێکی بەتام و چێژدا دەژی و حەز ناکات هیچ کەسێکیش لەو خەونە وەئاگای بێنێتەوە.

ئەوانەی گرێی ناتەواویان هەیە:

هەندێ خەڵکیتر بێژنگەکەیان پێچەوانەیە، تەنها ئەو دیاردانە وەردەگرن کە خراپە بۆیان و زیانیان لێ دەدات، ئەو جۆرە کەسانە نەخۆشن، کۆمەڵگە بۆ ماوەیەکی دوور و درێژ بەکەم سەیری کردون و ئازاری داون، بۆیە ڕاهاتون لەسەر ئەوەی جگە لەئازار و سوکایەتی هیچ لە کۆمەڵگەوە وەنەگرن... لەڕاستی دا ئەمانیش سەرسامن بەخۆیان و حەز دەکەن زانست و پلەوپایەیان هەبێ... بەڵام پێیان وایە بۆ غەیری سەردەمی گونجاوی خۆیان دروست کراون و خەڵکیش ڕێزی تەواوی خۆیان لێناگرن... ئەم باوەڕەشیان وایان لێ دەکات لەژیانی واقعی دابڕێن و لەخەونە کیشۆتەکانیان دا زۆر بە بڵندیەوە بفڕن.

ژیرەکان بەدبەخت دەبن:

لەگەڵ ئەوەشدا نکولی ناکرێ لەبوونی کەسانێك، کە ئەزمونەکانی ژیان پەندی داداون، بڕێکی زۆری بیرتیژی و زیرەکیان پێدراوە، بۆیە لەو خەونەی تێیدا بوون وەئاگا هاتونەتەوە، هەر چەندە بەژمارە کەمن.

ئەو کەسانە دنیا بەڕوت و قوتی دەبینن، و پێی پێ دەکەنن، لەنێو ئەو پێکەنینەش دا هەندێ تازێ باریشیان هەیە، وەلێ لەوە بەدەر بێ ئیدی بەدبەختن. دەبینین یەکێ لەو (بەدبەختانە) زۆر باش دەزانێ نوکتە لەسەر خۆی و خەڵکیش بێنێتەوە، کەسەرنجی ژیانیش دەدا، دەبینێ زنجیرەیەك ناچوینەکیە... ئاواتە خوازیشە وەك هەر کەسێکیتر خەوتوو و فێڵ لێکراو بێ.. چونکە خەون زۆر بەسودترە بۆ مرۆڤ لە هەقیقەتی تاڵ.

لەوانەیە مرۆڤ وای پێ باش بێ کە لەهەمان تەرزی (دۆن کیشۆت) بێ و لەگەڵ (ئاشە هەواییەکان)دا بجەنگێ، نەك لەتەرزی ئەو ژیرە بیرتیژانە بێت کە نهێنی خۆی و نهێنی ئاشەهەواییەکان دەزانێ.

پۆخلەواتی مرۆیی:

مرۆڤ وا ڕاهاتوە ، تێبینی ئەو كردارە چەوت و پوخڵەواتانە بكات كە لە غەیری خۆیەوە دەردەكەون و ڕەخنەیان لێ بگرێ و گاڵتەشیان پێ بكات... ئیدی نازانێت خۆشیی دووچاری هەمان دەردە... هەرچەندە خۆیی خۆش دەوێت و دەخوازێت بەهەر بەڵگە و پاساوێك بوە ، كردەوە ناشیرینەكانی خۆی و خۆشەویستەكانی پاساو بدات... بەڵام ناحەز و دوژمنەكانی لەدیدی وی دا لەهەرەخەڵكە هیچ و پوچ و پۆخڵەواتەكانن.

پێ دەچێ یەكێك لەئێمە لەئاهەنگێك دا وتارێك دەدات، دەستی بەهەوادا بەرز دەكاتەوە و ملی دەلەرزێنێ و دەنگی خۆی دەنەخشێنێ و بەرز و نزمی دەكات، خەڵكیش بەسەر سامیەوە سەرنجی دەدەن، ئەمیش لای خۆیەوە وا گومان دەبات ئەو خەڵكە خەریكە دەتوێنەوە لەسەر سامیاندا بەم و بەو نیگایەی دادەبەزێتە سەری.

كەئاهەنگەكە تەواو دەبێ، برادەرەكانی لێی كۆ دەبنەوە بۆ پیرۆزبایی لێكردنی ، دەربارەی ئەو وتارە سازگارەی پێشكەشی كرد، ئینجا بەدڵخۆشیەوە دەگەڕێتەماڵەوە، زۆر شادومانە بەو پلە بەرزەی خودا پێی داوە... ئیتر هیچ ئاگای لەوە نیە ڕكابەر و ناحەزەكانی لە كاتی نائامادەیی ئەمدا چی دەربارەی دەڵێن... ئەگەر بزانێ چی پێ دەڵێن ، چێژی خەوی لێ هەڵدەگیرا.

ئەو واسەرنج لەخۆی دەدا، وەك چۆن دڵدارێ سەرنجی خۆشەویستەكەی دەدات، بەڵام ناحەزەكانی لەگۆشەنیگایەكیترەوە سەیری دەكەن، ناحەزەكانی ڕقیان لێیەتی و ئارەزوویەكی شاردراوەشیان هەیە بۆ وەی تۆڵەی لێ بكەنەوە و لە پلەوپایەی دابەزێنن... هەر لەبەر ئەوەش ، هەر جموجوڵێك لەكاتی وتاردانەكەی دا دەیكات، ئەوان ڕاڤەیەكی نەشیاوی دەكەن.

ناحەزەكانی ئەو بەهیچ و پوچ ناوزەد دەكەن.. گەر ئەمیش لە جێگەی ئەواندا بوایە و یەكێك لەوان وتاردەر بوایە هەر وای دەكرد... ئەم خەون دەبینێت و ئەوانیش وەك ئەم خەون دەبینن... زۆر جاریش بەو هۆیەوە لەنێو خەڵكی دا ڕاستی بزر دەبێت...

ئەركی موجامەلە كۆمەڵایەتییەكان:

خەڵكی لەژیانی كۆمەڵایەتییان دا ڕاهاتون لەسەر ئەوەی موجامەلەی یەكتری بكەن و... ئیدی دوای ئەوەش گرنگ نیە گەر باسی یەكێكیان بكەن بەجۆرێكی پێچەوانەی ئەوەی لە ئامادەیی خۆی دا پێی دەڵێن... ئەم دیاردەیەش لای خەڵكی بە (لەپاشملەباسكردن... غەیبەت) ناسراوە...

شیاوی ئاماژەپێدانە كەبڵێین: لەپاشملە باسكردن، لەهەر كوێ مرۆڤ بونی هەبێت ئەویش بونی هەیە، بەڵام بەگوێرەی ئاڵۆزی شارستانیەت ئەویش كەم و زیاد دەكات، تاچەندە شارستانیەت ئاڵۆز بێت ، هێندەش خەڵكی بەكاروباری خۆیانەوە سەرقاڵ دەبن نەك كاروباری خەڵكیتر، وەڵێ هەر چۆن بێ، غەیبەت هەر هەیە و هیچ جێگەیەكی لێ خاڵی نیە.

هەر مرۆڤێ بگری كەم تا زۆرێ غەیبەت دەكات، بەڵام سەیر لەوەدایە مرۆڤ كە غەیبەت دەكات پێی وایە خەڵكی لەپاشملە باسی خۆی ناكەن، لای وایە خۆی لەهەموو ڕویەكەوە تەواوە، خەڵكی هیچ ناتەواویەكی تێدا نابینن تاكو لەپاشملە باسی بكەن، بۆیە زۆر تورە دەبێ كاتێ فیتنەیەك باسی ئەوەی بۆ دەكات كە لە بێئاگایی ئەمدا خەڵكی چۆن بەخراپە باسیان كردوە... بەڵام ئەو ئەگەر دادگەر بوایە دەبوا لە فیتنەكە تورە بوایە.

كاتێ دەبینێ خەڵكی موجامەلەی دەكەن، وا دەزانێ لە نائامادەیی خۆیشی دا هەر وان، ئەمە لەكاتێكدا خۆیشی وا دەبێ موجامەلەی یەكێك دەكات و لەپاشملەش باسی بەخراپ دەكات و هیچ شەرمەندەش نابێ.

هەر چۆن بێ، موجامەلە كۆمەڵایەتیەكان سودبەخشن بۆ مرۆڤ، چونكە وێنەیەكی جوانی خۆیی دەدەنێ، بەمەش وای لێ دەكەن توانای چەشتنی تاڵیەكانی ژیانی هەبێ.

لەبەرژەوەندی مرۆڤە وێنەیەكی جوانی خۆی وەرگرێ تاكو خۆویستانە بەرەو ئەركە كۆمەڵایەتیەكانی پاڵ بنرێ، هەروەها لەبەرژەوەندیشیەتی ئەو وێنەیە لە خەڵكی بشارێتەوە، تاكو ڕژدی كەسانیتر نەبزوێنێ، چونكە هەر یەكێكیتریش بگری وەك ئەم

وێنەیەکی جوانی خۆیی بۆ خۆی وێنا کردوە و نایەوێت هیچ کەسێ ڕکابەری بێت لەسەر ئەو وێنەجوانە.

ئەگەر بیەوێت خەڵکی ڕوی پێبدەن پێویستە لەسەری موجامەلەیان بکات... هیچ چاکە و خێرێك نیە لە ژیانێك دا خەڵکی تیای دا ڕاشکاو بن و بەبێ پەردە ڕاستیە تاڵەکان بدەن بەڕوی یەکتردا.

مەی و خەونە کیشۆتیەکان:

هەندێ جار، مرۆڤ بۆ ئەوەی فڕینی بەدوای خەونە کیشۆتیەکان دا پتر بێت، پەنا بۆ مەی دەبات... تایبەتمەندیەکی (مەی) ئەوەیە ، هەستی گرنگی دان بەکەسانیتر لەمرۆڤ دا لاواز دەکات، بەوەش دەتوانێت لەخەیاڵدا هەڵفڕێت و، بەو فڕینەش ئەو جیهانە دروست دەکات کە خۆی دەیەوێت.

ئەمەش لەو مەیخانە نزم و بێئەرزشانەدا ڕون دەبێتەوە کە خەڵکانی هیچ و پوچ و فەرتەنەچیەکان ڕوی تێدەکەن، بەتایبەتی لەم وڵاتە ئەمینەدا... زۆر جار توێژەر لەو مەیخانانەدا نمونەگەلێ ڕوت و قوتی سروشتی مرۆڤی دەست دەکەوێ.

هەر کات یەکێکیان لە مەیخانە دادەنیشت و کەمێك مەی دەخواتەوە، ئیتر لوتی بەرز دەکاتەوە، وەك ئەوەی بوبێتە ئەمیر، ڕەنگە بەگۆرانی گوتن دەست پێبکات، ئنجا واوەیلا بۆ ئەو کەسەی گۆرانیەکەی بەخۆش نەزانێ.

پاشان ئەو برادەرە هەرزەکارەمان دەچێتە دەرێ و هاوار دەکاتە خاوەن دوکانەکان: (خەڵکینە دوکانەکانتان دابخەن!) دەیەوێت ئەو خەڵکە مل کەچی فەرمانەکانی بن و دوکانەکانیان دابخەن، بۆ ئەوەی ئەمیش کە گەڕایەوە باسی نەبەردی و پاڵەوانێتی خۆیان بۆ بکات.

هەندێ جار لەو مەیخانانەدا کەسانێکی بێدەنگ دەبینین، بەڵام ئەم بێدەنگیەیان پڕە لەگومان، چونکە لە ژێر بێدەنگیەکەیانەوە خەون گەلێ کیشۆتی گەورە شاردراونەتەوە، یان ڕەنگە لەو کەسانە بن کە میزاژی داخراویان هەیە، وایان پێ باشە

تەنها خۆیان چێژ وەرگرن لەخەونەکانیان بێئەوەی هیچ کام لەو (دەبەنگە ڕیسوا)یانەی لە لایاندان، بەشداری ئەو چێژ وەرگرتنەیان لەگەڵ دا بکەن.

خەونەکانی لاوان:

خەونە کیشۆتیەکان لای لاوان توندتر و سەختترن، نەخاسمە لەنێو لاوە هەرزەکارەکاندا، زۆرینەی خەونەکانیشیان لەدەوری هەوەس و ئارەزووی سێکسی دا دەخولێنەوە، مێشکیان پڕ دەبێ لە ئەندێشە (ڕۆمانسی)یەکان، ئەو گەنجانە دەخوازن لەو کەسە زۆر قۆزانە بن کەدڵی کیژان لەبەردەم جوانیەکەیاندا تێك وپێك دەشکێ.

هەردەمێ کەیەکێکیان ئافرەتێ یان پۆلە ئافرەتێکی لەنزیکی خۆیەوە بینی، خێرا دەست دەکات بە توانج وەشاندن و کۆمەڵە جموجوڵێکی "هیچ و پوچ" کەخۆی بەنیشانەی پیاوەتیان دەزانێ، ئەو هەم بوونی خۆی لەبیر دەکات و هەم بوونی ئەو پیاوانەی دیکەش کە لەدەوری دان... ئیدی وەك خەوتوویەکی لێ دێ کەلەم دنیایەدا هەست بە هیچ ناکات جگەلە خەونە بەتامەکەی خۆی. کە سەرنجی دەدەیت وادەزانی بوەتە مرۆڤێ‌تر. ئەدی ، ئەوبەر لەساتێ مرۆڤێکی ئاسایی بوو، بەسانایی و دوور لە زۆر لەخۆکردن، لەگەڵتدا دەپەیڤی.. ئنجا هەر هەست بەبوونی ژنێ بکات یەکسەر دەگۆڕێت، کەسایەتیەکی نوێی لێ دەردەکەوێت کە زۆر لەکەسایەتی (دۆن کیشۆت) دەچێت (یادی بەخێر).

ئەمەی گوتمان زۆر بەروونی لەسروتە ئاینی‌یەکاندا دەردەکەوێ، کاتێ ژنان لەنزیکی گۆڕستان یان مەزارگە پیرۆزەکاندا گرد دەبنەوە..لەم کاتەدا گەنجەکان دەست دەکەنە سوڕانەوە بەدەوری ژنەکان دا، بەوپەڕی مۆدیلیش خۆیان ڕازاندۆتەوە... وا دەبێ یەکێکیان بە غەمزە و نازو فیزەوە بەڕێ دا دەڕوات و واش دەزانێ ژنەکان هەموویان سەیری دەکەن و سەرسامن بەجوانیە سەرنج ڕاکێشەکەی.

ئەو گەنجانە خشتەیەکی ڕێك و پێکیان هەیەو، بەهۆی خشتەکەیانەوە دەزانن بۆنەو وادەی کۆبونەوەکانی ژنان کەیە و لە کوێندەرێش کۆ دەبنەوە... ئەم گەنجانە سوورن لەسەر ئەوەی ئامادەی ئەو گردبونەوانەی ژنان بن... ڕەنگە کاروباری زۆر پێویستیشیان

لەو پێناوەدا فەرامۆش بکەن... دەی نۆشیان بێ، بەڕاستی ژیان بەبێ خەونی ئاوەها هیچ چێژێکی نیە.

لەزەماوەند و ڕێ و ڕەسمەکاندا:

لەشایی و ڕێ و ڕەسمە ئاینیەیە ناسراوەکانی لای ئێمەدا خەونە کیشۆتیەکان دەردەکەون... خەڵکی بەئارامگەیەکی زۆرەوە چاوەڕوانی ئەو ڕێوڕەسمانە دەکەن تاکو بتوانن هەناسەیەك بدەن بە ئارەزوە خەفەکراوەکانیان لەو ڕێوڕەسمانەدا ... هەستیش بەشانازیەکی زۆر دەکەن کە دەبینن ژنان سەیریان دەکەن و تلیلیان بۆ دەکێشن(دەربڕینی وەرگێڕ).

شەوێك بەر لەزەماوەند و گوێزانەوەی بوکێ، کەبەشەوی خەنە ناسراوە (نوسەر باس لەکۆمەڵگەی عەرەبی و زەماوەند لای عەرەبەکانی کۆمەڵگەی خۆی دەکات ـ وەرگێڕ) دۆست و برادەرانی زاوا لە ماڵی زاوا داکۆ دەبنەوە بۆ هەڵپەڕکێ و گۆرانی گوتن، ژنانیش لەقاتی دووەمدا دادەنیشن تاکو لە پشتی پەردە سەیری ئاهەنگەکە بکەن.

لەم کاتەدا گەنجەکان کەسایەتیەکی کیشۆتی وەردەگرن کە بگونجێ لەگەڵ کەش و هەوای ئەو ماڵەدا، هەر یەکێکیان وا گومان دەبات کە بۆتە جێگەی سەرنجی ئافرەتەکان، بۆیە دەست دەکات بەگۆرانی گوتن یان هەڵپەڕکێ یان شۆخی کردن بۆ وەی بیسەلمێنێت کەشایستەی ئەوەیە توخمی نەرم و نۆڵ (مێینە ـ وەرگێڕ) ڕێزی بگرن.

تێبینیم کردوە، مەراسیمە ناسراوەکانی شیعە لەمانگی (موحەڕەم) دا لەم دیاردەیە بەتاڵ نین... زۆربەی ئەوانەی لەو ڕێ ورەسمانە دا بەشداری دەکەن هەست بەجۆرێ لە خەونی کیشۆتی دەکەن، نەخاسمە کە دەبینن ژنان لەسەر شۆستەی شەقامەکان یاخود لەبەرزاییەکانەوە سەیریان دەکەن... بۆیە دەبینین هەندێکیان لەخۆیان دەدەن، گوایە لەبەر خاتری "حسێن" بەخۆیاندا دەکێشن... کەچی لەڕاستیدا لەپێناوی دڵی دا بەخۆیدا دەکێشێت... تەنانەت هەر هاوارێك لە ژنەکانەوە بەرز دەبێتەوە، ئەم وا دەزانێ هوتاف بۆ ئەم دەکێشن.

خەونی فێرخوازان:

چینی فێرخوازان و خوێندەواران لەخەونە کیشوۆتیەکانیاندا، لاوازترن لە نەخوێندەوار و خەڵکە ڕەشۆکیەکان، لەگەڵ ئەوەشدا ناتوانن خۆیانی بەتەواوی لێ دارنن... ئەمەش لای ئەو قوتابیانە دەردەکەوێ کە بۆ یەکەمجار دەچنە زانکۆ تێکەڵاوەکان...

هەندێکیان لە شارۆچکەیەکەوە دێن کە دیاردەی سفوری و تێکەڵاوی نێوان نێر و مێ تێدا نابینرێ... کەچی لەناکاو خۆی دەبینێتەوە کە لەپۆل دا لەتەنیشتی کچێکی سفورەوە دانیشتوە.

لەو کاتەدا ئیدی دەست دەکات بە نیشان دانی بلیمەتی زانستی خۆی تاکو سەرنجی کچەکە بەلای خۆی دا ڕاکێشێت، زۆر جار بێمەبەست پرسیار و وتووێژ دەکات تاکو بڵێت: (ها ئەوە منم)... بەڵام ساڵ لەدوای ساڵ و بەشێوەیەکی پلەبەپلە، خوێندکارەکان لەم خەونانە دەرباز دەبن، هێدی هێدی ڕادێن لەسەر تێکەڵاوبون لەگەڵ کچان دا، کەمتر گرنگیان پێ دەدەن، لەوانەشە لەکۆتا ساڵیان دا ، دابەزنە جیهانی واقیع کە هیچ ڕوپامایی تێدا نیە.

من بۆ خۆم، ئەو بوارەم بۆ ڕەخسا کە بەراورد بکەم لەنێوان قوتابیانی زانکۆ ڕۆژئاواییەکان و زانکۆکانی خۆماندا، جیاوازیەکی زۆم بەدی کرد، خوێندکاری ڕۆژئاوایی هەر لەمنداڵیەوە ڕاهاتوە لەسەر تێکەڵاوبوون لەگەڵ کچان دا، بۆیە کەدەچێتە زانکۆ وەك چۆن سەیری هاوڕێ کوڕەکانی دەکات، ئاواش سەیری هاوڕێ کچەکانی دەکات، بۆیە خەونەکانی هەرزەکاریی دایناگرن وەك قوتابیانی لای ئێمە.

جوان و ناشیرین:

گەنج تاکو ناشیرین تر بێ خەونەکانی زیاتر دەبن، وەك ئاشکراشە خەون قەرەبووە... ئەمەش یانی کەسێ ناشرین بێ زیاتر پێویستی بەخەونە وەك لەکەسێکی جوان و کەشخە.ئەم قسەیە زیاتر لەبارەی ژنەوە ڕاستە، جوانی سەرمایەی ئافرەتە، زۆر

جاران بەهۆی جوانیەوە بەرز دەبێتەوە یاخود نزم دەبێتەوە، هەر لەبەر ئەوەشە ژنی ناشیرین پەنا دەباتە بەر خەونە کیشۆتیەکان، تاکو وابزانێ خۆی یەکێکە لەجوانترین ژنان... کە سەیری فوودیکیش دەکات سەرنجی کەپوی و دەم و چاوی خۆی دەدات و وادەزانێ جوانی وی پێوەر گەلێ بەرز و بڵندە بۆ جوان ناسی.

ئافرەتی ناشیرین سەیری جوانی ئافرەتی تر دەکات و لچیان لێ هەڵدەقرچێنێ و بەکەمیان دەزانێ ... تۆ بڵێی بگونجێ کەسێکی‌تر ئەو جوانیە زۆرەی هەبێت کە سوپاس بۆ خودا ئەم هەیەتی؟ ئەگەر بینیشی خەڵکی دان بە جوانیەکەی دانانێن، دەست دەکات بەلۆمەکردنیان و بەزەوق سز ناویان دەبات.

پیاویش ئەگەر ناشیرین بێت و ئارەزویەکی زۆریشی لەژن بێت، دوچاری غروری کیشۆتی دەبێت، گەر زانی ناگاتەوە بەهاوشانەکانی، لەجیهانی دڵداری دا، ئەوا جیهانێکی تایبەت بەخۆی دروست دەکات، کەتیای دا خۆی دەکاتە خواوەندی ژنان... پەنا بەخودا.

پیاوێکی زۆر ڕەش و کەپۆزل دەناسم، بۆ بەدبەختیش لەسەرەتای لاوێتی دا چوەتە یەکێك لە سەماخانە ڕۆژهەلاتیەکان... لەو سەماخانە دا سەرسام بوە لەو هەموو گیرفانە پرس و ورگەقورسانەی لەوێ بوون، پێشی ناخۆش بوو سەماکەرەکان لەگەڵ پیاوانی‌تر دا دادەنیشتن بێئەوەی ئەم بتوانێ لەگەڵیان دا دابنیشێ یاخود لانی کەم سەرنجیان بەلای خۆیدا ڕابکێشێ... ئیتر لەوکاتەوە تا ئێستە خەون دەبینێ کە بوەتە دڵدار و خۆشەویستی کچە سەماکەرەکان.

ئەم پیاوە زیاتر لەخەونەکانی دا قوڵ بویەوە تاکو گەیاندیانە (هۆلیۆد)، وای هاتوە بەخەیاڵدا کە ژنە ئەکتەر بەناوبانگەکان هەر لەدوورەوە عاشقی بوون، چونکە (بەخەیاڵی خۆی) ناو و شۆرەت و ناوبانگی گەشتۆتە ئەو ژنە ئەکتەرانەو ئیتر توانای ئارامگرتنیان نەماوە، بۆیە دەستیان کردۆتە دابارانـدنی دیاری قورس و سەنگین بەسەری دا... بەڵام زۆر پەست و تورە بوو کاتێ بەوەی زانی حکومەتی عێراق ئەو دیاریانە لای خۆی گل دەداتەوە و ڕێگە نادات بگەنە ئەم، بۆیە بەردەوام هاوار و هەڕەشەی لە حکومەت دەکرد.

ئەو پیاوە، ئێستاکە لەنەخۆشخانەی شێتەکان دایە.

سەماخانە ڕۆژهەڵاتیەکان:

بەبۆنەی ئەوەی باسمان لەسەماخانە ڕۆژهەڵاتیەکان کرد، ئەمەوێ ئاماژە بدەم بەوەی کە ئەو شوێنە جەنجاڵترین جێگەیە لەخەونە کێشۆتیەکان دا.

زۆرینەی قارەمانەکانی ئەم سەماخانانە بریتین لە مەی خۆر و دەوڵەمەندەکانی جەنگ و سەرۆك هۆزەکان.. ئەمانە هەست بە برسێتی سێکسی دەکەن، بۆیە پەنا دەبەنە بەر ئەو سەماخانانە تاکو ئەو برسێتی‌یە بۆگەنەیان تێر بکەن.

هەر یەکێکیان بگریت، دوای ئەوەی ڕومەتی هەڵدەگرێت و سمێڵی بادەدات و جوانترین بەرگ و گۆرەوی و کەوش لەپێ دەکات، ڕو دەکاتە سەماخانە، کە داشدەنیشێ وادەزانێ دەبێتە مۆمی نێو ئاهەنگەکە، سەماکەرەکانیش دێر یان زوو دەکەونە داوی خۆشەویستی‌یەوە.

ئافرەتی سەماکەری ڕۆژهەڵاتی شارەزاییەکی زۆری هەیە لەبارەی سروشتی مرۆڤەوە... کە دەچێتە سەر تەختی شانۆ، دەست دەکات بە دابەش کردنی غەمزە و ناز و خەندەکانی بەملاولادا بەبێ‌حساب کردن.. ئەوەش هەر دانیشتویەك وادەزانێ خەندەکە بە تەنها ئاراستەی خۆی کراوە، گوایە ئەو تاکە قۆز و پێکەوتوی ناو دانیشتوانە.

ئەنوارێتە دانیشتوانی دەوروپشتی، دەبینێ لەڕوی جوانی و کەشخەییەوە لەخۆی زۆر کەمترن! بۆیە ناتوانێ بڕوا بەوە بکات کە سەماکەرەکە دەکەوێتە داوی خۆشەویستی هیچ کامیانەوە، ئەو وادەبینێ هەموو دانیشتوەکان لەسەر مودێلێ‌تر دروست کراون و بەهەڵە ناوی ئادەمیزادیان لێنراوە، لای وایە ئەوان زیاتر لەمەیمون دەچن وەك لەمرۆڤ... ئیتر نازانێ‌خۆیشی مەیمونێکە وەکو ئەوان.

سەماخانەکان و خەونی هەژاران:

هەژارەکان هەست بە دەستەوسانی دەکەن لە وەی بتوانن وەك دەوڵەمەند و سەرۆك هۆزەکان دڵی سەماکەرەکە بەلای خۆیاندا رابکێشن... ئەوان دەتوانن بەپارە و پولی زۆر

و زەوەندیان لەشی نەرم و نۆڵی سەماکەرەکە بکرن، بەڵام کابرای هەژار ناتوانێ، بۆیە ناچار دەبێ لەجیهانی خەونەکاندا بفڕێت، لەوانەشە کابرای هەژار لەو جیهانی خەونەدا زیاتر چێژ بنۆشێ وەك لەدەوڵەمەندەکان لەجیهانی گۆشت وبەز دا.

ڕەنگە کابرای نەدار پەنا بەرێتە بەر مەی، تاکو یارمەتی بدات لەفڕینی دا بەنێو خەونە کیشۆتییەکان دا... بەر لەسەماخانە دەچێتە مەی خانە... ئەمەیە نهێنی ئەو قەرەباڵغی یەی کەلە مەیخانەکاندا دەی بینین کاتژمێرێك بەر لە کردنەوەی سەماخانەکان.

زۆر جار پیاو لە سەماخانەکە دا مەیەکەی تەواو دەکات، لەوێش کەمێ دەخواتەوە، تاکو بەردەوامی بدات بە فڕینی لەنێو ئەندێشە جوانەکانیدا. ئەگەر لە کاتی فڕینەکەی دا قەدەر ناپاکی لە بەرانبەر دا بنوێنێ و سوکایەتیەکی ئاراستە بکات کە بیهێنێتەوە سەر زەوی، زۆر ئازار دەچێژێت و لەوانەیە وەکو گای بریندار بخرۆشێت... بەو هۆیەشەوە سەماخانەکە دەبێتە مەیدانی جەنگ... و ئیدی ئەسکەملەکان تیای دا جێگەی شمشێر دەگرنەوە.

شێوازەکانی سەرنج ڕاکێشان:

ئەو هەژارەی ڕوو دەکاتە سەماخانە ڕۆژهەڵاتیەکان زۆر پەست و دڕدۆنگ دەبێ کە دەبینێ فەرامۆش کراوە و هیچ کەس هەست بەبوونی ناکات، دڕدۆنگیەکەشی پتر زیاد دەکات کاتێ سەماکەرەکان بەملاولایدا دەڕۆن و ئاوڕی بەلادا نادەنەوە.

کاتێ مەیەکە لەسەری دەدات، حەز دەکات کارێ بکات تاکو سەرنجی یەکێك لەسەماکەرەکان بەلای خۆی دا ڕاکێشێت... ئەو متمانەی بەجوانی و توانای ڕاکێشانی سێکسی خۆی هەیە، بۆیە ئەگەر ئەو سەماکەرە سەرقاڵ نەبایە بەو هیچ و پوچانەی وەك دەوڵەمەندەکانی جەنگ و سەرۆك هۆزەکان، ئەوا بێگومان دەکەوتە دوای خۆشەویستی ئەمەوە... کەواتە پێویستی بەهۆکارێکی بەهێز هەیە تاکو سەماکەرەکە والێ بکات هەست بەبوونی بکات. پاشان واز لە سروشتی دێنێ تا بە ڕێی حەتمی خۆی دا بڕوات.

چەند شێوازێ هەیە کە ئەو جۆرە کەسانە پەنای بۆ دەبەن تاکو سەرنجی ژنە سەماکەرەکان بەلای خۆیاندا ڕابکێشن... ئەو شێوازانە زۆر و زەوەندن و لێرەدا بوار نیە گردیان بکەینەوە، بۆیە وا باشترە هەندێکیان بەنمونە باس بکەین.

١- شێوازی بەشداری کردن لەسەمادا: ئەم شێوازە، شێوازێکی ریزپەڕە و بەلگەیە لەسەر دەبەنگی و شێتێتی. پوختەی ئەم شێوازە، ئەوەیە کە کابرا هەوڵ دەدات دەمەلاسکێی سەماکەرەکە بکاتەوە لەسەما کردنی دا... لەسەر پێیەکانی ڕادەوەستێت و کەمەر و ملی دەلەرزێنێ، ئامادەبوانیش پێی پێدەکەنن، لەوانەشە سەماکەرەکەش لەگەڵ ئامادەبواندا پێ پێ بکەنێ، ئەم لای خۆیەوە وا دەزانێ ژنە سەماکەرەکە لەبەر سەرسامی پێی پێ دەکەنێ، بۆیە ڕێی تێ دەچێ دوای کۆتایی هاتنی سەماکە لەبەر دەرگا ڕابوەستێ و چاوەڕوان بکات ژنە سەماکەرەکە بانگی بکات بۆ ماڵی خۆیی.

٢- شێوازی بەشەرمەکان: ئەم کەسانە بە بێدەنگی لەسەر کورسییەکانیان دادەنیشن، هەوڵ دەدەن جێگەکانیان نزیك بێت لەتەختی شانۆکەوە، تاکو ڕوناکییەکەی بدات لەڕوخساری جوانیان ... ئەوەشیان بەسە.

ئەمان وای بۆ دەچن ژنە سەماکەرەکان پیاوی پێکەوتوو و دامەزراویان پێ باشترە لە دەبەنگێ کە خۆی کردۆتە جێگە پێکەنینی خەلکی... لەگەڵ ئەوەشدا ڕەنگە هەر کەسێکیان نەسڵەمێتەوە لەوەی لەبەر دەرگاکەدا ڕابوەستێ و چاوەڕوان بکات سەماکەرەکە بیباتەوە ماڵێ!

٣- شێوازی خۆلێکچواندن بەدەوڵەمەندە دەست بڵاوەکان: ئەو کەسەی پەیڕەوی ئەم شێوازە دەکات، لە بژیوی و ڕۆژی کەمی ڕۆژانەی چەند دینارێ پاشکەوت دەکات و دواتر دەچێتە سەماخانەو داوەتی سەماکەرێ دەکات تا لەگەڵی دا لەسەر خوانێك دانیشێ... ئەو بڕوای وایە گەر جارێك سەماکەرەکە لەگەڵی دا دانیشت، ئەوا چەندین جاریتر لە گەڵی دا دادەنیشێت.. پێی وایە سەماکەرەکە لەیەکەم جار دا عاشقی دەبێت، بۆیە بەناچاری چەندین جاری تر لەژێر گوشاری پاڵنەری عاشق بوونی دا دێت ولە گەڵی دادەنیشێت... دەیەوێت یەکەمجار خۆراکی بەتامی بداتێ، تاکو بەو هۆیەوە بیکاتە نێچیر و ئیتر چەندین جار چێژ لەگۆشتە بەتامەکەی وەرگرێ!!.

٤. شێوازی مام ڕێوی (دەربڕینی وەرگێڕ): بەسەرهاتی ڕێوی ئاشکرایە... کاتێ دەمی نەگەییە ترێکە بەناهەق تۆمەتی ترشێتی دایە پاڵی... زۆرینەی ئەوانەی ڕوو دەکەنە سەماخانە ڕۆژهەڵاتیەکان ئەم شێوازەی ڕێوی بەکار دێنن... دەبینن خوانی دەوڵەمەندەکان رازاوەیە و سەماکەرەکان لەدەوری دانیشتون، زۆر ئازار دەچێژن... دواتر بەهەمان شێوازی ڕێوی دڵخۆشی خۆیان دەدەنەوە.... خۆیان بەخۆیان دەڵێن: زۆر لەوە بەرزترین بکەوینە ئەو پلە خوارەوەی کە دەوڵەوەمەندەکانی جەنگ تێی کەوتوون... بەڵام زۆرینەی گومانەکان ئاماژە دەکەن بۆ ئەوەی، ئەو کەسانەش ئاواتە خوازن کەوەك ئەوان گەمژە و دەوڵەمەند بونایە.

٥ـ شێوازی وێژەوانەکان: ئەم شێوازە بەم دواییە لەسەماخانەکانی (بەغداد)دا تەشەنەی کردوە و شوێنکەوتوانی فرە بوون.... ڕەنگە نوسەری ئەم چەند دێرەش لەو شوێنکەوتوە بەڕێزانە بێت.

کابرای ئەدیب کەدەچێ بۆ سەماخانە، گیرفانی خاڵیە، تەنها لە بەزەیی خودا نەبێ، ئەوەندە هەیە لوتی بەرزە و، وەك چۆن فەیلەسوفێ سەیری (گەجەروو گوجەرەکان) دەکات ئەمیش بەو شێوەیە سەیری دەوروبەری دەکات..بۆیە هەر ئەوەندەی دەگاتە ئەو شوێنە خێرا ڕای دەگەیەنێت و ئەڵێت: "ئەمە منم لێرە . ئیدی بڕوای وایە سەماکەرەکانیش لەدەوری کۆدەبنەوە هیچ سەیریش نیە، چونکە ئەدیب مۆمێکە و دەسوتێ "وەك خۆیان دەڵێن"، ئنجا واوەیلا بۆ ئەو کەسانەی بڕوا بەو قسەیەیان ناکەن چ سەماکەر بن یان کەسانیتر بن. من پروپاگەندەی ئەوە ناکەم ئەمەی دەیلێم حاڵ و باڵی هەموو ئەو کەسانە بێت کە ڕوو دەکەنە سەماخانە ڕۆژهەڵاتیەکان.... بەڵام متمانەم پتەوە بەوەی، بەسەر زۆرێکیان دا دەچەسپێت... بەوەی کاتێ دەروونی خۆیان دەپشکنن ڕەنگە هیچکام لەو قسانەی من کردومە لەخۆیاندا نەدۆزنەوە... هەقیشیانە وا بن... چونکە هەستی پاساوهێنانەوە زاڵ بوە بەسەریاندا و وای لێکردون نکولی لە ڕاستی بکەن.ئنجا نۆشی گیانیان بێت... چەند بەدبەختە ئەو ژیرە بیرتیژەی کە لەژیانی دا چێژ لەخەونەکانی وەرناگرێت.. چونکە ئەو چێژ لە ژیانیشی ناکات وەك ئەوانەی وا خەون دەبینن..

کورت کردنەوە و بەرەنجام گیری:

لەبەشەکانی ڕابردوودا ئەو ڕاوبۆچونە هەمەجۆرانەمان نمایش کرد کەلە بارەی سروشتی خەونەوە دەدوێن... منیش لێرەدا بۆم هەیە بڵێم: ئەو بیردۆز و بۆچوونانە لەوانەیە لە هەندێ ڕووەوە لایەنگیر یاخود هەڵە بن... بەڵام بەشێوەیەکی گشتی مەغزایەکی کۆمەڵایەتی بەسوودیان هەیە، چونکە ئاماژە دەکەن بە ڕادەی ئەو هەڵەیەی کە پێشینیان پێی گەیشتوون لە پیرۆزکردنی هەندێ لە خەونەکانیان و بڕواپێکردنیان دا.

ئەمرۆکە لەوانەیە توێژەران جیاوازیان هەبێ لە شیتەڵ کردنی سروشتی خەونەکاندا، بەڵام ڕەنگە سەرجەمیان یەکڕا بن لەسەر ئەوەی "خەون" نابێتە بەڵگە لەسەر ڕاستێتی هیچ کام لە بیر و باوەڕ و ئایدیۆلۆژیاکان... چونکە بۆ توێژەران ڕون بۆتەوە کە خەون بەشێوەیەکی گشتی هیچ نیە جگە لە هۆکارێك کە مرۆڤ دەتوانێ بەهۆیەوە هەناسەیەك بدات بەخولیاکانی ناخی و، یارمەتی مرۆڤیش دەدات لە ڕووبەڕووبونەوەی سەختیەکانی ژیان دا... خەون وەك (زانایەك) دەڵێت: دیاری خودایە بۆ مرۆڤ، چونکە ئەگەر خەون نەبوایە ئەوا خودی مرۆیی لەسەر تاشەبەردی واقعە تاڵەکە دا تێك و پێك دەشکا.

مرۆڤ لەدنیا دا ئارەزووی زۆر شتان دەکات. زۆربەی کات ستەم لێکراو و بێبەشە، دەش بینێ توانای نیە ئەو شتە بەدەست بێنێ کە لێی یاساغ کراوە یاخود تۆڵە لەستەمکارەکەی بکاتەوە، بۆیە لەو کاتەدا بەناچاری پەنا دەباتە بەر خەون. و لە خەونیدا ئەو ژیانە دێنێتە بەر نیگای خۆی کە بەشێوەیەك لەشێوەکان ئارەزووی دەکات.

دەگونجێت بڵێین: تاچەندە بارودۆخ قورسایی بخەنە سەری، ئەوەندەش مرۆڤ زیاتر ڕۆدەچێ بەناو خەونەکانیدا... ئەگەر بەراوردێ بکەین لەنێوان دوو کەس دا، یەکێکیان خۆشگوزەران، ئەوی دیکەیان نەدار و بێنەوا ، دەبینین ئەوی یەکەمیان کەمتر پەنا دەباتە بەر خەون و زیاتر پەیوەستە بە بویەرەوە ولێشی تێدەگات، بەڵام هەر کە

چەردەیەك تاڵاوی ژیانی بەرکەوت، دەست بەجێ وەکو برادەرە بێنەواکەی نقوم دەبێ لەنێو دەریای خەون دا.

لەوەی رابورد بینیمان چۆن خەونەکان دابەش دەبن بۆ چەندین جۆری جودا جودا، لێرەدا بەو بۆنەیەوە دەڵێم: هەموو ئەو جۆرانەی خەون بەیەکسانی کۆنترۆڵی تاکەکەسێك ناکەن، بەڵکو هێدی هێدی دێنە سەری، جۆرێ لەدوای جۆرێکیتر، بەئەندازەی قورسایی بارودۆخەکەی دەوروبەری.

بەگونجاوی دەزانم لێرەدا جۆرەکانی خەون و ڕادەی کاریگەربوونیان لەمرۆڤ دا بەم تەرزە کورت بکەمەوە.

١ـ خەونەکانی نوستن: ئەم جۆرەی خەون گشتی‌یە و هەموو خەڵکی بەجۆرێکی وێکچوو تیای دا هاوبەشن، بەهۆی ئەم خەونەوە مرۆڤ دەتوانێ هەندێ لە ئارەزووەکانی تێر بکات، خۆشەویستەکەی لە ژێرخۆی دا ڕادەخات، یاخود سەری دوژمنەکەی دەشکێنێ، یان بەدیار چاوی ڕژدەکانەوە بەهەوا دا دەفڕێ... بەڵام ناتوانێ لەوەدا تا ئەوپەڕی سنور پەل بهاوێ، چونکە لە ناکاو خەونەکەی لێ هەڵدەگەڕێتەوە، لەبری ئەوەی سەرکەوتو بێت خۆی بەشکست خواردوو دەبینێ، یان خۆی بە کەوتوو دەبینێ لەبری ئەوەی بفڕێ، یاخود دوژمنەکەی سەری دەشکێنێ لەکاتێکدا ئەم دەیەوێت سەری دوژمنەکەی بشکێنێ.. ئەم جۆرەی خەون ئێمە ناومان ناوە (مۆتەکە) یاخود (خەونە تۆقێنەرەکان).

٢ـ خەونەکانی بێداری: پێدەچێت ئەم جۆرەی خەون بەتواناتر بێت لە خەونەکانی نوستن بۆ تێرکردنی ئارەزووە یاساغەکان. چونکە مرۆڤ هەندێ جار دەتوانێ بەپێی ویستی خۆی ئاراستەی بکات.. مرۆڤ لەو بارە دا هیچی لەسەر نیە ئەوەندە نەبێت بەسەر خۆی دا بشکێتەوە و لەخەڵکی دابڕێت... ئیدی بەئارەزووی خۆی خەونەکانی دەخاتە کار، هەر کەسێکی خۆش بوێ لە باوەشی دەگرێت و پارەی بێ‌شوماریش لە چنگی خۆی دەنێ... وەلێ هەر بە خەون (دەربڕینی وەرگێڕ).

٣ـ خەونە کیشۆتیەکان: ئەم خەونانە پێویستیان بەدابڕان نیە لەخەڵکی، وەك خەونەکانی بێداری گەرەکیانە..بەڵکو ئەم خەونانە لە ئامادەگی خەڵکی دا باڵا دەکەن،

خاوەنی ئەو خەونە دەبێتە جوانخاسێ ژنان حەزی لێ بکەن یان بە ناوبانگێ بەئەنگوست ئاماژەی بۆ بکرێ... هەر ئاماژەیەك لەخەڵكی دەربکەوێ ئەم وای لێك دەداتەوە کە ئاراستەی خۆی کراوە و پڕە لە سەرسامی و بەگەورە زانینی جەنابی.

٤. خەونەکانی شێتی: ئەم جۆرەی خەون کۆتا پەناگەیەکە، مرۆڤ پەنای بۆ دەبات، کاتێ جۆرەکانی دیکەی خەون دەستەوسان دەبن لە پڕکردنەوەی پێداویستییەکانی مرۆڤ... ئەم خەونانە بەڵگەشن لەسەر ئەوەی خاوەنەکەی بێئومێد بووە لەخەڵكی و دەرکی بەوە کردووە کە خەڵکی بەو جۆرەی خۆی دەیەوێت ڕێزی ناگرن... ئا لەو کاتەدا هێڵ دێنێ بەسەر هەموویان و بۆچونەکانیشیاندا، دواتر کە شێك بۆ خۆی هەڵدەبژێرێ کە لەگەڵی دا بگونجێ ... ئیتر گوێ نادات بەوەی خەڵکی چی پێ دەڵێن مادامێك خۆی لە خۆی ڕازیە... هەر کات گاڵتەپێکردنێ یان ئازارێکی لە لایەنی خەڵکەوە بەرکەوت، ئەوا قەناعەت بەخۆی دەکات کە هەموو ئەو خەڵکە شێتن و خۆی تاکە ژیری ناویانە. دەی پیرۆزی بێت... بەڕاستی بوەتە خۆشحاڵترین دروستکراوی خودا.

*** *** ***

پێویستە ئەوەمان لەیاد نەچێ کە میللەتانیش پەنا دەبەنە بەر خەون بۆ ئەوەی هەناسەیەك بدەنە خولیاکانیان، دروست وەك تاکەکان... هەندێ جار لەنێو گەلان دا خەونی بیداری سەر هەڵئەدات لەسەر هەمان شێوازی (الف لیلة و لیلة)، کەتیای دا قارەمانەکە بەئارەزووی خۆی ژنی شەنگ و شۆخ و کۆشك و تەلاری جوان و قەشەنگ و خۆراکی چەور و قەڵەوی دەست دەکەوێت و، هەزاران ئەم بەسەرهاتانە بەتام و چێژەوە دەگێڕنەوە.. خۆیان دەخەنە جێگەی قارەمانەکە و وادەزانن نیعمەتەکان لەهەموو لایەکەوە دەوری داون، هەندێ جاریتر،خەونی کیشۆتی لەنێو گەلاندا دەردەکەوێ وەك ئەوەی لە هەندێ گروپی ئاینی دا دەبینرێ.

ڕەنگە هەندێ لەو گروپە ئاینییانە هەڵگری کۆمەڵێ بیر و باوەڕی پوچیش بن، کەچی بەتاك و تەنها خۆیان بەگروپی ڕزگاربووی نێو هەموو خەڵکی دەزانن.. گروپەکە لەخەونە کیشۆتیەکانی دا دوورتر دەڕوات و وای دێ بە ئەندێشە دا کە هەموو ژیرانی

سەر زەوی دان دەنێن بە هەقیانەتی وی دا و بە سەرسامیەوە سەرنجی دەدەن... لەم خوەیشی دا گروپە ئاینییەکە زۆر جیاواز نیە لە دۆن کیشۆتی ڕەحمەتی.

جۆرێکیتری خەونی میللی هەیە، ئێمە ناومان ناوە (بیر و باوەڕی ڕزگارکەری خودایی).. مێژوو باسی هەندێ نەتەوەی کۆنمان بۆ دەکات، کاتێ کەوتونەتە ژێرستەم و چەوساندنەوەی چینایەتییەوە و بێئومێد بوون لەوەی لە ڕێگەی بویەرەوە خۆیان ڕزگار بکەن، بۆیە پەنای بردۆتە بەر ڕێگەی خەون و وای خەیاڵ کردوە کە خودا ڕزگارکەرێکی بۆ دەنێرێت و تۆڵەیان لەستەمکار دەسێنێت و سەرزەوی پڕدەکات لە دادگەری پاش ئەوەی پڕکرابوو لە ستەم و نادادپەروەری!

کاتێ لەو ئەفسانانە دەکۆڵینەوە ، کە تا ئێستەش بڵاون لەنێو هەندێ لە گەلاندا دەربارەی (ڕزگارکەری خودایی) دەبینین پڕن لە ئاوات و خۆزگە و ئەندێشەی کۆمەڵایەتی جوان و ئامازەشن بۆ ئەو ئازارەی خەڵکی هەستی پێ دەکەن لە بەرانبەر بارودۆخە سەختەکانیان دا. ئنجا خەونەکە، دێت و وێنای ئەو خۆشحاڵیە دەکات کەلە سەر دەستی ڕزگارکەرەکە دا ڕوو لە خەڵکی دەکات و باسی ئەوە دەکات کە چۆن تا ئەو پەڕی سنور خەڵکی تێر و پڕ و بێگرفت دەبن.

هەر چۆن بێ ، دەتوانین بەشێوەیەکی گشتی چیمان گوتوە دەربارەی خەونە فەردیەکان هەمان شت بڵێین دەربارەی خەونە میللیەکان... ئەم خەونانەش تاکو ئاستی بژیوی خەڵکی بەرز بێت و بارودۆخیان باش بێت بەرەو کەمی دەچن.

جا ئەگەر بێت و بەراوردێ بکەین لە نێوان ئەفسانەی میللەتە ئازادە مۆدێرنەکان و ئەو ئەفسانانەدا کە لە نێو گەلە کۆیلەکراوە کۆنەکاندا بڵاو بوون، جیاوازیەکی مەزن دەبینین... لێرەدا نابێ کاریگەری ڕۆشنبیری گشتی لەیاد بکەین لە کەمکردنەوەی پلە و پایەی ئەفسانە و خەونە میللیەکان لەنێو مەردوم دا... ئەوەتە ئێمە دەبینین گەلانی مۆدێرن دەسیتان کردۆتە بێداربونەوە، لە ژیانیان دا ڕێگەی وشیاری ڕاست دەگرنە بەر... بۆ ئەو مەبەستە پەیتا پەیتا دەست بەرداری خەونە دێرینەکان دەبن و بەجۆرێکی واقعی بیر لە پرس و مەسەلەکانی خۆیان دەکەنەوە ، ئەندێشە لەو بیرکردنەوەیە دا کەمتر هەستی پێ دەکرێ (دەربڕینی وەرگێڕ).

پەراوێزەکانی بەشی دوازدەیەم

١-نوسەر لەو دوو جێگە دا دەستەواژەی (الحیوان الاجتماعی) دووبارە دەکاتەوە ، من بۆخۆم پێم وابوو ، ئەوی یەکەمیان هەڵەی چاپ بێت ، بەلاّم بەو حاڵە شەوە ڕێگەم یەخۆم نەدا بیگۆڕم و دەستەواژەی (الحیوان العاقل) ەکە بخەمە جێگەیەوە کەدوو ێڕ دواتر مامۆستا ئاماژەی پیّدەدات....... وەرگێڕ

دەروازەی سێیەم:
زانست و دیاردە نائاساییەکانی خەون

بەشی سیازدەهەم

هەواڵدانەكانی خەون:

بەهەر لایەك دا بڕۆیت ، دەبینی خەڵكی باس لە (هەواڵدان)ەكانی خەون دەكەن، لە جڤاتێكدا دانانشیت و باسی خەونی تێدا بكرێ، یەكسەر دەبینی یەكێك لە دانیشتوان دەست دەكات بەباسكردنی خەونێكی سەیری كە هەواڵی بەداهاتوو داوە... برادەرێك دەناسم توانایەكی زۆری لەم ڕووەوە هەیە، جارێكیان باسی خۆی بۆ كردم و گوتی سەرسامم ، نازانم چۆن خەونەكانم لێك بدەمەوە.

زۆر جار شەو خەونێ دەبینێ كەچی بەیانی بەشێوەیەك لە شێوەكان خەونەكە دێتە دی... چەند جار ئەمە لێی ڕوداوە و تاكو مەسەلەكە لای ئەو برادەرە ئاسایی بۆتەوە.

برادەرێكیتر، باسی خەونێكی سەیری بۆ كردم كە پاش چل خولەك خەونەكە هاتۆتە دی... پوختەی چیرۆكەكەیشی ئاوایە: بەیانی زوو هەستاوە لەخەو، دەستی كردۆتە خوێندنەوەی پەرتوكێ، پاشان خەوەنوچكە گرتویێتی و بەسەر پەڕاوەكەدا خەوی لێكەوتۆتەوە، لە خەویدا دیویەتی، ماڵەكەی پڕ بوە لە ئاو و كوڕە هەشت ساڵانەكەیشی دەكەوێتە ناو ئاوەكە، ئەمیش ڕادەكات لە خنكان ڕزگاری بكات، بەڵام كە دەری دێنێتەوە دەبینێ مردوە... بۆیە كە لەو خەوەنوچكەیە بێدار دەبێتەوە زۆر دەشڵەژێت و دەست بەجێ دەگەڕێ بەشوێنی كوڕەكەی دا، دەبینێ لەگەڵ دایكی دا منداڵەكە لە باخچەی ماڵەكەیاندا دانیشتون و بەر چایی بەیانی دەكەن ،بێئەوەی هیچ دیاردەیەكی نائاسایی پێوە ببینرێت.

دوای ئەوەی منداڵەكە بەر چایی بەیانی دەخوات، باوكی دەستی دەگرێت و دەیبات بۆ قوتابخانە، وەڵێ هەر ئەوەندەی لە دەروازەی ماڵەكەیان دوور دەكەونەوە منداڵەكە شۆڕ دەبێتەوە و دەكەوێتە سەر زەوی، باوكی هەڵی دەگرێت و دەیبات بۆ خەستەخانە،

لەدوای پشكنین دەردەكەوێت كە توشی نەخۆشی بوە، ئنجا دوای چەند رۆژێكی كەم منداڵەكە بەو نەخۆشینە دەمرێت.

چیرۆكێكی‌تر:

قوتابیەك، لە قوتابیە كۆنەكانی خۆم لە ساڵی (١٩٥٣)دا نامەیەكی بۆ ناردم ئەم بەسەرهاتەی تێدا نوسیبوو:

قوتابیەكە دەڵێت: (شەوێك لە خەونم دا وامزانی خانوەكە ڕوخاوە بەسەرم دا. بۆیە بەپەشۆكاوی لە خەو ڕادەچەنیم، سەیری دەوروپشتی خۆخۆم كردهیچ شتێكم نەبینی جێگەی سەرنج بێت... بۆ جاری دووەم نوستمەوە و هەمان خەونم بینیەوە، ئنجا هەستامەوە و بۆ جاری سێیەم نوستمەوەوە و لە ناكاوبە ئاگاهاتمەوە و ژنەكەم بێدار كردەوە و پێم گوت :خانوەكە دەڕوخێت دەنگی نائاسایی دەبیستم لە دیوار و بانەكەیەوە، بەپەلە پەنجەرەكانمكردەوە و سەیری دەرەوە م كرد هیچ شتێكی نائاسایی نەبوو، سەرنجی دیوارەكانیشم بەباشی دا و درز و قڵیشی تێدا نەبوو ... پاشان كە دڵنیا بوومەوەنوستم و وەك هەمیشە بەیانی بێدار بومەوە..) وەلێ ئەوەندەی نەبرد زرم و تەپەیەكی گەورەی ڕوخاڵی خانویەكی دراوسێیانی گوێ لێ بوە كە زۆر نزیك بوە لە خانوەكەی ئەمەوە... بۆ بەدبەختیش لە ژێر داروپەردوی خانوە ڕوخاوەكە دا دوو كەس مردوون.

ڕوداوێ كە لە خۆم ڕوی داوە:

ئەو چیرۆكانەی لەمەوبەر ئاماژەمان پێدان، بەشێكی زۆر كەمن لەو بەسەرهاتە سەیرانەی خەڵكی لەبارەی خەونەوە دەیگێڕنەوە، بەڕادەیەك ئەگەر بمانەوێ ئاماریان بكەین هەرگیز ناتوانین....

من بۆ خۆم، لەسەرەتاوە گاڵتەم بەو ڕوداوانە دەكرد و بە ئەفسانە و تڕۆهاتم دەدانە قەڵەم، ماوەیەكی زۆر هەر وابووم، تاكو شەوێك خەونێكی سەیرم بینی، ئەو خەونە وای لێكردم بەشێوەیەكی جیدی سەرنج لە مەسەلەی هەواڵدانەكانی خەون بدەم.

حەز ناکەم بەوردی باسی ئەو خەونەم بکەم، چونکە پەیوەندی راستەوخۆی هەیە بە هەندێ لەبرادەرانم و هەندێکیتر لە ناحەزەکانیشمەوە، ئەوەندە بەسە کە لێرەدا بڵێم: لەخەونم دا کۆمەڵێ پیاوم بینی کە تاکو ناوقەدیان لە مادەیەکی بەهێز دا چەقی بوو (نەم دەزانی مادەکە چییە)... بەهەموو هێز و توانایانەوە هەوڵیان دەدا خۆیانی لێ قوتار بکەن و ڕق و تووڕەییش بەڕونی بەڕوخساریانەوە دیار بوو... بەیانی لەخەو هەستام، خەونەکەم لەبیر چویەوە و بەمێشکی سافەوە ڕوم کردە کارەکەم... ئنجا زۆر سەرسام بووم کاتێ پاش نیوەڕۆی ئەو ڕۆژە کێشەیەکی شەرمەزارکەرم بو بە توشەوە، لەگەڵ کەسێکدا کە زۆر لە پیاوەکانی نێو خەونەکەم دەچوو... کێشەکەش ئەوە نەبوو کە من چاوەڕوانم دەکرد... بەڵکو گومانم وایە کە بەڕێکەوت ڕوی دا.

هەندێ گێڕانەوەی باوەڕپێکراو:

ئێمە دەتوانین گاڵتە بکەین بەو ڕوداوانەی خەڵکی ڕەشۆکی و ئاسایی لەبارەی هەواڵدانەکانی خەونەوە دەیگێڕنەوە... بەڵام سەختە، گاڵتە بەو مەسەلەیە بکەین کاتێ کەسێکی بڕواپێکراو یان ئەو توێژەرانە بیگێڕنەوە کە قورسایی خۆیان هەیە لە نێوەندە زانستییەکاندا.

مامۆستا (راین) هەندێ ڕوداو دەگێڕێتەوە، یەك لەو ڕوداوانە ئەم چیرۆکەیە کە هەنوکە دەیگوازینەوە، مامۆستا (راین) بەخۆی چوە بەدوای ئەم چیرۆکە دا و دڵنیا بوە لە راستییەکەی و، متمانە داری گێڕەرەوەکەی... پوختەی چیرۆکەکەش ئاوایە: گەنجێك شەوێ لە خەونی دا، وا دەزانێت لە ژوورێکی سپی دایە و ژوورەکە گڵۆپێك بەسەقفەکەی دا شۆڕ بۆتەوە و ژورەکەی ڕوناك کردۆتەوە، ژوورەکەمێزێکی حیزێکی تیایە، مێزەکە تەرمێکی لەسەرە و هەر دوو ئەژنۆی تەرمەکە بەرز بۆتەوە، تەرمەکە داپۆشراوە و تەنها ڕوخساری دیارە، ڕوخساریشی بەجۆرێ تێك و پێك شکاوە، تەرمەکە ناناسرێتەوە... گەنجەکە لەخەو ڕادەچڵەکێت... ڕۆژی داهاتوو گەنجەکە بانگ کرا بۆ نەخۆشخانە، و لەوێوە برایە ژووری نەشتەرگەری، گەنجەکە زۆر سەرسام دەبێت کە دەبینێ ژوورەکە لەو ژوورە دەچێ کە شەوی رابردوو لە خەونیدا دیویەتی، تەرمی

مامیشی لەسەر مێزێ لە ژوورەكەدا دانرابوو و، هەر دوو ئەژنۆی لە ژێر ئەو چەفتەوە بەرز بونەتەوە كە تەرمەكەی پێ داپۆشراوە... ئنجا بۆی ڕون بۆتەوە كەمامی كاتێ سەر لەبەیانی لەماڵ دەچێتە دەرێ، ئۆتۆمبیلێ لێی دەدات و، دواتر بەهۆی برینەكانی لەو نەخۆشخانەیە دەمرێت.[1]

هەروەها مامۆستا (راین) چیرۆكی پیاوێكیترمان بۆ دەگێڕێتەوە كە خۆی ناسیویەتی: ئەو كابرایە لە ڕۆژێك لە ڕۆژەكانی لاوێتی دا دەیەوێت سەفەر بكات... بەڵام لەخەونی دا دەبینێ سواری شەمەندەفەر بوە و، شەمەندەفەرەكە ڕوداوی پێكدادانی لێ دەقەومێ، لەو پێكدادانەدا كۆندێشنی فارگۆنەكە دەكەوێت بەسەری دا و ئازارێكی زۆری دەدات... بەدەم لەرزەوە لەخەو ڕادەچڵەكێت و ئەم خەونە وای لێدەكات سەفەرەكەی هەڵبوەشێنێتەوە.... ڕۆژی دواتر هەواڵ دەزانێ كە هەر بەڕاستی شەمەندەفەرەكە پێكدادانی تووش هاتوە و، كۆندێشنی فارگۆنێكیش كەوتوە بەسەر پیاوێكدا و كوشتوێتی.[2]

یەكێكیتر لەوانەی گرنگیان بەمەسەلەی خەون داوە، توێژەرێكە بەناوی (تیرل) ئەم توێژەرە لەیەكێك لە پەرتوكەكانی دا ژمارەیەكی زۆر چیرۆك و بەسەرهاتی لەبارەی هەواڵدانی خەونەوە كۆ كردۆتەوە... ئێمە بەنمونە تەنها دووان لەو نمونانەی (تیرل) دەگوازینەوە:

یەكەم: پیاوێكی بەریتانی كە ناوی (ئۆكرنر) بووە، لەساڵی (١٩١٢) دا دەیەوێت بە كەشتی بەناوبانگی (تایتانیك) گەشت بكات بۆ ئەمریكا... بەڵام لەخەونی دا دەبینێ كەشتیەكە خەریكە نقوم دەبێت و سەرنشینەكانیشی لە دەوروبەری دان و مەلە دەكەن لە ئاوی دەریاكەدا... شەوی داهاتووش (ئوكونر) جارێكیتر هەمان خەون دەبینێتەوە، بێئەوەی هیچ گرنگی بەم خەونە بدات هەر سور بوو لەسەر سەفەر كردن.. كەچی هەفتەیەك بەر لە وادەی سەفەرەكەیان، لەئەمریكاوە بروسكەیەك كرا بۆ (ئوكونر) و فەرمانی پێدرابوو گەشتەكەی دوا بخات، بۆیە ئەویش بلیتەكەی پوچەڵ كردەوە، و لە ئینگەلتەرا مایەوە چاوەڕوانی بروسكەیەكی دیكەی دەكرد... زۆر سەری سوڕما كاتێ هەواڵی نقومبوونی كەشتیەكەی پێ گەیی. ئەوە بوو كەشتیەكە خۆی كێشا بە چیایەكی

زەبەلاحی بەفرین دا و نقوم بوو و کەمێك لەسەرنشینەکانی دەرباز بوون[٣] (و بەشیهەرە زۆریان خنکان ـ وەرگێڕ).

لە چیرۆکی دووەمدا ئەم ڕووداوە باس کراوە: ژنێك شەوێ لە خەونی دا دەبینێ مامی مردووە و تەرمەکەیشی لەو ڕێگەیەدا فڕێ دراوە کە هەمیشە لێیەوە دەڕوات بۆ ڕاو... خەونەکە زۆر ڕوون بووە، بەڕادەیەك ئەو پۆشاکەی لەبەر دا بینیوە کە مامی لەبەری کردوە و هەروەها چۆن تەرمەکەی بە گالیسکەیەك کە دوو ئەسپ ڕایان کێشاوە هێنراوەتەوە بەر دەرگای ماڵەوەی، گالیسکەکە هەندێ "پوش وپەلاش " یشی تێدا بووە، دوو پیاو تەرمەکەیان بە پلەکانەکاندا سەر خستوە، هەر دوو دەستی تەرمەکە شۆڕ بونەتەوە و خشاون لە دیوار و پلەکانەکە... ژنەکە هەموو ئەوانەی لەخەونی دا دیوە ،پاشان لە خەون بەدەم ترسەوە ڕاچڵەکیوە... سەیریش لەوە دایە دوای دوو ساڵ خەونەکەی بەهەموو وردەکاریەکانیەوە دیوەتەوە، شەش ساڵیش دوای دووەمجار بۆ سێیەمین جار هەمان خەونی دیوەتەوە... لەکۆتایی دا خەونەکەی هاتۆتە دی ومامی لەهەمان ئەو شوێنەدا کە ئەم لە خەونەکەی دا دەیبینێ دەمرێت و تەرمەکەشی هەنگاو بەهەنگاو وەك لە خەونەکە دا دیویەتی هەڵدەگیرێت و دەهێنرێتەوە ماڵێ...[٤]

نهێنیەکە چیە :؟

ئەو چیرۆکە سەیرە و هاوشێوەکانی بەچی لێك بدەینەوە؟ ئایا دەگونجێت پەلە بکەین لە بەدرۆخستنەوەیان دا ؟ وەك هەندێ لە خوێندەوارە غەڕاکان دەیکەن و ئیدی بۆ خۆمان وەحەسێین؟ یاخود دەبێ هەوڵ بدەین ئەوەندەی دەگونجێ بیخەینە سەر ڕوپەڕی لێکۆڵینەوەی بابەتی؟!

ئەوەی ڕاستی بێت ،کۆمەڵێ توێژەری زۆر هەن خۆیان سەرقاڵ کردوە بە پرسی هەواڵدانەکانی خەونەوە، لەلێکدانەوە و شیتەڵ کردنەوەی ئەو هەواڵدانانەش دا بوونەتە دوو گرووپ.... بەندە پێم باشە بەجۆرێکی بێلایەنانە ڕاو بۆچوونی هەر یەك لەو دوو گروپە لێرەدا نمایش بکەم. ئنجا ئەوە بەجێ دێڵم بۆ خوێنەر کەلایەنگری کام لەو دوو گروپەیە.

گروپی یەکەم، ئەم گروپە (زۆرینەی) توێژەرانی خەون لەبواری دەروونناسی دا لەخۆ دەگرێت، ئەمانە هەوڵ دەدەن هەواڵدانەکانی خەون لێك بدەنەوە بەپێی ئەو هۆکارەی کە ناویان ناوە (هۆکاری رێکەوتن و رێکەوت)... یەکێك لەوانەی ئەم رێبازەی هەیە لە لێکدانەوەی هەواڵدانەکاندا بریتییە لە (دکتور ملاك جرجیس) پسپۆرڕی دەروونناسی میسری..

لە خوارەوە دەقی ڕای ئەو دەگوازمەوە لەو بارەیەوە، کە لە یەکێك لە گۆڤارە میسریەکان دا چەند ساڵێ بەر لەئێستا بڵاوی کردۆتەوە... (دکتۆر جرجیس) دەڵێت: "ڕێژەی ئەو خەونانەی خەڵکی دەیان بینن و نایەنە دی زۆر لەو خەونانە زیاترە کە دێنەدی... هیچ بنەمایەکی زانستیش نیە کە کەسی سادە پەنای بۆ ببات لە ڕاڤەکردنی خەونەکانی خۆی دا... ئەو ڕێژەیەش کە دێننە دی (ئاسایی) بەهۆکاری رێکەوت دەبێ یان بۆ وە دەگەڕێتەوە کە ئەوەی خەوەکەی بینیوە بۆچونێکی وای هەبوە، یا بە شێوازێکی ناشیاوانەش بۆچون و پێش بینییەکەی هەبوبێ، هیچ هەواڵدانێکیش لەو خەونانە دا نیە وەکو خەڵکی بەهەڵە وا گومان دەبەن... چونکە هەر کەسێ دڵەراوکێ و ترسی خۆی دەربارەی مەسەلەیەك لەبێداری دا بوروژێنێت و بترسێ لەوەی ڕوبدات ئەوا خەونەکانیشی پڕ دەبن لەو هەستانە، هەندێ جار وا ڕێ دەکەوێ بەشێ لەوەی بەخەون دیتویەتی دێتە دی، یاخود تەنانەت هەموو خەونەکەی دێتە دی، نەك بەهۆی خەونەکەوە، بەڵکو چونکە ئەوەی پێشبینی کردوە، دوا سەرەنجامێکی لۆژیکی بارودۆخەکانی دەوروبەری بووە . هیچ شتێ لەو ڕاستییەش باشتر نیە بۆ سەلماندنی ئەم ڕایە ئەویش ئەوەیە کە زۆرینەی خەونەکان نایەنە دی، ئیدی چ بەڵگە بن لەسەر خێر یان بەڵگە بن لەسەر خراپەیەك".

نمونەیەك بۆ ڕونکردنەوەی مەبەست:

بۆ ڕونکردنەوەی ئەو لێکدانەوەیەی (دکتۆر جەرجیس) روداوێکی ڕاستەقینە باس دەکەین کە مامۆستا (سلامة موسي) لە پەرتوکەکەی خۆیدا (العقل الباطن) باسی کردوە... روداوەکەش بەم شێوەیەیە:

پیاوێ لە دەریاوە بەهۆی پاپۆڕەوە سەفەرێك دەکات، ڕۆژێك گێژەڵوکەیەکی بەهێز لە پاپۆڕەکە تاین دەبێت، پاپۆڕەکەش ،کۆنەو بەئاسانی بەرگەی ئەو گێژەڵۆکە ناگرێت، بۆیە دەستی کردە لەنجە و لار کردن (دەربڕینی وەرگێڕ) لە دەریاکەدا... سەرنشینەکانی ترسیان لێ نیشت، ئەوەیان کە زۆر دەترسا، ئەم برادەرەمان بوو کە وای گومان دەبرد پاپۆڕەکە نقوم دەبێ... لەو کاتەدا دەنوێت و لەخەونی دا دەبینێ پاپۆڕەکە نقوم بووە، بۆیە ڕادەچڵەکێت و هێندەیتر ترسی لێ دەنیشێت و بڕیار دەدات هەر کە گەشتنە یەکەمین بەندەر پاپۆڕەکە بەجێ بهێڵێت.. بۆیە کاتێك گەیشتنە یەکەمین بەندەر وادەکەی خۆی بردە سەر و وارێکەوت دوای ئەوەیپاپۆڕەکەی بەجێ هێڵا نقوم بوو... دواتر بەسەرهاتی ئەم پیاوە بەناو خەڵکی دا بڵاو بویەوە و، کردیانە بەڵگە لەسەر ڕاستێتی هەواڵدانەکانی خەون.. کەچی ڕاستی پێچەوانەی ئەوەیە... چونکە ترس وای لە کابرا کرد خەون بە نقوم بوونی پاپۆڕەکە ببینێ، دواتر بەڕێکەوت پاپۆڕەکە نقوم بوو...

لە راستی دا زۆرێك لە سەرنشینی ئەو پاپۆڕانەی گێژەڵۆکە ڕویان تێدەکات خەون دەبینن بەنقوم بوونی کەشتیەکەیانەوە، بەڵام دوای ئەوەی بە بێوەی دەگەنە کۆتایی سەفەرەکەیان ،خەونەکانیان لەبیر دەچێتەوە، بۆ کەسی ناگێڕنەوە و گرنگیشی پێنادەن، بەڵام هەر کە خەونێکیان دێتە دی ، یەکسەر سەرسامی دایان دەگرێت و دەیکەنە بەڵگە لەسەر راستێتی هەواڵدانەکانی هەموو خەونێك.

سروشتی زیاد ڕۆچون:

دەکرێت بەگشتی دەربارەی خەون ئاوها بڵێین... خەڵکی ژمارەیە بێکۆتایی خەون دەبینن، کەچی راهاتوون لەسەر لەبیرکردنی خەونەکانیان و فەرامۆش کردنی، زۆر جاران کەسێك لە خەونی دا دەبینێ خۆشەویستێکی دەمرێت ،یان زیانێکی لێ دەکەوێت، بەڵام دوای ئەوەی دەزانێت خەونەکەی نەهاتەدی و بەبا دا چوو، لەبیری دەچێتەوە.. ئنجا گەر جارێك لە جاران بەهۆی رێکەوتێکی دەگمەنەوە، تاکە خەونێك لە هەموو خەونەکانی بێتە دی، کە ڕەنگە خەونێکی سادە و ساکاریش بێ، وەڵێ کە دێتەدی دەست

دەکات بە زیادڕۆچون لەو خەونە و باسکردنی دا... خەڵکیش دەم بەدەم باس و خواسی ئەو خەونە دەگێڕنەوە و لەلای خۆشیانەوە بەگوێرەی حەز و ئارەزووەکانیان زیادەی دەخەنە سەر. چونکە نەریتیان وایە هەر هەواڵێکی سەیر ببیستن زیادەی دەخەنە سەر... بەوەش دەنکۆڵەیەکی بچکۆلە دەبێتە گۆمەزێك لەبەر دەستیان دا و خەونێکی ساکاریش دەبێتە ئایەتێك لە ئایەتەکان(ی خودا - دەربڕینی وەرگێڕ -).

ئەمەی گوتمان ئەو چیرۆك و بەسەرهاتانەمان بە یاد دێنێتەوە کە زۆر زیادەڕەوییان تێدا دەکرێت... وا ڕێ دەکەوێ کەسێك لەدوای قوربانیکردنێك لەمەترسییەك قوتار دەبێت یاخود لە نەخۆشێك چاك دەبێتەوە... ئیدی خەڵکی وا گومان دەبەن قوربانیەکە هۆکاری چاك بونەوە یاخود دەربازبوونی بوو لەمەترسی... هەموو ئەو قوربانیە زۆر و زەوەندانە لەبیر دەکەن کە هیچ سودیان بەخاوەنەکانیان نەگەیاندوە... دەگێڕنەوە کابرایەك دەچێتە پەرستگەیەك، خزمەتکارانی پەرستگەکە لە چەند ڕوپەڕێکدا ناوی ئەو کەسانەی دەخەنە بەر دەست کە خودا بەهۆی قوربانی و نزای ئەمانەوە لە خنکان ڕزگاری کردون... دواتر پرسیار کرا لەپیاوەکە: ئایا لەدوای ئەو هەمووە بەڵگەیە، دان نانێن بە سوود و کەڵکی قوربانی و نزاکردن دا؟

کابرا لەوەڵامدا دەڵێت: بەڵام ڕوپەڕی ناوی ئەو کەسانە لە کوێیە، کە سەرەڕای قوربانی کردن و پاڕانەوەش هەر لەدەریا دا نقوم بوون و خنکان؟ (٥)

ئەو وەڵامەی کابرا، ڕاستەوڕاست دەگونجێ بەسەر خەونیش دا، ئەگەر هەندێك خەون بێنە دی و بکرێنە بەڵگە لەسەر دروستیی هەواڵدانی خەون، ئەی چی بکەین لەو هەندە خەونەیتر کە زۆر زۆریشن و ناشیەنە دی و وەڕاست ناگەڕێن؟!

لێکدانەوەی گروپی دووەم: ئەو لێکدانەوەی لەبەر دا شرۆڤەم کرد و وەی دی هاتنی خەونی دەدایە پاڵ هۆکاری ڕێکەوت، لێکدانەوەیەکە لای زۆرێك لە زانا دەروون ناسەکان قبوڵ کراوە... بەڵام ژمارەیەکیتر لە توێژەران پێی قایل نین... ئەو توێژەرانەمان ناو ناوە (گرووپی دووەم) . ئەمان لایان وایە دەکرێت هۆکاری "ڕێکەوت" بکرێتە لێکدەرەوەی زۆرێك لە هەواڵدانەکانی خەون، بەڵام بۆ هەموو هەواڵدانێکی خەونەکان ناگونجێت... چونکە هەواڵدانەکان هەندێ جار لایەنی تەم و مژداری وایان تێدایە

كەئاسان نیە بەو شێوەیە لێك بدرێتەوە كە لەمەسەلەی قوربانیەكاندا كردمان... ئەو لایەنانەش زۆرن و ئێمەلێرەدا دوو لایەنیان كورت دەكەینەوە:

یەكەم: هەندێ جار مرۆڤ لەخەونی دا ڕوداوێكی دوور و درێژ دەبینێت و، دواتر بەهەموو وردەكاریەكانیەوە دێتە دی، وەك ئەوەی لەسەر كاسێتێكی سینەمایی تۆمار كرابێ... لەو بارەدا خەونەكە هەواڵێكی سادە نەبووە، بەڵكو وردەكاری زۆری لەخۆ گرتوە... كەوایە ئاسان نیە بڵێین ئەو هەموو وردەكاریە لەخەونەكەش دا و لە بویەریش دا بەهۆی فاكتەری ڕێكەوتەوە كۆبونەتەوە... چونكە یاساكانی (احتمال) لەزانستی ئامار دا ئەوە بەدوور دەزانن.

دووەم: هەندێ هەواڵدانی خەون هەیە كە دێنە دی، بەیەكجار نیشانەی كەسی خەوتوو نادرێ، بەڵكو هەندێ جار دووبارە دەبێتەوە وەك ئاژێرێك لە سەرچاوەیەكی نادیارەوە، هەوڵ دەدات مرۆڤ ئاگادار بكاتەوە لە مەترسی‌یەك كە لەپێشیەتی... بۆیە دەگمەنیش نیە گەر لەماوەیەكی درێژی زەمەنی دا ئاژێرەكە دوبارە بێتەوە... خەونێكی ئاوهاش نارەحەتە بەهۆكاری ڕێكەوت لێك بدرێتەوە... نەخاسمە كە ئێمە دەزانین ڕێكەوت بەیەكجۆر لە حاڵەتی زۆر دەگمەندا نەبێ دووبارە نابێتەوە.

هەموو ئەوەی گوتمان مانای وایە هەندێ لە هەواڵدانەكانی خەون بەڵگەن لەسەر هەبوونی هەستێكی نائاسایی لەمرۆڤ دا، كەدەتوانێ پەردەی زەمەن ببڕێت و سۆراخی ئەو ڕووداوانە بكات كە لە پشتی ئەو پەردەیەوەن و لەداهاتودا ڕوو دەدەن.

گرفتی كات:

هەر چۆن بێت گەر ئەم ڕایە پەسەند بكەین كە گروپی دووەم بڕوایان پی‌یەتی، ئەوا گرفتێكی فەلسەفی سەخت لەبەردەممان دا قوت دەبێتەوە، ئەویش بریتی‌یە لەوەی : چۆن دەروونی مرۆ دەتوانێ لەكاتی خەون دا پەردەی كات تێ‌پەڕێنێت؟ یاخود بە دەربڕینێكی‌تر: كات چی‌یە؟

ئێمە واڕاهاتووین كات بەوە بناسین كە ژمارەیەك سات و چركەی هەنوكەین و بەدوای یەكدا دێن و بەسەرماندا تێ‌دەپەڕن... ئەمەش یانی لەنێوان ئێمە و ڕوداوەكانی

داهاتودا بەربەستێ زەمەنی هەیە کە هەندێ جار بەخولەك و چرکە دەیژمێرین و هەندێ جاریتر بە ساڵ و رۆژ حسابی دەکەین.

جا ئایا لەتوانای دەروونی مرۆڤ دا هەیە باز بدات بەسەر ئەو بەربەستەدا و ئەو شتانە ببینێت کە لە پشتیەوەن، وەك چۆن مرۆڤ دەتوانێت بەسەر بەربەستی شوێن دا باز دەدات و چی لەپشتیەوەیە دەی بینێت؟

هەندێ لە توێژەران بە (ئەرێ) وەڵامی ئەو پرسیارە دەدەنەوە، بۆ ئەم وەڵامەشیان پشت بە تیۆرەکەی (ئەنشتاین) دەبەستن لە تێگەیشتنی کات دا[٦].

ئەمانە لایان وایە، کات لە بەدوای یەکدا هاتنی چرکەساتەکان پێك نەهاتووە.وەك ئێمەومانان لە تێگەشتنە باوەکانمان دا وا گومان دەبەین، بەڵکو کات هێڵێکی درێژبووەوەیە لە گەردون دا ، وەك درێژبونەوەی هێڵەکانی درێژی و پانی و بەرزی... کەواتە کات چواردەمین دووری دوای ئەو سێ دوریەیە کە ئێمە پێی ئاشناین.

لەبەر رۆشنایی ئەم تێگەیشتنەدا دەتوانین بڵێین: ئەو چرکانەی کە درێژی کاتیان پێ دەپێوین هیچ نین جگە لە پێوەرگەلێ ئیعتباری کە لە خۆوە پێیان ڕاهاتوین بێئەوەی هیچ بناغەیەکی بابەتیان هەبێ... کات ڕاوەستاوە و نابزوێت، ئێمەین کە لەبەرانبەری دا دەجوڵێین و دوایش بەهەڵە وا دەزانین کات دەجوڵێت... دەگونجێت مرۆڤ لە ئاقار (کات) دا، بەو سەرنشینەی شەمەندەفەر بچوێنین کە لە پەنجەرەکەوە تەماشای ئەستونی عەلەتریکی سەر رێگەکان دەکات کە بەخێرایی بەلای دا تێ دەپەڕن، بەڵام لەڕاستی دا ئەستونەکان ڕاوەستاون و ناجوڵێن... ئەمە کە دەجوڵێت و بەلای ئەستونەکاندا گوزەر دەکات.

مامۆستا (جینز) دەڵێت: مرۆڤ لە ژیانی ئاسایی خۆی دا وەك ئەو کرمە کوێرە وایە کە لەسەر پارچە زەویەکی بچکۆلە دەژی... کرمەکە لە دنیادا تەنها بە دوو دوری ئاشنایە، ئەوانیش دوریەکانی پانی و درێژین، وەلێ ئەو دوریەی لە ژوور سەریەوە بەرەو ئاسمان بەرز دەبێتەوە، ئەم هیچی لەبارەوە نازانێت و پێی ئاشنانیە...[٧]

بەدەربڕینێکیتر: مرۆڤ وا ڕاهاتووە سنوربەندی دنیا بەهەر سێ دووری درێژی و پانی و بەرزی بکات... وەلێ دووریەکی تر هەیە ، کە لە گەردوندا درێژ بۆتەوە و مرۆڤ

هیچی لەبارەوە نازانێت ، جگە لەو خاڵەی کە پیای دا گوزەر دەکات لە ڕێکردنی دا لەمیانەی زەمەنەوە... ئنجا واش دەزانێ چرکەیەکی ڕەفتەنیە، کەچی لە هەمان کاتدا بەشێکە لە هێڵێکی درێژ ، کە نەکۆتاییەکەی دەرکی پێ دەکرێ نە سەرەتاکەی.

خەونەکان و کات:

مەبەستم لە شرۆڤەکردنی ئەو بیردۆزەی باسمکردوە، لەبارەی سروشتی کاتەوە، ئەوە نیە خوێنەر بڕوا بکات بەڕاستی بیردۆزەکە، چونکە ئەوە تیۆرێکە ڕەنگە ڕاست بێ و ڕەنگە هەڵەش بێ.

تەنها مەبەستم لەباسکردنی ئەو تیۆرە ئەوە بوو، خوێنەر ئاگاداری ئەو کۆڵەکە فەلسەفیە بێت کە هەندێ لە توێژەران پشتی پێدەبەستن لە لێك دانەوەی هەواڵدانەکانی خەون دا.

ئەوان بڕوایان وایە لەسۆنگەی ئەوەی کاتیش دووری چوارەمە و لەگەردووندا درێژ بۆتەوە، کەواتە ئەقڵ دەیبڕێ توانایەکی شاراوە هەبێت لە مرۆڤ دا کەیارمەتی بدات تاکو لەخەونەکانی دا بەسەر ئەو دوریەدا بفرێت، بەجۆرێ کەم تا زۆر پەی بە ڕوداوەکانی داهاتوو بەرێ.

دەگونجێت ئەوە بە سەرنشینی فرۆیەك بچوێنین، ئەو بۆ نمونە کاتێك بەرز دەبێتەوە بەسەر روبارێکدا دەڕوات، دەتوانێت بنوارێت بۆ هەندێ خاڵی دوور کە سەرنشینی بەلەمێ ناتوانێ سەیری بکات... ئەمەش یانی سەرنشینی فرۆکەکە ڕەنگە هەندێ شت بدۆزێتەوە کە سەرنشینی بەلەمەکە بە ڕوداوی داهاتوی دەزانێ کە دوای ئەوەی دەیگاتێ ئەی بینێت.

تیۆرەکەی میستەر (دن):

لەبەریتانیا چەند ساڵێکە توێژەرێ دەرکەوتووە ناوی (میستەر دن)ە، ئەم توێژەرە پەرتوکێکی بڵاو کردۆتەوە بەناوی (ئەزمونێ لەتەك کات دا)، ئەم پەرتوکە ناوبانگی

باشی هەبوو لەنێو خەڵکی ئەوێندەردا... ئەم توێژەرە ڕایەکی وەك ئەوەی هەبە کەئێمە لەبەر دا باسمان کرد...[٨]

مامۆستا (دن) لای وایە کاتی داهاتوو بەهەموو ڕووداوەکانی یەوە ،لەبەردەممانـدا ئامادەیە وەك چۆن ڕابردووش ئامادەیە لە پشت مانەوە، ئێمە بەهۆی خەونەکانمانەوە دەتوانین لە داهاتوو بنواڕین، وەك چۆن دەتوانین لە ڕابردوو بنواڕین، بەڵام ئەوەندە هەیە ئێمە وا ڕاهاتوین ، لە لێکۆڵینەوەی خەونەکانمان دا سەیری بەشی دواوەی هێڵی کات بکەین ، بێئەوەی سەیرێکی بەشی پێشەوەیشی بدەین... ئێمە لەم خودمانـدا دروست لەو کەسە دەچین کە بەپەیژەیەکدا سەردەکەوێت و پشتی کردۆتە بەشی سەرەوە و چاوی بۆ بەشی خوارەوە شۆڕ کردۆتەوە، بۆیە ئەوکەسە هیچ کام لە پلەکانی پەیژەکە نابینێت، ئەوانەیان نەبێ کە لەژێر پێیەوەن و تێپەڕیوە بەسەریاندا... وەلێ پلەکانی بەشی سەرەوە نابینێت و گرنگییان پێنادات چونکە پلەکانی سەرەوە کەوتونەتە پشتییەوە و شاردراونەتەوە لێی... بەڵام گەر ڕوی بسوڕێنێت بەرەو پێشەوە ، دەتوانێت بیان بینێت.

لای (مستەر دن) خەون پێکهاتەیەکە لە تێڕوانینەکانی ڕابردوو و داهاتوو، هەر لەبەر ئەوەشە خەونەکانی مرۆڤ زۆر جار شپرزە و تێکەڵ و پێکەڵن، بەجۆرێ مرۆڤ ناتوانێ جیاوازی بخاتە نێوان ئەو خەونانەی لە ڕووداوەکانی ڕابردووەوە هەڵدەقوڵێن و ئەو خەونانەش کە لەڕووداوەکانی داهاتودوە هەڵدەقوڵێن.

(مستەر دن) دەڵێت: گوایە شێوازێکی داهێنەرانەی دۆزیوەتەوە بۆ تۆمارکردنی خەونەکانی ڕاستەوخۆ دوای ئەوەی لەخەو رادەبورێ، ئەمەش بۆ ئەوەی خەونەکانی بپارێزێت لەو زیادە ڕۆییەی کە دەلکێنرێ بەخەونەوە، ئەو بڕوای وایە مرۆڤ دەتوانێت کاری خۆی لەو ڕووەوە بکات، و لەوانەشە بگاتە ڕادەیەك بەو هۆیەوە بتوانێت ڕووداوەکانی داهاتوو ببینێت و بەشێوەیەك لەشێوەکان لەو ڕووداوانەدا بژی..

ڕەخنەكاری:

ئەوەی رابورد، پوختەی تیۆرەكەی (میستەر دن)ە كە لە پەرتوكەكەی دا (ئەزمونێ لەتەك كات)دا هێناویەتیە كایەوە، جێگەی خۆیەتی ئاماژە بدەین بەوەی ، هەر لەسەرەتای سەرهەڵدانی ئەو تیۆرەدا لەبەریتانیا لەڕەخنەلێگرتن قوتار نەبووە... بەڵكو توێژەرێكی زۆر لەبەرانبەری دا ڕاست بونەوە و ڕەخنەیان ئاراستە كرد و بە خورافەچێتی ناوزەدیان كرد...

لەڕاستی دا گەر ئێمە بڕوا بەو تیۆرە بكەین، ئەمانگەیەنێتە ئەو ڕادەیەی كە لەبڕوا بوون بەقەزا و قەدەر دەچێت، بەهەمان شێوەی بڕوای پێشینیان بە قەزا و قەدەرە... واتە ئەگەر مرۆڤ توانی لەڕێگەی خەونەكانیەوە ڕوداوەكانی ئاینده پەی پێبەرێ، ئەوا یانی ڕوداوەكانی ئاینده لە ڕوپەڕی قەدەر دا هەن و بێگومان دێنەڕێمان، ئینجا مرۆڤ هیچی دەستەڵات نیە لەئاقاری دا ئەوەندە نەبێت كە خۆی بدات بەدەستیەوە.

بەهەر حاڵ، ئەمە بۆچوونی ئەو كەسانەیە كە بڕوایان بە تۆبزی (جبر) هەیە، گوایە مرۆڤ لەهەموو كردەوەكانی دا بەتۆبزی كاری پێ دەكرێت نەك بە ویستی خۆی، ڕەفتارەكانی ئەنجام بدات... وەلێ ئەو كەسانەی بڕوایان بە سەربەستی ویستی مرۆڤ هەیە و لایان وایە مرۆڤ خۆی دەتوانێت چارەنووسی خۆی دروست بكات و بینەخشێنێ (دەربڕینی وەرگێڕ)، ئەم جۆرە كەسانە سەختیەكی زۆریان دێتە پێش لە قایل بوونیان دا بەو ڕاو بۆچونە.

لەوانەیە ئەوە ڕاست بێ‌كەهەندێ جار مرۆڤ لە ژێر قورسایی بارودۆخە كۆمەڵایەتی و دەرونیەكانی‌دا بە تۆبزی كاری پێ بكرێ... بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەتوانێت لەنێو ئەو بارودۆخانەدا بوارێك بدۆزێتەوە و، بتوانیت تیای دا سەربەست بێت و، توانای هەڵبژاردنی هەبێ... ئەمەش مەسەلەیەكە هەموو ڕۆژێ لەخۆماندا بەدی دەكەین... جا گەر وابێ ئیدی چۆن دەگونجێت بڕوامان بەوە هەبێ كە ڕوداوەكانی ڕۆژگار سەپێنراون بەسەرماندا و ئێمەش بەهۆی خەونەوە دەتوانین پەیان پێبەرین؟!

دەرەنجام:

لەم بەشە دا ، ئەو بۆچون و بیردۆزە جۆراوجۆرانەم نمایش کرد کە توێژەران لەمەسەلەی هەواڵدانەکانی خەون دا هێناویانەتە کایەوە.. هەوڵیشم داوە لە ئاقاریان دا، هەڵوێستی گوێزەرەوەیەکی بێلایەنم هەبێ، لایەنگری لایەکیانم نەکردوە لە بەرانبەر لایەنێکیتر دا... ئەوپەڕی توانا و هەوڵی خۆشم خستۆتە کار تاکو بتوانم بەو شێوەی خاوەن و لایەنگرانی بیردۆزەکە بڕوایان پێیەتی ئاوای شرۆڤەی دید و بۆچونەکانیان بکەم بە بێدەستکاری کردن و گۆڕینیان.

لێرەدا ڕەنگە خوێنەر پرسیاری ڕای خۆمم لێ بکات دەربارەی ئەو هەموو بۆچونە دژبەیەکانە... بۆیە دەمەوێت دان بنێم بە دەستەوسانی خۆمدا لەدەربڕینی هەر بۆچونێکی یەکلاییکەرەوە لەم بابەتەدا... هەموو ئەوەی دەتوانم بیڵێم ئەوەیە کە ئێمە هێشتر لەسەرەتای ڕێگە داین... لەوانەیە زانست "ئیدی دێر بێت یان زوو" پەردە لەڕوی تەم و مژەکانی سەر ئەم بابەتە ئاڵۆز و ناڕەحەتەمان بۆ لا بدات.

ئەمەوێ لێرەدا هەلی ئەوە لەدەست نەدەم کە هەڵەی ئەو خوێندەوارانەمان دەربخەم کە بەچاوی سوکایەتیەوە لەم مەسەلەیە دەڕوانن... هەر کەیەکێکیان گوێی لە باسێکی هەواڵدانی خەونەوە دەبێ، دەست بەجێ ملی بادەدات و بەخورافەی لە قەڵەم دەدات.

ئەو جۆرە کەسانە پێویستە بزانن مەسەلەکە زۆر لەوە گرنگترە گاڵتەی پێ بکەین ، یاخود بە نوکە قەڵەمێ بیسڕینەوە.بەڵکو چەندین لەغزی سەرسامکەری تێدایە... ئەرکی زانستی ئەوە دەسەپێنێ بەسەرماندا کە لەو لەغزانە بکۆڵینەوە، هەوڵی لێك دانەوەیان بدەین ، بەگوێرەی ئەو ئامرازە بابەتیانەی کە لەبەر دەستماندان... ڕەنگە بەوەش بتوانین یارمەتی زانست بدەین، لە دۆزینەوەی هەندێ لە نهێنییەکانی دەروونی مرۆڤ دا... وەك چۆن پێشینیانمان یارمەتی زانست یان دا لە دۆزینەوەی ئەتۆم و ئەلکتریك دا.

پەراوێزەکانی بەشی سیانزدەیەم:

١. بنواڕە: Rhine Reach of Mind, P 59

٢. بنواڕە: I bid, P 71

٣. بنواڕە: Tyrrell, Personality of Man, P 81

٤. بنواڕە: 1 bid, P 76 – 77

٥. بنواڕە: أحمد أمين، قصة الفلسفةالحديثة، ج ١ ل ٦٤.

٦. بنواڕە: علي الوردي، مهزلة العقل البشري، ل ١٧٧ ـ ١٨٢.

٧. بنواڕە: Jeans, Mysterious Universe, P 148

٨. بنواڕە: Dunne, An Experiment Withtme

٩. بنواڕە: Jaod Guide to Modern Thought, P 172 – 173

بەشی چواردەیەم

هەواڵدانەکانی خەون "پاشگر"

لەبەشی رابردوو دا باسمان لەو توانایە کرد ، کەدەدرێتە پاڵ خەون سەبارەت بە هەواڵدان لە ڕوداوەکانی داهاتوو، بینیشمان چۆن توێژەران ناکۆکن و یەکڕانین لەمەڕ ئەو پرسە... لەم بەشەدا دەمەوێت باس لە توانایەکیتر بکەم کە دەدرێتە پاڵ خەون و ئاماژەش بۆ بۆچونی لێکۆڵەران لەو ڕوەوە بکەم.

ئەو توانایەش کە هەنوکە باسی دەکەین ، بەمانایەکی ورد هەواڵدان نیە، چونکە هەواڵی ڕودانی ڕوداوێکی داهاتوو نادات کە ئێستاکە ڕوی نەدابێ، بەڵکو هەواڵ لە ڕودانی ڕوداوێك دەدات کە لە ئان و ساتی خەون بینینەکەدا لە جێیەکی دوور یان نزیك دا ڕوو دەدات.. باوا دابنێین خۆشەویستێك چۆتە سەفەرێك و لێت دوور کەوتۆتەوە و تۆش دەترسیت شتێکی بەسەر بێت و دڵەڕاوکێتە بۆی... ئنجا شەوێك دەخەویت ،خەونێکی پێوە دەبینی و، وا دەبینی کەشتێك بەسەر خۆشەویستەکەت هاتوە... دواتر ڕون دەبێتەوە کە لەهەمان ئەو کاتە دا تۆ خەونەکەت پێوە دیوە ، ئەو شتێکی بەسەر هاتوە.

توێژەران چیرۆك گەلێ زۆر و زەوەندیان لەم جۆرە خەونە لا کۆبوتەوە ،جا ئایا لێکدانەوەیان چۆن دەبێ؟

هەندێ نمونەی ڕاستەقینە :

مامۆستا (سینل) بەسەرهاتی خەونێکی لەم جۆرەمان بۆ دەگێڕێتەوە، پوختەکەی ئەوەیە ، ژنێکی دانیشتوی شاری (لەندەن) کوڕێکی ئەبێ لێیەوە دوور ئەبێ، کوڕەکەی لەگەڵ هەڤاڵێکیدا بەسەفەر چوەتە دۆڵی ئەمەزۆن) لە ئەمریکای باشور...بەیانیەك ئافرەتەکە لەماڵ دێتە دەرێ و لەوپەڕی شپرزی و شڵەژاوی دا دەبێت و ، دەڵێت لە خەونی دا دیویەتی کوڕەکەی یان هاوڕێکەی لە لایەن دڕندەیەکی جەنگەڵەکەوە

کراونەتە نێچیر... دوای ماوەیەك کوڕەکەی بەتەنها دەگەڕێتەوە (لەندەن) و باسی گەشتەکەیان دەکات... لەقسەکانیدا دەردەکەوێت کە لەهەمان کات و ساتی خەونەکەی دایکی دا پڵنگێك هێرشی کردۆتە سەریان و هاوڕێکەی بەو هۆیەوە گیان لەدەست دەدات و ئەمیش بریندار دەبێت، بەڵام برینداریەکەی کوشندە نا.[1]

هەروەها مامۆستا (راین)یش چیرۆکی خەونێکی هاوشێوەی ئەو خەونە دەگێڕێتەوە... پوختەکەشی ئاوایە: مامۆستایەك کە هاوڕێی راینە لە زانکۆدا، کوڕێکی دەبێت لە "جاوا" دادەنیشێت... کوڕەکە شەوێك لەخەونی دا دەبینێت خەڵکی لەبە خاك سپاردنی دایکی دا ڕێ دەکەن.. ئەم خەونە وای لێ دەکات نامەیەك بنوسێ بۆ باوکی و هەواڵی دایکی بپرسێت... سەیریش لەوەدایە کەدایکی هەر هەمان شەو مردووە.[2]

رۆژنامەی (ئەهرام) روداوێکی سەیر دەگێڕێتەوە کە لە یەکێك لەشارەکانی (مەکسیك) دا ڕوو دەدات و پەیامنێری تایبەتی رۆژنامەکە هەواڵەکەی بۆ ناردون، پوختەی چیرۆکەکەش ئاوایە: گەنجێك توشی خورپەیەکی دەماریی توند دەبێت ، بەهۆی ترسێك کە لە ناکاودا دوچاری بووە، بەو هۆیەشەوە دەکەوێتە سەر زەوی، کەس و کارەکەی وایان زانی مردووە ، بۆیە لە گۆڕێکی نایبەتی خانەوادەکەیاندا ئەسپەردەیان کرد ، شەوێ دادێ کوڕەکە لە خەو ڕادەبورێ و هەستێکی سەیری لا دروست دەبێت کە کوڕەکەی ئێستاش زیندوە.. بۆیە هەندێ لە دراوسێکان بێدار دەکاتەوە و کرێکار دەباتە سەر گۆڕەکە و ئەیەوێت هەڵی بداتەوە... دەستەڵات دارانی خۆجێیەتی شارەکەش لەسەرەتا دا دودڵن بوون لە ڕێگەدان بەو کارە ،دواتر ڕێگەیان پێدا... بۆیە کاتێ گۆڕەکەیان هەڵدایەوە، دایکەکە کوڕەکەی بینی دانیشتوە و دەگری، بۆیە خێرا باوەشی پێدا کرد و توند لەئامێزی گرت.[3]

لە دەرەوەی خەون دا:

شیاوی ئاماژەپێدانە، ئەم جۆرە هەستە سەیر و نامۆیە تەنها لەکاتی خەوندا ڕو نادات... بەڵکو هەندێ خەڵك لە ساتەکانی بێداری دا هەستی وایان لا دروست دەبێت..

بۆ ڕونکردنەوەی ئەو گوتەیە، ئەم نمونەیە، دەگێڕینەوە کلە (لیوا محمد نجیب) ڕوی داوە... لیوا محمد خۆی لە پەرتوکەکەیدا (مصیر مصر) باسی ئەو ڕوداوەمان بۆ دەکات و دەڵێت: لەساڵی ١٩١٤ دا لـە کۆلێـژی (گـۆردن)ی سـەربازی لەسـودان خوێنـدکار دەبێـت، ئێوارەیەکی ئەو ساڵە لەبەشی ناوخۆیی دا دادەنیشێت و خۆی بۆ تـاقی کردنـەوە ئامـادە دەکات، لەو کاتەدا بەخەیاڵی دا دێت کەوا باوکی هاتوە و دەیەوێت هەواڵێکی زۆر گرنگی بـداتێ، بەو هۆیـەوە "محمـد نـەجیبب" بێتاقەتیـەکی زۆر دایـدەگرێت و فرمێسـك لـە چاوەکانی دادەبارێت ، تا ڕادەیەك هاوەڵەکانی هەستی پێدەکەن و دەورەی لـێ دەدەن و سـەریان لێـی سـوڕ دەمێنـێ... کاتـژمێر نـۆی هـەمان ئێـوارە ڕاست بـۆوە (دەربـڕینی وەرگێـڕ) و پۆشـاکەکەی خـۆی دڕی، ئەمـەش وایکـرد مامۆسـتایەکی بێـت و بـە شـێت تۆمەتباری بکات... محمد نجیب نەی توانی ئەو شەوە بنوێت... سەر لە بـەیانی ڕۆژی داهاتووش خورپەیەکیتری بۆ هاتەوە و لەئەنجامدا تەرپۆشەکەی سەری خۆی داگـرت و فڕێی دایە سەر زەوی و بە پێیەوە چوە سەری... دوای چەند ساتێ مامۆستایەکی دێت و هەواڵی مردنی باوکی پێ دەدات... دواتر ڕون بویەوە کە بابی شەوی ڕابردوو مردوە، لەکاتێکی نزیکی ئەو کاتەدا کە محمد نجیـب پۆشـاکەکەی خـۆی تێـدا دڕانـدوە... محمـد نجیب کە توانج لەو ڕوداوە دەدات دەڵێ: "من هیوادارم وا دەرنەکـەوم ئەگـەر بڵـێم: ئـەو ڕەفتارە نامۆیەم لەو ڕۆژەدا جۆرێك بوو لە هەستکردنێکی زیادەڕەو"..

ئەی چی؟

کەواتە بەچی ئـەو هەسـتە کت و پڕیـە لێـك بدەینـەوە؟ ئایا بـەرەنجامی هەسـتێکی زیـادەڕەوە وەك (محمـد نجیـب) دەڵـێ؟ یـاخود هەسـتێکی ئاساییە و دواتـر لـە ڕێی ڕێکەوتێکی دەگمەنەوە هاتۆتە دی؟!

(ئۆلیفـەر لـۆدج)ی زانـای سروشتناسـی بـەناوبانگ، یەکێکە لـەو کەسـانەی هـەوڵیان داوە، وەڵامـی ئـەو پرسـیارە بدەنـەوە... (لـۆدج) توێژینەوەیـەکی بـە ئامـار سـازکرد و بەدووی بارودۆخی ژمارەیەکی زۆری خەڵك دا چوو... لەئەنجامدا بۆی دەرکەوت (١٣٠٠) کەس لە ژیانیان دا یەکجار هەستێکی سەیر دایگرتوون، کە هـەواڵی ڕودانـی کارەساتێکی

دوانیّ كە بەسەر یەكێك لە خزم و دۆست و خۆشەویستانیاندا دێت... هەروەها بۆیشی دەركەوت تەنها (٣٠) لەو (١٣٠٠) جارە هەستەسەیرەكان هاتونەتە دی... بەمانایەكی‌تر ڕێژەی بەڕاست دەرچون (١) بۆ (٤٣) بوە.

مامۆستا (لۆدج) دەڵێت: ئەو ڕێژەیە سەرەڕای كەمێتی‌یەكەی، بەڵام دیاردەیەكە دەلالەتی ئاماریی مەزنی هەیە، چونكە ڕێژەیەكی زیاترە لەوەی بە ڕێكەوت ڕوی دابیّ.. (لۆدج) هەروەها چەندین كرداری ژمێرەیی و ئاماریی ورد و ئاڵۆزی ئەنجام داوە بۆ پشتگیری كردنی ئەم ڕایەی... لەوەش دا گەشتۆتە ئەو بەرەنجامەی كە دەبێت لەنێوان هزر و مێشكی ئەو كەسەی ڕوداوەكەی بەسەر دا دێت و، ئەو كەسەش كە لە دەرەوە هەستی پیّ دەكات، جۆرە پەیوەندیەكی نادیار هەبێت، ئەو پەیوەندیەی كە تا ئێستە زانست نەیتوانیوە نهێنی‌یەكانی بدۆزێتەوە.[٤]

مامۆستا (سد جویك)یش لە لێكۆڵینەوەی دا لەم بابەتە ، گەشتۆتە بەرەنجامێكی هاوشێوەی بەرەنجامەكەی مامۆستا (لودج).. (سد جویك) لێكۆڵینەوەی لە (١٧٠٠٠) هەڤدە هەزار حاڵەت كردوە، و پاشان بەراوردی كردوە لە گەڵ (ئاماری گشتی ڕوداوەكان)دا و، لەمەوە بۆی دەركەوتوە، هەستكردنی مرۆڤ بەمردنی ئازیزێكی، چوار سەد و چل جار زیاتر لە ڕێكەوتی موجەڕەد وەڕاست دەگەڕیّ.[٥]

توێژینەوەكانی (ڕاین):

مامۆستا (ڕاین) توێژەرێكی ئەمریكی‌یە و، بەلێكۆڵینەوەكانی لەم بابەتە و بابەتە پەیوەندی دارەكانی دا ناوبانگ و شۆرەتی پەیدا كردوە... هەروەها ئەو فەزڵی كردنەوەی بەشێكی تایبەت بەم بابەتەی پیّ دەبرێت لە زانكۆی (دیوك)دا، كە ناوی نا (بەشی پاراسایكۆلۆژی).

(ڕاین) باسی یەكەمین هاندەرمان بۆ دەكات كە ،پاڵی پێوە ناوە بۆ دامەزراندنی ئەم بەشە زانكۆییە... دەڵێت: كاتێك قوتابی بووم لە زانكۆدا، لەیەكێك لە مامۆستاكانەوە گوێبیستی چیرۆكی خەونێكی سەیر بووم كە مامۆستاكە خۆی یەكێك بووە لەوانەی ڕوداوەكەیان بە چاوی خۆیان دیوە.. پوختەی چیرۆكەكەش ئاوهایە: ژنێكی دراوسیّی

مامۆستا، شەوێ لە خەونی دا دەبینێت کە براکەی بەخۆکوشتن دەمرێت، بۆیە بە شڵەژاوی لە خەو ڕادەبورێ و هاوسەرەکەی لەخەو بێدار دەکاتەوە، پێداگری دەکا لە مێردەکەی تاکو گالیسکەیەك ئامادە بکات، تاکو بچێت بۆ ماڵی براکەی کە نۆ میل لێیانەوە دوورە... مێردەکەی لە ژێر فشاری ژنەکەدا هەڵدەستێت و دەچێت تەقە لە دەرگای دراوسێکەیان (واتە مامۆستاکە - وەرگێڕ) دەدات و داوای گالیسکەی لێدەکات، دوای ئەوەی دەیانداتێ ، خۆی و ژنەکەی دەچنە ماڵی برای ژنەکە... کە ئەبینن هەر بەراستی براکەی خۆی کوشتوە... سەیر لەوەدایە براکەی لەهەمان ئەو جێگەیەدا و بەهەمان ئەو شێوەیە کەوتبوو کە خوشکەکەی لە خەونی دا دیبووی...[٦]

(ڕاین) دەڵێت) ، ئەم چیرۆکەی کە لەسەردەمی لاوێتی دا بیستوێتی تەواو سەرسامی کردوە، نە توانیوتی بڕوای پێبکات و نە توانیوتی بەدرۆی بخاتەوە... لە لایەکەوە نەی دەتوانی بڕوای پێ بکات چونکە بەلایەوە ماقوڵ نەبووە، هەروەها نەیشی دەتوانی بەدرۆی بخاتەوە، چونکە ئەو کەسەی گێڕاویەتیەوە زانایەکی گەورە و شۆرەت بڵندە.

ڕۆژگار هات و ڕۆیی بەسەر (ڕاین)دا و، پەیتا پەیتا چیرۆکی هاوشێوەی ئەو بەسەرهاتەی دەبیست، بەڵام هەستی دەکرد ئەو خەڵکەی چیرۆکەکە دەگێڕنەوە بە لایانەوە زۆر ئاساییە ،پێیان وایە هیچ جێگەی سەرسوڕمان نیە، زۆربەشیان هەوڵیان داوە بەهۆکاری (ڕێکەوت) لێکی بدەنەوە.

لێرەوە ئیدی (ڕاین) کەوتە پرسیارکردن لەخۆی: ئایا ڕێکەوت چیە و کامەیە؟ ئایا ڕێکەوت شتێکی بێسەر و بەرە وەکو خەڵکی ڕەشۆکی وا گومان دەبەن، یاخود بەگوێرەی یاسا بەڕێوە دەچێ؟ وە ئەگەر ڕێکەوت بەگوێرەی یاسا و ڕێسا بەڕێوە دەچێت، ئایا دەکرێ توێژینەوەلە خەون و هەستکردنە سەیرەکان بکرێت لە بەر ڕوناکی ئەو یاسایانەدا...؟

ئەم پرسیارانە پزیسکەی ئەو ئاگرە بوون کە لە هزری ڕاین دا پێداگری ئەوەی بەرپا کرد کە ڕاین هەستێت بە کۆمەڵێ لێکۆڵینەوەی تاقیگەیی کە تیای دا شێواز و ئامرازگەلێ زۆری ئاماریی بەکار بردووە... بەرەنجامی توێژینەوەکانیش (ڕاین)یان گەیاندە ئەو بڕوایەی ، کە مرۆڤ لە قوڵاییەکانی ناخی دا توانای ئەوەی هەیە پەردە و

بەربەستەکانی کات و شوێن تێپەڕێنێت، ئەم توانایەش لە ڕوی بەهێزی و بێهێزیەوە لە کەسێکەوە بۆ کەسێکیتر دەگۆڕێت، تەنانەت ڕەنگە لای کەسێك لە کاتێکدا زۆر بەهێز بێت و لەکاتێکیتر دا لاواز بێت.

(ڕاین) ئەم توانایەی ناو ناوە "دەرك کردنی بێهەست"(٧)

زانایانی ئەمریکا:

جێگەی نیگەرانیە بڵێین توێژینەوەکانی (ڕاین) لە ئەمریکا دا بەگاڵتە و سوکایەتی پێکردنەوە پێشوازی لێکرا... زۆرینەی زانا و مامۆستایانی زانکۆ لەوێندەر ئەو لێکۆڵینەوانەیان دەدایە پاڵ خورافە... هەروەها دەگێڕنەوە یەکێك لە توێژەرە ئەمریکیەکان توێژینەوەکانی (ڕاین) سەرسامی دەکات، بۆیە بەنهێنی دەست دەکاتە تاقیکردنەوە لەسەریان ، لە ئەنجامدا دەگاتە بەرئەنجامێك کە پاڵپشتی ڕاکانی ڕاینی دەکرد، بەڵام ئەمەی لە خەڵك شاردەوە لە ترسی ئەوەی نەبادا بە خورافەچێتی تۆمەتباری کەن.

لەکاتی کۆبونەوەی (کۆنگرەی ئامارە ماتماتیکیەکان) لە ئەمریکا، لەساڵی (١٩٢٧)دا، توێژینەوەکانی راین تاوتوێ کران، لە دوای تەواو بوونی کۆنگرەکەش ڕونکرنەوەیەکیان بڵاو کردەوە کە تیای دا هاتبوو:

"توێژینەوەکانی ڕاین، دوو لایەنی ئەزمونی و ئاماری تێدایە، ماتماتیکیەکان ناتوانن لە بارەی لایەنە ئەزمونیەکەیەوە هیچ بڵێن... بەڵام سەبارەت بە لایەنە ئاماریەکەی، ئەوا توێژینەوە ماتماتیکیە نوێیەکان دەریان خستوە کە شیکردنەوە ئاماریەکەی (ڕاین) ڕاستە، جا ئەگەر بکرێ هێرش بکرێتە سەر توێژینەوەکانی (ڕاین)، ئەوا پێویستە لە لایەنێکیترەوە هێرشی بکرێتە سەر نەك لە لایەنە ماتماتیکیەکەیەوە".(٨)

بۆچونی "سینل":

مامۆستا (جۆزیف سینڵ) توێژەرێکی پسپۆڕە لە زانستی زیندەوەرزانی و پەرەسەندنی گیانەوەری دا، ماوەیەکی زۆری تەمەنی خۆی تەرخان کرد بۆ لێکۆڵینەوەی

دیاردەی هەستکردنی نائاسایی لای مرۆڤ و گیانەوەران.. ئەو لێکۆڵینەوانەش "سینلێ"یان گەیاندە بڕوایەك كە بڵێت: مرۆڤ لەنێو مێشکی دا دەزگایەکی تایبەتی هەیە کە دەتوانێت شەپۆلە (کارۆموگناتیسی)یەکان لە مێشکێکیترەوە وەربگرێت، وەك چۆن "چاو" شەپۆلەکانی روناکی وەردەگرێت، یان وەکو چۆن ئامێری رادیۆ شەپۆلەکانی بێتەلی وێستگەکانی رادیۆیی وەردەگرێت. (سینلێ) ئەم دەزگا مرۆییە ناو دەنێت (هەستی شەشەم)... لەبەشی ئاییندە دا هەندێ بەوردی باسی ئەم هەستە دەکەین... لێرەدا ئەوەندە بەسە کە بڵێین: بەڕای سینلێ هەستی شەشەم لەمرۆڤ دا زۆر بە لاوازی و پەنامەکی کاردەکات، مرۆڤ لە ژیانی ئاسایی خۆی دا، هیچ گوێی پێنادات چونکە سەرقاڵە بە ژیان و بژێوی خۆیەوە و بیری لێ دەکاتەوە و نەخشەی بۆ دەکێشێ، بەو جۆرە ترپەکانی هەستی شەشەمی لێ بزر دەبێت، وەك چۆن زیکەی قالۆنچەیەك لە نێو ئاهەنگێکی جەنجاڵی مۆسیقی دا وون دەبێت. [٩]

هەروەها (سینلێ) باس لەو حاڵەتەی خەون دەکات کە مرۆڤ هەندێ جار بەهۆیەوە هەست دەکات بەوەی کارەساتێ بەسەر خۆشەویستێکی دا دێت لەجێگەیەکی دوورەوە... لەلێکدانەوەکەی دا دەڵێت : لەوانەیە مێشکی ئەو کەسەی خەوەکەی دیوە و ئەو کەسەی کارەساتەکەی لێ ڕوو دەدات پێکەوە گونجاو بن، بەوەش دەتوانێت ئەو شەپۆلانە وەرگرێت کە لەو مێشکە دوورەوە ڕەوانە دەکرێت، وەك چۆن ئامێری ڕادیۆ کاتێ لەگەڵ درێژی شەپۆلەکانی ئێستگەیەکدا گونجا ، شەپۆلەکانی وەردەگرێت.. بۆ نمونە ئەو دایکەی کوڕێکی بەسەفەر دەڕوات و لێی دوور دەکەوێتەوە، هەمیشە پێیەوە سەرقاڵە و هزری بەشەو و ڕۆژ بەکوڕەکەیەوە پەیوەستە... بەڕای سینلێ ئەمەش یانی دەزگای هەستی شەشەمی دایکەکە بە بەردەوامی بەرەو ڕوی کوڕەکە قیت بۆتەوە، بۆیە لەو کاتە دا دەگونجێت توانایەکی تایبەتی هەبێت بۆ وەرگرتنی ئەو شەپۆلانەی لەمێشکی کوڕەکەوە دەردەچن.

هەندێك بەڵگەی پشتگیری کار:

دەگونجێت بڵێین: ئەم ڕایەی (سینلێ) لەبارەی هەستی شەشەوە هەیەتی ، هیچ نیە جگە لە "گریمان"ێك، دەگونجێت ڕاست بێ و دەشگونجێت هەڵە بێت، بەڵام لەگەڵ

ئەوەش دا دەتوانین بڵێین، توێژینەوە (فیزیایی و فەسلەجیە نوێكان) كەم تا زۆرێ بەلای ئەوە دان كە پشتگیری ئەم ڕایە بكەن، بۆ نمونە: ئەو توێژینەوانە دەریان خستوە ، مێشكی مرۆڤ جۆرە شەپۆلێكی كارۆمۆگناتیسی دیاریكراو دەردەدات.. بەم دواییانەش ئامێرێكی تایبەت دروستكراوە بۆ تۆماركردنی ئەو شەپۆلانە و بەتاقیكردنەوەش بۆ زانایان ڕون بۆیەوە كە شەپۆلەكانی مێشك لەكاتی نوستن دا جیاوازە لەو كاتانەی بیر ناكاتەوە، لە كاتی تەندروستی و لەش ساغیدا جیاوازن لەكاتی نەخۆشین... (دكتۆر دایفیس) ئەگاتە ئەو بڕوایەی كە بڵێت: هەر كەسێك لەمێشكی‌یەوە شەپۆلی تایبەت بەخۆی دەردەدات و هیچ كەس لە گەڵی دا لەو شەپۆلانە هاوبەش نیە، بەمانایەكی‌تر شەپۆلەكانی مێشك وەكو مۆری پەنجە (دەربڕینی وەرگێڕ) وان و هەرگیز دوو مرۆڤ ڕێناكەوێ مۆری پەنجەیان لە یەك بچێت (ئەو مۆری پەنجەیەی بۆیە لە فەرمانگەكاندا بەكار دەهێنرێ ، چونكە وێنەی پەنجەی هیچ كەسێ لە كەسێكی‌تر ناچێت ـ وەرگێڕ).

ئینجا كەوابێ، نارەحەت نیە گەر چاوەڕوانی ئەوە بكەین پێكفەگونجانێكی شەپۆلی ڕوبدات لەنێوان مێشكێك و یەكێكی‌تردا سەرەڕای دووری نێوانیان، بەوەش یەكێك لە مێشكەكان دەتوانێت هەست بكات بەو كارلێكە هزریە بەهێزانەی كە لەمێشكەكەی‌تر دا ڕوو دەدەن، هەر چەندە لێشی دوور بێت.

ئێمە نكولی ناكەین لەوەی شەپۆلەكانی مێشك زۆر لاوازن... چونكە لەكاتی تۆماركردنیدا لە ئامێرە تایبەتەكەدا دەردەكەوێت كە كاریگەریەكی سنورداری هەیە و لەماوەیەكی كورت تێناپەڕێ... بەڵام ئەمە یانی نە كە ئاسەوارەكەیشی بەو ئەندازەیە... چونكە بە شێوازی زانستی سەلمێنراوە كە هەر شەپۆلێكی كارۆموگناتیسی لەڕوی كاریگەریەوە هەموو گەردون دەگرێتەوە، ئیدی جیاوازی نیە لەنێوان ئەوەی شەپۆلەكە لاواز بێ یان بەهێز بێت.

ڕەخنەكانی (تیرل) :

لێرەدا ئەوەی شیاوە ئاماژەی پێ بدەین ئەوەیە كە زۆرێك لە توێژەران دان بە بوونی هەستی شەشەم یان لێك چویەكی وی لە مرۆڤ دا دەنێن، وەلێ قایل ناون لە لێك

دانەوەیدا بە "شەپۆلی كارۆ موگناتیسی" ئاماژەی پێ بكەن... یەك لەوانە، توێژەرێكی بەناوبانگە بەناوی مامۆستا "تیرل". بەڕای ئەم توێژەرە گریمانی "شەپۆلی" ناگونجێت بۆ لێكدانەوەی هەستە نائاساییەكە، بۆ ڕەد دانەوەیشی چوار ڕەخنە دەخاتە ڕوو، كە ئێمە بەم تەرزە كورتیان دەكەینەوە:

١- تیرل دەڵێت: ئەگەر هەستە نائاساییەكە بەهۆی پێكگەگونجانێكی شەپۆلیەوە بوایە لە نێوان دوو مێشك دا، ئەوا دەبوا لەنێو یەكێك لە مێشكەكاندا دەزگایەكی نێرەری شەپۆل هەبوایە ، هێندە بەهێز بوایە بیتوانیایە شەپۆل بەڕووبەرێكی پان و بەریندا ڕەوانە بكات، هەروا دەبوا لە مێشكەكەی تریش دا دەزگایەكی وەرگرتنی ئەو شەپۆلانە هەبوایە، كەچی زانایان هەرگیز دەزگای لەو جۆرانەیان لەمێشكی مرۆڤ دانەدۆزیوەتەوە.

٢- هەروەها تیرل دەڵێت: زانایان ئێستاكە ئامێری هێندە هەستیاریان لە لایە كە دەتوانێت وردترین شەپۆلی كارۆ موگناتیسی تۆمار بكات، كەچی تا هەنوكە نەزانراوە ئەو ئامێرانە كۆمەڵە شەپۆلێكیان تۆماركردبێ یان دۆزیبێتەوە كە هەڵگری بیرگۆڕكێ (دەربڕینی وەرگێڕ)ی نێوان دوو مێشكی لێك دوور بن.

٣- تیرل دەڵێت: شەپۆلە كارۆ موگناتیسیەكان سروشتیان وایە كە بەشێوەیەكی گشتی لەكەمی دەدەن بە ڕێژەی، چوار گۆشەی ماوە (مسافە)، وەك لە توێژینەوەكانی بێتەلیشدا زانراوە... جا ئەگەر هەستە نائاساییەكە بەرئەنجامی گواستنەوەی شەپۆلە كارۆ موگناتیسیەكان بێت ئەوا دەبێت مل كەچی ئەم ڕێسا گشتیە بێت، كەچی لەڕاستی دا دەبینین كە ناچێتە ژێر كاریگەری دووری (ماوە)وە...

٤- تیرل لە كۆتا ڕەخنەی دا دەڵێت: ئەگەر شەپۆلە كارۆ موگناتیسیەكان ، بیرەكان لەنێوان مێشكێكی و یەكێكی دی دا دەگوازنەوە، ئەوا دەبوا شیفرەیەك یان زمانێكی لەگەڵ دا بوایە كە بەهۆیەوە هەر دوو مێشكەكە لەیەكدی تێبگەن.

وەڵامدانەوەی ڕەخنەكان:

گومانم لەوەدا نیە كە ڕەخنەكانی تیرل بەهێزن، بەڵام هێندەش بەهێز نین كە ئێمە نەتوانین پوچەڵیان بكەینەوە وە یا خود وەڵامیان بدەینەوە، لە ڕەخنەكانی تیرلەوە وام

بۆ دەردەكەوێت كە ئەو پیاوێكە خاوەنی چوارچێوەیەكی فیكری سنورداره، چونكە لەیەك گۆشەوە سەرنجی ئەگەری شەپۆلەكان دەدات و لە وگۆشەیە تێپەڕ ناكات.

شیاوی ئاماژەپێدانە كە بڵێین: تیرل بەشێكیزۆری تەمەنی خۆی لە لێكۆڵینەوەی بێتەل دا بەسەر بردوە، ئەندازیاری كۆمپانیای (ماركۆنی) بوە و بەشداری كردوە لەدانانی وێستگەی بێتەلی زۆر و زەوەند دا لەمەكسیك و دەرەوەی مەكسیكیش ... بۆیە وا دەردەكەوێ ئەو پیشەیەی وای لێكردوە كە تەنها لەو ئەزمونە سنوردارانەوە سەرنجی مەسەلەكان بدات كە خۆی لەسەری ڕاهاتوە.

جگەلەوەش ڕەنگە (تیرل) كەوتبێتە ژێر كاریگەری هەندی بیرۆكەی میتافیزیكیەوە، ئەمەش وای لێكردوە كە حەزی لە ڕەت كردنەوەی هەر لێكدانەوەیەكی فیزیاییانەی هەستە نائاساییەكە بێت لە مرۆڤ دا...

كاتێ لەڕەخنەكانی (تیرل) دەكۆڵینەوە كە لەدژی (گریمانەی شەپۆلی) هێناونی، كۆمەڵێ خاڵی لاوازی تێدا دەبینین كە ناگونجێن لەگەڵ ئەو ڕێبازە بابەتیەدا كە لە گۆشەنیگا جیاوازەكانەوە لەمەسەلەكان دەكۆڵێتەوە، هەنوكەش هەندێ لەو خاڵە لاوازانە دەخەمە بەر چاوی خوێنەران:

ئامێرە زانستیەكان:

لەیەكێك لە ڕەخنەكانی دا (تیرل) دەڵێت: ئەگەر شەپۆلی كارۆ موگناتیسی هەبوایە، بیر و كارلێكە هزریەكانی بگواستایەتەوە لەنێوان مێشكێك و یەكێكیتر دا ئەوا ئامێرە وردە زانستیەكان پەیان پێ دەبرد و دەیان دۆزیەوە... من لێرەدا لە (تیرل) دەپرسم: ئایا ئەو ئامێرانەی كە ئێستاكە لە بەردەستمان دان توانیویانە هەموو ئەو شەپۆلە كارۆ موگناتیسیيانە بدۆزنەوە كە لە گەردوندان؟ یان ئەگەر ئەو ئامێرانە هەندێ لەو شەپۆلانەیان دۆزیوەتەوە، ئیدی ئایا ئەو قسەیە ڕاستەكە بڵێین لەكاتێكی دور یان نزیك دا جۆریتری شەپۆلی كارۆموگناتیسی نادۆزنەوە؟

ئەوە زانراوە كە هەندێ لەو شەپۆلانە زاناكان بەڕێكەوت ڕێیان لێی كەوتوە و دۆزیویانەتەوە، بێئەوەی پێشتر نیازی دۆزینەوەی شەپۆلی وایان هەبوبێت..

بۆ نمونە: (تیشکی سینی) لەساڵی (١٨٩٦ز) دا (ڕۆنتگن) دۆزیەوە، لەکاتێکدا هەندێ تاقیکردنەوەی زانستیتری دەکرد کە هیچ پەیوەندیەکی بە بابەتی شەپۆلەوە نەبوو، دواتر بۆی ڕون بوەوە کە تیشکێکی شەپۆل کورتی دۆزیوەتەوە... زانا گەلێکیتر ، وایان بەسەر هاتوە ، لەکاتێکدا (تیشکە گەردونیەکان یان تیشکە گیمیەکان، یان ... هتد)یان دۆزیوەتەوە... جا کەواتە ئایا لۆژیکی زانستی ئەوەی پێ پەسەندە کە بڵێین: زاناکان لە دۆزینەوەی هەموو جۆرەکانی شەپۆلە کارۆ موگناتیسیەکانی گەردوندا گەشتونەتە کۆتایی؟

سەرباری ئەوەش، ئەو ئامێرانەی ئێستاکە زاناکان بەکاریان دێنن لە دۆزینەوە و تۆمارکردنی شەپۆلەکاندا، بەبەراورد لەگەڵ ئامێرەکانی سەدەی ڕابردوو دا پێشکەوتوون (ئەم لێکۆڵینەوەیە لە پەنجاکانی سەدەی بیستەم دا نوسراوە - وەرگێڕی کوردی)، ئنجا بەبێ گومان بە بەراورد لەگەڵ ئامێرەکانی سەدەکانی ئایندەدا پێشکەوتوو نابن... کێشمان دەزانین داهێنەران لە ڕۆژگارەکانی داهاتوودا چ جۆرە ئامێرێکی سەیر دادەهێنن؟

من بڕوام وایە، دێر بێ یان زوو، زانست ئامێرێکی وامان بۆ دادەهێنێت کە دەتوانێت ئەو شەپۆلانە تۆمار بکات کە ئامێرەکانمان لەئێستە دا دەستەوسانن لە تۆمارکردنیان. لەوانەشە ئەو ئامێرە (درێژی شەپۆل)ی مێشکی هەر مرۆڤێکیش دیاری بکات... بەو جۆرەش دەتوانێ ئەو بیر و بۆچونانە بخوێنێتەوە کە لەو مێشکە دا دێن و دەچن.

کێ دەزانێ؟ کێ دەڵێ وابێ؟ (دەربڕینی وەرگێڕ).

لەغزی زیندەمادە:

ئنجا ئەو گوتەی (تیرل) کە دەڵێت: (زاناکان لەمێشکی مرۆڤ دا ، دەزگایەکیان نەدۆزیوەتەوە کە شەپۆل بنێرێت یاخود وەری بگرێت) ئەو وتەیە لە بنەڕەتەوە پوچە... ئەز وام دێ بە خەیاڵ دا کە (تیرل) نایەوێت قایل بێت بە لێکدانەوەی (شەپۆل)ی هەستە نائاسایيەکەی مرۆڤ، لە کاتێك دا نەبێ کە لەمێشکی مرۆڤ دا دەزگایە بدۆزێتەوە وەك ئەو ئامێرە بێتەلانە وا بێ کە خۆی لە ژیانی پیشەیی دا پێیان ڕاهاتوە،

بەوەش ئەو جیاوازیە گەورەیە لەبیر دەکات کە لەنێوان سروشتی مادەی بێگیان و خانە زیندووەکاندا هەیە.

ئێمە دەزانین هەندێ لە زیندەوەرە سادەکان، شەپۆلەکانی ڕوناکی وەردەگرن و دەچنە ژێر کاریگەریەکانیەوە، بێئەوەی چاویان هەبێ یان ئەندامێکیتریان هەبێ کە لە ڕوی ئەرك و فەرمانیەوە لە چاو بچێت.. کەواتە ئایا ناگونجێت لەنێو خانەکانی مێشکی مرۆڤ دا، توانایەکی تایبەت هەبێ بۆ وەرگرتنی هەندێ لەو شەپۆلە کارۆ موگناتیسییانەی کە لە جێگەیەکی دورەوە بۆی ڕەوانە دەکرێت؟!

هەروەها ئێمە دەزانین، مێشکی مرۆڤ جۆرێکی دیاریکراوی شەپۆلی کارۆ موگناتیسی دەردەکات، وەك لەبەردا ئاماژەمان پێدا... جا ئایا چۆن دەلوێت بۆ خانەکانی مێشك شەپۆل بنێرن بێ ئەوەی دەزگایەکی تایبەتی پەخشی تێدا بێت؟!

لەراستی دا خانەکانی مێشکیش وەکو خانەی هەموو تەنە زیندووەکانیتر، تا ئێستەش چەندین نهێنی نەزانراویان تێدایە... زانایان تا ئێستاکەش نەگەیشتوونەتە زانینی هەموو نهێنییەکانی زیندەمادەکان... بەڵام متمانەمان زۆرە بەوەی لەداهاتوو دا زانست زۆرێك لەو نهێنییانەمان بۆ دەردەخات کەتێمان دەگەیەنن لەوەی چۆن خانە زیندووەکان دەتوانن لەیەك کاتدا هەم شەپۆل بنێرن و هەم وەریشی بگرن.

ماوەی دوری و هێزی شەپۆلەکان:

(تیرل) لەڕەخنەی سێیەمی دا دەڵێت: شەپۆلە کارۆ موگناتیسییەکان، تا چەندێ ماوەیەکی زیاتری دووری (مسافە) ببڕن، هێندە لاواز دەبن، کەچی ماوەی دووری هیچ کارێك ناکاتە سەر هەستەکە.

هەروەها مامۆستا (راین)یش ڕەخنەیەکی ئاوهای هەبووە، چونکە لەهەندێ ئەزمونیدا بۆی دەرکەوتووە کە هەستە نائاساییەکە تا دوور بکەوێتەوە بەهێزتر دەبێت... بەڕای (راین) ئەمەش ئەوە دەسەلمێنێت کە هەستە نائاساییەکە لەسەر ڕێسایەکیتر ڕێ دەکات نەك لەسەر ڕێسای شەپۆلەکان.

هەندێ لە زانایانی (فیزیا) وەڵامی (ڕاین)یان داوەتەوە و گوتویانە: ڕەنگە لە داهاتودا زانست یاسا و ڕێسای نوێی وا بۆ شەپۆلەكان بدۆزێتەوە كە هەستە نائاساییەكەیان پێ لێك بدرێتەوە، بەڵام (راین) ئەم ڕەدەی وەرنەگرت... بەڵكو ئەو وا دەبینێ كە كەلێنێك هەیە لەنێوان سروشتی هەستە نائاساییەكە و یاساكانی فیزیا داو، ئەو كەلێنە نەگیراوە.. بۆیە كاتێ زانست یاسای فیزیایی نوێ دەدۆزێتەوە، رەنگە نهێنی نوێش لە هەستە نائاساییەكەدا بدۆزێتەوە و ئەمەش وای لێ دەكات زیاتر تەم و مژدار بێت و ، زیاتریش دوور بكەوێتەوە لە سروشتی ئەو یاسایانە.(١٢)

بەهەر حاڵ، من لام وایە بۆچوونی زانایانی فیزیا لە ڕێبازی زانستیەوە نزیكترە، وەك لە ڕاكەی راین و تیرل... راین بۆچوونی یەكلاكەرەوە لەم ڕووەوە دێنێت، لەڕێبازی زانستیش دا ، ناگونجێت توێژەرێك بێت ، بەرلەوەی لەهەموو ڕویەكەوە لێكۆڵینەوە لەشتێ كرابێ، بێت و حوكم بەسەر ئیشەكەدا بدات... چونكە زۆر جار بووە پێشینیانمان حوكمی یەكلاكەرەوەیان داوە بەسەر هەندێ شت دا و، لە دوایی دا دەركەوتووە كە بەهەڵە دا چوون.

زمانی مێشكەكان:

هەر ئەوەندەمان لەبەردەمدا ماوە تاوتوێی ڕەخنەی چوارەمی (تیرل) بكەین كە تیای دا دەڵێت: ئاڵ و گۆڕی بیرەكان لەنێوان دوو مێشك دا پێویستی بە شیفرە یان زمانێك هەیە تاكو لێك بگەن... بەڕای من ئەم ڕەخنەیە زۆر سادە و هیچە... لەم ڕەخنەیەی دا دەردەكەوێت كە پیشەكەی چەندە كاریگەری لەسەر مامۆستا (تیرل) داناوە.

(تیرل) لەكارەكانی بێتەلی خۆیدا ڕاهاتوە لەسەرئەوەی بەهۆی شیفرەیەكەوە، پەیوەندی بەكەسانی ترەوە بكات، ئەمەش وای لێكردوە، وا گومان بەرێ كە مێشكیش لەكاتی پەیوەستەگیە شەپۆلیەكانی دا لەگەڵ مێشكێكیتردا پێویستی بەو شیفرەیە هەیە...

تیرل ئەوەی لە بیر چووە کە (مێشك) بێئەوەی پێویستی بە وەرگێڕ یان واسیتە هەبێ لە وێنەکان دەگات.. بۆ نمونە: مێشك هەر کە ڕەنگی سور دەبینێت دەست بەجێ لێی تێ دەگات و دەرکی پێ دەکات.. ئەمە لەکاتێکدا ڕەنگی سوور هیچ نیە ، جگە لە زنجیرەیەك شەپۆلی خاوەن درێژیی دیاریکراو، کە بەر تۆڕی چاو دەکەوێت وکاریگەریەکەی دەگاتە مێشك... بەڵام ئەو(ڕەنگ)ە ناوو جەفەنگی هەیە ، خەڵك ڕێ کەوتوون لەسەری و لەکاتی پێکەوە ئاخاوتنیان دا یەکتری پێ تێ دەگەیەنن.

ئەمەش یانی ، مێشکەکان لەکاتێك دا پێویستیان بە زمان و جەفەنگ هەیە کە لەمیانەی ئەو بەربەستانەوە دەدوێ کە مرۆڤەکان لەنێو خۆیاندا دروستیان کردوە.. بەڵام لە ئاخافتنی خودی دا هیچ پێویستی بەو جۆرە شتانە نیە... بۆیە هەر کە وێنەیەك لە مێشك دا وێناکرا و شەپۆلی تایبەتی لێوەدەرکرد، دەست بەجێ ئەو (مێشکەی لەگەڵی دا گونجاوە) بەجۆرێ لەجۆرەکان دەرکی پێ دەکات.

پوختەی مەبەست:

لەوەی رابورد بۆمان دەردەکەوێ لەمرۆڤ دا هەستێکی نائاسایی هەیە، هەندێ جار کاریگەری ئەم هەستە لە کاتی خەون دا دەردەکەوێت و هەندێ جاریتر لە کاتەکانیتردا... ئەم هەستەش لەو تەرزە هێزە میتافیزیکیانە نیە کە نەگونجێت لێکدانەوەیەکی شیاوی فیزیایی بۆ بکرێت... بەهێزترین گومانم وایە کە ئەو هەستە لەڕوی کارکردنیەوە لە ڕادیۆ یاخود لە تەلەفیزیۆن دەچێت... ڕۆژێك هەر دەبێ زانست پەردە لادات لە ڕووی نهێنییەکانی، ئیتر ئەو ڕۆژە نزیك بێت یان دوور.

پەراوێزەکانی بەشی چواردەیەم:

١ـ بنواڕە: سینل، الحاسة السادسة، ل ٧٥.

٢ـ بنواڕە: Rhine, Reach of Mind, P 46

٣ـ بنواڕە: رۆژنامەی الاهرامی صري، ژمارەی رۆژی ١٩٥٦/٩/٢٢.

٤ـ بنواڕە: المقتطف، رسائل الارواح، ل ١٠٩ ـ ١١٠.

٥ـ بنواڕە: وليم جيمس، ارادة الاعتقاد، ل ٢٣.

٦ـ بنواڕە: Rhine, New Frontiers of Mind, P 14

٧ـ بنواڕە: Rhine, Extra – Sensory perception

٨ـ بنواڕە: Rhine, New Frontiers of Mind, P 211

٩ـ بنواڕە: سينل، الحاسة السادسة، ل٣٤.

١٠ـ بنواڕە: فؤاد صروف، آفاق العلم الحديث، ل ٢٣٢.

١١ـ بنواڕە: Tyrrell, Personality of Man, p 69

١٢ـ بنواڕە: Rhine, Reach of Mind, P. 50

بەشی پازدەهەم:

خەونەکانی خەواندنی موگناتیسی

سەبارەت بەدیرۆکی خەواندن:

خەواندن لەم سەردەمەدا بۆتە بابەتێکی زانستی بەڕێز ، پسپۆڕ و کارشناسی خۆی هەیە... لەڕۆژهەلأت و رۆژئاوای گێتیشەوە زانایان دانیان پێداناوە.. بۆیە جێگەی حەسرەتە، کە دەبینین زۆرێك لەخوێندەوارەکانی لای ئێمە بە هەقیقەتی زانستی خەواندن ئاشنا نین، تەنانەت پێدەچێت هەندێکیان تا هەنووکەش سوکایەتی و گاڵتەی پێ بکەن.

جێگەی خۆیەتی ئاماژە بدەین بەوەی خەواندن هونەرێکی دێرینە و خەڵکی لەچاخە کۆنەکانەوە لەهەندێ کار و باری خۆیاندا بەکاریان هێناوە، بێئەوەی پەی بە نێوەڕۆك و ناواخنەکەی بەرن، یاخود ناوێکی بەسەردا ببڕن. لە ڕاستیش دا، لەکۆن دا خەواندن تێکەڵ بوو لەگەڵ فێڵ و جادوودا. بەو هۆیەشەوە بەهالەیەك خورافە دەورە درابوو.

نەشتەرگەری ئینگلیزی بەناوبانگ (جیمس برید)، یەکەمین کەس بوو ، توانی بەشێوەیەکی زانستی لەساڵی (١٨١٤) دا (خەواندن) بدۆزێتەوە و پاکیشی بکاتەوە لە پەڵە و لەکە خورافیەکانی، هەروەها ئەم ناوەیشی بە سەردابڕی کە ئێستاکە لە نێوەندە زانستییەکاندا پێیەوە ناسراوە.

(مسمر) :

ئێمە لەکاتێکدا دان بە فەزڵی "جیمس برید" دادەنێین لەو ڕووەوە، پێویستە فەزڵی ئەو پیاوەش فەرامۆش نەکەین کە بەر لەو بەدەرکەوت و ڕێگەی خۆشکرد بۆ ئەم، ئەو پیاوەش کابرایەکی فەرەنسییە و ناوی (ئەنتۆنی مسمر)ە، ئەم پیاوە بەیەکەمین کەس

دادەنرێت ، کە لە چاخی نوێ دا توانی سەرنجی خەڵکی بۆ لای خەواندنی موگناتیسی ڕابکێشێت.

(مسمر) بڕوای وابوو خەواندن جۆرێکە لە "موگناتیسی ئاژەڵی"... ئەو خەواندنی بەکار هێنا لە چاککردنەوەی نەخۆشەکاندا، بە تایبەت ئەوانەیان کە دووچاری نەخۆشینە دەرونیەکان بووبوون... ژنان لەهەموو لایەکەوە دابارین بەسەری دا ، لەئەنجامدا ناو و شۆرەتێکی زۆری پەیدا کرد لە نێو ئافرەتان دا... بۆ نەگبەتی مسمر لەسەردەمی شۆڕشی فەرەنسی دا دەژیا، لەو سەردەمەدا خەڵکی ڕقیان لە هەر شتێك دەبووەوە کە بۆنی خورافە چێتی لێ بێت... لەبەر ئەوە قیامەتی زانا و پزیشکەکان هەستا و، ڕاپەڕین لەدژی و بەخورافەچێتی و جادووبازی تۆمەتباریان کرد.

یەکێك لەو بەسەرهاتە کۆمیدیانەی کە لەم ڕووەوە دەیگێڕنەوە، ئەوەیە کە ڕۆژێك ڕۆژنامەیەك بۆ گاڵتەپێکردن بەم پیاوە، بابەتێك بڵاو دەکاتەوە، بەناوی (ئەکسیری موگناتیسی)... لەو بابەتەدا لەسەر زمانی ئەو پیاوە وەسفەیەکی پزیشکی (گوایە بەنەخۆشێك دەدات ـ وەرگێڕ) و لە بابەتەکەدا هاتووە: (لە زەینی ترس و تۆقین چوار هۆقە وەرگرە، هەروەها لە گیانی وەهم دوو ڕەتڵ بێنە، هەر دوو مادەکە بخەرە نێو شووشەی ئەندێشەوە، چەند ڕۆژێك وازیان لێ بێنە ... ئینجا لەبەیانی دا چل خاڵ لەو گیراوەیە بخۆردەوە، لە هەموو نەخۆشییەك ڕزگارت دەبێت و چاك دەبیەوە) [1]

لەدوایی دا، ساڵی (١٨١٥) مسمر بەدڵێکی شکاوەوە کۆچی دوایی کرد... مرد، بێئەوەی خەڵکی دان بە فەزڵی دابنێن... خەڵکی زۆربەی کات هەر وان ... خودا چاوپۆشی‌یان لێ بکات!

ئەزمونێك کە خۆم دیومە :

نایشارمەوە لەخوێنەر، کەلە سەرەتاکانمەوە منیش وەك هەر خوێنەوارێکیتر کە باسی خەواندنم دەبیست، گاڵتەم پێدەکرد و بەفرۆفێڵی جادووبازیم دەزانی... تا ئەوە بوو لەساڵی (١٩٣٨) دا ئەزمونێکم لە خەواندنی موگناتیسی بینی، لەوساوە ئیتر بۆچونم لەبەرانبەر خەواندن دا گۆڕا و، وام لێهات تا زۆر گرنگی پێبدەم.

پوختـەی بەسـەرهاتەكەم ئەوەیـە: لـەو ساڵەدا خەوێنـەرێكی موگناتیسی شارەزا لـە یەكێك لە وڵاتە عەرەبیەكانەوە هاتە عێراق، ئـەو خەوێنـەرە كورێكی گـەنجی لەگەڵدا بوو كە خۆی دەیگوت كوڕمـە ... ئـەو پیاوە و گەنجە بـەناو كوڕەكەی لەسـەر هەنـدێ تـەختی شانۆكانی (بەغداد) دا كردەوەی خەوانـدنیان ئـەنجام دا... مـن ئـەو هەلـەم بـۆ ڕەخسا كە چومە ئەو ئۆتێلەی ئەوی لێ بـوو، داوام لێكـرد لـەپێش چاوم دا ئـەزمونێكی خەواندن ئەنجام بدات، ئەمە دیارە دوای ئەوەی لەسەر كرێكەی ڕێكەوتین.

حەز ناكەم لێرەدا درێژەی ئـەو ئـەزموون و بەسـەرهاتە بـاس بكـەم. ئەوەنـدە بەسـە لێرەدا بڵێم : من هەوڵم دا زۆر بەوردی چاودێری و وردبینی كارەكـەی بكـەم تـاكو هیـچ غەش و فرِوفێڵێكی تێدا نەكات... بۆیە كاتێـك كوڕە گەنجەكـەی خەوانـد، هەسـتم كـرد دەتوانێ هەر بیرۆكەیەك وەربگرێ كە دێ بەمێشكی خەوێنەرەكەی دا، سـەرەڕای ئـەوەی ماوەیەكی باشیشی لێكەوە دوور بوون، یەكێك لەو كارانەی مـن كـردم، ئـەوە بـوو لەسـەر پارچە كاغەزێكی بچوك ناوی خۆم و باوكم و نازناوی خۆم و پیشەكەم نووسی، هەر كـە خەوێنەرەكە كاغەزەكەی خوێنـدەوە، پرسیاری كـرد لـە خەوێنراوەكـە، ئـەو بـەجۆرێك ڕێـك و پێـك و ورد وەڵامـی دایـەوە كـە بەتـەواوی سەرسامی كـردم ... ئەمـە لەكاتێكـدا خەوێنراوەكە هەر دوو چاوی شەتەك درابوو، بەهیچ جۆرێكیش منی نەدەناسی.

جا ئاياچۆن ئـەو زانیاریانـە لەمێشكی خەوێنەرەكەوە گوازرانـەوە بـۆ نێـو مێشـكی خەوێنراوەكە؟ ڕەنگە كەسێك لە وەڵامی ئەم پرسیارە دا بڵێت: لەوانەیە خەوێنەرەكـە و خەوێنراوەكـە پـێش وەخـت ڕێكـەوتبن لەسـەر ئەنجامـدانی فێڵێـك بـەجۆرێك بتـوانن لەیەكـدی تێبگـەن و ئـەمیان بزانـێ ئـەوی‌تریان چـی دەڵێـت... لەڕاسـتی دا بەنـدە ئـەو لێكدانەوەیەم پێ قبوڵ نیە ... چونكە لـەكاتی تاقیكردنەوەكە دا مـن زۆر بـەئاگا و ورد بووم لەمەڕ هەر شتێكەوە كە لەخەوێنەرەكە و خەوێنراوەكـەوە دەردەچـوو... هـەروەها ئەوەندەش گەمژە نەبووم ئەو دووانە بتوانن یاری بەئەقڵم بكەن.

هەندێ ئەزمونی دیكە :

ئەو ئەزمونەی باسمكرد، یەكەمین ئەزموونێ بوو كە خۆم دیتبێتم، ئەو ئەزموونە، سەرەڕای ئەوەی ساده و ساكاره ، بەڵام گرنگی‌یەكی زۆری هەبوو بۆ من، بەتایبەت كە من زۆر وشیار و بەئاگا بووم لە بەرانبەر هەر شتێك دا كە لەو ئەزمونەدا بكرایە.

لەپاش ئەوەش كۆمەڵێ ئەزموونی دیكەم بینی، زۆربەشیان لەو خەواندنانە بوو كە لەسەر تەختی شانۆدا نیشانی خەڵكی دەدرێن... دانیش بەوە دادەنێم كە ئەو ئەزمونانە ناگونجێن بۆوەی بكرێنە بەڵگەیەكی تەواو لەسەر ڕاستی و دروستی ئەو دیاردە نائاساییە دەرونیانەی تیایاندا بەدەر دەكەون.. بەڵكو هەر چۆن بێت دەكرێنە بەڵگەی سەقامگیركردن و ئیسپات كردنی ئەوەی لە ئەزموونی یەكەمجار دا بینیم.

یەكێك لەو شتانەی هەموو بینەرێكی ئاهەنگەكانی خەواندنی موگناتیسی دەیزانن، ئەوەیە كە خەوێنراوەكە زۆرینەی جار دەتوانێت پەی بەرێت بەوەی كە چی لەگیرفانی یەكێك لەئامادەبووانـدا هەیە، وەك تەزبیح یان پارە وە یان ...؟؟ زۆر جار كەسێك لەئامادەبووان هەڵدەستێتەوە و پرسیار دەكات لە خەوێنراوەكە ئایا چی لەگیرفانم دایە، خەوێنراوەكەش وەڵامی دەداتەوە... بۆ زانینیش خەوێنراوەكە لەسەر تەختی شانۆ دایە و هەر دوو چاویشی شەتەك دراوە، جگە لەوە ناشزانێت ئەوەی پرسیاری كردوە كێیە!!.

لەهەموو ئەوەی رابورد دەتوانم بگەمە ئەو دەرەنجامەی كە دەبێت لەنێوان هزری پرسیاركەرەكە و هزری خەوێنراوەكە دا جۆرە پەیوەستی‌یەكی شەپۆلی هەبێت ، وەك ئەو پەیوەندیەی لەنێوان ئامێری رادیۆ و ئێسگەی ڕادیۆ دا هەیە، ئنجا تۆ بڵێی ئەو دەرەنجامە ڕاست بێت؟

بۆ وەی بتوانین وەڵامی ئەو پرسیارە بدەینەوە، باشترە گەر لە ڕووی (فەسلەجی)یەوە لە سروشتی خەواندنی موگناتیسی تێبگەین.

خەواندن چی‌ی:؟

لە ڕوی فەسلەجی‌یەوە ،خەواندن بەمەسەلەیەكی زۆر سادە و ساكار دەژمێردرێ. چونكە جۆرێكە لە لە هۆش خۆچوون و بێئاگا بوون ، لە بەر هەر هۆیەك كەوە

دوچاری مرۆڤ دەبێت و كەم تا زۆر "ئاگایی" مرۆڤ ناهێڵێت و، دوچاری فەلەج بوونی دەكات (دەربڕینی وەرگێڕ) ... كەواتە خەواندن لەخودی خۆی دا، هیچ شتێكی سەیر و سەمەرەی تێدا نییە... بەڵام ئەو شتەسەیرانەی لێیەوە پەیدا دەبن دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی ،كردەوە خۆویستەكانی مرۆڤ سڕ و بێئاگا دەكات... بەو سڕكردنەش (نەست) چالاك دەبێت یاخود ڕزگاری دەبێ لە كۆت و سنورە ئاگاكانی... بەو جۆرەش توانا پەیدا دەكات لە وەرگرتنی ئەو هەستكردنانەی كەلەكاتی ئاگایی و بێداری دا دەستەوسان بوو لەوەی بەڕوونی وەریان بگرێت... هەروەها خەواندن جیاوازی نیە لەگەڵ خەونی سروشتی دا بەیەك شت نەبێ، ئەویش بریتییە لەوەی خەواندن، خەوێكی دەستكردە و بەهۆی ئیحا و ئاماژەدانێكەوە دێت بەسەر مرۆڤدا، بەو جۆرەش مرۆڤە نوستوەكە دەكەوێتە ژێر كاریگەری ئەو كەسەی ئاماژە و ئیحائەكەی بەسەردا داوە، واتە دەكەوێتە ژێر كاریگەری ئەو كەسەوە كە ئێمە ناومان ناوە خەوێنەر، هەندێ جار دەكرێت مرۆڤ خۆی بخەوێنێ، وەك هەندێ لە سۆفییەكان و هەژارە هندیەكان دەیكەن... زانایان ئەو حاڵەتە ناودەنێن (خەواندنی خودیی).

(ژان لرمیت) كە یەكێكەلە مامۆستاكانی كۆلیژی پزیشكی لە پاریس دەڵێت: جیاوازی نێوان خەوی سروشتی و خەوی موگناتیسی لە پلەدایە نەك لە جۆردا، چونكە لە هەر دووكیان دا (ئاگابوون) كەم دەبێتەوە و ئەو كردەوە خۆویستانەش لاواز دەبن كە دەبنە خەسڵەتی باری بێداری.(٢)

ڕێگە و شێوازی جۆراوجۆر هەیە بۆ خەواندنی مرۆڤ... گرنگترین و ساكارترین ڕێگەشیان ئەوەیە كە (جیمس برید) بەكاری دەهێنا، ئەم توێژەرە ئەوەی دۆزیەوە كە ئەگەر مرۆڤ سەرنجی زۆری خاڵێكی درەوشاوەی دا و، ماوەیەك هزری چڕ كردەوە لەسەری، ئەوا دەمارەكانی بەنج و سڕ دەبن و جۆرێك لە بێئاگایی دێت بەسەردا، لەكۆندا قەشەكانی بەنیئیسرائیل بەم شێوازە خەویان لەخۆیان دەخست، بەهۆی سەرنج دانی زۆرەوە لەو بەردە پیرۆزەی لە زرێكانی بەریاندا بوو...(٢)

هەندێ لەخەوێنەرە شارەزاكان چاوەكانیان لەو پێناوەدا بەكار دێنن، ئەوانەی چاوێكی پان و بزیان هەیە، چاو دەبڕنە چاوی ئەو كەسەی دەیانەوێت بیخەوێنن و

ئاماژەی خەوتنی بەسەردا دەسەپێنن، ئەو هەژارەش بەویستی ئەوان دەنوێت، ئیدی مل کەچیان دەبێت و تا ڕادەیەكی زۆر لە ژێركاریگەری ئاماژەكانیان دا دەبێت.

خەونەكانی نوستن و خەواندن:

كاتێ مرۆڤ بەشێوەیەكی سروشتی دەنوێت، لەو دەمەدا (نەست) لەكۆتەكانی قوتار و بەرەڵا دەبێت و بەو هۆیەشەوە خەونە جۆراوجۆرەكان سەرهەڵئەدەن، وەك لەبەشی دووەمی ئەم پەرتووكە دا ڕوونمان كردۆتەوە. لەخەواندنیش دا شتێ وەك ئەمە ڕوو دەدات، هەر چەندە خەونەكانی (خەواندن) بەوە جیا دەكرێنەوە لە خەونی نوستنی ئاسایی كە ئەوی یەكەم لە ژێر كاریگەری ئاراستەكاریەكانی خەوێنەرەكە دایە... ئەمەش یانی خەوێنەرەكە توانای هەیە كابرای خەوتوو وا لێ بكات ، هەموو ئەو شتانە ببینێت كە ئەم ئاماژەی پێدەدات.

دروستە بێژین: ئەو كەسەی دەكەوێتە ژێر كاریگەری خەواندنەوە لەیەك كاتدا نووستوە و وەئاگاشە. ئەو لە بەر ئەوەی هەست ناكات بەوەی لە دەوری دا ڕوو دەدات بەنوستو دەژمێردرێ، لە لایەكی دیكەشەوە بە (بێدار) دەژمێردرێ چوونكە پەیوەندییەكی هەیە بەخەوێنەرەكەیەوە و، دەتوانێت هەموو ئەو شتانە ببینێت كە خەوێنەرەكە داوای لێ دەكات، لەو حاڵەتەش دا ڕەنگە شتی سەیر و سەمەرە و كۆمیدی ڕوو بدات... بەتایبەت كە دەبینی ئەو تۆ نابینێ كەلە بەردەمی دا ڕاوەستاویت، بەڵام ئەو شتانە دەبینێ كە شاردراوەن و لەگیرفانت دان یان ئەو بیرۆكانە هەست پێدەكات كە لەمێشكت دان، ئەگەر خەوێنەرەكە فەرمانی پێبدات.

خەواندن و وەڕاستگێڕانی وەهم:

ئەو تاقیكردنەوە زانستییانەی لەسەر خەواندن، ئەنجام دراون، گەشتوونەتە دەرەنجامی ئەوەی كە ئاماژەی خەواندن دەتوانێت وەهمەكان لە لای هەندێ كەس بكاتە هەقیقەت... دەگێڕنەوە جارێكیان كابرایەك دەكەوێتە ژێر جۆرێكی سوكی خەواندنەوە، ئنجا خەوێنەرەكە دەستەسرێكی بۆ تور دەدات و وای تێ دەگەیەنێت كە سەگێكە و

هاشاوڵی بۆ دێنێ (دەربڕینی وەرگێڕ) ئیدی پیاوەکە دەستەسڕەکەی لێ بویە سەگ و لەدوای بێدار بونەوەیشی هەروا سەیری دەکرد... لە تاقیکردنەوەیەکی دیکەش دا ئامازە درا بە پیاوێك کە دوو (قۆچ، شاخ) لەسەر سەری دەرهاتووە، پیاوەکە ئەم ئامازەیەی لێ بوە ڕاست و بڕوای وابوو بووەتە (پیاوێکی دووشاخ دار).[٤]

مامۆستا (ودورپ) دەڵێت: لەوانەیە خەوێنەرەکە شوشەیەك بۆنی ناخۆش و بۆگەن لە لوتی کابرای خەوتوو نزیك بکاتەوە و ئامازەی بداتێ کە بۆنی گوڵ و ڕێحانەیە... لەو کاتەدا خەوتوەکە بۆنە ناخۆشەکە هەڵدەمژێت و زۆریش پێی شادومان دەبێ و، وادەزانێ هەر بەڕاستی بۆنی گوڵ و ڕێحانە دەکات. یاخود دەگونجێت خەوێنەرەکە ئامازەی بداتێ کە یەکێك لە ئەندامەکانی لەشی دووچاری ئیفلیجی بووە، ئیدی کابرای خەوێنراو وا هەست ئەکات هەر بەراستی ئەندامەکەی ئیفلیج بووە و ئیدی ناشتوانێ ئەو ئەندامەی لەشی بجوڵێنێت.[٥]

ئەوانەی زۆر شارەزان لەخەواندنی موگناتیسی دا، بەسەرهاتی سەیر و سەمەرەیان لایە... یەك لەو بەسەرهاتانە ئەوەیە کە دەڵێن شارەزایەك لە خەواندن دا قسەلەگەڵ پیاوێکی سادە دەکا، ئینجا ئامازەیەکی سستی خەواندنی بداتێ و وای تێ بگەیەنێت کە ناوی خۆی لەبیر چوە... ئیتر کابرای هەژار ناوی خۆی لەبیر دەچێتەوە.. دروست وەك ئەو مشکەی لێ دێ کە جیوە قوت دەدات، هەر چاوی دەسوڕێنێ بەڵکو ناوی خۆی بیر بکەوێتەوە، کەچی بیریشی ناکەوێتەوە.

خەواندن و ئازار:

ئاسەواری ئامازەی خەواندن تەنها لەوە ڕاست گێڕانی دا کورت هەڵناهێنرێ، بەڵکو زۆر لەوە دوورتر دەڕوات... ئەگەر تۆپێکی ئاسنی سارد بخەیتە سەر دەستی کابرایەك کە ئامادەگی خەواندنی تێدابێت و ئنجا ئامازەی بدەیتێ کە تۆپەکە داغە، دەبینی ئاسەواری سوتان لەسەر دەستی دەردەکەوێت و ئەویش ئازاری سوتاویەکەی دەچێژێ... بەپێچەوانەشەوە ئەگەر پشکۆیەك لەسەر دەستی دابنێی، ئامازەی ئەوەی بدەیتێ کە یاقوتێکت خستۆتە سەردەستی، ئەوا بەدەست دەیگرێت ، بێ ئەوەی هەست بە

گەرمی‌یەكەی بكات، تەنانەت ڕەنگە هەوڵ بدا بیرفێنێ یان لەباخەڵی دا بیشارێتەوە ، چونكە وا گومان دەبات كە هەر بەڕاستی بەردێكی بەنرخە.

دەگێڕنەوە لە خوالێخۆشبوو (دكتۆر مستەفا مشرفە)ی ڕاگری پێشووی كۆلێژی زانستی زانكۆی قاهیرە، كە هەستاوە بە ئەنجامدانی تاقیكردنەوەیەك لەسەر پیاوێك كە لەژێر كاریگەری خەواندنی موگناتیسی دابووە، دەرزیەكی درێژی كردوە بە ڕانی كابرادا، دەرزیەكە چوە خوارێ و چەقیوە بە ئیسقانی ڕانی دا بێئەوەی ئازار بچێژێ یا خود بشجوڵێتەوە، سەیریش لەوە دا بووە كەیەك دڵۆپ خوێن لە شوێنی دەرزیەكە نەهاتۆتە دەرێ... بەچاوی خۆشم دیومە لە (بەغداد و سامەڕا و تكریت) كە هەندێ سۆفی (لای ئێمە دەروێشەكان ئەو كارانە دەكەن - وەرگێڕ) بە خنجێر و نێزە و تیغ خۆیان بریندار دەكەن بێئەوەی ئازاریان پێ بگات... ئەوان لەو كاتەدا دەكەونە ژێر جۆرێكی تایبەتی خەواندنەوە، ئێمە ئەو جۆرەی خەواندنمان ناوناوە (خەواندنی خودی).

خەواندن و نەشتەرگەری:

لەم سالانەی دوایی دا هەندێ لەخەوێنەرە پیشەوەرەكان داوا لە پزیشكەكان دەكەن ،لەبریتی بەنج، سڕكردنی خەواندن بەكار بێنن لە نەشتەرگەریەكانیان دا ... بەڵام پزیشكەكان لەسەرەتا دا ملیان نەدەدا بەم داوایە... شیاوی باسە زۆرێك لەو پزیشكانە تا هەنوكەش بەهەمان چاوی پێشینەكانیان لەسەدەیەك لەمەوبەردا سەیری خەواندن دەكەن، بەڵكو بە جادوو بازیشی تێ‌دەگەن.

لە(لەندەن) ماوەیەك لەمەوبەر، لویەكی پیس لە سەر سنگی كیژێك كەناوی (جانیس ایستون) بوو دەرهات، كیژەكە پێویستی بەكردارێكی نەشتەرگەری بە پەلە بوو، بەرگەی بەنج و سڕكردنیشی نەدەگرت.. پزیشكە نەشتەرگەرەكان سەرسام بوون لەوەی چی بكەن؟، دواجار ناچار بوون بەوەی پەنا بەرنە بەر خەواندن بۆ سڕكردنی، چونكە گەر وایان نەكردایە، لوەكە دەبوە هۆی گیان لەدەست دانی كیژەكە، بۆ ئەوەش پەنایان بردە بەر یەكێك لە خەوێنەرە بەناوبانگەكان لەبەریتانیادا... خەوێنەرەكە هاتە سەر كیژەكە لەكاتێكدا لەسەر قەرەوێڵەی نەشتەرگەری كەوتبوو، دەستی كردە

ئیحا پێدانی گوایە لە جێگەیەكی جوانی سەر ڕۆخی دەریا دا دانیشتوە، و هەستیش بە سەرمایەكی كەم دەكات لەسەر سنگی دا، بەڵام هەست بەهیچ جۆرە ئازارێك ناكات، كیژەكە دەستی كردە خەون بینین بەگوێرەی ئارەزووی خەوێنەرەكە، لەهەمان ئەو كاتەش دا نەشتەرگەرەكە نوكی نەشتەرەكەی خستبوە نێو قوڵایی لوەكەوە... دوای كۆتایی هاتنی نەشتەرگەریەكە كیژەكە لەخەو بێدار بویەوە و لەسەر لێوەكانی دا بزەیەك دەبینرا، ئنجا دەستی كردە باسكردنی ئەوەی لەكاتی نەشتەركەریەكە دا بینیویەتی... كیژەكە گوتی: "بەڕاستی خەونێكی خۆش بوو، لەشارێكی سپی دا پیاسەم دەكرد لە باشووری فەرەنسا ، لەسەر ڕۆخی دەریای سپی ... دارخورماكانم دەبینی كەپەلیان بەسەر ئاوە شینەكەی دەریا دا شۆڕ كردبووەوە".

هەر چۆن بێ، وادیارە پزیشكەكان لەو ڕایەی پێشویان هاتونەتە خوارێ كە لەمەڕ خەواندن هەیان بوو.. لەم ڕۆژانەی دوایش دا هەواڵی ئەوەمان زۆر بەرگوێ دەكەوێ كە ئاماژە دەدات بە بڵاوبونەوەی بەكارهێنانی خەواندن لە چارەسەركردنە پزیشكی و كردەوە نەشتەر گەریەكان دا لە هەموو لایەكی جیهانەوە... كێ دەزانێ لەوانەیە (بەنج) ڕۆژێك لە ڕۆژان ببێتە هەواڵێكی ڕابردوو.

خەواندن و جادوو:

پێویستە ئەوەمان لەیاد نەچێ كە خەواندن هەمووی لەسەر یەك شێواز نیە، بەڵكو بەشێوازی جوداجودا دەكەونە سەر خەڵكی... جۆری توند و تیژی هەیە كە ئێمە لەبەر دا باسمان لەهەندێ ڕواڵەتی كرد، هەروەها جۆری سوكیش هەیە كە دەكەوێتە سەر مرۆڤ بێئەوەی هەستی پێ بكات.[٦]

هەندێ خەڵكی هەن ئامادەگی باشیان هەیە بۆ وەی لە ژیانی ئاسایی‌یان دا بچنە ژێر كاریگەری ئاماژەی خەواندنەوە... ڕەنگە یەكێكیان كە بەكۆڵانێكی تاریكدا دەڕوات، پێی بڵێیت: لە فلان گۆشەی كۆڵانەكەدا جنۆكەیەك خۆی مەڵاس داوە بۆت.... ئیدی ئەو برادەرەمان كە تەماشای ئەو گۆشەیە دەكات شەبەحی جنۆكەكە دەبینێ كە ڕاوەستاوە و چاوی لێ داقڵیشاندوە (دەربڕینی وەرگێڕ)... لەو كاتەدا هەر دوو قاچی بۆ ڕاكردن بە

هەوادا ڕەها دەکات و دواتر باسی ئەو جنۆکەیە بۆ خەڵکی دەکات، لەوانەیە خەڵکیش بڕوا بە قسەکانی بکەن، بۆیە هیچ ناسڵەمنەوە لەوەی لە هەمان سوچ دا جنۆکە ببینن گەر بەلای دا ڕەت بن.

هەموو چیرۆکەکانی خێو و دێو و درنج و جنۆکە لەم شێوەیەن (دەربڕینی وەرگێڕ)، ئەم چیرۆکانە بەهۆی ئەو ئاماژەی خەواندنانەوە لەنێو خەڵکی ڕەشۆکی دا بڵاو دەبنەوە، کەلە باس و خواسەکانی شەویان و لە ئەفسانەکانیان دا ئاراستەی یەکتری دەکەن.

مامۆستا (سینل) بڕوای وایە ئەو جڤاتانەی بۆ (مناجاتی گیانەکان) ساز دەکرێن و لەم رۆژگارە دا خەڵکانێکی زۆر بەتامەزرۆییەوە ئامادەی دەبن هیچ نین جگە لە کۆمەڵێ وەهم یا خود خەونی هیپنۆتیزمی... ئەگەر کۆمەڵێ خەڵك بەویقار و بێدەنگیەوە لەژوورێکی هێمن و کەم ڕوناکیدا دابنیشن، ئەوا ئاماژەیەك وەردەگرن کە بەڵگەیە لەسەر بوونی گیانی مردوویەك لەنێو خۆیاندا، زۆربەی جاریش کۆمەڵێ شت دەبینین کە بەخەیاڵی خۆیان وا دەزانن ڕاستی ئەو وەهمانە دەسەلمێنێت.(٧)

زۆرینەی گومانەکانم بەلای ئەوە دایە ، زۆربەی ئەو دیاردە سەیرانەی جادوو کە خەڵکی لەدێرزەمانەوە لەنێو خۆیاندا باسی دەکەن، لەگەڵ ئەوەی لێی دووایین هەمان شتە... ئەو خەڵکانەی کاری جادوو بازەکان دەبینن، زۆربەی کات لەو خەڵکە سادە و ساکارانەن کە زۆر لەبارن بۆ کاریگەربوون بە ئیحایەکانی هیپنۆتیزم... کابرای جادووگەر هەندێ فرت و فێڵ دەکات بەجۆرێ نهێنییەکانی خۆی لەوان دەشارێتەوە، دواتر وایان تێدەگەیەنێت کە ئەو کردەوانە دیاردەی ناسروشتین، ئەوانیش بڕوای پێدەکەن.

جادووگەرەکانی فیرعەون:

(سەعلەبی) دەربارەی جادووگەرەکان لەسەردەمی فیرعەون و موسادا دەڵێت: باری شەست "هێستر" گوریسیان هێنا و بەنێو دۆڵێکدا بڵاویان کردەوە و خەڵکیش لە دوورەوە سەیریان دەکرد، ماری وای تێدابوو ، وەك شاخ وابوون و دۆڵەکەیان پڕ کردبوو،

هەندێکیان سواری هەندێکیتریان ببوون... موسا زۆر ترسا، بەڵام خودا فەرمانی پێدا ئازا و بەجەرگ بێت و گۆچانەکەی فڕێ بداتە سەریان... لەوکاتەدا گاڵۆکەکەی موسا بوە ڕەشمارێکی زۆر ڕەش کە لەسەر چوار پێی کورتی بەهێز دەڕۆیشت بەڕێدا، کلکێکی هەبوو بیدایە لە هەر شتێ تێك و پێکی دەشکاند، دوو چاوی هەبوو ئاگری لێ دەردەپەڕی، لە هەر دوو کونەلوتیەوە ژەهری دەردەدا، لەسەر پشتی موو هەبوو وەك ڕم وابوو، لەدەمیەوە فیشکە و لوشکە دەهاتە دەر، ڕەشمارەکەی موسا ئاوڕی دایەوە بەلای مارەکانی جادووبازەکاندا، یەك لەدوای یەك هەڵیلوشین، تاکو زۆر و کەمیان لەدۆڵەکەدا نەما، خەڵکی کە ئەوەیان بینی زۆر ترسان و ڕایان کرد و لەکاتی هروشە و قەرەباڵغییەکەیاندا هەندێکیان هەندێکیتریان کرد بە ژێر پێوە تا ئەوە بوو بیست و پێنج هەزار کەسیان لەو ڕۆژەدا مردن، فیرعەون بەترس و لەرزەوە لەگەڵ خەڵکەکەدا ڕای کرد، ئنجا موسا گەڕایەوە ناو قەومەکەی و گۆچانەکەش هێشتر هەر مابوو، شوێنی موسا کەوتبوو وەك چۆن سەگێکی بەئولفەت شوێنی خاوەنەکەی دەکەوێت، خەڵکی سەیریان دەکرد و سەرسام ببوون زۆریش دەترسان ... (٨)

خەواندن و تاوان:

ئەو کەسەی دەچێتە ژێر کاریگەری ئامازەی خەواندنەوە، هەندێ جار مل کەچی خواست و ویستی خەوێنەرەکەیەتی و گوێرایەڵیەکی کوێرانەی دەکات ... لەم ماوەیەی دوایی دا ئەم مەسەلەیە گرفتێکی یاسایی بەرپا کرد لە نێو یاساناسەکان دا... گرفتەکەش ئەمەیە: ڕەنگە خەوێنەرەکە ئەو کەسە بۆ تاوانکاری پاڵ پێوە بنێ، کە دەکەوێتە ژێر کاریگەری ئامازەکانیەوە... جا ئایا بەرپرسیارێتی یاسایی ئەو حاڵەتە چۆنە؟!

گەر توانیت کەسێك بخەوێنیت و شمشیرێکی گاڵتینەی لەکارتۆن دروست کراوت دایە دەستی ، پاشان ئامازەت پێدا کە ئەوە شمشیرێکی یەمەنیە، ئەرکی کابراش ئەوەیە بەو شمشێرەوە هێرش بکاتە سەر خەڵکی و قەتڵ و عامیان بکا (دەربڕینی وەرگێڕ)، دەگونجێت کابرا گوێڕایەڵی فەرمانەکەت بێت و شمشێرە کارتۆنیەکەیەوە هێرش بکاتە

سەر خەڵكی، وەك چۆن(دۆن كیشۆت) هێرشی كردە سەر ئاشە هەواییەكان، گرفتەكە تا هەنوكە سادەیە و لە پێكەنین و كۆمیدیاش خاڵی نیە. بەلام كاتێ گرفتەكە ڕاستەقینە دەبێت كە شمشێرێكی بڕندەی ئاسنین بدەیتە دەستی و، فەرمانی پێ بكەیت بەڕاستی خەڵكی بكوژێت... لەو كاتەدا ئایا كێ بەرپرسیاری ئەو كارە دەبێت كە ئەو دەیكات؟!

من ئەو قسەیە بەشێوەی ئەندێشەیی یاخود گریمان ناكەم .... چونكە لەڕاستی دا، كۆمەڵێ ڕووداو ڕویان داوە كە كەسێك كردارێكی پێچەوانەی یاسای كردوە ،لەژێر كاریگەری ئەو ئاماژە تەنویمیەی كە بەسەری دا سەپێنراوە... یەك لەو ڕووداوانەش، ڕوداوێك بوو ، لە (دانمارك) ساڵی (١٩٥١) ڕووی دا و دەنگۆیەكی گەورەیشی هەبوو.

پوختەكەیشی ئاوەها بوو: یەكێك لە خەوێنەرەكان ،توانی كەسێك پاڵ پێوە بنێت بۆ تالان و بڕۆ و كوشت و كوشتار، بەو هۆیەشەوە سامانێكی زۆری دەست كەوت.. خەوێنراوەكەش گەنجێكی بێگوناهو خاوەن باوڕێكی قوڵ بوو، خەوێنەردكەش لەم لایەنەوە بەسەری دا زاڵ ببوو، ئامازەی پێ دابوو كە دەروازەكانی بەهەشت كراوەن لەبەر دەستی دا، و پێویستە بانكەكان تالان بكات بۆ خزمەتكردنی نیشتمانەكەی و فریشتەیەكی تایبەتیش هەیە كە لەكاتی دزیەكە دا دەیپارێزێت و بەرپرسیارە لێی... خەوێنەرەكە پێی دەگوت: مادەم تۆ دەچیت بۆ بەهەشت ، كەواتە سوودی ئەم شتە دنیاییانە چیە؟ ڕۆژێكیان ئەم گەنجە دەچێتەسەر ئەمینداری سندوقێك و بەزۆری دەمانچە هەڕەشەی لێدەكات، چەندی پارە لە سندوقەكە دا هەیە دەری بێنێت و بیداتێ، بەلام كاتێك بینی ئەمینداردكە مل نادات، گەنجەكە دەمانچەیەكی پێوە نا و كوشتی... ئنجا هاتە سەر شەقامەكە و بەوپەڕی هێمنیەوە دەڕۆی بەڕێ دا، وەك ئەوەی گوناهێكی گەورەی نەكردبێ... چونكە ئەو دڵنیا بوو لەوەی فریشتەكە دەیپارێزێت، ئێ خۆ ئەم هیچی نەكردووە، ئەوە نەبێت ئەركی سەرشانی خۆی لەپێناوی خودا و نیشتمان دا ڕاپەڕاندوە.

ئەدگارەكانی ئەم ڕووداوە ڕوون و ئاشكرا بوون، بەرپرسیارێتی یاسایشی ئاشكرا بوو، دادگایەكی دانیماركی سەیری دۆسیەكەی كرد، لەدوای لێكۆڵینەوەیەكی دور و درێژ

كەهەندێ لە زانا دەروونناسەكانیش بەشداری ببوون، لای دادگا سەلمێنرا ، گەنجەكە بێگوناهە و تاوانباری ڕاستەقینە خەوێنەرەكەیە. بۆیە فەرمانی كاری قورسی هەتاهەتاییان بەسەر دا دا... وەلێ ئەو پرسیارەی كە بە مێشك دادێت ئەمەیە: ئایا هەموو تاوانەكانی خەواندن بەم جۆرە ڕوونن، وە ئایا هەموو دادگاكان لەجیهاندا دان دەنێن بە بوونی شتێك دا كەناوی (خەواندن) و لەژێر ڕوناكی خەواندنیش دا بڕیارەكانیان دەردەكەن؟

ئەم پرسیارە دەرگای ئەندێشەمان لێ دەخاتە سەرپشت، ئەبێ چەند كەس لە رابردوو دا تۆمەتبار كرابن بەتاوان، و تا ئێستەش هەر تاوانبار دەكرێن، لەكاتێكدا ئەوان لە ژێر كاریگەری خەواندن دا ئەو تاوانانەیان ئەنجام داوە، لەهەمان كاتدا ،خەوێنەرەكانیان ئازادن و چێژی خۆشیەكانی دنیا دەكەن. خەریكە هەموو یاسا ناسان ئێستاكە ڕێك بكەون لەسەر ئەوەی ئەو كەسەی كە دەكەوێتە ژێر كاریگەری خەواندنەوە لە تاوانكاریەكانی بەرپرسیار نیە، چونكە خەواندن بە هۆكارێكی ناچار كردن و تۆبزی دەژمێردرێ، دروست وەك ئەوە وایە مادەیەكی بێهۆشكەر بدرێتە كەسێك، بۆ خاتری ئەوەی پیرۆزیەكی پێشێل بكرێ یاخود بەرەو تاوانێك پالێ پێوە بنرێ.

من دەمەوێت ئەم ڕایە بخەمە بەردەمی یاساناسانی لای خۆمان، تاكو قسەی خۆیانی تێدا بكەن.

گرفتێكی‌تر:

لە خەواندن دا گرفتێكی دیكە هەیە، كە گرنگی‌یەكی دەروونی هەیە پتر لەوەی گرنگی‌ی یاسایی هەبێ، گرفتەكەش ئەمەیە: ئایا مرۆڤ لەكاتی خەواندن دا هەموو فەرمانێك جێبەجێ دەكات، یاخود سنوورێك هەیە و ، مرۆڤ كە گەشتە ئەو سنوورە ، ئیدی ڕادەوەستێت لە جێبەجێكردنی فەرمان و ئاماژەكانی خەوێنەرەكەی؟!(دەربڕینی وەرگێڕ)

مامۆستا (لویس) بەم جۆرە وەڵامی ئەو پرسیارە دەداتەوە و دەڵێت: دەتوانم ئەو کەسانەی دەکەونە ژێر کاریگەری خەواندنەوە بکەمە ئامێر بەدەستی خۆمەوە و چۆنم بوێت بیان جوڵێنم.[٩]

وەلێ ئەم ڕایە بەتەواوی پەسەند نەکرا لە لایەن هەموو توێژەرانەوە... بەڕای زۆرێك لە توێژەران، کەسی خەوتوو لەسنوورێکی دیاریکراو دا نەبێ ، ئیدی ئەو ئاماژانە جێبەجێ ناکات کە بەسەری دا دەدرێن، هەر کارێ پێچەوانەی ویژدانی کەسە خەوتوەکە یاخود پێچەوانەی ویستی وشیاری بێت ئەوا جێبەجێی ناکات هەرچەندە خەوێنەرەگە هەوڵ بدات کارەکەی پێ بکات... ئەوەش یانی: تۆ ناتوانیت پاڵ بەکەسە خەوتوەکەوە بنێیت بۆ کردنی کارێك، مەگەر ئەو کارە گونجاو بێت لەگەڵ ئەو بەهایانەدا کە خەوتوەکە باوەڕی پێی هەبوە بەر لەوەی بکەوێتە ژێر کرداری خەواندنەوە.

بۆ نمونە، ئەو گەنجە دانیمارکیە وەربگرە کە کرداری کوشتن و تاڵانی ئەنجامدا لەکاتی خەواندنی دا... وەك دەگوترا گەنجێکی سادەی دڵسۆز و نەزان بوو.. ئەو گەنجە و هاوشێوەکانی وان، لەژیانی ئاساییان دا سڵ ناکەنەوە لەوەی دزێوترینی کردەوە ئەنجام بدەن، ئەگەر پێیان گوترا ئەو کردەوەیە جیهادە لەپێناوی خوا دا، یان خەباتە لەپێناوی نیشتمان دا... کەواتە خەواندن هیچ کاریگەریەکی وایان لەسەر دانانێ ، تەنها لەو ڕووەوە نەبێ کە ئەو ئارەزووەیان تێدا گەورە دەکات و گەرم و گوڕیی پێ دەبەخشێ.

چەند ساڵێك لەمەوبەر لەمیسر دا ڕووداوێك ڕوویدا، پوختەکەیش ئەوە بوو: پزیشکێك پەردەی کچێنی کچێکی لادابوو کە لای خۆی وەك خزمەتگوزار کاری دەکرد، دوای ئەوەی کرداری خەواندنی موگناتیسی بۆ ئەنجام دابوو... یەکێك لەدادگاکانی میسر، سەیری ئەو دۆسیەیان کرد و سزای سەختیان بەسەر پزیشکەکەدا سەپاند... کاتێك لە ڕووی سایکۆلۆژیەوە لەو کێشەیە دەکۆڵینەوە، دەتوانین وای دابنێین کە پزیشکەکە نەیدەتوانی کیژەکە هەڵخەڵەتێنێ ئەگەر لەکاتی خەواندنەکەی دا لەهەستیارترین ژێی نێودڵی کیژەکەی نەدایە، وەك ئەوەی پێی گوتبێ تۆ هاوسەری منی و هاوسەرگیریش کارێکە خودا و پێغەمبەر پێی قایلن. ئنیجا دووریش نیە کچەکە

ئەم ئاماژەی پێ خۆش بێت و، ئیتر ئەو فەرمانە جێبەجێ بكات كە خەوێنەرەكەی پێی دەكات.

جارێكیان لەكاتی خەواندن دا، پرسیاری ئەوە لەژنێك كرا كە ئایا تەمەنی چەندە، ژنەكەش خۆی لادەدا لە وەڵامدانەوە. كاتێكیش ئاماژەی ئەوەی پێ درا كە پێویستە تەمەنی ئاشكرا بكات، بۆ وەی پاساپۆرتی دەست بكەوێ، وەڵامێكی ڕاستەوخۆی نەدایەوە... لێكدانەوەی ئەو ڕووداوەش ئەوەیە كە ئەو ژنە لەبێداری دا حەز ناكات تەمەنی خۆی ئاشكرا بكات، كەواتە ئەو ئاماژە تەنویحی‌یەش هیچ كارێكی تێ ناكات، ئەگەر پەساپۆرتی سەر مەریخیشی لەگەڵدا بێت.

تاقی‌كردنەوەیەكی خەواندن لەسەر ژنێكی‌تر جێبەجێ كرا، ئەو ژنە سەگێكی بچكۆلانەی هەبوو زۆری خۆش دەویست، لەكاتی خەواندنەكەی دا ئاماژەی ئەوەی درایە كە سەگەكەی تووشی تاعون بووە و چاودێری تەندروستی گشتیش وا دەخوازێ سەگەكە بكوژرێ... دواتر قەڵەمێكیان دایە دەستی ژنەكە گوایە چەقۆیە، هەروەها جانتایەكی بچوكیشیان دایە دەستی گوایە ئەو سەگەیە كە دەبێت بكوژرێت، ژنەكە باوەڕی بەهەموو ئەو ئاماژانە كرد، بەڵام بەتەواوی خرۆشا كاتێك خەوێنەرەكە داوای لێكرد سەگەكە (واتە جانتا بچوكەكە ـ وەرگێڕ) بەچەقۆكەی دەستی (واتە بەقەڵەمەكەی ـ وەرگێڕ) بكوژێت، بەڵكو قیڕاندی بەڕوی خەوێنەرەكەدا و گوتی: بڕۆ هەی نالەبار "دەربڕینی وەرگێڕ"... نایكوژم... نایكوژم... نایكوژم.. ئنجا دەستی كرد بەگریان و فرمێسك لە چاوەكانی داباری، لەوكاتەدا خەوێنەرەكە هەوڵێكی زۆری دا تاكوو بتوانێ بیگەڕێنێتەوە سەرباری دامەزراوی خۆی.(١٠)

خەواندن و قەناعەت پێكردن:

وەك گوتمان خەواندن پلەی جوداجودای هەیە، پلەی توند و پلەی سوكی هەیە، لێكۆڵینەوە دەروونی و یاساییەكان گرنگی بەپلە توندەكەی دەدەن، بەڵام نابێ ئەوەمان لە بیر بچێت كە خەواندنی سوكیش ڕەنگە شوێنەوارێكی زۆر لەژیانی دەروونی و

کۆمەڵایەتی دا دابنێت، ئەمەش بەڕوونی کاتێ دەردەکەوێ کە یەکێکمان هەوڵ دەدات قەناعەت بەکەسێك بکات.

بێگومان هێزی قەناعەت پێکردن لەمرۆڤ دا پشت بەفاکتەری جۆراوجۆر دەبەستێ، وەلێ هۆکاریتر هەیە کە زۆربەی خەڵك پێی ئاشنا نین ،هەر چەندە گرنگیشە لە قەناعەت پێکردن دا، ئەویش بریتییە لە توانای خەواندن و ئیحا... خاوەنی ئەو توانایە، تواناکەی بەکار دەهێنێت لە مامەڵەکردنی دا لەگەڵ خەڵکیدا، تاڕادەیەکی زۆریش کار لە سەرکەوتنی دەکات، ئەمە لەکاتێکدا خۆی هەستی پێ ناکات ، یان پەی بە گرنگییەکەی نابات لەژیانی دا.. ئەم توانایە بەشێکە لەوەی خەڵکی دەیدەنە پاڵ شانس (بەخت) و بەختیش لێی بێبەریە.

ڕەنگە کەسێك لەوانەی ئەو توانا تەنویمییەیان هەیە بێتە لات و سەرنجە تیژەکان و ئاماژە بەهێزەکانی چڕ بکاتەوە بەسەرت دا. ئەو وەك خۆی دەڵێت دەیەوێت بەبەڵگەی لۆژیکی قەناعەتت پێ بکات، وەلێ ئەو لەڕاستی دا کرداری سوکی خەواندنت بۆ ئەنجام دەدا بەجۆرێ تۆ نازانیت، ئاماژەی ئەو ئەندێشە و بیرۆکانەت دەداتێ کە دەیەوێ، جار لە دوای جار ڕۆیان دەکات بەسەرت دا، تاکو دواجار مل کەچت دەکات بۆ ویست و ئارەزووەکانی خۆی و، تۆش ناتوانیت لێی دەرباز بیت.

هەروەها کەسێکی دیکە دێتە لات لەو کەسانەی توانای خەواندنیان نیە، یاخود ئەو توانایە تیای دا لاوازە، دەبینی لەبەرانبەری ئەمیاندا ئازادیت و دەتوانیت پێی بڵێیت (نەخێر) و ئاسودەشی، تەنانەت لەوانەیە بتوانیت کاریگەری خەواندنەکە بەسەری دا پێچەوانە بکەیتەوە و تۆ ببیتە خەوێنەری وی.

ئەو کەسەی توانای خەواندنی تێدا لاوازە لە قەناعەت پێکردنی بەرانبەرەکەی زیاتر پشت بە بەڵگەی لۆژیکی دەبەستێ وەك لەهێزی ئاماژەدان، چونکە وا گومان دەبات کە مرۆڤ ئاژەڵێکی ژیرە، بەڵام زۆر جار ئەو گومانەی بەرەو شکستی دەبات لەژیاندا.

ئەو کەسانەی سەرەڕۆیی سێکس زۆر دەکەن و، تیاشیدا سەرکەوتوو دەبن وا ناسراون کە ئەوەندە جوان نین تاکو جوانیەکەیان کارسازییان بۆ بکات، بەڵکو لە بریتی جوانی شتێکیتریان هەیە، کە بریتییە لە هێزی ئاماژەدان.. ئەو جۆرە پیاوانە بەقسەی

هەنگوینی و چاوتیژی خۆیان دەتوانن ژنەکە ڕابێنن... ژنەش لە بەردەستی دا شل دەبێت بێئەوەی هەست بکات پیاوەکە بەشێوازی موگناتیسی دەیخەوێنێت.

لەوانەیە زیادەڕەوی نەکەم ئەگەر بڵێم: هەموو ژیانی کۆمەڵایەتی بریتییە لە تۆڕێك لەیەکتر خەواندنی ئاڵوگۆڕ پێکراو، خەڵکی هەندێکیان هەندێکیتریان دەخەوێنن یاخود (ئیحا) بەیەکتری دەدەن، بێئەوەی هەست بکەن .. زۆر جار مرۆڤ کارێ دەکات کە ئاماژەی کردنی ئەو کارەی پێدراوە، کەچی بوغراشە بە ئەقڵی خۆیەوە، وا گومان دەبات کە لەڕوی قەناعەتی خۆیەوە کارەکە ئەنجام دەدات.

هەرچۆن بێ، بەڕواڵەت خەڵکی جیاوازن لەپلەی کاریگەربوونیان دا بەئاماژەی خەواندن، هەندێکیان تا ڕادەی کردنی دزێوترین تاوان دەکەوێتە ژێر ئەو کاریگەریەوە، وەلێ هەندێکی دیکە لە سنورێکی دیاریکراودا دەچنە ژێر کاریگەریەکەوە... دەکرێت بڵێین: تا چەندە تاك خاوەنی ویستی بەهێز و بیرکردنەوەی پێگەیشتوو بێت، ئەوەندە سەختە خەوێنەرێك مل کەچی بکات بۆ ویستی خۆی، تەنانەت لەوانەیە لەنێو خەڵکیدا کەسی وا هەبێت کە هەرگیز نەخەوێندرێ.

خەواندنی کۆمەڵایەتی:

بەر لەوەی کۆتایی بەم بەشە بێنین، هەقە ئەوە بەیادی خۆمان بێنینەوە کە خەواندن تەنها لەنێوان دوو کەس دا کورت هەڵناهێنرێ کە یەکێکیان ئەوی دیکەیان بخەوێنێت. بەڵکو لەوانەیە لە چوارچێوەیەکی کۆمەڵایەتی بەرفراواندا بێت، ئەم جۆرەی خەواندنەکە ئێمە لە بەشێکی ڕابردوو دا ناومان نا (خەواندنی کۆمەڵایەتی).

ئەم جۆرەی خەواندن ئاسایی لەو خۆپیشاندان و قەرەباڵغیانە دا توند و سەخت دەبێت کەخەڵکی کۆ دەبنەوە بۆ هوتاف و هاوارکردن. لێرەدا دەبینین ئەو کەسانەی بەشداری قەرەباڵغییەکە دەکەن، هەست ناکەن بەوەی چی دەکەن، چونکە بیرۆکەیەکی دیاریکراویان بەسەر دا زاڵ دەبێت و ، ئەمەش وایان لێدەکات ئاگایی خۆیان لەدەست بدەن، تەنها لەیەك ڕووەوە نەبێت، ئەویش ئەو لایەنەیەکە هوتاف و هاوارەکان ڕۆ دەکرێنە ناویەوە... بۆیە دەبینین کۆمەڵێ کاری قێزەوەن دەکەن، وەك ئەشکەنجەدان و

سەربڕین و لەش تێکدان، بێ ئەوەی دەرك بکەن بەگەڵحۆیی ئەو کارەی دەیکەن... دەکرێت لەو بارەدا ئەو خەڵکانە بچوێنین بەو گەنجە دانیمارکیەی کە دزی دەکرد و خەڵکی دەکوشت و بڕواشی وابوو کە دەرگاکانی بەهەشت لەبەردەمیدا کراوەن.

کەسێك هەواڵی ئەو کردەوە تۆقێنەر و قەسابخانانە ببیستێ کە جەماوەر پێی هەڵدەستن لەساتەوەختەکانی خەواندنی کۆمەڵایەتی دا، ڕەنگە بڕوا نەکات بەهۆی ڕادەی ئەو ترسناکیەی لە کردەوەکەیاندا هەیە ، ئەوانەش بەقەسابخانەکان هەڵدەستن، دوای ئەوەی ئاسەواری خەواندنەکەیان لەسەر نامێنێ، بڕوا ناکەن ئەوەی دەدرێتە پاڵیان ڕاست بێت... بۆیە هەر سەر بادەدەن و ئەپرسن: تۆ بڵێی ئەوان بووبن ئەو کردەوەی تۆقێنەرانەیان ئەنجام دابێ؟!.

خەواندنی کۆمەڵایەتی ،کاریگەریەکی گەورەی هەیە لە ئیفلیج کردنی بیرکردنەوەدا، چونکە ئەو کەسەی دەکەوێتە ژێرکاریگەری ئەو خەواندنەوە، ناتوانێ بیر بکاتەوە، لەو سنوورەدا نەبێ کە ئاماژەکانی خەواندنی گشتی بۆی دەکێشن، بۆیە ناتوانیت هەڤپەیڤینی لەتەك دا بکەیت ،هەر چەندە بەلگەکانت ڕوون بن لەگەڵی دا، چوارچێوەی ئاوەزیی وی، بەجۆرێ کلۆم دراوە کە هیچ بەلگەیەکی لێوە ناچێتە ژوورێ، ئیدی بەلگەکە هەرچی بێت.

ئەو لەمیانەی ئەو چوارچێوەیەوە لەمەسەلەکان دەڕوانێت، تەنانەت لەوانەیە وەکو گا بخرۆشێت کاتێ هەوڵ دەدەیت لەدەرەوەی ئەو چوارچێوەیەوە شتێکی (نوێی بخەیتە بەردەم ـ دەربڕینی وەرگێڕ).

ڕۆژێکیان لە (کاظمیة) لەگەڵ گەنجێکدا دەدوام، لەبارەی مەترسی و دزێوی ئەو نەریتەی ناویان ناوە (التطبیر) [11] ،

کە هەندێ کەس سەری خۆیان بەنێزە بریندار دەکەن ،خۆیان ئاوقەی مردن دەکەن، گەنجەکە گوێی بۆ گرتم تا ئەو ڕادەیەی وام زانی بڕوای بەبۆچونەکانم کردوە. دواتر لەرۆژێکی (عاشورا)دا هەمان گەنجم بینیەوە، لەمەراسیمێکی (تەطبیر)دا، هەر ئەوەندەی لە دوورەوە منی بینی هەستم کرد غەزەب پەرپە چاوەکانی، لەو کاتەدا ئەو گەنجە لە ژێر کاریگەری خەواندنی کۆمەڵایەتی دا بوو، دیمەنەکانی خوێن و (گێژو

هوڕ) ئەوانەی دەگریان بەسەر دڵ و دەروونـی دا زاڵ ببـوون و، ئـیتر هـیچ لـەم دنیایـەی نەدەگەشت ئەوەندە نەبێ پشتگیری (تـەطبیر) بكات و بـەرەو ئـەو مەراسیمە بـڕوات... سەرباری ئەوەش من پێویستم بـەوە نیـە كـە بڵێم كاتـێ گەنجەكەم دیتـەوە قاچەكانی بەهەوادا ڕەها كرد بۆ ڕاكردن لەترسی ئەوەی نـەكا گەنجەكە بگاتـە سـەرم و (یەخـە)م بگـرێ و سـەرم بـڕێ و تەرمەكـەم بشـێوێنـێ... ئایـا چـەن كـەس بـەبێتاوان بەوشـێوەیە بوونە قوربانی.

دروستە بێژین لەهەر جێگەیەك مرۆڤ هەبێ، خەواندنی كۆمەڵایـەتی بـوونی هەیـە، هەر مرۆڤێكیش بگری ، كەم و زۆر دەكەوێتە ژێر كاریگەری ئەو جۆرەی خەواندنەوە... وەڵێ دەتوانین لەمەڕ خەواندنی كۆمەڵایەتیش هەمان ئەو ڕایە دەربڕین كەلـە بەرانبـەر خەواندنی (تاكەكەس) دا دەرمان بڕی، ئەویش ئەو ڕایە كە گوتمان : تا چـەندە خـەڵكی ڕۆشنبیر بن و، ئاوەزیان كـراوە بێت، كاریگـەری خەوانـدن لەسـەریان لاوازتـر دەبێت و مەترسیەكانیش كەمتر دەبن.

پەراوێزەكانی بەشی یانزدەیەم:

١ـ بنواڕە: المقتطف، رسائل الارواح، ل ٢٩.

٢ـ بنواڕە: بول جاكو، التنويم المغناطيسي، ل ٥.

٣ـ بنواڕە: سينل، الحاسة السادسة، ل ٥٨.

٤ـ بنواڕە: Humphry, story of man's mind, p 269

٥ـ بنواڕە: Wood Worth, study of Mentalcife

٦ـ بنواڕە: سينل، الحاسة السادسة، ل ٨٨ ـ ٩٢.

٧ـ بنواڕە: هـ.س، ل ٧٧.

٨ـ بنواڕە: الثعلبي، قصص الانبياء، ل ١٠٦.

٩ـ بنواڕە: وليم سرجيوس، التنويم المغناطيسي، ج١ ل ١٤٩.

١٠ـ بنواڕە: هـ.س، ج١، ل ١٥٢.

١١ـ التگبير / بریتییە لەو ڕێو ڕەسنەی شیعەكان لەعاشورادا بۆ یادكردنەوەی جینۆسایدەكەی دژ بە (حسەین) سازی دەكەن و هەندێك ڕواڵەتی وەك بەزنجیر لەخۆدان و زەرگ وەشاندنیشی تێدا پەیڕەو دەكەن – وەرگێڕ -

بەشی شازدەیەم:

بلیمەتیی خەونەکان

لەوەی رابورد، باسمان لەخەون کرد ،لەڕوی پەیوەندی بەخەواندن و هەواڵدان لە ڕووداوەکانی دا هاتوو. هەنوکە دەمانەوێت لە ڕویەکی دیکەوە باس لەخەون بکەین، ئەو ڕوەش بریتییە لە پەیوەندی خەون بەبەرهەمە زانستی و هونەریەکانەوە... هەندێك لە هونەرمەندە داهێنەرەکان و ئەوانەی دۆزینەوەیان کردوە، ئەوەیان لێدەگێڕنەوە کەلەکاتی خەودا یاخود لەکاتی شێوەخەودا (وەك سەراسیمەیی) گەشتونەتە داهێنانە قەشەنگەکانیان.

هەندێ نمونەی واقیعی:

پەرتوکە زانستی‌یەکان لەم ڕووەوە چیرۆك و بەسەرهاتی زۆرمان بۆ دەگێڕنەوە، ئێمە بەنموونە چیرۆکی دۆزینەوەی (ئەنسۆلین) باس دەکەین، واتە ئەو دەرمانەی (نەخۆشینی شەکرە)ی پێ چارەسەر دەکرێت. ئەم نەخۆشینە یەکێك بوو لەو نەخۆشینە ترسناکانەی کە لە پزیشکەکان یاخی بوو، و چارەیان پێ نەدەکرا، تا ئەو کاتەی توێژەرێکی (کەنەدی) بەناوی (فردریك گرانت) توانی مادەی (ئەنسۆلین) بدۆزێتەوە، بەو هۆیەشەوە (گرانت) ساڵی (١٩٢٣) خەڵاتی (نۆبڵی) وەرگرت.

گرانت باسی ئەوەمان بۆ دەکات کە چۆن مادەی (ئەنسۆلین)ی دۆزیەوە، دەڵێت: شەوێکیان کۆوتارێکم ئامادە دەکرد لەسەر نەخۆشینی شەکرە ئنجا دوای ئەوەی ماندوو دەبێت خەومنوچکە بەسەری دا زاڵ دەبێت و دەنوێت، کاتژمێر دووی ئەو شەوە لەخەو ڕادەبێ و گڵۆپەکە هەڵدەکات و سێ دەستەواژە لە تیانوسەکەی دا تۆمار دەکات، ئنجا دەنوێتەوە، دواتر ئەو سێ دەستەواژەیە بوونە کلیلی دۆزینەوەی ئەو دەرمانەی کە گیانی ملیۆنەهای لەمردن ڕزگار کردووە!

شتێكی ئاوهاش لەو پیاوە دەگێڕنەوە كە (مەكینەی درومان)ی دۆزیەوە، ئەو پیاوە دیزاینی هەموو بەشەكانی مەكینەكەی كردبوو، تەنها ئەوەندە مابوو شێوەی دەرزیەكی گونجاوی بۆ بسازێنێ... ماوەیەكی زۆر هەر سەرسام بوونەی، دەزانی چی بكات، دوای ئەوەی نائومێدی باڵی بەسەر دادەكێشێت، جارێكیان دەنوێت، لەخەونی دا وادەزانێت كەوتۆتە نێو كۆمەڵێك لە (زنجی)یە سەرەتاییەكان و دەوریان داوە و دەیانەوێت بیكوژن... كاتێ ڕمەكانیانی ئاراستە دەكەن و لێی نزیك دەكەونەوە سەرنج ئەدا هەموو ڕمەكان كونێك لە نزیكی نوكەكەیاندا هەیە... بەترسەوە لەخەو ڕادەچەنێت، بەڵام دەست بەجێ هەست دەكات ئەوەی بەدوایدا وێڵ بوو دۆزیویەتیەوە، بۆیە لەسەر شێوەی ڕمی زنجیەكان دەستی كردە دروستكردنی دەرزیەكانی.

هەروەها دەڵێن: (دیكارت) كاتێ لە نێو نوێنی خەونی بەیانی دا بوو ،گەشتە دۆزینەوە مەزنەكەی، هەمان شتیش دەربارەی (هنری بوانكاریە)ی زانای بیركاریزانی بەناوبانگ دەگوترێ، گوایە لەخەون دا یەكێك لەهەرە مەسەلە ماتماتیكیە گرنگەكانی شیكار و حەل كردوە.(۱)

(هنری فابر) باسی هەندێك لەخەونەكانیمان بۆ دەكات و دەڵێت: پریشكێكی بریكەدار لەمێشكی دا دەدرەوشێتەوە لەسەر نوێنەكە باز دەدات و گڵۆپەكەی هەڵدەكات و شیكارەكە دەنوسێت لە ترسی ئەوەی نەبادا لەبیری بچێتەوە، ئەو پریشكە وەك ڕوناكی چەخماخە لە ناكاو بزر دەبێ، وەك چۆن لەناكاو دا دەردەكەوێ.(۲)

لەگەڵ هونەردۆستان دا:

مەسەلەكە تەنها لەئاستی زانا و داهێنەراندا كورت هەڵنایەت، بەڵكو پەل دەهاوێ بۆ نێو هونەر دۆستانیش... سەبارەت بە مۆسیقاژەنی بەناوبانگ (ئارسەرسیمۆن سۆلفیان) دەڵێن ،گۆرانیە بەناوبانگەكەی كەناوی (ژیی ونبوو) بوو، لەخەوندا داناوە، كاتێ لەخەو ڕاچەنیوە، گۆپلە یەكەمینەكانی لە یاد ماوە تۆماری كردون، وەڵێ پاشماوەی سترانەكە بۆ هەتا هەتایە ونبوون.

خاوەنی پەرتووکی (الاغاني) باسی هۆزانڤانێکی سەردەمی نەفامیمان بۆ دەکات کەناوی (عبید کوڕی ئەبرەص) بووە ،کەلە گەڵ خوشکەکەی دا پەزی لەوەڕاندوە... پیاوێکی هۆزی (بنی مالك) دەچێ بەگژی دا و، ڕێگەنادات بچێتە سەر ئاوەکە و ئنجا سوکایەتیشی پێ دەکات و بە (کردەوەی بەد ـ وەرگێڕ) لەگەڵ خوشکەکەی دا تۆمەتباری دەکات.. ئیدی (عبید) لەگەڵ خوشکەکەی دا دێنەبەر سێبەری کۆمەڵێك نەمام، زۆر (تورەو بێتاقەت) دەبێت و خەوی لێدەکەوێت، لەخەونی دا دەبینێ کابرایەك (سەنگە هۆنراوە) یەکی بۆ دێنێت و دەیخاتە ناو دەمیەوە، کەلەخەو هەڵدەستێ هۆنراوەیەکی توندی پیا هەڵدان ڕێك دەخات ، ئەمە لە کاتێکدا پێشتر هەرگیز هۆزانی نەگوتوە.[٢]

ئامادەکاری دەروونی :

ئاشکرایە هەندێ لەبیرمەندان تەنها بەو سودە کومساییان نایەت کە بەڕێکەوت لە ڕێگەی خەونەوە دەستیان دەکەوێ، بەڵکو بەرلە وەی بنون پەنا دەبەنە بەر ئامادەکردنی هزریان، لە ڕووی دەرونیەوە، تاکو ئەو سودە وەرگرن کە لەخەون چاوەڕوان دەکرێ... لەم ڕووەوە فەیلەسوفی عەرەبی (ابن سینا) لێی دەگێڕنەوە کە هەرکات مەسەلەیەکی فەلسەفی لێ یاخی ببوایە، دەستنوێژی دەگرت و نوێژێکی دەکرد و پاشان دەخەوت، بەوجۆرە وەڵامی ئەو مەسەلەیەی لەخەوندا وەردەگرت.

ئێمە ناتوانین نکولی لەکاریگەری دەست نوێژ و نوێژ بکەین لەم ڕووەوە، چونکە ئەو دووە دەبنە هۆی ئامادەکردنی هزر و چڕکردنەوەی لەسەر ئەو مەسەلەیەی کە گەرەکە لەخەون دا وەڵامەکەی دەستگیر ببێت، تەنانەت لەوانەشە بەهەر ڕێگەیەکی دیکەی دەرونیش جگە لەدەست نوێژ و نوێژ کردن مرۆڤ هەمان بەرەنجام بەدەست بێنێت.

یەکێك لەپیاوە ئیداریە بەناوبانگەکان کەناوی (ولیەم جیمس)ە لێی دەگێڕنەوە کە هەر کات گرفتێکی لێ یاخی بووبا، کەلەسەر جێگەکەی ڕادەکشا بیری خۆی چڕ دەکردەوە لەسەر ئەوەی پێنوس و کاغەز بەتەنیشتی نوێنەکەیەوە دابنێ، زۆر جاری وا دەبووکە لەخەو هەڵدەستا بیرۆکەیەکی بەپێز کەوتبوە مێشکیەوە، بۆیە بەپەلە تۆماری دەکرد بەر لەوەی لەبیری بچێتەوە.[٤]

مامۆستا (فورستر)یش پەنای دەبردە بەر ئەو ڕێگەیە كاتێ خوێندكار بوو لەزانكۆ دا، ئەمیش كاغەزێكی لەپاڵ نوێنەكەی دادەنا بۆ وەی وەڵامی ئەو مەسەلانەی تێدا بنوسێتەوە كە لەكاتی بێداری دا لێی یاخی ببوون.[٥]

بۆچونی ئیبن خەلدون:

جێگەی ئاماژەپێدانە (ابن خلدون) نزیكەی شەش سەدە لەمەوبەر پەی بەو ڕاستی‌یە بردوە، ئەو بڕوای وابوو خەونەكان دەتوانن هەندێك لە گرفتەكانی بێداری چارەسەر بكەن، بەمەرجێك ئەو كەسە بەر لەوەی بنوێ ئامادەكاریەكی دەروونی باشی بۆ كردبێ.

(ابن خلدون) لە (مقدمة)كەی دا ڕێگەیەكی خۆش (دەربڕینی وەرگێڕ)ی باس كردوە و دەڵێت ئەو ڕێگەیەی لەهەندێ كتێبی ئەستێرەناسەكانەوە وەرگرتوە و خۆیشی تاقی كردۆتەوە و خەونی سەیری لێ بەرهەم هێناوە... پوختەی ڕێگەكەش وەك ابن خلدون باسی دەكات ئەوەیە: مرۆڤ بەر لەوەی بنوێت، دوای ئەوەی ڕوگەی باش بۆ خەوتن هەڵدەبژێرێ ،پێویستە ئەم ڕستەیە بڵێتەوە (تماغس بعدان یسواد و غداس تنوفنا غادس) ئنجا بنوێت.. ئیتر ئەو شتە دەبینێ كە لەكاتی بێداری دا تامەزرۆی بینینی بووە.

(ابن خلدون) لەو وشە ئەعجەمیانە دا هیچ توانایەكی جادوویی یاخود نهێنی‌یەكی پەنامەكی نابینێت... چونكە ئەو دەربڕینانە هیچ نین جگە لە كۆمەڵێك واژەی بێ‌مانا كە ئەستێرەناسەكان لە (تەلایمە) كانیان دا دەینوسن بێ‌ئەوەی لە خودی خۆیاندا ئەو وشانە هیچ مانایەكیان هەبێت... تەنها ئەوەندە هەیە، ئەو كەسەی بڕوای پێ دەكات ئامادەباشیەكی دەروونی تێدا دروست دەكەن و، وای لێ دەكەن بتوانێت هێزە هزریەكانی ئاراستە بكات بەرەو چارەسەری داواكراو.

(ابن خلدون) بەدەربڕینێكی جوان بۆچونی خۆی كورت دەكاتەوە، دەربڕینەكەی لەهەندێ ڕووەوە لەو ڕایە دەچێت كە دەروونناسانی نوێ بڕوایان پێیەتی... دەڵێت: "فالقدرة على الاستعداد غير القدرة على الشيئ"[٦]

کەواتە مەسەلەکە مەسەلەی ئامادەباشیە کە لە ڕێگەی دەستنوێژ گرتن و نوێژەوە دەبێت، یان لە ڕێی هەندێ دەستەواژەی ئەعجەمی بێماناوە، وەك: (تماغس نوفنا غادس...).

بۆچونی برجسۆن:

هەر چۆن بێت، لەنێو توێژەراندا کەسانێك دەرکەوتن کە گومان بکەن لە تواناداری خەونەکان لە مەسەلەی ئەفراندن ،یاخود چارەسەرکردنی کێشەی ئالۆز و یاخیەکان دا... یەکێك لەوانە (برجسۆن)ی فەیلەسوفی بەناوبانگی فەرەنسی بوو... (برجسۆن) پێی وایە: ئاوەز لەکاتی ئەفراندن دا پێویستە ئەوەندە توانا بەگەڕ بخات کە پرۆسەی ڕێك و پێك کردن و ڕێکخستن ئەنجام بدات، ئەو توانایەش لەکاتی نوستن دا چنگی مرۆڤ ناکەوێ، چونکە نەست لەوکاتە دا شڵەژاوە.(٧)

ڕەوایە بۆ ئێمە، کە ناکۆك بین لە گەڵ (برجسۆن) دا لە بارەی ئەو بۆچونەیەوە... جارێ ئێمە ملەجەڕێ ناکەین لەوەی ئەفراندن پێویستی بەکۆششێکی وشیارانە هەیە کە هزر بیخاتە کار لەپرۆسەی ڕێك و پێك کردن و ڕێکخستنی دا، بەڵام ئایا تەنها ئەو کۆششە بەسە بۆ بەدی هێنانی ئەفراندن؟ بەنمونە مەکینەی درومان وەربگرە کە ئێمە لە پێشەوە ئاماژەمان بۆ کرد... ئەوە بوو زانیمان دۆزەرەوەکەی پاش هەوڵ و کۆششێکی زۆر توانی دیزاینی ئەو مەکینەیە بکات، هیچی نەمابوو تەنها دروست کردنی دەرزیەکی گونجاو نەبێت بۆی، بەردەوام بیری لەوە دەکردەوە بەبێ سود... تەنانەت چارەنووسی هەموو داهێنانەکە بەند بوو بەشێوازی دەرزیەکەوە، کە دەبێ کونەکەی لە نزیکی نوکەیەکەوە بێت... وەلێ پەیی بەمە نەدەبرد هەر چەندە بیری لێ دەکردەوە، تا ئەوە بوو لەکۆتایی دا، بەئاماژەیەکی تێپەڕ، بیرۆکەیەکی لەکاتی خەو دا بۆ هات... بۆیە کە بێدار بویەوە، هاواری کرد، وەك چۆن پێشتریش (ئەرخەمیدس) هاواری کرد: دۆزیمەوە.... دۆزیمەوە.

دەتوانین دەربارەی هەموو دۆزەردوە و داهێنەرەکان هەر وا بڵێین.. داهێنەر لەهەموو لایەکەوە لە گرفتە یاخی بوەکە دەنواڕێت و ئەمدیودیوی دەکات، کەچی

دەستەوسانیشە لەوەی چارەسەری بکات... لەکاتێکدا ڕەنگە چارەسەر و حەلەکەیشی لەبیرۆکەیەکی زۆر سادەدا بێت، وەك سادەیی جێگەی کون کردنی دەرزی مەکینەی درومانەکە... کەچی ئەو بیرۆکە سادەیە نایەت بەمێشکی مرۆڤ دا، هەرچەند بەشێوازی وشیارانە بیری لێ بکاتەوە... تەنانەت دەتوانین بڵێین تا چەندە ئەو بیری لێ بکاتەوە، بیرۆکەکە پتر لێی دوور دەکەوێتەوە، بەڵام کاتێ کە لەبیر خۆی دەباتەوە، بیرۆکە سادەکە وەکو پزیسکەی بروسکەیەك دێتە مێشکیەوە.

قۆستنەوەی بیرۆکەکان:

پێویستە ئاماژە بدەین بەوەی، وەدەرکەوتنی بیرۆکەی تێپەڕی داهێنەرانە تەنها لەکاتی نوستن دا کورت هەڵنایەت... بەڵکو لەوانەیە لەهەر کاتێکیتر دا کە مرۆڤ تیای دا سەراسیمە دەبێت و چالاکیەکانی ئاوەزی وشیاری خاموش دەبن، ئەو بیرۆکە داهێنەرانە بەمێشکی دا بێن... زۆر جاری وا هەبووە کەسە بلیمەتەکان لەکاتێکدا بەبیرۆکە مەزنەکانیان گەشتون، کە بەشەقامەکاندا گەڕاون یاخود چونەتە سەر پێشاو یاخود لەسەر نوێنی حەوانەوە هەلاژیاون.

ئەمەش یانی، کەسی بلیمەتی داهێنەر، نابێت تەنها بەچالاکی ئاوەزی وشیاری کومسایی بێت، بەڵکو لەگەڵ ئەوەشدا پێویستە لە بۆتە دابێت بۆ ئەو تیشکۆیانەی لەئاوەزی ناوەگیەوە سەرهەڵئەدەن و لەئامادەباشی دابێت بۆ قۆستنەوەی ئەو بیرۆکە تێپەڕ و ناکاوانەی لێوە دێنە نێو مێشکی... چونکە گەر دوودڵ بێت لە قۆستنەوەی ئەو بیرۆکانە لەکاتی گونجاوی خۆیاندا، ئەوا هەلی تەمەنی لەدەست دەچێت.

ئەوەی کەلەداهێنەرەکاندا تێبینی دەکەین، هەر یەك لەئێمە لەخودی خویشی دا تێبینی دەکات... ئێمە زۆر جار هەوڵ دەدەین شتێکمان بیر بکەوێتەوە، لەوانەیە ئەو شتە یەکێك بێت لەو شتە ئاساییانەی کەهەمیشە لە بیرماندان، وەلێ هەر کە هزرمان چڕ کردەوە لەسەری ئەو خۆیمان لێ بزر دەکات و لەیادەوەریمان دا نامێنێ... خەڵکی بەوەیە دەڵێن (فلان شتە کە لەسەر زارمانە و ناتوانین بیدرکێنین ــ دەربڕینی

وەرگێڕ).. سەیریش لەوە دایە هەر کەشتەکەمان فەرامۆش کرد، لەناکاو دێتەوە بیرمان، بەلاّم ڕەنگە دوای ئەوەی پێویستمان پێی نامێنێ ئەوجا بێتەوە بیرمان.

زۆر جار گەربمانەوێ نوکتەیەك لە بۆنەیەکدا بگێڕینەوە، وامان بەسەر دێ کەلێی دواین... هەر چەندە خۆمان ماندوو بکەین بەدووی نوکتەیەکی گونجاو دا، زیاتر دەستەوسان دەبین لە دۆزینەوەی، ئنجا کاتێ بۆنەکە کۆتایی دێت دەبینین مێشکمان پڕبوە لەنوکتەی جوان... زۆر بەداخەوە.

بەهرەی هۆزانڤانان:

نوسراوە وێژەییەکان باسی ئاوهای هۆزانڤانەکانمان لەکۆن و نوێ دا بۆ دەکەن... هەندێ جاری وا دەبێ، یەکێکیان هەوڵ دەدات هۆنراوەیەك بهۆنێتەوە، کەچی ناتوانێت، وەلێ دوای ئەوە چەند ساتێکی بەسەردا تێدەپەڕێ ، هۆنراوە لەسەر زاری زریان دەکات، وەك ئەوەی لەهێزێکەوە بەسەری دا بسەپێنرێ کە لەدەرەوەی ویست و خواستی دایە.

عەرەبەکانی سەردەمی نەفامی بەو چرکەساتانەی کە تیایاندا هەست و توانای شیعری زریان دەکات، دەیان گوت لەکردەی جنۆکەکانە... لەوەشدا سەرکۆنە ناکرێن، چونکە ئەوان لەو نهێنییە ناگەن کە وایان لێ دەکات هەستی شیعرییان زریان بکات و هەندێکاتیتر چوڕەبڕ بێت (دەربڕینی وەرگێڕ) بێئەوەی ویستی وشیاریان هیچ دەستێکی لەو مەسەلەیەدا هەبێ، کەوابێ پێویستە بیدەنە پاڵ (جنۆکەکان) چونکە وا ڕاهاتوون هەرچی دیاردەی سەیر هەیە بەو جۆرە لێك بدەنەوە.

(سەعالبی) دەڵێت: "هۆزانڤانەکان وایان باسدەکرد ، شەیاتینەکان هۆنراوە دەخەنە سەر زاریان و فێریان دەکەن... پڕو پاڵانتەی ئەوەشیان دەکرد کە هەر یەکێکیان شەیتانێکیان هەیە کە هۆنراوە لەسەر زاری دەڵێت ... هەر کامێکیان شەیتانەکەی لوس کەلەتر بێت هۆنراوەکەیشی پاراوتر دەبێ... ڕادەی بڕواکردنیشیان بەو مەسەلەیە هێندە بوو کە بۆ هەر شەیتانێك لەو شەیتانانە ناوێکیان دانابوو، دەیانگوت شەیتانەکەی (أعشی) ناوی (مسحل)ە، و شەیتانەکەی (فرزدق) ناوی (عمرو)ە، شەیتانەکەی (بشار)یش ناوی (شنفناق)ە...."[8]

بۆ نمونە، لە فەرزدقەوە دەگێڕنەوە کە گوتویەتی: (ساتی وام بەسەردا تێدەپەڕێ کە هەڵکەندنی خرێیەکم پێخۆشتر و لام ئاسانترە لە ڕێکخستنی دێڕێك هۆنراوە)... جارێکیان پیاوێکی (ئەنسار)ی سوکایەتی بە فەرزدەق دەکات و تەحەداشی دەکات کە بتوانێ هۆنراوەیەکی وەك هۆنراوەکانی (حەسانی کوڕی سابتی ئەنساری) بهۆنێتەوە... لەوکاتەدا فەرزدەق بەتوڕەیی پشت هەڵئەکات و هەوڵ دەدا هۆنراوەیەك ڕێك بخات و نەی دەتوانی .. بۆیە بەردەوام ململانێ دەکرد لەگەڵ هەست و توانای شیعری خۆی دا ، بەڵام بێسوود بوو... وا دیارە برادەری جنۆکەکەی لەوکاتەدا لەگەڵی دا نەبووە ... فەرزدەق ناچار دەبێ جڵەوی وشترەکەی بگرێ ، بەرەو شاخێ لە دەرەوەی شار بڕوات و بگەڕێ بەدووی برادەرەکەی دا... لەوێدا بەدەنگی بەرز هاواری کرد (براکەتان! براکەت بابی لوبنا)! ... ئیتر جنۆکەکە بەزەیی بە (فەرزدەق)دا هاتەوە، هەر ئەوەندەی (فەرزدەق) وشترەکەی بەستەوە ، خەریك بوو وشترەکەیان پاڵ بداتەوە و دەست بەجێ شەپۆلی شێعر سنگی (فەرزدەقی) داگیر کرد... ئەوە بوو لەو جێگەیە هەڵئەسا تاکو پتر لەسەد کۆپلە شیعری ڕێکخست کە لەباشترین شێعرەکانی بوو.

(جەریر)یش ڕوداوێکی وای هاتوە بەسەردا. دەڵێن یەکێك لە والیەکان دەنێرێتە لای و داوای هۆنراوەیەکی لێ دەکات ... (جەریر) ئەو شەوەی گوزەراند و بەردەوام هەوڵی دەدا هۆنراوەیەك بڵێت، بەڵام نەی دەتوانی. لەوکاتەدا هاوڕێ جنۆکەکەی لە گۆشەیەکی ماڵەکەوە هاواری لێ دەکات: (ئایا وات دەزانی شیعر دەڵێیت... ئەوەتا شەوێك تێپەڕی بەسەرت دا و نەت توانی هیچ بڵێی...) [٩]

یەکێکی دیکە لەو ڕوداوە سەیر و سەمەرانەی لەم ڕووەوە دەگێڕدرێنەوە، ئەم ڕووداوەیە: دەگێڕنەوە (فەرزدەق) دێت بۆ لای (حەسەنی بەصری) و پێی دەڵێ: (من هەجوی ئیبلیسم کردوە ـ واتە بەهۆنراوە دام شۆریوە ـ وەرگێڕ) حەسەنی بەسری بەسەرسامیەوە دەڵێت: (چۆنی هەجو دەکەیت لەکاتێکدا تۆ لەسەر زاری ئەوەوە دەدوێیت؟). [١٠]

هۆزانڤانە بیانیەكان:

زۆربەی شاعیرانی بیانیش لەسەدەی نوێدا، ئەو هەستەیان كردوە كە هۆزانڤانانی عەرەب لە دێرزەمانـدا هەستیان پێكـردوە. بـەڵام ئـەمان دیاردەكـەیان نەداوەتـە پاڵ جنۆكە. بەڵكو گوتویانە بارێكی تەم و مژدارە، دایان دەگرێت و وایان لێ دەكات بەبێ ئاگابوون و خواست هۆنراوە رێك بخەن.[11]

یەكێك لەوانە شاعیری بەناوبانگی ئینگلیزی (شیلی)یە... ئەم شاعیرە بەوە ناسراوە كە رەفتاری ریزپەڕی هەبوە بەڕادەیەك دەوروبەرەكەی بە "شێت" تۆمەتباریان كردوە. جارێكیان بینیویانە كە لەدارستانێكدا لەپاڵ درەختێكدا دانیشتوە و گەڵایەكی زۆر كە هەر یەكێكیان دێرێكی لەسەر نوسرابوو، یەك بەسەر ئەویتردا كەوتون بە جۆرێكیترسناك، كاتێك پرسیاری ئەوەیان لە (شیلی) كرد گوتی: مێشكم كاتێ بەبیرۆكە پڕ دەبێ، دەست بەجێ دێتە كوڵ، ئنجا هێندە بەخێرایی وشە و ئەندێشەكان تورِ دەداتە دەرێ كە من ناتوانم بیان گرمەوە...

هەروەها (شیللی) لەو بارەوە دەڵێت: (شیعر لەوبابەتی بیركردنەوانە نیە كە مەبەست و ویست بەسەری دا زاڵ دەبن، مرۆڤ ناتوانێت بڵێت: ئەمەوێ شێعرێك رێك بخەم، تەنانەت لە توانای مەزنترین شاعیریش دا نیە وا بڵێت).

(كیتس)یش كەشاعیرێكی ناسراویترە، دەڵێت گوایە كاتێ ئەو شیعرانە دەخوێنێتەوە كە لەكاتی ئیلهام دا نوسیویەتی، سەری لێیان سوڕ دەمێنێ و وا دەزانێت خۆی رێكی نەخستون، بەڵكو یەكێكیتر بۆی رێك خستوە.

(جۆرج ئەلیۆت) دان بەوەدا دەنێت كە باشترین نوسراوەكان لەوەوە دەرنەچوون، بەڵكو لەكەسێتیەكی ترەوە دەرچوون، ئەو هیچ نەبووە جگە لەئامێرێك بۆ تۆماركردنی ئەو شتانەی كەسایەتیەكەیتر بەسەری دا دەدات.[12]

جگە لەویش، (ولیەم بلیك) ئەوە ئاشكرا دەكات كە ئەو تەنها ئەو شیعرانەی نوسیوە كە بەسەری دا دراون.[13]

لەراستی دا جگە لەوانەی ئاماژەمان پێدان، شاعیرانێکی زۆری تر هەن کە دانیان ناوە بە زاڵ بوونی بارێکی تەم و مژدار بەسەریاندا کاتێ هۆنراوەیان رێك خستوە.. بەڵام ئەو بارە نادەنە پاڵ جنۆکە، وەك پێشتر عەرەبەکان دەیانکرد.. واش دەزانم گەر ئەمانیش لە رۆژگارەکانی نەفامیدا بژیابان ئەوا دوودڵ نەدەبوون لەوەی ئەو بارە تەم و مژدارە بە کردەوەی شەیاتین و جنۆکەکان وسف بکەن.

شێوازەکانی هاندانی بەهرە:

هەر شاعیرێك میکانیزمێکی تایبەتی هەیە، لەکاتێکدا "بەهرەی شیعری"یان لێ یاخی دەبێت، بەو میکانیزمە هانی دەدەن و دەیخرۆشێنن... بۆ نمونە هەندێ لە هۆنەرانی سەردەمی نەفامی ڕویان دەکردە چۆڵەوانیەکان چونکە بڕوایان وابوو لەوێ دا بەجنۆکەکان دەگەن... بەبڕوای ئەوان جنۆکە لە چۆڵەوانی دادەژین... و زۆر جار جنۆکەکانیش لەو جێگایانەدا دەبینن بەهۆی کاریگەری وەهم و ئیحائی خودیەوە.

(کثیر عزة)ی شاعیر باسی خۆیمان بۆ دەکات و دەڵێت: "نیوەڕۆیەك بەسەر پشتی وشترێکەوە لە غەمیم یان لە بیقاعی حەمداندا دەڕۆیشتم، سوارێك لێم نزیك کەوتەوە تا هاتە تەنیشتمەوە.. پێی گوتم: شیعر بڵێ، شیعری بەسەرم دا خوێندەوە... وتم: تۆ کێیت: گوتی: من هاوتا و هاوەڵە جنۆکەکەی تۆم...."(١٤)

نارەحەت نیە بۆمان تەسەوری ئەوە بکەین، جنۆکە لەو شاعیرە پەیدا ببێ، چونکە ئەو شاعیرە هەمیشە چاوەڕوانی ئەوەی کردوە و ئاماژەی وایشی بەخۆی داوە، کردەوەی خەواندنی خودی بۆ خۆی ئەنجام داوە. لەو حاڵەتەشدا خەیاڵ پەل کێشی دەکات بۆ بینینی ئەوەی چاوەنواڕی دەکرد... لەو کاتەشدا شیعر زریانێکی دەکاتە سەر، خۆێشی وا دەزانێ هاوڕێ جنۆکەکەی ڕۆی کردوە بەسەری دا.

هەندێ شاعیری تر هەن بە شێوازێتر "بەهرەی شیعری" خۆیان دەخرۆشێنن، وەك ئەوەی خۆیان دەخستە بەر سەرما یا خود گەرما، یان خۆراکە بێهۆش کەرەکانی دەخوارد یاخود خۆراکە ورپاکەرەوەکان، یاخود کارێکی دەکرد کە لەکاری نادان و شێتەکان دەچوو... دەگێڕنەوە (ابن تمام) هەر کەهۆنراوەی لێ یاخی ببوایە (دەربڕینی

وەرگێڕ) پەنای دەبردە بەر تانكیەكی ئاو (حەوزی ئاو) كە لەماڵەكەی دا ئامادەی كردبوو، خۆی لەو تانكیە دا نقوم دەكرد، لەو كاتەدا ئیلهامی شیعری بۆ دەهات... هەروەها دەگێڕنەوە (جەریر)یش هەر كات شیعری لێ یاخی ببوایە، هەموو جلكەكانی بەری دادەكەند و دەستی دەكردە خۆگەوزاندن و تەپاوتل بەسەر خۆڵ و لمی سەرزەوی دا، وەك چۆن گوێ درێژ خۆی دەگەوزێنێ، ڕەنگە لەو كاتەدا "سنگە خشكێ"یشی كردبێ تا ئەندازەیەك كەسێك سەیری كردبێ وای زانیوە شێتە... هەروەها دەڵێن شاعیرانی دیكەی وەك (ئەختەل، ئەبی نواس، خیام) لەڕێگەی خواردنەوەی (مەی)یەوە هەستی شیعری خۆیان بزواندوە.

لەم سەردەمەی ئێمەش دا واباس دەكەن، زۆرێك لەداهێنەران ناتوانن هیچ بەرهەمێك بەدەست بێنن، مەگەر زۆر جگەرە بكێشن یاخود زۆر قاوە بخۆنەوە، یان هەر نا بڕێكی باش مەی یان تریاك وە یان مادەی بێهۆشكەری دیكە وەرگرن... ئنجا هەر كاتێ واز لەو شتانە بێنن هەست بە وشكەوەبونێكی قەڵس دەكەن لەبەهرەیان دا.

بۆئێمە ئاسان نیە هەموو ئەو شێوازانە بژمێرین كە هۆزانڤان و هونەرمەندان لەو ڕووەوە بەكاری دێنن. هەر چۆن بێت دەتوانین بڵێین: ئەو شێواز و میكانیزمانە سەرباری جیاوازی جۆرەكانیان ،بەڵام مەبەست لێیان بێهۆش كردنی (ئاوەزی وشیار)ە، بۆ ئەوەی نەست بتوانێ لە ڕویەك لە ڕووەكانەوە چالاكی خۆی بەدەر بخات.

فێ (بورانەوە) و داهێنان:

ئەوەی سەرنج رادەكێشێت ئەوەیە كەهەندێ لە بلیمەتە بەناوبانگەكان لە مێژوودا بەجۆرێك لەجۆرەكان تووشی "فێ" بوون... بەهرەكانیان لەبەردەمیاندا والا نەدەبوو ئەگەر جارناجارێك فێیان لێ نەهاتایە ... ڕەنگە خوێنەر سەری لەم پەیڤە سوڕ بمێنێ ، چونكە فێداری لەدیدی خەڵكی دا نەخۆشینێكە دوچاری هەر كەس ببێ كەسایەتی ئەو كەسە تێك و پێك دەشكێنێ....

لەڕاستی دا فێداری كەسایەتی توشبوەگەی تێك دەشكێنێ لەهەندێ باردا، نەخاسمە گەر ئەو كەسە دەبەنگ و نادان بێ.. وەلێ ئەو كەسانەی زیرەكی یەكی درەوشاوە و

بەهرەیەکی زۆریان هەیە لە (فێداری)یش سودمەند دەبن، چونکە ئاوەزی وشیاریان لەهەندێ کاتدا سڕ دەکات و هەل دەرەخسێنێت بۆ (نەست) یان تاکو کاری داهێنەرانە ئەنجام بدات.

شیاوە گەر ئاماژە بدەین بەوەی "فێ"ش هەمووی بەیەك شێواز و، بەو ڕادە سەختە نیە کە لای خەڵکی ناسراوە، چونکە جۆرێکی سوکی هەیە کە هیچ زیانێك بە توشبوەکەی ناگەیەنێ. لەو کاتەدا کە ئەم جۆرە سوکە بەسەر خاوەنەکەی دا دێت کەمێك بێ ئاگا دەبێت (دەبورێتەوە ـ وەرگێڕ) و ئارەقیش دەکاتەوە.. لەوانەیە ئەو ماوە بێئاگاییەش بەسود بێت و کابرا بەجۆریك لێی بێتە دەرەوە کە لێوان بێت لە بیرۆکەی نوێ.

لەوانەشە ئەمە وای کردبێ لەهەندێ لە میللەتانی کۆن کە فێداری ناو بنێن "نەخۆشینە پیرۆزەکە"... زانراویشە گەلە سەرەتاییەکان بورانەوەیان بەشێوازێك دەزانی لەشێوازەکانی پەیوەندی کردن بەگیانەکان و خواوەندەکانەوە.(١٥)

(ئیبن فارچ)

لێرەدا ئەو بوارەمان نیە، ناوی هەموو ئەو بلیمەتانە ئاماژە پێبدەین کە دووچاری فێداری بوون... ئەوەندە بەسە باسی یەکێکیان بکەین ئەویش شاعیری میسری (ابن فارض)ە کەلە ساڵی (٦٣٢ك) دا کۆچی دوایی کرد.

کاتێ لەژیاننامەی ئەم شاعیرە دەکۆڵینەوە، بەگوێرەی ئەوەی لە پەڕاوەکانی وێژەی عەرەبی دا هاتوە، هیچ باسێکی (فێداری)مان بەر چاو ناکەوێت... کە لەڕاستی دا دووچاری فێداری بووە، ئەوەندە هەبووە کە ئەم تووشی جۆرە سوکەکەی فێداری بووە کە جارناجارێ لەشێوەی جەزبەی سۆفی و غەیبو بە "لەهۆش خۆچوون" دای گرتوە.

مێژوونووسان دەربارەی ئەو شاعیرە دەڵێن زۆرینەی هۆنراوەکانی لەژێر کاریگەری غەیبوبەی سۆفێتی دا هۆنیوەتەوە.. کورەکەی خۆی باسی دەکات و دەڵێت: "جارێکیان شێخم بینی بەرزەوە بوو، ماوەیەکی دوور و درێژ سەمای کرد، دواتر ئەوەندەی ئارەق کردەوە تاکو چۆڕایە ژێر قاچەکانی و کەوت بە ئەرزدا و زۆر شڵەژا، جگە من کەسیتر

لە لای نەبوو، پاشان ئۆقرەی گرت و كڕنۆشی برد بۆ خوای گەورە، پرسیاری ئەو حاڵەتەم لێكرد گووتی: كوڕی خۆم! خودا مانایەكی لە كۆپلەیەكدا بۆ كردمەوە، كە هەرگیز مانای وای لێنەكردومەتەوە..."

(ابن فارض) ئەم حاڵەت و بێئاگابوونەی خۆیی ناو دەنا (سەرخۆش بوون بە شەرابی خۆشەویستی خودا).

سەراسیمەیی بلیمەتەكان:

زۆرێك لەبلیمەتەكان بەوە ناوبانگیان دەركردوە كەخاوەنی سەراسیمەییەكی زۆر بوون، بەڕادەیەك خۆشیان و خەڵكانی دەوروبەریشیان لەبیر كردوە... دەبینی یەكێكیان تەماشات دەكات و تۆ وادەزانیت گوێی بۆ قسەكانت گرتوە، كەچی ئەو یەك وشەت لێ تێنەگەیشتوە، زۆر جار بەو هۆیەشەوە كابرای بلیمەت ناوی نزیكترین هاوڕێی خۆی لەبیر دەكات، یاخود جموجوڵێكی سەیر و چاوەڕوان نەكراوی لێ دەبینرێت لەسەر شەقام یاخود لە نێو جڤات و دانیشتنەكاندا.

ئێمەومانان كەخەڵكی ئاسای یشین جاری وا هەیە چەند ساتێكی سەراسیمەییمان بەسەردا تێ دەپەڕێت ، لەو ساتانەدا خۆمان لەبیر دەچێت و سەرنجی‌تیژ لە "هیچ" دەدەین. وەلێ ئەو سەراسیمەییە لەئێمەدا جۆرێكی سوكە و بەخێرایی نامێنێت لەگەڵ ڕودانی بچوكترین شت لە دەوروبەرماندا... سەراسیمەیی بلیمەتەكان لەجۆرێكی‌ترە، لەوانەیە دنیا پڕ بێت لە هاوار و قیژ و هوڕ كەچی ئەوان هەر لەدنیای سەراسیمەیی خۆیان دان و هیچ هەست ناكەن بەوەی لە دنیای دەوروبەریاندا ڕو دەدات.. بۆ نمونە لە ئەرخەمیدس دەگێڕنەوە كە ڕۆژێكیان لەنێو حەوشەی ماڵەكەی دا بەدەمدا كەوتوە و هێڵكاری و حساباتەكانی لەسەر زەویەكە دروست دەكات. لەو كاتەدا یاساوڵێك دێت و داوا دەكات ئەرخەمیدس بەپەلە بچێتە لای پادشا... ئەرخەمیدس گوێی لەبانگی یاساوڵەكە نەبوو، بەردەوام سەرقاڵی هێڵكاریەكانی خۆی بوو... یاساوڵەكە وا گومانی برد كە ئەرخەمیدس سوكایەتی بە فەرمانی پادشا دەكات، ئاخر چۆن كابرای یاساوڵ لەسەراسیمە بوونی بلیمەتەكان تێ دەگات؟ بۆیە هێرشی كردە سەری و كوشتی.[١٦]

هەروەها دەڵێن (نیوتن)یش هەمان سەراسیمەیی توندی توش بوە، جارێکیان گەرەکیە بێت هێلکەیەك بخاتە نێو ئاوی گەرمەوە تاکو "بیکولێنێ" بەلام لە بریتی ئەوەی هێلکەکە بخاتە ناو ئاوەکەوە، کاتژمێرەکەی دەستی تێدەخات... سەیریش لەوەدایە هێلکەکەی هەر بەدەستەوە بووە و بەردەوام تەماشای کردوە، لەوانەیە ویستبێتی ئەو کاتەی بۆ دیاری بکات کە "کولاندن"ی کاتژمێرەکەی تێدا ئەنجام دەدرێ.!!

جارێکیتر کۆمەڵێك لەهاوڕێکانی بۆ نان خواردن داوەت دەکات، کاتێ هەموویان ئامادە بوون، هەستا و بە جێی هێشتن و ڕۆیشت لە کتێبخانەکەی دا ماوەیەکی زۆر بیری کردەوە... بۆیە کاتێ هاوڕێکانی بێزار دەبن لە چاوەڕوانی دەچنە لای و پێی دەڵێن: "زۆر سوپاس" ئەویش زۆر بەهێمنانەوە دەڵێت: (نا، ئەرکی سەرشان سوپاسکردنی ناوێ).!!

لەبلیمەتێکیتری ماتماتیك دەگێڕنەوە ،جارێك بەشەقامدا ڕۆشتوە و مێشکی سەرقاڵی مەسەلەیەکی نارەحەت بوە. ئۆتەرێکی ڕەش دەبینێ کە لەسەر ڕێگەکە ڕاوەستاوە. ئەمیش هیچ لەخۆی تێك نادا (دەربڕینی وەرگێڕ) بەڵکو پارچەیەك تەباشیر لەباخەڵی دەردێنێت و دەست دەکات بەنوسینی هاوکێشە ماتماتیکیەکانی لەسەری، بەگومانی ئەوەی لەسەر ئەو تەختە ڕەشە دەنوسێت کە لەماڵە بەڕێزەکەی دایە، بەخۆی نەزانیوە تاکو ئۆتەرەکە دەجولێت، ئیدی چاوی ڕێچکە و پێچکە دەکات و وادەزانێ توشی سەرەسورێ بوە (دەربڕینی وەرگێڕ).

ئەست و ئەفراندن:

لەوەی رابورد دەگەینە ئەو بەرەنجامەی کە (ئەفراندن)، هەموی مرۆڤ لە ئەنجامی وشیاری ئەنقەست یاخود لەڕێگەی بیرکردنەوەی ڕێك و پێکیەوە پێی ناگات. گومان لەوە دا نیە کە بیرکردنەوەی ڕێك و پێك پێویستە بۆ داهێنان، بەلام تەنها ئەویش بەس نیە، چونکە هەر چەندە بیریارێ هەوڵ بدات بگاتە بیرۆکەیەکی نوێ، هەست

بەدەستەوسانی دەكات ئەگەر (نەست) بەفریای نەكەوێت كە بەئاماژە تێپەڕ و ناكاوەكانی ڕێگەی بۆ ڕوناك دەكاتەوە.

مامۆستا (سیر بیرت) لەمەڕ ئەو شێوازەی كە بلیمەت و هونەرمەندەكان دەگەیەنێتە دەستكەوتەكانیان، بەم شێوەیە دەدوێت: "ئەو لێكۆڵینەوانەی زانایانی شیكردنەوەی سایكۆلۆژی لەسەر خەونەكان و خەونەكانی بێداری پێی هەستاون، ڕوناكیەكی زۆریان خستۆتە سەر كاری ئاوەز لای هونەرمەند... ئەو ئیشی داڕشتنەی كە هونەرمەند پێی هەڵدەستێ زۆر جار ــ وەك خەونی بێداری ــ بەرەنجامی كردەوەیەكی نەستیە... ئەوەی كە تەنها وەك ئاماژەیەك لە ئیلهام یاخود ئارەزویەكی ئینشایی بەرچاو دەكەوێ.. گەر تۆ بیپشكنی ئەوا لەسروشتە ئاڵۆزەكەیەوە بۆت دەردەكەوێ كە لەچەندین ئارەزوەوە هەڵقوڵاوە، كە لەقوڵاییەكاندا و لە ژێر ڕوپەڕی هەست دا كار دەكەن... ئەو ئارەزوانە بەردەوام دەبن لەسەر ئەرك و كاری (نەستی) خۆیان تاكو بەخەفەكراوی بمێننەوە.. ئاسەوارەكانیشی سادە و نەزانراو دەبن تاكو سەرچاوەكانیان پەنامەكی بێت"(١٧)

هەروەها مامۆستا (كنمیر)یش كەلێكۆڵینەوە لەسەر (بلیمەتی) دەكات هەر وا دەڵێت. بەڕای ئەو ئەفراندنی بلیمەتانە بریتییە لە (ئەو ڕێگە نامۆیەی كە ــ لە كاتێكەوە بۆ كاتێكیتر ــ بیرۆكە تازە و دۆزینەوە سەیرەكانی لێوە ڕۆ دەكرێت بەسەر كەسە بلیمەتەكەدا، لەسەرچاوەیەكی نادیارەوە هەڵدەقوڵێت، ئەو خۆی نای ناسێت و (ئاوەزی هەستی)یش ناتوانێت پەی پێ بەرێت).(١٨)

(دكتۆر برود)یش گەشتۆتە ڕایەكی وا... ئەوەتا دەڵێت: "ئەو چالاكیە هزریانەی كەكار دەكەن بۆ چارەسەركردنی گرفتێ، لەو شتانە نیە كە ئەقڵ كۆنترۆڵی بكات یاخود هەستی پێ بكات".(١٩)

بۆچی:؟

ئەو پەیوەندیە توند و تۆڵەی ، لەنێوان نەست و ئەفراندن دا هەیە و وامان لێ دەكات بپرسین، و پێداگریش بكەین لە پرسیاركردن لەهۆكاری ئەو مەسەلەیە.. كە

بەڕاستی مەسەلەیەكی ورد و گرنگە... بەبۆچوونی من ئێمە ناتوانین چارەسەرێكی بۆ بدۆزینەوە، بەر لەوەی شتێ بزانین لەبارەی سروشتی میمۆری لەمرۆڤ دا... وەك لەپێشەوەش ئاماژەمان پێدا، ئەوەی بەسەر داهێنەر دا دێ، ڕەنگە بەسەر هەر یەكێك لە ئێمەشدا بێت كاتێك بمانەوێ شتێكمان بیر بكەوێتەوە ... دەبینین تا خۆمان ماندوو بكەین و هەوڵ بدەین شتێكمان بیر بكەوێتەوە كە دەمانەوێت، ئەوا زۆر ناڕەحەتە و بیریشمان ناكەوێتەوە. بەڵام كە فەرامۆشمانكرد هێندە نابات لەناكاو وەك تیشكێكی تێپەڕ بەبیرمان دا دێتەوە.

بەشێوەیەكی گشتیش، گرفتی یادەوەری، گرفتێكی سانا نیە. زانایان ماوەیەكی دور و درێژ هەوڵیان دا پەردە لە ڕوی نهێنییەكانی لا بدەن بەڵام بێسوود بوو. لەبەر ئەوە تا ئەم ڕۆژگارەش هەندێ لەزانایان یادەوەری بە لەغزێكی نەزانراو دەژمێرن... وەلێ لەم ماوەیەی دوایی دا (ئەم پەرتووكە لە پەنجاكانی سەدەی ڕابردوودا نوسراوە ـ وەرگێڕ) ڕۆژنامەكان هەواڵی دۆزینەوەیەكی گرنگیان پێداین سەبارەت بەیادەوەری، لەسەر دەستی زانایەكی ڕوسی كەناوی (دكتۆر بلومنفلد)ە.. ئەم زانایە كۆمەڵێ تاقیكردنەوەی تاقیگەیی ئەنجام دا لەسەر خانەی زیندوو، بەتایبەتی ئەو زیندەخانانەی كە لەمێشك و مۆخی ئێسكەكاندا هەن، لەئەنجامدا بۆی دەركەوت كە كۆمەڵێ تایبەتمەندی (كارۆموگناتیسی)یان تێدایە كە تاڕادەیەكی زۆر لەو تایبەتمەندیانە دەچن كە لەئامێرە بێتەلە پێشكەوتوەكاندان... زانایان ڕایان گەیاند : پێدەچێ ئەو دۆزینەوەیە ببێتە هۆی پەردەلادان لە ڕوی نهێنییەكانی یادەوەری لەمرۆڤ دا... ڕەنگە یادەوەری هیچ نەبێ جگە لەكردەوەیەكی ئاڵۆزی تۆماركردنی موگناتیسی كە لەنێو مێشكی مرۆڤ دا ڕو دەدات، بەهەمان ئەو شێوەی تۆماركردنە موگناتیسییەی كە لەنێو ئەقڵەی ئەلكترۆنیەكاندا جێبەجێ دەكرێ.

پێم وایە ئەم دۆزینەوە زانستییە مانایەكی گەورەی هەیە لە مەسەلەی ئەفراندن دا... ئێمە دەزانین داهێنانی هەر بیرۆكەیەكی نوێ هیچ نیە جگە لە پەیوەست كردن و لێ دروستكردن لە دوو بیرۆكەیتر، كەپێشتر ناسراون.[٢٠] ئەمەش یانی داهێنەر ناتوانێ شتێ لەنەبوونەوە وەدی بێنێت، بەڵكو لەكۆمەڵێ شت دروستی دەكات و پێكی دەهێنێ

کە ئەوشتانە پێشتر هەبوون، هیچ فەزلێکیش لەو ڕووەوە نیە، تەنها فەزڵی پەیوەست کردن و پێکهێنانەکە نەبێت.

سەرباری ئەوەش، گەر بزانین مێشك پێکهاتوە لە ملیۆنەها بیرۆکە و یادگاری کەلەئەنجامی ئەزمونەکانی پێشوی دا تۆمار و زەخیرەی کردوە، ئەوا دەگونجێت بڵێین: هەر بیرۆکەیەکی نوێ بریتی‌یە لە بەرەنجامی کردەوەیەکی نەستی‌ی کە لەنێو مێشکدا دروست دەبێ، لەو کردەوە و پرۆسەیەدا دوو بیرۆکەی کۆن پەیوەستەگی پەیدا دەکەن، وەك چۆن زانیاریە جۆراوجۆرە زەخیرەکراوەکانی نێو ئەقڵی ئەلکترۆنی پەیوەستەگی لەنێو خۆیاندا دروست دەکەن.

پرسیارێکی‌تر:

ڕەنگە لەهەمان ڕووەوە پرسیارێکی‌تر بەمێشکدا بێت: بۆچی نارەحەتە بۆ مێشك لەکاتی وشیاری و(بیرکردنەوەی بەمەست)دا بیرۆکەی نوێ بقۆزێتەوە، بەڵام لەکاتێك دا (ئاوەزی وشیار) بێ‌ئاگایە بەئاسانی ئەو بیرۆکەیە دەقۆزێتەوە؟ وا دەردەکەوێت (ئاوەزی وشیار) سروشتێکی شیکاری هەیە نەك پێکهاتەیی... دەتوانێت لێکۆڵینەوە بکات و بیر بکاتەوە و لەدوی شتان بگەڕێت، وەڵێ کەمێك نەبێ ئیدی ناتوانێ داهێنان بکات. لەوانەیە نهێنی ئەوەش لەوە دابێت کە (ئاوەزی وشیار) بەلای تەرکیز کردن و ورد و سەرنجی دایە، کاتێ مەسەلەیەك دەکۆڵێتەوە هەوڵ دەدات سەرنجەکانی لەسەر یەك خاڵی ئەو مەسەلەیە چڕ بکاتەوە. بۆیە ئاسان نیە بۆی کە بتوانێت لەمیانەی یەك سەرنج دانەوە کۆمەڵێ خاڵی نێو ئەو مەسەلەیە لەخۆ بگرێت... ئەوەتا دەبینین لەکاتی لێکۆڵینەوەدا بیرۆکەکان کۆ دەکاتەوە و بەدووی وردەکاریەکانیدا دەڕوات، بەڵام توانای نیە پەیوەستەگی دروست بکات لەنێوان دوو بیرۆکەی لێکدی دووریاندا.

هۆکاری دەستەوسانی ئەوانەی زۆر شت لەبەر دەکەن لەوەی تێگەیشتن و داهێنانیان هەبێت هەر ئەوەیە... ئەوان زانیاری زۆر لەمێشکی خۆیاندا زەخیرە دەکەن (کە گوترا فڵان کەس فڵانە هۆنراوە یاخود فڵانە پەرتووك یان قورئانی لەبەرە، واتە لەمێشکی دا زەخیرەی کردوە، بەو مانایەش لەبەر کردن واتە زەخیرەکردنی تێکست لەنێو مێشك دا ـ

وەرگێڕ) و دەمدرێژیشی پێوە دەكەن و چەند بارەی دەكەنەوە، وەلێ وەكو توتی دەستەوسانن لەهەڵگۆستنی هەر سودێ لەو شتەی كەلەبەریان كردوە... زیرەكەكانیش بەپێچەوانەوەن.. وا ڕاهاتوون لەبیرۆكە جۆراوجۆرەكان تێدەگەن و دواتر لەبیریان دەكەن... ئەمەش یانی زیرەكەكان ئەو بیرۆكانە بەزەخیرەكراوی لەنێو ئاوەزی ناوەكیاندا واز لێ دێنن... لەوێندەر كار لێك دەكەن و پێكدا دێن... لەبەر ئەوە، ئەمان لەوەڵامدانەوە و چارەسەری گرفتەكاندا بەتواناترن لەوانەی شتان لەبەر دەكەن (واتە دەرخ كەران).

شیعر چۆن هەڵدەقوڵێ:

هۆزانڤان پێویستە هۆنراوەی زۆر لەبەر بكات بەر لەوەی ببێتە هۆزانڤان، هەرگیز نابێت كەسێك لە خۆیەوە ببێتە هۆزانڤان گەر لەوەوپێش حەزی لەهۆنراوە نەبووبێت و شیعری زۆریشی لەبەر نەكردبێ... واتە ئەو هۆنراوانەی لەبەری كردووە بە نێو ئاوەزی ناوەكیی دا رۆچوون و زەخیرە كراون، دواتر كار لێك دەكەن و پێكەوە مۆتروبە دەبن.

بینیمان زۆر ناڕەحەتە شاعیر هەر كات ویستی بتوانێ هۆنراوەی باش دابنێت. (ویست) لێرەدا دەبێتە لەمپەرێك و ئەو دەرگایە لەسەر (نەست) دادەخات كە شیعری لێوە هەڵدەقوڵێ (دەربڕینی وەرگێڕ) ... كەوابێ شاعیر پێویستی بەچەند ساتێ هەیە كە تیای دا ئاوەزی وشیاری بێ ئاگا بێت و ویست فەرامۆش بكات... ئەو دەمەش نەست ئازاد دەبێت، ئیدی كار لێك و پێكڤەموتروبەكردن ڕوو دەدات بە بێ لەمپەر و كۆت وبەند.

لە (معروف ر صافی) یەوە دەگێڕنەوە جارێكیان (گێلەپیاوێك) هاتۆتە لای و داوای لێكردوە هۆنراوەیەكی بەپەلەی بۆ بنوسێت تاكو لەیەكێك لە بۆنە كت و پڕەكاندا بخوێنرێتەوە. ئەو پیاوە گومانی وا بوە ، شاعیر دەتوانێت هەر كاتێ ویستی شیعر بڵێت. بۆیە زۆر سەرسام بوو كاتێ بینی (ڕەصافی) داوای لێبوردن دەكات لە وەڵامدانەوەی داواكەی و پێداگریش دەكات لە پۆزش هێنانەوە... كاتێ كابراكە داواكەی دووبارە

دەكاتەوە ڕەساق لێی تووڕە دەبێت و قسەیەكی وای پێ دەڵێت كە بۆ ئێمە ناشێت لێرەدا باسی بكەین... بەڵام قسەكەی ئەو مانایەی لێ دەخوێندرێتەوە كە هۆنراوە لەخۆوە هەڵدەقوڵێت و مل كەچی ویست نابێت.

گرنگی كات:

بیستومە جارێك شاعیرۆكەیە هۆنراوەیەكی درێژ لەئاهەنگێك دا دەخوێنێتەوە و بەلای هەندێ لەئامادەبووانەوە هۆنراوەیەكی باش دەبێت. كاتێ شاعیرۆكەكە لەخوێندنەوەكەی تەواو دەبێت دەست دەكاتە شانازی كردن بەخۆیەوە و دەڵێت گوایە هەموو هۆنراوەكەی لەچەند خولەكێك دا داناوە... مەبەستی لەو قسەیەش ئەوە بوو كە سەرەڕای تەنگی كات توانیویەتی هەڵبەستێكی جوان دابنێت و ئەگەر كاتێكی درێژتری لەبەر دەمدا بوایە هەڵبەستێكی جوانتر و مەزنتری دادەنا... ئەم شاعیرۆكەیە لەبیری چوە كە درێژی كات گرنگییەكی نییە لەمەسەلەی ڕەوانی و جوانێتی هۆنراوەدا.. لەوانە هۆزانڤانێكی مەزن چەند ڕۆژێ هەوڵ بدات شیعرێك دابنێت و نەتوانێت... كەچی دوای ئەوە لەچەند چركەیەك دا هۆنراوەیەكی نەمر دادەنێت.

گرفتی داهێنان بەشێوەكی گشتی ئەوەیە كە مل كەچی حسابی كات نابێت و لەخشتەی لێكدان (جدول ضرب)یش تێناگات... چونكە لەو كارە تەرتیب كراوانە نیە كە تا كاتەكەی درێژتر بێت بەرهەمەكەی زیاتر دەكات.

تكام وایە لەخوێنەر و ا حاڵی نەبێت كە (كات) هیچ گرنگییەكی لەو مەسەلەیەدا نیە. لەڕاستی دا هەندێ جار كات زۆر گرنگە، چونكە ئەو بوارە لەبەردەمی داهێنەردا واڵا دەكات كە لێشاوی بەهرەكەی بقۆزێتەوە... تاكو كات لەبەر دەمیدا درێژ بێت، ئەوا هەلی ئەو قۆستنەوەیەش زیاتر دەبێت. ئەو داهێنەرەش كە بەپچڕپچڕی لەبەهرەكەی سودمەند دەبێت ، ئەو ڕاستییەی بەسەر دا دەسەپێ ، چونكە لە هەرجارێكدا شتێكی نوێ دەخاتە سەر داهێنانەكەی پێشوی... جار لەدوای جار زیادە دەخاتە سەر داهێنانەكەی و پاڵفتەی دەكات، تاكو لەكۆتایی دا زۆرترین ڕووەكانی كامڵبوونی لەداهێنانەكەی دا كۆ دەبنەوە.

هەر داهێنەرێكی مەزنی بوارە زانستیەكانیش بگری هەر وایە، بۆ نمونە سەیری چیرۆكی دۆزینەوەی تەلەفۆن بكە... (گراهام بێل) چەند سالێك خەریكی دۆزینەوەی بوو، كۆششی دەكرد و خۆی هیلاك دەكرد، هەر جار نا جارێكیش گرفتێكی یاخی لەبەردەمیدا قوت دەبویەوە، بۆیە جار لەدوای جار ناچار دەبوو ئیلهام لەنەست وەربگرێ، تاكو لەكۆتایی دا توانی دۆزینەوەكەی تەواو بكات، بەجۆرێك لەو داهێنانەی دا بەرهەمەكانی كۆشش و هەوڵی وشیار و نیگاكانی نەست شان بەشانی یەكتر كۆبوونەتەوە.[٢١]

بەزۆر خۆ كردنە بلیمەت:

هەندێ خەڵك وایان پێخۆشە زۆر لەخۆیان بكەن ،تاكو وەك بلیمەت دەربكەون، بەتایبەت مێرمنداڵە دەوڵەمەندەكان، ئەوان لەدنیادا هەر پلە و پایە و ماڵ و سامانێك ئاواتیان بووبێت دەستیان كەوتوە، بۆیە وا دەزانن دەتوانن بلیمەتیش وە دەست بێنن، وەك ئەوەی بلیمەتی پێویستیەك بێت كە بەپارە و پول دەست بخرێ، وەكوئەو ژنە شەنگ و، كۆشكە قەشەنگانەی كەبە پارە و پوڵ دەستیان دەكەوێ. لەوانەیە باسی سەراسیمەیی بلیمەتەكان ببیستن، بۆیە هەوڵ دەدەن لاساییان بكەنەوە، دەبینی قژێ درێژ دەهێڵنەوە و سەرنجی قوڵ لەخۆیاندا دروست دەكەن، ئنجا سەریان دەخەنە سەر دەستیان و ئاخ و پف هەڵدەكێشن (دەربڕینی وەرگێڕ). كەلەنێو خەڵكیش دا دادەنیشن قسە لە لوتەكانیانەوە دەردەكەن (دەمنگێنن) و وتەكانیان پڕ دەكەن لە وشە و دەستەواژەی ناسك. زۆر جاریش خەڵكی ماستاوچی (دەربڕینێكی كوردیە بۆ سووكایەتی پێكردن ـ وەرگێڕ) لە دەوریان كۆ دەبنەوە و چەپڵەیان بۆ لێ دەدەن و ستایشیان دەكەن، ئەمانیش وا دەزانن هەر بەڕاستی بونەتە بلیمەت ـ پەنا بەخوا!

خەڵكانێكیتر هەن ، حەزیان لەوەیە بلیمەت بن، بێئەوەی پلە و پایە و ماڵ و سامانیان هەبێت. ڕەنگە بۆیە ئارەزووی بكەن، تاكو ئەو ناتەواویەی پێپڕ بكەنەوە كە بەهۆی سەرشۆڕی و بێبەری بوونەوە هەستی پێدەكەن. لەكتێبە كۆنەكانی پەروەردەدا دەخوێنینەوە كە بلیمەتێتی بەكۆشش كردن دێتە دەست، هەر كەسیش لەسەر ڕێگەكە

بڕوات دەگاتە مەبەست، بۆیە وادەزانن دەرگای بلیمەتێتی لەبەر دەمیاندا کراوەیە، ئەگەر بێت و کاری بۆ بکەن و بیرکردنەوەی دروستی لەپێناودا بەکار بێنن.

گرفتی ئەو جۆرە کەسانە ئەوەیە کە ناگەن بەو ئاواتەیان، بەڵام خۆیان وادەزانن کە پێی گەشتون. کاتێکیش دەبینن خەڵکیڕێزی (بلیمەتێتی) یەکەیان ناگرن، ئەوا تووڕە دەبن و دەبەنگێتی و ڕژدی دەدەنە پاڵ خەڵك. دواتر دنیا پڕ دەکەن لەهات و هاوار و ئەفسوس لەسەر مردنی بلیمەتەکان لەم وڵاتە بێ‌وەیەدا!

ئەم وتەیە بەڕونی بەقوتابیانی وێژەی ئێمەوە دەردەکەوێت، هەر یەکێکیان دەیەوێت ببێتە وێژەوانێکی بلیمەت تەنها بەوەی لێکۆڵینەوەی ئەدەب و مێژووی ئەدەب بکات و ئاوەزی وشیاری پڕ بکات لە لەبەر کراوێکی زۆری ئەدەبی... لەو پێناوەشدا هەوڵێکی زۆر دەدات... کاتێکیش لەوە تەواو دەبێت، وادەزانێت هیچ لەنێوان ئەو و بلیمەتی دا نەماوە، ئەوەندە نەبێت بەرهەمەکەی بخاتە بەر دەمی خەڵك و، خەڵکیش بەچەپڵەڕێزان و سەرسامی داباران بەسەری دا.. لەوانەیە کەسانێك لەڕوی موجامەلەوە وای بۆ بکەن، ئیتر ئەم وا دەزانێت پێشی هەموو ئەدەب شوناسانی پێش و پاشی خۆی کەوتووە... لەو کاتە بە دواوە دەست دەکاتە شانازی کردن و فشەو فاڵ (دەربڕینی وەرگێڕ).

گرفتی ئەو هەزارانە و هاوشێوەکانی ئەوەیە کەزیاتر لاسایی دەکەنەوە وەك لەوەی داهێنان بکەن. لەوانەیە سەرسام بن بە ئەدیبێکی بەناوبانگ، دواتر هەوڵ دەدەن لاسایی دەربڕینێکی یان شێوازێکی بکەنەوە. جا مادەم ئەو ئەدیبە بۆتە بلیمەت، کەواتە بۆچی ئەمانیش بلیمەت نەبن؟ ئایا ئەمانیش وەکو ئەو مرۆڤ نین؟

لە خەسڵەتەکانی بلیمەتێتی :

ئەو کەسانەی بەزۆر خۆ دەکەنە بلیمەت، یاخود هەوڵ دەدەن لاسایی بلیمەتان بکەنەوە، شتێکی گرنگ لەبیر دەکەن، ئەویش ئەوەیە بلیمەتێتی بە لاسایی و زۆر لەخۆکردن بەدەست نایەت. لەڕاستی دا لاسایی کردنەوە و داهێنان دوو مەسەلەی پێچەوانەن، مرۆڤ تا لەیەکێکیاندا شکست نەهێنێ لەوی‌تریان دا سەرکەوتوو نابێت.

یەکێك لە خەسڵەتەکانی بلیمەتی داهێنەریش ئەوەیە کە زۆر ڕقی لە لاساییکردنەوەیە، حەز ناکات هیچ شتێ بێنێتە کایەوە دوای ئەوە نەبێت کە لەرۆحی خۆی بەبەردا بکات و مۆرکی خۆیی پێوە بنێت.

نکۆڵی لەوە ناکەین کە کابرای بلیمەتیش ڕەگ و ڕیشەی داهێنانەکانی لە بلیمەتەکانی پێشوو وەردەگرێ. بەڵام ئەم دێت موتروبەیان دەکات و دوبارە سەرنجیان دەداتەوە، تاکو شتێکی نوێیان لێ بەرهەم دێنێت بەجۆرێ جیاواز دەبێت لە بەرهەمەکانی پێشینانی... بە دەربڕینێکیتر: زۆر لێکۆڵینەوە دەکات و زۆریش شت لەبەر دەکات، بەڵام بۆیە شت لەبەر دەکات تاکو لەبیری بچێتەوە. لەم ڕووەوە لەبیر چونەوە ئەرکێکی دەروونی گەورەی هەیە، چونکە زانیاریە زەخیرەکراوەکان لەئەقڵی وشیارەوە دەگوازێتەوە نێو ئەقڵی ناوەکی و دەیانکاتە بەشێك لەقەوارەی نەستی کەسە بلیمەتەکە.

ئەو زانیاریە زەخیرەکراوانە لە قوڵاییەکانی دەروندا دەمێننەوە، وەك ئەوەی بیەوێت هەڵ بێت، لەناکاویش دا، کاتێ کەسە بلیمەتەکە لە سەراسیمەیی دا نغرۆ بوە، یاخود لە قوڵایی خەو دایە، بیرۆکەی نوێ لەمێشکییەوە، ودك پزیسکەی ئاگر سەرهەڵئەدات (بەهۆی هەڵهاتنی بیرۆکە و زانیاریە زەخیرکراوەکانەوە ـ وەرگێڕ). وەلێ بۆ وە سەرهەڵنادات تاکو کەسە بلیمەتەکە خۆی پێوە با بدات، بەڵکو بۆ وەی ئاگرێکی بەکڵپەی نێوناخی پێ دابگیرسێنێت ... ئیدی گوێش نادات بەوەی ئاخۆ بەو ئاگرە دەسوتێت ؟ یان ڕوناکی لێ وەردەگرێت؟.

وێکچواندن و ڕونکردنەوە:

دەگونجێت لەو ڕووەوە کابرای بلیمەت بەنوکتەبازێکی لێزان بچوێنین، تەنانەت لەوانەیە نوکتەبازی لێزانیش لە ڕویەك لە ڕوەکانەوە لە(بلیمەت)ی بێبەش نەبێت!!.

ئاشکرایە کەسێ نوکتەبازێکی لێزان بێت بەزۆر لەخۆکردن نوکتە ناگێرێتەوە لە هەموو جڤاتێك دا تاکو بەسوعبەتچی و قسەخۆش دەرکەوێ. بەپێچەوانەی (ئەو گێلە پیاوانەوە) کە خەڵکی لەهەموو کات و شوێنێك دا بەدەستیانەوە گیرۆدە بوون.

ئەو كەسەی نوكتەبازێكی كارامەیە، زۆر جار دەبینین كە داوای لێدەكرێت نوكتەیەك بگێڕێتەوە، ناتوانێت. بەڵام كاتێ بەشێوازی ئاسایی خۆی بێت، ئەوا نوكتەی زۆر جوان و گونجاو بەشێوەیەكی سەرنج ڕاكێش و لێزانانە دەگێڕێتەوە، گوێش نادات بەوەی نوكتەكە لەسەر خۆی دەكەوێت یان لەسەر كەسانیتر، جیاوازی ناكات لەوەی خۆی بگەزێت یان كەسانیتر.

شیاوی باسكردنە كەئەم كابرانوكتەبازە لێزانە، نوكتەكانی خۆی لەدیاردە دەگمەن وسەیرەكانی خەڵكەوە یان لەڕواڵەتە سادەكانی ژیانەوە وەردەگرێت، وەلێ بەشێوازێكی تازە دەیگێڕێتەوە، بۆیە ناڕەحەت نیە تێبینی مۆركی تایبەتی ئەوی تێدا بكەین، وەك ئەوەی دروستكراوی ئەم بن نەك ئەو كەسانەی كەلێی وەرگرتوون. بەڵام دوای ئەوەی بەقوڵایی قەوارەی نەستیی ئەمدا ڕۆ دەچن و ڕەنگی ئەم دەگرن ئەو جا لێی دێنە دەرێ.

پاشتر (گێلە پیاوە)كان دێن و دەیانەوێت لاسایی ئەم برادەرەمان بكەنەوە لەقسە و جموجوڵەكانی دا، وا گومان دەبەن مەسەلەكە ئاسانە بۆیان، مادەم ئەو خەڵكی پێكەناندوە بەنوكتەكانی، كەواتە بۆچی ئەمانیش پیت بەپیت لاسایی نەكەنەوە؟! بۆیە دەبینین بەدووی گوێگرانێك دا دەگەڕێن تاكو ئەو نوكتانە بڕشێننەوە بەسەریاندا كە لەبەریان كردون. گوێگرەكانیش هیچیان لەبەرانبەریاندا نامێنێت و ناچار دەبن لەگەڵیان دا پێبكەنن... پێكەنینێك كەلە گریان دەچێت؟!

بەڵاكە كاتێك سەختتر و، قوڕەكەش كاتێ خەست تر دەبێتەوە، گەر یەكێك لەو (گێلەپیاو)انە خاوەن دەستەڵات یاخود پارە و پول و سامان بن، وەك (صاحب كوڕی عباد) بۆ نمونە... ئەم كابرایە لەهەموو دانیشتنێك دا نوكتەیەكی بێتام دەكات... دانیشتوانیش بۆ خۆڵێ نزیك كردنەوەی بەنوكتەكانی پێدەكەنن، بەڵام ئەگەر بەدەستیان بوایە قۆندەرە بارانیان دەكرد... دەگێڕنەوە بەڕێوەبەری فەرمانگەیەك لەم جۆرە بووە، فەرمانبەرانی فەرمانگەكەش بۆ هەر نوكتەیەكی بێتام، قاقایان دەكرد كە بەڕێوەبەرەكە دەیگێڕایەوە، تەنانەت لەوانەیە هەندێكیان لەهۆش خۆیان چووبن. هێندە پێی سەرسام بووین، جارێكیان بەڕێوەبەرەكە دەبینێت فەرمانبەرێك لەناو

فەرمانبەرانەکاندا پێناکەنێت بە نوکتەکەی. پرسیاری لێدەکات کە هۆی پێنەکەنینی چی‌یە؟ فەرمانبەرەکە زۆر بەخوێن ساردیەوە لە وەڵامی دا دەڵێت: "بەڕێوەبەری بەڕێز، پێویست ناکات پێ‌بکەنم چونکە من فەرمانبەری فەرمانگەیەکی‌ترم"!!.

ئەم بەڕێوەبەرە (زەوق سز)ە - دەربڕینی وەرگێڕ-)، هیچ جیاوازیەکی نیە لەگەڵ ئەو ئەدیبانەدا کە دەیانەوێت لەڕێگەی لاسایی و لەبەر کردنەوە ببنە بلیمەت. ئەوان هیچ لە ئەدەب نازانن جگە لەو دەستەواژانەی کەلە پەرتوکی ویژەوانە مەزنەکاندا دەیخوێننەوە.. سەرسام دەبن پێی و هەوڵ دەدەن خۆیان بەوان ویکچوێنن، بێ‌ئەوەی ئەو پریشکە دەگمەنەیان هەبێت کە ڕێ و شوێنی داهێنانی وەدی هێنەرانەیان بۆ بسازێنێ.

پەراوێزەکانی بەشی شازدەیەم:

١. بنواڕە: Sullivan, Outline of Modern Belief, VOIII, P.811

٢. بنواڕە: توفيق الطويل، الاحلام، ل ١٥٠.

٣. بنواڕە: ابوالفرج الاصفهاني، الاغاني، ج ١٩، ل ٧٦.

٤. بنواڕە: وليم سرجيوس، القوي الخفية، ل ٧٩.

٥. بنواڕە: Forester, Studies in Dreams, ch, 6

٦. بنواڕە: ابن خلدون، المقدمة، ل ١٠٥.

٧. بنواڕە: توفيق الطويل، الاحلام، ل ١٥٠.

٨. بنواڕە: عبدالرزاق حميده، شياطين الشعراء، ل ٨٩.

٩. بنواڕە: جرجي زيدان، تاريخ الاداب العربية، ج ١، ل ٢٩٢ ـ ٢٩٣.

١٠. بنواڕە: ابوالفرج الاصفهاني، الاغاني، ج ١٩، ل ٣٣.

١١. بنواڕە: Harding, An Anatomy of Inspiration

١٢. بنواڕە: Tyrrell, Personality of man, P, 30 - 36

١٣. بنواڕە: Kenmare, Stolen Fire, P. 16

١٤. بنواڕە: جرجي زيدان، تاريخ الاداب العربية، ج ١، ل ٢٩٣.

١٥. بنواڕە: Abnormal Psycholigy, Murphy. PIX

١٦. بنواڕە: Wilson, Great Men of Seience, P 49

١٧. بنواڕە: سيرل برت، كيف يعمل العقل، ج ٢، ل ٢١٨.

١٨. بنواڕە: Kenmare, Stolen Fire, P. 1

١٩. بنواڕە: Broad, Mind And Its Place in Nature

٢٠. بنواڕە: بەشی شەشەمی ئەم پەڕاوە.

٢١. بنواڕە: كاترين شبن، اختراع الهاتف.

پاشکۆکان

ئەم چەند بەشە جودا جودان و بەم دواییانە نوسیومن، وەك خوێنەریش تێبینی دەکات پەیوەندییەکی راستەوخۆیان نیە بە بابەتی خەونەوە... وەلێ لەگەڵ ئەوەشدا هیوادارم بێسود نەبن بۆ خوێنەری ژیر.

پاشکۆی یەکەم:

کۆمیدیای ئاوەزی مرۆڤ :

لەساڵی (١٩٥٦)دا پەرتوکێکم بڵاو کردەوە بەناوی (کۆمیدیای ئاوەزی مرۆڤ)، مەبەستم لە بڵاوکردنەوەی ئەو کتێبە پوچەڵ کردنەوەی ئەو (ئاوەز)ە ئەبستراکتیکی‌یە بوو کە میتافیزیکیەکان و تۆباویەکانی وەکو ئەفلاتون و فارابی و ئیبن توفەیل و ئیبن رۆشد و کەسانی وەك ئەمان دەستی پێوە دەگرن و پێیەوە پابەندن... لە دوو تۆی ئەو پەرتووکەدا نمونە گەلێکم هێناوەتەوە لەو بیریارانەی کەلەم سەردەمەی ئێمەدا دەژین، کەچی تا ئێستاش بەو جۆرە بیردەکەنەوە کە ئەو بیرمەندە کۆنانە بیریان پێ دەکردەوە.

لەڕاستی دا ، ئێمە لەکۆندا ئالودەی ئەو جۆرە بیرکردنەوە بووین، تا ئێستاش زۆرێکمان تێدا هەیە دووچاری هەمان دەرد بوون... مەسەلەکەش تەنها بەسەر کۆنە پەرستەکان یاندا کورت هەڵناهێنرێ، بەڵکو پەل دەهاوێ بۆ هەندێ لەگەنجەکانیان، واتە ئەو گەنجانەش دەگرێتەوە کە خۆیان بەتازەگەر و نوێخواز و پێشکەوتنخواز دەزانن. بۆیە گەر ڕەوا بێت بۆمان کۆنەپەرستەکان بەوە ناوزەد بکەین کە توشی نەخۆشینی (پیرێتی) بوون، ئەوا بۆشمان ڕەوایە کە هەندێ لەپێشکەوتنخوازەکانیش بەوە ناوزەد بکەین کە دوچاری نەخۆشینی (منداڵێتی)بوون.

گرفتی ئەوانە و ئەمانیش پێکەوە، ئەوەیە کە لەبیرکردنەوەیاندا لەسەر ڕێبازی (لۆژیکی فۆرمی) کۆن بەڕێوە دەچن. بۆیە دەبینین، کاتێ گفتوگۆ دەکەن لەسەر کێشە وپرسەکانی سەردەمی ئێستا، هیچ سڵ ناکەنەوە لەوەی هەمان ئەو پێوەرە بەکار بێنن کە لەکۆندا بیرمەندان بەکاریان دەهێنا (دەربڕینی وەرگێڕ) ... لەسەرەتاوە پێشەکیەکی لۆژیکی دێنن. دواتر لێرە ولەوێ دەسکاریەکی دەکەن، تاکو پێی بگەنە ئەو بەرەنجامەی کە خۆیان ئارەزووی دەکەن.... لەوانەیە هەندێکیان کە ئەم پەیڕەوە دەکەن هەست

بەخۆیان نەکەن، چونکە وا گومان دەبەن گوایە لە بیرکردنەوەیاندا بەگوێرەی پێوەرەکانی (بیرکردنەوەی دروست) دروست دەڕۆن بەڕێوە.

نکۆڵی ناکەین لەوەی (لۆژیکی فۆرمیی) ڕاستە. بەڵام ئەوەی نابێ لەیادی بکەین ئەوەیە کە ئەم لۆژیکە بوارێکی دیاریکراوی هەیە، لەسنووری ئەو بوارەدا ڕاست و دروستە... وەلێ کە لەو بوارە دەرهێنرا ، ئەوا گرنگی خۆی لەدەست دەدات و بەکارهێنانیشی بەرەنجامی هەڵەی دەبێت... بەڕاستی (کیدرۆف) ڕاستی پێکاوە کاتێ (لۆژیکی فۆرمیی) بەوە ناوزەد دەکرد، کە وەکو (خشتەی لێکدان) وایە، ئەوەتا هەر قوتابیەك بگری لەسەرەتاوە پێویستە لەسەری فێری خشتەی لێکدان ببێت و، لەبەری بکات و ، لە ڕاهێنانە ژمێرەییەکانیدا لەسەری بڕوات... بەڵام نابێ بەخشتەی لێکدان دەست کۆتا بکات، یاخود پشتی پێ ببەستێ کاتێ لەگەڵ ڕاهێنانە ژمێرەییە باڵاکاندا مامەڵە دەکات (دەربڕینی وەرگێڕ)، بەڵکو لەو کاتەدا پێویستی بەخشتەی بەرفراوانتر و ئاڵۆزتر دەبێت.

(کیدرۆف) دەڵێت: لۆژیکی فۆرمی ، لەسنوری ڕاستیە سەقامگیرە ڕێژەییەکاندا نەبێ ئیدی ڕاست دەرناچێ، وەك ئەوەی بگوترێ: "فلان کەس لە فلانە ڕۆژ دا مرد"[1]. جا ئێمە لەو ڕاستیەوە دەتوانین بگەینە بەرنجامێکی ڕاستی لۆژیکی، ئەویش ئەم بەرەنجامەیە: ئەو کەسە هەر دەبێت ڕۆژی بەر لەو ڕۆژەی تیای دا مردوە، زیندوو بووبێ، وەلێ گرفتەکە لەوەدایە کە هەموو ڕاستیەکانی گەردوون لەم جۆرە سادەیە نین. گەردون لەپێشکەوتن و ئاڵ و گۆڕی بەردەوامدایە، کەواتە دەبێ ڕاستیەکانیش لەگەڵی دا پێش بکەون، جا ئەو دەستپێکە لۆژیکیەی کە ڕۆژێك ڕاستە، لەوانەیە لە ڕۆژێکیتر دا ڕاست نەبێ.. ئا لێرەدا لۆژیکی نوێ ئەو بنەمایە هێنایە ئاراوە کە دەڵێت: (ئیبستیمۆلۆژیا پرۆسەی پێشقەچونە و لەسنورێکدا ڕاناوەستێت).

فۆرم و ناوەڕۆك:

یەك لەو جیاوازیانەی ، لۆژیکی کۆن جیا دەکاتەوە لە لۆژیکی نوێ، ئەوەیە یەکەمیان گرنگی بە فۆرم دەدات لەکاتێکدا دووەمیان گرنگی بە نێوەڕۆك دەدات.. لەوانەیە دوو کەس لەوانەی هەلگری لۆژیکی کۆنن لە مەڕ بیرۆکەیەکی دیاریکراو و

ببێتە مشت وماڵیان، بەڵام هەر یەکێك لەو دوو کەسە بەرەنجامێکی لۆژیکی جیاواز لەویتری لێ هەڵدەگۆزێ... بۆیە مشت و مرەکەیان پەل و پۆی لێ دەبێتەوە و بەبێ سودیش درێژە دەکێشێ.

فاکتەری ئەمەش ئەوەیە کە هەر دووکیان گرنگی بە شێوە و فۆرمی بیرۆکەکە دەدەن نەك بەناوەڕۆکەکەی. شیاوی باسکردنە، بیرۆکە پارێزگاری لەشێوەی خۆی دەکات سەرەڕای گۆڕانی بارودۆخەکانی دەوروبەری، وەلێ نێوەڕۆکەکەی سروشتی وایە کە جار لەدوای جار بەگوێرەی گۆڕانی بارودۆخەکانی دەوروبەری ئەمیش دەگۆڕێت.

بۆ نمونە، قەدەغەکردنی (سوو) وەربگرە، کە ئیسلام هێنایە کایەوە و پێداگریشی لێکرد... ئێمە دەزانین کە ئیسلام بۆیە(سووخۆری) یاساغ کرد چونکە زیانێکی کۆمەڵایەتی گەورەی هەبوو، دەوڵەمەندەکان هەژارەکانیان پێدەچەوساندەوە و کەرامەتیان پێشێل دەکردن... کەچی (شەرعناسەکان ــ فوقەها) دوای ئەوە هاتون گرنگییان نەداوە بەنێوەڕۆکی (سوو) بەڵکو هەموو گرنگیدانێکیان هەر لەسەر شێوە و فۆرمەکەی چڕ کردۆتەوە... بەو پێودانگە هەموو جۆرەکانی (بانك)یان حەرام کرد گوایە (بەبڕوای ئەوان) سووداری تێدا دەکرێ... وەلێ ئەو سووخۆرەی کارەکەی بەناوی فرۆشتن یاخود بارمتە دانانەوە دەکات هیچیان لەسەری نیە. لەبەر ئەمەیە دەبینین جیهانی ئیسلامی پڕ بوە لەو دیندارانەی کە بەکردەوە سوخۆری دەکەن و بەتیۆریش نکوڵی لێ دەکەن... ئەوەتا یەکێکیان دەبینی ڕدێنی درێژ دەکاتەوە و نوێژانیش زۆر دەکات کەچی سووخۆرێکی ترسناکە... کاتێکیش مامەڵە سووخۆرییەکەی دەکات قاڵبێکی شەرعی بۆ دەدۆزێتەوە، وەك ئەوەی بە قەرز وەرگرەکە دەڵێت: ئەم شتەم بەنرخی زانراو پێ فرۆشتی، ئنجا هەندێ شیرینی پێدەدات گوایە لەسەر ئەو شیرینیە مامەڵە کراوە، کابرای قەرزکەریش دەزانێت ژەهری (کوشندە) وەردەگرێت. ولا حول و لا قوە الا باللە.

لەڕاستی دا ، لۆژیکی نوێ دان نانێت بەم پرۆپاگەندانە و لێکدانەوە و بۆچونانەدا... بەڵکو نێوەڕۆك ئەو بناغەیە کە حوکمەکانمانی لەسەر بنیات دەنێین... ئیدی گوێ نادەین بەوەی فۆرم و شێوەکەی هەر چۆن بێت.. بۆیە (بانك) دەکەینەوە و لقەکانیشی

لەهەموو جێگەیەکدا فراوان دەکەین، تا ئەوەندەی خزمەتی خەڵك بکات... بەوەش لەڕاستی دا قەڵاچۆی (سوو) و (سوو) خۆران دەکەین چونکە ئەو بوارەیان لێ بەرتەسك دەکەینەوە کە تیای دا کار دەکەن و، هەڵ دەسوڕێن... لەهەمان کاتدا نابێ کەمتەرخەمی بکەین لە قەڵاچۆکردنی هەر بانکێ کە هەوڵ بدات وەکوو سووخۆرەکان خەڵکی بچەوسێنێتەوە (دەربڕینی وەرگێڕ).

ئەو نمونەیەی کە لەبارەی (سوو)ەوە هێنامانەوە، لەوانەیە بچەسپێت بەسەر زۆرێك لەو (ورده دەمبەدەمە) ڕواڵەتیانەدا کە هەلگرانی (لۆژیکی کۆن) دەمدرێژی پێوە دەکەن، چ پیرەکانیان یاخود منداڵەکانیان... ئەوان بیرۆکەیەك دێنن لەهەمان فۆرمی چەسپاوی خۆی دا و، دەیکەنە پێشەکی بۆ پێوانەکاریە لۆژیکیەکانیان، دواتر بە ئارەزووی خۆیان بەرەنجامی لێ دەردەهێنن... دیارە ئەمە بەچاوپۆشی کردن لە نێوەڕۆکەکەی، کەبەگوێرەی گۆڕانی بارودۆخ ئەمیش دەگۆڕێت.

ڕەنگە جیاوازیەکی ڕواڵەتی هەبێت لەنێوان (پیران) و (منداڵەکان) دا لەم ڕووەوە.... ئەو جیاوازیەش لەوەدا خۆی دەنوێنێ کە پیرەکان پشت بەپێشەکی گەلێ کۆن دەبەستن، بەڵام منداڵەکان پشت بەپێشەکی گەلێ نوێ دەبەستن... وەلێ هەموویان دەمارگیرن بۆ پێشەکیەکانیان و بڕواشیان بەوەیە کە ئەو پێشەکیانە بۆ هەموو کات و شوێنێ دەست دەدەن و دەگونجێن.

تێبینی دەکرێ، ئەوانەی دووچاری نەخۆشینی (منداڵێتی) بوون، وازیان لەواژەی (بەلگەی ئەقلی) هێناوە کە قەیمیەکان لە وتووێژەکانیان دا دەمدرێژیان پێوە دەکرد، لەبەرانبەر دا دەستیان بە واژەی (بەلگەی زانستی)یەوە گرتووە... جا ئەگەر بیانەوێ ستایشی ڕاو بۆچونێك بکەن دەڵێن (بۆچونێکی زانستیە)، ئەمە لەکاتێکدا لە کۆندا دەیانگوت (ماقوڵە) یاخود (لۆژیکیە)... ئنجا من هیچ جیاوازیەکی ریشەیی نابینم لەنێوان چەمکی (زانست) و چەمکی (ئاوەز) دا لەم ڕووەوە... چونکە ئەوەتا وەکو شمشێری بڕندە هەر کات گەرەکیان بوو بەکاری دێنن... سڵیش ناکەنەوە لەوەی جارێکیتر بەپێچەوانەی ئەوەی لەیەکەمجار دا لەدژی بەکاریان هێناوە، بەکاری بێننەوە.

زانست و ئاوەز:

گرۆهێ لە فێرخوازان هەن، نازانین ناویان بنێین چی!! هیچ جیاوازیەك نابینن لە نێوان بەلگەی زانستی و بەلگەی ئەقڵی دا، بەڵكو تێكەلاویان دەكەن و بەیەك شتیان دادەنێن، جارێكیان لەگەڵ یەكێك لەوانەدا دەم بەدمەیەكی توند و تیژ كەوتە نێوانمانەوە، نە ئەو توانی قەناعەت بە من بكات و نەمنیش توانیم قەتاعەت بەو بكەم. ئەو دەیگوت ناكرێ زانست و ئاوەز پێكەوە ناكۆك بن؟ مادەم ئەقڵ بێخەوش و لەكە بێت و ،پشتی بەپێشەكی لۆژیكی ڕاست و دروست بەستبێ، ئەوا هەر چۆن بێت ئەو بەرەنجامە بەدەست دێنێ كە زانست و زانیاری پێی دەگات.

گرفتەكە لەوە دایە، ئەو برادەرەم شەیدای ئەوە بووە كە قەیمیەكان ناویان ناوە(بیركردنەوەی ساغ) . ئیدی نازانم مەبەستیان لەوە چی بووە... هەموو مرۆڤێك بڕوای پتەوە بەوەی بیركردنەوەی خۆی بیركردنەوەیەكی ساغ و تەندروستە ... لێرەوەیە كە دەبینین قەیمیەكان ناكۆك دەبوون و دەمبەدمەیان دەكرد و هەر گروپێكیشیان ئەوانیتریان تۆمەتبار دەكردبە بە هەڵەداچوون و لوت بەرزی. جا هەیاران! دەبێ كامیان خاوەنی بیركردنەوەی ساغ بووبێت؟

لێرەدا تایبەتمەندی زانست سەرهەڵئەدات و دەردەكەوێ... زانست دان نانێت بە پێشەكی گەلی لۆژیكی ڕاست دا، هەر چەندە ئەو پێشەكیە ڕۆشنیش بێت یاخود هەموو ژیرەكان لەسەری كۆ بن... زۆرێك پێشەكی هەبوون و ژیرەكان كۆ دەنگ بوون لەسەر ڕاستی و دروستییان، دواتر دەركەوت كە ئەو پێشەكیانە هیچ نین جگە لە كۆمەڵێ (مەئلوفات)ی ئایدیۆلۆژی زانست دان نانێ بە ڕاستی هیچ ڕایەكدا، مەگەر دوای ئەوەی كە دەیخاتە سەر ڕوپەڕی توێژینەوەی بابەتی و ئازمایشی بەرهەستەوە... كەچی لەگەڵ ئەوەشدا پێداناگرێت لەسەر ئەوەی ئەو بۆچوونە بۆ هەتاهەتایە هەر ڕاستە و بەڕاستێتی دەمێنێتەوە. بەڵكو پێی وایە ڕایەكی ڕاستە، لە سنووری ئەو توێژینەوەیە دا كەزانست پێی هەستاوە... كێ دەزانێ؟ لەوانەیە هەر زانیاری، هەندێ ڕوكار و لایەنی

دیکە لەو مەسەلەیەدا بدۆزێتەوە کە پێشتر خودی زانست پەی پێ نەبردوە... لەو کاتەش دا زانست ناچار دەبێ بۆچونی خۆی لەبارەی ئەو مەسەلەیەوە بگۆڕێت.

جارێکیان کۆمەڵێ لە هزرمەندانی لە چاخەکانی ناوەڕاست کۆدەبنەوە و دەبێتە دەمبەدەمەیان لەسەر ژمارەی ددانەکانی ئەسپ. ئایا ژمارەیان چەند ددانە؟ بەردەوام دەمبەدەمەیان بوو، کردیانە شەڕە سەرین و شەڕە کەوش... لەهەمان کاتدا ئەسپەکە لە تەویلەیەکی نزیک لەخۆیاندا بەسترابویەوە و دەیان توانی بچنە ئەو تەویلەیە و ددانەکانی بژمێرن!! وەلێ ئەوان وا دەزانن دەتوانن لەڕێگەی بیرکردنەوەی ساغەوە بگەنە ژمارە ڕاستەکە، کەوابێ حەوجێیان نیە بەوەی خۆیان ماندوو بکەن و بچن بۆ لای ئەسپەکە و، دەستیان پیس بکەن... سەرەنجام نەگەشتنە هیچ بەرەنجامێکی یەکلاکەرەوە، چونکە هەر یەکێکیان شتێکی دەگوت و پشتیشی بە پێشەکیەکی لۆژیکی بەستبوو... وایشی دەزانی خۆی (گەورەی دانایان)ە.

ئەرکی بەرەنجامگیری لۆژیکی:

نکولی ناکەین لەوەی، بەرەنجامگیری لۆژیکی ئەرکی هەیە لە لێکۆڵینەوە زانستیەکاندا... زانست ناتوانێ لەو ئەرکەی بەرەنجامگیری لۆژیکی دەست بەردار بێ..بەلاَم ئەوەندە هەیە زانست ناتوانێ بەرەنجامێك بەدەست بێنێ لەسەر پێشەکیەك لە خەڵکی لەسەری ڕاهاتوون، وەك هزرمەندانی قەیمی بەدەستیان دەهێنا.

زانست دوو پایە و کۆڵەکەی هەیە کە ناکرێت یەکیان لەوی دیکەیان دابڕێت: پراکتیك و تیۆر ... یاخود بەدەربڕینێکیتر: ئەزمونی بابەتی و بەرەنجامگیری لۆژیکی.(٢)

زانست یەکەمجار شتەکەی تاقی دەکاتەوە و دواتر بیرۆکەیەکی لێ هەڵدەهێنجێ... لە درێژەی گەشەکردنیشی دا کەمتەرخەمی ناکات لەوەی جار لە دوای جار تاقیکردنەوە و بەرەنجامگیری بکات.

مامۆستا (ماوتسی تونگ) ڕاڤەیەکی زۆر جوانی ئەم بابەتەی کردوە، کاتێ پێشقەچونی ئیبستیمۆلۆژیای زانستی لێکچواندوە بە قۆناغە لولەکیە بەرەو سەرەکان...

هەر قۆناغێك دوو ڕووی هەیە، لایەنێکی ئیدراکی ئەزمونکاری و لایەنێکی بەرەنجامگیری لۆژیکیش... کاتێ ئیبستیمۆلۆژیا لەیەکێك لە قۆناغەکانی دا ئەو دوو لایەنە لەخۆ دەگرێت، ئەوا بەرەو قۆناغێکی سەروتر هەڵ دەکشێ.

بۆ نمونە: تۆ گەر بتەوێ بەسەر ڕێگەی زانست دا بڕۆیت، یەکەمجار بەپەیوەندی کردن بەژینگەو دەوروبەرتەوە دەست پێ دەکەیت، لەو دەور و بەرەتەوە خاڵە بەرهەستەکان وەردەگریت... دواتر ئەو خاڵە بەرهەستانە پێکەوە کۆ دەکەیتەوە ، تاکو چەمکێکی فیکری دیاری کراویان لێ بەدەست بێنێ، بەگوێرەی ئەوەی لەو کاتەدا بۆت دەست دەدات، ئنجا نابێ لەو سنورە دا چەق ببەستیت، بەڵکو پێویستە لەسەرت زانیاری خۆت بەرز بکەیتەوە بەرەو قۆناغی سەروتر... لەم قۆناغە سەروترە دا هەوڵ دەدەیت ئەو بەرەنجامەی لە قۆناغی پێشوودا بەدەستت هێناوە، پراکتیزەی بکەیت بەسەر کۆمەڵێ خاڵی بەرهەستی نوێ دا... چونکە خاڵە بەرهەستەکان بەپێی کات و شوێن دەگۆڕێن... کەوابێ پێویستە لەسەرت، تێگەیشتن و چەمکەکانی خۆت پێش بخەیت بەگوێرەی گۆڕانی ئەو خاڵە بەرهەستانە.

ڕاوەستان لەسەر چەمکێکی فیکری دیاریکراو، هەرچەندە ئەو چەمکە لەکاتی خۆی دا ڕاست و دروست بێتە بەرچاو، دەبێتە هۆی دۆگمابوونی "ئایدیۆلۆژی". ئەمەش کاری ئاوەزی ئەبستراکتیکییە نەك کاری زانیاریی گەشەکردوو.[٣]

کەڵەکە بوونی وەهمەکان:

ئاوەزی ئەبستراکتیکی، کۆڵەکەی پشتی قەیمیەکان بوو لەهەوڵ دانیان دا بەدووی ڕاستی و هەقیقەت دا... ئەوان - وەك لە پێشەوە گوتمان - بڕوایان وا بوو دەتوانن لە ڕێی بیرکردنەوەی ساغەوە بگەنە ڕاستی تەواوەتی. هەر لەبەر ئەوە، دەیانبینیت لە سەر جێگە نەرم و نۆڵەکانیان دادەنیشن و سەریان دەخەنە ناو دەستەکانیانەوە و دەست بە بیرکردنەوە دەکەن، گوایە ئەمە تاکە ڕێگەی بیرکردنەوەی ساغە... ئەو هەموو پێشکەوتنە جەنجاڵەی دنیا لەبیر دەکەن و مل نادەن بەوەی لە(قوللە عاجیەکانیان) بێنە خوارێ بۆ نێو دنیا، تاکو بەشێوەیەکی کردەیی لێی بکۆڵنەوە... هەموو هەوڵ و

مەبەستێكیان بۆ ئەوەیە كە بیر بكەنـەوە و بـیر بكەنـەوە و بـیر بكەنـەوە... بـەوەش گەشەی بیر كردنەوەیان بەجۆرێ خودی دەبێ.... بۆیە تاكو بیركردنەوەیان بـەو شێوازە زیاد بكات ئەوەندەش لە بویەر دوور دەكەونەوە و بەئاسمانی ئەندێشە و وەهمی پـان و بەریندا دەفڕن.

مامۆستا (بولیتزیر) دەڵێت: "بیرەكان خاوەنی هێزی زنجیرەیی تایبـەت بـەخۆیانن... هەر كات بیر هەبێت ئەو هێزەشی لەگەڵ دا دەبێ... بە دەربڕینێكی‌تر: چالاكی مێشكی مرۆڤ ، دەتوانێت بەهێزیكی خودی ڕێژەیی بەڕێوە بچێت، بەوەی كە جیـا ببێتـەوە لـەو پراكتیكەی كە تەنها ئەو توانای حوكم دانی هەیە بەسەر بەهای ئەو پێكهاتـە فیكریانـە دا كە لەدووری ئەمەوە پێك دێن... لێرەدا پراكتیـك دەبێتـە تاكە ئـامرازی دیـاریكردنی (هەڵە) چونكە ڕەهەندەكانی ڕاستی دەسەپێنێت بەسـەر بیركردنـەوەدا، واتـە پراكتیـك(بیر) ڕادەكێشێتە سەر زەوی"[٤]

بەهای ئاوەز:

ئێمە بەم قسەیە ناماەوێت لەبەهای ئاوەز كەم بكەینەوە. لەڕاستی دا ئـەقڵ خـەڵات و دیاریەكی گەورەیە كە بەهۆیەوە مرۆڤ لەئاژەڵ جیا بۆتەوە و، هەر بەهۆی ئەقڵیشەوە مـرۆڤ توانیوتـەی بـەجۆرێكی سەرسـامكەرانە بەسـەر پلیكانـەی شارسـتانیەت دا سـەر بكەوێ... وەلێ نابێ ئەوەمان لەبیر بچێت ، كاتێ ئاوەز زیادەڕەوی بكات لەبیركردنـەوەی خـودی دا و، ڕەها بێت لـە كۆتـەكانی لێزانیشـی بابـەتی، ئـەو دەمـە دەبێتـە ئـاهرێكی بەكڵپە و بەبێ بەربەست گەشە دەكات، بەوەش زیان دەدات نەك سود بگەیەنێ.

ئێمە دەزانیـن ئـاور كـەڵكێكی مـەزنی هەیـە، كاتـێ چوارچێوەكەی سنوردار بكرێ و لەجێگەی تایبەتی خۆی دا دابنرێ بۆ وەرگرتنی ئەنرژی لێیەوە... ئـاوەزیش هـەر وایـە، ئەمیش توانایەكی زۆری هەیـە بـۆ ئەفراندن و دۆزینـەوە، گـەر بێـت و بەباشـی بـەكار بهێنرێ و بخرێتە شوێنی شایستەی خۆیـەوە... وەلێ گەر وازی لـێ بهێنـرێ بـە ڕەهایی چۆنی دەوێت وا بیر بكاتەوە، ئەو دەم لە زیانەكانی دڵنیا و بێوەی نابین.

مامۆستا (ماوتسی تۆنگ) دەربارەی ئەو كەسانەی خاوەنی ئەو ئاوەزە ئازاد و ڕەهایەن، دەڵێت: لەمێژووی فەلسەفە دا كەسانێك هەبوون كە بە ئاوەزخوازەكان ناوزەد كراون، ئەوا دانیان بەهیچ دا نەناوە جگە لە هەقیقەتی ژیری و نكۆڵی‌یان لە هەقیقەتی خیبرە و ئەزمونكاری كردەوە، ئەوانە پێیان وابوە ئاوەز تاكە شتێكە كەپشتی پێ‌ببەستری، هەر چی ئەزموونی ئیدراكی بەر هەستیشە ئەوا ناكرێ پشتی پێ ببەسترێ... بەڕاستی هەڵە و ناتەواویەكان ئەم قوتابخانەیە لەهەوڵدان بۆ هەڵگێڕانەوەی سەرەوخواری ڕاستیەكان دا قەتیس دەبێت.[٥]

ڕەدی ئاوەزخوازان:

ئاوەزخوازەكان دەڵێن: ئێمە ناتوانین ئەقڵ ببەستینەوە بەخیبرەی بەرهەستەوە، چونكە ئەوبە گوێرەی گۆڕانی ئەو بویەرەی تیای دا دەژین دەگۆڕێت، بەمەش ئەو بناغە سەقامگیرانەمان لەدەست دەچێ كە پێوەرە فیكریەكانمانی لەسەر بنیات دەنێین... ئاوەز خوازان بەم ڕەدەیان دەیانەوێت ڕاستی ئەو هەقیقەتە ڕەهایانە نیشان بدەن كە ئەقڵی ئەبستراكتیكی پێی دەگات.

لەڕواڵەت دا ئەم ڕەخنەیە لە جێی خۆی دایە، بەڵام لە ناو كرۆك دا خاڵی نیە لە هەڵەیەكی مەترسی‌دار... ئێمە هاودەنگین لە گەڵ ئاوەزخوازاندا لەسەر بوونی ڕاستی ڕەها لەگەردون دا، وەلێ ناكۆكین لەگەڵیاندا لەسەر چۆنێتی گەشتن بەو ڕاستی‌یە. واتە ئایا تەنها لە ڕێی ئەقڵەوە پێی دەگەین؟ یاخود لە ڕێ ئەقڵەوە كە بە ڕوداوە بەرهەست و پراكتیكە كردەییەكانیش پشتگیری بكرێ؟

بەكردەوە زۆرێكمان لەو "ڕاستی‌یە ڕەها"یانە بینی كە ئاوەزخوازان لەڕێگەی ئەقڵی ئەبستراكتیكی‌یەوە پێی گەیشتوون، كەچی لە "وەهمی ڕەها"وە نزیك تر بوون وەك لە "هەقیقەتی ڕەها".. خوێنەر دەتوانێ كتێب و پەڕاوەكانی ئەوان بخوێنێتەوە تاكو ڕاستی قسەكانی ئێمە ببینێ.

لەكتێبەكانیاندا كۆمەڵێ واژەی تەم و مژداریان هێناوە كە هیچ مانایەكیان نیە، كەسێكی ئاسایی كە دەیخوێنێتەوە هەست دەكات دەستەوسانە لەوەی لەو واژانە بگات،

ئیدی وا گومان دەبات کە نهێنییەکانی گەردون لە ناو ناخیاندایە... کە لەڕاستی دا هیچ نین جگە لە کۆمەڵێ واژەی پوچ، وەك ئەو واژانەی ئەستێرەناسەکان لە تەلیسمەکانیان دا دەیان نوسن.

ماموستا (وتجنشتین) لەم بارەیەوە دەڵێت: "زۆربەی ئەو نوسراوانەی لەبارەی، فەلسەفەوە نوسراون، یان ئەو پرسیارانەی کە کراون، نەك هەر پوچن، بەڵکو بەتاڵن لە واتا، بۆیە ناتوانین هەرگیز وەڵامی ئەو پرسیارانە بدەینەوە، تەنها دەتوانین بڕیار لەسەر ئەوە بدەین کە بەتاڵن لە واتا، زۆربەی پرس و گرفتەکانی فەیلەسوفەکان لەوەوە سەرچاوەی گرتوە کە لە زمانی ئەوان تێناگەین... کەواتە هیچ سەیر نیە کە دەبینین قوڵترین گرفتیان، گرفت نین"[٦]

کەش و فشە فەلسەفیەکان:

ئێمە دەمانەوێت ئیبستیمۆلۆژیا یارمەتیمان بدات، بۆ تێگەیشتن لە سروشتی بویەر، تاکو بتوانین خۆمانی لەگەڵ دا بگونجێنین و سودی لێوەر بگرین... وەلێ ئاوەز خوازەکان دەیانەوێت بەهۆی ئیبستمۆلۆژیاوە بەرز بنەوە لە بویەر، تاکو کەش و فش بەسەر خەڵکی ڕەشۆکی دا بکەن، بەهۆی ئەو واژە بریقەدار و نەخش ونیگارە فیکریانەوە کە بەکاریان دێنن.

دەگێڕنەوە (ئەسکەندەری مەکدۆنی) کاتێ بۆ داگیرکاری دەچێ، هەواڵ دەبیستێ (ئەرستۆتالیسی ماموستای) کۆمەڵێ کتێبی لەبارەی فەلسەفەوە بڵاو کردۆتەوە، ئەسکەندەر بەمە زۆر تورە دەبێت و نامەیەك دەنێرێتەوە بۆ ماموستاکەی و تیای دا دەڵێت: "بەڕاستی هەڵەت کرد بەوەی هەندێ لایەنی ناوەکی زانستت بڵاو کردەوە... وەگەر نا چۆن ئێمە لەخەڵکی جیا دەبین،چونکە تۆ ئەو زانیاریە باڵایەت بڵاو کردەوە کە ئێمە لەتۆمان وەرگرتوە" ئەرستۆتالیس لەوەڵامی دا دەڵێت: "بڵاومان کردۆتەوە و لەهەمان کاتدا بڵاویشمان نەکردۆتەوە... چونکە کەس لەو کتێبانە تێ ناگات ئەو کەسانە نەبێت کە وەکو تۆ لای ئێمە دەخوێنن".

جێگەی نیگەرانیە، كە بڵێین پاشماوەیەك لەو كەش و فشە فەلسەفیە تا هەنوكەش لەنێو برادەرە ڕۆشنبیر و ئەدیبەكانماندا بڵاوە... حەز ناكەن چەمك و واژەكانیان دابەزێنن بۆ ئاستێك كە خەڵكی ڕەشۆكی هاوبەشییان لەگەڵ دا بكەن... بۆیە دەبینین لە وتاردان و پەرتوكەكانیاندا پێداگری دەكەن لەسەر هێنانە كایەی بیرۆكەی زۆر بڵند و زۆر بۆش!! خەڵكیش ڕاهاتوون لەسەر ئەوەی قوڵاییە فەلسەفیەكانی بەئەندازەی لێتێنەگەیشتنیان لەو بیرۆكانە بپێون، جا گەر لە بیرۆكەكان تێگەشتن، نرخ و بەهای بیرۆكەكانیان لە لا نامێنێت!!

هەڵە و ڕاست:

یەك لە ناتەواویەكانی ئاوەز خوازان ئەوەیە كەپێیان وایە هەڵە و ڕاست دوو پۆلی لێك جودان و ناكرێ تێكەڵاو بكرێن لەیەك مەسەلەدا... هەر بیرۆكەیەك یان ئەوەتا هەمووی ڕاست و دروستە یان ئەوەتا هەمووی هەڵەیە... ماقوڵ نیە بە لایانەوە كە ئەو بیرۆكەیە لەیەك كاتدا هەڵەش بێت و ڕاستیش بێت. ئەمەش هۆكاری دان نەنانیانە بە هەڵەیەتی بیرۆكەیەكدا كە پێشتر باوەڕیان پێی هەبووبێ، بۆیە دەبینین بەردەوامن لەسەر هەڵە ، نەك هەر ئەوەش بگرە بەڵگەی ئەقڵیش دێننەوە بۆ وەی بیسەلمێنن كە لەسەرەتاوە و، ئێستاشی لەسەر بێت ئەمان هەر لەسەر ڕاستی و هەقیقەت بوون.

لەدیدی وان دا، دان نان بە هەڵەدا بریتییە لە (ناساغیو نەزۆكێتی بیر كردنەوە)، بۆیە هەر چۆن بێت حەز ناكەن مۆری تەكفیریان پێوە بنرێ... هەر گا، بارودۆخ پاڵیان پێوە بنێ بۆ پشت كردن لە بیرۆكەیەكی كۆن و ڕوكردنە بیرۆكەیەكی نوێ كە دژ بێ بەبیرۆكە كۆنەكەیان، ئەوا هەوڵ دەدەن بەڵگە بێننەوە لەسەر ئەوەی كە ئەوان ئاڵ و گۆڕیان بەسەر دا نەهاتوە بەڵكو لەدێرزەمانەوە بڕوایان بەو بیرۆكە نوێیە هەبووە.!!

ئەم تێڕوانینە یان لە چەمكەكانی (هەڵە و ڕاست)، لە متمانەیانەوە بە ڕاستی و دروستی یاسای (شوناس)ەوە سەری هەڵداوە كە لۆژیكی فۆرمیی كۆنی لەسەر بنیات دەنرێ... بەگوێرەی ئەو یاسایە، هەر شتێ بگری ،هەر ئەو شتەیە و ناكرێت لەیەك

کاتدا دژەکەشی لەخۆ بگرێ... ئێستاکەش پوچەڵی ئەو یاسایە لەچوارچێوەی بویەری پێشکەوتو دا بەدەر کەوتوە.

ڕەوتی لۆژیکی نوێ:

لۆژیکی نوێ ئەوەی ڕون کردۆتەوە کە هیچ بیرۆکەیەك ناکرێ بەڕەهایی ڕاست بێ... مادەم ئەو بیرۆکە ڕەنگ دانەوەی بویەرێکی دیاریکراو بێ کەواتە سنوربەندە بەو واقعەوە... شیاوی ئاماژە پێدانە، ئەو بویەرەی کە لەدەرەوەی چوارچێوەی ئاوەزی مرۆڤ دایە چەندین ڕوکاری هەیە... سروشتی ئاوەزیش وایە ناتوانێ پەی بەرێ بەهەموو ڕوکارەکان بەیەك تێڕوانین.. بەڵکو ئاتاجی بەوە هەیە، چاو بگێڕێ لەگۆشەیەکەوە بۆ گۆشەیەکیتر، لەهەر جارێکیش دا ڕویەکی نوێ لە بویەردا دەدۆزێتەوە.

دەگونجێت هەقیقەتی واقعی بەو هەرەمە بچوێنین کەچەند ڕوویەکی هەیە، مرۆڤ کە لەلایەکەوە ڕوو لە هەرمەکە دەکات، ناتوانێ لەڕویەك زیاتری ببینێ، بەڵام گەر مرۆڤ بەدەوری هەرەمەکەدا جوڵا و سوڕایەوە، ئەوا دەتوانێ ڕووە شاردراوەکانیشی ببینێ.

ناتەواوی ئاوەزخوازەکان ئەوەیە کە بڕوایان نیە بەجوڵان، ئەگەر بیرۆکەیەك لەکات و شوێنێکی دیاریکراو دا بەلایانەوە ڕاست بێ، ئەوا بیرۆکەکە دەگشتێنن بەسەر هەموو کات و شوێنێك دا... لێرەوە ئاوەزخوازان بوونەتە کەسانێکی ئایدیۆلۆژی، دنیا دەڕوات و ئەوان ڕاوەستاون.

ئەوان وەك ئەو کەسە وان کە لەبەرانبەر ڕویەکی هەرەمەکە دا دەوستێت و دەبینێ بۆ نمونە ڕەنگی سەوزە، ئنجا دێت و ئەم ڕەنگە دەگشتێنێ بەسەر هەموو ڕوەکارە ناوەکی و دەرەکیەکانی هەرەمەکەدا، ئنجا تۆ کە بەدەوری هەرەمەکەدا سوڕایتەوە، و بەشێك لەناوەکەیشیت پشکنیوە، دێیت و گفت و گۆ و دەمبەدمە دەکەیت لەگەڵ کابرادا لەسەر هەرەمەکە، بەڵام ئەو نایسەلمێنێت و جگە لەبایی بوون و دەمارگیری هیچی لێ بەدی ناکەیت... بەڕاستی تۆ لەشیوێك دایت و ئەو لەدۆڵێکیتر دا!!.

لەنێوان ئاوەزخوازان و نازانمی‌یەكان دا:

لەبەرانبەر ئاوەز خوازەكان دا گرۆهێ‌تر لە فەیلەسوفان بەدەركەوتن كە بە(نازانمی‌یەكان) ناوزەد كراون... ئەمانە بڕوایان وایە ئاوەزی مرۆڤ بەتەواوی دەستەوسانە لەپەی‌بردن بەهیچ شتێ لە هەقیقەتی ڕەها... ئەمان و ئاوەزخوازان لەم ڕایەدا پێچەوانەی یەكتر دەبنەوە.

وەك بینیمان، ئاوەز خوازان پێیان وایە ئاوەز بەیەك سەرنج دان دەتوانێ هەقیقەتی ڕەها ببینێت، ئەمە لەكاتێكدا (نازانمی‌یەكان) بەپێچەوانەوە بیر دەكەنەوە، بەڕای ئەمان هەقیقەتی ڕەها لە دەرەوەی چوارچێوەی ئەو شتانەدایە كە ئەقڵ بتوانێ لێی تێ‌بگات... تەنها شتێ ئەقڵ لەم ڕووەوە پێی بكرێ ئەوەیە لە دیاردە ڕوكەشەكان تێ‌بگات، دیاردە ڕوكەشەكانیش زۆر دوورن لەنێوەڕۆكی هەقیقەتی بونەوە.

با بگەڕێینەوە بۆ نمونەی هەرەمەكە، كە لە بەرداهێنانمەوە.. (نازانمی‌یەكان) دەڵێن مرۆڤ ناتوانێ بچێتە ناو هەرەمەكە و پەی بەرێ بەو شتانەی لەنێو قوڵاییەكانی دا هەن... توانای مرۆڤ بەلای ئەوانەوە تەنها لەسوڕانەوە بەدەوری هەرەمەكەدا و لە ڕوانین بۆ هەرەمەكە لە گۆشە جیاجیاكانەوە كورت هەڵدەهێنرێ... هەموو ئەمانەش بەلای ئەوانەوە بەس نین بۆ تێگەیشتنی هەقیقەتی هەرەمەكە.

(نازانمی‌یەكان) لەوەوە بەرەنجامگیریەكیان كردوە و دەڵێن: هەموو ئەو بیرۆكانەی مرۆڤ هێناوتیە كایەوە ڕێژەیین و پەی نابەن بە هیچ شتێ لە هەقیقەتی ڕەها... كەوابێ، بیرمەندی ئازاد پێویستە لەئاقاری هەموو ئەو بیرۆكانەدا هەڵویستی تەماشاكاری هەبێت و، بەهەموویان پێ بكەنێت و سوكایەتیان پێ بكات.

بۆچونی مام ناوەند:

لەنێوان ئاوەزخوازان و نازانمی‌یەكاندا گرۆهێ ڕادەوستن كە دەكرێ بە (خاوەنی ڕای مام ناوەند) ناوزەد بكرێن، زۆرینەی زانا و فەیلەسوفانیش لەم سەردەمەماندا لەگەڵ ڕای ئەم گروپە دان.

ئەم گرۆهە ،نکۆڵی ناکەن لە ڕێژەی بوونی هەموو بیرۆکە مرۆییەکان، بەڵام بڕوایان وایە سەرەڕای ڕێژەیی بوونیان، ئەو بیرۆکانە لەکۆتایی دا دەبنە هۆی تێگەیشتن لەڕاستی ڕەها... چونکە لەڕاستیدا هەر بیرۆکەیەکی ڕێژەیی هەنگاوێکە بەرەو پەیبردن بەهەقیقەتی ڕەها.

ئەمەش پشتگیری ئەوە دەکات کە لەپێشەوە ئاماژەمان پێدا، لەبارەی ئەوەی کە ئیبستیمۆلۆژیای مرۆیی بریتییە لە پرۆسەیەکی پێشڤەچوون و گەشەکردن... هەر دۆزینەوەیەك کە لەمیانەی گەشەکردنی یەکبینەی دا ئیبستیمۆلۆژیا پێی بگات. تەنها ڕوییەکە لە ڕووەکانی هەقیقەت.. بەکەڵەکەبوونی ڕوە جۆراوجۆرەکانیش، پلەبەپلە، ئەوا کۆمەڵەیەکی تەواومان لێی دێتە دەست... واتە: تاچەندە ڕاستی ڕێژەییمان بە تێپەڕینی ڕۆژگار بێتە دەست، ئەوەندە لەڕاستی ڕەها نزیك دەکەوینەوە، ئیدی کەم بێت یان زۆر.

مامۆستا ئیسماعیل مەهداوی دەڵێت: "هەقیقەتی ڕەها بەکامڵی و تەواو ئامادەگی نیە، بەڵکو پێشکەوتنی مێژوویی بەخۆوە دەبینێ و کۆمەڵێ لە ژمارەنەهاتووی هەڵەی بچوکیش لەخۆ دەگرێ... هەروەها ڕاستی ڕێژەییش، بەپێچەوانەی بۆچونی گرۆی نازانمییەکانەوە، بەتەواوی ڕێژەیی نیە... بەو واتایە کە ئەو بیردۆز زانستییەی لەنێو ئەم نەوەیەدا ڕاست بێ، لەوانەیەبۆ نێو نەوەی داهاتوو سەرتاپای هەڵە بێت... مەسەلەکە هەمووی بریتییە لەوەی ئەو خەڵکەی وێنەی واقعی دەرەکی دەدەنەوە، لەنێو بارودۆخی ڕێژەیی دا دەژین، لەڕوی پێشکەوتنی زانستی و هونەری سەردەمەکانیانەوە، هەروا لە ڕوی ئەو پێکهاتە فیکریانەوە کە کاریگەرییان لەسەر دادەنێت.. ئەم بارودۆخە سنووردار و ڕێژەییە وا دەکات زانیارییەکانیان ڕێژەیی و سنووردار بن، و هەر ئەمیشە ئەو هەڵە بچوکانەی تێکەڵاو دەکات و وای لێ دەکات پێویستی بەفراوانکردن یان بەرتەسك کردنەوە هەبێ... وەلێ گەر سەرنجی مرۆڤایەتی بدەین لەنەوەکانی ئەم دواییانەی دا، دەتوانین پەی بەرین بەو توانا گەورە و بێسنور و ناڕێژەییانەی کە فیکری مرۆ هەیەتی... ئا لەمەش دا هەقیقەتی ڕەها قەتیس دەبێ". (٧)

نمونەگەلێ لە گەردونناسی دا:

باشترین نمونەیەك بۆ ڕونکردنەوەی ئەو بۆچونە بیهێنینەوە، بریتی‌یە لەو بیردۆزە یەك لە دوای یەکانەی ، ئێمەیان گەیاندە تێگەیشتنێکی تازە لەگەردون.

مرۆڤ لەسەرەتا دا بڕوای وابوو ئەو زەمینەی لەسەری دەژی تەختە و، ئاسمانیش وەکو سەقفێ بەسەریەوە دروستکراوە و ئەستێرەکانیش وەکو چرا پیای دا شۆڕکراونەتەوە. ئەم بیردۆزە سادەیەش، بەتەواوی دەگونجێ لەگەڵ ئەقڵیەتی مرۆڤی سەرەتایی دا.

دوای ئەمە (بەتلیمۆس) هات وبیردۆزە بەناوبانگەکەی خۆی هێنا لەبارەی خڕێتی زەوی و، ئەوەی کە زەوی سەقامگیر و چەقی گەردونە و هەسارەکان بەدەوری دا دەسوڕێنەوە.. شاراوە نیە کە ئەم بیردۆزەش سادەیە، بەڵام هەر چۆنێك بێت خارەتێك ڕاستترە لە بیردۆزەکەی پێش خۆی و ، لەویش نزیکترە لە هەقیقەتی بوونەوە.

ئینجا لەسەدەی شانزدە دا (کۆپەرنیکۆس) هات و بیردۆزەکەی (بەتلیمۆس)ی پوچەڵ کردەوە و گوتی: خۆر چەقی گەردونە، زەویش هیچ نیە جگە لە پاشکۆیەکی خۆر... کەمێك پاش ئەمیش (کبلر) هات و گوتی: بیردۆزەکەی کۆپەرنیکۆس، سەرباری ئەوەی لەهەندێ ڕووەوە ڕاستە، بەڵام لەهەندێ ڕویترەوە هەڵەیە.. ئەو وێنای زەوی و هەسارەکان دەکات کە لەخولگەی بازنەیی دا دەخولێنەوە، کە لەڕاستی دا لەخولگەی (ئەهلیلیجی ـ   ) دا دەخولێنەوە... کبلر خولگە (ئەهلیلیجی) یەکانی بەوە لێکداییەوە گوایە جۆرێکن لەئاوازی ئاسمانی... خۆر جەستەی گیانێکی ئاسمانیە... هەسارەکانیش بەسوڕانەوەیان بەدەوری خۆر دا مۆسیقای گەردون دەژەنن و گیانی خۆریش گۆرانی بۆ دەڵێت.[8]

(کبلر) ڕاستی پێکا لەوەدا کەشێوازە ئەهلیلیجی‌یەکەی خولگەکانی دۆزیەوە، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا بەهەڵەداچوو، کە ئەو شێوازەی بەجۆرێك لە ئاوازی ئاسمانی لێك دایەوە. چونکە هیچ بەڵگەیەك لەئارا دا نیە بۆ سەلماندنی ئەوەی شێوازی ئەهلیلیجی خۆشنودترە لای فریشتەکانی ئاسمان لە شێوەی بازنەیی.

لەوکاتە دا (نیوتن) هات و بیردۆزە بەناوبانگەکەی لەمەڕ یاساکانی کێش کردن هێنایە کایەوە... ئەو بیردۆزە ئەوێ دەمێ هەنگاوێکی مەزن بوو بەرەو تێگەیشتنی گەردون... چونکە ڕاڤەی جولەی هەسارە ئاسمانیەکان و شێوەی خولگەکانیانی بەجۆرێکی ماتماتیکی ماقولێ کردبوو.

گەردونناسەکان زۆر شادومان بوون بەم دۆزینەوە مەزنە و، توانیان زانیاریەکانی خۆیانی لە بارەی ئاسمانەوە پێفراوان بکەن، تاکو ئەو ڕادەیەی وایان گومان دەبرد هیچ نهێنییەك لەئاسماندا نەماوە کە مل کەچی ئەو یاسا ماتماتیکییانە نەبێ کە (نیوتن) هێناونیەتە کایەوە... ئەوەیشی زیاتر گەشبینی دەکردن، ئەوە بوو کەهەندێکیان لە ڕێی حسابە نیوتنیەکانەوە توانیان هەسارەی گەڕۆکی نەناسراویتر بدۆزنەوە و، دواتریش بەهۆی دووربین و تلسکۆپەکانەوە ڕاستی دۆزینەوەکانیان بەتەواوی سەلمێنرا.

ماوەیەکی زۆر گەردونناسەکان لەسەر ئەم گەشبینییەیان مانەوە، تاکو ڕۆژێك هات کۆمەڵێ دیاردەی گەردونیان تێدا دۆزیەوە کە مل کەچی یاساکانی نیوتن نابن... ئەوەتا بۆ نمونە هەسارەی (عەتارد) کە لەنزیکی خۆرەوە دەسوڕێتەوە بەجۆرێکی گاڵتەپێنەکراو پێچەوانەی ئەو یاسایانەیە...(٩) کەواتە بەچی ئەم پێچەوانە بوونە لێك بدەینەوە؟ لەسەرەتا دا گەردونناسەکان گریمانەی ئەوەیان دانا کە ئەستێرەیەکی بچوك هەیە لەنێوان (خۆر و عەتارد)دا دەسوڕێتەوە، و ئەمە وا لەعەتارد دەکات لەو خولگەیە لا بدات کە بۆی دیاری کراوە... گەردونناسەکان ئەو ئەستێرەیان ناو نا (ڤۆلکانۆ)... وەلێ لێکۆڵینەوە گەردوونیە وردەکان نەیانتوانی ئەستێرەیەکی وا بدۆزنەوە، بۆیە گەردووناسەکان لەئاقاری ئەم گرفتە دا هیچ یان لەبەردەمدا نەمایەوە، ئەوە نەبێ کە گومانی خۆیان لەبیردۆزەکەی (نیوتن) ڕابگەیەنن.

(ئەنیشتاین) لێرەدا بەخۆیی و بیردۆزەکەیەوە لەبارەی (ڕێژەیی بوون)ەوە، بەدەر کەوت... لەبەر ڕۆشنایی ئەم بیردۆزەدا، ئەوەمان زانی کە یاساکانی (نیوتن) لەسنوری دیاریکراوی خۆیاندا ڕاستن... وەلێ هەر کە لەو سنورانە دەرچون ئیدی هەڵەیەتیەکانیان دەردەکەوێ... کەوابێ مەسەلەکە، مەسەلەی هەڵەیەتی ڕووت یاخود ڕاستێتی ڕووت نیە... بەڵکو مەسەلەیەکی ڕێژەییە کە هەڵە و ڕاستێتی لەسەر ئەو

سنووره، بەندە کە لە ئاستیدا دەوەستێ... لێرەدا ڕاستە و ،لەو لا هەڵەیە... کەوابێ هەر توێژەرێ پێویستە لەسەری ڕوبەرو ماوەی ئەو چوارچێوەیە بزانێ کە لێکۆڵینەوەی تێدا دەکات، بەر لەوەی بزانێ ڕادەی ڕاستی و هەڵەیەتییەکەی چەندە.

(ئەنیشتاین) یاساکانی (نیوتن)ی گۆڕی بە کۆمەڵێ یاسای دیکە کە، لەوان بەرفراوانتر و ئاڵۆزترن... ئەمەش یانی: بیردۆزەکەی (ئەنیشتاین) ، (نیوتن)ی نەسڕیوەتەوە، بەڵکو ئەو چوارچێوەیەی بۆ دیاری کردووە کەتێیدا ڕاست دەردەچێ.. کێ دەزانێ لەوانەیە بیردۆزەکەی (ئەنیشتاین)یش چوارچێوەیە تایبەت بەخۆی هەبێت؟... پێدەچێ لە ڕۆژگارەکانی داهاتوودا، زانست کۆمەڵێ دیاردە بدۆزێتەوە کە مل کەچی یاساکانی (ئەنیشتاین) نەبن... ئیدی لەو کاتەش دا پێویستی بەبیردۆزێکی نوێ و بەرفراوانتر دەبێ.

پوختەی ئەو بەرەنجامەی، لەوەی ڕابورد دەستمان دەکەوێ ئەمەیە: هەر بیردۆزێکی زانستی کە مرۆڤ پێی دەگات هەتاهەتایی نیە و ناکرێت "نەمر" بێت... بەڵکو هەمیشە لەبەردەمی گۆڕین و پێشخستن دایە.. ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت ئەو بیردۆزە هەمووی هەڵەیە... بەڵکو ڕاست و دروستە مادەم بنەڕەتەکانی لە واقعی بابەتیەوە وەربگرێ... وەلێ ڕاست بونەکەی سنوربەندە بەسنوری ئەو بویەرەوە... تاچەندەش ئیدراکمان بەو بویەرە زیاد بکات، بەو ڕادەیەش ئەو چوارچێوەیە بەرفراوان دەبێت ،کە بیردۆزەکەی تێدا ڕاست دەردەچێ.

تیۆرە کۆمەڵایەتییەکان:

سەبارەت بەبیردۆزە کۆمەڵایەتیەکانیش، دەگرێت هەمان قسە بکەین، لەوانەیە توێژەرێکی بلیمەتی کۆمەڵایەتی بێت و، تیۆرێکی جوانمان بۆ دابنێ لەبارەی سروشتی کۆمەڵگەی مرۆڤ و پێشکەوتنەکانیەوە، بەجۆرێ وامان لێ بکات بیردۆزەکانی پێش ئەم بسڕینەوە... ئنجا ئێمە کاتێ لەو تیۆرە دەکۆڵینەوە و پێی سەرسام دەبین، ڕەوا نیە بۆمان دەمارگیر بین بۆی و، ببینە لەمپەڕ لەبەردەم هەر بیردۆزێکیتردا کە لەدوای ئەوەوە بێنە ئاراوە.

بەڕاستی توێژەرەكە، ڕیشەی تیۆرەكەی لەو قۆناغە كۆمەڵایەتیەوە وەرگرتوە كە تێیدا ژیاوە... كەوابێ بیردۆزەكەیشی ناگونجێ لەسنوری ئەو قۆناغەدا نەبێ... ئەمەش یانی ئەو ڕاستیەكی ڕێژەیمان دەداتێ نەك ڕەها، لەگەڵ ئەوەشدا ئێمە نكۆڵی ناكەین لەبوونی ڕاستی ڕەها لە كۆمەڵگەدا، وەڵێ ئەوەندە هەیە ناتوانین بەیەكجار بگەینە ئە ڕاستیە (وەك ئاوەزخوازەكان وا گومان دەبەن). بەڵكو پێویستە لەسەرمان لەمیانەی ڕاستیە ڕێژەییە یەك لەدوی یەكەكانەوە، بەرەو ڕوی برۆین.

زانیاریی مرۆڤ بەشێوەیەكی گشتی، هەنگاو لەدوای هەنگاو بەرێی خۆی دا دەڕوات. ناتوانێ ڕابوەستێت و ناشتوانێت باز بدات... بەڵكو گەشە دەكات وەك چۆن هەر زیندەوەرێ قۆناغ بەقۆناغ گەشە دەكات... هەر گەشەیەكی نوێ زەمینەسازكردنە بۆ گەشەی دواتر.... ئینجا بۆ كەیی و تا كەی؟ یاخود ئایا سنوورێكی كۆتایی هەیە كەتیای دا پێشكەوتن ئیبستیمۆلۆژیای مرۆڤ ڕابوەستێنت و مرۆڤ تیای دا بڵێت گەشتومەتە ئەو ڕاستیەی كە لەدوایەوە هیچ ڕاستیەك بوونی نیە؟ ئەز ئەمە نازانم.

تیۆر و ئایدۆلۆژیاكان

جیاوازیەكی گەورە هەیە لەنێوان تیۆرەكان لەلایەك و، ئایدۆلۆژیاكانیش لە لایەكیترەوە، لەپلەی مل كەچ بونیاندا بۆ گەشەكردن و پێشكەوتن... سروشتی ئایدۆلۆژیاكان وایە كە هەمیشە ڕوو لە نەگۆڕی و دۆگمابوونن. تكا لەخوێنەر دەكەم، وا لەم قسەیەم حاڵی نەبێ كە ئێمە لەپلەی ئایدۆلۆژیاكان كەم دەكەینەوە یاخود گاڵتە و سوكایەتیان پێدەكەین... ئەوی ڕاستی بێ لەو دەمەوە مرۆڤ وەدی هێنراوە، ئایدۆلۆژیا و بیر و باوەڕەكان كاریگەری گەورەیان هەبوە لە ژیانی مرۆڤ دا... چونكە ئارامی و دڵنیایی پێدەبەخشن، هەروەها یارمەتیشی دەدەن لە ڕووبەڕوو بونەوەی كێشە و گرفتەكانی ژیان لە لایەك و، لەلایەكیتریشەوە پاڵی پێوە دەنێن بۆ خەبات و دڵگەرمی... هەر نەتەوەیەكیش بیر و باوەڕی نەبێ، زۆر لاواز دەبێ لە بەرانبەر دوژمنەكانیدا. لەگەڵ ئەوەشدا نابێ لەیادمان بچێ كە ئایدۆلۆژیا شتێكە و زانیاری

پێشکەوتووش شتێکیترە، هەر کامیان بگری بوارێکی تایبەتی هەیە کە جیاوازە لە بواری ئەویتر.

تایبەتمەندی زانیاری پێشکەوتوو ئەوەیە کە لێکۆڵیار بەگومانە و هەموو رۆژێ بەدووی بۆچوونێکی تازەتر دا دەگەڕێت... وەلێ تایبەتمەندی ئایدۆلۆژیا بریتییە لە بێخ داکوتان و باوەڕی پتەو و... مرۆڤیش دەتوانێ بڕوا بەهەر ئایدۆلۆژیایەك بێنێ کە خۆی گەرەکیەتی، لەوەدا ئازادە، بەلام لەو کاتەدا نابێ خۆی ناو بنێ توێژەری کۆمەلایەتی. ئەو ئازادە لەوەی بەتەواوی واز لەلێکۆڵینەوەی زانستی بێنێ، یاخود ئەو لایەنەی لێ وەربگرێ کە بیروباوەڕەکەی دەستی تێوەرنادات، وەلێ گەر بیەوێ هەردووکیان لەیەك بوار دا کۆبکاتەوە، ئەوە بەلگەیە لەسەر ئەوەی کە نە تێگەشتوە و نەگەرەکیشیەتی تێبگات.

یەکێك لەو هەلانەی لە لای ئێمە باوە، ئەوەیە پیاوانی ئایینی ناو دەنێین (زانایان)!! ئەمەش هەلەیەکە لە ناو هەموو نەتەوەکانی دنیا دا ئێمە تەنها خاوەنی ئەو هەلەیەین... دەگونجێ پیاوانی ئایینی ناو بنێین (ئاقلەکان ـ ژیرەکان) بەلام ناگونجێ ناویان بنێین (زانایان)، چونکە ئەوان خاوەنی بیر و باوەڕی سەقامگیرن و ناخوازن لێی لا بدەن، بیر و باوەڕەکەشیان بە یەکێك لەو زەروراتە ئەقلیانە دەبینین کە دوو کەس شك نابرێن ،لەسەر ڕاستی و دروستی ئەو بیر و باوەڕە ناکۆك بن.

ئێمە لەو ڕووەوە، ڕەخنەیان لێناگرین، لەوانەیە ئەرکی سەرشانی خۆیان بەرانبەر بەئاینەکەیان بەو جۆرە ڕاپەڕێنن،بەلکو لەو ڕووەوە ڕەخنەیان لێ دەگرین کە هەندێ جار خراپە بەرانبەر ئاینەکەیان دەکەن و، واش دەزانن چاکەیان کردوە!!

پیاوی ئاینی ڕاهاتوە لەسەر ئەوەی نەریتە باوەکانی نێو تایفەکەی خۆی وەکو ئەو ڕاستییە ڕەهایە وەربگرێ کە گومان هەلناگرێ.. پێدەچێ ئەو نەریتانەش زۆر لە کرۆکی ئاینەکەوە دوور بن، کەچی گوێ بەمە نادات... تەنها هەلپە بۆ وە دەکات بەلگەی ئەقلی کۆ بکاتەوە بۆ پشتگیری کردنی ئەو نەریتانە... ئینجا متمانەشی پتەوە بەوەی لەنێو هەموو مەردومدا تایفەکەی خۆی (گرۆی ڕزگاربوو)ن.

ئێمە بەڕوونی لەکۆمەڵگای خۆماندا ڕاستی ئەو وتەیەمان بینیوە، نمونەگەلێکی زۆرمان لەسەری هێناوەتەوە، لەپەرتوکی (کۆمیدیای ئاوەزی مرۆڤ)دا.. بۆ نمونە ئێمە ئەو هەموو سروت و نەریتە گەندەڵانە دەبینین کە لەعێراق دا بەناوی ڕابەری شۆڕشگێڕ (حسێنی کوڕی عەلی)یەوە دەکرێت... لەڕاستی دا ئەو نەریت و سروتانە لەنێو ئێمەدا بەهاندان و چاودێری هەندێ گروپی هەلپەرست تەشەنەی کردوە، کەئێمەباش باش مەرامەکانیان دەزانین. لەگەڵ ئەوەش دا هەندێ لە (ژیرەکان) لەپیاوانی ئایینی دەبینین بەلگەی ئەقڵی جۆراوجۆر دێننەوە و پەرتوکەکانی لێ پڕ دەکەن، بۆ پشتگیری کردنی ئەو گەندەڵیانە... کاتێکیش لە لای ئەو (ئاقڵانە)دا، دادەنیشین و گوێ دەگرین بۆ قسەکانیان، دەبینین باس لە لۆژیك و ئاوەزی ساغ دەکەن، خۆشیان وا دەپۆلێنن گوایە لەبیر و باوەڕ و بۆچونەکانیان دا بەگوێرەی ڕێبازی زانستی دەڕۆن بەڕێوە.

لێرەدا مەبەستم ئەوە نیە ڕەخنە لە تایفەیەکی دیاریکراو بگرم و، ئەوانیتر نا. من بڕوام پتەوە بەوەی هەموو گروپەکانی دیکەی لای ئێمە لەو شێوازەن.. هەر گروپێ سەیری پوشێك دەکات لەچاوی گروپەکانیتر دا، بەلای تەختە گەورەکەی نێو چاوی خۆیدا ناچێت!!. لەوانەشە ئەوانەی هەڵگری بیری نوێن و، خۆیان بەئازادیخواز و مۆدێرنیزمیش دەزانن هەر وا بکەن!!.

خودا بەزەیی بەو کەسە دا بێت کە ناتەواویەکانی خۆی سەرقاڵی دەکەن، لەوەی سەرنج لە ناتەواوی کەسانیتر بدات.

پەراوێزەكانی پاشكۆی یەكەم:

١- بنواڕە: كيدروف، المنطق الشكلي، ل ١٤.

٢- بنواڕە: جورج بوليتزير، المادية و المثالية في الفلسفة، ل ١١٣.

٣- بنواڕە: ماوتسى تونگ، حول التطبيق، ل ٢٤.

٤- بنواڕە: جورج بوليتزير، المادية و المثالية في الفلسفة، ل ١٠٣.

٥- بنواڕە: ماوتسى تونگ، حول التطبيق، ل ٢٤.

٦- بنواڕە: زكي نجيب محمود، خرافة الميتافيزيقا، ل ٢-٤.

٧- بنواڕە: جورج بوليتزير، المادية و المثالية في الفلسفة، ل ٢٢٩.

٨- بنواڕە: برتراند رسل، الثورة الكوبرنيكية، ل ١٩.

٩- بنواڕە: Sulivan, Outline of Modern Belfevol. III, P. 874

پاشكۆی دووەم:

لەنێوان گونجاو و ئەستەم دا

ئەمێستاكە پەرتوكی یەكێك لـە موتەكەلیمـەكانی سـەدەی هەشـتەمی كۆچیم لەبـەر دەست دایە، ئەویش (حەسەن كوڕی مطهر الحلی)یە كە بە (العلامة الحلي) ناوبانگی پەیدا كردوە... دانەر ئەو پەرتوكەی بۆ ڕەت دانـەوەی (ئەشعەری)یـەكان دانـاوە، كـە لـەنێوان ئـەم و ئەوانـدا دەمبەدەمەیـەكی تونـد و تیـژ ڕوی داوە... ئێمـە هـیچ شـتێكی ئـەو دەمبەدەمەیەمان لە لا گرنگ نیـە، چونكە جیاوازیـەكی نیـە لـە گـەڵ ئـەو شـتانەدا كە ئاسایی زانایـانی عیلمـی كـەلام لەپەرتوكـەكانیان دا دەینوسن... بـەڵكو دەمانـەوێت ئـەو مەرجانە بخەینە بەرچاو كە (حلي) لەپێشەكی وتوێژەكەیدا داینـاون بـۆ ئیدراك كـردن لەمرۆڤ دا... ئەوەش دیارە ڕایەكە و پەیوەندیەكی توند و تۆڵی هەیە بـە ئـەم بابەتـەی ئێمەوە...

دانەر دەڵێت ئیدراك پەیوەستە بەهەشت مەرجەوە، بەبێ ئـەو مەرجانـە دەستەبەر ناكرێن، مەرجەكانیش ئەمانەن:

١ـ ساغی و بێوەیی هەستەكان.

٢ـ بەرانبەربوون لەگەڵ شتەكەدا، یاخود وەك ئەوەی لەبەرانبـەری دابێـت بەنمونـەی وێنەكان لەئاوێنەدا، چونكە شتێك نابینین كـە لەبەرانبەرمانـدا نـەبێت یـاخود نەچێتە چوارچێوەی حوكمی لەبەرانبەردا بوونەوە.

٣ـ زۆر نزیـك نەبوونـەوە لەشـتەكە، چـونكە چـاو تـەنێك نابینـێ كـەزۆر لكابێـت بەچاوەوە.

٤ـ زۆر دوور نـەبوون لەشـتەكە، چـونكە ئەگـەر زۆر لـە شـتێك دوور بـین نـاتوانین بیبینین.

٥ـ نەبوونی پەردە لە نێوان بینەر و بینراودا.

٦ـ تەنك و ناسك نەبوون، چونكە هەر تەنێكی تەنك كە ڕەنگی نەبێت (وەكوو هەوا) ئەوا نابینرێت.

٧ـ سەیركەر بەمەبەستی ئیدراك سەرنج بدات.

٨ـ روناكی بكەوێتە سەری، چونكە هیچ شتێكی ڕەنگدار لە تاریكی دا نابینرێ.

* * *

(حلي) لە سەر ئەو مەرجانە دەڕوات و دەڵێت: "هەموو ژیرەكان لەسەر ئەو مەرجانە كۆكن، جگە لە ئەشعەریەكان، چونكە ئەشعەریەكان هیچ كام لەو مەرجانەیان بۆ ئیدراك دانەناوە". ئەمەش وەك حلی دەڵێت: ئەوەش سەختە و لوت بەرزیەكی ئاشكرایە و هیچ ئاقڵێ گومانی نیە لە پوچ و بەتاڵ بوونی.

هەروەها حلی لەپەرتووكەكەی دا ڕاوبۆچوونی ئەشعەریەكان سەبارەت بەم مەسەلەیە دەخاتە ڕوو... بۆ نمونە ئاماژە دەكات بە ڕای ئەوان ودەڵێت: ئەوان بەگونجاوی دەزانن شاخی بەرزی تا كەشكەڵانی ئاسمان لەبەر دەستماندا بێت و لەهەموو لاوە چوار دەوری دابین و پێمانەوە نوسابێت، بە ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا دا زەمینی پڕ كردبێ لە ڕەنگی جوان و دڵڕفێن، كەچی ئێمە هەرگیز هیچی لێ نەبینین... هەروەها بەگونجاوی دەزانن دەنگی بەهێز و گەورە ئامادەگی لە لاماندا هەبێ، دەنگەكە بەجۆرێ گەورە بێت هەموو دنیای پڕ كردبێ و هەر كەس بیبیستێ پێی قەڵس و ناڕەحەت بێ، لەهەمان كاتدا ئێمە ئەو دەنگە نەبیستین، بەمەرجێ هەستەكانیشمان ساغ بن و هیچ بەربەست و دووریەكیش لەنێوان ئێمە و ئەو دەنگە دا نەبێ، بەڵكو زۆریش لێمانەوە نزیك بێت... كەچی لەلایەكیترەوە، بەگونجاوی دەزانن كابرایەكی كوێر لەڕۆژهەڵاتی زەویەوە، لەشەوێكی تاریك دا، مێرووولەیەكی ڕەش بەسەر تاشەبەردێكی ڕەشەوە لە ڕۆژئاوای زەوی دا ببینێت... جگە لەوەش بەگونجاوی دەزانن كەسێكی كەڕ لەڕۆژهەڵاتەوە، پەنامەكیترین دەنگ لەڕۆژئاوا دا ببیستێ.

(حلي) بەم جۆرە کۆتایی بەوتەکانی دێنێت و دەڵێت: "گومانی تێدا نیە ئەو کرۆکی سەفسەتەیە، تا دەڵێت: هەر کەس گومان لەوە بکات ، نکۆڵی لە دیاریترین بەرجەستەکانی لای ئێمە کردوە".[1]

ئایا ئەوە سەفسەتەیە؟

وادیارە ئەو قسەی (حلي) کردویّتی لەسەردەمە دێرینەکاندا ڕەواجێکی زۆری هەبووە. (حلي)یش توانیویەتی دوژمنەکانی بەو قسەیە بشکێنێت و بەسەریاندا زاڵ بێت... لێرەدا دەمانەوێت بپرسین: ئەگەر ئێستا (حلي) زیندوو بکرایەتەوە، ئەو قسانەی بکردایە کە لەسەدەی هەشتەمی کۆچی دا کردوونی، ئایا ئەو ڕەواجەیان دەبێ کە لەو سەردەمەدا هەیبووە؟

لەڕووی زانستییەوە، گرفتی (حلي) لەوە دایە کە لەئەنجامی لێکۆڵینەوەیەکی گشتگیر و بابەتیەوە نەگەشتۆتە ئەم مەرجانە... بەڵکو هەمان ئەو کارەی کردوە کە بیرمەندە قەیمییەکانی هاوشێوەی کردویانە، دانیشتوە بۆ ماوەیەکی دوور و درێژ بیری کردۆتەوە، لەئەنجامدا گەشتۆتە ئەو بڕوایەی، کە ئەو مەرجانە،(ئیدی وای بۆ چوە) دەبێ لەهەموو بوارەکانیتری ئەم گەردونە فراوانەدا هەر ڕاست بن.

ئێمە کەهەنوکە سەرنجی ئەو مەرجانە دەدەین، لەوانەیە هاوڕا بین لەگەڵی دا و بڵێین کۆمەڵە مەرجێکی ڕاست و دروستن... وەلێ ئەوەی نابێ لەیادمان بچێ ئەوەیە کە ڕاستێتی ئەو مەرجانە، لەوانەیە پەیوەست بێ بە سنووری ئەو بویەرە تەسکەی کە تێیدا دەژین و هەستەکانمان کۆنترۆڵی دەکەن، هەر چەند ئەو زەوی پڕ کردوە بێ وەی ئێمە هەستی پێ بکەین یاخود هیچی لەبارەوە بزانین.

زاکونەکانی هەستی مرۆڤ:

یەك لەو ڕاستیانەی زانستی نوێ بڕیاری لەسەر داون، ئەوەیە کە هەر یەك لەپێنج هەستەکانمان، سنورێکی دیاریکراوی هەیە بۆ هەست کردنی بە شتێ لە دەرەوەی خۆیەوە... بۆ نمونە هەستی بیستن وەرگرە، تۆ ناتوانی دەنگێك ببیستی مەگەر

لەرەلەرەکەی لە سنورێکی دیاریکراودا بێ، جا ئەگەر لەرەلەرەکەی لەو ڕادەیە زیاتر بێت یان کەمتر بێ، ئەوا گوێچکە ناتوانێ بیبیستێ... ئەمەش یانی لەوانەیە دەنگی زۆر گەورە و ترسێنەر لەبۆشایی دەوروبەرماندا هەبێت، کەچی ئێمە هەستیان پێ ناکەین و لێیان بێئاگاین.

سەبارەت بەهەستی (بینین)یشمان هەر وایە، چونکە لەپلەی شەپۆلە (کارۆ موگناتیسییەکان) دا تەنها حەوت پلە دەبینێت، هەر ئەمەشە حەوت ڕەنگە ناسراوەکانمان دەداتێ... کەواتە گەردوون لەوانەیە پڕ بێت لە ڕوناکی زۆر و وێنەی هەمە جۆر، ئەوەندە هەیە کە ئێمە نایان بینین، چونکە لە دەرەوەی چوارچێوەی هەستی بینینی ئێمە دانە.

هەر ئەمەشە وای لەزاناکان کردوە بڵێن: پێنج هەستەکانمان هیچ نین، جگە لە پەنجەرەگەلێ بچوك کە مرۆڤ لەمیانەیانەوە سەرنجی گەردوونی گەورە دەدات... بەمەش مرۆڤ لە بەندیەك دەچێ لەژوورێکی تەسك دا بەند کرابێ، و هیچ پەنجەرەیەك لەو ژوورەدا نەبێ جگە لەکونی بچوك بچوك لێرە و لەوێ... جا ئەو بەند کراوە هیچ لەڕوداوەکانی گەردون نابینێ جگە لەبەشێکی زۆر سنووردار نەبێ، بەشەکانی تری ڕووداوەکان ،لەپشتی دیوارەکانەوە بەشاراوەیی دەمێننەوە.

بەرفراوان بوونی کەلێنەکان:

ئەوەی شیاوی ئاماژەپێدانە، ئەوەیە ئەو کونە بچوکانەی مرۆڤ لێیانەوە سەرنجی جیهانی دەرەوەی خۆی دەکات، بەردەوام هەروا بەبچوکی و بەبێ بەرفراوان بوون نامێنێتەوە... ئەوەتا زانست ئامێر و ئامرازی جۆراوجۆری خستۆتە بەر دەستی مرۆڤ و، توانیویەتی بوارەکانی ئیدراك کردنی گەردون لەمرۆڤ دا بەرفراوان بکات... ئەو ئامێرانەش لەگەشەیەکی بەردەوام و چاك تربوونێکی وا دان کە لەسنورێکدا ناوەستێ.

دیارە مرۆڤ لەسەرەتاوە ئەو جۆرە ئامێرانەی نەبوو، تەنها لەڕێی هەستەکانیەوە سەرنجی گەردوونی دەدا. لەبەر ئەوەش زانیاریەکانی لەبارەی گەردونەوە زۆر سنوردار بوو.. بەم هۆیەشەوە ئەقڵی مرۆڤ پەنای دەبردە بەر ئەفسانە، و ئەو کەلێنە گەورەی پێ

پڕ دەكردەوە كە كەوتبویە نێوان ئەو دیاردە سەیرانەی گەردون كە دەی بینین و ئەوانەشی كەنەی دەبینین.

دواتر مرۆڤ ،پەیتا پەیتا دەستی كردە فراوان كردنی ئەو كونانە، ئەوە بوو دوربین و پێوەر و ئامێرە وردەكانی داهێنا... هەر جارێكیش نهێنییەكی نویێ لەنهێنییەكانی گەردون دەدۆزیەوە بەهۆی ئەو ئامێرانەوە... هەر دۆزینەوەیەكی نوێش، پانتایی ئەو ئەفسانانەی بەرتەسك دەكردەوە كە بەسەر ئاوەزی مرۆڤ دا زاڵ بوون.

بەرەنجامی نەریت:

لەبەر دا ئاماژەمان دا بە وەی زۆرینەی شتە ڕۆتینی و ، زەرورەتە ئەقلیەكان، كە بیرمەندە كۆنەكان متمانەی ڕەهایان بەڕاستێتییەكەیان هەبووە، هیچ نەبوون جگە لەهەندێ شتی باوی ناو خەڵك كە ماوەیەكی زۆر خویان پێوەگرتوە تا وای لێهاتوە بونەتە هەقیقەت و ڕاستی سەقامگیر، راستییەك كە ناكرێ ژێرێ گومانی لێ بكات.... ماوەیەكی زۆر تێپەڕیمرۆڤ پێی وابوو زەوی تەخت و ڕاخراوەئەی چۆن ئەبێت وانەبێت لەكاتێكدا ئەم بەچاوی خۆی وای دەبینێ... بۆیە كاتێ بیرۆكەی گۆیی بوونی زەوی هاتە ئاراوە خەڵكی گاڵتەیان پێ كرد و بەدرۆیان خستەوە، تەنانەت هەندێكیان خستیانە خانەی ئەو كوفرەوە كە خودا و پێغەمبەر لێی قایل نین.(٢)

دەكرێ لەمەڕ پێنج هەستەكەش هەر وا بێژین... خەڵكی لەگەڵیاندا ڕاهاتن تاكو وایان گومان بردوە كە هەموو دنیا لەبەر هەستیاندایە... وەلێ گەر لەدنیا دا شتێ ڕو بدات و نەتوانن هەستی پێبكەن، ئەوا دەبێ هەر كاری پەری یاخود گیانەكانیتر بووبێ!! بەو جۆرە جیهان لەبەر چاویاندا دابەش بوو بۆ دوو جۆری لێك جیاواز، لایەنێكی هەست پێكراو (بەرهەست) و لایەنێكی نادیار (غەیبی).

فەیلەسوفەكانیش بەمجۆرە ڕۆشتون، دەیانبینین ئەمانیش جیهانیان كردۆتە دوو بەشەوە، فیزیكی و میتافیزیكی... تا كو ئەمڕۆكەش ئاسەوارەكانی ئەم دابەشكردنە وەهمیە بەڕونی لەبیر كردنەوەی خەڵكێكی زۆر دا ماوە.

چیرۆکێکی مانادار:

دەگێڕنـەوە لـەدێرزەمان دا، شـوانێك بەناوچـەیەکی شـاخاوی دا دەڕوات، کەوشـێکی لـەپێ دا دەبـێ کـە بزمـاری پێـوە دەبـێ... لـەناکاو شـوانەکە هەسـت دەکـات کەوشـەکانی بەتوندی بەزەویەوە نوساون، تمەس لە زەویەکـەدا هەنـدێ بـەردی موگناتیسـی هەیـە، و بزمارەگانی بەرەو خۆی ڕاکێشاوە... وەلێ شوانەی هەژار وا دەزانێ جنۆکەکان گاڵتەی پێ دەکەن، بۆیە دڵی ڕادەچڵەکێ و زۆر دەترسێ... لەکۆتایی دا هەر ئەوەنـدەی پـێ دەکـرێ، کەوشەکانی دادەکەنێت و ڕادەکات و بێئەژماریش نەفرەت لە جنۆکە دەکات.

نابێ لۆمەی شوانەکە بکرێ لەسەر ئەو کارەی... چونکە نازانێ چ لێکدانەوەیە بکات بۆ ئەو ڕوداوەی بەسەری هاتوە، ئەو نازانێت شتێ هەیە و نـاوی موگناتیسـە و ئاسـن بـۆ خـۆی ڕادەکێشـێ... بۆیـە پێویسـتە پـەنا بەرێتـە بـەر ئەفسـانەی جنۆکـە و، ئـاوەزی سەراسیمەی خۆیی پێ بحەوێنێتەوە.

هەروەها چیرۆکێکی دیکە هەیە کە هاوشێوەی ئەو چیرۆکەیە کـە لەبـەر دا هێنامـان، وەلێ ئەوەندە هەیە لەسەدەی بیستەم دا ڕوی داوە، نەك لەدێرزەمان دا.

(شیَخ حافظ وهبه) کەوەزیرێکی ناسراوی سعودیە بۆمـان دەگێڕێتـەوە، پیرانـی ئـاینی لـە (نەجـد) دا لەسـەرەتاوە نەیانـدەتوانی بـڕوا بکـەن بـە (ئـامێری بێتـەل) کاتـێ بـۆ یەکەمجار وێستگەکانی لەساڵی ١٩٢٨ دا لەشانشینی سعودیەدا دانراوە.(٢)

ئـەقڵیان ئـەوەی وەرنـەگرتوە کـە چـۆن چـۆنی هـەواڵێك لـەنێوان مەککـە و ڕیـاز دا لەیـەك چـرکە دا دەگوازرێتـەوە... لەکاتێکـدا حوشـترەکان بەچـەند ڕۆژێ ئـەو ماوەیـە دەبـڕن...کـەوابێ هـەر دەبـێ لـەنێو وێسـتگەی بێتـەل دا نهێنییـەکی دۆزەخـی یـاخود گەمەیەکی کافران هەبێ، نەفرەتی خوایان لێ بێ، لەدوای بیرکردنەوەیـەکی دوورودرێـژ، پیرانی ئاینی (مشایخ الدین) هاتنە سەر ئەو ڕایەی کە شـەیتان هـەواڵ لەوێسـتگەیەکەوە بۆ یەکێکی دیکە دەگوازێتـەوە، چونکە جگـە لەشـەیتان کـەسی دیکـە ناتوانـێ ئـەو کـارە سەیرە ئەنجام بدات.

(حافظ وهبه) هەروەها دەڵێت: هەندێ لەو پیاوە ئاینی‌یانە زۆر جار سەردانی ئەو وێستگە بێتەلەیان دەکرد کە لە (ریاظ) دامەزرێنرابوو، لە کارمەندی وێستگەکەیان دەپرسی: ئایا وادەی سەردانی شەیتان بۆ ئەو وێستگەیە کەیە؟ وە ئایا شەیتانە گەورەکە لە (مەککە) دایە یا خودلە (ریاظ) دا؟ و ژمارەی ئەو نەوانەی چەندن کە لە گواستنەوەی هەواڵەکاندا یارمەتی دەدەن؟

دواتر بەهۆی ئیجتهادکردنیانەوە گەشتنە ئەو بڕوایەی کەشەیتان هیچ کارێ بۆ خزمەتی مرۆڤ ناکات، مەگەر دوای ئەوەی مرۆڤ قوربانی بۆ سەر ببڕێت و لە بریتی ناوی خودا ناوی شەیتانی لەسەر بێنێت... لەسەر بناغەی ئەم ئیجتهادەیان یەکێکیان بەنهێنی چوەتە وێستگەکە و دەستی کردۆتە گەڕان بەدووی پاشماوەی ئەو قوربانیانەدا کە لەو وێستگەیەدا بۆ شەیتان کراون وەکو شاخی ئاژەڵ و ئیسقان و خوری...تەنانەت ڕەنگە پیاوە ئاینی‌یەکە بەرتیلیشی دابێتە کارمەندەکە تاکو نهێنی شەیتانەکانی لێوە دەست بکەوێت.

وام دێ بەخەیاڵ دا، گەر موگناتیس لای پیرانی ئاینی نەجد ناسراو نەبوایە، ئینجا بۆ یەکەمجار لە ژیانیان دا بیان بینیبایە، ئەوا بەهەمان شێوازی شوانە هەژارەکە حوکمیان بەسەر دا دەدا، و لەوانەیە فتوایان لەسەر دەربکردایە و بەکارهێنانی موگناتیسیان لە هەموو پیاو و ئافرەتێکی موسڵمان یاساغ کردایە.

نەریتی ژیران:

وا دیارە پیرانی (نەجد) ئەمڕۆکە بڕوایان بەوە پەیدا کردوە کە شەیتان هیچ وەخت دەست وەرنادات لە مەسەلەی (بێتەل)... بەلکو بۆیە نکوڵی‌یان لە بێتەل کردوە لەسەرەتاوە چونکە پێشتر نەیان بینیوە، بۆیە دوای ئەوەی کە پێی ڕاهاتوون ئینجا (ڕادیۆ)یان بینیوە کە هەموو ڕۆژێ هەواڵەکانی دنیایان بۆ دەگوازێتەوە، ئاسان بوە بڕوا بە ڕادیۆ بکەن و خۆیان بدەنە دەست خوا!

لەڕاستی دا، بەشێوەیەکی گشتی سروشتی ئاوەزی مرۆڤ ئاوهایە، ناتوانێ بڕوا بکات بەهەر مەسەلەیەکی نامۆ کە پێشتر پێی ڕانەهاتبێ، تەنانەت لەوانەیە بە ئەستەمیشی

بداتە قەڵەم.. وەلێ هەر ئەوەندەی پێی ڕاهات، لەبەر چاوی دا لە ئەستەمێكەوە كە ئەقڵ نایبڕێ، دەبێتە شتێكی ماقوڵ و گونجاو.

جیاوازی نێوان (گونجاو) و (ئەستەم) لەدیدی زۆرینەی (ژیران)داوەك جیاوازی شتێك وەهایە كەپێی ڕاهاتوون لەگەڵ شتێكی تردا كە پێشتر پێی ئاشنا نەبوون، كەواتە جیاوازیەكی ئاساییە و لەنێوخۆی هزرەوە هەڵدەقوڵێ نەك لە دەرەوەی دا.

ئەو كاتەی ئامێری (ڕادیۆ) لە تەشەنە كردن دابوو لەعێراق دا، كابرایەكم بینی گاڵتەی بە ئامێرەكەش و ئەو كەسانەش دەكرد كە بەڕاستی دەزانن.. سەبارەت بەڕادیۆ دەیگوت: شمەكێكی بازرگانیە و بۆ چاوبەست كردن دروست كراوە. دەنا ماقوڵ نیە ڕادیۆ دەنگ لە وڵاتێكی دوورەوە وەربگرێ، ئەگەر ڕادیۆ ڕاست بوایە (بەقسەی كابرا ـ وەرگێڕی كوردی) دەبوا بمانتوانیا دەنگی (حاجی محەمەد)ی پێ وەربگرین كە لەناحیەی (دجیل) دادەنیشێ... كە پرسیارم لەكابرا كرد، كە ئایا سەرچاوەی ئەو دەنگەی لە ڕادیۆدا هەیە لە كوێیە؟ وتی: لەوانەیە لەجێگەیەكی نزیكەوە بێت و لە ڕێگەی تەلە كارەباییەكانەوە بێت وەك لەئامێری تەلەفۆن دا.

وەك دەبینین ئەم كابرایە لەسەر بەكارهێنانی (تەلەفۆن) ڕاهاتوە ، بۆیە بەلایەوە شتێكی ئاسایی و ماقوڵە و نەك هەر ئەوەندە بگرە بەهۆی تەلەفۆنەوە ئامێری (ڕادیۆ) لێك دەداتەوە... بۆیە بەهێزترین گومان بەلای ئەوە دایە گەر ئەم كابرایەش سەر بە نەوەی پێشتر بوایە و، بۆیە یەكەمجار تەلەفۆنی بدیایە، ئەوا هەمان حوكمی ڕادیۆكەی ئێستای بەسەر دا ئەدا... ئیدی ناشزانم ئێستاكە چی دەڵێت كە ئامێری سەیر و سەرسورهێنەری (تەلەفزیۆن)[٤] دەبینێ بە چاوی خۆی؟

بەڵگەڕێژەییەكان:

كە لەكۆتاییەكانی سەردەمی عوسمانیدا، تیۆرەكەی (داروین) هاتە عێراقەوە، (ژیرەكان) پیای دا هەڵشاخان و دەستیان كردە پرۆتستۆ و سوكایەتیپێكردنی... لەدیدی ئەواندا نەدەگونجا مرۆڤ لە ئاژەڵەوە گەشەی كردبێ، ئایا هیچ ژیرێ قایل دەبێت باپیری مەیمون یاخود گوێدرێژ بێت؟ نا بەخوای گەورە!

دەگێڕنەوە یەكێك لەشێخە گەورەكانی (نەجەف)ی پیرۆز نامەیەكی دوور و درێژ دەنوسێت و لێوان لێوی دەكات لەبەلگەی جوارجۆری ئەقلی و نەقلی بۆ پوچەڵ كردنەوەی تیۆرەكەی (داروین)، و نامەكە دەنێرێت بۆ مامۆستا (شبلی شمیل) لەمیسر، چونكە ئەم پیاوە هەلگری بەیداخی ئەو تیۆرە بوو لە نیشتمانی عەرەبی دا... جەنابی شێخ وای گومان بردوە كە مامۆستا (شمیل) بەلگەكانی دەخوێنێتەوە و دەست بەجێ دان بە ڕاستی و دروستییاندا دەنێت... ئەی چۆن دانی پێدا نانێت؟ لەكاتێكدا وەك خۆری ڕوناك دیار و ئاشكران!!. بۆیە شێخ بەجۆرێكی گەرمتر لە پشكۆ چاوەڕانی وەلامی مامۆستا (شمیل)ی دەكرد... دوای ماوەیەك وەلامە چاوەڕوان كراوەكە گەشت... شێخ بەپەلە دەستی بردە زەرفی نامەكە، بەلام هیچی لەنێو دا نەبینی جگە لەم دەستەواژەیە كە تیای دا نوسیبووی: "پاساوەكانت بەلگەی زانینە و ئیتر سلاو".

لەدوایدا دەركەوت مامۆستا (شمیل) كە بەلگەكانی شێخی خوێندۆتەوە پێیان پێكەنیوە، وەك چۆن شێخ بەبەلگەكانی مامۆستا پێدەكەنێ... هەر یەكێكیان لەمیانەی مەئلوفاتە فیكریەكانی خۆیەوە لەمەسەلەكان تێدەگەشت... هەر یەكیشیان بڕوایان پتەو بوو بەوەی كە هەق لای خۆیەتی.

لە وڵاتە پێشكەوتوەكاندا:

تكام وایە خوێنەر وا گومان نەبات كە ئەم مەسەلانەی ئاماژەمان پێدان، تەنها لە وڵاتەكانی ئێمەدا ڕوو دەدەن، بەلكو لە زۆرێك لەو وڵاتانەشدا كە ئێمە پێشكەوتن دەدەینە پاڵیان و لای زۆرێك لەو خەڵكانەش كە ناوی (زانایان)مان بەسەر دا بڕیون، هەمان شت ڕو دەدات.

مامۆستا (ولیەم باریت) باسی ئەوەمان بۆ دەكات كە كاتێ بۆ یەكەمجار ئامێری (گرامافونی)ی لە ئەكادیمیای زانستی پاریس دا نمایش كردووە، زانایان ڕایان گەیاند كە ئەوە شتێكی ئەستەمە، چونكە بە لایانەوە ماقوڵ نەبوو دەنگی مرۆڤ لەسەر دیسكێكی كانزایی دا تۆمار بكرێت.. لەوەش سەیرتر ئەوەیە زانایان خاوەنی ئامێرەكەیان تاوانبار

کرد بەوەی لەژێر مێزەکەدا پیاوێکی شاردۆتەوە کەبەجۆرێکی تایبەت قسە دەکات تاکوو وا لەئامادەبوان بگەیەنێت ئەو دەنگە لەخودی ئامێرەکەوەیە...

بەسەرهاتێکی ئاوهاش لەمامۆستا (تیت) لەزانکۆی (ئەدنبنەرە) دەگێڕنەوە، دەڵێن: کاتێ هەواڵی داهێنانی تەلەفۆنی بیستوە، "ملە جەڕەی لێکردووە"چونکە وەك دەڵێت : (داهێنانی ئامێرێکی وەها لەڕوی فیزیاییەوە ئەستەمە).[٥]

(ئاغاخان) لەیاداشتەکانی دا باسمان بۆ دەکات کە لەسەردەمی لاوێتی دا چاوی کەوتوە بە (لورد کالفن) کە ئەوکات وەك یەکێك لە گەورە زانایانی فیزیایی لەدنیا دا دەژمێردرا... لەمیانەی وتوێژکردنی دا لەگەڵ (ئاغاخان)دا، (کالفن) دوپاتی ئەوە دەکاتەوە کە فڕین بەئامێرێکی قورس تر لەهەوا بەئاسماندا شتێکی ئەستەمە لەڕوی مادیەوە، هەرگیز مرۆڤیش ناتوانێ بەو قۆناغە بگات....[٦]

(کالفن) و (سەی موحسین) :

وادیارە لەم ڕووەوە مامۆستا (کالفن) هیچ جیاوازیەکی نیە لە (سەی موحسین)ی باپیرەم (خوای لێ ڕازی بێت)، دەگێڕنەوە باپیری ڕەحمەتیشم کە یەکەمجار هەواڵی فڕۆکەی بیستووە بڕوای پێ نەکردوە... ڕۆژێکیان پێیان وتوە کە (ئیفرنجی ـ بیانی)یەکان فارگۆنێکیان دروست کردوە ، بەهەوادا دەفڕێت و لەتەختە و ئاسن دروست کراوە.. باپیرم گوتوێتی هەرگیز ئەمە ماقوڵ نیە، ئنجا دەستی کردۆتە هێنانەوەی بەڵگەی ئەقلی بۆ سەلماندنی ئەستەمێتی فڕینی فارگۆنێك بەهەوا دا، کە لەتەختە و ئاسن و تەختەدار دروستکراوە و دەڵێت: "ئەو چەکوشەش لە ئاسن و تەختەدار دروستکراوە، ئایا دەگونجێ بفڕێت؟!" بۆیە ئامادەبوان هوتاف لەگەڵدا دەکێشن: (نافڕێت ... نافڕێت...)

(سەی موحسین) نەی دەتوانی تەسەوری ئەوە بکات فارگۆنی بجوڵێت بەبێ ئەوەی ولاخێك لەپێشەوە ڕای بکێشێت، ئنجا چۆن دەتوانێ تەسەوری ئەوە بکات فارگۆنێ بەئاسماندا بفڕێت، بەڕاستی فڕینی ئەو فارگۆنە (بەبڕوای وی ـ وەرگێڕی کوردی) تەنها شێتەکان پێی قایل دەبن!!.

هەر چۆن بێت (سەی موحسین) تاکو ئەو ڕۆژە ژیا، کە فارگۆنی بینی بەتەختە و ئاسنیەوە بەئاسماندا فڕی!! بۆیە چاوی بەئاسماندا دەگێڕا و نەی دەزانی چ بڵێت؟! . جا ئەگەر بهاتبا و ماوەیە درێژتر بژیابا، ئەوا کوڕە زاکەیی دەبینی (واتە نووسەری ئەم چەند دێڕە)، کەسواری فڕۆکەش دەبێت و، بەلوت بەرزیشەوە!!

پەی بردن:

ئەوە دادگەری نیە ڕەخنە لە (سەی موحسین) و کەسانیتری وەك ئەو بگرین،لەسەر ئەو بڕیارە یەکلا کەرەوانەی کە دەری دەکەن، بەپشت بەستن بەو زەرورەتە عەقڵیانەی کە ڕۆژێك لە ڕۆژان متمانەیان بەڕاستی و دروستییان کردوە...

ئێمەش هەمووومان بڕیاری وا دەردەکەین و لەدوایی دا بۆمان دەردەکەوێ کە بەهەڵەدا چووین.. ئەمە (وەك لەپێشەوە ئاماژەمان پێدا)

لە هەموو کات و شوێنێك دا نەریت و خوی ژیرەکانە، بەڵام دەتوانین پەی بەرین بەڕاستییەك و بڵێین: هەندێ جار ئەو نەریتە سەخت و توند دەبێت لەسەر هەندێ خەڵك و، وایان لێدەکات سەرەڕای ئەزمونە تاڵەکانیشیان تیای دا هێشتر سوورن لەسەری... هەر ئەو نەریتە هەندێ جاریتر، لەسەر هەندێ کەس سوك و لاواز دەبێت و ئەمەش وایان لێدەکات دودڵ بن لەکاتی دەرکردنی بڕیار لەسەر هەر شتێ، چونکە نازانن ڕۆژگاری دادێ چ داهێنانێکی سەیرتر دێنێتە کایەوە.

شیاوی ئاماژەپێدانە کە بڵێین:ئەم خوە لەسەدەی بیستەمدا بەگشتی ڕوو لەلاوازی و سووك بوونە... لەکاتێکدا زانایانی بەر لەم سەدەیە جیاوازیەکی گەورەیان نەبوو لەگەڵ سەرجەمی ژیرەکانیتردا، و زیاتر بەلای ئەوە دا بوون کە هەر مەسەلەیەکی نامۆ و نائاشنا بەدرۆ بخەنەوە.. ئێستا لە (دودڵی و)دڕدۆنگی دان و نازانن چی بەدرۆدا بخەنەوە و بڕوا بەچیتر بکەن.

زانایانی سەدەی ڕابردوو:

لەکۆتاییەکانی سەدەی ڕابردوودا (نوسەر مەبەستی لەسەدەی ڕابردوو و سەدەی نۆزدەیەمە، چونکە ئەم پەرتوکە لەپەنجاکانی سەدەی بیستەم دا نوسراوە... وەرگێڕ

کوردی) یەکێك لە زانایان هەڵدەستێ لەنێو کۆمەڵێ لەزانایان دا وتار دەدات و دەڵێت: "ڕەنگە گرنگترین دۆزینەوەکانی زانستی سروشت ناسی لەسەدەی نۆزدەهەمدا کۆتایی هاتبێت، بۆیە دۆزینەوەکانی داهاتوو گرنگی‌یەکی گەورەیان نابێت، ئەزمونەکانی داهاتوشمان هیچ نابن جگە لەدوبارەبوونەوەی ئەزمونەکانی پێشوومان، ئنجا بەرەنجامەکانیشیان تەنها لەڕاستکردنەوەی ئەو بیردۆزانە دا کورت هەڵدەهێنرێ کە ئێمە پێیان ئاشناین و ناسیومانن"[٧]

لەوەش سەیرتر هەواڵێك بوو کە لەڕۆژنامەی (تایمزی لەندەنی)دا لەساڵی (١٨٨٦ز) دا بڵاو کرایەوە و تیای دا هاتبوو: بەڕێوەبەری (تۆمارکردنی داهێنانەکان) راپۆرتێکی ئاراستەی میری کردوە و، تیای دا داوای ئەوەی کردوە ئیدارەی تۆمارکردن هەڵبوەشێنرێتەوە، چونکە چاوەڕوانی ئەوە ناکرێت لەداهاتوودا جگە لەچەند شتێکی کەم نەبێ‌ئیدی داهێنان سەرهەڵبدات، چونکە ئێستا کە هەموو شتێ داهێنراوە.

ئێمە کە ئێستا ئەو هەواڵە دەخوێنینەوە سەرمان لێی سوڕ دەمێنێ... لە ڕاستی دا نابێ نکۆڵی لەوە بکەین کە ئەو دۆزینەوە و داهێنانە زانستی‌یانەی لەسەدەی نۆزدەهەمدا دەرکەوتن زۆر مەزن بوون، زانایانیش هەقی خۆیان بوو شانازی پێوە بکەن... وەلێ کاتێ بەراوردیان دەکەین بەدۆزینەوەکانی سەدەی بیستەم، خەریکە هەست بکەین بەوەی داهێنانەکانی سەدەی نۆزدەهەم هیچ نەبوون و بەڵکو لەیاری زارۆیان دەچوون.

شۆڕشێکی مەزن:

بەراستی سەدەی بیستەم شۆڕشێکی زانستی وای بەخۆوە بینی کە بەراورد ناکرێ بەهیچ کام لەو شۆڕشانەی لە رابردوو دا ڕوویان داوە... یەکێك لەبەرەنجامەکانی ئەو شۆڕشە ئەوە بوو، کەزانایان باوەڕیان لاواز بوو بەڕاستی و دروستی زەروراتە عەقلیە کۆنەکان و کەمتریش پشتیان پێ‌دەبەستن لەدەرکردنی بڕیاری یەکلاییکەرەوە دا... تەنانەت هەندێکیان گەشتونەتە ئەوەی کە بڵێن هیچ شتێ لەگەردوندا نەماوەتەوە ئەستەم بێ...[٨]

یەکێك لەگرنگترین ڕواڵەتەکانی ئەو شۆڕشە زانستییە، بریتی بوو لەو ڕاڤەیەی کە بۆ چەمکی (مادە) هاتە کایەوە... زانایانی سەدەی رابردوو بڕوایان وا بوو هەموو گەردون پێك هاتوە لەدوو شت کە سێیەمیان نیە، مادە و جوڵە... ئەگەر ئەو بوارە هەبوایە پرسیارمان لێکردنایە لەبارەی نهێنی (مادە)وە، لە وەڵامدا دەیانگوت هیچ نهێنییەکی تێدا نیە... ئەو مادەیە کە بە دەستمان دەیگرین و دەی پێوین و لەکار و بارەکانی رۆژانەماندا بەکاری دێنین.

ئەو دەمە زانایان،هیچ شتێکیان لە قوڵایی (گەردیلە) و ئەو وزە زۆرەی ناوی نەدەزانی... بۆ نمونە بەردێکیان دەگرت بەدەستەوە و بەئامێرەکانیان دەیان پشکنی و هیچ نهێنییەکی شاردراوەیان تێدا نەدەبینی، بۆیە وایان بەخەیاڵدا دەهات کە مادەی گەردون هەر هەمووی لەجۆری ئەو بەردەیە.

(دالتۆن) لەسەرەتاکانی سەدەی نۆزدەهەمدا ،بیردۆزە ناسراوەکەی لەمەڕ (گەردیلە) هێنایە کایەوە... وەلێ تیۆرەکەی لەبنەڕەتەوە جیاوازی نەبوو لە بیردۆزی (جەوهەری تاك) کە فەیلەسوفانی ئەغریق بڕوایان پێی هەبوو... تیۆرەکەش باس لەوە دەکات کە (گەردیلە) بەشێکی بچوکی مادەیە و دابەش ناکرێت و لەسروشتی دا جیاواز نیە لەسروشتی ئەو مادەیەی کە لێی پێك دێت.

لەساڵی (١٨٩٧ز)دا، یەکێك لەزاناکان تەوژمێکی کارەبایی بە بۆریەکی خاڵی کراو لەهەوادا ڕەت دەکرد، لەو بۆریەدا (دنکۆڵە)ی زۆر وردی دۆزیەوە کە دووهەزار جار بچوکترن لە هەرگەردیلەیەکی دالتۆنی... ئەم ئەزمونەش ڕوداوێکی گرنگ بوو لەمێژووی زانست دا.. چونکە بەهۆی ئەم ئەزمونەوە بۆ یەکەمجار زانایان پەیان برد بەوەی کە (گەردیلە)ش دەکرێ دابەش بکرێت، واتە گەردیلەش بەو شێوەیە نیە کە پێشتر ئەوان بۆی دەچون... لەدوای ئەوەش ئەزمونگەلێ تر جێبەجێ کران ، زانایان توانیان بەهۆی ئەو ئەزمونانەوە سروشتی ئەو دنکۆڵانە بناسن، دەنکۆڵەکان ئەو (ئەلکترۆن)انەن، کە لەشەپۆلی کارۆموگناتیسی پێك هاتوون.

مامۆستا (جینز) دەڵێت: هیچ جیاوازیەکی جەوهەری نیە لەنێوان ئەو پارچە مادەیەی کە بەدەستمان دەیگرین و ئەو تیشکی ڕوناکیەی بەچاو دەی بینین.. هەر

یەکێکیان پێك هاتوون لە شەپۆلی كارۆ موگناتیسی... ئەو جیاوازیە ڕواڵەتیەش كە دەبینرێ لەنێوان مادە و تیشك دا، هۆكەی ئەوەیە كەشەپۆلەكانی مادە لەقالب دراون و لەخولگەی زۆر بچوك دا لەنێو گەردیلە دا دەسوڕێنەوە، لەكاتێكدا شەپۆلەكانی تیشك ڕەهان لەبۆشایی دا...[٩]

ئەگەر ئەو قسەیەی (جینز) ڕاست بێت، ئەوا ئێمەش بۆمان هەیە بڵێین: ئەو مادەیەی كە بەدەست دەیگرین بریتی‌یە لە وەهمی هەستە سنوردارەكانمان... چونكە (مادە) نیە بەو مانایەی زانایانی سەدەی نۆزدە لەو وشەیە تێ‌دەگەشتن.. بەڵكو ڕاستترە گەر بڵێین وزەیەكی لەقالب دراوە.. گریمان بتوانین بڕێكی گەورە لەتیشكی ڕوناكی كۆ بكەینەوە و وای لێ بكەین بەدەوری ناوكێك دا بسوڕێتەوە، ئەوا دەبێتە گەردیلەیەكی مادی لەهەمان جۆری ئەو گەردیلەیەی كە بەردەكانی زەوی و ئاسمانی لێ پێك دێ.

زاناكان تا هەنوكە نەیان توانیوە (مادە) لەتیشكەوە دروست بكەن، بەڵام كە بۆمبی ئەتۆمی‌یان تەقاندەوە، توانی‌یان (مادە) بگۆڕن بە تیشك... ئیدی ئێمە نازانین سبەینێ چیتر دروست دەكەن؟

مادیەت و میتافیزیكیەت:

سەبارەت بە مادیەتی سەدەی ڕابردوو (واتە سەدەی نۆزدەهەم ـ وەرگێڕی كوردی) دەتوانین بڵێین : لەمیتافیزیكیەتەوە نزیك تر بوە وەك لە مادیەتی ئەم سەدەیە... زانایانی سەدەی ڕابردوو بڕوایان وا بوو (مادە) لەسروشتی خۆیدا نەجوڵاوە و لەگەردیلەی بێ‌جم و جۆڵ پێك هاتوە، بۆیە پێویستی بەپاڵنەرێكی دەرەكی هەیە تاكو بیبزوێنێ.. لێرەوە ئەو ڕایە سەبارەت بە گەردون لەلایەن گەلاڵە بوو كە دەیانگوت: گەردوون لە دوو لایەنی لێك جودا پێك هاتوە كە بریتین لە مادە و جوڵە.

گەر دەست بەو ڕایانەوە بگرین، ئەوا پێویستە لەسەرمان پرسیاریان لێ بكەین لەبارەی سەرچاوەی ئەو جوڵەیەی كە پاڵ بەمادەوە دەنێت، ئەم پرسیارەش پەلكێشمان دەكات بۆ بڕوابوون بەهێزێكی نادیار كە مادە دەجوڵێنێت لەدەرەوەی مادەوە، وەك چۆن

مرۆڤ مەكینەیەك دەبزوێنێت، ئەمەش دیارە كە یەكێكە لە خەسڵەتە تایبەتمەند و جیاكەرەوەكانی فیكری میتافیزیكی...[10]

لێكۆڵینەوە ناوكیەكانی ئەم دواییە، بێئاتاجیان كردوین لە هەر ڕاڤەیەكی میكانیكی گەردوون... لەو لێكۆڵینەوانەوە ڕون بۆتەوە كە هیچ جیاوازی و لێك جودابوون و تایبەتمەندی نیە لەنێوان مادە و جوڵەدا... تەنانەت ئەو قسەیەش ڕاستە كە بێژین: (مادە و جوڵە) دوو ڕواڵەتی یەك ڕاستین.. مادە جوڵەیە و جوڵەش مادەیە... یاخود بەدەربڕینێكیتر: هەر دوكیان وزەیەكی (كارەبایی ـ موگناتیسی)ن و بەدوو ڕواڵەتی جیاوازەوە بەرهەستە سنوردارەكانمان دەگەون.

بۆشاییە قەشەنگەكەمان:

ئەم تێگەشتنە نوێیەی مادە، وامان لێدەكات بەجۆرێكیتر لەمادە تێبگەین، جیاواز لە تێگەشتنی قەیمیەكان.. وەك لەپێشەوە ئامازەمان پێدا، ئەمرۆكە زانایان وای دادەنێن و بەگریمانی دەزانن، كەژمارەیەكی بێشومار شەپۆلی كارۆ موگناتیسی لەگەردوندا هەیە و پێكدا دەدەن و كار لێك دەكەن لەئاسمانەكەماندا بێئەوەی ئێمە هیچیان لە بارەوە بزانین... گەر ئەو هەستەمان ببوایە كە هەموو شەپۆلەكانی فەزامان هەست پێ بكردایە، ئەوا بێهۆش دەكەوتین بەهۆی ئەو ملیۆنەها ڕەنگ و وێنە و شتە هەمەڕەنگانەی لەفەزا دا هەن.

زانای فیزیایی بەناوبانگ (ڕوبرت دنكان) دەڵێت: شەپۆلە كارۆ موگناتیسییەكان بەبێپچڕان لەهەموو مادەیەكی (بونەوە) دەردەچن و خۆیان دەكێشن بەمادەكانی دەوروبەری دا و كاریان لێ دەكەن..[11]

ئەمەش یانی مرۆڤ كە لەم گەردونە دا دەژی وەك ئەوە وایە (لە گوێی گا دا نوستبێ ـ دەربڕینی وەرگێڕ) وەك خەڵكە ڕەشۆكیەكە وا دەڵێت... ئەوەتا بەبێ ئاگایی بەڕێ دا دەڕوات و نازانێت دونیا لەدەوروبەری دا لەجەنجاڵیەكی سەخت دایە... نەك هەر ئەوەندە بگرە شانازی بەهەستەكانیەوە دەكات و متمانەی پێیان هەیە، لەكاتێكدا هەستەكانی بڕێكی كەم نەبێت هیچی دیكەی لەگەردون پێئاشنا ناكەن.. لەوانەیە

خێری تێدا بێت کە هەستەکانی بەو ئەندازەیە سنوردارن، چونکە ئەگەر مرۆڤ پەیی بەهەموو ئەو دیاردە ترسناکانەی دەوروبەری ببردایە، ڕەنگە هەموو دنیا بگۆڕایە بە(شێتخانەیەکی گەورە)!!

هەندێ لەزانایان:

ئەم تێگەیشتنە نوێیە لە مادە، پاڵی بەهەندێ لە زانایانەوە ناوە تاکو بڕیار لەسەر پوچەڵی فەلسەفەی مادیەت بدەن... سێ کەس لەو زانایانە ناوبانگیان پەیدا کردوە کە بریتین لە (ئارسەر ئەدنکتۆن) و (جیمس جینز) و فیزیاناسی میسری (دکتۆر محمد مستەفا مشرفە).

بەڕای ئەم زانایانە مادە لەگەردوندا بوونێکی دان پێدانراوی نیە، بەڵکو وزە جێگەی مادەی گرتۆتەوە.. ئنجا کاتێ زانست دەستەوسان بێ لە پەی بردن بەکونهی ئەنەرژی، ئەوا پێویستە لەسەرمان دەرگاکە بەکراوەیی بەجێ بهێڵین تاکو بەڕێگەیەکی‌تری جیاواز لە ڕێگەی زانستی بەو مەعریفەیە بگەین.(١٢)

لەڕاستی دا، ئەم ڕایە دروستە، ئەگەر مادیەتی سەدەی نۆزدەهەم لەبەر چاو بگرین، نەخاسمە ئەو مادیەتەی کە (بخنر) و دەوروبەرەکەی بانگەشەیان بۆ دەکرد... ئەو مادیەتە لەم سەدەیە دا پوچەڵ بۆتەوە، چونکە لەبنەڕەتەوە مادیەتێکی سادە و ساکارە و هیچ جیاوازی نیە لەمادیەتی هەر پیاوێکی سەر شەقام، کاتێ سەیری کەل و پەلی ناوماڵ و شمەکی نێو دوکانەکەی دەکات... وەلێ مادیەتی سەدەی بیستەم لەجۆرێکی دیکەیە.

مادیەت لەم سەدەیە دا گوێ نادات بە وەی گەردون لە وزە پێك هاتوە یاخود لەشتی تر.. بەڵکو هزری کراوەیە بۆ هەر ڕایەکی نوێ کە زانست بیهێنێتە کایەوە، ئینجا کەمتەرخەمیش ناکات لەوەی ڕویەکی تازە بۆ خۆی هەڵبژێرێت لەگەڵ هەر دۆزینەوەیەکی زانستی مەزن دا.(١٣)

هەموو ئەوەی مادیەتی نوێ لە (توێژەر)ی دەوێت، ئەوەیە بابەتی بێت لە بیرکردنەوەی دا و ئەزمونی زانستی بۆ هەر کوێی برد بەرەو ئەوێ بڕوات، و دەمارگیر

نەبێت بۆ هیچ بیرۆکەیەکی پێشوەخت یان تیۆرێك هەر چەندە لە خودی خۆی دا تیۆرێکی جوانیش بێت.. لێرەوە ئەو قسەیە ڕاست دەردەچێ کە دەڵێت: مادیەتی نوێ، هیچ نیە جگە لەهەستی بابەتی بوون لە توێژەردا... تەنانەت ڕەنگە بگونجێت (مادیەت) و (بابەتی بوون) هەر یەك بخەینە جێگەی ئەویتر بەبێ جیاوازی، چونکە دوو زاراوەی هاو واتان و یەك مانایان لێ دەفامرێتەوە.

پوختە و کاکڵەی مەبەست ئەوەیە: مادیەت لەسەدەی بیستەمدا لەوە دەرچوو کە فەلسەفەیەکی سەقامگیربێت، بەڵکو بویە ڕێبازێکی زانستی... لەبەر ئەوەش بڕیار و حوکمەکانی لە بویەری دەرەکیەوە وەردەگرێت نەك لەو پێودانگە هزریانەوە کە ئەقڵ خوی پێیانەوە گرتووە.

گەڕانەوەیەك بۆ نەخۆشینی منداڵێتی:

لەوانەیە لێرەدا گونجاو بێت، کەجارێکیتر بگەڕێمەوە بۆ ختوکەدانی ئەو کەسانەی پێشتر بەوە پێناسم کردن کە دووچاری نەخۆشینی منداڵێتی بوون... ئەوان پڕوپاگەندەی ئەوە دەکەن کە (مادیین) یاخود بابەتین لە بیرکردنەوەیاندا، لەکاتێکدا هیچ لەمادیەت نازانن جگە لەو وێنە سادە و گەمژانەی کە لەماوەیەکی دووری ڕابردووەوە پێی ڕاهاتوون.

کاتێ پەرتوکی (خوراق اللاشعور)م لەساڵی (١٩٥٢)دا بلاو کردەوە، مادی بوونی ئەو جۆرە کەسانەم تاقی کردەوە.. من لەدانانی ئەو پەرتوکە دا بەپێی تواناى خۆم پێداگر بووم لەسەر پەیڕەو کردنی ڕێباز و ڕێچکەی زانستی... کەچی ئەو جۆرە کەسانە قوت بونەوە و گاڵتەیان پێ دەکرد و نکوڵیان لەو شتانە دەکرد کە تێیدا هاتبوو، بەبیانووی ئەوەی ئەو شتانە ئەقڵ ڕەت دەکەنەوە و پێچەوانەی چەمکە مادیەکانیشن.

جارێکیان لەگەڵ یەکێك لەو کەسانەدا کەوتمە گفت و گۆ، ئەو کەسەش ئێستاکە شەمچەیەکە لەشەمچە کانی فیکر لەعێراق دا، وتوێژەکەمان لەسەر ئەو هەست کردنە نائاساییە بوو کە توێژەران لەهەندێ کەسدا دۆزیویانەتەوە... برادەرەکەمان گوتی: ئەمە یەکێکە لەو شتە ئەستەمانەی کە ئەقڵ قبوڵی ناکات.. لەوکاتە دا بەردێکی بچکۆلەم

لەسەر زەوی هەڵگرت و گوتم: ئەقڵ چۆن قبوڵی ئەوە دەكات كە بەردێكی ئاوها، وزەیەكی وا گەورەی تێدا بێت كە توانای هەبێ كەشتیەكی گەورە چەند جارێك بەدەوری زەوی دات ببزوێنێت؟

لەوانەیە زیادەڕەویم نەكردبێ ئەگەر بڵێم :هەندێك لە فێرخوازانمان وەكو (شەمەندەفەر) وان لەبیركردنەوەیاندا ناتوانن لەو سكەیە دەربچن كە لەبەر دەمیاندا دانراوە... هەندێ چەمكی زانستییان لە رۆژگارەكانی قوتابێتییاندا لەبەر كردوە، ئیدی وا گومان دەبەن كە هەموو نهێنی گەردونیان لەبەر دەستە.. نازانن چەمكە زانستییەكان رۆژ بەرۆژ لەپێشكەوتنی یەكبینەدان.

پاساوی قەڵاچۆكردنی ئەفسانە :

جۆرێكیتری خوێندەوارەكانمان دژایەتی ئەو بیرۆكانە دەكەن كە لەپەرتووكی (خوراق اللاشعور) دا هێناومن، پاساوی ئەوەش دێننەوە گوایە ئەو بیرۆكانە خورافە و (ئەفسانەگەرێتی) لەنێو خەڵك دا بڵاو دەكەنەوە و یارمەتی دەری بڵاوبونەوەی بیرۆكەگەلی (غەیبی)شن لەنێو خەڵكیدا.

لەڕاستی دا من ناكۆك نیم لەگەڵ ئەو كەسانەدا لەسەر پێویست بوونی قەڵاچۆكردنی ئەفسانە و بیرۆكە غەیبییەكان، بەڵام ئەو پرسیارەی لەم ڕووەوە بەخەیاڵمدا دێت ئەمەیە: ئایا ڕاستە ئێمە لەمەسەلەی قەڵاچۆكردنی ئەفسانەدا بەڕادەیەك توندڕەو بین ڕەوتی زانست و لێكۆڵینەوە بابەتیەكان بخەینە بەر لەمپەر؟ بەدەربڕینێكیتر: ئایا ڕەوایە دەرگای زانیاری دابخەین لەهەر گرفتێ كە لێكچونێكی هەیە لەگەڵ ئەو ئەفسانانەدا كە لەكۆن دا لەنێو خەڵكی دا باو بوون؟!

بەڕای من، ئەوانەی دژایەتی لێكۆڵینەوە لە دیاردە نائاساییە دەرونیەكان دەكەن، بەپاساوی قەڵاچۆكردنی ئەفسانە، ئەوانە بەشێوازێكی ناڕاستەوخۆ هانی ئەفسانە دەدەن و پشتگیری لێ دەكەن... گریمان ئێمە چوینە سەر ڕاكەی ئەوان و هەر كەس هەوڵی دا لەو ڕووەوە لێكۆڵینەوە بكات بە ئەفسانەگەرمان دایە قەڵەم، ئەو كاتە ئەنجام چی دەبێت؟!

بۆ نمونە، وا دەبێ یەكێك لەئێمە كارێك لەخەواندنی موگناتیسی دەبینێ و سەری لێ سوور دەمێنێ و سەرسامیەكی زۆر دای دەگرێت. ئەو دەیەوێت لێكدانەوەیەك بكات بۆ ئەو دیاردەیەی كە بەچاوی خۆی دیویەتی. جا ئەگەر ئێمە لێكدانەوەیەكی بابەتی پێنەدەین، ئەو ناچار دەبێ لەخۆیەوە لێكدانەوەیەك دروست بكات، لەوانەشە لەپێناوی ئەو لێكدانەوەیەدا پەنا بەرێتە بەر بیرۆكە غەیبیە كۆنەكان یاخود باوەڕكردن بە (جادوو) و رۆحەكان... بەمەش دەروازەكانی ئەفسانەی لەبەر دەستدا والا دەبێت و بەو هۆیەشەوە لە چەمكەكانی شارستانێتی نوێ دوور دەكەوێتەوە.

بەڵای رۆژهەڵات:

لەدێرزەمانەوە رۆژهەڵات ئالودە بووە بە بەڵای جادووگەر و ئەستێرە ناس و چاوبەست گەرانەوە و، ئەم ئالودە بونەش تا ئێستاكە بەردەوامە... هەر كەس ئەمڕۆ بە كۆڵانەكانی (بەغداد) دا بڕوات، لەم گۆشە یاخود لەو گۆشە دا ئەستێرەناس (بەخت گرەوە ــ وەرگێڕی كوردی) دەبینێ لەبەر دەستی خۆی دا تەلیسم و نوشتەی جۆراوجۆری داناوە، هەژارەكانیش دادەبارن بەسەری دا و پرسیاری لێ دەكەن بەختی چروكیان لەم دنیایە دا بۆ چ لایەك چوە، داوای لێدەكەن فریایان بكەوێ بەهەندێ یارمەتی لەجنۆكەوە. مەسەلەكەش تەنها لەسەر هەژارەكاندا كورت هەڵناهێنرێ، بەڵكو میر و دەوڵەمەندانێكی زۆر هەن، پەنا دەبەنە بەر جادوباز و ئەستێرەناسەكان و بڕواش بەقسەكانیان دەكەن... ئەستێرەناسەكانیش جاری وا هەیە هەندێ دیاردەی نائاسایی نیشان دەدەن، بەهۆی ئەوەی هەندێ بەهرەی تەنویمی یاخود بەهرەی دیكەیان هەیە... بەو جۆرەش هەواڵیان بەناو خەڵكی دا بڵاو دەبێتەوە و لەگەڵ هەواڵەكەش دا ئەفسانە بڵاوە دەكات. ئاواش پارە و پوڵ و كۆششێكی مرۆیی زۆر و زەوەند بەفیڕۆ دەڕوات، لەو كاتەشدا دوور نیە قوربانیەكی زۆریشی لێ نەكەوێتەوە.

ئەوە سودی نیە كە بەشێوەیەكی ڕاستەوخۆ قەڵاچۆی ئەو ئەستێرەناسانە بكرێ.. چونكە گەر لێرە قەڵاچۆیان بكەین لەو لا دەردەكەون.. بەڕاستی بازاڕێكی گەرم و بەرەوواجیان هەیە لەنێو خەڵكی دا. ئێمەش هیچ كاریگەریەك لەسەر خەڵكی دانانێین

کاتێ ئامۆژگاریان دەکەین بەوەی (ژیر) بن و هەموو ئەو پڕوپاگانتانە بەدرۆ بخەنەوە کە ئەستێرەناسەکان باسی دەکەن... کە ئەو ئامۆژگاریەمان کردن، خەلکی لەوەلامماندا دەلێن: "گوایە خۆشیان (ژیرن) و بەچاوی خۆشیان دیاردەی سەیریان لەئەستێرە گرتنەوە دیوە"!!.

بڕوام وایە، باشترین چارەسەر بۆ چارەکردنی ئەم دەردە کۆمەڵایەتیە، بریتی‌یە لەوەی بیرۆکەی زانستی لەنێوخەلکی دا بلاو بکەینەوە، و بەو هۆیەوە هەوڵ بدەین ئەو دیاردە نائاساییانە لێك بدەینەوە کە ئەستێرەناسەکان پیشانی دەدەن، لێکدانەوەیەکی بابەتیانە.

چونکە هەندێ جار دیاردە نائاساییەکان، ڕاستەقینەن و، ئیتر لەو کاتەشدا ئەوە سودی نیە وەکو (وشترمر) سەری خۆمان بکەین بەژێر خۆلدا... ئەوەتا (وشترمر) کاتێ ڕاوچی دەبینێ سەری خۆی لە نێو خۆلدا بزر دەکات، ئەم ڕاوچی‌یەکە نابینێ، بۆیە وا گومان دەبات ڕاوچی‌یەکەش ئەم نابینێ (دەربڕینی وەرگێڕ).

لەخوارەوە بەدەق، قسەی یەکێك لەو عێراقیانە دەگوازمەوە کەلەساڵی ١٩٥٧ دا سەردانی وڵاتی (چینی میللی)ی کردوە، و ئاوها بۆمان دەگێڕێتەوە: "سەیرترین شتێ کە لە (کانتۆن) بینیمان ئەوە بوو کە ئاپۆرەی خەلکی لەدەوری چەند جادوبازێك کۆببونەوە، واتە ئەو کەسانەی کە یاری (سوکە بزاوت) دەکەن، لەنێو یەکێك لەو کۆمەڵانە دا ڕاوەستاوین، بینیمان، کابرای جادوباز و هاوکارەکانی دەستەسرێك دەدڕێنن و دواتر لەگیرفانی کەسێکی‌تر دا دەری دێننەوە، هێلکەیەك دەشکێنن و ئنجا چاکی دەکەنەوە.. تا کۆتایی ئەو یاریانەی کە بەلگەن لەسەر بەهرەداری‌یەکی باڵای چینی‌یەکان... ئێمە سەرمان لەم نمایشە سوڕما... ئایا چۆن حکومەتی میللی ئەو یاریانە یاساغ ناکات؟ ئەم پرسیارەمان لەخۆمان دەکرد... هیچ وەڵامێکی ماقوڵی ئەو پرسیارەمان چنگ نەکەوت، تاکو سەردانی شاری (شەنگهای)مان کرد، لەوێ زانیمان کە خەواندنی موگناتیسی و یاریەکانی (سوکەبزاوت) لەو بابەتانەن کە لەگەڵ مۆزیك و سەما و نواندن و شتی دیکە دا بەمنداڵان دەخوێندرێن... ئەو کاتە لەنهێنی خوێندنی ئەو بابەتە بەمنداڵ تێگەشتین... ئەوان بۆیە ئەو بابەتە بەمنداڵ دەخوێنن، تاکو

منداڵان بەخۆیان تێبگەن کە ئەو دیاردە نائاساییانە پەیوەندیان بە (سوکەبزاوت)ەوە هەیە و هیچ فاکتەرێکی دەرەکی تیای دا ڕۆڵی نیە، نەرۆحەکان و نە شەیاتینەکان.... بەو جۆرە بڕوا بوون بەو مەسەلانە لەڕەگ و ڕیشەوە لەهزری منداڵاندا دەردەهێنن". (١٤)

پەراوێزەکانی پاشکۆی دووەم:

١. بنواڕە: العلامة الحلي، کشف الحق و نهج الصدق، ل ٥ ـ ٦.

٢. پیاوێکی گەورە، لەپیاوە ئاینییەکان دەناسم کە لەبەغداد دەژیا، چەند ساڵێکە کۆچی دوایی کردوە.. ئەو پیاوە تاکو کۆتا ڕۆژی تەمەنی، بڕوای وابوو کە هەرگیز ناگونجێت زەوی خڕ بێت، هەمیشە دەیگوت: خەڵکینە چۆن دەبێ نکولی لە شتێ بکەین کە بەر هەستە... ئەی خەڵکینە؟!

٣. بنواڕە: حافظ وهبه، جزیرة العرب فی القرن العشرین، ل ٢٧٠ ـ ٢٧٣.

٤. ئەمەوێ ئەم هەلە بقۆزمەوە و بڵێم، من پێم باشە لە بریتی وشەی (تلفزیون) وشەی (تلفاز) بەکار بهێنرێت، چونکە ئەوی یەکەمیان قورسە لەسەر زمانی عەرەبی... لەڕوویەکی تریشەوە، دەتوانین لەوی دووەمیان چاوگ و فرمان دروست بکەین، بۆ نمونە بڵێین (تلفز یتلفز تلفزه) جا ئایا ڕاوبۆچونی برادەرە نەحویەکانمان لەم بارەوە چییە؟ فتوامان بۆ بدەن پاداشتتان ون نابێ!

٥. بنواڕە: Tyrrell, Personality of man, P 266

٦. بنواڕە: آغا خان، مذكرات آخاغان، ل ٢٦، ١٠٦.

٧. بنواڕە: عبدالحميد محمد امين، الطاقة الذرية، ل١١.

٨. بنواڕە: Rhine, Reach of Mind, p 58

٩. بنواڕە: Jeans, Mysterious Universe, P93

١٠. بنواڕە: بوليتزير، المادية و المثالية في الفلسفة، ل٣٨.

١١. بنواڕە: سينل، الحاسة السادسة، ل١٤.

١٢. بنواڕە: محمد مصطفى مشرفة، النظرية النسبية الخاصة، ل ٥٠ ـ ٥١.

١٣. بنواڕە: بوليتزير، المادية و المثالية في الفلسفة، ل٤٤.

١٤. بنواڕە: حميد حمدي، عراقي في الصين الشعبية، ل ٢٠ ـ ٢١.

پاشکۆی سێیەم:

هەستی شەشەم

دیاردە نامۆکانی ئاژەڵ:

لێکۆڵەرەوان ،تێبینی کۆمەڵێ دیاردەی زۆر نامۆ وسەیریان لەجیهانی ئاژەڵاندا کردووە،کەناکرێت بەپێنج هەستە ناسراوەکە لێک بدرێنەوە٠٠٠٠ بۆنمونە (کۆتری نامەبەر)وەربگرە٠٠٠ وا زانراوە ئەم کۆترە گەر بخرێتە نێوسندوقێکی داخراو وماوەیەکی زۆر دوور و درێژ لەشاخ وداخ ودەریا دوور بخرێتەوە، کەبەر درا، دەگەڕێتەوە شوێنی یەکەم جاری٠

زاناکان لەسەدەی ڕابردوودا ئەو توانایەی کۆتریان بەوە لێک دەدایەوە گوایە "غەریزە" یە ٠٠ وەلێ ئەم لێکدانەوەیە ئەمڕۆکە جێگەی قبوڵ نیە ، چونکە دروست لەوە دەچێ کە یەکێ بەشتێ نادیار ، شتێکی نادیاری دیکە لێک بداتەوە٠٠٠ جا ئەگەر "غەریزە" نهێنی ئەو توانا نائاساییەبێت ، ئەی نهێنی خودی "غەریزە" چی یە؟

*** *** ***

شتێکی دیکە کەپەیوەندی بەم بابەتەوە هەیە ، ئەو ڕووداوەیە کەبەسەر یەکێك لەزانایانی{مێروناس} دا هاتوە٠ ئەم زانایە ڕۆژێك (گەرا- سەرە مێکوتەی جۆرە زیندەوەرێکی دۆزیوەتەوە) هەڵی گرت وبریەوە بۆماڵەوە و لە نێو سندوقێکی هاویشت و، سندوقەکەی لەژووری کتێبخانەکەی دا دانا٠٠٠ دوای ئەوە جارێکیان لەژووری نانخواردنەکەی دا دانیشتبوو،خزمەتکارەکەی هات وبەشڵەژاویەوە هەواڵی ئەوەی دایە کەژووری کتێبخانەکەی لێوان بووە لەو جۆرە مێروە گەورەیە٠٠٠

کاتێ زاناکە ئەڕوات تاکو بەچاوی خۆی ڕووداوەکەببینێت ، سەیر دەکات مێروەکەی خۆی گەشتۆتە قۆناغی پێگەشتن ،بۆیە ژمارەیەك لەنێرەی ئەو مێروە بەدەوری سندوقەکەدا گەرد وخولیانە٠٠ کاتێ زاناکە بینی مێروەکان لەجۆرێکی نامۆن بەو ناوچەیە، گەشتە ئەو دەرەنجامەی کەدەبێت لەجێگەیەکی زۆر دوورەوە هاتبن٠

زاناکە هەموو ئەو مێروانەی کۆکردەوە کەتازەکی هاتبوون ،ئەو شوێنانەی بڕین کە هەستی بۆنکردنی تێدایە، دوأتر هەموویانی خستە تورەکەیەکەوە و، تورەکەکەشی هەلگرت و وبریە دارستانێ کەنزیکەی دوومیل لەماڵەکەیەوە دوور بوو... کەچی سەیری کرد هێشتر چەند کاتژمێرێك بەسەر ئەو ڕووداوەدا تێ نەپەڕی بوو، دووبارە مێروەکان لەژووری کتێبخانەکەدا لەدەوری مێینەکە کۆبوونەوە. (١)

ئەم ئەزموونە ، دەلالەتێکی زانستی گەورەی هەیە، ئایا چ شتێ ڕێنمونی مێروەکانی کرد بۆ شوێنی مێینەکە؟... بێگومان مێروەکان پشتیان بەهەستی (بۆنکردن) یان (بینین) نەبەستبوو، ئەی ئایا پشتیا بەستوە بەیەکێکی تر لەپێنج هەستەکان ، یاخود بەهەستی شەشەم کە ئێمە نایزانین ؟؟.

سەیرو سەمەرەی شەمشەمەکوێرە:

یەکێ ترلەودیاردەسەیرانەی ،سەرنجی توێژەرانی بەلالای خۆی داڕاکێشاوە ،ئەو توانا گەورەو نائاساییەی شەمشەمەکوێرەیە بۆبینین لەتاریکیدا ...شەمشەمەکوێرە ،خەریکە بڵێین هەربەڕاستی کوێرە ،چونکە دووچاوی زۆربچکەڵەی هەیە ،هەرهورچۆنی بگری ئەودووچاوە سوود بەشەمشەمەکوێرە ناگەیەنن ...چونکە ناتوانێ لەڕووناکی ڕۆژدا هیچ شتێکیان پێ ببینێت .کەچی لەتاریکی شەودا زۆر بۆ بینین بەهێزن ،ئەوەتا دەتوانێ بەخێراییەکی زۆر گەورە بفڕێت بێئەوەی خۆی بکێشێت بەدیوارەکانی دەوروبەری یاخودبەپەلی درەختەکاندا .لەدوای توێژینەوەیەکی تێروتەسەل .زاناکان لەشەمشەمەکوێرەدا کۆئەندامێکی تایبەتیان دۆزیەوە کەلەهیچ ئاژەڵێکی تردا نیە .ڕوون بویەوە شەمشەمە بەو دەسگایە شتەکان نابینێت ،بەلکو دەیان بیستێت... چونکە شەمشەمە دەنگ بە لەرەلەرێکی بەرز دەردەکات .. ئەو دەنگانەش بەر بەربەستەمادیەکانی دەورو بەری دەکەون و، بەربەستەکانیش دەنگەکە دەدەنەوە،وەك هەر دەنگێکی تر.. ئنجا شەمشەمە کوێرە ئەو دەنگە دووبارە بەدەسگا تایبەتەکەی خۆی وەردەگرێتەوە، بەو هۆیەشەوە زۆر بەوردی دەزانێت دووری بەربەستەکان لەخۆیەوە چەندە.. (٢)

نەخاسمە ئەگەر شەپۆلەکانی دەنگ بگۆڕن بە شەپۆلی بێ تەل. بۆیە لەکۆتاییدا زاناکان ئەوەی ویستیان دەستگیریان بوو ، بەوەش ئاژێر هاتەکایەوە!.

ئێمەدەزانین شەپۆلەکانی دەنگ، دووریەکی کورت وخێراییەکی زۆر کەمیان هەیە ، بەبەراورد لەگەڵ شەپۆلەکانی بێ تەل دا کەلەجۆری شەپۆلەکانی (کارۆموگناتیسی)یە.... جاکەواتە ئایا ئەگونجێت بۆ ئێمە، گریمانی ئەوە دابنێین کەسروشت دەستەو سانە لەبەرهەمهێنانی دەسگایە لەهەندی گیانەوەردا کەشەپۆلی(کارۆ موگناتیسی) بەکاربێنێ ، وەك چۆن لەشەمشەمەدادەسگایەکی دروست کردووە کەشەپۆلەکانی دەنگ بەکاردێنێ؟.

ئەوەڕاست نیە کەئێمە دەمارگیر بین بۆ پێنج هەستەکانمان ، بەجۆرێك بڕوای تەواومان هەبێت بەوەی (خودا) جگە لەوپێنج هەستە ، هەستی دیکەی وەدی نەهێناوە لەگیانداران یاخود لەمرۆڤدا.. چونکە بەو دەمارگیریە هیچ جیاواز نابین لەو(کرم)ەی ، کەهەستی بینینی نیە و واش گومان دەبات ئەو هەستە لەهیچکام لە زیندەوەراندا بوونی نیە.

هەواڵێکی گرنگ:

بەم دواییانە یەکێك لەگۆڤارە ئەمریکیەکان هەواڵێکی بلاوکردەوە، بەڕای من گرنگی یەکی زۆری هەیەی بۆ ئەم بابەتەی کەباسی دەکەین . گۆڤارەکە دەڵێت:{ کۆمەڵەی کۆتری نامەبەر لەئەمریکا} لەم دواییانەدا (١٧٠٠) هەزارو حەوت سەد کۆتری هەڵدا ، بەلام تەنها (٤٠) چل کۆتریان گەڕانەوە بۆ شوێنی دیاری کراوی خۆیان .. ئەمەش کاتێ بوو کەحکومەتی ئەمریکا خەریکی تاقی کردنەوەی ئەتۆمی نوێ بوو لەبیابانی (نیڤادا) ی ولاتە یەکگرتووەکاندا ... یەکێك لە خاوەن کۆترەکان بەم بۆنەیەوە گوتی : ڕەنگە کۆترەکان بەچوار چێوەی تیشکە ئەتۆمیەکاندا ڕۆشتبن و ئەمەش وایکردبێ (غەریزەی گەڕانەوە) یان بزر کردبێ... [٢]

ئەگەر ئەم هەواڵەڕاست بێ . ئەوا دەتوانین بگەینە ئەو دەرەنجامەی کە(کۆتری نامەبەر) لەنێو دەماخی دا ئەندامێکی هەیە دەتوانێت ئەو

شەپۆلە(كارۆموگناتیسی)یانە وەربگرێتەوە كەلەو جێگە یەوە ئاراستەی دەكرێت كەتیای دا پێگەشتووە٠٠ بۆیە كاتێ دەگەڕێتەوە ئەو جێگەیە، ئەوا بەشێوەیەك لەشێوەكان ڕێنمونی لەو شەپۆلانەوە وەردەگرێت ٠

وادیارە تەقینەوە ئەتۆمیەكان، كۆتردەشڵەژێنن و ڕێگیری‌دەكەن لەوەی ئەوشەپۆلەتایبەتیانە وەربگرێت كەلەگەڕانەوەدا پشتی پێ دەبەستێ...هەر ئەمەش وایكردووە ،دەستەوسانبێت لە ڕێنمونی‌وەرگرتن بۆگەڕانەوە بۆشوێنی یەكەمینی - وەك بینیمان -.بەهەرحاڵ ،،ئەمەگریمانێكە ونازانین چەندە لەگەڵ بویەر دا دەچەسپێت ،وەلێ دەتوانین پشتی پێ ببەستین ،،مادەم بەلگەیەنەبێ پێچەوانەی بێت٠٠ هەموو گریمانە زانستی یەكانیش ، بەڕاست سەیر دەكرێن تاكو لەبەرانبەریاندا بەلگەی پێچەوانەیان پەیدا دەبێت ٠٠

بۆچونی سینلێ:

لەبەشێكی ڕابردووی ئەم پەڕاوەدا باسمان لە مامۆستا(سینلێ) و هەندێ لەڕاو بۆ چونەكانی كردووە٠٠ بۆیە خراپ نیە لێرەشدا هەندێ لەو بۆچونانەی باس بكەین كەپەیوەندیان بەهەستی شەشەمەوە هەیە ٠

(سینلێ) بڕوای وایە ،مادەم گەردوون پڕو بارگاویە بەشەپۆلی (كارۆ موگناتیسی) هەمەجۆر ، ئەوا ناڕەحەت نیە ، گریمانی بوونی دەسگایەك لەمێشكی ئاژەڵدا بكەین كەلەڕووی ئەرك و فرمانەكانیەوە لەئامێری ڕادیۆ بچێت وتوانای ئەوەی هەبێت هەندێ شەپۆلی پێ وەر بگرێت.

(سینلێ) سەرنجی خۆی چڕدەكاتەوە لەسەر ئەو (نیتكە) بچكۆلەیەی كەلە دەماخی ئاژەڵدا هەیە وزانایان ناویان ناوە(تەنۆلكەی سنەو بەری)٠٠٠ ئەو تەنۆلكە بچكۆلەیە تائێستاكە زانایان هیچ فەرمانێكیان بۆی نەدیتوە٠٠٠ سینلێ بڕوای وایە ئەو تەنۆلكەیە دەسگای هەستی شەشەمە لەزیندەوەراندا٠

ئنجا ئەو شێوەیەی كە(تەنۆلكەی سنەوبەری) بەهۆیەوە دەتوانێت جۆرە شەپۆلێكی دیاریكراو وەربگرێت ٠ بەجۆرێكە كەئەو ئەندامە ، خانەكانی خۆی كەتایبەتن بۆ ئەم

مەبەستە ، دەخاتە بارێکەوە کەلەڕووی لەرەلەرەوە گونجاوبێت لەگەڵ لەرەلەرە خوازراوەکەدا··· بەوجۆرەش خۆی دەساچێنێ لەگەڵ ئەو شەپۆلانەدا ، وەك چۆن ئامێری ڕادیۆ خۆی دەساچێنێ لەگەڵ یەکێك لەئێستگەکاندا·(٤)

دەماخی ئادەمیزاد :

ئەوەسەلمێنراوە کە(تەنۆلکەی سنەوبەری) لەدەماخی مرۆڤیش دا هەیە، بەڵام زۆر بچوکە··· لەنێرینەی مرۆڤدا بچوکترە وەك لە مێینە· هەروەها لەمرۆڤی پێگەیشتوودا بچکۆلەترە وەك لە منداڵدا·

(سینڵ) دەڵێت: مێشکی مرۆڤ تەرخانکراوە بۆ بیر کردنەوە، لەبەر ئەوە بەکارهێنانی تەنۆلکەی سنەوبەری فەرامۆش کردووە· ئەمەش یانی مرۆڤ واڕا هاتووە خۆی سەرقاڵ بکات بە گرفتەکانی ڕۆژانەیەوە وبیریان لێ بکاتەوە ونەخشەیان بۆ دابڕێژێ و سێ و دوویان بکات (دەربڕینی وەرگێڕ) ··· ئیدی بوارێك بەدی ناکات تاکو لێیەوە گوێ بگرێت بۆ ئاماژەکانی (هەستی شەشەم) کەتەنۆلکەی سنەوبەری هەستی پێ دەکات ·

وەلێ ئاژەڵ لەم ڕووەوە جیاوازە لەمرۆڤ ·· ئاژەڵ نەئەزانێت بیر کردنەوە چییە و نە خۆیشی پێوە سەرقاڵ ئەکات ، بەوپێ یەش دەتوانێت هەستی شەشەمی بەکاربێنێت ، وراستەوخۆ پەی بە پێداویستی یەکانی ژیانی خۆی بەرێت بەبێ دوودڵی· لە بەر ئەوەشە دەبینین تەنۆلکەی سنەوبەری لەئاژەڵدا گەورەترە وەك لە مرۆڤدا·· تاچەندە ئاژەڵەکە لەپلەکانی پێشکەوتندا خاوتر بێت ، ئەوەندەش قەبارەی تەنۆلکەی سنەوبەری تیایدا گەورەتر دەبێت ·ئەمەش بەوما نایەنایەت کە(هەستی شەشەم)هیچ ئاسەوارێکی لەمرۆڤ دانیە.لەڕستیدا هەندێ جاری واهەیە ،سەرباری ئەوەی کەزۆر لاوازە .بەڵام کاردەکا تە سەرمرۆڤ ..ئێمەهەندێکمان لەودیاردەسەیرانە ئاماژە پێدا لەبەشەکانی ڕابردودا،گا تێ با سمان لەهەواڵدانەکانی خەون ودیاردە نا ئاسا ییەکانی خەواندن کرد...بینیمان چۆن ئەو هەستە لەمرۆڤ دابەدەوردەکەوێ ،لەوکاتانەدا کە(ئاوەزی وشیار)بێئاگادەبێت و،ویست خامۆش وکپ دەبێت .

وادیارە پێچەوانە بونەوەیەك هەیەلەنێوان هێزی بیركردنەوەو هێزی (هەستی شەشەم) لەمرۆڤ دا، ٠٠ئەوەتا چەندە بیركردنەوە توند ترو سەخت تربێت ، ئەوەندە ئامادەگی ئەو بۆ كاریگەر بوون بە ئاماژەكانی ئەو هەستە كەمتر دەبێت٠٠ ڕەنگە هەر ئەمەش وای كردبێ ، ژن گومانڕەواتربێ لەپیاو لەهەندی لەو مەسەلانەدا كەپێویستیان بەبیركردنەوە نیە٠٠٠ ژن لەبەر ئەوەی زۆر لەماڵەوە دەمێنێتەوە وكەمتر پەیوەستە بەگرفتەكانی ژیانەوە، وای لێهاتووە زیاتر پشت بە هەستی شەشەمی دەبەستێ وەك لەپیاو ٠ [(٥)]

بەڕای (سینڵ) هەستی شەشەم كاریگەریەكی ئاشكرای لەژیانی مرۆڤە سەرەتاییەكاندا هەیەئەوانەی ئێستاش لەسەر سروشتی زگماكی دەژین ٠٠ ئەوانە ڕانەهاتوون لەسەر بیركردنەوەی چڕ ،بەوجۆرەی شارستانیەكان لەسەری ڕاهاتوون، لەبەر ئەوەش لەبرا شارستانیەكانیان بەتوانا ترن لەوەبەر هێنانی هەستی شەشەم دا ٠

نمونە گەلێ ڕیز پەڕی مرۆیی :

هەرچۆن بێ، هەنێ جار لەنێو شارستانیەكانیش دا ، كەسانێك دەردەكەون كەهەستی شەشەمیان بەهێزە ، و دەشتوانن بەجۆرێك ئەو هەستەیان ومبەرهەم بێنن كەجێ ی سەرسوڕمانە٠ یەكێك لەوانە پیاوێ بوو كەلەسەدەی (هەژدە) دا دەژیا، ناوی (سویدنبرگ) بوو، ئەم پیاوە بەهەستی شەشەمی ناوبانگێكی زۆر بەر فراوانی بەدەست هێنا بوو ٠٠ شیاوی باسە ئەو پیاوەلەشاری (گۆتەنبەرگ) دەژیا ، هەمان ئەو شارەی كەفەیلەسوفی ناسراوی ئەڵمانی (كانت) ی لێ دەژیا٠٠ ئەو بوارە ڕەخسا بۆ (كانت) تاكو لەوپیاوە بكۆڵێتەوە و هەندێ لەكردەوە نائاساییەكانی ئەو پیاوە لە یەكێك لەپەڕتوكەكانیدا تۆمار بكات ٠

(كانت) دەڵێت: {"سویدنبرگ" ڕۆژێ دەگەڕێتەوە بۆ ماڵەوە ، ڕەنگی زەرد هەلگەڕاوەو ڕوخساری ترسی لێ نیشتووە ٠٠ لەوێ وە ڕای گەیاند كەئاگرێكی گەورە لە "ستۆكهۆڵم" كەوتۆتەوە وخەریكە ماڵەكەی ئەمیش دەسوتێنێ لەو شارەدا، سویدنبرگ لەشاری ستۆكهۆڵم خانوویەكی دەبێت ، پاش ماوەیەكی كەم سویدنبرگ

ڕایگەیاند کەخانوەکەی بێ وەی بووە و ئاگرەکەش چەند مەترێ لەدووریماڵەکەی ئەمەوە کوژێنراوەتەوە. ئەم هەواڵدانەی " سویدنبرگ " بوویە جێگەی سەرسوڕمانی خەڵکی شاری "گۆتەنبەرگ" ، چونکە "ستۆکهۆڵم" نزیکەی سێ سەد میل لەو شارەوە دوورە ، لەو ڕۆژگارەشدا هۆکارێ نەبوو بۆ گواستنەوەی هەواڵ لەنێوان ئەو دووشارەدا ، جگە لەوەی کەرێبوار و(ساعی یەکان) دەیان هێنا}..

جا کەوایە چی وای کرد لە"سویدنبرگ " کەهەواڵی کەوتنەوەی ئاگرەکە بزانێت ، لەکاتێکدا ئەو ماوە زۆرە لەو شارەوە دوور بووە ؟ .تۆ بڵێی لەسەریدا ئامێری تەلەفزیۆنی هەبوبێ ؟.

(کانت) دەڵێت: {دەستەڵاتداری شاری "گۆتەنبەرگ" کەهەواڵەکەی بیست ناچار بوو"سویدنبرگ" بانگ بکات بۆ لێکۆڵینەوە.. کەچی پاش دوو ڕۆژ تەتەرێ لە"ستۆکهۆڵم "ەوە هات و ، ئەو هەواڵەی پشت ڕاست کردەوە کە" سویدنبرگ" ڕای گەیاندبوو، پشت ڕاست کردنەوەیەکی تەواوەتی . (٦)

پیاوێکی تر:-

پیاوێکی تریش بەناوی"لدوگ کهن " ناوبانگی بەهۆی (هەستی شەشەم) یەوە پەیدا کرد.. لەساڵی (١٩٢٥ز) دا ئەم پیاوەهێنرایە (ئەنستیتۆی فەلسەفی لەپاریس) و کۆمەڵێ ئازمایشی زانستی لەسەر کرا .. یەکێك لەو کەسانەی لەتاقی کردنەوەکاندا بەشدار بوون ، زانای ناسراو " شارل ریشیە" بوو ، کەلەو کاتەدا مامۆستای "فەسلەجە" بوو لە کۆلیژی "پزیشکی" زانکۆی "پاریس" دا ... وا لەخوارەوە تێکستی گەواهی دانێکی "ریشیە" لە دوای یەکێك لەتاقی کردنەوەکان دەخەمە بەردەستی خوێنەر ...

"ریشیە" دەڵێت:{ کە ئامادەی دانیشتنە کەبووم، لەگەڵ کەسانێکی زۆری تردا لە نمایشگای فەلسەفی ، هێشتر گومانم زۆر بوو لەڕاستی بانگەشەکانی پیاوەکە . ڕەنگە ئەوەش وابکات گەواهی دانەکەم ئەرزشێکی هەبێت .. کابرا داوای لێکردم دوو ڕستە هەریەکیان لەنێو کاغەزێکدا بنوسم ، ئەودبوو دووڕستەم نووسی ، لە کاتێکدا من لە

لایەکی نوسینگە کەمەوە بووم و ئەو لە لایەکی تردا بوو، هەریەك لەو دووکاغەزە هەشت جار نواڵەم کردن و یەکیانم خستە نێو مشتی ڕاستمەوە و ئەوی دیکەیانم خستە نێو مشتی چەپمەوە ·· ڕێگەم نەدا کابراکە دەستیشی لێ بدات ·· کەچی نیو چرکە بەدوو دڵی ڕاوەستاو دواتر بە دەق پێی گوتم کەچیم لەو دوو کاغەزەدا نوسیوە!!. ئینجا بۆ جاری دووەم تاقیم کردەوە ، ڕۆشتمە ژورێکی ترو بەتەنها لێی دانیشتم ، چوار برگە نوسینم لەسەر چوار کاغەزی جودا جودا نووسی ، یەك لەکاغەزەکانم خستەژێر پەرتوکێ و یەکێکی تریانم سوتاند و دووانەکەی تریشیان ،یەکێکیانم خستە نێو مشتی ڕاستم وئەوی تریانم خستە نێو مشتی چەپمەوە··· ئینجا کابرام بانگ کردوو دەست بەجێ پێی گوتم کەچیم لەسێ کاغەزەکەدا نووسی بوو ·· وەلێ نەی توانی پێم بڵێ کە چیم لە کاغەزە سوتاوەکە دا نووسی بوو ، دوای ئەوە نەبێ کەسێ جارەکی (٤\٣) ی چرکەیەك وورد بیری کردەوە، دوای ئەوە بەڕاستی پێمی گووت کەلەنێو کاغەزە سوتاوەکەشدا چیم نووسی بوو}!! ·[٧]

ئاژێری مرۆیی :-

لەساڵی (١٩٥١ز) داو لەیەکێك لەگۆڤارە میسریەکاندا ڕاپۆرتێکم لەبارەی پیاوێکەوە کەناوی " توجانز" بوو ، خوێندەوە، ڕاپۆرتەکە بەوێنەش پشت ڕاست کرا بوویەوە·· ئەو پیاوەلەسەر شانۆکانی "قاهیرە" دەرکەوتبوو بەجۆرێکی سەیر دەیتوانی بیرو ئەندێشەی تەماشا کەرانی بخوێنێتەوە·· گۆڤارەکە ئەو پیاوەی ناونابوو " ئاژێری مرۆیی" و دەیشی گوت ، گوایە هەستی شەشەمی هەیە ···

" توجانز " باسی ئەوە دەگێڕێتەوە کەچۆن بۆ یەکەم جار لە خۆیدا هەستی شەشەمی دۆزیوەتەوە·· دەڵێت: لەکاتی جەنگە جیهانی یەکەمدا دوو گوللە بەرسەری کەوتوون ، بەو هۆیەوە براوەتە نەخۆشخانەو نزیکەی بیست ڕۆژ بەبێ هۆشی ماوەتەوە·· کاتێکیش لەبێ هۆشیەکەی وەئاگادێتەوە، هەواڵی ئەوەی داوە کەئەو بریندارەی لەتەنیشتی یەوە کەوتووەلە ماوەی دوو ڕۆژی تردا دەمرێت ·· ئەوە بوو هەر بەڕاستی پێشبینی یەکەی "توجانز" هاتە دی و ، دواتریش چەندین پێشبینی دیکەی

هاتۆتە دی ٠ ساڵی (١٩٢١) توجانز لەگەڵ هەندێ هاوڕێی دا دەچنە گوند ، وەلێ هەر ئەوەندەی بەلای كێلگەیەكی " پەمـــــوو " دا تێ پەڕین دەست بەجێ " توجانز" لەهۆش خۆی چوو ٠٠ دواتر ڕوون بوویەوە كەئەو كێلگەیە چاوگێكی كۆنی نەوت بووە٠٠ بۆ جارێكی تر" توجانز " دەچێتەوە بۆ لادێ و بەنزیك یەكێك لەكێلگە نەوتینەكاندا تێ دەپەڕێت و هەمدیسان لەهۆشی خۆی دەچێت٠٠ دوای پشكنینی لەیەكێك لە ئەنستیتۆكانی تیشك دا دەركەوت كەتیشك دانەوەكانی جەستەی زۆر بەهێزترە لەو تیشك دانەوەی لەلەشی كەسانی ئاسایی ترەوە دەردەچێت ٠٠٠ بۆیە دەكەوێتەژێركاریگەری شەپۆلی كانزا شاردراوەكانی ژێرزەویەوە بەتایبەت شەپۆلەكانی " نەوت" ٠

تواناكانی "توجانز" تەنها لەو بوارەدا كورت هەڵناهێنرێ ، بەڵكو ئەو دەتوانێت تێبگات لەو خەیاڵ و ئەندێشانەی بەمێشكی كەسێكدا دێت كەلە نزیكیەوە بێت ، تەنانەت ئەگەر ئەو كەسە بەزمانێكیش بدوێت كە" توجانز" لێی تێ نەگات ، هەروەها" توجانز" گەر دەست بدات لە لەشی هەر نەخۆشێكەوە دەزانێت نەخۆشینەكەی چی یە!! ، چونكە لەو كاتەدا هەست بەهەمان ئەو ئازارەدەكات كەنەخۆشەكە هەستی پێ دەكات ٠ جگە لەوەش لەوانەیە نائاساترین دیاردەی " توجانز" ئەوەبێت كەدەتوانێت لە قەرەباڵغ ترین شەقامدا بەچاو بەستراوی ئۆتۆمۆبیل لێ بخوڕێت ٠٠٠ جارێكیان بەچاو بەستراوی بەشەقامەكانی شاری " جەزائیر" دا ئۆتۆمۆبیلی لێ دەخوڕی ، ئەوەبوو دوچاریبێ هۆش بوونێكی قورس هات ، بۆیە پزیشكەكان فەرمانیان پێدا كەجارێكی تر ئەو تاقی كردنەوەیە دووبارە نەكاتەوە نەكا تووشی كارەساتێ ببێ كەسەرەنجامەكەی ناخۆش بێت} ٠ (٨)

بەسەرهاتێكی هاوشێوە:-

نایشارمەوە لەخوێنەر ، كاتێ چیرۆكەكەی (توجانز) م خوێندەوە ، وام گومان دەبرد كەدروستكراوی زیادەڕەویەكانی ڕۆژنامەگەریە٠٠٠ ئێمە دەزانین كە هەندێ جار ڕۆژنامە وگۆڤارەكان زیادەڕەوی دەكەن لە گواستنەوەی هەواڵەكاندا ٠٠٠٠ وەلێ بەم

دواییانە لەسەر چاوەیەکی متمانەپێ کراوەوە بەسەر هاتێکی هاوشێوەی ئەوەی (توجانز) م خوێندەوەو ، وای لێکردم کەچیرۆکی یەکەم (بەسەر هاتەکەی توجانز) بەدەرنی کەمەوە لەهەندێ ڕویەوە وەڕاست بگێڕم.

چیرۆکی دووەم ، کۆمەڵەی توێژینەوە دەرونیەکان لەبەریتانیا دەیگێڕێتەوە و، دوای ئەوەی لەڕاستی و دروستی بەسەرهاتەکە دڵنیا بووەلەنێو تۆمارەکانی خۆیدا نوسیویەتیەوە.

پوختەی چیرۆکەکەش ئاوایە: پیاوێکی هیندی کەناوی (کودا بوکس) ە، هاتۆتە بەریتانیا وبەنێو شەقامە قەرەباڵغەکاندا بەچاو بەستراوی پاسکیلەکەی لێ دەخوڕێت... یەکێك لەپزیشکەکانی شاری (مانجستر) ویستویەتی خۆی ئەو کابرایە تاقی بکاتەوە، هەویرێکی تایبەتی هێناوخستیە سەر چاوی ، هەویرەکە لەتوانایدا بوو بەتەواوی ڕوناکی لەچاوەکانی بەربەست بکات ، ئینجا بەپارچە پەڕۆیەکی ئەستور چاوی داپێچا، وپێی گوت : { خۆشەویستەکەم ! ئێستاکە تۆ دەتوانیت بەئارەزووی خۆت بەسەر پاسکیلەکەتەوە پیاسە بکەیت لەشەقامەکانی شارەکەتدا، بەڵام ئەگەر من لەجێ ی تۆدا بوایەم سەد جار دەسڵەمیمەوە بەر لەوەی ئەو سەرە ڕۆییە مەترسی دارە دەست پێ بکەم} !.. پیاوەکە هەستایەوە سواری پاسکیلەکەی بوو ، بەشەقامە قەرەباڵغەکاندا لێی دەخوڕی وەك ئەوەی چاوەکانی کراوە بن ، ڕێبوارەکان لەو کابرایە زۆر سەرسام بوون، ئۆتۆمۆبیلەکان یەك بەوی تریاندا دەکێشا لە بەر بەزەیی هاتنەوە یان بەوکابرایەدا کەمردنێکی راستەقینە چاوەڕوانی دەکرد .. وەلێ کابراکە خۆی لەو پەڕی ڕادەی ئارامی ودڵنیایی دا بوو .

نهێنی یەکە چییە؟:

دەگونجێت ئەو توانا نائاساییەی کەلە (کودا بوکس) یان لە(توجانز) دا یان لە هەرکەسێکی تریش دا بینیمان بەوەی لێك بدەینەوە کە جۆرێکە لەهەستی شەشەم .. وەلێ ئەوەی لێکدانەوەی بەلامانەوە نارەحەتە ، ئەوەیە کە بۆچی (هەستی شەشەم) لەو کەسانەدا دەرکەوتووە و لەکەسانی تردا بەو جۆرە ڕوونە دەرنەکەوتووە ؟ .

هەنـدێك لەتوێـژەران لـەوەڵامی ئـەو پرسـیارە دا دەڵـێن: ئـەو جـۆرە کەسـانە ئامادەباشیەکی تایبەتیان هەیە بۆ (خەواندنی خودی) واتە دەتوانن بە خۆیـان ،خۆیـان بخەوێنن ، بەوەش بزاوتی بیرکردنەوەی خۆیان ڕادەوەستێنن ، ڕێگە خـۆش دەکـەن بـۆ (هەسـتی شەشـەم) تـاکو بـەبێ تەشـویش کـاری خـۆی بکات ٠٠ لەسـەر وی ئەوەشـەوە ، لەوانەیە ئەو جۆرە کەسانە پشکێکی زۆرتریان لەهەستی شەشەم بەر کەوتبێ بەبەراورد لەگەڵ کەسانی تردا٠

وادەردەکەوێت مامۆستا(سینڵ) یش هـەمان ڕێچکەی هەیـە لـە لێکدانـەوەی ئـەو مەسـەلەیەدا ٠٠٠ (سـینڵ) کیـژێك دەناسـێت کەهەسـتێکی شەشـەمی بـەهێزی هەیە،بەدرێژایی هەشت ساڵ تاقی کردنەوەی لەسەر ئەو کیژە کرد ٠٠ (سینڵ) دەڵێت : جاری واهەیە کیژەکە لەسەرەتای ئەزمونەکەوە مێشکی سەرقاڵی شتێك دەبێت ، لەبـەر ئەوە ناتوانێت تاقی کردنەوەکە ئەنجام بدات ٠٠٠ بۆیە پێی دەڵێت : کـەمێك ئـارام بگرە تاکو بیرو هۆشـم خـاڵی دەکەمـەوە ٠٠ دوای ئـەوە ىبیر وهۆشی ساف دەکات وئامادەی دەکـات ، دەڵێـت: ئێسـتاکە مـن ئامـادەم ، ئیـدی تـاقی کردنەوەکـە ئـەنجام دەدات وسەرکەوتنی تێدا بەدەست دەهێنـێ ٠٠٠ (سینڵ) بـڕوای وایـە هەنـدێ لـەو کەسـانەی بەناوبانگن بەدۆزینەوەی شتە نادیارەکان لەڕێ ی سەرنجدان لە ئاو یان گۆیەکی بلـوری یان دڵۆپێ مرەکەب یان فنجانەوە٠٠٠ پێی وایە ئەو کەسانە ئەو ئامرازانە بەکاردێنن بۆ ڕاوەسـتاندنی بزافـی بیرکردنـەوە لەمێشـکی خۆیانـدا٠٠٠ بـەوەش یارمـەتنی هەسـتی شەشـەمی خۆیـان دەدەن بـۆ کـارکردن ٠٠ هـەموو ئـەو ئامرازانـەش کـۆنن ولەگـەڵ سەرهەڵدانی مێژوودا یان بەر لەمێژووش سـەریان هەڵداوە ، نیشانەی ئەمـەش ئەوەیـە کەمیسریە کۆنـەکان هـەموو ئـەو ئامرازانـەیان بـەکار هێنـاوە ، هـەر لەوەشـەوە گرۆهـی (بـەخت گرەوەکـان) سـەریان هەڵـدا٠٠ جگـە لـەوەش ئـەو بـەردە پیرۆزەی کەلـە زرێـی قەشەکانی جولەکەدا هەبوو، بۆهەمان مەبەست بەکاریان دەهێنا، قەشـەکە دوای ئـەوەی سەرنجێکی زۆری لەبەردەکە دەدا ، شتی سەیری دەگووت ٠٠ (٩)

ڕەخنەیەکی دروست:-

لەوانەیە ڕەخنەگرێك ، ڕەخنە بگرێت وبڵێت: ئەگەر ئەوە بسەلمێنین کە هەندێ کەس دەتوانن لەڕێی هەستی شەشەمیانەوە پەی بەدیاردە شاردراوە و نادیارە کان بەرن ، دەی کەواتە بۆچی ناتوانن بەو هەستەیان کانزا بەنرخەکانی ژێر زەوی بدۆزنەوە و بەوەش ببنە خاوەنی سامانێکی زۆر؟٠

بەڕاستی ئەم ڕەخنەیە لەجێی خۆیدایە و دروستە ٠٠٠ یەکێك لە دەوڵەمەندەکانی بەریتانیاش ، کاتێ دەنگوباسی ئەوەی بیستبووکە هەندێ کەس لە بەریتانیا کرداری سەر سوڕ هێنەر ونائاسایی دەکەن ٠ ویستی بە کردەوە تەحەدای ئەو جۆرە کەسانە بکات ٠٠٠ بۆیە لەڕۆژنامەکاندا بڵاوی کردەوە وڕای گەیاندبوو کەلەنێو زەرفێکدا کاغەزێکی هەزار جونەیهی داناوە ، بەڵێنی دا ئەو کاغەزە هەزار جونەیهیە دەکاتە دیاری وخەڵات بۆ هەرکەسێك بتوانێت بەهۆی هەستی شەشەمیەوە ژمارەی کاغەزەکە بزانێت، ئەم کابرایە ماوەیەکی دورو درێژ لە ڕۆژنامەکاندا ئاگاداری بڵاو کردەوە لەسەر ئەو خەڵاتە بێ ئەوەی کەسێك بێت بۆلای وژمارەکەی بزانێت وخەڵاتەکە وەرگرێت ٠ لەئاکامدا تاقی کردنەوەکە شکستی هێنا ٠٠ نوسەرەکان لەبەریتانیادا ئەم ڕوداوەیان کردە بەلگە بۆ بەدرۆ خستنەوەی هەستی شەشەم لەمرۆڤدا٠

مامۆستا (سینلێ) سەبارەت بەو مەسەلەیە ئاوادەدوێت:هیوا بوون بەدەست کەوتنی کاغەزێك کە بەهاکەی هەزار(جونەیە) بێت ، پێداگری وبیرکردنەوەی بەئەنقەست لە نێو ناخی ئەو کەسەی کە خاوەنی هەستی شەشەمە دروست دەکات ، ئەم بیرکردنەوەیەش ڕێ دەگرێت لەساف کردنی مێشك و دەبێتە لەمپەر لەڕێی ئەوەدا کەسەکە هزری خۆی ئاراستەی دۆزینەوەی ژمارەی کاغەزەکە بکات٠٠٠ ئەمەش یانی : هەرچەندە مرۆڤ شتێکی بوێت وگەرەکی بێت بەدەستی بهێنێت ، ئەوا ناتوانێت بەڕێك وپێکی هەستی شەشەمی بەکار بێنێت٠٠٠ هەستی شەشەم بەهرەیەکی نائەنقەستەو لە نەستەوە هەڵدەقوڵێ٠٠٠ بۆیە تاچەندە (ئاوەزی وشیار) سەرقاڵ بێت بەمەسەلەیەکەوە ، ئەوە دەبێتە بەربەست وڕێ دەگرێت لەوەی نەست کار بکات ٠٠٠

بۆیە لەوانەیە ئەو قسەیە ڕاست بێ کەدەڵێ : ویست و خواستی ئەنقەست و، نەست ، دووشتی پێچەوانەی یەکترن ، تاچەندە یەکێکیان لاوازبێت بەو ئەندازەیە ئەوی دیکەیان بەهێز دەبێت•[10]

بەهەرحاڵ ، ئەمە مەسەلەیەکە تێبینی دەکەین لەهەموو ئەو بەهرە نائەنقەستانەدا کەپەیوەستن بە نەستەوە، جیاوازی نیە لەنێوان هەستی شەشەم و شتی دیکەدا••• بۆ نمونە ئەگەر بتەوێ چاوت بە پیاوێکی گەورەی دەوڵەت بکەوێ ، تاچەندە پێداگربیت لەسەر ئەوەی بتوانیت کاری لێ بکەیت ، بەو ئەندازەیە هەست بەدەستەوسانی دەکەیت و بێ ئومێد دەبیت •• چونکە ئەو پێدا گریەت هەموو ئەو گوتە وجمو جوڵە نائەنقەستانەت لێ بەر بەست دەکات کەلە ناختەوە هەڵدەقوڵێن ••• وەلێ گەر لەسەر باری ئاساییت چاوت بەکابرا گەورە دەوڵەتیەکە بکەوێت ، بەبێ زۆر لەخۆ کردن ، ئەوا زۆر جار لەم حاڵەتەدا بەتواناتر خۆت دەبینیتەوە بۆ کار تێکردنی ، وەك لەباری پێشوو•

دەشگونجێ هەمان شت بڵێین دەربارەی ووتاربێژێ کەوتارێکی سەر پێی دەدات یاخود ، فەرماندەیەك کەڕوبەڕوی هەڵوێستێکی سەربازی لەناکاو دەبێتەوە ، یاخود نەشتەرگەرێك کەکردەوەیەکی نەشتەرگەری وورد ئەنجام دەدات••• هەموو ئەوانە و کەسانی تریش ، لەکاتی ڕوبەڕوبونەوەی ساتەسەختەکاندا بەو ئەندازەیە سەرکەوتن بەدەست دێنن کەلەسەر بەدیهیەت و ئاسایی بوونی خۆیان بڕۆن بەڕێوە و، بەئاراستەی داخوازیەکانی نەست دا بچن بەبێ زۆر لەخۆ کردن و پێداگری(دەربڕینی وەرگێڕ) •

لێرەوە هۆکاری ئەو شکست خواردنە دەزانین کەزۆر جار دووچاری ئەو کەسانە دەبێت کەزۆر لەخۆکەرن ••• ئەوکەسانە ئامازەکانی ئاوەزی ناوەوەیان فەرامۆش دەکەن و سەرقاڵ دەبن بەکۆمەڵێ مەسەلەی دەستکردی بەئەنقەستەوە ، واش دەزانن ئەوە کلیلی سەرکەوتنە ، کەلەڕاستی دا کلیلی شکست هێنان وبێ ئومێدیە •

بەخت و هەستی شەشەم:-

زۆر کەس لەڕۆڵەکانی ئەم نەوەیە ، بڕوایان وایە بەخت ئەفسانەیە و سەرکەوتنی مرۆڤیش لەژیانیدا بەئەندازەی ئەو هەوڵ وکۆشش و بیرکردنەوە چڕە دەبێت کەلەو پێناوەدا دەیخاتە کار٠٠٠

لەواقعدا ئەم ڕایە ڕاست ودروستە لەسنورە بەرفراوانەکەیدا ، لەڕوی مەبدەئیەوە ئێمە هیچ ڕەخنەیەکمان لێی نیە ٠٠٠ بەلاّم ئەوەندە هەیە ، کەبەهرەیەکی نەستی هەیە ،ڕەنگە لەهەندێ کەسدا بەدەر بکەوێت و ببێتە کارای یاریدەدەر بۆسەرکەوتنیان ،شان بەشانی ئەو هۆکارەکانی دیکەی سەرکەوتن یان نە٠٠٠ جائەو بەهرەیە ڕەنگە ناوی بنێین شانس (بەخت) یاخود هەرناوێکی تر٠٠٠ لەم ڕوەوە پەند لەناوەکەدا نیە ٠

خەلکی بازاڕیی لای ئێمە بەشێوازێکی سادەو ساکار پەی یان بەم ڕاستی یە بردووە ، ئەوان بەهۆی ئەزموونە زۆرەکانیانەوە ئەوڕاستی یەیان بۆ دەرکەوتووە، کەهەوڵ و بیرکردنەوە بەتەنها بەس نین بۆ سەرکەوتن لەبازرگانی دا٠

زۆر جاری وادەبێ ، بازرگانێ ڕەنج دەکێشێ لەکارەکەی داو بیرکردنەوەی خۆی بەکاردەهێنێ، کەچی لەبازرگانیەکەیدائەوەندەی دەست ناکەوێ کومسایی بژێویەکی کەم وکورتی بدات ٠٠بەلاّم لەولاوە بازگانێکی ترقازانج لەدوای قازانجی دەست دەکەوێت ،بێ ئەوەی هیچ پێداگریەکی هەبێت لەسەر هەوڵدان یان بیرکردنەوە٠ هەرئەمەشە وای لەخەلکە بازاڕیەکەی لای ئێمە کردووەکەبێژن : (ئەو کەسەی هاتە بازاڕ پێویستە عەقلی بخاتە سەر ڕەفەیەك) واتە عەقلی لەسەر ڕەفەیەك دانێت ونەی هێنێت بۆ بازاڕ(دەربڕینی وەرگێڕ)٠

لەم ڕوەوە ئەولێکدانەوەیەم زیاتر بەلاوە پەسەندە کەهەستی شەشەم لەسەرکەوتنی بازرگانی وشتی تریشدا کاریگەری وئاسەواری زۆری هەیە ٠

کاتێ سەرنجی هەلس وکەوتی بازرگانی سەرکەوتوو لەبازاڕدا دەدەین، دەبینین ئارامەو، کاتێکیش پێشوازی مەعمیلەکانی دەکات هیچ جۆرە نیشانەیەکی پێداگیری وئالۆزی فیکری پێوە نابینرێت ٠٠ جاری واهەیە(دەلاّلەکە) دێتەلای ومامەلەیەکی

گەورەی بازرگانی دەخاتە بەردەم ،بابای بازرگان بەووشەی (بەڵێ) یان (نەخێر) ێکی سادەو بێ زۆر لەخۆکردن وەڵامی دەداتەوە ، وەك ئەوەی بیەوێت کوپێك ئاو بخواتەوە.

لەوانەیە بەهەڵەدا نەچووبم گەر بڵێم : ئەوبازرگانە لەکاتی کارەکەی دا نیگا لەهەستی شەشەمی وەردەگرێت . تەنانەت لەوانەیە بەهۆی (هەستیشەشەمیەوە – وەرگێڕ) تاوتوێی مامەڵەکەبکات ولێکی بداتەوە کە چ بەرز بوونەوە ودابەزینێکی نرخ بەخۆوە دەبینێ.. دەکرێت بڵێین: تاچەندە هێور وئارام بێت لەکاتی کارکردندا ئەوەندە بەتوانادەبێت لە وەبەر هێنانی هەستی شەشەمی دا.

وەلێ بازرگانی دۆڕاو ، هەمیشە سەرقاڵە بە کارو بارە ئاگاییە کانیەوە و بەوەش دەیەوێت قازانج دەست خۆی بخات و پێداگیریش دەبێ لەسەری .. ئینجا ئەو پێداگیریە لەهزری دا دەبێتە گرێ یەك و ئاماژەکانی هەستی شەشەمی لێ بەربەست دەکات .

ئەمەی گوتمان بەتەنها تایبەت نیە بەسەر کەوتن وشکست هێنان لەبواری بازرگانی دا ، بەڵکو لەهەموو بوارەکانی ژیاندا هەر وایە .. دەتوانین نمونەی ڕاستی ئەو قسەیە تەنانەت لەلای حەماڵ وپینەدۆز وچەقۆ تیژ کەرێکیش ببینین.. جاری واهەیە یەکێك لەو کەسانە لەهاوەڵەکانی کەمتر ڕۆزیی هەیە ،لەکاتێکدا لەڕواڵەت داهیچی لەوان کە متر نیە.. بۆیەدەست دەکاتە پرسیار کردن لەهۆی کەمیڕۆزیەکەی ....کەبێ ئومێدیش دەبێ ،پێیخۆشە ئۆباڵی کەمی ڕۆزیەکەی بداتەپاڵ قەدەرە، لەکاتێکدا قەدەر لێی بەریە.

هەستی حەوتەم :

دوای ئەو باس و خواسەی کەکردمان لەسەربونی (هەستی شەشەم) لەمرۆڤ داوڕادەی کاریگەری ئەوهەستەش لەژیاندا ،دەمانەوێسەرنجی خوێنەر ڕابکێشین .بۆلای بۆچونێك ،کەبەم دواییانە توێژەرەکان ڕویان تێکردوەئەویش ئەگەر ێبونی (هەستیحەوتەمین)ە لەمرۆڤ دا...لێکۆڵەرەوەکان نایانەوێت ئەو هەستە نوێ یەناو بنێت (هەستی حەوتەم) ..ئێمەین بەزیادەڕەوی ئەخوازین وای ناو زەردبکەین ..بەڵکو ئەوان ناوێکی تایبەتی بەسەردا دەبڕن کەبریتی یەلە(psychometry) ئێمەچوزانین لەوانەیە

ئـەمیش بەشـێك بێـت لـە هەسـتی شەشـەم ،یـاخود ڕویـەكی تایبـەت بـێ لـەڕووە هەمەچەشنەكانی ٠

هەرچۆن بێ،ئەم هەستەزۆر سەیرە ،خوێنەر یەكەمجار دەیبیستێت ناڕەحەتە بڕوای پێبكـات ٠٠بۆئـەوەی خوێنـەر بەهەنـدێ لەتایبەتمەندیـەكانی ئەوهەسـتە ئاشـنا بێـت ،والەخوارەوە پوختەی ڕوداوو چیرۆكێكی ڕاستەقینە دەگوا زمـەوە٠٠ئەوچیرۆكە دوور و درێـژە و وردەكـاری ولـق وپـۆپی زۆری هەیـە ، بەهـەموو وردەكاریەكانیشـی یـەوە لـەتۆمارەكانی (كۆمەڵـەی پزیشـكی) دا لەمەكسـیك وهەردووكۆمەڵـەی (توێژینـەوە دەرونیەكان) لەوڵاتەیەكگرتوەكان وبەریتانیاش داپارێزراوە ٠

پوختەی چیرۆكەكە :

لەساڵی (١٩٢١) دا،خانمێكی مەكسیكی كەناوی ﴿سنیورەمارياريس ﴾ دەبێ دووچاری خەوزڕان دەبێ٠٠ئەم خانمە سەربەبنەماڵەیەكی بەڕێزی مەكسیكە وباوكی فەرمانـداری یـەكێك لەكەرتـەكان ﴿ مقاطعـات ﴾ بووەلەوێنـدەر ٠٠لـەورۆژگارەدا پزیشكێكی ئـەڵمانی بـەناو بـانگ بـەناوی ﴿دكتۆربـاجن سـتیخر ﴾ەوە لـە پایتـەختی مەكسیكدا دەبێـت ٠ ژنەكە دەچێتە لای ئـەو دكتـۆرە ٠٠ پزیشكەكە لەچارەسـەر كردنـی دا پـەنا دەباتـە بـەر خەوانـدنی موگناتیسـی٠٠ لەئـەنجامی خەوانـدنی دا بـۆی دەركـەوت كـە ئـەو ئافرەتـە توانایەكی دەروونـی نائاسایی هەیـە ٠٠ چونكە هـەر ئەوەنـدەی شـتێك بخەیتـە بـەری دەسـتی ، یەكسـەر دەسـت دەكـات بەباسـكردنی وورده كاریـەكانی مێـژووی شـتەكە و سەرچاوەكەی و خەسـڵەتەكانی خاوەنەكـەی ٠ ئـەم هەواڵـە سەرسامیەكی زۆری خسـتە ڕیـزی لێكۆڵـەرەوە كانـەوە٠٠ لەئەنجامـدا(دكتـور واڵتـر فرانكلین برنـــس) سـەرۆكی (كۆمەڵەی توێژینەوە دەرونیەكانی ئەمریكا) هـات بـۆ لای ژنەكـە تـاكو لەنزیكـەوە لـەو توانا سەیرەی بكۆڵێتەوە ٠

یەكێك لەو تاقی كردنەوانەی كەلەسەر ئەو ژنە پەیڕەو كرا ، ئـەوە بـوو پارچـەیەك (مـەڕ مـەڕ) یـان هێنـا كەلەیـەكێك لەشـانۆكانی (ڕۆمـانی) ێكۆنـدا دەرهێنرابـوو كەتائێستەش ئاسەوارەكانیان لـە (ڕۆمـا) دا مـاوە ٠٠ ئـەوە بـوو (ماریـا) خـان دەستی

كردە باسكردنی تەختی شانۆ كە، وەك ئەوەی لەكونجێكەوە سەیری بكات ٠٠ ئەمە لەكاتێكدا ئەو خانمە پێشتر هیچی لەبارەی ئەو (مەڕ مەڕ) دوە نەدەزانی ٠

لەتاقی كردنەوەیەكی تردا (زەبر جەد) یكیان بۆ هێنا كەلەبنی یەكێك لە دەریاكانەوە هێنرابوو ٠٠ كەچی (ماریا خان) دەستی كردە وەسف كردنی ئەو ماسی یانەی كەبەسەر (زەبرجەد) ەكەداهات وچۆیان كردووە لەو كاتەدا كەلەبنكی دەریاچەكەدا بوو٠

تاقی كردنەوەی هەرە گەورەی ئەو ژنە ، ئەو ڕۆژە دەستی پێكرد كە (دكتۆر باجس ستیخر) نامەیەكی لەهاوڕێ كەیەوە لە (ژاپۆن) ەوە بەدەست گەیشت ٠٠ نامەكە كاغەزێكی مۆر كراوی تێدا بوو ، دەیان گووت لەنێو بتلێكدا لەئاوەكانی زەریادا دۆزراوەتەوە ٠٠ كەژنەكە كاغەزەكەی بەدەستەوەگرت ، دەستی كردە گێڕانەوەی ئەو ڕووداوانەی كەبەسەر ئەو كاغەزەدا هاتوون وەبۆچی خراوەتە نێو زەریا كەشەوە لەنێو بتلێكدا٠٠ ماریا خان گووتی: نامەكە پیاوێك نووسیویەتی كەلەنێو پاپۆڕێكدا بووە لەو زەریایەدا،كاتێ خەریك بوو پاپۆڕەكە نقوم بێت ئەو نامەی نووسیوە ٠٠٠ نیشانەی ناسینەوەی ئەو پیاوەی نامەكەشی نووسیوە ،ئەوەیە كە جێگە برینێكی كۆن بەسەر بڕۆی چەپیەوە بووە٠٠٠ كاتێ ئەوپیاوە هەستی بەمەترسی كردووە و بینیویەتی سەرنشینەكانی كەشتیەكە كەوتوونەتە هاوار كردن و پەنایان بردۆتە بەر پشتوێنەكانی ڕزگار بوون ٠٠٠ دەستی بردووە لەنێو تیانووسی یادەوەریەكانی دا كاغەزێكی بچوكی دەرهێناوە و نامەیەكی تێدا نووسیوە بۆ ژنەكەی ، بەم جۆرە: (پاپۆڕەكە نقوم دەبێت ، خواحافیز خۆشەویستەكەم لویزا ٠٠٠ مەهێڵە منداڵەكانم منیان لەبیر بچێت ٠٠ داوا لەخوا دەكەم چاودێری منیش وتۆش بكات ٠٠٠ ئیتر خواحافیز – هاوسەری خۆت ڕاموون) ئینجا پیاوەكە كاغەزەكەی خستۆتە نێو بتلێكەوەو سەری ناوەتەوە و فڕێی داوەتە نێو ئاوەكەوە ٠

لەدوای لێكۆڵینەوەو بەدوادا چوون ، دەركەوت ئەو پیاوە (ی ماریاخان باسی كردووە- وەرگێڕ) خەڵكی شاری (هافانا) ی وڵاتی (كوبا) بووە ،و لەساڵی (١٩١٦)ی زاینی دا سواری پاپۆڕی (لوزیتانیا) بووە ، واتە ئەو پاپۆڕەی كە ئەڵمانیەكان

لەشەڕی جیهانی یەکەم دا نقومیان کرد٠٠٠ لێکۆڵەرەوان دواتر توانیان کەس وکاری ئەو پیاوە لە (هاڤانا) دا بدۆزنەوە ، ژنەکەی هات و کاغەزەکەی خوێندەوە ، ئەوەی پشت ڕاست کردەوە کە ئەو خەتە ، خەتی مێردەکەیەتی ، و هەر بەڕاستیش مێردەکەی لەگەڵ پاپۆڕی (لوزیتا نیا) دا نقوم بووە ، و ئاسەواری زامێکی کۆنیش بەسەر برۆی چەپیەوە بووە٠

لێکۆڵینەوەیەکی دانیشگایی :

لێکۆڵەرەوەکان بۆیان دەرکەوت کە(خاتوو ماریا) تاکە کەس نیە کەئەو توانا سەیرەی هەبێ ٠ بەڵکو کەسانێکی تر هەن ، کەم تا زۆرێك لەو دەچن لەبوونی ئەو توانایەدا٠٠٠ (زانکۆی لەندەن) هەوڵی دا بەشێوەیەکی بابەتیانە لەو کەسانە بکۆڵێتەوە ٠٠٠ لەم میانەیەدا لەساڵی(١٩٤٠) دا ، توێژەرێك کەناوی (هتنجر) بوو ، توێژینەوەیەکی لەسەر ئەو بابەتە نووسی کەنهێنی گەلێ زۆری تێدا بوو ٠٠٠ [١١]

(هتنجر) هەوڵی دابوو ، زۆر ترین زانیاری بەدەست هاتوو لەسەر ئەو بابەتە بئاخنێتە نێو توێژینەوە کەیەوە ، بەخشتەی ئاماری و هێڵی بەیانی جۆراو جۆر یش توێژینەوەکەیی دەوڵەمەند کردبوو ٠٠٠ لەکۆتایی توێژینەوەکەی دا گەشتبووە ئەو ئەنجامەی کە ئەو توانا نائاساییە ڕاستیەکەو بوونی هەیە، بەڵام ناتوانێ لێك دانەوەی بۆ بکات ٠

بۆچونی ئەسپۆرۆن :

(ئەسپۆرۆن) باسی شاگردێکی خۆیمان بۆ دەکات کەئەو توانا یەی هەبووە ، و ئەسپۆرۆن بەخۆی تاقی کردنەوەی لەسەر کردووە ٠٠٠ جارێك وا ڕێ دەکەوێ کەئەم لە (ئوستورالیا) دەبێت و نامەی لە(گێلێ فرێند) ێکی خۆیەوە بۆ دێ ٠٠ شاگردەکەی نامەکە وەردەگرێ کەلەناو زەرفێکدا دەبێ ، بێ ئەوەی زەرفەکە بکاتەوە وبیخوێنێتەوە ، گوتی : نوسەری نامەکە ژنێکە ، پرچێکی سپی هەیە، نەرم ونیان وخۆش ڕووە ٠٠٠ ئینجا شاگردەکە دەستی کردە باسکردنی ئەو ژنە کەلەکاتی نوسینی

نامەکەدا چی کردووە و ، کێ لەنزیکی یەوە وەستاوە دواتر باسی خەسڵەتە دەروونی و ڕەوشتی یەکانیشی کرد .

(ئەسپۆرۆن) ڕای بەلای ئەوە دایە کە توانای شاگردەکە زیاتر دەچێتە خانەی ئاڵوگۆڕکردنی بیرۆکە لەنێوان دوو مێشك دا.. بەڕای ئەسپۆرن شاگردەکە ئەو زانیاریانەی لە نامەکەمەوە دەرنەهێناوە، بەڵکو لەهزری خودی ئەسپۆرۆنەوە وەریگرتوون.[١٢]

ئاشکرایە ئەمەش مەسەلەیەکی ئاسانە بۆ زۆرێك لەو شاگردانەی کە دەکەونە ژێر کاریگەری خەواندنی ئاراستەکراوەوە.

مامۆستا (تیرل)یش زیاتر پشتگیری ئەم لێکدانەوەیە دەکات... ئەو کاتێ باسی چیرۆکەکەی (سنیورە ماریا)ی بۆ کرا، گوتی: لەوانەیە سنیورە ئەو زانیاریانەی لە هزری ئەو خەوێنەرەوە وەرگرتبێ کە لەنزیکییەوە ڕاوەستاوە، نەك لەو شتەوە کە لەکاتی خەواندنەکەدا دەخرێنە دەستییەوە... تیرل لەم ڕووەوە باس لەوە دەکات کە (سنیورە ماریا) بەشێوازێکی دەروونی بەدەمەوە چونی هەبووە لەگەڵ خەوێنەرەکەی دا، جا هەر شتێ خەوێنەرەکە هەستی پێ بکات، بەجۆرێك لە جۆرەکان دەگوازرایەوە بۆ ئەویش، و ئەمیش هەستی پێ دەکرد..[١٣]

لێکدانەوەیەکی تر:

یەکێکیتر لەو کەسانەی هەوڵیان داوە ئەو توانا دەرونیە سەیرە لێك بدەنەوە نوسەرێکی ئینگلیزیە بەناوی (هۆبرت ستانسبری)... ئەم نوسەرە ئەفسەرێکی دەریاوانی خانەنشین کراوو پسپۆڕ بوە لە لێکۆڵینەوەی بێتەل و کارەبایی بەتایبەت لە بابەت جموجۆڵی کەشتیە جەنگیەکاندا (دەربڕینی وەرگێڕ)... جگە لەوە پەرتوکێکی داناوە بناوی ناوە (لەمەڕ گەڕان بەدوی ڕاستیدا) ... لەڕوی بەهای زانستیەوە پەرتوکێکی خراپ نیە.

ئەو نوسەرە دەڵێت: مادە بێگیانەکان لە هەندێ بارودۆخی دیاریکراودا دەتوانن هەندێ کاریگەری کارەبایی وەربگرن، لە بیرکردنەوەی ئەو کەسەوە کە دەستیان لێ

دەدات یاخود لێیان نزیك دەکەوێتەوە، هەر ئەو ماودە بێگیانانە دەتوانن ئەو کاریگەریانەی وەریان گرتوە بگوازنەوە بۆ مێشکی کەسێکیتر... بەم پێودانگە مادە بێگیانەکان وەکو باتری زەخیرەگردنیان لێ دێ، جارێ کارەبا وەردەگرن و جارێکیش خاڵی دەکەنەوە...[١٤]

(سینڵ)یش پشتگیری ئەم رایە دەکات کە (ستانسبری) هێناویەتی... (سینڵ) لە هەندێ لەو ئازمایشانەوە کە لەم ڕووەوە ئەنجامی داون بۆی دەرکەوتووە، کە ئەو کیژەی تاقی کردنەوەکانی لەسەر ئەنجام دەدا، هەندێ جار دەستەوسان دەبوو لەوەی بزانێ لە کاغەزەکەی دا چی دروست کردوە، دوای ئەوە نەبێ کە بەسینڵی دەگوت "ڕێگەم بدە با ئەو قەڵەمە بەدەستەوە بگرم کە بەکارت هێناوە". هەر کە پێنووسەکەی دەگرت بەدەستیەوە، بەڕوونی وێنەکە لە مێشکی دا دەردەکەوت. جا کەواتە ئەوە چ مانایەکی هەیە؟ ئایا ئەوە ناگەیەنێت کە قەڵەمەکە هەندێ لەو شتانەی زەخیرە کردوە کە بەمێشکی سینڵدا هاتوون؟ و دواتر گواستوینەوە بۆ مێشکی کیژەکە، پاش ئەوەی گرتویەتی بەدەستەوە؟...[١٥] وا دەردەکەوێ لەهەندێ ڕووەوە ئەم لێکدانەوەیە پەسند بێت.. تەنانەت ڕەنگە کەم تا زۆرێك توێژینەوە فیزیاییە نوێکان پشتگیری لێ بکەن... بۆ نمونە ئەگەر پارچەیەکی بچوك لە مادەی (فۆسفۆڕ) بێنین، ماوەیەك لەبەردەم گڵۆپێکی زۆر تیشك دار دای بنێین،دواتر بینێیەجێگە یەکی تاریکەوە ،لە جێگە تاریکەکەدا ئەو ڕوناکیە دەردەداتەوە کە زەخیرەی کردبوو.. کەواتە ئایا ناگونجێت هەموو مادەکانی گەردون هاوشێوەی (فۆسفۆڕ) بن و شەپۆلە کارۆمۆگناتیسیەکان وەربگرن و دواتر یش بیدە نەوە، بەجۆرێکی نەبینراو؟

ئێمە دەزانین، شەپۆلە(کارۆ موگناتیسیەکان) فرەچەشن و جۆراوجۆرن، وەك لەبەردا ئاماژەمان پێدا، شەپۆلەکانی ڕوناکی هیچ نین جگە لەبەشێکی کەمی ئەو شەپۆلانە.

دەی کەواتە چ بەربەستێك هەیە لەبەر دەم ئەوە دا کە هەندێ مادە، شەپۆلی نەبینراو زەخیرە بکەن لەخۆیاندا، بەهەمان ئەو شێوەیەی کە مادەی (فۆسفۆڕ) شەپۆلەکانی ڕوناکی زەخیرە دەکات؟ هەروەها چ بەربەستێکیش هەیە لەبەردەم ئەوەدا

کە هەندێ لەو کەسانەی خاوەنی هەستی نا ئاساین دەرك بەو شەپۆلە شاردراوانە بکەن، وەك چۆن ئێمەومانان دەرك بە شەپۆلەکانی ڕوناکی دەکەین؟ بەجۆرێك گەر یەکێکیان پارچەیەك لەو مادەیە بەدەستەوە بگرێ مێشکی بکەوێتە بەر کاریگەری ئەو شەپۆلانەی کە لەمادەوە دەردەچن، بەو جۆرەش ئەو ڕوداوانە ببینێ کە بە سەر مادەکە دا هاتون؟

ئاواتێکی زانایان:

یەکێ لەو ئاواتانەی ،هەندێ جار بەمێشکی زانایاندا دێ، ئەوەیە کە ڕۆژێ بێت، زانست بتوانێ ئامێرێك دابهێنێ کە بە هۆیەوە بتوانین ڕوداوەکانی مێژوو ببینین و دەنگیان ببیسین.. دیارە بەدەست هێنانی ئەم ئاواتە دوورە و لەوانەشە ئەستەم بێت، بەڵام هەر چۆن بێت دەگونجێت بیری لێ بکرێتەوە لەبەر ڕۆشنایی توێژینەوە زانستیە نوێیەکاندا.

بۆ نمونە، دەگونجێت هەموو ئەو شەپۆل و لەرەلەرانەی کە لە ڕودواوەکانی مێژووەوە پەیدا بوون، ئێستاکە لە نێوانماندا بن، و لەنێو بۆشایی چوار دەورماندا بە یەکتردا بدەن، لەوانەیشە هەندێکیان لەو ئاسەوارە دێرینانەدا زەخیرەکرابن کە ئەو ڕوداوانەیان بەسەردا هاتووە.

گومان لەوەدا نیە کە شەپۆلەکان بە تێپەڕینی کات لاواز دەبن. بەڵام بە تەواوی لە ناو ناچن.. جا کە ئامێرەکانمان لەم بارەی ئێستایاندا ناتوانن شەپۆلە زۆر لاوازەکان بدۆزنەوە، ئەوا نابێت ئیتر ئومێدبڕاو ببین لە توانای زانست لەوەی ئامێری وردتر لەم ئامێرانە دابهێنێ، کە بتوانین بەهۆیانەوە شەپۆلەکانی سەردەمانی ڕابردوو بدۆزینەوە.

بۆ ڕون کردنەوەی مەبەست با ئەو ڕوناکیە بە نمونە وەربگرین کە لە ئەستێرە دوورەکانەوە دەمانگاتێ... ئەو ڕوناکیە دوای ئەوە دەگاتە ئێمە کە لە بۆشاییدا چەندین ملیۆن ساڵ دەبڕێ.. دەگونجێ ئەستێرەیەك بەر لە چەند ملیۆن ساڵێك تەقیبێتەوە و لەناو چوبێت، کەچی ئێمە ئێستا کەسەیری دەکەین دەبینین لە شوێنی خۆی دا ماوەتەوە.. هۆی ئەمەش لەوەدایە کە ڕوناکی تەقینەوەکەی هێشتر نەگەیشتۆتە لای ئێمە، لەوانەیە ئێمە پێویستمان بە ملیۆنەها ساڵیتر هەبێ تاکو بزانین چ

تەقینەوەیەکی بەسەر داهاتوە، بۆیە لە ماوەی ئەو ملیۆنەها ساڵەدا کە سەیری ئەستێرەکە دەکەین وا گومان دەبەین لە شوێنی خۆیدا بەرقەرارە و ماوەتەوە.

ئەمەش یانی، ئەستێرەکە بوەتە ڕوداوێك لە ڕوداوە زۆر کۆنەکانی ڕابردوو، بەڵام ئێمە وا دەزانین ڕوداوێکە لە ڕوداوەکانی حاڵی حازر، بە دەربڕینێکی دیکە: ئێمە کاتێ لەشەوێکی ساماڵ دا سەیری ئەستێرەکان دەکەین، مێژووی ئاسمان بە چاو دەبینین!

گەر وا بێ، ئایا ئەستەمە، ڕۆژێك لە ڕۆژان زانایان بتوانن ئامێرێك دابهێنن کە بتوانین مێژووی زەوی و ئەو ڕوداوانەی ڕابردووی پێ ببینین کە لەزەوی دا ڕویانداوە؟

من دەخوازم تا ئەو ڕۆژە بمێنم کە بتوانم لە بازێڕ ئامێرێکی ئاوها بکڕم.. تا بەهۆی ئەو ئامێرەوە بچمە مستنصریە و لەوێندەر غەزالی ببینم کە وتارێکی فەلسەفی بۆ قوتابیەکانی دەدات، یاخود بچم بۆ تاقی کیسرا و لەوێ "ئەنەوشیروان" ببینم کە لەسەر تەختەکەی دانیشتوە و یاساوڵ و جەللادەکانی دەوریان گرتوە.

لەکۆشکەکانی فرسای دا:

حەز ناکەم کۆتایی بەم بەشە بێنم، بەر لەوەی ئەو چیرۆکە سەیرە بگوازمەوە کە لە خانمان (موبرلی) و (گوردین) ڕوی دابوو... هەر دوو خانمەکە پێشتر مامۆستا بوون لە زانکۆی ئۆکسفۆرد ... پوختەی چیرۆکەکە ئاوهایە: ئەو دوو خانمە لەساڵی (١٩٠١) دا سەردانی (پاریس)یان کردوە و چونەتە سەردانی (فرسای).. کاتێ بەنێو کۆشکە مێژووییەکانی فەرسای دا گەڕاون هەستیان بە دڵتەنگی و خەمۆکی کردوە، دوای ماوەیەکی کەم وایان کەوتۆتە بەر چاو کە (ماری ئەنتوانێت) هاوسەری لوسیی شانزدەهەم بە بەرگە کلاسیکیەکانیەوە لەسەر لێواری یەکێك لە کۆشکەکاندا دانیشتوە... دواتر هەندێ دیمەنی مێژووییان هاتۆتە بەر چاو وەك ئەوەی خۆیان لەو سەردەمە دا بژین.. ئەم ڕوداوە نەك جارێك بەڵکو چەند جارێك بەسەر ئەو دوو خانمە دا هاتوە.

دوای ئەوەش خاتوو (گوردین) بەتەنها دوو جار سەردانی (فرسا)ی کردوە، ڕوداوی تری بەسەر دا هاتوە، هەندێ کەسایەتی سەدەی هەژدەیەمی دیوە و گفت و گۆی لەگەڵ

دا كردون.. لە كۆتا سەردانی دا ئەو خاتونە دەڵێت: دیمەنەكەی بەجۆرێ هاتۆتە بەرچاو وەك ئەوەی لەرزینێكی لەناكاوی كورت خایەنی توش بێت، وەك چۆن پەردەی سەر شانۆ دەلەرێتەوە ئاوها لەرزیوە.

لەساڵی (١٩١٤)دا، سێ پیاو هاتن بۆ چاوپێكەوتنی ئەو دوو خاتونە، هەر سێ پیاوەكە بەر لەشەش ساڵ لە نزیكی فرسای دا نیشتەجێ بوون و سەرپەرشتی ڕێكخستنی باخچەكانی فرسایان كردوە، هەر سێ پیاوەكە ئەوەیان پشت ڕاست كردەوە كە ئەوانیش دیمەنی وەك ئەوەی هەر دوو خانمەكە دیویانە، ئەمانیش دیویانە و لە سەریشی ڕاهاتوون، تاكو مێشكیانی نارەحەت و ماندوو كردوە و شوێنەكەیان بەجێ هێشتوە، چونكە ئەوان ویستویانە لەسەدەی بیستەم دا بژین نەك لەسەدەی هەژدەدا...[١٦]

كاتێ ئەو چیرۆكە دەخەمە بەر دەستی خوێنەر، خۆیشم هەست بەسەر سامی دەكەم لە ئاقاری دا... ڕەنگە بەرەنجامی وەهمێ بێ كە زاڵ بوە بەسەر هەر دوو خاتونە بەڕێزەكەدا ،كاتێ بە نێو كۆشكەكانی فرسای دا گەڕاون... بەڵام پێ دەچێ شتێكیتریش بێ (نەك وەهم ــ وەرگێڕ).. لەوانەیە ئەو دوو خاتونە هەستێكی نائاساییان هەبێ بەڕادەیەك بتوانێ شەپۆلەكانی مێژوو لەو كۆشكانەوە وەرگرێت... بەڵام من لێرەدا دەپرسم: بۆچی ئەو هەستە لەو دوو خاتونەدا لەكاتی گەڕانیاندا بەنێو كۆشكەكانی فەرسای دا دەركەوت و لەجێگەیەكیتر دا لێیان دەرنەكەوت؟

لێرەدا دووبارە دەگەڕێمەوە سەر ئەو قسەیەی كە پێشتر گوتومە، ئەویش ئەوەیە كە ئێمە نابێ لەم مەسەلانەدا بڕیاری یەكلاكەرەوە و كۆتایی بدەین.. چوزانین زانست لەداهاتوو دا چ ڕایەكی دیكە دێنێتە كایەوە سەبارەت بەو مەسەلەیە؟!

پەراوێزەكانی پاشكۆی سێیەم:

١ـ بنواڕە: سینل، الحاسة السادسة، ص ٢١.

٢ـ بنواڕە: عبدالسلام فهمي، البساط السحرى، ص ٨ ـ ٩.

٣ـ بنواڕە: Life Magazin, July 22, 1975

٤ـ بنواڕە: سینل، الحاسة السادسة، ص٢١.

٥ـ تكا دەكەم لە ئافرەتان لەم قسەیەم پەست و دڕدۆنگ و توڕە نەبن، چونكە ئێمە هیوادارین ژن بێتە گۆڕەپانی ژیان و بەشداری بكات لە بنیات نانی شارستانیەت دا بەهەمان ئەو ڕادەیەی پیاو بەشداری تێدا دەكات... لەو كاتەش دا ئیدی هیچ جیاوازیەك نامێنێ لەنێوان ئەو و پیاودا، بگۆ: ئینشائەللا.

٦ـ بنواڕە: Sulivan, Outine of Modern Belief, Vol. II, P 908

٧ـ بنواڕە: المقتطف، رسائل الارواح، ص ٢٢ ـ ٢٣.

٨ـ بنواڕە: مجلة آخر ساعة، ژمارەی ڕۆژی ١٩٥١/١١/٢١.

٩ـ بنواڕە: سینل، الحاسه السادسه، ص٥٧ ـ ٥٨.

١٠ـ بنواڕە: علي الوردي، خوراق اللاشعور، ج ١ ل ٢٠١.

١١ـ بنواڕە: Heltihger, The Ultra prceptive Faculty

١٢ـ بنواڕە: Obsom, The Super Physical

١٣ـ بنواڕە: Tkisall, Personality of Man, p 187

١٤ـ بنواڕە: Trosbury, In Quest of Truth, p 187

١٥ـ بنواڕە: سینل، الحاسة السادسة، ص١١٢.

١٦ـ بنواڕە: Joad, Guide To Modern Thought, p 175-177

پاشکۆی چوارم

نەست چییە؟:

خوێنەر لەوانەیە تێبینی ئەوە بکات، کە من لەم کتێبەدا زۆر جار باسم لە نەست یا خود ناوەزی ناوەکی کردوە[1]... لە پەرتوکە پێشوەکانیشم دا هەر وام کردوە، وام داناوە کە نەست لەگرنگترین فاکتەرەکانی دروستکردن و پێکهێنانی کەسێتی مرۆڤە... ئەم قسەیەش بە لای زۆرێك لە نووسەر و ڕەخنەگرانەوە لە عێراق دا مایەی خۆشحاڵی نەبووە.. بەڵکو هەندێکیان جارێ تۆمەتباریان کردوم بە زیادەڕەوی و جارێکیتر بە ئەفسانەچێتی... بۆیە لێرەدا وای بەباش دەزانم کە لەسەر چییەتی (ماهیەت)ی نەست باس و خواس بکەم بەو جۆرەی خۆم دەیبینم.

ئایا "نەست" بابەتێکی میتافیزیکییە؟

هەندێ لە ڕەخنەگران لە عێراق دا، وایان پێخۆشە کە نەست ناوزەد بکەن بەوەی بابەتێکی میتافیزیکییە... پتر لەجارێکیش بەو ناوزەد کردنە ڕوبەڕوم بونەتەوە.. سەبارەت بەو ڕەخنەگرانە هیچم نیە بێژمی، ئەوەندە نەبێت کە ئەوانە دەست لە ڕەخنە وەردەدەن بێ ئەوەی زانیاری تەواویان هەبێت لەو بابەتەدا کە ڕەخنەی تێدا دەگرن ... جاری وا هەیە دەبینین هەندێ ڕستە و دەربڕین لێرە و لەوێ دەهێنن و دەیکەنە شمشێری دەستیان و هەر کات بیانەوێت ئەو شمشێرە دادەهێننەوە، جا بەدبەختی بۆ ئەو کەسەی لە ڕێگەیاندا ڕادەوەستێت، چونکە لەو بارەدا دەبێتە کۆنەپەرست یا خود بەکرێگیراوی داگیرکەر ـ پەنا بەخوا.

ئەگەر ئەو کەسانە لەو ڕستانە بەتەواوی تێ بگەن کە گرتویانە بەدەستیانەوە، قورسایی گرفتەکە کەم دەبێتەوە... وەلێ مەخابن تەنها بەوەندە دەست هەڵدەگرن کە دەقە ڕواڵەتیەکە لەبەر بکەن، بەو جۆرەش ناوەرۆکی بنەڕەتی ئەو ڕستە و دەربڕینانەیان لێ بزر دەبێت.

فرۆید و نەست:

لەبەشی شەشەمی ئەم پەرتوکەدا ئاماژەم بەوە دا کە فرۆید یەکەم کەس بوە سەرنجی (خەڵکی ـ وەرگێڕ) بۆ لای "نەست" ڕاکێشاوە، ئەم کارەی فرۆید لەکاتی خۆی دا زۆر بەنرخ بووە، چونکە بەو هۆیەوە توانی هەڵە و ناتەواوی ئاوەزپەرستە کۆنەکان دەربخات، ئەوانەی متمانەیەکی کوێرانەیان بە (بیرکردنەوەی وشیار)انە هەیە و بە تاکە بناغەیەکی دەزانن کە ڕەفتارە مرۆییەکانی لەسەر دروست دەبێ... فرۆید ئەوەی ڕون کردەوە کە مرۆڤ لەهەڵس و کەوتی دا هەمیشە بەو جۆرە ڕێ ناکات کە بیرکردنەوە یاخود ویست لێی داوا دەکەن... بەڵکو لەنێو قوڵاییەکانی دەروونیدا، کۆمەڵێ هاندەری پەنامەکی هەن و مرۆڤ پاڵ دەنێن بەرەو کردنی کارێك بێ ئەوەی مرۆڤ بزانێ پاڵ پێوەنانەکە لە کوێوە بوە.

ئێمە ناتوانین نکوڵی بکەین لە فەزڵی فرۆید لەو دۆزینەوەیە دا کە، پەردەی هەڵماڵی لە ڕوی لایەنە شاردراوەکانی دەروونی مرۆڤ.. لەهەمان کاتیش دا ناتوانین ملەجەڕە بکەین لەو زیادە ڕەویەی ، لەم ڕووەوە فرۆیدی تێکەوتووە.. فرۆیدیش وەك هەر یەکێکیتری خاوەن تیۆر لەم دنیایەدا لە ڕویەکەوە ڕاستی دەپێکا تاکو لە ڕویەکیترەوە بەهەڵە دا بچێ... لەتەنها گۆشەیەکەوە سەیری "ڕاستی"ی کردوە و دەمارگیریش بوە بۆی و زیادەڕەویشی کردوە لە تەرکیزکردن لەسەری، بەوەش ئەو گۆشانەی دیکەی فەرامۆش کردوە کە لە "ڕاستی"ی یەکە دا هەڵە بوون.

میتافیزیکیەتی فرۆید:

کاتێ لە تیۆرەکەی فرۆید لەمەڕ "نەست" دەکۆڵینەوە، دەبینین کەم تا زۆر هەستی میتافیزیکی بوونی تێدایە... ئەوەتانێ ئەو "نەست" بەوە لەقەڵەم دەدات کە وەك هێزێکی نادیار (غەیبی) وایە کە لەگەڵ دروست بوونی مرۆڤدا ئەویش دروست دەبێت.

جگە لەوە ئێمە کاتێ دان دەنێین بە بوونی هەستێکی میتافیزیکی لە بیردۆزەکەی (فرۆید)دا، نابێت هێندە لەو ڕووەوە زیادەڕەوی بکەین تا ئەندازەی ئەوەی هەموو

تیۆرەکەی ڕەفز بکەین... چونکە لە ڕاستی دا ئەگەر تیۆرەکەی فرۆید ڕووت بکەینەوە لە توێکڵە میتافیزیکیەکەی،کاکڵە و ناوکێکی چاکمان لە بەر دەست دا دەمێنێ، کە دەتوانین سودێکی باشی لێ وەربگرین لە لێکۆڵینەوەی کەسێتی مرۆڤ دا.

ئەگەر هەر یەکێك لەئێمە سەرنجی ناخی خۆی بدات و لە هەڵس و کەوتەکانی خۆی بڕوانێت، ناتوانێت نکوڵی بکات ، لەبوونی هاندەرێکی خۆنەویست لە ناخی دا، کە پاڵی پێوە دەنێت بەرەو هەندێك کردار و گوفتار بەشێوەیەك خۆی هەستی پێ ناکات.

ئەو هاندەرە لەوانەیە لەگەڵ چەمکەکانی فرۆیددا نەچەسپێت، وەلێ لە هەموو مرۆڤێکدا بە مانا زگماکیەکەی بوونی هەیە... ئێمە ڕەنگە بە "نەست" ناوزەدی بکەین، یان هەر ناوێکی‌تری بەسەر دا ببڕین... ناونان لەم ڕووەوە هیچ گرنگیەکی نیە.. ئەوەی بە لامانەوە گرنگە ئەوەیە دەرك بکەین بەوەی لە پشتی ئەم ئەقڵەمانەوە کە بیر دەکاتەوە ئەقڵێکی دیکە هەیە پاڵمان پێوە دەنێت بۆ هەڵبژاردنی ڕەفتارێکی دیاریکراو بەرانبەر بەخەڵك و، بەرانبەر بەشتەکان بێ‌ئەوەی ویستێکی وشیارانەمان تیای دا هەبێت.

ئەمەش یانی، ئێمە هاودەنگین لەگەڵ فرۆیددا لەسەربوونی هاندەری نەستی لە مرۆڤدا، وەلێ لە لێکدانەوەی هاندەرەکاندا لەگەڵی دا ناکۆکین. ئێمە بەو ڕوداو و ئەزمونانە لێکی دەدەینەوە کە مرۆڤ لەژیانی دا بەسەریدا دێت لەکاتێکدا فرۆید بەچەمکی غەریزە یان ئەو چەمکانە لێکی دەداتەوە کە بیرمەندان لەسەدەی نۆزدەدا لەگەڵی دا ڕاهاتبوون.

گەنجینەی دەماخ:

مرۆڤ لە ژیانی دا، ڕۆژانە هێندەی ڕوداو بەسەر دا دێت کە خەریکە نەتوانێت بیان ژمێرێت... ئیتر یان چێژ لەو ڕوداوانە وەردەگرێت یاخود ئازار، یان سوودمەند دەبێت لێیان یاخود زیانەومەند دەبێ... ئینجا زەمەن بەسەر ئەو ڕوداوانەدا تێدەپەڕێت و، دەچنە خانەی لە بیرچوونەوە و کەسەکەش وا دەزانێت بۆ هەتاهەتایە ڕوداوەکە لە هزری دا سڕاوەتەوە، هەروەها مرۆڤ زانیاری زۆر لەبەر دەکات و بەشی هەرە زۆریانی

لە یاد دەچێت، واش دەزانێت ئەو زانیاریانەی لە بیری چوون چیتر بەسوود نین بۆی، بۆیە بۆ هەتایە لە هزری دا بزر بوون.

لە ڕاستی دا هەموو ئەو ڕوداوانەی بەسەر مرۆڤدا دێن، بەشێوەیەك لەشێوەكان كار دەكەنە سەر هزری، كاریگەریەكەش لە قولاییەكانی هزردا دەمێنێتەوە، با مرۆڤیش وا بزانێت لە بیری چوە... لە بیرچونیش هیچ نیە جگە لەبزربوونی بیرۆكە لە ئاوەزی وشیار، لەو كاتەدا دەگوازرێتەوە نێو ئاوەزی ناوەكی... لەوێدا بەقەتیس كراوی دەمێنێتەوە و چاوەڕوانی دەرفەتێكی گونجاو دەكات بۆ بەدەركەوتن... زۆربەی جاریش كاتێ بەدەر دەكەوێت كە ئاوەزی وشیار بێ ئاگا بوە یاخود نوستوە.. وەك لەبەر دا دیتمان.

وەك لەبەشی (شازدەهەم) دا ئاماژەمان پێدا، توێژینەوەكانی (دكتۆر بلومنفلد) ئەوەیان ڕوون كردەوە كە چۆن مێشكی مرۆڤ لەو ئەقڵە ئەلكترۆنیانە دەچێت كە لەم دواییانەدا زانایان دایان هێناوە... چونكە لە قولاییەكانی خۆیدا هەموو ئەو زانیاریانە سەیڤ دەكات كەبەسەری دا دێن... لێرەدا نابێ ئەوەمان لە بیر بچێت كە ئەقڵی ئەلكترۆنی تەنها ئەو زانیاریانە سەیڤ دەكات كە زاناكان بەئەنقەست و خواستی خۆیان تیای دا تۆمار دەكەن... وەلێ دەماخی مرۆڤ هەموو ئەو ڕوداوانە زەخیرە دەكات كە بەسەر مرۆڤ دا دێن، ئیدی زیان بەخش بن یاخود سوودبەخش... لێرەوەیە كە دەبینین نەست هەندێ كەس نغرۆ دەكات و دەیانكاتە شێت یاخود (گێلە پیاو)، هەندێك كەسیتر بەرز دەكاتەوە و دەیانكاتە بلیمەت یان خاوەن بەهرەی نائاسایی.

ئەمەش ڕاستی ئەو گوتەیەی مامۆستا (مایرز) دەسەلمێنێت كە وەسفی چالاكیە نەستیەكان دەكات و دەڵێت: چالاكی نەستی لە مرۆڤ دا پێك دێ لە كانگایەكی ئاڵتون و سەلوێنكێك لە پیسایی.[٢]

ئەوە لە بەرژەوەندی مرۆڤدا نیە كە نكوڵی لە ئاسەواری نەست بكات لە ژیانی دا، چونكە بەوە لایەنێكی گرنگی پێكهاتەی كەسایەتی خۆی فەرامۆش دەكات.. ئەو فەرامۆش كردنە لە لایەك دەبێتە هۆیگەورەترینی ئاڵۆزیە دەرونیەكان و لە لایەكی دیكەشەوە وەبەرهێنانی بەهرە نەستیەكانیش لاواز دەكات.

ڕۆحانیەكان و نەست:

سەیر لەوەدایە لەو كاتەدا كە دەبینین هەندێ كەس نەست بە بابەتێكی میتافیزیكی دەزانن، لەهەمان كاتدا هەندێ كەسی دیكە بە پێچەوانەوە بە چەمكێكی (مادی) وای دەبینن كە سەر دەكوتێ بۆ بێباوەڕی.

یەكێ لەو سەیر و سەمەرانەی كە هەقە لەم ڕووەوە باس بكرێت، ئەم بەسەرهاتەی منە لەیەكێك لەو گۆڤارە ئاینییانەی لە عێراق دا دەردەچن، بابەتێكم خوێندەوە، نوسەری بابەتەكە سەرگۆنەی موسڵمانان دەكات لەسەر بڵاو بونەوەی بیرۆكە لائیكیەكان لەنێویاندا، هەروەها داوا لە وەزارەتی (مەعاریف) دەكات دەسگاكانی فێركردن پاك بكاتەوە لەو جۆرە بیرۆكانە، یەكێك لە داواكاریەكانی ئەو نوسەرە بریتیە لە پاك كردنەوەی قوتابخانەكان لە تیۆرەكانی داروین و فرۆید و هەموو ئەو بیردۆزانەی تریش كە پێچەوانەی قورئان و ئاینی ئیسلامن.[٣]

نوسەرێكی تریش لە میسر سەركۆنەی توند و ڕەخنەی سەختی دابارانددوە بەسەر ئەو زانا دەروونناسانە دا كە دان بە بونی نەست دا دەنێن لە مرۆڤ دا.. ئەو دەیەوێت چەمكی نەست بسڕێتەوە و چەمكی (ڕۆح)ی لە جێگەدا دابنێت، و بڕوای وایە لێكدانەوەی ڕۆحی دیاردە دەرونیەكان لە هەر لێكدانەوەیەكی تر نزیكترە لە ڕێبازی زانستییەوە.[٤]

وا دیارە زۆر كەسی وەكو (ئەبولخەیر) لەڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوادا بونیان هەیە، و لەم ماوەیەی دوایش دا ژمارەیان ڕوو لە زیادبونە لەبەر هۆیەك كە شاردراوە نیە لە خوێنەری ژیر و هۆشمەند، من لێرەدا نامەوێت مشت و مڕیان لەگەڵ دا بكەم لەسەر ئەو ڕایەیان، وەلێ دەمەوێت سەرنجی خوێنەر ڕابكێشم بۆ ئەوەی كە ئەو جۆرە كەسانە سەرەڕای خۆدەرخستنیان بەوەی ڕەوتی زانستیان وەرگرتوە لە نوسینەكانیاندا، بەڵام لە ڕاستیدا هیچ نین جگە لە كەسانێكی "ئایدۆلۆژیست" و لەڕاكانیاندا لە بەر ڕۆشنایی داخوازیەكانی بیرو باوەڕە مەوروسەكاندا دەڕۆن بەڕێوە، دواتر دەشیانەوێت زانست شوێن پێی ئەوان هەڵگرێت.

بۆچونی (مكدوجل):

(ولیەم مكدوجل) یەكێكە لە زانا دەروونناسە بەناوبانگەكان.. لەساڵی ۱۹۰۸ دا ناوبانگێكی گەورەی بۆ پەیدا بوو لەكاتێكدا هەوڵی دا دەروونناسی بەكار بێنێ لەخزمەتی زانستە كۆمەڵایەتیەكاندا، لەو ڕووەوە قوتابخانەیەكی تایبەت بەخۆی هەبوو. لێرەدا مەبەستمان ئەوە نیە لە قوتابخانە دەرونیەكەی (مكدوجل) بكۆڵینەوە. تەنها مەبەستمان ئەوەیە بڵێین (مكدوجل) یەكێك بوو لە دوژمنەكانی (نەست) و هێرشێكی توندیشی كردۆتە سەری، تەنانەت نكوڵی لە بونیشی كردوە... ئنجا هەندێ لەكەسانی سادە بۆچونەكانی (مكدوجل)یان كردۆتە بەڵگە بە دەستی خۆیانەوە و هەوڵ دەدەن بەو بۆچوونانە بیردۆزی (نەست) لە بنەڕەتەوە پوچەڵ بكەنەوە.. جێگەی نیگەرانیشە كە دەبینین هەندێ لەمامۆستاكان لەعێراق دا شوێن پێی ئەو كەسە "سادە" و ساكارانە هەڵدەگرن.

لەڕاستی دا (مكدۆجل) لە بنەڕەتەوە چەمكی نەستی پوچەڵ نەكردەوە، بەڵكو تێگەشتنی (فرۆید) ی بۆ ئەو چەمكە بەهەڵە داوەتە قەڵەم ··· بەدەربڕینێكی تر ئەو دانی ناوە بە بوونی هەندێ هاندەری پەنامەكی دا بەرەو جۆرە ڕەفتارێكی دیاری كراو بێ ئەوەی خۆیشی هەستیان پێ بكات ··· گوێ بگرە ! ئەوەتا دەڵێت : (من بەبێ خۆ بەستنەوە ، ئەو ڕیەم پێ پەسەندە كەپێی وایە زۆرێك لە چالاكیە هزریەكان لەدەرەوە ی چوار چێوەی كۆششی وشیارماندا ڕوو دەدەن ··· هیچ بەر بەست ورێگری نابینملەوەی ئەو چالاكیانە بە نەست ناوزەد بكرێن ، هەر چەندە پێم باشترە گەر بە "ژێرە هەست " ناوبنرێن ··· بەڕاستی ئەو چالاكیانە گرنگی یەكی گەورە یان هەیە.)[5]

بەسەرهاتێكی خۆش :

تكام وایە خوێنەر ڕێگەم بدات زنجیرەی ئەم باس وخواسە ی‌ببچرێنم ،تاكو بەسەرهاتێكی دەگمەن وخۆشی بۆبگێڕمەوە كەبەسەر خۆمدا هات لەكاتێكدا سەرقاڵی نوسینی ئەم دێڕانە بووم ··· لەكاتی سەرقاڵیم دا بەنوسینەوە ی:جانێ ﴿قاوە ﴾

وشوشەیەك ﴿ مرەکەب ﴾م لەبەردەمدابوو ،سەری شوشەکەم لابرد تاکو قەڵەمەکەم پڕبکەم لەمرەکەب ،بەڵام لەبریتی ئەوەی قەڵەمەکەمی تێ بکەم ،شوشەکەم بەرزکردەوە بۆلای دەمم وەك ئەوەی بمەوێت لێی بخۆمەوە ... دەرکم بەم هەڵەیەشم نەکرد تائەو کاتەی کەخەریك بوو مرەکەبەکە بکەمە دەمم و بڕژێت بەسەر جلە کانمدا .

ئەم چیرۆکە لەوانەیە نمونەیەکی سادەی ئەوە بداتە خوێنەر کەنەست لەمرفدا چۆن کار دەکات ... من کاتێ شوشەکەم بەرز کردەوە بۆ دەمم .لەژێر کایگەری پاڵنەری خواردنەوەی قاوەکەی بەر دەمم دا بووم ... ئەمەش یانی ، نیازی خواردنەوەی قاوەکە لەسەردتادا هاتووە بەمێشکم دا ، بەڵام دوای ئەوەی هەستم بەووشك بوونی قەڵەمەکەم کردووە ئەو نیازەم لەبیرچووە .. کەچی ئەونیازە لە (ئاوەزی ناوەکی) مدا بەقەتیس کراوی ماوەتەوە ، هەر ئەوەش هانی داووم بۆ خواردنەوەی مرەکەبەکە لەبری قاوەکە . پێویست بەوە ناکات کەبڵێین ، ئەو کارەی من کردوومە زۆرینەی خەڵك لەکاروبارە جۆراوجۆرەکانی ژیانیاندا دەیکەن ، تەنانەت لەوانەیە کارەکانی ئەوان بەوشێوە کارە ساکارەی منەوە نەوەستێت ... بەڵکو هەندێ جار کارەکانیان سەرەنجامی مەترسی داری دەبێت . زۆری جاری وا هەیە مرۆڤ بەرەو کارێك پاڵ دەنرێت لەکاتێکدا خۆی کارێکی دیکەی گەرەکە ، نەخاسمە لەو کاتانەدا کە پاڵنەرەکانی هەست و نەست پێکدا دەکێشن .. بۆیە دەبینی سوێند دەخوات بەخودا کە ئەو کارەی بەئەنقەست نەکردووە ، کەچی خەڵکی بڕوای پی ناکەن !! .

زۆر جاری واش هەیە مرۆڤ سەهو دەکات ودەستەوسان دەبێت لەوەی شتێك لەنزیکی خۆیەوە ببینێت ، چونکە ئاوەزی ناوەکی ئەو کەسە ڕووی لەشتێکی تر کردووە ... بەردەوامیش بەبێ سوود بەشوێن شتە نزیکەکەدا دەگەڕێت . دەگێڕنەوە ئافرەتێك منداڵەکەیی بە باوەشەوە دەبێت ، کەچی بەشوێنیشی دا دەگەڕاو لەخەڵکی دەپرسی : کوانێ ؟ بۆ کوێ چوو ؟ خەڵکیش نازانن بەدووی ئەو منداڵەدا دەگەڕێت کەلە ئامێزی دایە .. هۆی ئەم ڕووداوەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کەژنەکە زۆر ترساوە لەوەی کوڕە بچوکەکەیی لێ بزربێت .. ئەم ترسەش چۆتە نێو ئاوەزی ناوەکیەوەی وئەمەش

وایكردووە ونبونی منداڵەكەی بەخەیاڵدا بێت ، سەرەڕای ئەوەی لەبەر چاو و دەستیشی دا بووە ٠

ئەزموونەكەی(بافلــــۆف):

هەنوكە دەگەڕێینەوە سەر لێكۆڵینەوە لە (نەست) لەڕووی سروشتە بابەتیەكەیەوە ، لەوانەیە لێرەدا باسكردنی ئەو ئەزموونە بەكەڵك بێت كەماموٚستا (بافلۆف)لەسەر (سەگ) جێبەجێ ی كرد٠٠ بەڕای من ئەو ئەزموونە پەیوەندیەكی زۆری هەیە بە بابەتی نەستەوە لەمرۆڤدا ٠

پوختەی ئەزموونەكەش ئاوایە : بافلۆف ، سەگێكی هێنا و شەویلگەی خوارەوەیی كون كرد، وبۆریەكی لەو كونە بەست بەجۆرێ لیكی سەگەكە لە وبۆریەوە بڕژێتە نێو دەفرێكی تایبەتی پێوانە كردنەوە٠٠٠ بافلۆف هەندێ جار خواردنێكی بەتام وچێژی بۆ دەهێناو لەهەمان كاتدا زەنگێكیشی لێدەدا ٠ مەبەستیشی لەوەبوو هەموو جارێ خواردنی خۆراكەكەهاوكات بێت لەگەڵ لێدانی زەنگەكەدا٠

لەكۆتایی دا (بافلۆف) تەنها زەنگەكەی لێ دەدا ، بەبێ ئەوەی خۆراكەكەی پێ بدات ، بۆی دەركەوت لیكی سەگەكە لەگەڵ لێدانی زەنگەكەشدا دەڕژێت ٠٠٠ لێرە وە بافلۆف گەشتە بەرەنجامگیری ئەو ڕێسا زانستی یەی كەدەڵێت : (بۆی هەیە هەر كاریگەریەكی لاوەكی ، ببێتە كاریگەری سەرەكی ، ئەگەر كاریگەریە لاوەكیەكە چەند جارێكی تەواو هاو كات وهاوڕێ بێت لەگەڵ كاریگەریە سەرەكیەكەدا٠٠٠) بافلۆف ئەم ڕیسا زانستی یەی ناونا (بەدەمەوەچوونی مەرج دار) ٠٠ (٦)

مرۆڤ و بەدەمەوەچوونی مەرجدار :

بەم دواییانە دەركەوتووە كەبەدەمەوە چوونی مەرجدار ، وەك چۆن بەسەر سەگدا دەچەسپێ ، بەهەمانشێوە بەسەر مرۆڤیشدا دەچەسپێ ، تەنانەت دەگونجێ زۆرێك لە دیاردە دەرونیەكانی پێ شرۆڤە بكرێت ٠

بابۆ نمونە وای دابنیین ، گەنجێکی عاشق ، دەرفەتی ئەوەی بەدەست کەوتووە چەند ڕۆژێك لە باخێکدا لەگەڵ خۆشەویستە کەیدا ژوان بگرن ، ئەو ڕۆژانە لە خۆشترین ڕۆژگارەکانی تەمەنی بوبێتن ، واش هەڵکەوتووە لە باخەکەدا (ناعور) ێك هەیە کە بەدرێژایی ئەو چەند ڕۆژە دەنگێکی تایبەت دەردەکات ،ئەو کات ئەنجامەکە چی دەبێت ؟؟ ئەو گەنجە بەتێپەڕینی کات ئەو ماوە خۆشەی لەبیر دەچێتەوە کەپیای دا گوزەری کردووە ، بەڵام هەمیشە ئارەزووی بەلای دەنگی (ناعور) دایە ، یان بەلای هەر دەنگێکدایە کە لەسەدای ناعور بچێت ٠٠ تەنانەت لەوانەیە بێ ئەوەی هۆکارەکەی بزانێت بەبیستنی ئەو دەنگە بکەوێتە گۆرانی گووتن وشانە لەرزە (دەربڕینی وەرگێڕ) ٠٠٠ دەگونجێت بڵێین کاریگەری دەنگەکە چۆتە قوڵاییەکانی دەروونی وئاسەواریان لەسەر هەڵس وکەتەکانی بەجۆرێکی نەستی وخۆنەویستانە داناوە٠

زۆربەی ڕواڵەتەکانی ڕەفتاری مرۆڤ بەم جۆرە بەڕێوەدەچن ، مرۆڤ کۆمەلێ کارو ڕەفتار دەکات بێ ئەوەی بزانێت سەرچاوەکانیان لەچ قوژبنێکی دەرونی دان ٠٠ جاری وا هەیە بۆ یەکەمجار کەسێك دەبینی ، بەڵام هەست دەکەیت ڕقێکی زۆرت لەو کەسەیە٠٠ کەلە هۆکاری ئەو ڕقەشت دەپرسیت ، وەڵامت پێ نیە ٠ لەڕاستی دا تۆ لەبەر هۆکارێکی شاردراوەی نیو قوڵاییەکانی ناخت ڕقت لەو کەسەیە، بێ ئەوەی تۆ بەجۆرێکی ووشیارانە ئاشنابیت بەو هۆکارە٠

ئەو کەسەی ڕقت لێیەتی لەوانەیە لەئەدگارەکانی ڕوخساری دا یاخود لەهەڵس وکەوتەکانی دا لە کەسێکی تر بچێت کەلەڕۆژگارەکانی ڕابردوو دا دەست درێژی کردۆتە سەرت یاخود ئازاری داویت ، بۆیە لەو کاتەدا زۆر ڕقت لێی هەستاوە و لەوانەشە هەوڵت دابێ تۆڵەی لێ بکەیتەوە ،بەڵام سەرکەوتنت بە دەست نەهێناوە٠٠٠ ڕۆژگاریش کەبەسەرتدا تێ پەڕیوە، ڕوداوی دەست درێژیەکەی لەبیرت بردۆتەوە، وەلێ بەردەوام ڕقت لە هەرشتێکە کە ئەو ڕوداوەت وەبیر بێنێتەوە٠

نمونەیەکی ڕاستەقینە :

خوالێ خۆش بوو (سلامە موسا) باسی پیاوێکمان بۆ دەکات کەزۆر ڕقی لە جگەرەکێشان بووە ، بۆیە هەرکات بەناچاری جگەرەیەکی بکێشایە ، گورج دەچوو بە ئاو

دەستی دەشۆرد ، هۆکاری ئەمەش ئەوەیە ئەو کابرایە لەسەردەمی منداڵێتیدا لە ژێر چاودێری خزمەتکارێکی دابووە ، کەپیاوێکی قەڵەوی گەورە بووە ، پەیوەندی ئەم لەگەڵ خزمەتکارەکەیدا باش نەبووە ، چونکە زۆر جار خزمەت کارەکە وەك ئەوەی بێ گاری پێ بکرێت دەیبردە قوتابخانە... جگە لەوەش ئەو پیاوە شێوازێکی زۆر قێزەونی دەبێت لە کۆکردنەوەی ئاغزە جگەرە وجگەرە کێشاندا ، بە جۆرێ بۆنێکی زۆر ناخۆشی جگەرە کێشانی گرتبوو ، منداڵەکە بەو بۆنە ناخۆشە ئازاری پێ دەگەشت لەو کاتەی دەیبردە مەکتەو ... بۆیە کاتێ منداڵەکە گەورە بوو بەو جۆرەی بینیمان، (ڕق) لەجگەرەکێشان) تیایدا بویە گرێ یەك و لەئاوەزی ناوەکی دا بنجی داکوتا... [٧]

ئادەمیزاد وسپلۆت :

فرۆید ئەم دیاردە دەرونیەو دیاردە هاوشێوەکانی بەوە ڕاڤە دەکرد کەبەرەنجامی ئارەزوویەکی خەفە کراون... وەلێ بافلۆف بەرێسای (بەدەمەوەچوونی مەرجدار) ێکی دەداتەوە ... هەرچۆن بێت ، ڕاڤەکەی فرۆید ڕاست دەرچێت یان شرۆڤەکەی بافلۆف ، بەرەنجامەکەی هەر چوون یەك دەبێت ، ئەویش ئەوەیە کەمرۆڤ هەندێ کار دەکات ، بێ ئەوەی بیری کردبێتەوە لێ ی یاخود وەئاگا بێت لەکردنیان دا ٠

لێرەدا ئەوەی شیاوی ئاماژەپێدانە ، ئەوەیە کە (بافلۆف) بەو ئەزموونانەی خوازیاری ئەوە نەبوو لە نەستی مرۆڤ بکۆڵێتەوە ، چونکە ئەو پسپۆڕ بوو لەزانستی فەسلەجە) دا ، بەو پێ ودانگەش لە (فەسلەجە)ی سەگی کۆڵیوەتەوە ، کەلە هەندێك ڕووە وە لەفەسلەجەی ئادەمیزاد دەچێت ٠ لەڕاستی دا هەر وایە ، مرۆڤ جیاوازیەکی گەورەی نیە لەگەڵ سەگ و ئاژەڵە شیر دەرەکانی تردا لەڕووی فەسلەجیەوە... وەلێ لەلە ڕووی سایکۆلۆژیەوە لە سپلۆت و مرۆڤ دەکۆڵینەوە جیاوازیەکی گەورەیان لەنێواندا دەبینین ٠

سپلۆت ئاوەزی وشیار وبیرکردنەوەی نیە ، بەو جۆرەی کە مرۆڤ هەسی ٠ ئەمەش ـانی سەگ وەك ئامێرێکی کەڕ دەچێتە ژێر کاریگەری بەدەمەوەچوونە مەرج دارە کانیەوە ،هیچ جیاوازیەك ناکات لەنێوان ئەو بەدمەوەچوونە وبەدەمەوە چوونە

ئاساييەكانى دا•• وەلىٚ مـرۆڤ ئـاژەڵێكى بـەبيرە ، لەبـەر ئـەوە دووچـارى هەنـدىٚ لـە ململانێـى دەرونـى دەبێـت لـەنێوان ئـەوەى بـير كردنـەوەى وەئاگـاى داواى لـىٚ دەكـات وئەوەشى كە بە دەمەوە چوونە مەرج دارەكانى دەيانەوێت •

مـرۆڤ كاتێـك ڕقـى لەكەسێك دەبێـت،بەبىٚئـەوەى پێشـتر ناسـيبێتى ،ئـەواناتوا نێـت بـەهۆى ئـەم هەسـتەوە ،وەكـو سـەگ خـۆى بـدات بـەدەم ئەوپاڵنەرەوە،چـونكە ئـاوەزى وشيارى بەربەسـتى ئەوهەسـتەى لىٚدەكـات •• لەوكاتـەش دادەكەوێتـەنێو هەلۆێستێكى بێزار كەردەوە ،لەلايەكەوە بەلايەوە ناڕەحەتـە كەبانگەوازەكانى عـەقڵى فـەرامۆش بكات ،بـــەوەش بكەوێتـــە بـــەر ڕق وخـــەشمى خـــەڵكى ،لەلايـــەكى تريشـــەوە بەلايـــەوە ناڕەتەئەوهەستەى سەركوت بكات بەبىٚ ئەوەى لەدەرچەيەكە هەناسەيەكى پىٚ بدات .

ئەزمونێكى سێكسى :

يەكێكى‌ترلەتوێـژەران ،ئـەزمونێكى لەسـەر سـەگ پـەيڕەوكرد بەهـەمان شـێوە ئەزمونەكەى (بافلۆف)

- ئەوەبوو (گەماڵێك)ى هێنا ولەماڵەوە لەگەڵ خۆيدا پـەروەدەى كـرد ،هـەمووجارىٚ دەڵێكى دەهێناو بۆئاشنابونيان بەيەكترى و،وازى لىٚ دەهێناو لەدورەوە چاودێرى دەكردن ••• هـەركات گەماڵەكـە بيوسـتايە بـەدەم غـەريزە سێكسيەكەوە بچێت ولەگـەڵ دەڵێـك دائەو غەريزەيە تێر بكات ،زاناكە تەزويەكى عەلەتريكى دەخستە سەرى ووای لىٚ دەكـرد سەگەكە بلورێنێت وڕابكات ••• توێژەرەكە ئەم ئەزمونەى چەندجارێك دووبارە كردەوە ،تاواى لێهات سەگەهەژارەكە هەركات دەڵێكى بەرچاو بكەوتايە ڕاى دەكرد •• [٨]

ئەم ئەزمونە سەرەڕاى ئـەوەى سا دەو سـاكارە ،وەلىٚ يارمـەتيمان دەدات لەتێگەشـتنى ئەولادانە ڕەوشـتى يانـەى كەهەنـدىٚ جار لەهەنـدىٚ خـەڵك دا بـەدى دەكـەين ،هەروەها لەڕادەى كاريگەرى نەستيش لەولادانانەدا تێمـان دەگەيـەنێت • مرۆڤ بەسروشـتى خـۆى ئارەزوى بـەلاى شتێك دادەبىٚ ،بـەڵام دواى ئـەوەى بەئـەزمونى سـەخت دادەڕوات ،واىلىٚ دێت ڕقى لەوشتە دەبێتەوە •

بۆنمونـەـ،ئەولادانـە سێكسـیە وەربگرە،كەلـەنێو پیـاوانی لای ئێمـەدا لەسـەردەمی عوسمانیەكانـدا تەشـەنەی كردبـوو ،وئێمـە دەزانـین ئـەو پیاوانـە بەسروشـتی خۆیـا ن حەزیان لەژن بووە،بەلأم لەژینگەیەكدا ژیاون كەئافرەت قێزەون ونەزان بـووە ولـەدنیادا هیچی نەزانیوە جگە لەهات وهاوار وسكالأكردن ٠ كـەوابێ دەبـوا پیـاو خۆیبەگـەورە تـر بزانیایە و لەگەڵیدا دانەنیشـتایە وزۆرلەگـەڵی دانەمایەتـەوە ،وئەگـەر پیـاوێكیش بـەوە ناوبانگی پەیدا بكر دایە كەحەزی لە دانیشتن وتێكەلأویـە لەگـەڵ ژنـان دا ،هاوەڵەكانی بەوەتۆمەتباریان دەكرد كەژنانیەو پیاوەتی ی ناتەواوە ٠

دەگونجێت بڵێین ئەوبارو دۆخە كۆمەلأیەتیە ، دروست لـەوڕوداوە دەچـێ كەبەسـەر ئەوگەماڵەداهاتبوو ،هەركات لەدەڵێك نزیك بكەوتایەوە تەزویەكی كارەبایی بـەگیانی دا دەهات ٠٠ هەرپیاوێكیش لەدۆخێكی وادا بژی ،هەوڵ دەدات قەرەبوی خۆش ویسـتنی ژن بەخۆش ویستنی مێرد منداڵان بكاتەوە !!. گرفتەكەش لێرەدا لەوە تێ پەڕ ناكـات ، كـە گـرێ یـەكی نەسـتی هەیـەو وا لـەپیاو دەكـات كـەم تـا زۆرێـك تـەرێز لـە ژن بكـات ٠ كاتێكیش وا دەكات خۆیشی نازانێت لە چ سەر چاوەیەكەوە حوكمی كردنی ئەو تەرێزەی بەسەردا دەدرێت ، بەڵكو لەژێر پاڵنانی ئەو گـرێ دەرونیـەدا كارەكە دەكـات كـە ژینگە كۆمەلأیەتی یەكەی تیای دا دروستی كردووە٠

لەم بارەوە باسێكی خۆش لەیەكێك لەشاعیرە عێراقیەكان دەگێڕنەوە، ئەو هۆزانڤانە نەوەیـەكی سـەدەی نۆزدەهـەم بـووە و نـاوی (شـێخ صـــالح تـەمیمی) بـووە ٠٠ دەڵـێن زۆری تەرێز لەئافرەتان وقسەكردنیان بووە و ، قەڵس بـووە بەشێوەی لەشـی ئافرەتـان ، تەنانەت یەكێك لـە لـە هۆنراوەكانی دا وەسـفی سـنگی ئـافرەتی كـردووە و گوتوویـەتی دومەڵێكە و بەتێپەڕینی كات دەپوكێتەوە٠٠٠ (٩)

بەهێزترین گومان ، ئەوەیە كەئەم شاعیرە ئەو قسەیەی لەژێر كاریگەری گرێ یـەكی دەرونی دا كردووە ، لەوانەشە گـەر ئـەو گـرێ یـەی نەبوایـە قسـەیەكی پێچەوانەی ئـەم قسـەی ئێسـتەیی بكردایـە ، لـەو كاتەشـدا سـنگی ژن لەبەرچاوی دا دەبـووە جـوانترین گۆیەك (دەربڕینـی وەرگێـڕ) كـەخودا وەدی هێنابێت و دەنگی ئاخاوتنیشیانی لەبـەر گوێ دا دەبووە سەدای چەهچەهەی هەزار دەستان ٠

خەڵکی لە زۆربەی دیاردەکانی ڕەفتار و ڕەوشتیاندا بەو جۆرەن ٠٠٠ لەژێر کاریگەری ئەو ئاماژە کۆمەڵایەتیانەدا دەڕۆن بەڕێوە ەکە ڕۆدەچێتە نێو ئاوەزی ناوەکییان ، دوای ئەوە دێن دەست دەکەن بەهێنانەوەی بەلگە گەلێ لۆژیکی بۆ پاساو دانی ئەو ئاکارەی لێیان وەشاوەتەوە٠

ڕاو بۆچوون و ئایدۆلۆژیاکان :

کاریگەری نەست، تەنها لەئاستی ڕەوشت و ئاکاردا کورت هەڵناهێنرێ ٠ بەڵکو کاردەکاتە سەر ئەو ڕاو بۆچوون و بیر وباوەڕانەی ، کە مرۆڤ بڕوایان پێ دێنێت و ، واش گومان دەبات گوایە لە دوای بیر کرنەوەیەکی ساغەوە گەشتۆتە قەناعەت کردن بەو بیروباوەڕانە٠

بۆ نمونە ، ئەو کەسە دۆگمایانە وەربگرە ، کە دەمارگیریەکی زۆریان هەیە بۆ نەریتی ڕوپۆش (حیجاب) ی ئافرەتان ، و بەلگەی ئەقلی ونەقلیش دێننەوە بۆ سەلماندنی ئەوەی ئەو نەریتە باشترین قەلایە بۆ پاراستنی ئابڕو و داوێن پاکی ئافرەت ٠٠هۆی ئەوەیە هەر یەکێکیان بگریت لە کۆمەلگەیەکدا ژیاوە، نەریتی ڕوپۆشکردن تیایدا توند و تۆکمە بووە ، بەڕادەیەك خەڵکی لەو کۆمەلگەیەدا کەوەسفی ئافرەتێکی بە ئابڕویان کردووە گوتوویانە (کیژی ماڵەوەیە) و دەنگی ناچێتە دەرەوە و کەس تاکە پەنجەیەکیشی نەدیووە ٠

ئەو ئاماژەدانە کۆمەڵایەتیە دەچێتە قولاییەکانی دەروونەوە ، تازیاتر بەسەر مرۆڤدا چەند پات بکرێتەوە، هێندە زیاتر بە نێو قولاییەکانی ئاوەزی ناوەکی دا ڕۆدەچێت ٠٠٠ لە دواییش دا کەمرۆڤ بیردەکاتەوە ، واهەست دەکات لەبیرکردنەوەدا سەربەست وئازادە ، هیچ هەست بەبوونی ئەو ئەو پاڵنەرە نەستی یەی کەلەژێر ڕووپەڕی بیر کردنەوەی دا خۆی مەڵاس داوە و هانی دەدات بۆ تەرێزکردن لەهەر بیرۆکەیەك کەبانگەشە بکات بۆ دوور کەوتنەوە لە ڕوپۆش ٠

دەمارگیری و بیر وباوەڕ :

ئاسایی مرۆڤ لەژینگەیەكدا پێ دەگات ،كەخاوەنی بیروبا وە ڕێكی دیا ری كراوە ،هەرئەوەندەی چاوی هەڵهێنابەدنیادا، دەبینێ دایك وباوك وكەس وكارەكەی، بتێك یان گۆڕێك یان پیاوێكی مێژوبە پیرۆز دەزانن و،هەمووچاكەو فەزڵێكی دەدەنەپاڵ ·· ئاوەزی مرۆڤیش لەوبارودۆخەدا گەورە دەبێت تاهێدی هێدی دەدرێ ··· كەسەكە سنور بەندو كۆت كراوە وپێشی وایە سەربەستە ، لەبەرئەوەیە دەبینین هەموو خاوەن بیرباوەڕێك متمانەی پتەوە بەوەی ئایدۆلۆژیاكەی خۆی ڕاست ودروستە ،ئەوانەشی كەپێچەوانەی ئەمن ،كەسانی دەمارگیرن — بەدبەختی بۆیان !

زۆرجار هەندێ لەو خێڵە كیانە دەبینم ،ئەوانەی بیرو باوەڕیان لەباو باپیرانەوە وە رگرتووە ،كەچی دەڵێن دوای ئەوەی لێكۆڵینەوەی هەموو ئایدۆلۆژیاكانی ناو خەڵكمان كردوەو بەراوردمان كردون ،ئەوجا ئەم ئیدۆلۆ ژیایەمان پەسەند كروە ··· ماوەیەك لەمەو بەر وتارێكی ناسكی یەكێك لەو كەسانەم خوێندەوە كەبەدڵنیاییەوە دەڵێت : هەموو خاوەن ئاینە كان دەمار گیرن جگە لە خۆی وكەسانێكی وەكو خۆی نەبێت ·· ئەو پیا وە ،خوا چاو پۆشی لێ بكات ،نازانێت خۆی چی دەڵێت ، خاوەن ئاینەكانی تریش هەمان شت دەڵێن !!

هەریەكێكیان بگری سەرنجی هەموو ئاینە كانی داوە و ، لەئاینە كەی خۆی چاكتری نەدۆزیوەتەوە · چونكە هە رلەمناڵیە وەلەگە ڵیدا ڕاهاتوە و، بەوەش ڕەگ وڕیشەی ئایدۆلۆژیاكە درێژ بۆتەوە بۆنێو قوڵایی ئاوە زی ناوەكی ، كەواتە ئەم ئایدۆلۆ ژیایە بیركردنەوە كانی ئەوكەسە سنو ر بەند دەكات، بەبێ ئەوەی خۆیشی هەست بكات · ئەمەش یەك لەو هۆكا رە سەرەكیانە بووە كەوای لە زۆربەی خەڵكی كردوە تابەرانبەركێ و دژایەتی پێغەمبەران بكەن وبیان چەوسێننەوە و بەردیشیا بۆ بهاوێژن ،لەوەدا جیاوازی نیە لەنێوان محمد وعیساو بو دا وسوكرات دا ·· ئەگەر نوسەری ئەو وتارەی ئاماژەمان پێكرد لە سە ر دەمی پێغەمبەرەكەی دا بژیابا ، ئەوا بەهێزترین گومان ئەوە یە كەدژایەتی پێغەمبەرەكەی دەكرد!!·

بەڕاستی (جاحظ) جوانی گوتووە كەدەڵێت : (ڕاو بۆ چوون وبیروباوەڕەكانی مرۆڤ خۆ ویست نین ، بەڵكو بەسەریدا سەپێنراون ، جگە لەوش بەرەنجامێكی حەتمی چۆنێتی دروست بوون و پێكهاتنی ئەقڵی كەسە كەو، ئەو ڕاو بۆچونانەشە كەدەخرێنە بەر دەمی٠٠٠ هەركەس ئاینێكی بخرێتە بەردەم و، پێی پەسەند نەبێ ، ناچارە بەوەی پەسەندی نەكات ٠٠ لە توانایدا نیە پەسەندی بكات ، چونكە ئەم خۆی بەرپرسیاری بیر و باوەڕەكانی خۆی نیە ، خوداش داوای شتێك لە كەسێك ناكات گەر ئەو شتەی لە توانادا نەبێت ٠٠٠٠ هەركەس توشی كوێری ڕەنگەكان بوبێت و ، سوور بە ڕەش ببینێ ، نابێ سەر زەنشت بكرێ ، چونكە ئەم ئەوەندەی لەتوانادا هەیە پێڵوەكانی چاوی بەرز بكاتەوە و دایان بخاتەوە ، وەلێ ئەوەی كە ئەم شتە بەڕەش وئەوی دیكەیان بە سووری ببینێ ، ئەمەیان لەتوانای ئەمـــــــدا نیە ، سەبارەت بە شتە ماقوڵەكانیش هەر وایە ٠٠٠٠) [١٠] ٠

خودا پاداشتی (جاحظ) بداتەوە ! ئەوەتا بەر لەنزیكەی هەزار ساڵ دەركـــــــی بەكاریگەری (نەست) كردووە لە بیرو باوەڕ و ڕاو بۆچوونەكاندا ، لە كاتێكدا زۆرێك لە نەوەكانی سەدەی بیستەم تا ئێستاكەش لێی بێ ئاگان ٠

بەڵـــــــگەكان و بیروباوەڕ :

بیرمەندانی دێرین ، كۆمەڵێكی كەمیان نەبێ ، هەوڵیان دەدا تەنها لەڕێی بەڵگە ئەقڵیەكانەوە بیروباوەڕەكانیان بڵاوبكەنەوە ٠٠٠ دەمارگیرییش بە حاڵەتێكی ڕە فتەنی و لەناكاو دادەنێن كەبەسەر ئاوەزی مرۆڤـــــدا دێت و لە نەزانین ونەزۆكی بیركردنەوەوە سەر هەڵئەدات ٠ لەبەر ئەوەیە دەمانبینین بەڵگە گەلێ ئەقڵی جۆراو جۆریان دادەباراند بەسەر هەر كەسێكدا كە بۆ غەیری بیرباوەڕەكەی ئەوان دەمار گیر بوایە، وایان گومان دەبرد ئەو كابرایە هەركە گوێی لە بەڵگەكانی ئەوان گرت ، دان دەنێت بەڕاستی و دروستی بەڵگەكاندا و ، دەمارگیریە كۆنەكەی خۆی واز لێ دێنێت ٠ وەلێ هەر كەدەیان بینی بەڵگەكان كاریان لێناكات ، لێیان تورە و دڕدۆنگ دەبوون یان تەنانەت لەوانەیە لەبەر خاتری خودا بشیان كوشتنایە!!٠

ئەو جۆرە کەسانە، بێ ئاگان لەوەی ئەو بەڵگانەی لەدیدی خۆیاندا بەهێزن ، لەوانەیە لەدیدی کەسانی تردا وانەبن ، مرۆڤیش لەمیانەی ئەو پێوەرە نەستی یانەوە سەرنجی بەڵگەکان دەدات کەبەنێو ئاوەزی ناوەکیی دا ڕۆچوە… هیچ بەڵگەیەکی گشتی نیە کەهەموو خەڵکی وەکو ڕۆژی ڕوناك ببینن … گەر لە دنیادا بەڵگەیەکی ئاوها هەبوایە ، ئەوا خەڵکی لەدێر زەمانەوە حەوابوونەوە.

تۆ ناتوانیت کەسێك والێ بکەیت بڕوابەڕاستی نوێ بێنێت ، مەگەر لەسەرەتاوە بتوانیت پێوەرە نەستی یەکانی بەشێوەیەك بگۆڕیت کەلەگەڵ ئەو بیرو باوەڕەدا وێك بێتەوە… بانگەواز کارانی بیروباوەڕە جیاجیاکان لە مێژە پەییان بەم ڕاستی یە بردووە ، ئەوەتا دەبینین هەوڵ دەدەن جەماوەر ڕابکێشن بەرەو بیرو باوەڕەکەی خۆیان لەڕێگەی ئاهەنگ و ، کەرنەڤـــــاڵ و ، مەراسیمی جۆراو جۆرەوە، پتر لەوەی هەوڵ بدەن لەڕێگەی بەڵگە ئەقڵیەکانەوە ئەو کارە بکەن . لەهەمان کاتدا ئەو بەڵگانەش فەرامۆش ناکەن ، بەڵکە ئەو بەڵگانە دەخـــزێننـــــە نێو هوتاف ومەراسیم وســــروتەکان ، وبەو جۆرەش بەڵگەکان بەتواناتر دەبن لەوەی بەنێو قوڵاییەکانی دەروندا ڕۆبچـــن .

لە کۆندا بانگەواز کارانی بیروباوەڕە جۆراوجۆرەکان ، مەراسیمی نزا وسروتە ئاینی یەکانیان بەکار دەهێنا بۆ بەهێز کردن وبنج داکوتاندنی بیرو باوەڕەکە لەنێو ئاوەزی شوێنکەوتوانیاندا… وەلێ بانگخوازانی ئەم ڕۆژگارە ، هوتاف و کەرنەڤاڵ وئاهەنگ بەکاردێنن .. ئینجا هەرکامیشیان بگریت یەك سروشتیان هەیە و کاریگەریەکی وێکـــچووشیان دەبێت .

سروشتی ئەم کارە کۆمەڵایەتیانە، ئەوەیە کاریگەریەکی قوڵی نەستی لەسەر هـــزر بەجێ دێڵن . مــــرۆڤـ کاتێ بەشداری لەو مەراسیمانەدا دەکات هەست بە گەرمایی عاتیفی دەکات، کەبە قوڵاییەکانی دەرونی دا دێت و دەچێت … هەرگـــــا هوتاف بۆ بیرو باوەڕەکە زیاتر بدرێت ، مرۆڤ واهەست دەکات ئەو بیرۆکەیە بوەتە هەقیقەتێکی بەرجەستە و چیتر گومان لێکردنی سەختە ونەك هەر ئەوەندە بەڵکو

خەریكە بەچاو بیبینێت ، جاگەر تۆ بوێریت مشت ومڕی لەگەڵدا بكەیت ، لێت توڕە و قەڵس دەبێت و بە كوێرت دەداتە قەڵەم ،چونكە ئەو شتێ دەبینێ كە تۆ نای بینیت!! ٠

لەوانەیە ئەو مرۆڤە گۆڕانێكی بەسەردا بێت و، واوز لەو بیرۆكەیە بێنێت كەپێشتر بڕوای پێی هەبووە ، ورو لە بیرۆكەیەكی تر بكات ٠ لەو كاتەشدا شەرم ناكات لەوەی تۆمەتی كوێرێتی بداتە پاڵ ئەو كەسانەی كەلەگەڵ ئەمدا واز لەبیرە كۆنەكەیان ناهێنن !!٠

پاڵنەری بەرژەوەندی تایبەت :

نكولی ناكەین لەوەی، زۆرینەی ئەوانەی دژایەتی بیرە نوێیەكان دەكەن، لەوكەسانەن كەخاوەنی بەرژەوەندی هەنوكەین ،بۆیە ڕقیان لەبیرە تازەكەیە چونكە دەترسن لەوەی بەرژەوەندیەكانیان هەرەس بێنێت ٠٠ ئەم جۆرە كەسانە قورئان ناوی ناون ﴿موتریف﴾ەكان ٠٠٠ لێرەوە ئیتر دەتوانین لەوئایەتە قورئانیە بگەین كەدەڵێت : (ماارسلنا في قرية من نذير الاقال مترفوها انا بما ارسلتم به كـــــافــــرون) [11]٠

لەگەڵ ئەوەشدا لەهەموو كۆمەڵگەیەكدا موتریفەكان كەمینەن ، هەندی جاریش ژمارەیان لە ئەنگوستەكانی دەست وقاچ تێپەڕ ناكات ٠٠ هەرچی زۆرینەی خەڵكیشە ، ئەمانیش دژایەتی بیرە تازەكە دەكەن ، سەرەڕای ئەوەی لەتەك بەرژەوەندیە كانیشیانـــدا دەگونجێت ٠ هۆكاری ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی بیروباوەڕەكۆنەكەیان لەنێو قوڵاییەكانی دەرونیاندا بنجی داكوتاوە ، ئینجا موتریفەكان ، دێن وبەیداخی پارێزگاری كردن لەو بیروباوەڕە"پیرۆز"انە ، بەرز دەكەنەوە ، خەڵكیش وەكو مێگەل شوێنیان دەكەون٠

خودی موتریفەكانیش، هەندێ جار بێ ئەوەی هەست بكەن ، خۆیان دەخەڵەتێنن ٠٠٠ چونكە بەرژەوەندیەكانیان پێ دەچێت ڕەگ و ڕیشاڵیان ڕۆچوبێت بە نێو قوڵاییەكانی ئاوەزی ناوەكیياندا و، ئەمەش هانیان دەدات بۆ شاردنەوەی هەقیقەت ، لە خۆشیان ولە خەڵكیش ،لەكاتێكدا واگومان بە خۆیان دەبەن كەلەپێناوی هەقیقەت دا تێ دەكۆشن ٠٠٠ ئەوانەی بەرهەڵستی ودژایەتی بانگەوازەكەی ﴿ موحەممەد﴾ یشیان

کرد پێک هاتبوون لە دوو بەش،بەشی هەرە زۆریان خەڵکە ڕەشۆکیەکە بوون... بانگەوازەکەی (موحەمەد) لە بەرژەوەندی ئەم خەڵکە بوو، کەچی ئەمانیش دژایەتی (محەمەد)یان دەکرد لەژێر کاریگەری ئەو پڕوپاگەندە چەواشەکارانەی کە گروپە بچوکەکە (خاوەن دەسەڵات و بازرگان و پیاوە قۆشمەکان) لەدژی (محمد) بەکاریان دەهێنا... کاتێك لە سایکۆلۆژیای ئەوانە دەکۆڵینەوە دەبینین دان نانێن بەهۆکاری ڕاستەقینەی ئەو دژایەتی کردنەیان دا، بەڵکو دەڵێن گوایە لەپێناوی پاراستنی ئەو کەلەپورە پیرۆزەدا خەباتیان کردوە کە لەباو باپیرانەوە بۆیان ماوەتەوە، ڕەنگە هەندێکیشیان بڕوایان بەڕاستی ئەو قسەیان هەبێت، واتە ئەو فێڵە کاری لێکردوە کە خۆی خولقاندویەتی... بەو جۆرەش، بەلا و مەینەتی لەسەر کۆمەڵگە سەخت تر دەبێ، بەتایبەت کە پاڵنەری بەرژەوەندی و پاڵنەری بیر و باوەڕ لە قولایی دەروونی دا یەك دەگرن... ئیدی بەو جۆرە پاڵ دەنرێ بەرەو کوشتنی کەسانی بێتاوان و، دەست درێژی کردنە سەر خەڵکی، ئەم پاڵ پێوەنرانەش لە سنورێکدا ناوەستێ.

نەست و ڕەوشت:

سیستەمی نوێی پەروەردە، چارەدۆزیی ڕەوشتی مرۆڤ لە ژێر ڕۆشنایی ئەو ئەزمونەی (بافلۆف)دا دەکات کە لەسەر سەگەکە پەیڕەوی کرد، پتر لەوەی لەبەر ڕۆشنایی ئامۆژگاریە ئەبستراکتیکیەکاندا چارەسەری بکات، ئەو ئامۆژگاریانەی بیریارانی کۆن لەبانگەوازە تۆباویەکانیان دا بەکاریان دەهێنا.

مرۆڤ ئاژەڵە، بەرلەوەی مرۆڤ بێت. بۆیە کاتێ ئامۆژگاری دەکەیت بەپێچەوانەی ئەریت و بەدەمەوەچونە مەرج دارەکانیەوە، لەوانەیە بەڕێزەوە گوێشت بۆ بگرێت و، پێشت بلێت: "ئافەرینت کەم"، بەڵام نابێت و ناسڵەمێتەوە لەوەی ئامۆژگاری خەڵکی بکات... چونکە ئاوەزی وشیاری ئەو کەسە بەجۆرێك بیر دەکاتەوە و، ئاوەزی ناوەکیشی بە جۆرێکی دیکە، ئەو دوو جۆرەش جیاوازیان زۆرە!

هاوڕێیەکم سکاڵای دەکرد لەدەست ڕەوشت و ئاکاری منداڵەکانی، ئەو لای وابوو پەروەردەیەکی باشی کردون... باسی ئەوەی بۆ کردم کە چۆنی پەروەردە کران و، و

دەیگوت: "زۆرم ئامۆژگاری دەکردن، نەم دەهێلا کاتژمێرێك تێپەڕێت بە بێئەوەی ئامۆژگاریەکی بەسودیان بکەم، بەلام بەداخەوە کە گەورە بوون پێچەوانەی ئەوە دەرچون کە من لێیانم دەویست" !!.

ئەو پیاوە وا گومان دەبا ئامۆژگاری ڕەوشتی مرۆڤ پاکژ دەکاتەوە، و هەر کات مرۆڤ لێوان بوو لە بیرۆکە بالاکان ئەو دەمە لە ژیانی دا بەگوێرەی ئەو بیرۆکە بلندانە ڕێ دەکات... ئەمە نەك هەر بڕوای ئەو پیاوە یە (وەرگێڕ) بەلکو بڕوای زۆرینەی پەروەردەکاران بوون لەسەردەمە کۆنەکان دا، زۆرێکیان تا ئەمڕۆکەش پەیڕەوی لێ دەکەن... ئەوانە دان نانێن بە بونی شتێك دا ناوی (نەست) بێ لەمرۆڤ دا، جگە لە (ئاوەزی وشیار) بەهیچ شتێکی دیکە لەمرۆڤ دا ئاشنا نین و ئەو ئاوەزەیان کردۆتە سەرچاوەی هەموو ڕەفتارە مرۆییەکان. هەر کات ڕیزپەڕی یەکیان لە ڕەفتاری مرۆڤێکدا بەدی کرد، بۆ ئەوەی دەگێڕنەوە کە کەم و کورتی لە بیرکردنەوی دا هەیە و، لە ئەنجامدا دەست دەکەن بە دابارانـدنی ئامۆژگاری و نەسیحەتی بالا، گوایە دەیانەوێ چاکی بکەن، وەلێ لەو هەولەیان هیچیان دەستگیر نابێت جگە لەتۆز بەباداکردن!..

قەیمیەکان ئەو کەسە "خوێندەوارە تێگەشتوە"ی کە زۆرترین زانیاری کلاسیکی لە مێشکی دا هەلگرتوە، بە نمونەی کەسایەتی کاملیان دەدایە قەلەم. بۆیە هەر کات کەم و کورتیان لە ڕەفتاری دا بەدی بکردایە، لە چاو ئەوەی کە خۆیان ئومێدیان لێی کردوە، ئەوا سەریان سوور دەما و دەیان گوت وەکو نەخوێندەوارەکان ڕەفتار دەکات!.. بەدەربڕینێکیتر، ئەوان زانیاری ئەبستراکت دەکەنە چاوگی فەزیلەت و ئیدی ناشزانن کاریگەری زانیاری ئەبستراکت لەچوارچێوەی وتە و زمان بادان تێپەڕ ناکات، هەر چی کردەوشە، لەژێر کاریگەری هاندەرە نائاگاکانی نێو قولایی دەروونەوە پەیدا دەبێ.

ئەزمونەکەی (بافلۆف) دەری خست، سەگەکە واز ناهێنێت لە نەریتەکانی سەبارەت بە لێدانی زەنگەکە، مەگەر بەهەندێ ئەزمونی دیکەدا تێپەڕ بێت کە لەڕوی کاریگەریەوە پێچەوانەی ئەزمونە کۆنەکەی بن... مرۆڤیش هەر وایە، لە نەریتەکانی دەست بەردار نابێت، لەکاتێکدا نەبێ کە کۆمەلگە هانی بدەن بۆ پەیڕەوکردنی نەریتێکی پێچەوانە... لەبەر ئەوەیە کە دەبینین مرۆڤەکانی لەمزگی دا چاکەکارن

نەخاسمە کە گوێ بۆ ئامۆژگارەیەکان دەگرن، وەلێ هەر کە چونە دەرێ بۆ بازێڕ، دەست بەجێ هەڵدەگەڕێنەوە و دەبنە دز و جەردە، هیچ دڕدۆنگیش نابن لەو گۆڕانەیاندا، چونکە لە لایەن خەڵکی بازاڕەوە ئەو کردەوەیان بەسووك سەیر ناکرێت.

گەڕانەوەیەك بۆ سەرەتا:

لەبەر دا باسمان لەوە کرد کە مرۆڤ هەندێ جار دەکەوێتە نێو هەڵوێستی بێزارکەرەوە، ئەوەتا لە لایەکەوە لە کۆمەڵگەیەکدا دەژی کە بەهای کۆمەڵایەتی و نەریتی خۆی هەیە و، لە لایەکی دیکەشەوە لە قوڵاییەکانی دەروونی دا کۆمەڵێ ئارەزووی تایبەتی هەیە کە پێچەوانەن بە بەها و نەریتەکانی کۆمەڵگەکەی، دەی کەواتە چی بکات؟ سێ ڕێگە هەیە بۆ ئەوەی مرۆڤ بتوانێ چارەسەریی ئەو هەڵوێستە

بێزارکەرەی پێ بکات:

١. بەر لە هەر شتێ ، هەوڵ بدات ئارەزوە تایبەتیەکانی سەرکوت بکات و دەریان نەبڕێ بۆ وەی خەڵکی پێی پێنەکەنن یاخود سزای نەدەن. وەلێ هەندێ جار ئەو ئارەزوانە بەهێز دەبن، تا ئەو ڕادەیەی بێئەودی بەخۆی بزانێت لەدەستی دەردەچن، وەك ئەوەی لە بریتی قاوە، مرەکەب بخواتەوە، یاخود ورد دیقەتی بەژن و باڵای ژنان بدات کە لەشەقامەکاندا بە بەردەمی دا دێن و دەچن.

٢. لەو بارەدا مرۆڤ پەنا دەباتە بەر فێڵی (پاساودان).[١٢]

واتە پەنا دەباتە بەر دروستکردنی بەلگەیەکی ڕواڵەتی یاخود پاساوێکی لۆژیکی تاکو کردەوە ناشیرینەکەی خۆیی پێ بشارێتەوە... وەك ئەوەی دەڵێن بۆیە مرەکەبی خواردۆتەوە چونکە بە سوودە بۆ تەندروستی، یان دەڵێ بۆ گندۆرەی میومفرۆشەکەی نواڕیوە نەك بۆ سمت و کلۆکی ژنان !!.

٣ـ جاری وا هەیە مرۆڤ ناتوانێ ئارەزوە تایبەتیەکانی سەرکوت بکات، بەڵکو بەجۆرێکی ئاشکرای وا لەژێر کۆنترۆڵی دەردەچن کە خۆیشی ناتوانێ پاساوی بدات، بۆیە هەر چەندە هەوڵ بدات پەردەپۆشی کات ، یاخود پاساوی بدات خەڵکی پێی

پێدەكەنن.. لەوكاتەدا مرۆڤ دەبینێت ناچار بوە بەوەی جیابونەوی خۆی ڕابگەیەنێت لەو كۆمەلگەیەی كە تیایدا دەژی، ئیدی شوێنی ئارەزووەكانی دەكەوێت و گوێ نادات بەوەی خەڵكی چی پێ دەڵێن... ئەوەش یەكەم هەنگاوی دەبێ لەسەرە ڕێگەی (شێت بوون)دا.

شێوەكانی پاساودان:

ئەو پاساوەی مرۆڤ بەكاری دێنێت بۆ پەردەپۆش كردنی پاڵنەرە خودیەكانی، شێوەی جۆراوجۆر و ئاستی جوداجودای هەیە، تاچەندە پاڵنەرەكە بەهێز بووبێت ، ئەوەندەش پاساوەكە باڵاترە و زیاتر بەئاسمانی خەیاڵ و نمونە باڵاكان دا دەفرێت. ئەو كەسەی سەیری لەش و لاری ژنان دەكات، دەڵێ گوایە سەیری گندۆرەی میوەفرۆشەكەی كردوە (وەكو گوتمان)... ئەو كەسەش دژایەتی بیرێكی نوێ دەكات، ئەو دژایەتیكردنە بەوە پاساو دەدات گوایە جیهاد دەكات لەپێناوی خوادا یان لەپێناوی نیشتمان و ڕەوشت و هەقیقەت و ... هتد دا.

گرفتی مرۆڤ لەوەدایە كە تاچەندە زاناتر بێت لە هونەرەكانی قسەزانی دا، ئەوەندەش بە تواناتر دەبێت لە پاساودان و زیاتریش بەكاری دێنێ لە مامەڵەكانی ڕۆژانەی دا... لێرەوە دەرك بە مەترسی ئەو زمان لوسانە دەكەین كە لەمشت و مڕ دا لێزان و كارزانن... ئەمان لە ڕوی پاڵنەرە نەستیەكانیانەوە لەخەڵكیتر جیاواز نین، تەنها ئەوەندە هەیە ئەمان نمونە باڵاكان دەێننەوە و پێی دەدەن لەگەردنی هەر كەسێك، لە گەڵ پاڵنەرەكانیان دا هەڵ نەكات.

ئەو زمان لوسانە زیانبەخش ترن لە سەر كۆمەلگە، لە نەخوێندەوارەكان.. چونكە كاورای نەفام و نەخوێندەوار، كاتێ ڕقێكی نەستی لێت بێت، جنێوت پێ دەدات یان زللەیەكت پێدادەكێشێ یان هەر نا خنجێرەكەیت لێ هەڵدەكێشێ... وەلێ كابرای زمان لوسی قسەزان كاتێ هەست بە ڕقێك بكات لەبەرانبەرت دا، وەك نەفامانت لێ ناكات، بەڵكو سڵ ناكاتەوە لەوەی شمشێری بەڵگە ئەقڵی و نەقلیەكانت لە ڕوودا هەڵكێشێ،

ڕەنگە ئەم شمشێرەی ئەم مەترسیدارتر بێت ، لە شمشێرە ئاسنینەکەی کابرای نەخوێندەوار.

تاقیکردنەوەیەکی سادە:

ئەگەر بتەوێت لە هەقیقەتی خەڵکی بگەیت و بزانیت چەندە (مەعریفەی جەدەلی)ی کاریگەری هەیە لەسەر هەڵس و کەوتیان، پێویستە لەسەرت تاقیکردنەوەیەکی سادەی کرداری بکەیت، ئەم تاقیکردنەوەیەش هیچ قورساییەکت لەسەر دروست ناکات جگە لەسەرف کردنی کەمێ پارە و پول و هەوڵ و کۆششێکی ئەندك.

نێوەڕۆکی تاقیکردنەوەکەش ئەوەیە:خوانێکی چەور و بەچێژ بڕازێنیتەوە و جۆرەها خواردن و خواردنەوەی هەمەڕەنگی لەسەر دابنێیت، لەو خواردنانەی لێك بەلادەمدا دێننە خواریٚ، لەوکاتەدا هەندێ لە هاوڕێ و ناسیاوەکانت بانگهێشت بکە بۆ سەر خوانەکە و هەندێکی دیکەیان فەرامۆش بکە، باشتر وایە ئەو گروپەی فەرامۆشی دەکەیت لەو کەسە خوێندەوارانە بن کە ڕۆشنبیری و پێگەیشتنی ئەقڵیانەوە دەمدرێژی دەکەن... ئنجا دوای ئەو داوەتە چەند ڕۆژێك چاوەڕوان بکە، ئەو سا دەزانیت ئەو (ڕۆشنبیرە ژیرانە) چیت پێ دەکەن!!.

بەهێزترین گومان بۆ ئەوە دەچێ کە ئەو کەسانە ڕق و تووڕەییەکی زۆرت لێ هەڵدەگرن، ئیدی ئەو پاساوە ئەقڵی و بەڵگە زانستیانە هیچ سودێکیان نابێ کە بۆیان دێنیتەوە. چونکە ئەوان لەو ڕووەوە لە ئەقڵ و زانست تێ ناگەن. تەنها لەوە تێ دەگەن کە تۆ فەرامۆشت کردون و بەسوك سەیرت کردون، لە کاتێکدا ڕێزی کەسانیترت گرتوە و ئەو کەسانەش کە تۆ ڕێزت گرتون لە دیدی ئەماندا شایستەی ڕێز لێگرتن نین.

ئەگەر بتەوێت ئەزمونەکە بەرەنجامێکی ڕون و ئاشکرای هەبێت، چەند جارێك دووبارەی بکەرەوە.. بەوەش کاتێك بەخۆت دەزانیت دۆست و هاوەڵەکانت لێ بوەتە دوژمن، هەموو چاکەکانیشت لەدیدی ئەواندا بونەتە خراپە... بەدبەختیش بۆ کەسێك

بیەوێت لە لای ئەو کەسانەدا بەرهەڤانیت لێ بکات، چونکە ئەویش لە بەر چاویاندا وەکو تۆ دەبێتە ناپاکێ بەرانبەر بە نیشتمان، یاخود هەلگەڕاوەیەك لە دین!!.

مەبەست لە ئەزمونەکە:

ئەو ئەزمونە سادە و ساکارە، وەلێ مەبەست و ئامانجێکی دەروونی و کۆمەلایەتی گەورەی هەیە... چونکە نمونەی زۆرێك لەو پەیوەندیانەی خۆشەویستی و ڕق لێ بونە کە لەنێو خەلکدا دروست دەبێت. خەلکی دەرك ناگەن بەو هۆکارە ڕاستەقینانەی کە هانیان دەدات بۆ ئەو کارانەی پێی هەلدەستن، تەنانەت لەوانەیە پالنەرەکان بە تێپەڕینی ڕۆژگار لە بیر بکەن، وەلێ بەرەنجامە نەستیەکانی لە دەرونیان دا دەمێنێتەوە.. دەبینی باس لە خۆشەویستی خودا و نیشتمان دەکەن، یاخود باس لە هەولّ دان دەکەن بۆ گەیشتن بە هەق و هەقیانەت. بەلام هەموو ئەو باس و خواسانەیان نابێتە ڕێگر لە بەردەمیاندا بۆ وەی ئازارت نەدەن یان فێلّ و تەلەکەت بۆ نەنێنەوە و ناوت نەزڕێنن.. گەر پرسیاریشیان لێبکرێت بۆچی وات لێدەکەن، دیارە لەوەلامدا دەلێن لەپێناوی خودا و نیشتماندا ئازار تیان داوە.

جارێکیان لەدوای چاپکردنی یەکێك لەکتێبە پێشوەکانم، چوومە جڤاتێکی گچکەی مالی یەکێك لە هاوەلەکانم... دەم و چاوەکانم بە دڕدۆنگ و گرژ هاتە پێش چاو... هێندەی نەبرد چەند کەسێ لە دانیشتوان دەستیان کردە ڕەخنەگرتنی توند وتیژ لەکتێبەکانم.. لە ڕوخساری دانیشتوەکانیتریشدا وام دەبینی کە زۆریان ئەو ڕەخنانە پێخۆشە و پشتگیری لێ دەکەن... بەلامێکم بەخت یاوەرم بوو، لەو کاتەدا کۆمەلێك ڕوونوسی پەرتوکە نوێ کەمم پێبوو کە بەشی هەموو ئامادەبوانی دەکرد، بۆیە بەپەلە ئەو ڕونوسانەم بەسەردا دابەش کردن و لەسەر بەرگی هەر دانەیەك لەو پەرتوکانەش هەندێ ڕستەی ئیعجاب ئامێزم بۆ ئەو کەسە نوسی کە پەرتوکەکەم پێ بەخشی بوو. لەو کاتەدا هەستم کرد ڕووخۆشی و خەندەیەکی کت و پڕی ڕوخسارەکانی نەخشاند..!!. دواتر تێبینی ئەوەم کرد کە قسەکانیان هێدی هێدی گۆڕرا بۆ ستایش

کردنی من، بەجۆرێك کە لایان بوومە ئەو کەسەی شایستەی ڕێز لێنانم لەبەرانبەر ئەو هەوڵە زانستیانەم دا کە لەپێناوی خزمەتکردنی ئەم وڵاتەدا خستومەتە کار!

تکام وایە خوێنەر وا گومان نەبات کە خەڵکی هەموویان بەو شێوەیەن، چونکە خەڵکی لەم ڕووەشەوە جۆراوجۆرن، وەك چۆن لە ڕووەکانیتریشەوە چون یەك نین. لەگەڵ ئەوەشدا دەتوانم بڵێم : ناچون یەکیەکە لە پلە دایە نەك لەجۆردا. هەندێ خەڵك هەیە پاڵنەرە نەستیەکانیان پاڵیان پێوە دەنێت بەرەو خراپەکاری و دەست درێژی کردن. هەندێکیتریان پاڵنەرەکانیان هانیان دەدات بۆ ڕق لێبوون و سەرکۆنەکردنێکی ئاسایی. بەڵام خەڵکی بەگشتی ناتوانن بەتەواوی قوتار بن لە هەستی پاساودان. ئەوەندە هەیە کاتێ مشت و مڕ دەکەن نکۆڵی لەبوونی ئەو هەستە لەخۆیاندا دەکەن. بەڵام لەڕاستیدا درۆزنن، ڕەنگە بەخۆشیان نەزانن کە درۆزنن.

ناسیاوێکم:

ناسیاوێکم هەیە، لێوان لێوە لەگرێی دەروونی، سەرەڕای ئەوەی ڕۆشنبیریەکی فراوانی هەیە، گومانی خراپ بەهەموو کەسێ دەبات، هەر جوڵەیەك لە هەر کەسێکەوە ببینێ ڕاڤەیەکی خراپی بۆ دەکات.. زۆر بەدەگمەن دەبینرێ گومانێکی چاك ببات بە کەسێك، ئەم خەسڵەتەش بەڵگەیە لە سەر ناچیزەیی خاوەنەکەی، خۆی ناچیزەیە و، واش دەزانێت هەموو کەس وەك خۆی ناچیزەن.

وا دیارە ئەو ئاشنایەم، لێکۆڵینەوەیەکی باشی نەستی کردوە، وەلێ لەو لێکۆڵینەوەیەی شتێکی دەست نەکەوتوە کە سودی لێ وەربگرێ، بۆیە دەبینی لە زۆربەی کار و کردەوەکانی دا بەگوێرەی ئاماژەکانی گومانە خراپ و گرێ دەرونیەکانی ناخی دەجوڵێتەوە. هەر کە مشت و مڕیشی لەگەڵدا بکەین ، دەست دەکاتە داباراندنی بەڵگەی زانستی و ئەقڵی، و لەوانەشە نەقڵی، تاکو بۆت بسەلمێنێ کە ئەوەی خۆی دەیەوێت ڕاست و دروستە و پێویستە هەموو خەڵك لەسەری بڕۆن، ئەو برادەرەم حەزی لەهەرشتێ بێ‌دەتوانێ بەبەڵگەی جۆراوجۆر بیسەلمێنێت و پشتگیری بکات، گەر واش ڕێ بکەوێ دوای ساتێ‌تر ئارەزوی بچێتە سەر شتێکیتری پێچەوانەی ئەوەی یەکەمجاری، ئەوا

دەستە وسان نابێ لەوەی بەڵگەی زۆر و زەوەند بێنێتەوە، بۆ سەلماندنی ئەمی كۆتایی و، ئەوەی لەبیر دەچێت كەساتێ پێشتر بەڵگەی بۆ مەسەلەیەكی پێچەوانە هێناوەتەوە.

خەسڵەتێكی‌تری ئەو ناسیاوەم ئەوەیە كە بەهیچ بەڵگەیەك قەناعەت ناكات، جگە لە بەڵگەكانی. ئینجا ئەگەر بەڵگەیەك وەبیر بێنێتەوە كە پێشتر هێناویەتیەوە و، پێچەوانەوەبێت بەم بەڵگانەی بۆ هەنوكە دەیان هێنێتەوە، دەست دەكاتە نكۆڵی لێكردنی و بەڵگەهێنانەوە بۆ پشت ئەستووركردنی ملەجەڕێكەی.. واتە ژیانی فیكری ئەو بوەتە زنجیرەیەك بەڵگەی یەك لەدوای یەك ... بێ‌كۆتایی.

هەمو شتێكی لەخەڵك دەوێت، ناشیەوێت لەبەرانبەردا هیچ شتێ بدات بەو خەڵكە، بێ‌گومان بەڵگەكانیشی پشتگیری خواستەكانی دەكەن، لەئەنجام دا وای لێهاتووە زۆرینەی خەڵك ڕقیان لێیەتی.

لەوانەیە زیادەڕۆییم نەكردبێ گەر بڵێم: هەر مرۆڤێ بگری، تووێكی گەورە یان گچكەی لەو خوە تێدایە كە لەو برادەرەماندا بینیمان. هەموو مرۆڤێ گرێ‌ی دەروونی تایبەت بەخۆی هەیە، سەرنج لە هەر مرۆڤێكیش بدەی دەبینی هەستی پاساودانی هەیە بۆ داپۆشینی ئەو گرێیە. بەڵام زۆرینەی خەڵك زۆر بەتوندی ناچنە ژێر كاریگەری ئەو پاڵنانەوە، چونكە دەزانن گەر وا بكەن ئەوا كۆمەڵگە تەرێزیان لێدەكات و ڕقیان لێ هەڵدەگرێ.

ژیانی كۆمەڵایەتی بریتی‌یە لە جۆرێك لە (وەرگرتن و بەخشین)، هەر كەس خوازیارە لەژیانی دا سەركەوتن بەدەست بێنێ پێویستە لەگەڵ خەڵكیدا هەڵبكات و بەو ئەندازەشیان پێ ببەخشێ كە لێیان وەردەگرێت... وەلێ گەر بەتوندی دەست بگرێ بە داواكاریەكانیەوە، گوایە پێویست و ماقوڵن، لەو بارەدا خەڵكیش بەهەمان شێوە ڕووبەڕویان دەبنەوە، بەوەش دنیا لەسەر ئەویش و كەسانی‌تریش دەگۆڕێت و دەبێتە دۆزەخ.

پوختەی مەبەست:

لەكۆتایی ئەم بەشە دوور و درێژەدا، دەگەینە ئەو بەرەنجامەی كە نەست و كاریگەریەكانی لەژیانی مرۆڤدا، بابەتێكی زۆرگرنگ و پڕ بایەخە و نابێت چاو لەئاستی

دا دابخەین یاخود بەکەم سەیری بکەین، بەرژەوەندی هەر مرۆڤێکیش لەوە دایە لەوبابەتە بکۆڵێتەوە تاکوو سودی لێوەربگرێ لە وەبەرهێنانی بەهرە دەروونیەکانی دا لە لایەك، و لەلایەکیتریشەوە بۆ وەی بتوانێ چارەسەری گرێ دەرونیەکانی خۆی پێ بکات.. وەلێ تێڕامان و لێکۆڵینەوەکەی ناشێت (ئەزبەر)کردن بێت بە مەرەدی ئەو ناسیاوەمان کە ئاماژەمان پێدا... چونکە هەر شتێکی ئەزبەرکراو لەوانەیە سودیش بگەیەنێ و زیانیش. هیچ چاکەیەك لە زانینێکدا نیە کە مرۆڤ لەسەر کەسانیتر پیادەی بکات و بەخۆی هیچ کەڵکێکی لێ وەرنەگرێت.

پەراوێزەكانی پاشكۆی چوارەم:

١- نەست و ئاوەزی ناوەكی دو وشەی هاوواتان، ئەوی شیاوی باسە یەكەم كەس كە واژەی (ئاوەزی ناوەكی) لە ولاتانی عەرەبی دا بەكار هێنا بریتی بوو لە (سلامە موسی)ی خوا لێخۆشبوو، وەلێ لەكۆتا ڕۆژگارەكانی دا وازی لەو واژەیە هێنا و دەستی كردە بانگەشە كردن بۆ بەكارهێنانی (العقل الكامل) گوایە ئەم واژەیەی كۆتایی پتر واتا بەخشە.. ئەم بانگەشەیەی لە لایەن زۆرینەی نوسەرانی عەرەبەوە گوێی پێ نەدرا، دوای ئەوەی بەكارهێنانی یەكەم واژە لەنێو خەڵكی دا بڵاوەی كرد.. من بۆ خۆم ڕاهاتووم لەسەر بەكارهێنانی هەر دوو وشەی (نەست) و (ئاوەزی ناوەكی) بەبێ جیاوازی، ئیدی باكم نیە بەوەی ئەمیان یان ئەویتریان ڕاست نەبێ، مادەم خوێنەران لێی تێدەگەن و لەنێویاندا بلاوە، ئەمەش یانی من پەیڕەوی لەم ڕێسایە دەكەم كە دەڵێ (هەڵەیەكی بەربلاو چاكترە لە ڕاستیەكی پشت لێكراو).

٢- بنوارە: Tyrell, Personality Of Man, P 26

٣- بەڕاستی وەزارەتی (مەعاریف) گوناهە!! چونكە ئەگەر بەدەم هەموو ئەو داخوازیانەوە بچێت كەلێی دەكرێن، ئەوا لە پرۆگرامی قوتابخانەكانی دا تۆزقاڵێك زانیاری نامێنێتەوە.

٤- بنوارە: احمد فهمي ابوالخير، السيكولوجيا و الروح، ل ١١ - ١٢.

٥- بنوارە: Macdogal, Psychoanalysis and Social Psychology, P 18 – 19.

٦- بنوارە: يعقوب فام، المذهب السلوكى، ل ٢ - ٤.

٧- بنوارە: سلامة موسي، اسرار النفس، ل ١٩ - ٩٢.

٨- بنوارە: يعقوب فام، المذهب السلوكى، ل ٦.

٩- بنوارە: داود سلام، الادب العراقي، ل ٦٨.

١٠- بنوارة: احمد امين، ضحي الاسلام، ج ٢، ل ١٢٢ ـ ١٢٤.

١١- بنوارە: القرآن، سورة سبأ، آيه ٢٤.

١٢- بنوارە: زانایان (فێڵی پاساودان)یان ناو ناوە (Rationalzation) ئەمیش واژەیەكی داتاشراوە لە وشەی (Ration)ەوە كە بەمانای ئەقڵ (ژیری) دێت.

پاشكۆی پێنجەم:

لەنێوان دێوانەیی و بلیمەتی دا

دید و بۆچونێ:

لەمانگی ئەپرێلی ساڵی(١٩٥٨ز)دا، مامۆستایەكی پسپۆڕی دەروونزانی كۆوتارێكی گشتی لەهۆڵی كۆلیژی زانست دا پێشكەش كرد، لەو كۆوتارەدا باسی لە نەست و كاریگەریەكانی نەست كرد لەسەر ڕەفتار و هەڵس و كەوتی مرۆڤ... لەبڕگەیەكی گوتەكانی دا بەم شێوەیەدوا: "كاریگەری نەست پێچەوانە دەگونجێت لەگەڵ ڕۆشنبیری و تەندروستی دەروونی كەسەكە دا، تاچەندە مرۆڤ خاوەنی ئەقڵ و بیری خۆی بێت، ئەوەندەش كاریگەری نەست لەسەر ڕەفتاری كەم دەبێ... كە گوتمان نەست كاریگەری دەبێ لەسەر ڕەفتاری مرۆڤ، یانی كاریگەری ئەقڵ و بیر لەسەر ڕەفتاری لاوازە... ئەمەش بە حەتمی لەگەڵ سەرنجێكی سادەی ژیانی ڕۆژانەی تاكەكاندا دەگونجێ".

مامۆستا بەم جۆرە لەسەر گوتەكانی بەردەوام بوو گوتی: "بەڵێ، نەست هەوڵ دەدات لە ناوچەی هەست دا كار بكات و بەدەر بكەوێت، وەلێ چاودێرێك هەیە و بەربەستی لێ دەكات، ئەو چاودێرەش ئەقڵە، كان" تا دەڵێت: "تەنها لەیەك باردا نەست ئاراستە و كۆنترۆڵی ڕەفتاری مرۆڤ دەكات ئەویش لەو كاتەدا كە مرۆڤ ئەقڵی نەخۆش دەبێت". (١)

ڕەخنە و تێوانجێك:

مامۆستا ئاوهای گوت: ...قسەكەیشی ڕاستە گەر ئێمە بەو واتا تایبەتە لەنەست تێبگەین كە زانا دەروونناسەكان بە باڵایدا بڕیویانە. ئەو زانایانەش، شاردراوە نیە كە چەمكی نەست كورت دەكەنەوە لەو گرێ و ئارەزوو و حەزە خەفەكراوانەدا كە لەتەك چەمكەكانی ئاوەزی وشیاردا ناكۆكن، بەو پێودانگەش، نەست زاڵ نابێ بەسەر ڕەفتارەكانی مرۆڤ دا، لەحاڵەتی لاوازی ئەو ئاوەزە و ، نەخۆش بوونی دا نەبێ.

هەر چۆن بێت ئێمە دەتوانین لەو قسەیەی مامۆستادا دووخاڵ هەڵبهێنجین:

یەكەم: كاریگەری "نەست" پێچەوانە دەگۆڕێ لەگەڵ ڕۆشنبیریێتی تاك دا.

دووەم: كاریگەری (نەست) لە لایەنە بەدەكانی ڕەفتاری مرۆڤدا كورت هەڵدەهێنرێ، كەواتە نەست زیان لە مرۆڤ دەدات و سوودی پێ ناگەیەنێت. لەبەشەكانی ڕابردووی ئەم پەرتوكەدا خوێنەر ئەوەی لا ڕوون بوەتەوە كە بەندە ناكۆكم لەگەڵ مامۆستادا لەو دوو خاڵەدا، ڕا و بۆچوونی هەندێك لەو زانایانەشم گواستۆتەوە كە پشتگیری بۆچونەكەی من دەكەن، هەر چۆنیك بێت نازانم كاممان ڕاستیمان پێكاوە و كامیشمان بەهەڵەدا چووین.

وەك لەبەردا ئاماژەم پێدا، من بڕوام وایە، ڕۆشنبیری هەندێ جار هیچ سوودێكی نابێ لەخەفەكردنی ئەو پاڵنەرانەی لەنەستەوە هەڵدەقوڵێن، چونكە لەوانەیە لەم ڕووەوە ڕۆشنبیرێك جیاوازی نەبێ لەگەڵ برادەرێكی نەخوێندەواری دا، تەنانەت لەوانەیە ڕۆشنبیری یارمەتی خاوەنەكەی بدات بۆ پاساودانی ئەو كارانەی دەیانكات هەر لە ڕق و كینە و ڕژدی و حەسادەتەوە تا ... هتد، بەوەش دەرگای ئەو ڕێگەیەی لێ دەكاتەوە كە خۆی بداتە دەم داخوازیەكانی ئارەزوە خەفە كراوەكانیەوە و، دواتریش بالۆرەی ئەوە لێ بدات كە لەپێناوی هەق و هەقیقەت دا ئەو كارانەی كردووە.

لەبەشی ڕابردوودا، باسی ئەو ڕۆشنبیرە خوێندەوارەم گێڕایەوە كە لێوان لێوە لە گرێی دەروونی، باسم لەوە كرد كە چۆن خۆی دەداتە دەم گرێ دەرونیەكانیەوە و دواتر بەلگە و پاساو دێنێتەوە بۆ پشتگیری كردەوەكانی.. نمونەی ئەم ڕۆشنبیرە دەگمەن نیە ، لە نێو برادەرە ڕۆشنبیر و مامۆستا و موجتەهیدە مەزنەكانماندا. تەنانەت لەوانەیە ڕق لەیەكتر بوون و ململانێی ناچیزانە لە نێو ئەمانەدا زیاتر بێت تاكو لای خەڵكە بازاڕیەكە... ئەوەندە هەیە خەڵكە بازاڕیەكە ڕوهەڵماڵراون و پاڵنەر و هاندەرە نەستیەكانیان بەسەر ئەدگارەكانی ڕوخسار و زاربادانەكانیانەوە دەردەكەوێت...وەلێ ڕۆشنبیرەكان دەتوانن ئەوەی لە ناخیاندایە دەری نەبرن. بەدەربڕینێكیتر: ڕۆشنبیرەكان بەتواناترن لە داپۆشین و پەردەپۆش كردنی پاڵنەرە شاردراوەكانیان،

بەهۆی ئەو زانیاریە جوانانەوە کەمێشکی خۆیانیان لێپڕ کردوە. هەر لەبەر ئەوەش دەبینین بەڵای ئەمانە لەسەر کۆمەڵگە سەختتر و مەترسیدارترە... زۆر بەداخەوە...

خاڵی دووەم:

سەبارەت بەخاڵی دووەمی نێو گوتەکانی مامۆستا، من پێم وایە کاریگەری (نەست) تەنها لە لایەنە خراپەکانی ڕەفتاری مرۆڤدا کورت هەڵناهێنرێ، بەڕای من (وەك لە پێشەوەش ئاماژەم پێداوە) نەست بریتی‌یە لە گەنجینەیەکی گەورە و، لە قوڵاییەکانی دا پێك هاتوە لەشتی زیان بەخش و بەسوودیش. هەندێ جار لایەنە بەسوودەکان زاڵ دەبن بەسەر دەروونی گرۆهێکی خەڵکدا و، دەیانکەنە بلیمەت یاخود دەیانکەنە خاوەنی بەهرەی نائاسایی، لەو لاتر لایەنە زیان بەخشەکان بەسەر دەروونی دەستەیەکی دیکەی خەڵکی دا زاڵ دەبن و پاڵیان دەنێن بەرەو تێکچوونی دەماری یاخود بەرەو شێتی و دێوانەیی.

ئەمە ڕای زۆرێك لە توێژەر و زانایانە، لەو ڕوەشەوە لێکۆڵینەوەی هەمەلایەنەیان کردوە و لێرەدا بواری ئاماژەپێدانیان نیە. تەنها لەم بەشەدا بەوەندە دەست کۆتا دەکەم کە سەرنجەکان چڕ بکەمەوە لەسەر لایەنێکی ئەو لێکۆڵینەوانە، ئەویش بریتی‌یە لە ڕوەکانی جیاوازی و لێکچون لەنێوان (بلیمەتی و شێتی)دا، هەر کام لە (بلیمەتی و دێوانەیی) لەیەك سەرچاوەوە هەڵدەقوڵێن، سەرچاوەکەش بریتی‌یە لە (نەست).

لێرەدا تکام وایە لەخوێنەر، چاوەڕوانی ئەوەم لێ نەکات ،بەهەمان شێوە ڕاڤەی نێو پەرتوکە زانستیەکان، ڕاڤەی ئەم بابەتە بکەم. چونکە سودێ لەو شێوە نوسینەدا نابینم بەتایبەت کەمن بۆ خوێنەرانی هەمەچەشن دەنوسم نەك بەتایبەت بۆ زانایان... لەهەموو پەرتوك و وتار و کۆوتار و کۆڕەکانمدا شێوازی ئاسانکردن و ساکارکردنەوە و ڕون کردنەوە و دووبارە کردنەوەم پەیڕەو کردووە، ئەمەش شێوازێکە، هەندێ لە مامۆستایان پێی قایل نابن بەو بەڵگەیەی کە لەگەڵ وردبینی زانستیدا وێك نایەتەوە. وەلێ من گوێ نادەم بەوەی ئەوان چی دەڵێن، چونکە بەلای منەوە ئەم شێوازە بەسوودترە بۆ خەڵکی لەو شێوازە وشك و برینگ و پڕ لە گرێ و تەم و مژەی هەندێ

لە مامۆستا بەڕێزەكان پەیڕەوی دەكەن.. چونكە من بازرگانم و ئەوان زانان. دەی كەواتە سوپاس بۆ ئەو خوایەی كە لەسەر خراپە ، جگە ئەو سوپاسی كەسی دیكە ناكرێ.

ئەفسانەیەكی كۆن:

لێرەدا ئەوەی شیاوی باسكردنە، ئەوەیە كە عەرەبەكانی سەردەمی نەفامی هەر یەك لە (بلیمەتی و شێتی)یان دەدایە پاڵ كردەوەی پەری (جنۆكە). لای ئەوان دێوانە (شێت) پیاوێكە جنۆكە دەپەڕنە مێشكی‌یەوەو یاری بە ئەقڵی دەكەن، وەلێ بلیمەت (العبقری) پیاوێكە نیگای ئەفراندنەكانی لەدۆڵی (عبقر)ەوە وەردەگرێ. دۆڵی (عبقر) دۆڵێ بوو عەرەبەكان بڕوایان وابوو پەریەكان لەوێندەر نیشتەجێن.

تەنها عەرەبەكانی سەردەمی نەفامی نەبوون، ئاوا بڕوایەكیان هەبێ، بەڵكو وشەی بلیمەت لە زۆرێك لە زمانە (ئیفرنج)یەكاندا نزیكە لە وشەی (جن)ی عەرەبییەوە.. لە زمانەكانی ئینگلیزی و ئەڵمانی و فەرەنسی دا بە (عبقری) دەڵێت: (جینس) یاخود (جینی)، ئەم وشەیەش بەجیاوازی فۆرمەكانیەوە لەبەرانبەر وشەی (دیمون)ی ئیگریكی دایە كە بەواتای (شەنینە یا خود شەیتان) دێت.[٢]

قەیمیەكان تەنها بەوەندە دەستیان كۆتا نەكردووە، بەڵكو بەشێوەیەكی زۆر سەیر بلیمەتێتی و دێوانەییان تێكەڵ بەیەكتر كردبوو، هەندێ لە شێتەكانیان كردبوە بلیمەت و بەپێچەوانەشەوە، مێژوو باسی زۆرێك لەو بلیمەتانەمان بۆ دەكات كە لەسەرەتا دا بە (شێتی) تۆمەتبار كراون.

بەشێوەیەكی گشتی، گرفتی خەڵك لەوەدایە كە دەیانەوێت هەموو مرۆڤێك لە خوو و نەریت و بیر و بۆچوونەكانی دا وەك ئەوان وابێت، لەو كاتەدا بە ئاقڵ و (ژیر) ناوزەدی دەكەن.. وەلێ هەر ئەوەندەی كەمێك لە نەریتە باوەكانی ناو ئەو خەڵكە دەرچوو ئەوا دەست دەكەن بەگاڵتە پێكردنی و بەشێت لە قەڵەم دانی، لەوكاتەدا هیچ گوێ بەوە نادەن ئایا ئەو مرۆڤە هەر بەڕاستی شێتە یان بلیمەتە.. گەر لە دوایی دا بۆیان ڕون بویەوە كە لادان و ڕیزپەڕ بوونەكەی لە جۆری باڵا بووە و، بەڕاستی داهێنەرێكی گەورە

بووە، با دەدەنەوە بەلای گەورەکردنی دا، ئەمە دوای ئەوەی گاڵتە و سوکایەتیان پێ کرد.. خەڵکی جار لەدوای جار و وەچە لەدوای وەچە ئەم نەریتە بە بێ شەرمانە و بێپەشیمان بوونەوە دووبارە دەکەنەوە.

ئاقڵ کێیە؟:

وەك گوتمان، خەڵکی ڕاهاتوون لەسەر ئەوەی ناوی (ژیر) بنێین لەهەموو ئەو کەسانەی کە لەگەڵ بەها کۆمەڵایەتی و خوو و نەریتەکانیان دا خۆ دەساچێنن... دایکان هەر لەدێر زەمانەوە ڕاهاتوون لەسەر ئەوەی بەرگری بکەن لەوەی منداڵەکانیان هەر کردارێکی پێچەوانە بە خوو و نەریتە باوەکان بکەن.. هەر منداڵێك کارێکی پێچەوانەی نەریتەکان بکات، دایکی دەکێشێ بە سەر دەستی دا و پێی دەڵێ (عەیبە)!!. وەلێ گەر کارێکی گونجاوی کرد ئەوا دەست دەهێنێ بەسەر شانی دا و بزەیەکی بۆ دەکات و، شیرینیەیەك یاخود پارەیەکی وەکو دەست خۆشانە پێدەبەخشێ.

کاتێ زارۆ گەورەش دەبێ، هەمان ئەو شتە لەکۆمەڵگە وەردەگرێ کە لەسەردەمی منداڵیتی دا لەدایکی وەرگرتوە. خەڵکی بەئەندازەی گونجانی لەتەك بەها باوەکاندا ڕێزی دەگرن و بەئەندازەی پێچەوانەبوونیشی لەگەڵ ئەو بەهایانەدا بەسووکی سەیر دەکەن، زۆر جار کەسایەتی مرۆڤ لەسەر ئەو بناغەیە دروست دەبێ... لێرەوە دەبینن کەسی (ژیر)ی ئاسایی لەمیانەی ئەو دەلاقەیەوە لە مەسەلەکان دەڕوانێت کە کۆمەڵگە بۆیان دروستکردوە، و هەرگیز حەز ناکات لەو چوارچێوەیەش لا بدات.

مرۆڤ و شەرم:

مرۆڤ بەوە لە ئامۆزا ئاژەڵەکانی تری جیا دەبێتەوە، کە ئەم ئاژەڵێکی شەرمنە. چونکە هەمیشە ئارەزووی لە وەیە نەریت و بەها باوەکانی نێو خەڵکی لەبەر چاو بگرێت شەرم دەکا لەوەی لەو نەریتانە دەربچێت بۆ وەی خەڵکی پێی پێنەکەنن. هەر ئەمەش وای کردووە دەرکەوتن و دروست بوونی کۆمەڵگە لەنێو ئادەمیزاد دا گونجاو بێت.

لە ڕاستی دا هەر مرۆڤێ بگری لە قوڵاییەكانی ناخیدا، ئارەزوگەلێ یاساغ و قەدەغەی هەیە و دەخوازێ لە دەرچەیەكەوە هەناسەیەكیان پێ بدات، هەروەها ئارەزوویەكی پەنهانیشی بۆ نوێ بوونەوە و داهێنان لەهەناو دایە، ئیدی ئەو ئارەزوە كەم بێت یان زۆر... مادەم مرۆڤ لەكۆمەڵگەیەكدا دەژی كە خاوەنی كۆمەڵێ بەهای دیاری كراوە، ئەوا هەر لەنێو ئەو بەهایانەدا هەندێ بەربەست دەبینێ كە دەبنە ڕێگر لەوەی ئارەزوە یاساغەكانی تێر بكات... كەوابێ ناچارە بەوەی ئەو هاندەر و ئارەزوانە سەركوت و خەفە بكات و نەیانخاتە بەرچاوی خەڵكی، لەترسی ئەوەی نەبادا لەبەر ئەو ئارەزوانە خەڵكی ڕقیان لێی بێت و بەسوك سەیری بكەن.

لێرەدا نابێ ئەوەمان لەبیر بچێت كە ئەم ڕێسایە، ڕێسایەكی گشتی نیە یاخود ڕێسایەك نیە هەڵا بواردنی تێدا نەبێ... جاری وا هەیە لەكۆمەڵگەدا كەسانێك وەدەر دەكەون (سروشتی شەرمنێتی) تیایاندا لاوازە.. بۆیە بێ پەروا شوێنی ئەو هاندەرە نەستیانە دەكەون كە لە قوڵاییەكانی دەرونیانەوە زریان دەكات... هاندەرەكانیش لەوانەیە زیان بەخش بن، لەوكاتەدا هاوەڵەكەمان شێت دەردەچێ، یان بەپێچەوانەوە هاندەرەكە بەسود بێ هاوڕێ كەمان دەبێتە بلیمەت.

پرسیارێ كە ڕەنگە لێرەدا بكرێ ئەمەیە: ئەم جیاوازیە بۆچی لەنێو خەڵكیدا هەیە؟ بۆچی لەكاتێكدا كۆمەڵێكیان ڕوە و شێت بوون دەچن، كۆمەڵێكی دیكەیان ملی ڕێی بلیمەتی دەگرن؟

خاڵی دەستپێكردن:

هاوڕێەكم هەیە لەخوێندنی زانكۆدا پێكەوە بووین، لەخوێندن دا زۆر لاواز و سست بوو، ئەمەش وای لێكرد واز لەخوێندنی زانكۆ بهێنێت و، بەشكست خواردوویی بگەڕێتەوە بۆ (بەغدا)... ماوەیەكی زۆر تێپەڕی هیچم لەبارەی ئەو هاوەڵەمەوە نەدەزانی و لێی بێئاگا بووم... لەم دواییانەدا ڕۆژێك لەناكاو هات بۆماڵەوە و كاغەزێكی بچوكی لە باخەڵ دابوو، دەیگوت گوایە دۆزینەوەیەكی گەردونی مەزنی تێدایە.

هاوڕێكەم دەستی كردە سكاڵاكردن لەدەستی خەڵك ، كە دژایەتی خۆی و بەرهەڵستی و بەربەرەكانێی دۆزینەوە مەزنەكەی دەكەن... هاوڕێكەم باسی ئەوەی دەكرد كە،

چوەتە لای هەندێ لە ڕۆژنامە ناوخۆییەکان و داوای لێکردون دۆزینەوە گەورەکەی بۆ خەڵکی بڵاو بکەنەوە، وەلێ ڕۆژنامەکان داواکاریەکەیان ڕەت کردۆتەوە.. بۆیە هاتوە بۆ لای من داوام لێ لێبکات تاکو هاوکاری بکەم و یارمەتی بدەم لە بڵاوکردنەوەی دۆزینەوەکەی دا، لە ڕێ ڕۆژنامەکانەوە تاکو خەڵکی سودی لێ ببینن و زانیاری مرۆڤ گەشە بکات.

سەیری کاغەزەکەم کرد هیچم تێدا نەبینی، جگە لەهەندێ دێڕی بێ ناوەڕۆك لەبارەی هەیڤەوە. دواتر بۆم دەرکەوت هاورێکەم شێتە و، وا گومان دەبا ئەو دێڕە پوچانە دۆزینەوەیەکی گەردونی مەزنن... لەئەنجامی شکست هێنانی لە خوێندنی زانکۆدا ، گرێیەکی دەروونی بەهێز بەسەری دا زاڵ ببوو.. ئەو هیوای ئەوە بوو ببێتە زانایەکی بەناوبانگ و بەئەنگوست ئاماژەی بۆ بکرێ... وەلێ سەرکەوتوو نەبوو لە هیواکەیدا... ئەم ئاواتەش پاڵی پێوە ناوە تاکو لە ڕێی مانگەوە هەوڵ بدات بەدوای ناوبانگی زانستی دا !.

کاتێ سەرنجی بلیمەتە ناودارەکان دەدەین، دەبینین لەسەرەتا دا لەم هاوڕێیەی من دەچن... زۆر پێداگری دەکەن لە دۆزینەوەی شتێکی نوێ دا و، بەجۆرێکی سەیر پێیەوە سەرقاڵ دەبن، بە ئەندازەیەك سەرقاڵ دەبن خەڵکی گاڵتەیان پێ بکەن.. وەلێ لەکۆتایی دا سەرکەوتن بەدەست دێنن و ئەوەی گەرەکیان بوە دەستگیریان دەبێت، ئیدی دید و بۆچوون و تێڕوانینی خەڵکیش لە ئاقاریاندا دەگۆڕێت، لە شەو و ڕۆژێکدا لە شێتەوە دەبنە بلیمەت، خەڵکیش بۆیان پێ دەکەنن، لە بری ئەوە پێیان پێ بکەنن.

چیرۆکی دۆزینەوەی چەتر:

بێگومان ئەو (چەتر)ەی خۆمانی پێدەپارێزین لەباران دۆزینەوەیەکی گرنگە. دۆزەرەوەی ئەم داهێنانەش دەبێ کەسێکی بلیمەت بووبێ، لانی کەم لەکاتێکدا بەم دۆزینەوەیە هەستاوە... کاتێ لەو ماوەیەی ژیانی دەکۆڵینەوە دەتوانین هەندێ لە ڕوەکانی وێکچون و جیاوازی لە نێوان (دێوانە و بلیمەت) دا بدۆزینەوە.

ئەو قسەیە ڕاستەکە بڵێین داهێنەری (چەتر) لە هیچەوە داهێنانەکەیی نەکردوە، بەڵکو وەکو هەر داهێنەرێکی دیکە ، دوو بیرۆکەی کۆن لە ئاوەزی ناوەکی دا یەکیان گرتوە و، بیرۆکەی داهێنانەکەیان لێ کەوتۆتەوە. وا دیارە زۆر سەیری ئەو ڕێبوارانەی کردوە کە لەکاتی باران بارین دا بەشەقامەکاندا ڕۆشتون... دوو شت سەرنجیان ڕاکێشاوە. یەکیان ئەوە بووە کە ڕێبوارەکان هەر یەکە و شتێ دەگرن بە سەریانەوە بۆ ئەوەی لە دڵۆپەکانی بارانەکە خۆیان بپارێزن.. دوەمیش ئەوە بوو کە هەندێکیان داردەستێك بە دەستەوە دەگرن تاکو خۆیان بپارێزن لە خلیسکان... لێرەوە بیرۆکەیەك بەمێشکی ئەو برادەرەماندا هاتوە کە شتێ دا بهێنێ ... هەم داردەست (گۆچان) بێت و هەم سەرچەفێ بێت بۆ پاراستن لەباران، لەوانەیە بێئەوەی خۆیشی بزانێ، ئەم بیرۆکەیەی دوای بینینی ئەو چەترە نەخشێنرا وانە بۆ هاتبێ، کە سوڵتانەکانی ڕۆژهەڵات لە کەژاوە قەشەنگەکانیان دا هەیان بوو... بەڵام ئەم سەرچەفە نەخشێنراوەکەی گۆڕیوە بەو سەرچەفەی کە بە پێی خواست دەتوانرێت بپێچرێتەوە و بڵاویش بکرێتەوە.

گومان لەوەدا نیە، خەڵکانێکی زۆر ئەو بیرە جوانەیان بەمێشك دا هاتوە، بەڵام لە قوڵاییەکانی ناخیان دا شاردوویانەتەوە و کاریان بۆ بەرجەستەکردنی نەکردوە، لەترسی ئەوەی خەڵکی پێیان پێ بکەنن... وەلێ ئەم برادەرەمان ئەو بوێریەی کردوە و بیرۆکەکەی خستۆتە بواری کردارییەوە بە بێترس و شەرم.

هیچ سەیر نیە گەر خەڵکی لەسەرەتاوە ئەم بلیمەتە بەشێت تۆمەتبار بکەن، و منداڵان بەدوایدا ڕابکەن و بەردی بۆ بهاوێژن... کە هەر بەڕاستیش وایان دەرهەق کرد... چونکە ئەو دەرچوە لە بەها باوەکانیان... وەلێ نەهاتووە لە ڕێی (چاوبڕینە) لە مانگەوە داوای ناوبانگ بکات، وەك هاوڕێ شێتەکەی من، بەڵکو لە ڕێی ئەفراندنێکەوە کە سود بەخەڵکی دەگەیەنێت داوای ناوبانگی کردوە... بەوەش بوەتە بلیمەت!

هۆكارەكە چی‌یە؟:

جارێكی تریش دەگەڕێینەوە سەر ئەم پرسیارە: ئەو هۆكارە چی‌یە كە جیاوازی خستۆتە نێوان ئەو دوو كەسەوە ، یەكێكیانی بەڕێگەی شێت بوندا بردوە و ئەوی دیكەشیان بەڕێگەی بلیمەتی دا؟

(فرۆید) بڕوای وابوو، هەر یەك لە (بلیمەتی و دێوانەیی) بەرهەنجامی ئارەزویەكی خەفەكراون، بەڵام (شێت) هەوڵ دەدات لە ڕێی وەهمەوە هەناسە بدات بەو ئارەزووەوە، لەكاتێكدا كەسێكی (بلیمەت) لەڕێگەی هەوڵدان و داهێنانی بەسودەوە ئەو هەوڵە دەدات.

(ئەدلەر)یش ڕایەكی هاوشێوەی هەیە ، لەلێكدانەوەی شێتی و بلیمەتی دا، تەنها ئەوەندە هەیە (گرێی خۆبەكەم زانین) دەخاتە بریتی (ئارەزوی خەفەكراو).. بەڕای ئەمیش هەر یەكە لە (دێوانە و بلیمەت) دووچاری ئەو گرێیەن و هەر یەكێكیان هەوڵ دەدەن بەشێوازی تایبەت تێری بكەن.

هەر چۆن بێ، ئێمە ناتوانین بەو بۆچونەی (فرۆید) و (ئەدلەر) گرفتەكە چارەسەر بكەین، سەرەڕای ئەوەی بەڕواڵەت ڕایەكی جوانن.. چونكە هێشتر دەستەوسانین لەوەی ئەو هۆكارە بزانین كە وا دەكات لەكەسێك، پەنا بەرێتە بەر وەهم بۆ هەناسەدان بە گرێكەی یاخود بە ئارەزوە خەفەكراوەكەی، و لە ولاتر كەسێكی تر هان دەدات تاكو پەنا بەرێتە بەر كۆشش و داهێنان... هەر یەكە لە (فرۆید و ئەدلەر) جیاوازی ئەو ڕێگەیان باسكردوە كە هەر یەك لەشێت و بلیمەت دەیگرنە بەر بۆ گەشتن بەیەك ئامانج... وەلێ هۆكاری ئەم جیاوازیەیان ئاماژە پێ نەداوە.

زیرەكی و بلیمەتی:

هەندێك لە توێژەران ڕایان وایە (بلیمەت) كەسێكە بەشێكی گەورەی زیرەكێتی هەیە، هەر ئەمەش وای لێكردوە، جیاواز بێت لە شێت، بەتایبەتی لەشێوازی هەناسەدان بە ئارەزوە خەفەكراوەكانی دا... ئەم، بە زیرەكێتی خۆی دەركی بەو ڕاستییە كردوە كە

وەهەم هیچ سودێكی پێناگەیەنێت لەوە داكە ناوبانگ لەنێو خەڵكی دا پەیدا بكات. سەرباری ئەمەش، تواناى ئەوەى هەیە كاری داهێنەرانەی وا بكات كە لەنێو خەڵكی دا ناوبانگی پێ پەیدا بكات. ئێمە هەر كات ویستمان دەست بەو ڕایەوە بگرین و پەسەندی بكەین، پێویستە بپرسین: ، ئایا هەموو بلیمەتەكان زیرەك و بیرتیژن، وەك هەندێ وا گومان دەبەن؟

ئەو لێكۆڵینەوانەی هەندێ لە زانا دەروونناسەكان پێی هەستاون، دەریانخستوە كە پەیوەستەگی تا ڕادەیەك لاوازە لەنێوان ڕادەی زیرەكێتی و بلیمەتیی دا.. ئەمەش ڕاستییەكە لەوانەیە خوێنەر پێ‌ی سەرسام بێت، چونكە لەنێو خەڵكی دا بڵاوە هەموو (بلیمەت)ەكان، زۆر زیرەك و بیرتیژن.. وەلێ ئەم ڕایە، ڕایەكی هەڵەیە.

ئێمە نكۆڵی ناكەین لەوەی هەندێ لەبلیمەتەكان زۆر زیرەك بوون، وەلێ هەندێكیتریشیان زیرەك نەبوون.. لانی كەم بەگوێرەی ئەو پێوەرەی كە خەڵكی زیرەكێتی پێ پێوانە دەكەن... ئەو توێژینەوەی مامۆستا (دكتۆرە كوكس) مامۆستا لەزانكۆی (ستانفۆرد) پێی هەستا، ڕون بویەوە كە زۆرێك لە بلیمەتەكان پلەی بەرزی تاقیكردنەوەی زیرەكێتییان بەر نەكەوتوە.[٢]

لەڕاستی دا كاتێ پەیوەست دەبین بەهەندێ لە بلیمەتە مەزنەكانەوە، لە هەڵس و كەوت و جمو جوڵەكانیان دەكۆڵینەوە، لە ڕویەك لە ڕوەكانەوە هەست بەنادانی و گەمژەیەتی دەكەین تیایان دا. زۆر جار دەبینین ئەو بلیمەتانە لەساكارترین مەسەلە بێ ئاگان و لەهەندێ مەسەلەی دیكەش حاڵی نابن كە هەر كەسێكی ئاسایی بگری لەو مەسەلەیە بە ئاسانی تێ‌دەگات .. چەندین جاریش مێژوو باسی ئەوەمان بۆ دەكات كەچەندین كەسی بلیمەت هەبوون و كەس و كاریان لەسەرەتاوە بێ‌ئومێد بوون لێیان لەبەر تەمبەڵی و بیركولی‌یان.

پرسیارێ لێرەدا ڕووبەڕوومان دەبێتەوە، ئەمەیە: ئایا ئەو ناتەواوی زیرەكیەی بەڕواڵەت لەهەندێ كەسی بلیمەت دا دەبینرێ، ناتەواویەكی ڕاستەقینەیە، یاخود ناتەواویە لەو پێوەرەدا كە زیرەكی ئەوانمان پێ پێواوە؟!.

ئاسایی ئەو پێوەرەی زانایانی دەروونناسی بەكاری دێنن بۆ پێوانە كردنی زیرەكی، ئەو جیاوازیە دەردەخات كە لەو زیرەكیە دایە كە لەناو خەڵكی دا بڵاوە، پشتیش بەو زانیاریانە دەبەستێ كە خەڵكی دەماودەمی پێ دەكەن و لەبەر دەستیان دایە لەو شارستانێتی‌یەی تیای دا دەژین... جا ئایا ئەو پێوەرە دەگونجێت بۆ تاقی‌كردنەوە و پێوانەكردنی زیرەكێتی بلیمەتەكان كە لەوانەیە جۆرە زیرەكێتی‌یەكی تایبەت بەخۆیان بێت؟!

گرفتی بلیمەتەكان لەوە دایە كە هەر یەكیان تایبەتمەندی لە بابەتێك دا پەیدا دەكات و تەواو تیای دا ڕۆ دەچێت تا ڕادەیەك جگە لەو بابەتانە هەموو شتێكی دیكە فەرامۆش دەكات. ڕەنگە هەر ئەمەش وایان لێ بكات لەبەر چاوی خەڵكی دا بەدەبەنگ سەیر بكرێن... وەلێ هەر چۆن سەیر بكەین، ناتوانین لەپەیوەندی (زیرەكێتی ـ بلیمەتی) تێبگەین، تاكو لەسروشتی زیرەكێتی تێنەگەین.. ئایا لە هەموو خەڵك دا یەك پێوەری هەیە؟ یاخود پێوەرەكەی دەگۆڕێ بەگوێرەی ئەو هونەرەی كە هەر كەسێ تیای دا شارەزایە.

بلیمەتی و تێكچوونی دەرونی:

هەندێ لەزانا دەروونناسەكان ڕایەكیان هەیە سەبارەت بە بلیمەتەكان كە بەڕاستی جێگەی سەرنج و تێڕامانە. ئەو زانایانە پێیان وایە بلیمەتێتی بارێكی ساغی كەسێتی مرۆڤ نیە!!. بەڵكو یەكێكە لە ڕواڵەتەكانی تێكچونی دەرونی... ئەمەش هۆكاری ئەو ڕەفتارە ڕێزپەڕ و نامۆیانەیە كە زۆر جار لەكەسانی بلیمەتی دەبینین و، دەبنە هۆی سەرهەڵدانی هەندێ ئاكاری كۆمیدی لەو كەسە بلیمەتانەدا كە دروست لە ڕەفتاری شێت و گەلحۆكان دەچێت.

بەڕای ئەو زانایانە كەسی بلیمەت ،لەوانەیە جۆرێكی تایبەتی زیرەكێتی هەبێت، وەلێ لەگەڵ زیرەكێتی‌یەكەی دا تێكچونێكی دەرونیشی هەیە كە دڵەڕاوكێ و ئاڵۆزی دەماری تێدا دروست دەكات و دەبێتە هۆی هەمیشە ئازار بچێژێت و لەژیانی كۆمەڵایەتی دا ئاسودە نەبێت.. مامۆستا (كرسشمر) دەڵێت: "گەر بێت و كەسی بلیمەت

دابڕنین لەو دڵەڕاوکێ شەیتانی و ئاڵۆزیە دەرونیەی، ئەوا هیچی بۆ نامێنێتەوە جگە لەکەسێتی‌یەکی ئاسایی کە پشکێك لە زیرەکێتی هەیە" لەدیدی (کرشمر) دا تێکچونی دەروونی وا لەخاوەنەکەی دەکات نەتوانێ لەگەڵ کۆمەڵگەدا خۆی بگونجێت، لەبەر ئەوە دەست دەکاتە بەرانبەر کێی کۆمەڵگە و هەوڵ دان بۆ گۆڕینی لە ڕێگەی ئەفراندنەوە.(٤)

بۆ ئێمە ئاسان نیە ئەو ڕایە پەسەند بکەین، چونکە ئێمە دەزانین زۆرێك لە بلیمەتەکان کەسێتی‌یەکی هاوسەنگ و ڕەفتار گەلێ ئاساییان هەبووە، گەر لە هەندێکیشیان دا جۆرە تێکچونێکی دەروونی یاخود ڕەفتاری نامۆ دەربکەوێت، ئەوە بەو مانایە نایەت کە هەموو بلیمەتەکان بەو جۆرەن. تەنانەت لەوانەیە ئەو تێکچونەی باسی لێوە دەکرێ زیادەڕەوی تیادا کرابێت. خەڵکی بەسروشت، زیادەڕەوی دەکەن لە گێڕانەوەی هەر هەواڵێکدا کە کەمێك دیاردەی دەگمەن و سەیر لەخۆ بگرێت، نەخاسمە گەر ئەو هەواڵە باس لە ڕەفتار و ئاکاری گەورە پیاوان و بلیمەتەکان بکات.

هەروەها دەتوانین بڵێین: هاندەرە نەستی‌یە داهێنەرەکان، کاتێ بەسەر بلیمەتاندا زاڵ دەبن، هەندێ جار وایان لێ دەکەن ئاکاری وا پەیڕەو بکەن کە پێی ئاشنا نەبن... لەوکاتەشدا ئیدی خەڵکی بەگوێرەی تێگەیشتنە سادە و ساکارەکانی خۆیان ئەو ڕەفتارانە لێك دەدەنەوە و ڕەنگە بەگوێرەی ئارەزووی خۆشیان زیادەڕەوی تێدا بکەن.

نمایش کردن و لێ‌خوێندنەوە:

کاتێ ئەو ڕاو بۆچونانە نمایش دەکەین، لەکە و ناتەواویەکی گەورەی تێدا بەدی دەکەین، ئەویش بریتی‌یە لە لەکەی لێخوێندنەوەی ناتەواو... شیاوی ئاماژەپێدانە بلیمەتێتی، هەمووی لەسەر یەك شێواز و مۆدیل نیە، بەڵکو فاکتەر و ڕواڵەتی جۆراوجۆری هەیە.. توێژەریش کاتێ لە بلیمەتێتی دەکۆڵێتەوە نا بێت سەرنجی چڕ بکاتەوە لەسەر تەنها جۆرێکیان و دواتر بەرەنجام گیریەکەی بگشتێنێ بەسەر هەموو جۆرەکانی دیکەدا.

زۆر نارەحەت نیە گەر لەگروپێکی بلیمەتەکاندا ئارەزووی خەفەکراو بدۆزینەوە و لەگروپێکی دیکەش دا زیرەکێتی‌یەکی زۆر، و لە گروپی سێیەمیش دا تێکچونی دەرونی،

و لەنێو گرۆکانی دیکەش دا کۆمەڵە هۆکارێکی دیکە کە ئێمە ناتوانین پەنجەیان بخەینە سەر.. وەلێ لەو بارەش دا گرفتەکە بە بێچارەسەر لە لامان دەمێنێتەوە. ئایا کۆمەلکەی هاوبەشی نێوان هەموو بلیمەتەکان چی‌یە کە تیایاندا بەدەر کەوێت و وایان لێدەکات بیرۆکەی نوێ دابهێنن؟!

مامۆستا (هایڵبرونر) هەوڵی داوە وەڵامی ئەو پرسیارە بداتەوە. بەڕای من لەوەڵامدانەوەکەیشی دا سەرکەوتنی بەدەست هێناوە... گۆڤاری (مایفیر) بەم دواییانە وتارێکی مامۆستا (هایڵبرونر)ی بلاو کردەوە کە باسی لەوە کردوە، هەموو بلیمەتەکان لە دوو خەسڵەتدا هاوبەشن، خەسڵەتەکانیش ئەمانەن:

یەکەم: توانای گەورەی بلیمەتەکان لەسەر چڕکردنەوەی هزر... هەموو بلیمەتەکان بەبێ جیاوازی بەهەموو هەستەکانیانەوە سەرقاڵی کارەکەیان دەبن، هەروەها توانای ئەوەیان هەیە لەهزریان دا چەندین ساڵ پرۆژەیەکی دیاریکراو هەڵبگرن ، بێئەوەی بێتاقەت و بێئومێد ببن.. بێگومان ئەمەش بەڵگەیە لەسەر بوونی پەیوەستەگی‌یەکی دەرونی قوڵ و بەتوانا لەسەر کۆکردنەوە و مۆڵدانی هەموو هەوڵە ئاگا و نائاگاکان لەخزمەتی یەك مەبەست دا.

خەسڵەتی دووەمی ئاشکرا لە کردەوەی بلیمەتەکاندا بریتی‌یە لە بەتواناییان لە تێبینی کردن و دەرك کردن بە پەیوەندی نەمەتی نێوان شتەکان.. بلیمەتەکان دەتوانن ڕواڵەتی دەرەکی هەقیقەتەکان تێبپەڕێنن و دووبارە لەشێوەیەکی نوێ و پاکیزە و جوان دا وێنای بکەنەوە... واتە بلیمەتەکان بەچاوی پشکنەرانەی منداڵ سەرنجی گەردون دەدەن، نەك بە چاوی ماندوی باڵقەکان، گەر ئەم بۆچونەی (هایڵبرونر) ڕاست بێت، دەتوانین بڵێین: کەسی بلیمەت لەناخی خۆیدا دوو خاڵی هاودژ کۆ دەکاتەوە... لەیەك کاتدا منداڵیشە و پیاوێکی گەورەشە.. منداڵە، لەوەدا کە زۆر پرسیار دەکات و سەرسام دەبێت لەو دیاردانەی دەوروبەری کە پیاوی گەورە بەدیاردەی ئاساییان دەزانێت و پێی وایە هیچ پێویست بەوە ناکات پرسیاریان لەبارەوە بکرێت.

لە لایەکی‌ترەوە، کەسی بلیمەت جیاوازیەکی هەیە لەگەڵ منداڵ دا، ئەو جیاوازەیش بریتی‌یە لەوەی کە بەخێرایی هەراسان و بێتاقەت نابێت، بەڵکو زۆر پێداگر و

بەئارامە، و چەند جارێ توێژینـەوەو بـە دوداگەڕان لەسـەر پرۆژەیـەکی فیکری دەکات ئەو جا بەکردەوە دەستی پێ دەکات... لەو توێژینەوەیەشی دا، بـەجۆرێ نقوم دەبـێ تا خۆی و بژێوی ماڵ و منداڵیشی لەبیر دەکات (دەربرپینی وەرگێڕ).

پرسیارکردنی بلیمەت:

کەسی ئاسایی زیاتر بەلای ئەوە دایـە کـە بەبێسەرسوڕمان و پرسـیارکردن سـەرنجی دیاردەکانی گەردون بدات. تەنها بەوەی بەدیاردەیەك ئاشنا بێت، ئیدی ئـەو دیاردەیـەی پێـی ڕۆتینیـیـە و لای وایـە جۆرە نهێنیـەك لـەخۆ ناگرێـت، تەنانـەت گاڵتـەش بەهـەر کەسێك دەکات کـە پرسـیار بکات لەنهێنیـیـەکان و سەرسام بێـت پێـی، و پێدەچـێ بـە بێئەقڵ و دێوانەشی بداتە قەڵەم !!.

بۆ نمونە، کەسی سادە ڕاهاتووە لەسـەر ئـەوەی موگنـاتیس دەبینـێ کـە ئاسـن بـۆ لای خۆی ڕادەکێشێت... لەڕاستیدا ئـەم ڕاکێشانە موگناتیسـییە دیاردەیـەکی زۆر سـەیرە... چونکە چۆن پارچـەیە مادەی بێگیان دەتوانـێ پارچـەی مادەیـەکی دیکـە بـەرەو خـۆی ڕابکێشێت بەبێ ئەوەی هیچ هۆکارێکی بەرهەست لە نێوانیانـدا هـەبێت... وەلـێ کەسـی سادە گوێ نادات بەوەی پرسیاری ئاوها لەخۆی بکات... هەر کات پرسیارێکی لەوجۆرەش هات بەمێشکی دا، دەچێت بۆلای (دانا) یانی نێو خزمانی خۆی و پرسیارەکەیان ڕوبـەڕو دەکاتەوە، ئینجا ئەوان هەر چییان گوت، ئەم پێی قایل دەبێت و دەڕوات بـە ڕێی کـاری خۆیەوە.

وەلێ کەسی بلیمـەت بەپێچەوانەی ئـەوەوە، خـاو نابێتـەوە لـە پرسیارکردن و بـەو وەڵامانەش کومسایی نایەت کە دانایان پێی دەدەن... تایبەتمەندی وی لەوە دایە کە حەز ناکـات چـاولێکەری خـەڵکی بکـات لـەو بـیر و ڕەفتارانـەی خـەڵکی لەسـەر ڕاهـاتوون.. دزێوترین شت لای کەسی بلیمەت ئەوەیە کە ببێتـە فۆتۆکۆپی دەقـاودەقی کەسانیتر.. هەر ئەمەشە وا دەکات کەسی بلیمەت بتوانێ لەسادەترین دیاردەی باو، هەقیقەتی نـوێ بدۆزێتەوە.

دەڵێن گوایە (نیوتن) لەكەوتنە خوارەوەی سێوێكەوە لەنزیكی دا یاسای كێش كردنی زەوی دۆزیـەوە... لێـرەدا دەمـەوێت بپرسـم: ئایـا چـەند كـەس لـەژیانیان دا كەوتنـە خـوارەوەی سـێویان بینیـوە؟، ئـەی بۆچـی وەكـو نیـوتن سـودیان لێوەرنـەگرتوە لـە دۆزینەوەی هەقیقەتی نوێدا؟

هەروەها دەڵێن (گالیلۆ) یاسـای (جوڵـە و كەوتنـە خـوارەوەی تەنـەكان)ی دوای ئـەوە دۆزیوەتەوە كە سەرنجی گڵۆپی سەقفی دێری داوە، كە بەلای ڕاست و چەپ دا ئـەملا و ئـەولا دەكـات... مـن بۆخـۆم چـەند گڵۆپی وام دیـوە بەسـەقفەكاندا دێنـە خـوارێ هیچ دیاردەیەكم تێدا نەدیوە كە شایستەی سەرنج لێدان و تێبینی كـردن بێـت، منـیش وەكو خەڵكانی ڕەشۆكی تر جوڵە (لەرە)ی گڵۆپەكانم بەمەسەلەیەكی سروشتی دەزانی كـەهیچ كات جێگەی سەرسوڕمان نیە!!.

سەبارەت بەو بلیمەتانەی توێژینەوە لە دیاردە كۆمەڵایەتی و دەرونیەكانیش دەكـەن دەكرێت هەمان قسە بكەین... هەر یەكێ لەوانە بگری هەمیشە سەرنجی كار و كـردار و گوفتاری خەڵكانی ڕەشۆكی دەدات و، بەسەرچاوەیەكی زانستی لـەبن نـەهاتوی لەقەڵـەم دەدات، و جار لەدوای جاریش ڕاستی نوێ لەو سەرچاوەیەوە دەدۆزێتـەوە.. بـەڵام كەسـی سادە، گوێ بەدیاردە كۆمەڵایەتیەكانی دەوروبەری نادات، چونكە دەبینێ ڕۆژ بەڕۆژ ئـەو دیاردانە دووبارە دەبنەوە، ئـیتر بـەبێ ئەرزشـیان دەداتـە قەڵـەم، لەكاتێكـدا گرنگی‌یـەكی زۆریان هەیە لەدیدی بلیمەتەكاندا.

سەرقاڵ بوون و نغرۆ بوونی بلیمەتەكان:

كەسی بلیمەت بەو سەرنجە قوڵانـە لـەدیاردەكانی گـەردون دەسـت هـەڵناگرێ، بـەڵكو وەك ئاماژەمان پێدا، سەرقاڵ دەبێ بە لێكۆڵینەوە لەو نهێنی‌یانەی كە لەوانەیە لەپشتی دیاردەكانەوە هەبن، بەجۆرێ تیای دا نغرۆ دەبێت و خۆی لەبیر دەچێت.

بەڕاستی كەسی بلیمـەت هەنـدێ جار دەتوانێـت خۆی بتوێنێتـەوە و، خۆی لـەنێو بەرێ لەنێو ئەو شتـەدا كەلێكۆڵینـەوەی لـە سـەردەكات، ڕەنگـە ئـەو سەراسـیمەییەی لـە بلیمەتـەكان دەگێڕدرێتـەوە، هـیچ نـەبێ جگـە لەڕواڵـەتێك لـە ڕواڵەتـەكانی لـەناوبردنی

خود. لەم ڕووەوە لە سۆفیەکان دەچن، چونکە سۆفیەکانیش دەڵێن لەکاتی (وجد)دا لەنێو زاتی خوادا فەنا دەبن!!.

بلیمەتەکان لەنێو زاتی خوادا فەنا نابن وەکو سۆفیەکان، بەڵکو لەو نهێنی‌یانەدا فەنا دەبن کە خودا لەگەردوندا وەدی هێناوە، پێی دەچێ لەم ڕوانگەیەشەوە ئەمان لەسۆفیەکان لەخوداوە نزیکتر بن.

لێرەدا نامەوێت باسی خودی مرۆیی بکەم و ڕونی بکەمەوە کە چۆن دەکرێ لەشتێکی دەرەوەی خۆی دا فەنا بێت، چونکە ئەمە بابەتێکی پڕ لەگرێ و گۆڵە و لێرەدا بواری باسکردنی نیە.[٥] تەنها ئەوەندە دەڵێین: کەسی ئاسایی ناتوانێ خۆی لەبیر بکات، یاخود بەرژەوەندیە تایبەتیەکانی فەرامۆش بکات لە پێناوی شتێکی دەرەکی دا. لەبەر ئەوەی هەمیشە سەرقاڵە بەخودی خۆیەوە و لەهەڵپەی ئەوەدایە پلە و پایەی مادی و مەعنەوی خۆی بەرز بکاتەوە. هەندێ جاریش دەمدرێژی دەکات و ئەو تۆمەتی خود پەسەندیە لەخۆی دوور دەخاتەوە، بەڵام لە ڕاستی‌دا وا نیە. کاتێ دێینە سەر باسی (بلیمەتان)، دەبینین ئەم ڕووەوە جیاوازن لەکەسانی ئاسایی، ئیدی ئەم جیاوازیە زۆر بێت یان کەم.. ئێمە ملە جەڕە ناکەین لەوەی کەسی بلیمەتیش کەسێکی سادەیە بەر لەوەی بلیمەت بێت.. هەر چۆن بێت ناتوانێت خاڵی بێت لە هەستی خودپەسەندی... بەڵکو لەوکاتەدا جیاواز دەبێ لە کەسانی ئاسایی کە سەرقاڵ دەبێ بەکارە داهێنەرانەکەیەوە... لەو کاتەشدا گوێ نادات بەوەی زیانی لێ بکەوێت یاخود سوکایەتی پێ بکرێت، تەنانەت بەسنگێکی گوشادەوە بەرەو پیری مەرگ و ئەشکەنجە دانیش دەچێت.

دوبارە لێرەش دا هەست بە ناکۆکی دەکەین لە ژیاننامەی بلیمەتەکاندا، ئەوەتا کاتێ دەگەڕێتەوە بۆ سەرباری کەسێتی‌یە ئاساییەکەی خۆی، وەك هەر کەسێکی دیکە گرنگی بەخۆی دەدات، وەلێ لەو کاتەشدا هەستی داهێنان سێبەری بەسەردا دەکات، خۆی لەبیر دەکات.

ئەم ناکۆکیەمان لەکاتێکدا بە ڕوونی بۆ دەردەکەوێ کە لەژیاننامەی ئەو بلیمەتانە دەکۆڵینەوە کە ڕێگەی ریفۆرمی کۆمەڵایەتی دەگرنە بەر... وا دەبێ یەکێکیان ڕێبازی

نویٚ بۆ چاكسازی دێنێتە كایەوە، لەنێو ئەم ڕێبازەدا دەتاوێتەوە و هەر چی شتی دیكەیە (جگە لەڕێبازەكە) لە بیر دەكات، تاكو دەشمرێت پێداگر دەبێت لەسەر ڕێبازەكەی..

كەسی بلیمەت بەتەواوی دەرباز نابیٚ لە چڵك و چەپەڵیە مرۆییەكان، لەبەر ئەوەشە كە دەبینین لە یەك كاتدا خودیشە و بابەتیشە. وەك چۆن لە بەردا بینیمان لەیەك كاتدا: منداڵیش بوو پیاویش بوو، دەبەنگیش بوو زیرەكیش بوو، دێوانەش بوو، ژیریش بوو.

بەدەربڕینێكی تر، مرۆڤی بلیمەت بریتیی‌یە لە كۆمەڵیٚ ناكۆكی و جیاوازی، لەگەڵ خەڵكی دا دەژی و نامۆشە پێیان، بەسەر زەوی دا دەڕوات كەچی هزری بە عاسمانیٚ دا هەڵواسراوە.

ناكۆكی و بلیمەتێتی:

لۆژیكی نویٚ دەڵێت: ناكۆكی خەسڵەتێكی ڕەسەن و بنەڕەتیە لەسروشتی هەموو شتێك دا.. چونكە ناكۆكی فاكتەری گۆڕانكاریە لەگەردوندا و پاڵنەری بازدانە یەك لەدوای یەكەكانیەتی بەرەو نادیار.

گومان وایە تاكو بونەوەر بەسەر پلەكانی پێشكەوتن دا سەربكەویٚ، بەو ئەندازەیە ناكۆكیەكان تیای دا بەهێز دەبیٚ.. ئەمەش یانی: ئاژەڵ ناكۆكی و جیاوازی تیادا زۆرترە لە بیٚگیان، مرۆڤیش ناكۆكیەكانی پترە لە ئاژەڵ.. گەر وای دابنێین كەسی بلیمەت لەڕوی پێكهاتنی كەسێتی‌یەوە لە مرۆڤی ئاسایی ناوازەترە، ئەوا دروستە بۆمان بێژین: بەو پێودانگە لەمرۆڤی ئاسایش ئاڵۆزتر و ناكۆك ترە لەنێوخۆیدا.

شیاوی باسە قەیمیەكان، لەم بۆچوونە نەدەگەشتن و پەسەندیان نەدەكرد، ئەم خاڵەش وای لێكردبوون لە وێناكردنی پیاوە مەزنەكانی مێژوو و بلیمەتەكاندا بەهەڵەدا بچن.. ئەوان وایان دیٚ بە ئەندێشەدا كە مرۆڤی بلیمەت وەدی هێنراوێكی تۆكمە و تەواوە و هەرگیز ناتەواوی ڕوی لێناكات، بۆیە گەر جاریٚ ببیستن كەسە بلیمەتەكە كارێكی دزێوی كردوە، ڕاستەوڕاست ئەو هەواڵە بەدرۆدا دەخەنەوە، چوون بڕوایان وایە بلیمەت كاری وا ناكات.

ئەم هەڵەیە تا هەنوکەش لەنێو خەڵکی دا باوە، ئەوەتانێ بەهالەیەك لە بێگوناهی و کامڵێتی دەوری مرۆڤی بلیمەت دەدەن.. گەر ڕێ بکەوێ یەکێك لە بلیمەتەکان لە نێویاندا بژی، چاوەڕوانی ئەوەی لێدەکەن بەگوێرەی ئەندێشەکانی وان هەڵس و کەوت بکات، هەر ئەوەندەی هەندێ کەم و کورتی مرۆیی لێ بەدی بکەن ئیدی قیامەتیان هەڵدەستێ (دەربڕینی وەرگێڕ) و لەوانەشە لەهەموو بەهرە و توانا و زیرەکیەکی دابڕنن (دەربڕینی وەرگێڕ). بەدبەختی بۆ بلیمەتێ کە لەناو ئەو خەڵکەدا بژی. ئەمیش وەکو هەمو خەڵکی گوزەران دەکات، خواردن دەخوات و بەبازاڕیش دا دەگەڕێت، وەلێ خەڵکی ئەمەی لێ چاوەڕان ناکەن، بەو پێیەی ئەم بلیمەتە، ئیدی لەبیریان چوە کە بەرلەوەی بلیمەتێ بێت مرۆڤێکە.

دووبارە دەگەڕێمەوە سەر ئەم گوتەم و دەڵێم: بلیمەت ناتوانێ دەرباز بێ لە کەم و کورتیە مرۆییەکان، ڕەنگە ئەم ناتەواویانەش پتر لەمدا بەدەر بکەون وەك لە مرۆڤی ئاسایی دا. مرۆڤی ئاسایی حەزی لەوەیە چاولێکەری خەڵك بکات لەکردەوە و بیروبۆچونەکانیاندا. لەبەر ئەوە هاندەرە نەستیەکانی خۆی خەفە دەکات. ئیدی ئەو پاڵنەرانە باش بن یان خراپ.. لەترسی ئەوەی نەبادا خەڵکی بەسوکی سەیر بکەن. هەرچی بلیمەتیشە ڕقی لە چاولێکەریە و سوکایەتیش بە شتە باوە کۆمەڵایەتیەکان دەکات... هەر ئەمەش هەندێ جار وای لێدەکات بە بێ شەرم و سڵەمینەوە خۆی بدات بەدەست پاڵنەرە نەستیەکانیەوە... وەك (ئەرخەمیدس) کە لە گەرماو هاتە دەرێ و بە ڕوت و قوتی بەسەر شەقامدا ڕای دەکرد: "خودایە وەك ئەو کاتەی دروستت کردم!"

مرۆڤی ئاسایی زۆرینەی کات مل کەچی ئاوەزی وشیاری دەبێت، وەك ئاماژەشمان پێدا ئەو ئەقڵە چ نیە، جگە لە دروست کراوی کۆمەڵگە و بەرەنجامی نەریت و دیاردە باوەکانی نێو کۆمەڵگە.. وەلێ بلیمەت، دروستە گەر بەوەی وەسف بکەین کە خاوەنی دوو ئاوەزە.. جاری وا هەیە مل کەچی ئاوەزی وشیار دەبێ، لەو کاتانەدا وا دەزانین لە داناترینی کەسانی نێو خەڵکە، جاری واش هەیە مل کەچی (ئاوەزی ناوەکیی) دەبێت و، لەو کاتەدا دەبینین وەك منداڵ سەراسیمەیە، یاخود هیچ و پوچە وەکو شێت.

بۆ زیاتر ڕون بونەوەی مەبەست، دەکرێ خەڵکی بەگشتی پۆلێنن بۆ سێ گرووپ:

١ـ گروپێ مل كەچی ئاوەزی وشیارن، ئەمانە چینی ژیرەكانن.

٢ـ گروپێ مل كەچی ئاوەزی ناوەكین، ئەمانە شێت و دێوانەكانن.

٣ـ گروپێ مل كەچی هەر دوو ئاوەزەكەن، ئەمانەش بلیمەتەكانن.

جا ئایا خوێنەری بەڕێز دەخوازێ سەر بەكام لەم سێ گروپە بێت؟ گومانم وایە دەخوازێ سەر بەگروپی سێیەم بێت... بەڵام بەر لەوەی بڕیاری سەر پێبوونی خۆی بدات بۆ گرووپی سێیەم، پێویستە بزانێت، ئەم گروپە پڕە لە سەریەشە و ماندووبوون، لەدنیاشدا هیچ شتێ بە بێ‌نرخ و بەها نیە.. وەك لە پەندە كۆنەكەشدا هاتوە: "هەنگوین جگە لە ڕێنگاڵی جوان، چزوی هەنگیشی تێدایە ـ دەربڕینی وەرگێر".

بلیمەت و خووگرتن:

(كاریل) لە پێناسەكردنی (بلیمەتێتی) دا دەڵێت: توانایەكی بێ‌سنورە لە بەرگەگرتنی ئازاردا..[٦]

مەبەستی لەوەیە، كەسی بلیمەت توانا و وزەیەكی زۆری هەیە لە لێكۆڵینەوە و بەدواداگەڕان و بەردەوام بوون لەسەری.. لە ڕاستیش دا هەر وایە، كەسی بلیمەت زۆر خوگرە بە هەوڵ دان بەدوای هەقیقەتدا، زانیاریەكان كۆ دەكاتەوە و بەراوردیان دەكات و دید وبۆچون و سەرنجەكان لەبارەیەوە ئەمدیودیو دەكات. وەلێ ئەمە ناكاتە هۆكارێ بۆ زماندرێژی و شانازی كردن لە جڤاتەكان دا... بەم خەسڵەتەش لەو كەسانە جیا دەبێتەوە كە لەدنیایادا هیچ نازانن، جگە لەبەركردنی زانیاری لێرە ولەوێ، بۆ وەی دواتر بیرشێننەوە بەسەر خەڵكی دا بێ‌ئەوەی خۆیان هیچی لێ تێ‌بگەن.

زۆربەی خەڵك حەز دەكەن بلیمەت بن، بۆیە حەزیان لێ‌یەتی تاكو بەهۆیەوە خۆیان بەسەر خەڵكی دا بابدەن... وەلێ بلیمەتی ڕاستەقینە سەرقاڵی كاروباری خۆیەتی و نایپەرژێتە سەر خەڵكی... كاتێكیش سەرقاڵی كاری خۆی دەبێت و تیای دا نقوم دەبێت نە لەخەڵكی تێ‌دەگات و نە ئەمانیش لەو تێ دەگەن.. لەوكاتەدا لە جیهانی كۆمەڵگە دەردەچێت و دەچێتە نێو جیهانی تایبەتی خۆیەوە.. هەر لەبەر ئەوەیە لەكەوتنە

خوارەوەی سێوێك دا یان لە گلۆپێکی هەڵواسراودا، مانایەك دەبینێ کە خەڵکی ئاسایی نای بینن.. ئەو لە دۆڵێك دایە و خەڵکی لەدۆڵێکیتر دان...

بلیمەت و کۆمەڵگە:

(شوبنهور) پێناسەی بلیمەت دەکات، بەوەی کەسێکە هەوڵ دەدات کەسێتی خۆی ەناو بەرێت و نکۆڵی لەخودی خۆی بکات، لەپێناوی ئەوە دا کەڕاستی‌یە دەرەکیەکان وەك چۆن هەن وا ببینێت.

(شوبنهور) دەڵێت: "لەبەر ئەوە دەبینی مرۆڤی بلیمەت لەنێو خەڵکی دا نامۆیە، ەدید و بۆچوون دا لەگەڵیاندا یەك ناگرێتەوە، ئەم شتانێك نابینێ کە لێیەوە نزیکن، ەلکو سەرنجەکانی ئاراستەی ئاسۆی دوور دەکات.. بەم جۆرە ریزپەڕبوونی کەسی لیمەت لەکۆمەڵگەداو تێکەڵ نەبوونی بەخەڵك دروست دەبێ، چونکە ئەم لەبنەڕەتی شتگیر و نەمری شتەکان دەکۆڵێتەوە.. بەڵام خەڵك سەرنجی وێنەی شتەکان دەدەن، ەوایە لەنێوان ئاوەزی ئەمان و ئەودا پانتاییەك نیە بۆ وێك هاتنەوە.. کابرای بلیمەت ارەزووی لەگۆشەگیری‌یە، هیچ پێویستی‌یەکی بەهۆز و هاوڕێ نیە وەکو ئەو خەڵکانەی ر، کە لەژیانیان دا پشت بەشتانێك لە دەرەوەی خۆیان دا دەبەستن. ئەو چێژ و تامەی ەوێنەکانی جوانی وەردەگرێت و، ئەو سوکناییەی لە هونەرەوە چنگی دەکەوێت وای لێ ەکەن سەرقاڵیەکانی ژیانی لەبیر بچێتەوە، چونکە جێگەی ئەو ئازارەی بۆ پڕ ەکەنەوە کە لەمرۆڤ دا زیاد دەکات بە ئەندازەی ڕون بوونەوەی ئیدراکی"[٧]

ئەم وەسفەی (شوبنهور) بۆ بلیمەتێتی کرد، لەزیاد ڕۆچون خاڵی نیە، لەهەمان کاتدا رۆکێکی گەورەی هەیە و، ڕەنگە کەمێکمان لەپەیوەندی کەسی بلیمەت بەکۆمەڵگەوە ۆ ڕوون بکاتەوە.

یەکێك لەو گوتانەی زۆر دووبارە دەکرێنەوە، ئەو پەیڤەیە کە دەڵێت: مرۆڤ تاکو ەمتر بیر بکاتەوە، زیاتر کەسێکی کۆمەڵایەتی دەبێت... ئەم پەیڤەش لە چەردەیەك اِستی بێبەش نیە... لەولاتریش دەتوانین بێژین: تا چەندە مرۆڤ تێکەڵ بێت لەگەڵ ۆمەڵگەکەیدا، بەو ئەندازەیە لە بلیمەتێتی دوور دەکەوێتەوە.. ئەو کەسە

کۆمەڵایەتیەی کە نەریتی وایە بەجوانی ڕەفتار دەکات (لەگەڵ خەڵکی دا ـ وەرگێڕ) و هەوڵی ئەوە دەدات لە لای خەڵکی خۆی خۆشەویست بکات و ڕەزامەند ییان بەدەست بێنێ، ناتوانی بیری نوێ دابهێنێ کە پێداویستی‌یەکی بلیمەتێتی‌یە... دەتوانێت لە ژیانی کۆمەڵایەتی دا سەرکەوتن بەدەست بێنێ... بەڵام سەرکەوتنی کۆمەڵایەتی شتێکە و بلیمەتێتیش شتێکی‌ترە.

ئێمە نکوڵی ناکەین لەوەی هەندێ لە بلیمەتان سەرکەوتنی باشیان لە ژیانی کۆمەڵایەتی‌یاندا بەدەست هێناوە، بەڵام ئەو سەرکەوتنە خواست و مەبەستی بەئەنقەستی ئەوان نەبووە، بەڵکو پێدەچێ هەر لە خۆوە دەستیان کەوتبێ، ئەمە دوای ئەوەی کەخەڵکی بە گەورەیی داهێنانەکەیان ئاشنا بووبن، ئیتر لەدەوریان کۆ بوونەتەوە و ڕێزیان گرتون و چاویان لە هەر کەلێنێکیش پۆشیوە کە لە ئاکاریاندا بەدەر کەوتبێ.

پەراوێزەکانی پاشکۆی پێنجەم:

١- بنواڕە: جريدة الشعب البغدادية، ژمارەی ڕۆژی ١٩٥٨/٤/٢٠.

٢- بنواڕە: Encyclopedia of Social Sciences, Art Genius

٣- بنواڕە: مجلة المختار، ژمارەی مانگی کانوونی دووەم ١٩٥٨.

٤- بنواڕە: Encyclopedia of Social Sciences, Art Genius

٥- ئەم ڕووە نهێنییەی سروشتی مرۆڤم لەیەکێك لە کتێبە ئامادەکراوەکانمدا بۆ چاپکردن بەوردی خستۆتە ژێر لێکۆڵینەوە، کتێبەکەم ناو ناوە "لغز الشخصيه البشريه" نیتر نازانم کەی دەتوانم بڵاوی بکەمەوە.

٦- بنواڕە: Tyrrell, Personality of Man. P 36

٧- بنواڕە: محمد امين و زكى نجيب محمود، قصة الفلسفة الحديثة، ج ٢، ل ٤٤٢ ـ ٤٤٣.

پاشكۆی شەشەم:
دێوانەیی و كۆمەڵگە

ڕێخۆشكاریەكی لۆژیكی:

بیرمەندانی كۆن وا ڕاهاتبوون، مرۆڤیان بەگشتی دەپۆلاند بۆ دوو گرۆی سەرەكی، كە سێیەمینی نەبوو: ژیر و شێت... مرۆڤ لەدیدی ئەواندا یان دەبوا ژیر بوبا یاخود دێوانە. هەرگیز نەدەكرا لەیەك كاتدا مرۆڤ هەم ژیر بێت و هەم دێوانە.

بیریارانی كۆن لەسەر ئەم پۆلاندنە دوو جەمسەریە دەڕۆشتن بەڕێوە لەهەموو خەسڵەتە مرۆییەكانی تریش دا... لەهەموو خەسڵەتەكاندا مرۆڤ دەكەن بە دوو بەشەوە: چاكەكار و خراپەكار، دادگەر و ستەمكار، ئازا و ترسنۆك، چاك و خراپ، ناشیرین و جوان... هتد. لەنێوان هەر گرۆهێك و دژەكەیشی دا سنورێكی جیاكەرەوە دادەنێن كە لەحوكمداندا نابێ ئەو سنوورە پێشێل بكرێت، جگە لەوە، كەوشەنەكە بە زاكونێكی سروشتی دادەنێن. ئەگەر پیاوێ دادگەر بێت، ئەوا پێویستە لەهەموو جموجوڵ و كاروكردارەكانی دیكەشی دا هەر دادگەر بێت، وا دەزانن نابێ هیچ ئاماژەیەكی ستەمگەرانەی لێ دەربكەوێ با ئەو ئاماژە زۆریش بچوك بێت.

لەكتێب و نوسراوەكانی گرۆ ئیسلامیەكاندا ڕاستی ئەم قسەیە بەڕونی دەبینین. ئەوەتا دەبینین گەر باسی پیاوێك لە پیاوەكانی مێژوو بكەن و خەسڵەتێكی دیاریكرا و بدەنە پاڵی، ئیتر دوای ئەوە ناتوانن خەسڵەتێكی تری باس بكەن كەپێچەوانەی ئەوی یەكەمجار بێت.. لەبەر ئەوە هەردەم پێویستیان بەوە بوو پەنا ببەنە بەر لێكدانەوە و ڕاڤەكاری زۆر لەخۆكارانە لەكاتی وتوویژ و هەڤپەیڤینەكانیان دا. لەلۆژیكی كۆندا ئەم (گرێ ــ وەرگێڕ)یە ناو نراوە یاسای (نێوەندی بەرزەوەكراو) یاخود (سێیەمی بەرزەوەكراو)... ئەم یاسایەش بیریارانی كۆن بەیەكێ لەو زەروراتە عەقڵینانەیان دەدایە قەڵەم كە ناكرێ گومانیان لێ بكرێ.. ئێستاكە ناڕاستی ئەو یاسایە و دووری وی لە بویەری ژیانەوە دەركەوتووە. هیچ خەسڵەتێكی ڕوت نیە لەهیچ مرۆڤێكدا، بەجۆرێ

کە ئەو مرۆڤە لەخەسڵەتە دژەکەی خاڵی بێت، هەر چەندە ئێمە بەلامانەوە ئەو مرۆڤە کامڵ و تەواو بێت.. دەبێ هەر مرۆڤێ لەهەر خەسڵەتێ هاودژەکەیشی تێدا بێ، تەنها ئەوەندە هەیە ڕێژەی یەکێك لە خەسڵەتەکانی تێدا زیاد دەبێ ، لەبەرانبەر کەم بوونەوەی ڕێژەی هاودژەکەی تری دا، بەو جۆرەش نازناوێکی دیاریکراوی بەسەردا دەبڕین. لەگەڵ ئەوەشدا ئەبێ چاوەڕوانی ئەوە بکەین لەهەندێ کاتدا خەسڵەتی پێچەوانەی نازناوەکەیی لێوە بەدەر بکەوێت.

لۆژیکی نوێ یاسای (نێوەندی بەرزەوەکراو)ی واز لێهێناوە، لەبریتی دا یاسای پلەبەندی (continum)ی داهێناوە، ئەمەش بەو مانایە دێت کە مرۆڤەکان لەهەموو خەسڵەتەکانیان دا لەپلەدا جیاوازن نەك لە جۆردا.. گەر بمانەوێت بیان پۆلێنین پێویستە لە پلەبەندی یەك بەدوای یەك دا دایان بنێین، بەگوێرەی زیاد وکەمی خەسڵەتێك تیایاندا.

بۆ ڕونکردنەوەی مەبەست نمونەی کورتی و درێژی، نێو خەڵك دێنینەوە، ئێمە کاتێ ژمارەیەکی زۆری خەڵك کۆ دەکەینەوە بەگوێرەی درێژی و کورتی باڵایان دەیان خەینە ڕیزێکەوە، دەبینین سەریان شێوەی هێڵێکی لاری وەرگرتوە، بەو جۆرەش ناڕەحەتە بۆمان سنورێك بکێشین بۆ جیاکردنەوەی باڵابەرزەکان لە باڵاکورتەکان.. گەر لەبەر هەندێ مەبەستی گرداری ناچار بین ئەو سنورە دیاری بکەین، ئەوا سنورێکی ئیعتیباری دەبێت و هیچ بناغەیەکی ڕاستەقینە و واقعی نابێت.. ئەو کەسەی بەتەنیشتی هێڵە ئیعتباریەکەوە دەوەستێ، بۆ نمونە لەوانەیە بە باڵاکورتی بدەینە قەڵەم، ئەمە لەکاتێکدا جیاوازیەکی ئەوتۆی نیە لەگەڵ ئەو کەسەی تر دا کەهەر بە تەنیشتی ئەمەوەیە و کەوتوەتە ئەو دیوی هێڵەکە.

لەنێوان شێت و ژیردا:

زانایانی دەروونناسی، هەنوکە بەگوێرەی ئەو بیردۆزی پلەبەندیە سەرنجی شێت و ژیرەکان دەدەن. لەنێو خەڵکی دا ژیرێکی تەواو یان شێتێکی تەواو بوونی نیە. دەگونجێت خەڵکی لەڕوی شێتی و ژیریەوە ڕیزبەندی بکەین، بەهەمان ئەو شێوەیەی

كە ڕیزبەندیمان بۆ كردن لە ڕوی باڵاكورتی و باڵادرێژیەوە.. ئەو سنورەی خەڵكی لەسەری ڕاهاتون بۆ جیاكردنەوەی شێت لە ژیر، هیچ نیە جگە لە سنورێكی ئیعتباری. زۆر جاریش بەها كۆمەڵایەتیەكان ڕۆڵی خۆیان دەبینن لەدیاریكردنی ئەو كەوشەنەدا، بەو پێیە كەسێك بەشێت لەقەڵەم دەدەن ، لەكاتێكدا هەر ئەو كەسە لەبەر ڕوناكی بەها گەلێكی دیكەدا بەگەورەی ژیران دێتە ئەژماردن.

جاری وا هەیە دەبینین ، پیاوێكی ژیر هەندێ جار كاری وای كردوە ئەقڵ قبوڵی ناكات. ئینجا ئێمە پیاوەكەمان خۆش بوێ دەست بەجێ كردنی ئەو كارەی لێ دوور دەخەینەوە. لەدیدی ئێمەماناندا كابرایەكی ژیری وا كاری بەدی بەو جۆرەی لێناوەشێتەوە!! ئێمەش بەو حاڵ و باڵەمانەوە لە لۆژیكیستە كۆنەكان جیاواز نابین ، لەوە دا كە بڕوایان بە یاسای (نێوەندی بەرزەگراو) هەبوو، چوون ئێمەش گومانمان وایە كەسي ئاقڵ هەرگیز ناگونجێت كارێكی شێتانە بكات، و هەروەها شێتیش ناگونجێ كاری ماقوڵ بكات. ئەمە لەكاتێكدا هەر تكە نەگەرەكە گونجاوە. جیاوازی نێوان شێت و ژیر، وەك لەبەردا ئاماژەمان پێدا، جیاوازیە لە پلە دا نەك لەجۆردا.

هەر مرۆڤێ كەلەسەر ئەم زەویە دەژی، پێویستە لەقوڵایی دەروونی دا كەم تا زۆرێك تۆوی شێتێتی هەڵگرێ. وەلێ زۆرینەی خەڵك دەتوانن لەگەڵ ئەم تۆوەدا خۆ بگونجێنن و دای بپۆشن، لەم پەردەپۆش كردنەشدا ماڵ و سامانیان یاخود پلە و پایەی بۆماوەیان یارمەتییان دەدات.. جا بەدبەختیش بۆ ئەو هەژارە داماوەی كە هیچكام لەو شتانەی نیە، چونكە زیاتر ئەگەری شێت بوونی ئاشكرای لێ دەكرێت بەر لەكەسانیتر... گەر دروست بێت قەیمیەكان بڵێن: "خەریكە هەژاری ببێتە كوفر" ئەوا دروستە بۆ ئێمەش بێژین: "خەریكە هەژاری ببێتە دێوانەیی".

پوخت گیریەكی زانستی :

گەنجێك هات بۆ لای پزیشكێكی دەروونی و سكاڵای گرێیەكی دەروونی بەلاوە كرد كە بەسەری دا زاڵ بوە و دەترسێ شێتی بكات. گرێی گەنجەكەش ئەوە بوو كچێكی خۆش ویستوە و بڕواشی وایە كیژەكە ئەمی خۆش دەوێ.. ئەم بڕوایەشی بۆتە هۆی

ئەوەی وەهمی زۆر هیچ و پوچ بێتە دڵیەوە.. پزیشکەکە پێی دەڵێت: "مادەم لەناخی خۆت دا بڕوات وابێ کچەکە خۆشی دەوێ و بەوەندە کومسایت بێت، ئەوە هیچ مەترسیەکت لێناکرێ، بەڵام ئەگەر بەشێوەی کردەیی ئەم بڕوایەت بەدەر بخەیت و لەژیانت دا بەگوێرەی ئەو بڕوایە بەڕێوە بچیت ئەوە تۆ شێتیت".[1]

قسەی ئەو پزیشکە کلیلێکمان دەداتە دەست، کە دەتوانین بەهۆیەوە لەسروشتی ژیریی و شێتی تێ بگەین.. هەر یەکێك لەئێمە بگریت، هەندێ جار وامان بەخەیاڵدا دێت کە جوانین و ژنان ئاشقمان دەبن، یاخود بلیمەتێکین بەئەنگوست ئاماژەمان بۆ دەکرێ، یاخود هێند قارەمان و پاڵەوانین خەڵکی لێمان دەترسن، بەڵام شەرم دەکەین لەوەی ئەم ئەندێشەیەمان ئاشکرا بکەین، تەنانەت ڕەنگە بیشارینەوە و بەپێچەوانەی ئەندێشەکەشەوە ڕەفتار بکەین.

چاودێری ئاوەزی ئاگا تیای دا بەهێزە، بەڕادەیەك ڕێگەی لێ دەگرێت بەجۆرێ خۆی نیشان بدات کەخەڵکی لێی قایل نەبن.. لەهەندێ ماوەی دیکەش دا ئەو چاودێریە تیای دا لاواز دەبێت، بۆ نمونە (مەی) دەخواتەوە یاخود توشی (تا)یەکی سەخت دەبێت، لەو کاتەشدا، ئەوەی لەژێر بەڕەیە دەیخاتە سەر بەڕە (دەربڕینی وەرگێڕ) و نهێنیەکانی خۆی ئاشکرا دەکات..هەرچەندە ئەو ماوانە ڕەفتە نین و بەکۆتایی هاتنی هۆکارەکانیان کۆتاییان دێت.

وەلێ گەر ئەو ماوانە درێژەیان کێشا و مرۆڤ گوێ ی نەدا بەوەی خەڵکی چی لەبارەوە دەڵێن، ئەوا هێدی هێدی دەچێتە نێو بەهەشتی شێتیەوە.

مامۆستا (کمبال یانگ) دەڵێت: مرۆڤ لەژیانی دا بەرەو ڕووی دوو جیهان دەبێتەوە: جیهانێکیان ناوەکی و خودیە و پێك هاتووە لە هاندەر و حەز و خولیا و ئامانجە تایبەتیەکانی.. ئەوی دیکەشیان بابەتی و دەرەکییە و پێکهاتووە لە بەها کۆمەڵایەتیەکان و ئەو پێودانگانەی خەڵکی بەسەر تاکی دا دەسەپێنن، ئەو مرۆڤەی خاوەنی کەسێتیەکی هاوسەنگە دەتوانێت ئەو دوو جیهانە پێکەوە بگونجێنێت.. وەلێ مرۆڤی ریز پەڕی نێو خەڵك ئەوەیە کە لەشوێنی ئارەزوە تایبەتیەکانی دەچێت، بێ گوێ دانە ئەوەی خەڵکی چ بۆچونێکیان لەبارەیەوە هەیە[2].

فاکتەری شێت بوون:

ڕەنگە یەکێك بپرسێت: ئەو هۆکارە کامەیە کە وا دەکات، لەکەسێك لەخەڵکی‌تر دابڕێت و شوێن ئارەزوە تایبەتیەکانی بکەوێت تا ئەو ڕادەیەی کە شێت ببێت؟

تکام وایە خوێنەر چاوەڕوانی ئەوەم لێ نەکات وەڵامێکی تێروتەسەل و وردی ئەم پرسیارەی بدەمەوە، چونکە ئەز پسپۆڕ نیم لە نۆژداری دەروونناسی دا، تاکو بتوانم وەڵامی دروستی ئەو پرسیارە سەختە بدۆزمەوە.

لەراستی دا گرۆی دەروونناسانیش تاهەنوکە فاکتەری شێت بوونیان دەست نیشان نەکردوە بەجۆرێ کە هیچ ناکۆکیەکی لەسەر نەبێت، هەر چۆن بێت، لەم بەشەدا هەوڵ دەدەم باس لەشێتی (یاخود شێت بوون) بکەم لەو ڕوەوە کە پەیوەندی بەکۆمەڵگەوە هەیە.. چونکە هەنوکە ڕون بۆتەوە، کە زۆرینەی تاکەکانی کۆمەڵگەی ئەژێر قورسایی گوشاری بارودۆخە کۆمەڵایەتی و ئابوریەکانی دەوروبەریان دا شێت بوون.. ئەگەر لە بارودۆخێکی دی دا بژیابان لەوانەیە بیان توانیایە بەجۆرێك لەجۆرەکانم لەدەبەنگی شێت بوون خۆیان قوتار کەن.

قەیمیەکان فاکتەری شێت بوونیان دەگەڕاندەوە بۆ هۆکارە تاکەکەسیەکان و بەوەش فاکتەرە کۆمەڵایەتیەکانیان فەرامۆش دەکرد. ئەمەش هەڵەیەکی گەورەی ئەو قەیمیانە بوو، بەهۆی ئەو هەڵەیەوە زیانیان دا لەشێتەکانیش و ژیرەکانیش!!

میللەتە دێرینەکانیش هەر وایان دەکرد، شێت بونیان دەدایە پاڵ کاری (جندۆکە)، لەدیدی واندا (شێت) کەسێکە جنۆکە بەسەری دا زاڵ بووە، لەبەر ئەوە دەروێشیان دەهێنا تاکو جنۆکەکەی لەسەر دا دەربکەن، دەروێشەکان دوعایان بەسەر دا دەخوێند یاخود بە شوڵك (دەربڕینی وەرگێر) بەتوندی لێیان دەدا و هاواریان دەکرد: "بچۆ دەرەوە.. بچۆ دەرەوە"، بڕوایان وابوو بەو جۆرە جندۆکەکە لەکابرا دوور دەکەوێتەوە.. وەلێ لەوانەیە ئەنجام بەپێچەوانەی ئامانجی ئەوانەوە بێت، و جنۆکەکە پێدادەگرێت لەسەر مانەوە لە سەری کابرا دا و ماوەیەکی دورودرێژ و ململانێی مانەوە دەکات.

توێژینەوە تازەكان كە لەبابەت جنۆكەوە سازكراون، ڕەوتێكی پێچەوانە بە ڕەوتی قەیمیەكان وەردەگرن، چونكە گرنگی تەواو دەدەن، بەفاكتەرە كۆمەڵایەتیەكان لەپێكهێنانی كەسێتی شێت دا.. نكولیش ناكات لەبوونی فاكتەرگەلێ دەروونی و فەسلەجی كە ڕۆڵی خۆیان دەگێڕن لە پرۆسەی شێت بووندا.. ئەوەندە هەیە ئەم فاكتەرە تاكە كەسیانەش لەمیانەی فاكتەرە كۆمەڵایەتیەكانەوە كار لەكەسەكە دەكەن.. بەوەش ئەو بیرۆكە كۆنەی پوچەڵ كردەوە كە پێی وابوو ئاوەزی مرۆڤ دەزگایەكی خۆڕسك و زگماكیە و بەسەربەخۆیی (كار دەكات ـ وەرگێڕ).

ئەقڵ وەك لەبەردا ئاماژەمان پێدا، دروستكراوی كۆمەڵگەیە، چ ئەقڵێكی ریزپەڕ بێت یان هاوسەنگ، لەهیچ كام لەو دوو بارەدا بەدەر نیە لەوەی بەرەنجامی كارلێكردنی كۆمەڵایەتی بێت.

لەماوەی دادێ، كۆمەڵێ نموونەی ڕاستەقینە دێنینەوە، لەو نمونانەدا دەردەكەوێ كە سنوری جیاكەرەوەی نێوان (ژیریی و شێتی) هیچ نیە جگە لەسنورێكی ئیعتباری كە لەنێو بەها كۆمەڵایەتیەكانی نێو خەڵكەوە هەڵدەقولێت و پەیدا دەبێت.

لەنێو گەلە سەرەتاییەكاندا:

كاتێ لە بەها كۆمەڵایەتیەكانی نێو هەندێ لەگەلە سەرەتاییەكان دەكۆڵینەوە، چەمكی شێت بوون و تێگەیشتنمان لەو چەمكە گۆڕانی گەورەی بەسەر دا دێت.. چونكە زۆر بەدەگمەن كەسێكی شێت لەنێو ئەگەلە سەرەتاییانەدا دەردەكەوێ بەو شێوەیەی كەسانی شارستانی لێی حاڵی بوون.. گریمان شتێكی نێو ئێمە دەچێتە نێو هۆزێكی سەرەتاییەوە، ئەو دەمە لەوانەیە لەنێویاندا ببێتە قەشە یاخود جادوبازێ و لەسەردەستی دا چەندین مۆجیزە، ڕو بدات.

ڕەنگە ڕاست بێت گەر بڵێین، لەدیدی هەندێ لەگەلانی سەرەتایی دا یەكێك لەپێداویستی یەكانی كەسێتی جادوگەر یاخود قەشە ئەوەیە كە لەڕەفتار و بیروبۆچوونەكانی دا ڕیزپەڕ بێت.. ئەوەتانێ تا ئێستەش پاشماوەیەكی ئەم باوەڕە لەنێو

نەخوێندەوارەكانماندا باوە و دەبینین جاری وا هەیە هەندێ لە كەرامەت یاخود پیرۆزێتی دەدەنە پاڵ هەندێ لە شێتەكان.

بەر لەچەند ساڵێك لەبەغدا شێتێكم بینی، ئەم شێتە ڕاهاتبوو لەسەر ئەوەی هەر گەڕۆك (سەیارە)یەك بەلایدا تێ پەڕیبا لەسەر پێشەوەی گەڕۆكەكە دادەنیشت، شۆفێرەكانیش ڕێگری ئەم كارە سەیرەیان لێ نەدەكرد، لەترسی ئەوەی نەبا دۆعایان لێ بكات و گەڕۆكەكانیان لەكار بكەوێت!!

مامۆستا (سـﮋرلند) دەڵێت: "ریزپەڕبوونی جەستەیی یاخود ئەقڵی، یەكێكە لەپێداویستییەكانی كەسێتی جادوباز لەنێو گەلانی سەرەتایی دا.. جادووباز پێویستە دووچاری ئەو ریزپەڕبوونە بوبێت، هەمیشە جادووبازەكان لە ڕوی جەستەییەوە تێكچون یاخود بەڵەكی یان هەیە یان كوێرن یاخود لادانی سێكسیان تێدایە یاخود زۆر كورتە باڵان و توشی تێكچونی دەماریی یاخود هیستریا بوون"(٣)

مامۆستا (باستید) باسی یەكێك لەهۆزە سەرەتاییەكانمان بۆ دەكات و تیشك دەخاتە سەر ئەوەی كە چۆن پیاوێك لەناو ئەو هۆزەدا دەتوانێت ببێتە جادوباز، ئەو هۆزە پێیان وایە كاتێك كەسێك دەبێتە جادوباز كە كەسێكی تر بكوژێت و تەرمەكەی بخاتە چاڵێكەوە و لەشی خۆی ببەستێتەوە بە تەرمەكەوە بەجۆرێك لەشی بەرلەشی مردووەكە بكەوێت و دەمیان لەسەر دەمی یەكتر بێت، چەند ڕۆژێك بەو جۆرە بێ خواردن و خواردنەوە بمێنێتەوە.. ئەم وەرزشە دەرونییە قێزەونە جۆرێك لەتێكچونی دەماریی تێدا دروست دەكات، لەكاتێ تەواویش دەبێ، دەبێتە جادوگەر.(٤)

مامۆستا (بنكت) باسی هەندێ لەهۆزەكانی هندیە سورەكانمان بۆ دەكات، لەنیچو ئەم هۆزانەدا ئەو كەسەی بیەوێت ببێتە جادوباز پێویستە لەخەڵكی دوور بكەوێتەوە و بچێتە نێو جەنگەڵ و دارستانەكان و شوێنە چۆڵ و هۆڵەكان، لەوێندەر واز لەخواردن دێنێت و دەست بەوەرزشێكی توند و سەختی دەرونی دەكات و، خۆی سزا دەدات بەو وەرزشە، دەگری و لەگیانە شاردراوەكان دەپاڕێتەوە كە خەونە پیرۆزەكانی پێ ببەخشن، چەند ڕۆژێ لەسەر ئەم كارەی بەردەوام دەبێ، تاكو خەو دەبینێت و خەونەكەی

فەرمانی پێ دەدات بگەڕێتەوە بۆ نێو هۆزەکەی دوای ئەوەی بەهرە جادووییەکەی پێ بەخشراوە بۆ چاکردنەوەی نەخۆش، یاخود سەرکەوتن بەسەر دوژمندا.

لەنێو هۆزە دەشتەکی‌یەکاندا:

لەڕۆژگارەکانی نەفامی دا، هۆزە دەشتەکیەکان بەجۆرێ سەرنجی (شێتی)ییان دەدا کە کەمێك جودا بوو لە تێڕوانینی گەلە سەرەتاییەکان بۆ هەمان مەسەلە.

هەندێ جار لەنێویاندا (شێت) بەدەردەکەوت، ئەوانیش بۆ چارەسەر کردنیان پەنایان دەبردە بەر لێدانی زۆر و (هەندێ چارەسەری دیکەی وەك نزا و نوشتە و ... هتد - وەرگێڕ) شێتەکانیش هەندێ ڕەفتاریان دەکرد کە پێچەوانەی بەها باوەکانی دەشتەکێتی بوون، وەك ئەوەی هەندێ قسەی بێ مانایان دەکرد، یاخود هەندێ جموجوڵیان دەکرد کەهیچ هۆیەکیان نەبووە، بێگومان لەدیدی هاوتا دەشتەکیەکانیانەوە.

لەسەردەمی نەفامی دا جۆرە شێتێکی تر پەیدا بوون، بەڵام هۆزە دەشتەکیەکان بەچاوی ڕێز و حورمەت و لێترسانەوە سەیریان دەکردن.. ئەو شێتانە لەسەردەمی نەفامی دا ناو نرابوون (لەنێو بەری عەرەب).

(لەنێوبەری عەرەب)ی سەردەمی نەفامی لەهەڵس وکەوتی دا ریز پەڕ بوو، لەقوڵاییەکانی ناخیدا ئارەزوویەکی زۆری مۆڵ دابوو بۆ کوشتن و خوێن ڕشتن. هەر ئەوەندەی کەسێکی بدیبا کە هەستی بە تەرێز و رق لێبوونی بکردایە، دەست بەجێ هەڵپەی کوشتنی دەکرد.. مێژوو باسی (لەنێو بەری عەرەب)مان بۆ دەکات کە وازیان لەهۆزەکانیان هێناوە و لە دەشت ودەردا ژیاون ئەو بیابانەیان کردۆتە لانکەی ژیانیان.. هۆزەکانیشیان لێنەدەگەڕان ئەو جۆرە کەسانە لەنێویاندا بمێننەوە، چونکە نەدەچونە ژێر باری ئەو تۆڵەکردنەوانەوە کە لە ئەنجامی لە (نێوبردن)ە بەردەوامەکان ئەو جۆرە کەسانەوە سەری هەڵئەدا.. سەرباری ئەوەش هێشتر هۆزەکان ڕێزیان دەگرتن و بە ئازا و قارەمانیان دەدانە قەڵەم.

یەك لەو ڕوداوە كۆمیدیانەی لەو بارەوە دەگێڕدرێنەوە، ئەم ڕوداوەیە: كابرایەكی دەشتەكی باس و خواسی "لەنێوبەری عەرەب" دەبیستێ و حەز دەكات وەكو ئەوان ئازا و قارەمان بێت، دەچێتە لای یەكێك لەو كەسانە و داوای لێ دەكات "لەنێو بردن"ی فێر بكات.. كابرا لەوەڵامی دا دەڵێت: "ئەگەر حەزت لێكرد، بیكە".. وادیارە دەشتەكیەكە لەم وەڵامەی تێ ناگات، بۆیە بۆ جاری دووەم و سێ یەم پرسیارەكە دووپاتە دەكاتەوە.. لەم كاتەدا كابرا شمشێرەكەی لێ بەرز دەكاتەوە و دەڵێت: "لەنێو بردن ئاوایە... حەز دەكەم شمشێرەكەت لێ بدەم"[٦]

بەهێزترین گومان بەلای ئەوە دایە، ئەگەر بێت ئەو (لەنێو بەر)انە بەنێو كۆمەلگەیەكی شارستانی دا بژیابان، ئەوا بەزنجیر دەیان بەستنەوە و لەنێو سەردابەكان دا بەندیان دەكردن، تەنانەت لەوانەیە دەروێشیان بۆ بهێنانایە تاكو بەگالۆك لێیان بدەن بۆ وەی جنۆكەكن لەمێشكیان دەربكەن.

لەدیرۆكی ئیسلامیدا:

دروستە بێژین: ئیسلام ئەو شێتە "قارەمان"انەی لەنێو بردو چیتر ئەو بوارەیان لەبەردەمدا نەمایەوە كە تەراتێنی تێدا بكەن و خراپە لەسەر زەوی دا بڵاو بكەنەوە.. لەسەردەمی خەلیفەكانی راشیدینیش دا هەر وا مایەوە، چونكە سەردەمی خەلیفەكانیش درێژبونەوەی سەردەمی پێغەمبەرایەتی بوو.. وەلێ كاتێ معاویە هەوڵی دا عەرەب بگەڕێنێتەوە سەر سەردەمی نەفامی یان، ئەوانیش دوبارە سەریان هەڵدایەوە ... وادیارە معاویە لە هەندێ لەو جەنگانەشی دا سودی لەو كەسانە وەرگرتووە، كە گەرەكی بوە خەڵكی پێ بترسێنێ.

دەگێڕنەوەی یەكێك لەو كەسانەی ناوی (بسر كوڕی ارطأة) بوو، ئەم پیاوە (معاویە) بەسەركردایەتی سوپایەك ناردی بۆ حیجاز و یەمەن، ئەو پیاوە لەوێندەر تاوان و خراپەكاری و خوێنڕێژیەكی ترسناكی بەرپا كرد، چێژیشی لەو تاوانكاریە دەبینی، تا ئەو ڕادەیەی كە دەڵێن منداڵیشی كوشتوە.

لەڕاستی دا ئەو پیاوە شێت بوو، لەو قۆناغە مێژوویەشدا ئەو بوارەی چنگ کەوت کە تیای دا بتوانێت ئارەزووەکانی تێر بکات.. ڕواڵەتی شێت بوون لەدوای خانەنشین کرانی بەسەری دا زاڵ بوو.. مێژونوسەکان لەبارەی ئەو پیاوەوە لەکاتی خانەنشین کرانەکەی دا دەڵێن: ئۆقرەی نەدەگرت تاکو شمشێری بەدەستەوە گرت و شمشێری دەوەشاند، تەنانەت کەس و کاری ناچار بوون لە تەختە شمشێرێکی بۆ دروست بکەن و سەرین (پشتی) بخەنە بەر دەستی، ئەوەندەی بەو شمشێرە دارینە دەکێشایە سەرینەکاندا، تاکو لەهۆش خۆی دەچوو، کاتێ وە ئاگاش دەهاتەوە هەمان کردەوەی دووبارە دەکردەوە، ئەمە خووی ئەو کابرایە بوو تاکو مرد و حەوایەوە.(٧)

لەنێوان گەلانی شارستانی دا:

مێژووی هیچکام لە گەلە جوداجوداکان خاڵی نیە لە کەسانێکی وەك (لەنێوبەرانی عەرەب).. ئەو جۆرە کەسانە هەندێ کاریان بۆخۆیان دۆزیوەتەوە کە لەگەڵ شێتێتی یەکەیاندا بگونجێت، گەر وا نەبا ئەوا شتێکی بێ پەردە دەبوون.. کەسانی لەو جۆرە لەسەردەمەکانی ستەم و چەوسانەوە دا پتر دەبن، لەو کاتەدا دەبنە جەلاد یان زیندانەوان یاخود لێکۆڵەرەوە.. لەوکاتە دا بەکوشتن و بڕین و ئەشکەنجە دان دا دەبارنە سەر قوربانیەکانی بەردەستیان، لەو کردەوەیەشیان چێژ وەردەگرن، دواتر پڕوپاگەندەی ئەوە دەکەن کە بۆ گوێڕایەڵی فەرمانی سوڵتان ئەو کارانە دەکەن، چونکە خودا گوێڕایەڵی فەرمانی سوڵتان ئەو کارانە دەکەن، چونکە خودا گوێڕایەڵی سوڵتانی لەسەر بەندەکانی فەرز کردوە.

هەروەها ئەو جۆرە کەسانە لەکاتەکانی جەنجاڵی و پاشاگەردانی دا ئەو ماوانەی دەستەڵاتی یاسا تێیدا لاواز دەبێت: پتر دەبن.

لەو کاتانەدا پێشڕەوی خەڵکی ئاژاوەچی دەکەن و هانیان دەدەن بۆ دەست درێژی و سزا و ئەشکەنجەدان، کە ئەم کارانە دەکەن هەست بە خۆشحاڵی، کەڤاڵەکانی خوێن و ناڵە و هاواری بریندارەکان و قیژ وهوڕی ئافرەتان لەگەڵ ئەو ئارەزووە خەفەکراوانەدا دەگونجێن کە لەناخی دا پەنگیان خواردۆتەوە.

دێوانەیی پادشایان:

زۆر جار لەمێژووی نەتەوەكاندا هەبوە، پادشایەكی شێتۆكە چوەتە سەر تەختی دەستەڵات، هاوڵاتیە هەزارەكانیشی هیچ لەبارەی شێتی یەكەی پادشاوە نازانن.. پادشا دەورە دراوە بە خزمەتكار و دەست و پێوەند و وەزیر و گزیر، ئەمانە ئارایشتی كردەوەكانی بۆ دەكەن و ستایشی دەكەن، ئەمیش خۆی لێ دەبێتە سەردار و گەورەی ژیرانی دونیا، دەمێ دەچێتە دەرێ بۆ نێو خەڵكی، سوارەكان دەوری دەدەن و كەژاوە لەبەر دەستی یەوە و پیاو ماقوڵانیش لە دوایەوە دەڕۆن.. خەڵكیش كەبەو شێوە سەیری دەكەن وا دەزانن دانایی (هەموو دنیا ـ وەرگێڕ) تیای دا بەرجەستە و كۆبوەتەوە، ئیدی نازانن لەژیانی تایبەتی دا ڕەفتاری منداڵان دەكات!

(ئاغاخان) لەیاداشتەكانی دا باسی پادشای پێشوتری ئێران (موزەفەرەدین شا)مان بۆ دەكات.. (ئاغا) لەساڵی (١٩٠٠) دا لەشاری (پاریس) چاوییە پاشا كەوتوە و دواتر باسی ئەوە دەكات كە تا ڕادەیەك زۆر نەفام بوە، حول حولی بووە، میزاجێكی ریزپەڕ و نامۆی هەبووە.. ماڵ و سامانێكی زۆری بەفیڕۆ دەدا لەپێناوی مەراسیمی هیچ و پوچدا.. تا دەڵێ: سەرۆك وەزیرانەكەی ئەو ڕەفتارە منداڵانەی لەپێناوی مەرامەكانی خۆی دا دەقۆستەوە.. لەدانیشتنەكانی سەر لەبەیانیانی دا هیچ راپۆرتێكی جیدی پێشكەش نەدەكرد، بەڵكو چیرۆكی ئەندێشەیی وای بۆ دەگێڕایەوە كە مرۆڤ بۆ منداڵی بچكۆلەی دەگێڕێتەوە، ئەمەش تەنها بۆ ئەوەی شادومانی و خۆشی بخاتە دڵیەوە.

ئەو دەمەی پادشا لە (پاریس) دەبێت هەواڵی دۆزینەوەی (ڕادیۆم) لەلایەن خاتوو (كوری)یەوە دەبیستێ، جەنابی شا حەز دەكات رادیۆم ببینێت، كوری خان بەدەم ئەم داوایەوە دێت و لەگەڵ مێردەكەی دا پارچەیەك لەمادەی (ڕادیۆم) دێنن و لەنێو هۆڵێكی تاریك دا[٨] نیشانی پادشای دەدەن، پادشا كە دەبینێ تیشكێكی لێوە دەرچێت و هەموو هۆڵەكە دەگرێتەوە، زۆر دەترسێت و لەناو هۆڵەكەدا دەست بە هات وهاوار و ڕاكردن دەكات و خاتو كوری و مێردەكەیشی بەوە تاوانبار دەكات گوایە دەیانەوێت بیكوژن.[٩]

ئاغاخان لەم چیرۆکە دەدوێت و ئاماژە بەوە دەکات کە چیرۆکێکی دەگمەن نیە لەمێژوی ئەو پادشایانەدا کە لە بابیانەوە پادشاییان بۆ ماوەتەوە.. لەهەموو ئەو بنەماڵانەدا کە مێژوو باسیانمان بۆ دەکات لەسەرەتاوە پێشەوایەکی بەهێز هەڵکەوتود، ئەم پێشەوایە بناغەی پادشایەتی یەك دادەمەزرێنێ بۆ وەی دوای خۆی بیداتە دەست وەچەیەکی لاواز کە بە هالەیەك لە پیرۆزێتی دەوری خۆیان دەتەنن.. وەچەکانیش بە گەمژەیی کورت یان درێژ حوکمەکەیان هەرەس دێنێت، ئنجا پیاوێکی نوێ سەر هەڵئەدات تاکو بنەماڵەیەکی فەرمانڕەوای تۆی دروست بکات.. بەو جۆرەش بنەماڵە فەرمانداره‌کان یەك لەدوای یەك دێن.

ئەم ڕایەی (ئاغا خان) لەراستی یەکی زۆر بێ پشك و خاڵی نیە، وا دیارە ئەم ڕایەشی لە (ابن خلدون) وەرگرتوە[١٠] سەیریش لەوەدایە (ئاغا خان) کە بەو جۆرە خراپەکانی بنەماڵە فەرماندارە بۆ ماوەکان باس دەکات، ئەوە لەبیر دەکات کە خۆیشی سەر بەبنەماڵەیەکی ویراسیە، تەنانەت لە جێگەیەکی دیکەش دا دان بەوەدا دەنێت کە لەتەمەنی هەشت ساڵی دا کراوەتە پێشەوای خێڵەکەی[١١]، بابیشی هەر پێشی وابوە و باپیرانیشی هەر هەموویان پێشەوای ئەو خەڵکە بوون (سڵاوی خوایان لە سەر بێت)!

هیچ جیاوازیەك نیە لەنێوانی ئەوەی میراتگرەکە پادشا بێت یان پێشەوا.. مادام هەر کامێکیان بگری لەماڵی بابی موتریفی دا پێگەشتوە و، چوار دەوری گیراوە بەخزمەتکار و کەسانی ماستاوچی.. ئەوا هەر دەبێ ستەمکارێ یان شتێکی لێ دەربچێت، سەرباری ئەوەش خۆی بە سێبەری خۆی بەسەر بەندەکانیەوە لەقەڵەم بدات!

هەر ئەم هۆکارە بوو، وای لەموسڵمانە یەکەمینەکان کرد، تەرێز و ڤێز بکەنەوە لەو کارەی (معاویە) لەکاتێکدا خەلافەتی گۆڕی بە پادشایەتی بۆ ماوەیی... کە هەر بەڕاستیش ئەوی لێ ی دەترسان ڕوی دا، ئەوە بوو چەندین ستەم کار و شێتی وەکو (هارونە ڕەشید) لەرێگەی ویراسەتەوە هاتنە سەر عەرشی خەلافەت.

هارونە ڕەشید:

خەڵکێکی زۆر بەم کابرایە خەڵەتاون، و بەیەکێك لە پادشا هەرە دادپەروەر و داناکانیان داوەتە قەڵەم، کە لەڕاستی دا ئەو لەهەمان کاتدا ستەم کاریش و شێتیش بوو.

مێژوو باسی ئەو کابرایەمان بۆ دەکات و دەڵێ هەندێ جار پێدەکەنی و شۆخی دەکرد، کەیف و خۆشیی دەکرد، هێندەی نەدەبرد لەناکاودا لەو بارە دەگۆڕا بەتایبەت ئەگەر گوێبیستی ئامۆژگاریەك یاخود هۆنراوەیەك بوبا لەبارەی دونیانەویستی یەوە، لەوکاتەدا لەترسی خودا دەستی دەکردە گریان و دادو فیغان.. گەر پیاوێکی هەژار ئاوهای بکردایە، جار لەدوای جاریش دوبارەی بکردایەتەوە، ئەوا خەڵکی پێی پێ دەکەنین و بەرد بارانیان دەکرد، تەنانەت لەوانەیە بەو هۆیەوە ببوایەتە شتێکی دەست بە زنجیر بەستراو.

خاوەنی پەرتوکی (الاغاني) دەڵێت: "لەکاتی ئامۆژگاری دا ڕەشید یەکێك بوو لەو کەسانەی زۆر بەخوڕ ئەسرین دەڕژن، لە ساتی توڕەیش دا زۆر سەخت و دڵڕەق بوو" جگە لەویش گوتویانە: "هارونە ڕەشید زۆر ئایندار بووە، لە ڕۆژێك دا سەد ڕکات نوێژی کردوە" هێندە توڕەش بووە بە بێ هۆ خوێنی ڕشتوە.. تا دەڵێت: ئەم خەسڵەتانەش ئاسان نیە لەیەك کەس دا و پێکەوە کۆ ببنەوە"(١٢).

هەندێك لەمێژونوسەکان وای بۆ دەچن کۆبونەوەی هەموو ئەو خەسڵەتانە لە (هارونە ڕەشید) دا، لەنیشانەکانی سوارچاکی و بەسۆزیە.. وەلێ من لەو مێژوونوسانە دەپرسم: گەر ئەو خەسڵەتانە لە میوە فرۆشەکەی هاوسێ یاندا یاخود لەو بارەهەڵگرە دا کە کۆڵەکانیان بۆ هەڵدەگرێت ببینن، ئایا بەهەمان ئەو شێوەیە لێکی دەدنەوە کە بۆ هارونە ڕەشید لێکی دەدەنەوە؟

لەڕاستی دا ئەم خەسڵەتە پێچەوانانە، لەزۆر کەسی ئاسایی دا هەن، بەڵام ئەمان هەوڵ دەدەن بیان شاردنەوە و پەردەپۆشیان بکەن لەترسی ئەوەی نەبادا، خەڵکی تەرێزیان لێ بکەن، ئەگەر نەشیان توانی بیشارنەوە، ئەوا دەبنە جێگەی گاڵتەپێکردن و چەوساندنەوە، لەوانەشە لەکۆتایی دا ببێتە هۆی شێت بونیان. ئەمەش ئەو ڕایەی

لەمەو بەرمان بەهێزتر دەکات کە گوتمان: بارودۆخە کۆمەڵایەتیەکانی دەوربەری رۆڵی گەورە دەگێڕن لەدانانی مرۆڤەکە لەلیستی شێتەکان یاخود ژیرەکاندا.

هاودژبون (ناکۆك بون) و شێتی :

ناکۆك بون، وەك لەبەشی پێشوشدا ئاماژەمان پێدا، لەهەموو مرۆڤیکدا بوونی هەیە. لەمرۆڤی بلیمەتیش دا زیاترە وەك لەمرۆڤی ئاسایی.. لێرەدا پێویستە ئاماژە بدەین بەوەی (شێت)یش وەکو (بلیمەت) ناکۆکی زۆری تێدایە، وەلێ جیاوازیەکی گەورەش هەیە لە نێوان ناکۆکی نێوان ناخی بلیمەتەکان و ئەو ناکۆکیەی لەنێو کەسێتی شێتەکاندا هەیە.

بلیمەت لەخەسڵەتە ناکۆکەکانی دەسگایەك بۆ داهێنان پێك دەهێنێ، چونکە لەنێو خۆی دا تایبەتمەندیەکانی هەست و نەست (یاخود بابەتی و خودی) کۆ دەکاتەوە، هەردوکیان پێکەوە بەکار دەهێنێت بۆ گەشتن بە بیرۆکەیەکی نوێ.. وەلێ شێتی بابەتی بوون تیای دا زۆر لاوازە، ناشتوانێت بەشێوەیەکی ڕاستگۆیانە لەبویەر حاڵی بێت، هەر لەبەر ئەوەشە دەبینین بێ ئەوەی بەربەستی هەبێت خۆی دەدات بەدەم پاڵنەرە نەستیەکانیەوە.. لێرەوە ئیدی ناکۆك بوون تیای دا دەردەکەوێت و ڕەنگ دەداتەوە.

ئەمەش یانی: ناکۆکی لەشێت دا لەهەستە زۆر توندە خودیەکەیەوە هەڵدەقوڵێ، لە ڕەفتاری بەگوێرەی داخوازی گرێ دەروونی و ئارەزوەکانی دەڕوات بەڕێوە و هیچ گوێش نادات بەوەی پاش کاتژمێرێك کردەوەیەکی پێچەوانە بەهی ئێستای بکات.

بەم دواییانە زاناکان جۆرێکی دیکەی (شێتی)یان دۆزیوەتەوە و ناویان ناوە (شێتی سایکۆبایی).. خاوەنی ئەم جۆرەی (شێتی)، بەوە لە شێتیەکانی دیکە جیا دەکرێتەوە کە ژیرە لەبارەی هەر شتێکەوە کە پەیوەندی بە بەرژەوەندی تایبەتی خۆیەوە هەبێت، زۆر جار ڕوخۆش و خۆساچێن دەبێت لەمامەڵەکردنی لەتەك کەسانی دیکەدا، تەنانەت هیچ جیاوازیەکی نیە لەو کەسانەی ئێمە ناومان ناون (ژیرەکان)! تەنها ئەوەندە هەیە ئەم خاڵێکی زۆر لاوازی تێدایە کە بریتی یە لەوەی لە ڕوی کاتەوە (پەیوەستەگی کەسێتی) زۆر لاوازە.. بۆ نمونە: جاری وا دەبێت، دێت قەرزێکت لێ دەکات بەو مەرجەی لەپاش

كاتژمێرێك بۆت بگەڕێنێتەوە، كەچی كاتژمێرێك و دوان و بەڵكو دەیان كاتژمێری تێ دەپەڕێت، بەبێ ئەوەی هەست بەگرنگی بەڵێن و پەیمانەكەی بكات. تەنانەت لەوانەیە بە ناشرینی یەكی سەیرەوە ڕووبەڕوت بێتەوە، وەك ئەوەی قەردی لێ وەرنەگرتبی یان هیچ بەڵێنێكی پێت نەدابێت. گەر پرسیاری لێ بكەین كە ئایا بۆچی، ئاوها ڕەفتار دەكات؟ لەوانەیە بەزەردە خەنەیەكەوە پێت بڵێت: "قەیدی نیە! ئەو بڕە پارەیەت پاش كاتژمێرێكی تر دەدەمێ، چاوەڕوانم بكە، تاكو دێمە لات" ئنجا دەڕوات بێ ئەوەی بگەڕێتەوە.

كەسێكی ئاسایی ناتوانێت كاری بەو شێوەیە بكات و دڵنیاو بێ خەمیش بێت.. چونكە ئەگەر نەیتوانی بە ئەمەك بێت بەرانبەر بەو بەڵێنەی بەتۆی داوە، بە لایەنی كەمەوە لە لای تۆ دا شەرمەندەیی دەردەبڕێت.. كەسی ئاسایی دەتوانێت لەهەستی خەڵكی تێ بگات بەرانبەر بەخۆیی و بەڵێنەكانی.. وەلێ كەسی (سایكۆبایی) تا ڕادەیەكی زۆر سەیر بەهەست بە شەرمەزاریی ناكات[١٣] خود پەسەندیەكەی وی سەربەخۆ كار دەكات و هیچ گوێ نادات بەوەی كەسانی دی چۆنی لێ دەڕوانن.

مامۆستا (جرجیس) دەڵێت: ژیانی سایكۆبابیەكان لەچوارچێوەی بەها كورت خایەنەكاندا دەسوڕێتەوە، لەژیانیان دا بەگوێرەی بنەمای چێژ ڕێ دەكەن، چونكە هەمیشە هەست بەپێویستی بەخێرایی تێركردنی ئارەزووەكانیان و قایل كردنی پاڵنەرەكانیان دەكەن.. دەستەوسانیش لەوەی ئەو قایل كردنە خێرایيە پەی گیر كەن بۆ خودێ كە زیاتر بمێنێتەوە و سەقامگیرتر بێت.. ڕەنگە ئەمەش بۆ ئەوە بگەڕێتەوە كە پێگەیشتن و پێكفەگونجانی كۆمەڵایەتی، تا ڕادەیەك، بەندە لەسەر قوربانی دانی تاك بە خود كاتیەكەی لەپێناوی بەها دوور یاخود سەقامگیرەكاندا.. وەلێ كەسی سایكۆبائی چێژی بەپەلە و خێرا هەڵدەبژێرێت، سەرباری ئەوەش كە دەزانێت ئەو چێژە بەها سەقامگیرەكانی تەندروستی و ژیانی خێزانی و كاری پیشەیی یە لەنێو دەبات و دەیان ڕمێنێت.[١٤]

مامۆستا (سلامە موسی) كە پێناسەی سایكۆبابیەكان دەكات دەڵێت: "ئەوانە لەنێو خودگەراییەكی زیادەڕۆدا نقوم بوون.. دروشمیان تەنها بریتی یە لە من ...من.. من ..

مەبەستیانە سەر بكەون و زۆر جاریش سەركەوتن بەدەست دێنن. كەسانی دی هیچ پلە و جێگەیەكیان نیە لەدیدی ئەمان دا و تەنانەت ئامادەباشن بۆ وەی كەسانی دیكە بپلیشێننەوە"[١٥].

دەكرێت بڵێین: ئەم خودگەراییە زیادەڕۆیە خەسڵەتی هەموو شێتەكانە، ئەوەندە هەیە كەسی سایكۆبایی دەتوانێ بۆ ماوەیەكی كاتی بەڕووی خۆشی و زمان شیرینی پەردەپۆشی بكات، ئیدی خەڵكیش بە ژیری لەقەڵەم دەدەن، لەكاتێكدا ئەم شێتە.. یان ڕەنگە هەندێ كەس بیانەوێت كەسی سایكۆبایی چاك بكەن لەڕێگەی ئامۆژگاریەوە، بۆ نمونە پێی دەڵێت: "ئەمەكداری یەكێكە لەو خوە باشانەی خودا فەرمانی پێ كردوە" كەسی سایكۆبایی بەڕێزەوە گوێ یان بۆ دەگرێت و لەگەڵیشیاندا كۆكە. لەوانەش بەڵگە و نمونەی دیكەش بۆ بەهێز كردنی ڕاكەیان بهێنێتەوە.. وا دیارە لە وتەكەی دا دڵسۆز بێت، وەلێ ئەم دڵسۆزیەی لەو چركەیە گوزەر ناكات كە تێیدا دەدوێ.. هەر كە ئەو چركەیەی تێ پەڕاند، ئەمیش هەڵدەگەڕێتەوە و دەبێتە كەسێتی یەكی دیكە، بەگوێرەی ئارەزوە تازەكانی.

هەڵگەڕانەوەی پێوەرەكان:

گرفتی كەسی سایكۆبایش، وەك هەر شتێكی دیكە وایە، بارودۆخە ئابوری و كۆمەڵایەتیەكان ڕۆڵی گەورەیان هەیە لەسوك كردنی یاخود قەبەكردنی دا..

بۆی هەیە كەسی سایكۆبایی، دەوڵەمەند بێت، یان پلە وپایە دار وبەدەستەڵات بێت، لەم كاتەدا خەڵكی پاساو بۆ كارەكانی دەبیننەوە، تەنانەت لەوانەیە كردەوە ناكۆك و پێكەوە نەگونجاوەكانیشی بەنیشانەی بلیمەتی و مەزنێتی بدەنە قەڵەم.

یەكێك لەمنداڵەكانی خۆمم بینی، پەرتوكێكی دەخوێندەوە كەلەقوتابخانە پێی درابوو، پەرتوكەكە بەشێكی تێدا بوو بەناوی (مەزنێتی ڕەشید)ەوە، لەوەش سەیرتر، گوێم لێی بوو، هەر ئەو منداڵەی خۆم سرودی (بەغداد ئەی شاری ڕەشید)ی دەگوتەوە[١٦].. لەو كاتەدا زانیم كە چۆن دەستەڵات و دیاردە كەشخەكان و دەوڵەمەندی دەتوانن شێت بكەنە بلیمەت و كەسێكی سایكۆباییش بكەنە مەزنە پیاوێ.

دیتمان، ڕەشید ـ خودا لێی ڕازی بێت ـ چۆن پیاوێکی بوو، چەندە خوەکانی سەیر بوون، سەرگەرمی جوت و چەقەنەلێدان بوو (دەربڕینی وەرگێڕ) کەچی لەناکاودا، دەستی بەگریان دەکرد لە بەر دونیا نەویستی و پارێزگاری خۆی.. لە لایەکەوە بەماڵ و سامانی نەتەوە سێ هەزار کەنیزەکی دەکڕی و ئنجا لەترسی خودا دەبورایەوە.. لە وڵاتی ڕۆژانە سەد ڕکات نوێژی دەکرد، کەچی خوێنیشی لەپێناوی شتێك دا دەڕشت کەشیاوی خوێن بۆ ڕشتن نەبوو.(١٧)

ئەگەر ڕەشید شێت نەبوبێت، ئەوە بە لایەنی کەمەوە کەسێکی سایکۆبایی بووە، لەهەمانکاتدا گەورەی بڕواداران و سێبەری خوداش بووە بەسەر جیهانیاندا!

پلەو پایە ساختەکان:

ڕەنگە زیادەڕەوی نەکەم، گەر بڵێم، زۆربەی ئەو گەورە پیاوانەی لەسەردەمە سوڵتانیەکاندا ژیاون لەم جۆرەی ڕەشیدن.. لەقوڵاییەکانی دەرونیان دا تۆوێکی بەهێزی شێتی شك دەبەن، وەلێ دەستەڵاتە ساختەکەیان دەیان شارێتەوە.. ئەوان دەتوانن ئەو ناکۆك بونە بێ ئەرزشەیان بەلوت بەرزی و پۆزلێدان بشارنەوە. کاتێکیش قسان دەکەن هەوڵ دەدەن زمانێکی کەشخەی ناسك بەکار بێنن، خەڵکیش کاتێ بەو شێوەیە گوێ یان لێ دەگرن، ئەو کەسانە لایان دەبنە زیرەك و دووربین و بیرتیژ.

لەسەردەمی رابردو و سەردەمی سوڵتانی تر دا ژمارەیەکی زۆرمان لە نمونەی ئەو کەسانە دێت.. بارودۆخی ڕیزپەڕ یارمەتی دابوون بۆ وەی پۆستی بەرز یاخود پلە وپایەی بەڕێزی کۆمەلایەتی بەدەست بێنن. خەڵکیش ڕاهاتبون لەسەر ئەوەی سڵیان لێ بکەنەوە و لەهەموو جڤاتێك دا لەبەریان هەستن.. سەرەنجامی ئەمەش، ئەوە بوو سەرەداوی کاروبارەکان زۆر جار دەکەوتنە دەستی شێتەکان.

یەك لەتایبەتمەندیەکانی سەردەمە سوڵتانیەکان بەشێوەیەکی گشتی ئەوەیە کە خەڵکی بەگوێرەی ئەو ڕێز لەپیاوێك دەگەن کە چەندە ڕواڵەتی قەشەنگ و ئارەزووی خۆسەپاندنی هەیە.. تا ئەمڕۆکەش پاشماوەیەکی ئەم خوە لەنێو خەڵکێکی زۆر دا ماوەتەوە، ئەوەتانێ تەنها ڕێز لە پیاوێ دەگرن کە بەشان و باهۆ بێت (دەربڕینی

وەرگێڕ) و كاتێكیش قسان دەكات لەلوتیەوە دەری بكات!! وەلێ گەر بزانن پیاوێكی بەستەزمانی و خۆبەكەم زانە، ئەوا هەرچی چاكە و تایبەتمەندی هەیە لێی دادەماڵن.. خەڵكی بەم كردەوەیە بۆ ئەوەی بەخۆیان بزانن ستەم لەخۆیان دەكەن.. چەندە بلیمەت بەو هۆیەوە بلیمەتێتی یەكەی لەدەست دا، و چەند شتیش لە لایان بوەتە سەرتۆپی زانایانی!!

لەسەردەمی پێشوودا، كابرایە هەبوو، بەیەكێ لە مامۆستا مەزنەكان دادەنرا، دەوڵەت سەرتاپا، سەرسام بوون بەبلیمەتی ئەو مامۆستایە، بۆیە ئەركی گرنگی پێ دەسپێردرا.. ئەوە بوو ئێستگەی ڕادیۆ خەریك بوو دەتوایە بۆ ڕێزلێنان لە وتە جوانەكانی.. وەزارەتی مەعاریفی بەڕێزیش لۆی دەمردن!! كەش و هەوای كۆلێژ و پەیمانگا باڵاكانیش بێ دەنگی دای دەپۆشی بۆ گوێ گرتن لەو بیرۆكە نوێیانەی لەزگی مامۆستاوە دەردەچن.. ئەز، ئەو هەلەم بۆ ڕەخسا كە لەو پیاوە بكۆڵمەوە، لەئەنجامدا هیچ تایبەتمەندیەكم تێیدا نەبینی ئەوەندە نەبێت كە وا ڕاهاتبوو، لە لوتیەوە قسانی دەردەكردە دەرێ، بەختیشی باش بوو كەپۆیە زلی هەبوو!!

شێتی و گەلحۆیی:

مادامێك باسی (شێتی) و جۆرە جوداكانی دەكەین، پێویستە باسی (گەلحۆیی، گەمژەیی)ش بكەین، كە بەڕای بەندە ئەمیش جۆرێكی سوكە لەشێتێتی.. هەندێ كەسیش بەرەو شێتی تەواوەتی دەبات لەكاتێكدا بارودۆخە كۆمەڵایەتیەكان و ئابوریەكان لەسەریان سەخت دەبن.

(گەلحۆیی) ئاسایی لەو گوفتار و كردارە (بێتامانە) دا خۆی دەبینێتەوە كە خەڵكی بێزیان لێی دەێتەوە، كەچی خاوەنەكەی پێی وایە باشترین كردار و گوفتارێكن مرۆڤ بیان كات!! بۆ نمونە: نوكتەیەكی (بێ تام) دەگێڕێتەوە و خۆیشی یەكەم كەسە بە نوكتەكەی خۆی پێ دەكەنێت، زۆر جار ئەوەندە پێدەكەنێت وا گومان دەبات دانیشتوان هەموویان پێدەكەنن بەنوكتەكەی، كەچی دانیشتوان بەكابرا پێدەكەنن نەك بە نوكتەكەی!!

دەگونجێت هەمان قسە بکەین لەمەڕ هەموو ئەو کردار و گوفتارانەی گێلەپیاوەکان دەیکەن.. کاتێ بەڵاکە سەخت تریش دەبێتەوە لەسەر خەڵکی کە ئەو گێلە پیاوانە خاوەنی کورسی بۆماوەیی و سامانی زۆر و زەوەند و دەستەڵات بن.

یەکێکی دیکە لە بەڵاکانی گەلحۆیی، ئەوەسانێ کە پەتائاسایە.. گەر بێت و سوڵتان کە سەری کۆمەڵگەیە، لەو جۆرە پیاوانە بوو، ئەوا وەزیر و گزیر و دەستە و پێوەندەکانیشی کەم و زۆر چاوی لێدەکەن و توشی ئەو پەتایە دەبن.. چونکە ئەوان لەڕێگەی ماستاوکردن بۆ (سوڵتان)ەوە گەشتونەتە ئەو پلە وپایەیە، بۆیە وا چاوەڕوان دەکەن دەست و پێوەندەکانی خواری خۆشیان وایان بۆ بکەن، ئەمان چۆن مامەڵەیان لەگەڵ سوڵتان کردووە، خوارەوەی خۆشیان بەهەمان شێوە مامەڵە لەگەڵ ئەماندا بکەن.. بەو جۆرە ماستاوچێتی و خۆبردنە پێشەوە دەبێتە نەریتێکی کۆمەڵایەتی گشتی، هەر کەسێك بگری بەو جۆرە مامەڵە لەگەڵ کەسێکی لەخۆی پلەدارتر و بەرزتر دادەکات.. بەو جۆرەش پەتای گەلحۆیی و گێلەپیاوی بەجۆرێکی ترسناك لەنێو خەڵکی دا بلاو دەبێتەوە، قورساییەکەیشی دەکەوێتە سەر چینی خوارەوەی هەژار ونەدارەکان. چونکە چینی هەژارەکان و نەدارەکان پێویستە بۆ هەر کارێکی گەمژانە و ستەم کارانەی چینی باڵا، پاساوێك بدۆزنەوە، بەڵام ئەبێ باجی گوناهی کردەوەکانی خۆیان بدەن!!

گوناهەکانی هەژار:

لەسەردەمە سوڵتانیەکاندا پێویستە مرۆڤی هەژار تاوان وگوناهەکانی دنیا و پاشەڕۆژیش پێکەوە لەئەستۆ بگرێت، پێویستە لەبەرانبەر گوناهە زۆرەکانیشی دا بچێتە ئاگرەوە، لەدنیادا بەچاوی سوکایەتیەوە سەیری دەکرێت. لەسەردەمە سوڵتانیەکاندا خەڵکی ڕاهاتبوون لەسەر لێپرسینەوەی هەژار لەسەر هەموو جموجوڵێکی. لەبەرچاویاندا بێ ئەرزش و بێ بایەخە بەجل و بەرگی دڕاو و شێوە ناشیرینەکەیەوە.. بۆیە هەر ئەوەندەی کەمێك گەلحۆیی یاخود (ناکۆکی کەسێتی) تێدا بەدی بکەن، بەگاڵتە پێکردنەوە دادەبارێنە سەری.

خەڵکی کاتێ بەو شێوەیە لەگەڵ هەژاردا دەجوڵێتەوە، پرکێشی ئەوە ناکەن هەمان ڕەفتار لەتەك دەوڵەمەندێکدا بکەن، نەخاسمە ئەگەر کابرای دەوڵەمەند ڕوخساری جوان و کەشخە بێت.. گەر دەوڵەمەندێکی بەو شێوەیە قسەیەك بکات، پێی دەڵێن: "ئافەرین"، بەوەندەش دەست هەڵناگرن بەڵکو ڕوی دەمیان دەکەنە ئەو هەژارەی لەتەنیشتیانەوە دانیشتوە و سەرزەنشتی دەکەن و پێی دەڵێن: "کابرای هەژاریش بێدەنگە و نازانێت چۆن وەڵام بداتەوە. چونکە ئەم لە بابای دەوڵەمەند جوانتر دواوە. وەلێ گرفتەکە گرفتی سامانە خودا دزێوی بکات، سامانە کە لەدەبەنگی دانایی و لەقسەی پوچ و بێناوەڕۆکیش ڕەسەنایەتی دەخولقێنێ"[١٨]

هەژارێ کەلە کۆمەڵگەیەکی بەم شێوەیەدا بژی بەر لەهەر کەسێکیتر مەترسی شێت بوونی لەسەرە. هەر ئەمەیشە وای کردوە لای ئێمە زۆرینەی شێتەکانی شێتخانەکان لەچینی هەژار و ڕوخسار دزێوەکانن.

شێتێك دەناسم لەسەرەتادا گەنجێکی ڕێك و پێك بوو، بەڵام ناشیرین و هەژار بوو، حەزی لەوە بوو وەکو هاوڕێکانی دیکەی لای ژنان خۆشەویست بێت.. هاوڕێکانی لەم ڕووەوە (داو)یان بۆ دەتەنی، نامەی دڵدارییان لەسەر زمانی کیژانەوە بۆ دەنوسی، ئەمیش بڕوای پێ دەکرد و هیوایەتی زۆر و زەوەندیشی لەسەر بنیات دەنا.. هاوڕێکانی حەزیان لەوە بوو پێی ڕاببوێرن، پێی پێ بکەنن.. تاکو زیاتریش پێی پێ بکەنینایە، ئەو لەلای خۆیەوە زیاتر بەعاسمانی ئەندێشە و هیوا جوانەکاندا دەفڕی.. دواتر وای لێهات خۆی لێ بویە (یوسف) لەڕوی جوانیەوە و، وای دەزانی ژنان لەبەر جوانی وی خۆ بەکوشت دەدەن.. کاتێ هاوڕێکانی لەپێکەنین بەو گەنجە بێ تاقەت بوون، دەستیان کردە ئازاردان و دەست درێژی کردن بۆ سەری.. ئەم لە لای خۆیەوە وای گومان دەبرد هاوڕێکانی ڕژدی پێ دەبەن چونکە لە ڕوی سێکسیەوە توانای سەرنج ڕاکێشانی کیژانی زۆرە (دەربڕینی وەرگێڕ).. هیچ چارەیەکی نەدیتەوە، ئەوە نەبێ قەمە (کێردی گەورە)یان لێ ڕابکێشێت و هەڕەشەیان لێ بکات. بەوجۆرە لەناو هاوەڵەکانی دا بە(پاڵەوانی قەمەکێش) ناوی دەرکرد.. ئەو هەنوکە لە ژێرزەمینێك دا بەزنجیر بەستراوەتەوە لەترسی ئەوەی نەبادا

کەسێك بەقەمە بڕندەکەی بکوژێت.. بەڕاستی ئەو کەسە جوانی گوتوە کە دەڵێت: کۆمەڵگە هەندێ جار بکوژانی خۆی بەدەستی خۆی دروست دەکات!

گەر ئەو گەنجە ڕۆڵەی دەوڵەمەند بوایە، لەژیانی واقعی خۆیدا ئارەزوی سێکسی سەرکوت کراوی خۆی بۆ تێر دەکرا، ڕەنگە کێژیکیشی بدۆزیایەتەوە کە بەدڵخواز ئەمی قبوڵ بکردایە.. دواتر ماستاوچیەکانیش دەهاتن و جوانیە (یوسفی)یەکەیان بۆ ئارایشت دەدا.. لەوکاتەشدا ئیتر ئەمیش هۆکارێکی تەواوەتی نەدەبینی بۆ وەی شێت ببێت.

شێتی وبارودۆخی خێزانی:

بارودۆخی خێزانی کاریگەری گەورەی هەیەلە سەر پێکهێنانی کەسێتی شێت. تەنانەت پێ دەچێ ئەم بارودۆخە ئاسەواری بەهێزتر بەجێ بهێڵێت لەبارودۆخە کۆمەڵایەتیە گشتی یەکە.. ئەوانەی سەرقاڵی پەروەردەی نوێن دەرکیان بەم ڕاستی یە کردوە و گرنگی زۆریان پێی داوە.

بۆ نموونە: سەرنجی منداڵێك بدە کە لەنێو خێزانێکی هەژاردا پێ دەگات، خێزانەکەی دەیانەوێت ئەو منداڵە بچێتە قوتابخانە و، وەك منداڵی خەڵکی لە پاشەڕۆژدا ببێتە کارمەندێکی گەورە یان پزیشکێکی ناودار یان ئەندازیارێکی سەرکەوتوو .. هتد. منداڵە هەژارەکە ئەو بەهرە و ئامادەسازیانە لەخۆی دا نابینێت کە بیکەنە قوتابیەکی سەرکەوتوو.. لەوانەیە باشتر بێت ئەگەر ببێتە وردەواڵە و داو دەرمان فرۆش یاخود دارتاش یان قۆندەرە فرۆش.. وەلێ کەس و کاری هەرگیزاوهەرگیز ئەوەی لێ قبوڵ ناکەن. چونکە ئەمان دەیانەوێت سەری خۆیان بەم منداڵە لەناو خەڵکی دابەرز بکەنەوە، وەك فلان وفیسار کە بەهۆی منداڵەکانیانەوە سەریان بڵندە!! (دەربڕینی وەرگێڕ).

لێرەدا ئەوەی شیاوی باسکردنە، ئەوەیە منداڵی دەوڵەمەند، دەتوانێت بگاتە مەرامی خۆی ئیدی چ پۆستی بڵند بێت یان پیشەی بەرێز و چاك.. چونکە ڕێگەکانی واسیتەکاری و بەرتیل دان لەبەردەمیدا واڵا وکراوەن، خەڵکیش بەهەموو جۆرێك

ئامادەن هاوكاری بكەن. لەو كاتەشدا لوتی بەرز دەكاتەوە و وادەزانێت بەتوانا و هەوڵی خۆی گەشتۆتە ئەو قۆناغە .. لەوانەشە نەسڵەمێتەوە لەوەی شانازی بكات بەسەر هاوەڵەكانی دا و پێیان بڵێت: (هەر كەس بەڕاستی هەوڵ بدات دەگاتە مەبەست) یاخود (هەر كەس بەسەر رێگەیەكدا بڕوات دەگاتە مەنزڵ!!) هەژارەكانیش كاتێ ئەم قسەیەی لێ دەبیستن بڕوای پێ دەكەن، بۆیە دەبینین دەست دەكەنە ئامۆژگاری وشكی منداڵەكانیان و بەسەریاندا دەقیڕێنن و دەڵێن: "هەر كەس بەڕاستی هەوڵ بدات دەگاتە مەبەست"، كابرای هەژاریش دەیەوێت منداڵەكەی سەركەوتن بەدەست بێنێت وەكو منداڵە (بەناز)ەكەی كابرای دەوڵەمەند!!

منداڵە هەژارەكە سەری هەڵدەكرێنێ و هەموو هەوڵی دەخاتە كار، بەڵام بێ سودە.. هەمیشە شمشێری (هەر كەس بەڕاستی هەوڵ بدات دەگاتە مەبەست) بەسەر سەریەوە ڕاست كراوەتەوە.. ئنجا لە لایەكەوە ناتوانێ دەمبەدەمەی ئەو پەندە بكات و نەی سەلمێنێت، لە لایەكی تریشەوە ناتوانێت سودی لێ وەرگرێت.. ئەمەش لەسەرەتاوە دەبێتە هۆی ململانێی دەرونی تیای دا، لەكۆتایش دا دەبێتە هۆی شێت بوونی.

شێتێك دەناسم:

گەنجێك دەناسم ئێستاكە شێت و دێوانەیە. من ئەو هەلەم دەست كەوت كە هەر لەسەرەتایەوە سەرنج و تێڕامانی ژیانی ئەو گەنجە بدەم، دەركم بەوە كرد كە (شێتی) تیای دا سەری هەڵداوە، بەهۆی ململانێیەكی بەهێزەوە كە كەوتۆتە نێوان جیهانی ناوەكی ئەو گەنجە و جیهانی دەرەكی دا، دواتر ئەم ململانێیە تیای دا ئاڵۆز وگەورە بوو، تا بوە هۆی ئەوەی لەكۆمەڵگە دابڕێت ولەجیهانی ئەندێشە تایبەتەكانی خۆی دا بژی.

ئەم گەنجە لەسەردەمی منداڵێتی یەوە لەژینگەیەكی پڕلە هەژاری و نەفامیدا دەژیا، دایكێكی هەبوو زۆر لوت بەرز بوو، بەچاوی سوكایەتیەوە سەیری هەموو خەڵكی دەكرد.. ئاماژەی ئەم لوت بەرزیەشی رۆژ لەدوای رۆژ دەدایە كوڕەكەی.. وەكو هەموو منداڵانی تری هاوسێ و خزمەكانی ئەم كوڕەش خرایە بەر خوێندن، وەلێ تیای دا

سەركەوتوو نەبوو، ساڵ لەدوای ساڵ لەوانەكانی دا دەكەوت، دایكی بەهۆیەوە زۆری ئازار دەچەشت.. ئەو دەیویست بەهۆی كوڕەكەیەوە شانازی بكات بەسەر خزم و هاوسێكانی دا، كەچی بینی لەمنداڵانی دیكە خوارترە.. ئیدی دەستی كردە سەرزەنشت كردنی و پێی دەگوت: "ئەی بەدبەخت! تۆیش وەكو باوكت وایت، خەڵكی بەرەو سەرەوە دەچن، تۆ بەرەو خوارەوە دێیت!".

بەم هۆیەوە ماڵ لەم گەنجە هەژارە بویە دۆزەخ، لە لایەكەوە دەیەوێت لوت بەرزی خۆی و دایكی تێر بكات، لە لایەكی دیكەشەوە هەست دەكات ناتوانێ شان بەشانی هاوڕێكانی لەخوێندن دا سەركەوتن بەدەست بێنێت.. هەر سەرزەنشت كردنێكیش كە لەدایكی دەبیست، ململانێی ناخی ئەمی پتر ئاڵۆز و گەورە دەكرد.

سەردەمێك هاتە پێشەوە، هەندێ لە هاوڕێكانی چونە نێو ئەرك و وەزیفەی دەوڵەتیشەوە و تیایشی دا سەركەوتنیان بەدەست هێنا. ئەمیش لەجێگەكەی خۆی دا مایەوە و، داوای درهەمێ یان دوو درهەمیشی لە باوكی دەكرد، بە ناڕەحەتی پێی دەدا.. ئەمیش وەكو هاوڕێكانی حەز و ئارەزووی هەیە و خوازیاری ئەوەیە تێریان بكات بەڵام ناتوانێت!!

لێرەوە ئیدی ئەو هەژارە بەسەر خۆی دا مۆڵی خوارد و دەشكایەوە، ناچار لەڕێگەی خەونەوە ئارەزووەكانی خۆی تێر دەكرد.. خۆیی بە بلیمەتێكی ستەملێكراو و بیریارێكی مەزن دەهاتە بەر چاو كە خەڵكی بەچاكی ڕێزی ناگرن.. تا خەڵكی كەمتر ڕێزی بگرن ئەو زیاتر بەنێو ئەندێشە و خەونەكانیدا دەفڕی.

ئەمڕۆكە ئەو گەنجە بێ دەنگە، بەتەنها دەڕوات بەڕێدا و ئاوڕ بە لای كەسدا ناداتەوە، وەلێ لەناخی خۆیدا شۆڕشێكی بەلێشاوە.. جارێكیان چاوم بەو گەنجە كەوت و پرسیاری حاڵ وباڵیم لێكرد، ئەوە بوو دەستی كردە باسكردنی مەزنێتی خۆی بیرە بلیمەتانەكانی و، ئاماژەیشی دا بەوەی كە چۆن ئیمپریالیزم لێی دەترسێت.. ئەو وای دادەنێت كە لەهەموو لاوە سیخوڕان چاودێری دەكەن و دوژمنەكانیشی گۆبەندی بۆ دەنێنەوە.. منیش دەترسم ئەو گەنجە سەرمەستانەتر بەنێو ئەندێشە باڵاكانیدا نغرۆ

ببێت، لەئەنجامیشدا (قەمە) لەدژەكانی ڕاكێشێت وەك هاوڕێكەی لەمەوبەر قەمەی لە دژەكانی ڕاكێشا.

سەردەمی ڕابردوو:

بارودۆخی ئەو گەنجە دەگمەن لەنێو لاوەكانماندا، بەڵكو لەسەردەمی ڕابردودا نمونەی ئەو لاوە زۆر بوون.. وادیارە بارودۆخەكانی ئەو كەم تا زۆرێ یارمەتی زیادبوونی ژمارەیانی دابوو.

سەردەمی ڕابردوو لەدوای جەنگی گەردونی یەكەمەوە دەست پێ دەكات، ئەو دەمەی شارستانیەتی ڕۆژئاوا بەلایەنە باش و خراپەكانیەوە ڕوی تێكردین، ئەوێ دەمێ قوتابخانە نوێكان دەرگاكانیان واڵا كرد، دۆخی نێو ئەو قوتابخانانە پڕ بوو لە ئامۆژگاری بەتاڵ لەجۆری (هەر كەس بەڕاستی هەوڵ بدات دەگاتە مەبەست). منداڵانیش بەو هۆیەوە كەوتنە بەر ڕەحمەتی هەر تكە بەردی دەستاڕەكە.

قوتابخانەكان دەزگایە بوون بۆ دەرچواندنی كارمەندان (ی دەوڵەت ـ وەرگێڕ) ئەرك و وەزیفەی میریش جێ تەماحی زۆربەی دایكان و باوكان بوو. بۆیە پاڵیان بەمنداڵەكانیانەوە دەنا ڕوەو مەكتەب بەهیوای ئەوەی لەپاشەڕۆژ دا ببنە (ئەفەندی) و بەئەنگۆست ئاماژەیان بۆ بكرێ.. قوتابی لە قوتابخانەدا كۆمەڵێ بیرۆكەی دەخوێند كە پێچەوانە بوون لەگەڵ واقعی ژیانی دا.. بۆیە ئەگەر بۆی هەڵكەوتایە لەقوتابخانە دەربچونا، دەبینی دنیا پێچەوانەی ئەندێشەكانی وی ڕێ دەكات. ئەوەتا فەرمانگەكان پڕن لە هامشۆكەرانی ناونابانگ و دەستەڵات دار، كە دێت واسیتە بۆ منداڵەكانیان یان بۆ ئەو كەسانە دەكەن كە هانایان بۆ هێناون، ئینجا هەژارەكان با هەر خۆڵ بخۆن!!

لەیادمە كاتێ لەساڵی (١٩٣٧) دا لەقوتابخانەی دواناوەندی دەرچوم، بومە خۆش هامشۆكەرێكی فەرمانگەكانی میری بەتایبەت فەرمانگەكانی وەزارەتی مەعاریف (بەڕێز) .. ئەوە بوو لەبەیانی تا ئێوارێ بەنێو ڕێرەوەكانی دا دەهاتم و دەچوم یاخود خۆم بەسەر حەسارەكانی دا دەدا.. ڕۆژێك پیرەژنێكم بینی كە وەكو من لەسەردانی فەرمانگەكاندا بوو، بۆ دامەزراندنی كیژەكەی بەمامۆستا... پرسیارم لێكرد: "پورێ

گیان، واسیتەت هەی؟!" پیرەژنەکە دەستی کردە گریان و گوتی: "واسیتەی من تەنها خوایە". هیچ وەڵامێکی ئەم قسەیەم پێ نەبوو، ئەوە نەبێ کە گوتم: "پلکە گیان، بەدوای واسیتەیەکی دیکەدا بگەڕێ!".. ناشزانم ئایا ئەو پیرەژنە سودی لەو ئامۆژگاریەم وەرگرت، یاخود پشتی بە واسیتەی خودا بەستبوو لە سەردەمێکدا کە شەیتان زاڵ وبەدەستەڵات بوو!

کاتێ ئەو پیرەژنەم بینی، رۆڵەی دەوڵەمەندەکانیشم دەبینی کە دنیایان لوش دەدا، دەست درێژییان دەکردە سەر خەڵك و یاساغ کراوەکانیان پێشێل دەکرد و ماڵ و سامانی خەڵکیان تاڵان دەکرد، میریش پاساوی ئەو کارانەی دەدانەوە.. ئەدی چۆن پاساویان بۆ ناهێنێتەوە لەکاتێکدا واسیتەکان لە هەموو لاوە دەوریان گرتوون. گریمان یەکێك لەو مێردمنداڵە بەنازانە، بەگەڕۆکەکەی کەسێکی بەئەنقەست کردە ژێرەوە و کوشتی، یان یەخەی ئەفسەرێکی پۆلیسی لەسەر شەقامێکدا گرت و زللە و بۆکس و جنێوی زۆری ئاراستە کرد، یاخود یارمەتی دزینی ڕۆنی دا بەناوی دۆشاوی خورماوە.. ئایا حکومەت چ کارێکی لەگەڵدا دەکات؟ زۆرینەی گومان بەلای ئەوە دایە کەچاوپۆشی لێ دەکات و لێی دەبورێت... وەلێ گەر رۆڵەی چەوساوەکان بوایە و ڕەخنەی لەحکومەت بگرتایە کە لەگەڵ دەوڵەمەندەکاندا خاوخلیچك و نەرمە، ئەوا دنیای لێ دێتە سەر چنگ و داناکەون تا دەیکەنە پەند بۆ هەموو بەچکەی هەژارەکانی تریش..(دەربڕینی وەرگێڕ).

حکومەتی پێشوو بەوەندە دەستی هەڵنەدەگرت، بەڵکو زۆربەی نێوەند و پۆست و پەیمانگاکانی خۆی قۆرخ کردبوو بۆو مێردمنداڵە بەنازانە.. هەندێ جاریش بنکڕ و پاشماوەی ئەو نێوەندانەی دەهاویشت بۆ هەندێ لە نەوەی چەوساوەکانی وەك من بۆ داپۆشینی ئەو ریسواییە.

لەسەردەمی رابردوودا،ساڵێکیان پڕوپاگەندەیەك بڵاو بوویەوە، گوایە ئەوانەی لەیەکێك لە کۆلیژەکاندا وەرگیراون دوو گرووپ بوون: گرووپێکیان بەواسیتەی پیاوە پلە وپایە دارەکان وەرگیراون.. گروپی دووەمیشیان بەواسیتەی خاتو (عفیفە ئەسکەندەر) وەرگیراون.. ئەم چیرۆکە بڵاو بویەوە، لەوانەیە پڕوپاگەندەیەکی ناڕاستیش بووبێت.. چونکە پڕوپاگەندەی بەو شێوەیە لەو سەردەمەدا زۆر بوو، ئێمە بەلامانەوە گرنگ نیە

ئەو چیرۆکە ڕاست بوو یان نا، گرنگ ئەوەیە بڵاو بویەوە و کەسانێکی زۆریش بڕوایان پێی کرد، چونکە لەدەوروبەری خۆیاندا ئاماژەی ڕاستێتی بەسەرهاتی ئاوهایان هەست پێ دەکرد.. بەهەر حاڵ ئەو ڕوداوە وێنەیەکی (کاریکاتێری) ئەو دۆخی ناشایستەیەمان دەداتێ کە وڵات لەو سەردەمە دا لەسەری ڕێی دەکرد.. جا ئێمە سەخت گیر دەبین لەبەرانبەر منداڵە چەوساوەکانمان دا کاتێ داوایان لێ دەکەین لەو بارودۆخە سەیر و سەمەرەیە دا هەموویان (ژیر) بن!!

پەروەردەکردنی ساغ:

ئێمە لەکاتێکدا لەخراپەکاریەکانی سەردەمی ڕابردوو دەکەین، پێویستە خراپەی ئەو بەهایانەشمان لەبیر نەچێت کە لەچاخە پیشوەکانەوە بۆمان ماونەتەوە و ڕۆڵ و کاریگەریشیان هەبوو لە تێکدانی پەروەردەی زۆرێك لەمنداڵەکانماندا.

یەکێك لەخەسڵەتەکانی پەروەردەی ساغ و تەندروست ئەوەیە کەمنداڵ کورت هەڵناهێنێ لەو شتەدا کە توانای نیە بیکات.. ئەمرۆکە ئەو ڕاستیە سەلێنراوە کە زیرەکی و بیرتیژی و بەهرە جۆراوجۆرە، لەوانەیە منداڵێك بۆ پیشەیەك نەشێت، کەچی بۆ پیشەیەکی دیکە زۆر باشە.. وەلێ بەهاکانی پەروەردەی کۆن هیچ گرنگی یەك بەم مەسەلەیە نادەن.. لێرەوەیە کە دەبینین دایکمان داوامان لێدەکات ئەو پیشەیە هەڵبژێرین کە خۆی ئارەزووی دەکات، بێ ئەوەی سەرنجی زیرەکێتی ئێمە و توانا ئەقلیەکانمان بکات!!

خودا بەزەیی بەدایکمدا بێتەوە،

حەزی لەوە بوو من ببمە "عەتار" و لەو پیشەیەدا سەرکەوتن بەدەست بهێنم تا لەکۆتایی دا ببمە "پیری عەتاران": ئەو زۆر سەرسام بوو بەعەتارێکی دەوڵەمەندی ناسیاوی خۆی، بۆیە دەیویست جێ پێ ئەو هەڵبگرم و بەجێ کەوشەکانی وی دا هەنگاو بنێم. ئەمەش یەکێك بوو لەو هۆکارانەی وایان لێکردم لەهەرزەکاریم دا پێنج ساڵی ڕەبەق لە قوتابخانە دوور بکەومەوە و لەسەرەتاوە ببمە "عەتار": وەلێ لەم پیشەیەم دا شکستێکی ترسناکم بەرکەوت.

هەر لەمنداڵیمەوە حەزم لەخوێندنەوەی كتێب بوو، وەلێ مامۆستا عەتارەكەم پێی وابوو، كتێب خراپترین بەڵایە كە دامێنی كاسپێ دەگرێ كە لەبەر دەروازەی خوا دا دانیشتوە (بۆ بژێوی) لەدیدی وی دا پەرتوك نە نانێك دەبەخشێت و نەبرسیەیەگی پێ تێر دەكرێت ... وەستاكەم دەیویست قنج و قیت لەبەر ئەو كڕیارانە هەستمەوە كە دێنە دووكانەكە و بەڕوویەكی خۆشەوە ڕووبەڕوویان ببمەوە، بەڵام لەناخی خۆمدا ڕقم لەهەموو كڕیارەكان بوو هەر ئەوەندەی یەكێكیان ڕووی لەدوكان دەكرد، لە ژێر لێوەوە دەستم دەكرد بەنەفرەت كردن لەویش و لە وەستاكەیشم.. ئەو كاتانەم بەهەل دەقۆستەوە كە مامۆستاكەم لەدوكان نەدەبوو، سەرقاڵی خوێندنەوەی پەرتوك دەبووم، لەو كاتانەدا گوێم نەدەدا بەوەی كڕیار دێتە دوكان یان نا... سەرئەنجام وەستاكەم زۆر بەخراپی لەدوكانەكەی وەدەر نام. سوپاسی خوا دەكەم لەسەر ئەو دەركردنە، چونكە توانیم یەك لایی ببمەوە بۆ كتێبە خۆشەویستەكانم.. گومانیشم وایە گەر هەر عەتار بوومایە، هەنووكە لەشێتخانە دەبووم (پەنا بەخوا!).

پەراوێزەکانی پاشکۆی شەشەم:

١. بنوارە: Young, Personality, P 765

٢. بنوارە: eit. Loe

٣. بنوارە: Sutherland, Introductory Sociology. P 145

٤. بنوارە: روجيه باستيد، مبادىء علم الاجتماع الديني، ل ٣٩ ـ ٤٠.

٥. بنوارە: Benedict, patterns of Cultture, P 72 - 80

٦. بنوارە: محمد بن حبيب، المجبر، ل ١٩٢.

٧. بنوارە: طه حسين، الفتنة الكبرى، ل ١٥١.

٨. مامۆستا دەڵێت (في فبو مظلم) فبويە مانای شوێنێکی تری و کەوانەی دێت وەك لە منجد دا هاتوە، من پێم جوان بوو بە (هۆڵ) لێکی بدەمەوە.

٩. بنوارە: آغاخان، مذكرات آغاخان، ل ١٢١ ـ ١٢٢.

١٠. بنوارە: ابن خلدون، المقدمة، ل ١٢٦ ـ ١٢٧.

١١. بنوارە: آغاخان، مذكرات آغاخان، ل ١١.

١٢. بنوارە: عمر ابوالنصر، هارون الرشيد، ل١١.

١٣. بنوارە: Bowlbey, Personality and Mental Illnese, P 179.

١٤. بنوارە: صبري جرجيس، مشكلة الملوك السيكوباني، ل ٢٥٨.

١٥. بنوارە: سلامة موسي، عقلي و عقلك، ل ١٧٥.

١٦ـ زۆر بەداخەوە کە لەم رۆژگارەماندا ئەم سرودە لەقوتابخانەکانماندا و زۆر جاریش لەئێستگەی ڕادیۆدا دەخوێندرێتەوە.. لەسەردەمی رابردوودا وتنەوەی ئەو سرودە جێگەی سەرسامی نەبوو، چونکە ئەو سەردەمەش زۆر جیاواز نەبوو لەسەردەمەکەی ڕەشید یان سەردەمی هەر سوڵتانێکی تر، بەڵکو سەیر لەوە دایە ئەو سرودە لەسەردەمی کۆمارە میللی یەکەماندا بگوترێتەوە!!

١٧ـ بنوارة: أحمد امين، ضحي الاسلام، ج ١، ل ١١٧.

١٨- بەڕاستی دەوڵەمەندی زۆرێك لەپێوەرە ئەقڵیەكان لنگە وقوچ دەكاتەوە، ئەو پەیڤانەی مامۆستا وەردی ئەو هۆنراوەی قانعی شاعیری وەبیر هێنامەوە كە بە (فلس) دەڵێت:

وابزانم بێ ئەدەب نابم ئەگەر ئەمڕۆ بڵێم
تۆ لەلوقمان وئەرستۆ عالم و داناتری

تا دەڵێت:

گلكی كەر بەرز كەیتەوە ئەیكەیتە پێشەنگی قەتار
ئافەرین بۆ تۆ فلس، بێشك لەمن داناتری

ئێمە لەئاقار ئەو واقعەدا كە مامۆستا وەردی و قانعی لەمەڕ خۆمان ئاماژەیان پێ داوە، هەر ئەوەندە دەڵێین: ئێمەش ئەمڕۆ بەچاوی سەر دەبینین. چەندین قوڕمساخ و زەبەلاح و تەڕاح و گەلحۆ، پارە و سامان كردوینەتە پیاوی باڵەبان و قۆشمە و دەمڕاست.. ئیدی ئەمە واقعی ژیانە و پێویستە لەگەڵی دا هەڵبكەین (وەرگێڕ).

ووتەی ماڵئاوایی:

لەکۆتایی ئەم پەرتوکەدا کە پێم وایە کۆتا کتێبمە کە بۆ خەڵکی بڵاو دەکەمەوە حەز دەکەم کورتە وتارێك بۆ ماڵئاوایی کردن لەخوێنەران بنوسم.. لام وایە زۆرێك لەخوێنەران هیچ ئەفسوس ناخۆن بۆ ئەم ماڵئاوایی کردنە، بگرە هەندێکیان پێشی شادومان دەبن. لەسەردەمی ڕابردودا پێنج دانە پەرتووکم بڵاو کردەوە، ئەم پەرتووکەش شەشەمین و دوایەمین پەرتوکمە... لەمەڕ پەڕاوەکانی پێشووم ڕاو بۆچوونی خوێنەران جودا جودا بوو. هەندێکیان لایان وایە زەمینە سازی کردن و ئاوات خواستن بۆ شۆڕش، هەندێکی تر لەخوێنەران بەپێچەوانەوە لایان وابوو پەڕاوەکانم هیچ نین جگە لەئامرازێ بۆ تێکدانی هزرەکان وبڵاوکردنەوەی بیری نامۆ و ئاوردەکراو.. من بۆ خۆم سەبارەت بەو دوو گروپەی لە ئاقار پەرتووکەکانم دا دروست بوون هیچم نیە بیڵێم، بەڵکو خۆیشم و ئەوانیش دەدەمە دەست دیرۆکێ، تاکوو حوکمی خۆی بەسەر منیش و ئەوانیش دابدا.

بەهەر حاڵ، من پڕوپاگەندەی ئەوە ناکەم کە لەسەردەمی ڕابردوو بووم یەکێك بووم لەنوسەرە خەباتکار و تیکۆشەرەکان، چونکە ئەمە سیفەتێکە وەها جوانترە نەیدەمە پاڵ خۆم، لەسەردەمی رابردوو دا نووسەرانێك وەدەر کەوتوون کە لەمن پتر ئامانجیان روون بوو، کەواتە ئەوان لەبەندە شایستەترن بۆ هەڵگرتنی ئەو سیفەتە جوانە.

نکولی ناکەم لەوەی منیش چەردەیەکم لەهەستی میللی و چەپڕەوی هەڵگرتبوو، ئەو هەستەش بەڕادەیەك پێگەشتنەوە لەهەندێك لەپەرتووکە پێشوەکانم دا ڕەنگی داوەتەوە. هەندێ جار میری بەو هۆیەشەوە تۆمەتباری کردووم.. هەرچەندە کە ئەمڕۆ دان بەوڕاستیە دادەنێم، نامەوێت شانازی و زمان درێژی پێوە بکەم، ڕەنگە پاڵنەرێکی خودی لەناخمدا هەبووبێت و هانی دابم بەرەو ئەو هەستە میللی یە.. پاڵنەرەکەش ئەوەیە کەمنیش وەکو میلۆنەها رۆڵەی ئەم گەلە بەشی خۆمم لە تالاوی هەژاری و ئازار و بێبەری بوون چێشت.. لەبەر ئەوە من ئەوەم بۆ پاساو نادرێت گروپێکی کەم پۆز

لێدەن بەسەر خەڵکی دا و قۆرخی هەموو فەزڵێك بۆ خۆیان بکەن. بەڕاستی هیچ دووڵ نیم کاتێ دەڵێم جیهانی نوێ بەهەموو ڕێچکە و ئارەزووەکانی یەوە بەرەو ئەو هەستە دەچێ.. چونکە لەراستی دا ئەمە ئامانجی مێژووە.. ئێستاکە لەوانەیە نەتەوەکان جیاوازییان هەبێت سەبارەت بەوردەکاریەکانی ئەو ئامانجە و شێوازی گەیشتن پێی، بەڵام ناتوانێ لەو ڕاستییە خۆ هەڵاوێرێ کە گەل سەروەرێتی و هەژاریش پتر پێویستی بەچاودێری و یارمەتی و گرنگی پێدانە وەك لەدەوڵەمەند.

ژەهر لەنێو هەنگوین دا:

یەکێك لەبەرپرسان لەسەردەمی رابردوو دا منی وا پێناسە کردبوو گوایە "ژەهر دەکەمە نێو هەنگوین"ەوە.. هەنووکە پێویستیم بەڕاڤەی مەبەستی ئەو گوتەیە نیە لە نەریتی ئەو سەردەمەدا.. چونکە لەو سەردەمە دا ژەهر بەهەموو ئەو ڕاو بۆچوونانە دەگوترا کە دەسەڵاتداران پێی قایل نەبوون.. هەر چەندە نایشارمەوە، لەو سەردەمەدا درێغیم نەدەکرد لە "ژەهر" کردنە نێو هەموو ئەو بابەتانەی دەمنوسین یاخود وتارم لەسەر دەدان، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دان بەو ڕاستییەدا دەنێم کە "ژەهر"ەکەی من هێندە پەنامەکی بوو هیچ تامێکی نەبوو، بەرەنجامی داخوازی لێکراویشی لێ نەدەکەوتەوە.

بەدەربڕێنێکیتر، من شێوازی خۆگونجاندن و "مراوغە"م پەیرەو دەکرد لەهەموو نوسین و کۆڕ و گوتارەکانم دا، یانی شێوازی "کەلیلە و دیمنە"م پەیرەو دەکرد کە "بەیدەبا" لەدێر زەمان دا دایناوە.. هەندێکی دیکە ڕەخنە توند و تیژتریان ئاراستە دەکردم لەسەر ئەوەی ئەو شێوازە "بەیدەبا"یی یەم گرتۆتە بەر. لەمەڕ من دەیانگوت گوایە بەدەوری بیرۆکەکەدا دەسوڕێمەوە بێ ئەوەی بچمە نێو کرۆکەکەیەوە، و تەنانەت زۆر جاریش بە بێ ئەنجامێك لێ دێمە دەرەوە. هەموو ئەمانە ڕاستن و نامەوێ خۆمیان لێ بێ بەری بکەم.

من لەسەردەمی ڕابردوودا سەرپشك بووم لەنێوان دوو ڕێگەدا: یان ئەوەیە بەڕاشکاویەگی تەواوەتیەوە ڕای خۆم دەربڕم و بەو هۆیەشەوە ملی ڕێگای زیندان

بگرمە بەر، یاخود بێنەوبەرێ لە ڕایەکانم دا بکەم و بەوەش خۆم لە گرتووخانەش و لە ڕۆژی بڕینیش دەرباز بکەم.. ئینجا لەدوای سەرنج و تێڕامان، هەستم کرد ڕێگەی دووەم بۆ منیش و بۆ خوێنەرانیش بەکەڵك ترە. هەر چۆن بێت، کتێبەکانی پێشووم ڕەواجێکی باشیان لە لای خوێنەران هەبوو، بە گوێرەی ئەو ژمارە زۆرانەی لێیان چاپ کرا، ئەوە بوو لەدوای ماوەیەکی کەم لە چاپکردنیان لەبازاڕدا نەمانەوە.. ڕەنگە خوێنەران - سەرەڕای ناتەواوی پەرتوکەکانم- هەندێ شتی باش یان ئازاربەخشیان لەپەرتوکەکانم دا چنگ کەوتبێ.. سەیریش لەوەدایە زۆرێکیان پەرتوکەکانیشمان دەخوێندەوە و جنێویشیان پێ دەدا... لەم ڕووەوە پەرتوکەکانم هەمان ئەو قسەیان بەسەر دا دەبڕێ کە لەبارەی گۆشتی ماسی یەوە کراوە و پێیان دەگوت "مأکول مذموم"!!.

لایەنێکی دی:

لەپەرتوکەکانم دا لایەنێکی دیکە هەیە کە هەندێ لەخوێنەران لێی ڕازی نین، ئەویش بریتی‌یە لەشێوازی "گومان کردن".. من بەزۆری واژەکانی ("پێ دەچێ" و "لەوانەیە" و هتد...) م بەکار هێناوە لەکاتێکدا بۆچونێك دەخەمە ڕوو.. بەڕاستی من لەژیانی زانکۆم دا ئەم شێوازەم بەکار هێناوە و ماوەیەکی زۆریش لەگەڵی دا ڕاهاتووم و خۆ لێ قوتارکردنیش سەختە بۆم. سەرباری ئەوەش لەچەرخی نوێ دا، ڕێبازی زانستییانە لێکۆڵینەوە ئەو شێوازە دەسەپێنێت بەسەر نووسەر و توێژەردا.

گرفتی هەندێ لەنووسەرەکانمان لەوەدایە کە شێوازی دڵنیا و یەکلاکەرەوە و دەرکردنی حوکمی بێ مشت و مڕ و گومان هەڵنەگریان گرتۆتە بەر.. ئەو شێوازەش دیارە لەسەردەمە دێرینەکانەوە بۆمان ماوەتەوە، ئەو دەمەی ڕیچکەی "عەقلی" زاڵ ببوو بەسەر هزرەکاندا.. یەکێك لەچەمکەکانی ئەو ڕێبازە کۆنە ئەوە بوو کە پێ وابوو ئاوەزی مرۆڤ لەڕێگەی بیرکردنەوەی ئەبستراکتەوە دەتوانێت بگاتە دۆزینەوە ڕاستی ڕەها، بەو پێودانگەش بیرمەند بۆی هەبوو "لەکاتێکدا ڕاستی‌یەکەی دەدۆزیتەوە"

حوكمی یەكلاكەرەوەی تێدا دەربكات و سەرجەم ڕاو بۆچوونە پێچەوانەكانیشی بەناڕاست و هەڵە بژمێرێت.

لەیەكێك لەبەشەكانی ئەو پەڕاوە دا ئاماژەم داوە بەڕادەی ئەو هەڵەیەی كە لەم چەمكە "ئەقڵی"یە كۆنەدا هەیە.

جێگەی نیگەرانیمە كە لەم سەردەمەدا و "بەتایبەت لەم وڵاتەشدا" هەندێ خەڵك دەبینم، دەخوازن نوسەر بەوشێوازە بۆیان بنوسێت كەهیچ گومانی تێدا نیە، یاخود بەوشێوەیەی كە "دوو كەس لەسەری ناكۆك نین".. خۆیان لەبنەڕەتەوە بڕوای تەواویان بەهەندێ بۆچوون هەیەو دواتر گەرەكیانە نووسەریش هاوڕاو گونجاو بێت لەگەڵ ئەو بۆچوونانەیاندا.. بۆیە كە نووسەر ملەجەڕێ دەكات دەست بەجێ گومان لەنیاز و مەبەستەكانی دەكەن و تەرێزی لێ دەكەن.

خەڵكی لەو هەڵوێستەیان دادروست لەو پیاوە لادێیە دەچن كە براكەی خۆی بە كوژراوی دەبینێتەوە، و دەست بەجێ و بەهەڵەداوان ڕادەكاتە سەر دوژمنە بكوژەكانی بۆ وەی بیانكوژێتەوە، لەوكاتەش دا بڕوای تەواوی هەیە بەوەی كە ئەو دوژمنانە براكەیان كوشتوە.. لەم دەمە دا ئەگەر لێكۆڵەرەوەی دادگەر هاتن و لەگەڕانیان دا بەدوی بكوژدا شێوازی گومان كردن و لێكۆڵینەوە بابەتیان گرتە بەر، لەودەمە دا پیاوە لادێیەكە دەكەوێتە گومان لێیان و پێیان دا هەڵدەشاخێ، و تەنانەت لەوانەیە بەلایەنگیری كردنی دوژمنەكانی تۆمەتباریان بكات.

خوێنەرانی سەردەمی شۆڕش:

لەسەرەتای ئەم كتێبەدا باسم لەوە كرد كە ئارەزووی خوێنەران لەسەردەمی شۆڕشدا گۆڕانی بەسەر دا هاتووە لەچاو سەردەمی پێشوو، گەر لەبەر دا خوێنەران نوسراوی من و كەسانی وەك منیان قبوڵ دەكرد، هەنوكە نوسەری تازە بابەتیان گەرەكە، ئەم گۆڕانەش كە لەئارەزووی خوێنەران دا ڕوی داوە شتێكی سەیر نیە، چونكە لەسەرەتا و دەستپێكی هەموو شۆڕشەكاندا ئەم جۆرە گۆڕانە ڕوو دەدات، مێژوو باسی زۆرێك لەو دانەرانەمان بۆ دەكات كە لەسەردەمانی بەر لەشۆڕشەكان دا ڕەواجێكی زۆریان هەبووە،

ئینجا کە شۆڕش سەری هەڵداوە لە ماڵەکانیان دا دانیشتوون و چی دی نەیانزانیوە چۆن بیر بکەنەوە و بنوسن.

ئاسایی هەر شۆڕشێ بگری لەنێو ڕۆڵەکانی گەل دا دڵ گەرمی یەکی زۆر دروست دەکات بۆ پشتگیری کردنی .. ئەم دڵ گەرمیەش پێویستی بەدانەرانێکی نوێ هەیە کە لەگەڵ خەڵکەکەدا خۆیان بگونجێنن و شێوازێکی پڕلەحوکمی یەکلا کەرەوە و ئاراستەکاری توندو تۆڵیان بۆ پەیڕەو بکەن.. ئەو دانەرەش کە ڕاهاتووە لەسەر شێوازی بەر لەشۆڕش، لە ڕووی پەیڕەوکردنی گومان کردن یان خۆ گونجاندن، ئەوا پێویستە مل کەچی بویەر بێت و لەپلە پێشوەکەی دابەزێت و بەدڵخوازی خۆی بیبەخشێتە ئەو نوسەرانەی خاوەنی شێوازی دوای شۆڕشن.

هەرکەسێکیشیان پێداگری بکات لەسەر پاراستنی پلە و پایەکەی، ئەوا تەوژمەکە تێك وپێکی دەشکێنێ، لەدنیاش دا شتێکی دیکە نیە وەکو تەوژمی کات تێکشکێنەرێکی باڵادەست بێت!.

هەندێ جار لەماوە مێژووییەکاندا، نوسەرانێ پەیدا دەبن کە دەتوانن شێوازی خۆیان بگۆڕن بەگوێرەی ئاڵ و گۆڕەکان.. وەلێ ئەو جۆرە کەسانە کە من یاخود دەگمەنن.. لەم ماوەیەی رابردوو دا کتێبێکی مامۆستا (لنین)م دیتەوە کە لەسەردەمی (قەیسەری) دا نوسیویەتی و لەدوای لەناوچونی (قەیسەر)یش پێشەکییەکی نوێی بۆ نوسیوە (لنین) لەپێشەکییەکەی دا دەڵێت: مەترسی (سانسۆری قەیسەریی) لەبەرچاو گرتوە کاتێ پەرتوکەکەی نوسیوە، ئەوپەڕی حەزرەتیشی کردوە کاتێ تێبینی یە سیاسیەکانی تۆمار کردوە، لەو ڕووەوە شێوازی ئاماژە دانی گرتۆتە بەر لە ڕێگەی (ئیزۆب)[1]دوە.. ڕەنگە خوێنەر پرسیار لەبارەی ئەو ئیزۆبەوە بکات کە لنین باسی کردوە.. ئیزۆب کەسایەتیەکی شێوە ئەندێشەییە و ئیغریقە کۆنەکان بەسەرهات و چیرۆکە جەفەنگ ئاساکانیان داوەتە لای وی، بەهەمان شێوەی چیرۆکەکانی (کەلیلە و دیمنە)...

ئەمەش بەو مانایە دێت کە (لنین) بەدوای شۆڕش توانیویەتی شێوازی خۆی بگۆڕێت.. لێرەدا پێویستە ئەوەمان لەیاد نەچێ کە (لنین) بەر لەوەی نوسەر بێت سەرۆکی پارتێك و خاوەنی (مبدا)ێك بووە...

لەو ڕوەشەوە (لنین) جیاوازە لەنوسەرە پرۆفیشناڵەکانی هاوشێوەی نوسەری ئەم چەند دێرە.. ئێمە دەمانەوێت بنوسین بۆ ئەوەی بژین، وەلێ ئەو لەپێناوی پارتەکەی و بیر وباوەڕەکانی پارتەکەی دا دەژیا، ئەو بلیمەت بوو، وەلێ ئێمەی خەڵکی ڕەشۆکی لەخۆمان و منداڵەکانمان دەترسین تەنانەت لەوەڕەی سەگیش دەسڵەمینەوە.

بازاڕی کتێب:

وا ڕێ دەکەوێ نوسەرێك کتێبێك بڵاو دەکاتەوە لەماوەیەکی زەمەنی تایبەتدا، کتێبەکە ڕەواجێکی زۆری دەبێ.. کابرای نوسەریش وا دەزانێ خەڵکی سەرسام بوون بەشێوازی نوسینەکەی و بیرۆکە (بلیمەتانە)کانی.. بۆیە بەپەلە پەرتوکێکی دیکەی دەرکرد، ئەمیان بەپێچەوانەوە هیچ ڕەواجێکی لەلایەن خوێنەرانەوە نەبوو.. لەم کاتەدا نوسەرەکە دەستی کردە ...شەردان لەخوێنەران گوایە زۆر لەبابەتە (بلیمەتانە)کان نامۆرێنەوە!!

من بۆ خۆمی بەڕەوا نابینم وەکو ئەو پیاوە بم.. چونکە بوغزایی پەتاو بەڵایەکی ناڕەحەتە و لەخەڵکی تر زیاتر ئازاری خاوەنەکەی دەدات.. لەکتێبی (ئەفسانەی ئەدەبی باڵا) دا گوتومە: خەڵکی وەك چۆن ڕو دەکەنە کڕینی قۆندەرە یان هەر کاڵایەکی دیکەی بازێڕێ، ئاوهاش ڕو لەکڕینی پەرتوك دەکەن، کەواتە لەم ڕووەوە هاندانی بلیمەتێتی یان بەکەم زانینی لەگۆڕێ دا نیە.. نوسەر لەم ڕووەوە لە دوکاندار دەچێت، پێویستە ئەو کاڵایە بخاتە بەردەمی خەڵکی، کە خەڵکەکە گەرەکیانە، نەك ئەوەی ئەم لێیانی دەوێت.. لەوانەیە بەئاڵ وگۆڕی بارودۆخ خوێنەران لەپەرتوکێکەوە ڕو بکەنە کتێبێکیتر.. کەواتە لەو کاتەشدا پێویستە نوسەر لەگەڵیاندا هەڵ بکات، یان لەماڵەکەیدا کپ بێت و خۆشی بحەوێتەوە و، خەڵکیش بحەوێنێتەوە.

وێژەوانان و بازرگانی:

هەندێ لەوێژەوانان لەو قسەیەم دڕدۆنگ بوون لە پەرتوکی (ئەفسانەی ئەدەبی باڵا) دا خوێندبویانەوە.. لەدیدی واندا نوسەر نابێت بازرگان بێت، چونکە لایان وایە بازرگانی پیشەیەکی ناشیرینە و، ناشایستەیە بەو کەسانەی خاوەنی وێژەی باڵان!!

شاردراوە نیە کە برادەرە ئەدیبەکانمان ئەم بۆچونەیان لەسەر دەمە سوڵتانیەکانی رابردووەوە بۆ ماوەتەوە.. لەو سەردەمەدا ئەدیبەکان لەسەر پاشماوەی سەرسفرەی سوڵتانەکان و دەست و پێوەندەکانیاندا دەژیان، لە ڕاو بۆچون و تێگەشتنیان دا چاویان لەسوڵتانەکان دەکرد، سوڵتان و دەست و بۆچۆن و تێگەشتنیان داچاویان لەسوڵتانەکان دەکرد، سوڵتان و دەست و پێوەندەکانیشیان بەچاوی سوکایەتیەوە سەیری بازرگانی و هەموو کارو پیشە بەرهەم هێنەرەکانیان دەکرد گوایە پیشەی سەرشۆڕەکانە![٢]

هەر لەبەر ئەوەیە کە دەبینین ئەدیبەکان ئەوەیان پێ باشترە کەیەکێکیان لەبەر دەم ماڵی گەورەکانی دا سواڵ کەرێك بێت، وەك لەوەی بازرگان بێت و بەئارەقی نێو چاوانی بژێوی پەیدا بکات، تا ئەمڕۆکەش پاشماوەیەکی ئەو حەزە لەنێو هەندێ لەئەدیبەکاندا ماوەتەوە، ئەوەتا دەبینین رێزی کەسێك دەگرن کە بەهۆنراوەیان بەکتێبەکانی ماستاوچێتی بۆ (ستەم کار) و موتریفەکان بکات، بەڵام کەسێك بەسوك سەیر دەکەن کە لەبازاڕی کتێب دا بیرۆکەکانی خۆی بفرۆشێت.

بەڕاستی لەم سەردەمەدا چەمکەکانی خەڵکی ئاڵ و گۆڕیان بەسەردا هاتوە، وەلێ برادەرە ئەدیبەکانمان تا هەنوکەش دەستیان گرتوە بەچەمکە کۆنە سوڵتانەکانیانەوە.. تا ئێستاش وا دەزانن بازرگانی بە مانای چاو بەست و خەڵەتاندن و دەست بڕین دێت.. ئیدی ئەوەیان لەبیرچوە کە ئەمانە خەسڵەتی ئەو بازرگانانەن کە لەبازرگانیەکاندا پەنا دەبەنە بەر بەرتیل دان بە ئەمیر و موتریفەکان و خۆنزیك کردنەوە لێیان[٣].

ئەو بازرگانەی کە لەکارەکەی دا تەنها پشت بەخۆی دەبەستێ بە بێ یارمەتی و هاوکاری دەستەڵات دار و سوڵتانەکان ناتوانێ لەکارەکەی دا سەرکەوتن بەدەست بێنێت

ئەگەر دەست پاك و ڕاستگۆ نەبێت، هەر ئەمەشە وا دەکات خەڵکی ڕوی تێ بکەن و لەمامەڵە کردنیان لەگەڵی دا دڵنیا بن.

کاڵا مادی و فیکری یەکان:

ئەوەی شیاوی باسە، لەم ڕووەوە جیاوازیەك هەیە لەنێوان بازرگانی کاڵا مادیەکان و بازرگانی کاڵا فیکریەکان دا.. ئەویش بریتی یە لەماوەی کاڵا و شت و مەکە مادیەکان پێوەری ڕون و ئاشکرایان هەیە و، کڕیارەکان دەتوانن جۆری کاڵاکەی پێ بپێون و بەگوێرەی ئەوە هەند مادە لەهەندێکی دیکەیان بەباشتر بزانن. وەلێ کاڵا فیکریەکان ئەو جۆرە پێوەرە ئاشکرا یان نیە، زۆر جاریش خەڵکی لە ئاقاریاندا ناکۆك دەبن و هەندێکیان ستایشی دەکەن و هەندێکی دیکەشیان سەرکۆنەی دەکەن، بەگوێرەی ئەو ئاراستە کۆمەڵایەتی و دەرونیانەی لەناخیاندایە.

هەر ئەمەشە کە ئەو هەڵەی ڕەخساندوە بۆ هەندێ لە بازرگانە چاوبەست کارەکانی فیکر تا سەرکەوتن بەدەست بێنن. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ناتوانن بۆ ماوەیەکی دوور و درێژ لەم سەرکەوتنەیان بەردەوام بن. هەر دەبێ ڕۆژێك لەڕۆژان دەمامك لەڕوی فێڵ و چاوبەستەکەیان هەڵبماڵرێت. بەتایبەت لەدوای ئەوەی خەڵکی ڕۆشنبیر دەبن و دەتوانن جیاوازی بکەن لەنێوان بیرە چاك و خراپەکاندا.

بازرگانی دەست پاکی نێو فرۆشیارانی بیر، ئەم ڕاستی‌یە بەباشی دەزانێت و دەرك دەکات بەوەی چاوبەست کردن لەفرۆشتنی فیکرەکاندا زیان لەبەرژەوەندی هەمیشەیی دەدات.. ئەمەش بەو مانایە نایەت کەپێویستە لەهەموو بیرۆکەکانی دا ڕاستی بپێکێت.. وەلێ دەبێ بەلایەنی کەمەوە بڕوای بە ڕاستی و دروستی بیرۆکەکەی خۆی هەبێت لەوکاتەدا کە دەیخاتە بەر دەمی خەڵکی.. بەدەربڕینێکی تر، فیکرەکە بەخۆی بفرۆشێت بەر لەوەی بەکەسانی دیکەی بفرۆشێت، ئنجا دوای ئەوەی دەرك بەهەڵەیەتی ئەو بۆچونە دەکات، قەیدی نیە پشتی تێ بکات و وازی لێ بێنێت...

هەندێ جار بازرگانی دەست بکات ڕێگە وشێوازی خۆگونجاندن و مراوغە دەگرێتەر بە، بەتایبەت لەو کاتانەدا کە مەترسی یەکی لەخۆی هەبێت، بەڵام گرتنە بەری ئەم

شێوازە ناگاتە ئاستی چاوبەست کردن و دەست بڕین.. لەوکاتەدا ئیدی داخستنی دوکانەکەی پێ باشترە لەوەی کاڵای غەش تیاکراو بفرۆشێت بەخەڵکی.

ئەوەی لێی دەترسێم:

پڕوپاگەندەی ئەوە ناکەم کە لە پەرتوکە پێشوەکانم دا لەجۆری ئەو بازرگانە دەست پاکە بووم، وەلێ دەتوانم پڕوپاگەندەی ئەوە بکەم کە هەوڵم داوە بە پێی توانا لێکچونم هەبێ لەگەڵی دا.. سەرباری ئەوەش هەڵەی وام بەسەر دا تێ پەڕیوە تا ئێستاکەش پەژیوانم لێیان.

هەر چۆن بێ، لەسەردەمی رابردوو دا چەند پەڕاوێکم نوسین بێ ئەوەی بڵاویان بکەمەوە بۆ نێو خەڵکی ... گەر ئەو پەرتوکانەم بڵاو بکردایەتەوە بێگومان توند دەکرام لە قوڵاییەکانی بەندیخانە.. گومانیشم وایە لەم سەردەمە نوێیەشدا هەر ناتوانم بیانخەمە بەر دیدی خەڵکی.

لێرەدا دەخوازم ڕاشکاوانەتر لەگەڵ خوێنەردا بدوێم و قسەیەکی بدەم بەگوێدا کە لەوانەیە لێم وەرنەگرێت و پێی قایل نەبێ.. قسەکەشی ئەوەسانێ من لەسەردەمی رابردوودا لە تورەیی (دەستەڵات داران) دەترسام، تکام وایە سەردەمە نوێ یەشدا لەتورەیی (ئاژاوەچی‌یەکان) دەترسێم. تکام وایە خوێنەر بەخراپ لەم پەیڤەم حاڵی نەوێ. چونکە ئاژاوەچێتی دیاردەیەکی کۆمەڵایەتیە و لەهەموو کۆمەڵگەیەکدا بوونی هەیە، ئاسەواری ئەو دیاردەیەمان لەعێراقیش و کۆمەڵگە و وڵاتانی دیکەشدا بینیوە.. تاکو ڕادەی نەزانین لەوڵاتێکدا زۆر بەهێز بێت مەترسی ئاشوبچیەکانیشی تێدا فرە دەبێت.

هەندێ لەو بیریارانەش کە ئێمە گومانمان نیە لەمیللی بوون و دیموکراسیخوازییان ئاماژەیان بەمەترسی ئاشوبچیان داوە.. مارکس و ئەنگلس لە (مانیفستۆی کۆمۆنیزم)دا ئاماژەیان پێ داوە، بەر لەسەدان ساڵیش (عەلی کوڕی ئەبی تالب) ئاماژەی پێ داون، ئەوەتا لەبارەی ئەو چینە (هەرچی و پەرچی)یانەوە دەڵێت: "ئەوانە خەڵکی هەرچی و پەرچین و وەك مێگەلی لاتۆکە بەدەم هەر ئاوازێکەوە دەچن و بۆ هەموو بایەکیش

خوار دەبنەوە" هەروەها، هەر لەبارەی ئەو چینەوە دەڵێت: "ئەو چینە ئەگەر کۆ ببنەوە زیان دەگەیەنن و ئەگەر پەرتەوازە بن سودبەخشن"(٤)

جێگەی سەرنجە هەندێ لە بیرمەندەکانمان دڕدۆنگ دەبن لەئاماژەدان بە (ئاشوبچیەکان)، چوون پێیان وایە ئەوانیش بەشێکن لەمیللەت، یاخود گەل بریتییە لەوان، ئەمەش هەڵەیەکە هەندێ جار بەرەنجامی کۆمەڵایەتی زیانبەخشی لێ دەکەوێتەوە.

لەراستی دا گەل بریتی نیە لەئاشوبچیان... ویستی گەل لەو بڕیارە هێمن و تۆکمانەدا خۆی دەبینێتەوە کە لەبەرژەوەندی زۆرینەوە هەڵدەقوڵێن.. وەلێ ئەو چینە زۆربەی جار سەدایان بەشێوەیەکی شپرز و بێ بەرنامە و بەربەست دەردەکەوێ.. بەڵام نکولی ناکەین لەوەی هەندێ جار (گەل وئاشوبچیەکان) پێکەوە لەیەك سەنگەر و یەك بەرەدا بەدەردەکەون، سەرباری ئەوەش هێشتر ڕەوا نیە بۆمان لەهەموو کاتەکاندا ئەو دووە تێکەڵاو کەین.(٥)

هەواڵی هەندێ لەوڕوداوە دڵتەزێن و ترسناکانەم بیستوە کە ئاشوبچیەکان لەهەندێ ناوچەی عێراقدا بەرپایان کردوە، کەسانی بڕواپێکراو و متمانەدار کەبەچاوی خۆیان ڕوداوەکانیان دیوە، بۆمیان گێڕاوەتەوە، کەچی خەریك بوو بڕوام نەدەکرد لەبەر ترسناکی و بیمداری ئەو ڕوداوانە.. جاری وا هەبووە ئاژاوە چیەکان، هەڵیان کوتاوەتە سەر پیاوێك و لەبەر دەمی خێزانەکەی و منداڵەکانی دا بەخنجێر لەت و پەتیان کردوە، چاویان دەرهێناوە و بەگوریس ڕایان کێشاوە، ئەمیش بە بێ سود هەر لێیان لاڵاوەتەوە و هانای بۆ بردون.

یان ئاشوبچیەك قەمەیەك دەگرێت بەدەستەوە و شاڵاو دەباتە سەر ناسیاو و نەناسەکانیشی، ڕەنگە بیکێشێت بەڕوخسارو شان و سنگی کابرایەکی هەژاردا، وەك ئەوەی خنجێری دابێت لەفەردەیەکی "کا"! زۆرینەی هەر زۆری ڕۆڵەکانی گەل پاساوێ بۆ ئەو کارانە نابینن و بەرگەی بیستنیشی ناگرن. تەنانەت لەوانەیە هەندێکیان بەرگەی ئەوە نەگرن لەبەرچاویاندا ئازاری مشکێك بدرێت یاخود باڵندەیەك سەر ببڕدرێت، ئەمە سروشتی هەر مرۆڤێکی ئاساییە کە تۆزقاڵێ بەزەیی لەدڵی دا بێت.

مرۆڤ هەر چەندە لەهەست و خولیاكانی دا میللی بێت، ناتوانێت بگاتە ئەو پلە سەیر و سەرسام كارە.

ناچیزەیی ئاشوبەچیەكان: لەڕۆژێك لەڕۆژگارەكانی خەلافەتەكەی دا كابرایەكیان هێنایە بەردەستی (عەلی كوڕی ئەبی تالب). كابراكە تاوانێكی لەدەست قەومابوو، كۆمەڵێ ئاژاوەچی دەوریان گرتبوو، هەوڵیان دەدا دەست درێژی بكەنە سەری.. ئیمام هاوارێكی بەناودا كردن و فەرمویی: "مەرحەبا نەبێت لەو ڕوخسارانەی كە نابینرێن لەكاتی ڕودانی خراپەیەكدا نەبێ"!

خوێشم ڕۆژێك كۆمەڵێ ئاژاوەچیم بینی، تەرمی كەسێكیان بەگوریس ڕادەكێشا و تەرمەكەیان تێك دەدا، تاقەكەسێكم لەو كۆمەڵەدا نەبینی ڕێزی خۆی بگرێت.. لەوكاتەدا ئەو فەرمودەیەی ئیمامم بیر كەوتەوە كە كەمێك لەبەردا باسكرا.. ئەو كەسانەی بەوجۆرە كردەوە ترسناكانە هەڵدەستن، چاوەڕوانی ئەوەیان لێناكەن هاوڵاتی باش بن. بەڵكو خەڵكی هیچ و پوچ و بێ ئەرزشن.. توێژینەوە كۆمەڵایەتیە نوێكان، دەریان خستوە زۆربەی تاكەكانی نێو ئەو گروپە ئاژاوەچیانە لەژێر كاریگەری پاڵنەرە ناچیزەكانی نێو قوڵاییەكانی ناخیان دا ئەو كردەوانە دەكەن[٦] چونكە لە ساتەوەختە ئاساییەكاندا ناتوانن ئەو مەبەست و پاڵنەرانەی نێو ناخیان بەرجەستە بكەن و بەدی بێنن، بۆیە چاوەڕوان دەكەن هەلێكیان دەست بكەوێ، زۆر جاریش لەنێو پانتایی خۆپیشاندان و ڕاپەڕین و خرۆشانە میللیەكاندا ئەو هەلەیان دەست دەكەوێ، ئیدی خۆیان دەخزێننە نێو ڕیزەكانی گەل و، ئەو بارە دلگەرمی یەی نێو گەل دەقۆزنەوە و دەست دەكەنە كوشتن و بڕین.

گەل پێكهاتوە لەكۆمەڵێك هاوڵاتی باش، كە لەژێر كۆڵی قورسی ژیاندا دەناڵێنن.. بۆیە پێویستە لەسەرمان هەوڵ بدەین و كۆشش بكەین بۆ بەرزكردنەوەی ئاستی بژێوی و كۆمەڵایەتی ئەو هاوڵاتیانە، هەر چەندە نابێ ئەم ڕاستیە هاندەرمان بێت بۆ چاودێری كردنی ناچیزە و خوێنڕێژەكان، بەبەڵگەی ئەوەی گوایە ئەوانیش ڕۆڵەی گەلن.

دید وبۆچونێ:

لەسەردەمە سوڵتانیە بەسەرچوەکاندا، دەستەڵاتداران ڕاهاتبوون لەسەر بەسوک سەیرکردنی گەل و لەقەڵەمدانی هەموو میللەت بەئاژاوەچی.. هەموو رابەرێکی میللیشیان بەوە تۆمەتبار دەکرد کە ئاژاوەگێر و ئاشوبچیە. لەیەکێك لە پەرتوکە پێشوەکانمدا باسم لەم مەسەلەیە کردوە و لایەنە هەڵەکانیم ڕون کردۆتەوە(٧) لەڕاستی دا ئەم بۆچونە، راوبۆچونی چینە ستەمکار و زاڵ دەست و خۆسەپێنەکانە. هەر ئەم پێڕەش ئەو دید وبۆچونە لەنێو خەڵکی دا بڵاو دەکەنەوە تاکو لەو ڕێگەیەوە پلە وپایە و تایبەتمەندیەکانی خۆی بنج داکوتاوتر بکات.. گەل لەدیدی وی دا نەفام و دوژمن کارە، بەو پێیەش شایستە نیە بەوەی جڵەوی فەرمان ڕەوایی بگرێتە دەست یاخود ململانێی ئەو چینە بکات لەسەر دەستەڵات. ئێمە لەکاتێکدا، ئەمرۆکە دان بەهەڵەیەتی ئەو دیدو بۆچونەدا دەنێین، نابێت لەکاردانەوەی بەرانبەری دا توندڕەو بین بەڕادەیەك هەر گردبونەوەیەکی ئاژاوەچیانە، بەوە بناسین کە کرۆکی گەلە و پێویستە ڕێزی بگرین!! فەرمانداران لەسەردەمی رابردوودا هەموو گەلیان بەئاشوبچی لەقەڵەم دەدا، ئێستاکەش لەسەردەمی شۆڕش دا هەندێك لەئێمە هەموو ئاشوبچیان بە گەل دەزانین، بەو پێیەش ڕاستی (نێوەندگی) لەنێو ئەوان و ئەماندا بزر بووە!

(مارکس) ئاشوبچیانی بە (لۆمب برولیتاریا) ناوزەد کردوە، مەبەستیشی لەو توخمە لە پەت بەربوەیە کەلەپەراوێزی چینی کرێکاردا دەژین، مارکس بەم جۆرەیان پێناس دەکات: "ئەو جانەوەرە دۆگمایانە، خڵتەی نزمترین گرۆی کۆمەڵگەی کۆنن، لەوانەیە شۆڕشی برۆلیتاریا ڕایان کێشێتە نێو بزاڤ و جموجوڵ، بەڵام بارودۆخی ژیانیان و حاڵ و باڵی بژێویان وایان لێدەکات زیاتر لەئامادەباشی دابن بۆ خۆفرۆشتن بەکۆنەپەرستی"(٨) ئەم قسەیە زۆر ڕاستە... ئەو ئاژاوەچی یانەی ئەمرۆکە دەیان بینین زۆر دڵگەرمن بۆ شۆڕش، لەوانەیە سبەینێ هەڵگەڕێنەوە و ببنە سەرسەخت ترین دوژمنی، گەر خوانەگردە شۆڕش ڕو لەپاشەکشە بێت.

من و ئاژاوەچییان:

ئەم قسەیە بەبێ هۆدە ناکەم، چونکە بەخۆم مەترسی ئاژاوەچییەکانم تاقی کردۆتەوە و پەیم بەڕادەی ناچیزدییەکەی بردە، لەکاتێکدا پەرتوکی (واعیزەکانی سوڵتان)م لەساڵی (١٩٥٤) دا چاپ و بڵاو کردەوە. من لەنوسین و چاپکردنی پەرتوکی (واعیزەکانی سوڵتان) دا مەبەستم لەوە بوو (دین) خاوێن بکەمەوە لەو چڵك و چەپەڵیە سوڵتانیەی کە پێوەی لکاوە... چونکە ئاین لەبنەڕەتی سروشتەکەیدا بزاڤێکی شۆڕشگێڕیە، وەلێ سوڵتانەکان و واعیز و یاساوڵەکانیان، ئاینیان لەو سروشتە یەکەمینەیەوە گۆڕیوە و کردویانەتە ئامرازێ بۆ بێهۆش کردن و لەخشتەبردن و گۆێرایەڵی کوێرانە. هەر چۆن بێت، ئاژاوەچییەکان بەجۆرێکی زۆر سەیر لە ئاثار نوسەری ئەم چەند دێڕەدا خرۆشان، پتر لەجارێکیش هەڕەشەی کوشتنیان لێکرد... هەندێکی تریان نەدەسڵەمینەوە لا ردی لەمنەرن دا بیبینن کە بەردو دژەخ دەبرێ و نەفرەتی خودا رەحمەوو فریشتەکانیشی بەسەر دا رژدەکرێ.

پێمیان دەگوت: چۆن دەگونجێت تۆ پێغەمبەر و حارەڵە بەرێزەکانی و ئال وبایەتە پاکیزەکەی ناوزەد بکەی بە (شۆڕشگێڕان ـ ثوار)، لەکاتێك دەشزانیت وشەی (شۆڕش ـ الپورد) لەوازەی (ثا ـ الثور)ەوە هاتووە! چونکە ئەمە یاخی بونە لە فەرمانی خودا و بانگەشە کردنە بۆ ئاشوب و فەوزا.. من لە ئاثار ئەو قسەیەدا کەوتبومە هەڵوێستێکی بێزارکەردوە.. لە لایەکەوە نەمدەتوانی بە شێوە زانستییەکەی واتای (شۆڕش ـ الپورد)یان بۆ ڕون بکەمەوە، چونکە دەستەڵاتداران رێی قبڵەی و تورە دەبون. لە لایەکی دیکەشەوە نەم دەتوانی بێدەنگ بم و بوار واڵا بکەم ئاژاوەچییەکان پێی لێ ڕابکێشن.. بەو هۆیەوە وەك کەسێکم لێهات کە دەرزی یان دەرمی قوت دابێ، نەدەتوانێ لەگەرویدا دەری بێنیتەوە و نەدەشتوانێ قیروسیایی لێ بکات و وازی لێ بێنێت.

سەیریش لەوەدایە ئێستا هەندێك لەو کەسە ئاشوبچیانەی گەردیان بەرو بەمکرۆن دەبینم. رەوتێکی پێچەوانەیان وەرگرتوە، هەنوکە دەیانەوێت دژەکانی من بکوژم، ئیدی ناشزانم سوبحەینێ چی دەکەن، لەوانەیە هەوڵ بدەن منیش دژەکانیشم پێکەوە بکوژن!

مەترسی لاوە دڵ گەرمەكان:

لێرە خەڵكانێكی دیكە هەن، كە بەئەندازەی ئاژاوەچی‌یەكان لەمەترسی ئەمانیش دەترسێم.. ئەوانیش ئەو گەنجە دلگەرمانەن كە كەم تا زۆرێكیان لە رۆشنبیری نوێ هەلگرتوە. بە لای منەوە هەندێ جار ئەمانە لە ئاژاوە چی‌یەكان مەترسی دارترن، چونكە ئەمان بە چەكی بەلگە و ئەقلی و نەقلیەكان دەجەنگێن... ئەم چەكەش وەك لەبەشێكی رابردوودا گوتومە، زۆر لەو چەكە ترسناك ترە كە لەئاسن دروست كراوە..

گرفتی ئەوان لەوە دایە كەم دەخوێننەوە و زۆر دەمبەدمە دەكەن، ئەر بیرۆكەیەكی دیاریكراویشیان وەرگرت، بە لەبەر كردنی تێكستە ڕواڵەتیەكەی دەست هەڵ دەگرن و ئیدی هەر دەی هێنن و دەی بەن، تەنانەت لەوانەیە هێرشیشی پێ بكەنە سەر هەر بیرۆكەیەك كە نەچێتە دڵیانەوە، بائەو بیرۆكەیەش لە كرۆكی ئەو فیكرەیە دابێت كەخۆیان بانگەشەی بۆ دەكەن.

ڕەنگە لەو سنورەش دا نەوەستن، بەڵكو شێوازی توندوتیژی و ڕەقێتی‌وە كار دەبەن لەهەر دەمبەدمەیەك كە لەگەڵیاندا دەكرێ.. هەندێكی دیكەیان پەنا دەبەنە بەر دەست بەجێ تۆمەتبارگردنی ئەو كەسەی هاوڕا نیە لەگەڵیاندا و بۆی هەیە دەست درێژی بكەنە سەر و سوكایەتیشی پێ بكەن.. نازانن بەو كارەیان خەڵكی دور دەخەنەوە لەو بیروباوەڕەی بانگەشەی بۆ دەكەن و دلگەرمن بۆی.

بەشێوەیەكی گشتی مرۆڤ خاوەنی (دڵ و سۆزە) وەك لەوەی خاوەنی (ئاوەز و لۆژیك) بێت، هەر بۆیە خەلكی لەهەر ڕێبازێك ئەو شێوەیە وەردەگرن كە شوێنكەوتوانی ڕێبازەكە پەیرەوی لێدەكەن، ئەگەر شوێنكەوتەكان خراپ بوون، خەلكی وا گومان دەبەن كە ڕێبازەكەش خراپە، زۆربەی جاریش هەقیقەت لەسەر دەستی شوێنكەوتەكانیدا بەو هۆیەوە بزر دەبێ.

قورئان لەئامۆژگاری كردنی شوێنكەوتوە یەكەمینەكانی دا دەلێت: "لاتستوی الحسنة و لا السیئة، إدفع بالتي هی احسن، فاءذا الذي بینك و بینه عداوة كأنة و لیي حمیم"[(٩)]...

چەندە گونجاو و شیاوە گەنجەکان سود لەم ئامۆژگاریە وەربگرن کە قورئان سەدان ساڵ لەمەوبەر هێناویەتی.

رونکردنەوەیەکی پێویست:

تکام وایە خوێنەر لەقسەکانم بەو جۆرە تێ نەگات کە مەبەستم گەنجەکانی پارتێکی دیاری کراوە، لەو پارتانەی کە لەم رۆژگارەماندا لە ململانێی یەکتر دان، ئەوەی من ئاماژەم پێداوە دەچەسپێت بە سەر زۆرێك لەگەنجە دلگەرمەکانی نێو هەموو پارتەکان و لەهەموو وڵاتێکیش دا، نەخاسمە لەم وڵاتە ئارامەی هێمەدا!

هەر حیزبێك بگری، گەر بواری سەرکەوتنی بۆ برەخسێ لەماوەیەکی مێژوویی دا، ئەوا گەنجەکانی هەمان ئەو کردەوەیە دەکەن کە گەنجەکانی حیزبێکی تر کردویانە.. ئەزمونی زۆرمان گوزەراند و، زۆربەی لاوەکانمان، لەهەموو پێڕو شێوە و ڕەنگەکان تاقی کردەوە، دیتمان لە ڕەفتاریاندا جیاوازیەکی ئەوتۆیان نیە، لەکاتێکدا دلگەرمی زۆریان بۆ دێنێ.

ئێستاکە من هەواڵی زنجیرەیەك دەست درێژی بێ پەردە دەبیستم کە باندەکانی گەنجان لە هەندێ ناوچەی (بەغدا) دا پێی هەڵدەستن، سواری دووچەرخە دەبن و بەدوی نێچیرێکدا وێڵ دەبن تاکو تێر وپری بکوتن، گەر هەلی تەواو بۆ ئەو کەسانە برەخسێ، هیچ دوودڵ نابن لەوەی دزێوترین کردار ئەنجام بدەن.

سەرانی حیزبەکان:

سەرکردەی حیزبەکانیش لەم قۆناغە جەنجاڵەدا بەدەست گرفتێکی سەختەوە دەناڵێنن، ئێمەش ستەمیان لێ دەکەین لەکاتێکدا ئۆباڵی هەموو ئەو کردەوانە دەخەینە ئەستۆیان کە لایەنگر و شوێنکەوتەکانیان پێی هەڵدەستن. بەپێچەوانەوە هەقە خەفەتیان بۆ بخۆین (دەربڕینی وەرگێڕ) لەبری ئەوەی سەرزەنشتیان بکەین. هەمان ئەو گرفتەیان هەیە کە سەرانی ڕێباز و بیروباوەڕ و پارتەکانی بەر لەمان هەیانبوو، هەر کامیان بگری کەوتۆتە نێوان دووباری یەك لەوی دی تاڵ ترەوە: یان ئەوەتا جڵەو

شل دەکات بۆ شوێنکەوتەکانی و بەگوێرەی دلگەرمی خۆیان چی دەکەن بیکەن، یان ئەوەتا توند دەبێ لەگەڵیاندا بەو جۆرەش دلگەرمی یان نامێنێت و هێز و پێزیشیان لاواز دەبێت.

شیاوی گوتنە هەموو حیزبێك هێز وتوانای خۆی لەزۆری شوێنکەوتوەکانیەوە وەردەگرێ، بەڵام کاتێ شوێنکەوتەکانی زۆر دەبن خەڵکانی هەلپەرست و خوێنرێژ و ستەم کار خۆیان دەخزێننە نێوانیانەوە.. سەرکردەی حیزبەکانیش بەو هۆیەوە دەکەوێتە نێو سەرسامیەکی ناتەندروستەوە.. ناشزانێت لەو دوو لایەنەدا کامیان وەربگرێت... ڕەنگە لادانێکی کەم بەلای هەر لایەکیاندا ببێتە هۆی پاشەکشەکردن و شکست هێنانی حیزبەکە.

هەلی ئەوەم بۆ ڕەخساوە کەلەگەڵ هەندێ لەسەرکردەی حیزبەکانی لای خۆماندا بدوێم، هەستم دەکرد خاوەنی نەرم و نیانی و پیاوەتی و هەڤپەیفینی هێمنی و تۆکمەن... یەکێك لەو سەرکردانە باسی ئەوەی بۆ کردم کەچۆن هەوڵی داوە دلگەرمی نێو لایەنگرانی کەم بکاتەوە و ڕێنماییان بکات بەرەو ڕێگەی ڕاست و مام ناوەند بەڵام ئەوا گوێیان پێ نەداوە.. چیرۆکێکی دیکە هەیە و کەسانێکی زۆر دەیگێڕنەوە.. چیرۆکەکەش باس لەوە دەکات پیاوێکی ناوداری نێو حیزبێك، لەنێو ئاپۆرەیەك لەئەندامان و لایەنگرانی حیزبەکەی دا دەبێت، دەستی کردۆتە هات و هاوار بۆ ئامۆژگاری کردنیان، ئەوانیش نایکەنە نامەردی (دەربڕینی وەرگێڕ) دەست دەکەن بە لێدانی تەنانەت خەریکە بیکوژن... ئەمەش کاتێ دیویانە قەوی و قوڵ و گۆشتن بوە و وایان زانیوە دەرەبەگە یاخود یەکێکە لە بەکرێ گیراوانی ئیمپریالیزم.. ئەگەر بهاتبا و هەندێ لە هاورێکانێ لەدەستی خەڵکەکە ڕزگاریان نەکردایە، ئەمرۆکە لەژێرخاکدا شاردرابویەوە و خەڵکیش فاتیحایان بۆ دەخوێند (دەربڕینی وەرگێڕ) و حەسرەتبار بوون بەمردنی.

کورتە بەرەنجامگیریەکی کۆمەڵایەتی:

مێژوو باسی زۆرێك لەو بزاڤ و ڕاپەڕینە میللییانەمان بۆ دەکات کە لەنێو نەتەوە جۆراوجۆرەکاندا لەکۆن و نوێ دا سەریان هەڵداوە، لەزۆرینەی ئەو ڕاپەڕینانەدا ئاژاوەچێتییەکی خراپ و دلگەرمییەکی ستەمگەرانە هەست پێ دەکەین.. وەلێ نابێ ئەو ڕاستییەمان لەیاد بچێت کە ئاژاوەگێڕی و دلگەرمی لەڕوی بەرەنجامەکانیانەوە بەگوێرەی سروشتی ئەو کۆمەلگەیە دەگۆڕین کەتیای دا بەدەر دەکەون.

لەشۆڕشی فەرەنسیدا بینیمان چۆن قەنارە بەرپا دەکرا و بەلێشاو خەڵکی تاوانبار و بێ تاوانی پێدا دەکرا، جەماوەریش لەدەوری قەنارەکاندا دادەنیشتن و بەقوربانیەکان پێ دەکەنین.

لەشۆڕشەکەی ئێمەدا قەنارە بەرپا نەکرا وەك لەشۆڕشی فەرەنسی دا بەرپاکرا، بەڵکو گوریس و خنجەر و گالۆك و بتڵی تێدا بەکار هێنرا، گەر ماوەی شۆڕشەکەمان زیاتر درێژەی بکێشایە، لەوانە بوو شتی وامان تێدا بدیبا کە جگە خودا کەس نازانێت ئەو شتانە چۆن دەبوون و هەروەها ڕوایەکان باسی ئەو ڕوداوانەمان بۆ دەکەن کە لەسەرەتای شۆڕشە مەزنەکەی (چین) دا ڕویان داوە، لەساڵی (١٩٥١)دا، لە وڵاتی چین بزاڤێکی کۆمەڵایەتی بەدەر کەوت بەزمانی چینی ناو نرا (سن فن وو فن)، مەبەست لەو بزاڤە پاککردنەوەی وڵات بوو لە خیانەتکاران و گەندەڵکارانی دەسگا و دامەزراوەکانی حوکم.. جاری وا هەبوو خەڵکی لەدەوری یەکێك لە (گەنجینە)کان کۆ دەبونەوە ئەمە لەدوای ئەوەی حکومەت لە ڕوکاری دەرەوەی گەنجینەکەدا ئاگاداری یەکی هەڵدەواسی و تۆمەتێکی دەدایە پاڵ خاوەنی گەنجینە کە، لەوکاتەشدا خاوەنی گەنجینەکە هەستی بە سەرشۆڕی و ریسواییەکی زۆر دەکرد و لەبەردەمی خەڵکەکەدا لەسەر زەوی و، گەر ڕەوانەی دادگاش بکرایە خەڵکی ئاپۆرەیان لێ دەدا و سوکایەتیان پێ دەکرد و تەماتە و هێلکەی بۆگەن کردویان بۆ دەهاویشت.

خەڵکی (چین) هەر چی بکەن دەرهەق بەو تۆمەتبارە، هێشتر ناوێرن بەقەمە هێرشی بکەنە سەر یاخود بەگوریس ڕای کێشن، ئەو پەڕی شتێ کە لەبەرانبەریدا

بیکەن ئەوەیە چاوەڕوان بکەن تاکو فەرمانی دادگای لەسەر دەردەچێت، لەدوایدا ئەوان داوا بکەن سزاکەی سەخت تر بکرێت یاخود لەسێدارە بدرێت.. زۆر جاریش کابرای تۆمەتبار کراو دان بەگوناهەکەی دادەنێت و پەژیوان دەبێتەوە و بەوجۆرەش بە بێ وەی دەگەڕێتەوە نێو ماڵی خۆی.

وادیارە خەڵکی (چین) کەلتورێکی کۆمەڵایەتی وایان هەیە کە ڕێیان لێدەگرێت لەوەی لەدلگەرمی شۆڕشگێڕیاندا بەئەندازەی ئێمە زیادەڕەوی بکەن... تەنانەت لەوانەیە دروست بێت بێژین ئێمە هێندە زیادەڕەویمان کردوە لەدلگەرمی یەکەماندا، بەجۆرێ نمونەی لەهیچ جێگە و وڵاتێکی تردا نیە.

گوێم لێ بوو یەکێك لەگەنجەکانمان بەشانازیەوە دەیگوت: (گەلی عێراق لەناو هەموو گەلانیتردا ئەو تایبەتمەندیەی هەیە کە شێوازی سەرکوت کردن و پێست کەنینی داهێناوە) نازانم ئەم گوتەیە چەندە ڕاستە، بەڵام لە قوڵایی دڵمەوە هیواخوازم ڕاست نەبێت، چونکە نەتەوەکانی ئەمڕۆ هۆکارگەلی جوداجودا دادەهێنن بۆ چونە سەر هەیف و مەریخ... ئێمەش شانازی بەداهێنانی شێوازی ئەشکەنجە و ئازاردانەوە دەکەین.

لە پشتی حیزبەکانەوە:

لەم ڕۆژگارەدا ململانێی حیزبی لای ئێمە توند بوە، هەر حیزبە و دژەکانی خۆی جنێوباران دەکات و توندڕەوی و تاوانکاریان دەداتە پاڵ، ڕاستی زانستیش لەنێوەندی ئەو ململانێ توندوتیژەدا وون بووە.

بەڕای من، ئێمە نابێ لەجنێودانە حیزبەکانماندا زۆر بڕۆین، بەجۆرێ ئەو باکگراوەندە لەیاد بکەین کە لەپشتی حیزبەکانەوەیە و خۆی لەسروشتی کۆمەڵایەتی دا دەبینێتەوە.. ئەو حیزبەی کردەوە ترسناکەکان دەداتە پاڵ دژەکانی، بیر لەوە ناکاتەوە کە خۆیشی هەمان ئەو کارانە دەکات، یاخود بەلایەنی کەمەوە بەشێك لەو کارانە دەکات، ئەمە گەر بێت و هەلی لەباری بۆ بڕەخسێت ـ ئەمیش لەو کۆمەڵگەیەدا دەژی کە دژەکانی تێیدا دەژین. کەواتە ئەمیش دوچاری هەمان ئەو نەخۆشیانە بوە کە ئەوان توشی بون.

بۆ نموونە سەرنجی ئەو كردەوە ترسناكانە بدە كە لە (كەركوك) ڕوویاندا.. لای هەندێكمان ئەو ڕووداوانە وەكو (كراسەكەی عوسمان)یان لێ هاتووە، ئەوەتا هەندێك لەبەها و قورساییەكەی كەم دەكەنەوە یاخود لەئاستی دا چاو دادەخەن، كەچی هەندێكیتر زیادەڕەوی تێدا دەكەن و، لە گێڕانەوەیدا ترش و خوێی پێدا دەكەن (دەربڕینی وەرگێڕ). هەر هەموشیان لەگۆشەنیگای حیزبی تەسكەوە سەیری دەكەن و ئەو ڕوكارە كۆمەڵایەتیەی تێیدایە پشت گوێی دەخەن.. تەنانەت لەوانەیە هەندێكیتر هەمان ڕێگەی پێشینان بگرنە بەر، ئەوەندەی بۆ دەربڕینی ڕق لە عەلی بەسەر كراسەكەدا دەگریان، بۆ دەربڕینی خۆشەویستی معاویە نەبوو.

نابێت نكولی لەو كردەوە ترسناكانە بكەین كە لە (كەركوك) و شوێنەكانی دیكە دا ڕوویانداوە، كە بەڕاستی، كردەوە گەلێكی دڕندانە بوون و هەر مرۆڤی هەست بەگەرامەتی خۆی بكات ناتوانی خۆی لێ بێئاگا بكات. لەگەڵ ئەوەشدا نابێ هەموو ئۆباڵەكەی بدەینە لای فلان یان فیسارە حیزب.. ئەو كەسانەی كردەوەكانیان ئەنجامدا، گەنج و دلگەرمەكان بوون، بەر لە هەر شتێكی تریش عێراقی بوون، من بەدوری نازانم لەگەڵ ئاواز هەڵبڕینی هەر بانگ دەرێ یان لەگەڵ هەڵكردنی هەر بایەكدا هەمان كردەوە دووبارە بكەنەوە.

گرفتەكە، گرفتی حیزب نیە، بەئەندازەی ئەوەی كێشەی كۆمەڵگەیەكی ناساغ و ناتەندروستی وایە كەچەندین پەتا ونەخۆشین وەچە لەدوای وەچە ڕویان تێكردوە. بۆیە لەكاتێكدا ئەم ڕاستیەیە فەرامۆش دەكەین، یارمەتی دەر بین تاكو جار لەدوای جار ئەو ڕووداوانە لەوڵاتەكەماندا دووبارە و چەند پات ببنەوە.

دەڵێن: دەستی بیانی لەپشتی قەسابخانەكانی كەركوكەوە بوون. ئەم گوتەیەش ڕاستە، بەڵگە گاڵتەپێنەكراو لەبەردەست دان كە پشتگیری ئەو قسەیە دەكەن. سەرباری ئەوەش لەكاتێكدا دان بەو ڕاستیەیە دادەنێین، پێویستە دان بەو ڕاستیەشدا بنێین كە دەستی بیانی كاتێ كاریگەری لەسەر كۆمەڵگەیەك دادەنێت كە بواری دەست تێوەردان و كاریگەری دانانی هەبێ... ئەو پریشكەی ئاهر دەنێرێتە سەر خەڵكی، جا ئەگەر لەنێو خەڵكی دا بواری نەبێ بۆ ئاگركەوتنەوە، ئەوا پریشكەكان دەست بەجێ خامۆش دەبن.

سروشتی گەلان:

ئەگەر هەر کەسێك خاوەنی کەسێتی تایبەتی خۆی بێت و لەکەسانی دیکە جیاواز بێت، ئەوا هەر گەلێکیش لەجیهاندا، سروشتی تایبەتی یاخود مۆرکێکی هەیە کە لەسەرجەم گەلانی دیکە جیاوازترە و پێی دەناسرێتەوە. هەر چەندە گەل، هەر گەلێ، لەهەندێ خەسڵەتی دا باش و ڕێك وپێك بێت، ئەوا لەخەسڵەتگەلێکی دیکەی دا خراپ و دزێو دەبێ. لەدنیادا گەلێکی کامڵ بونی بەمەرەدی ئەوەی مرۆڤی بێگوناه بوونی نیە.

لەوانەیە هەندێ گەنجی دلگەرممان ئەم قسەیان پێ هەرس نەکرێ، چونکە لەم رۆژگارەدا هەستیاریەکی زۆریان لەمەڕ گەلان بۆ دروست بوە، دەشیانەوێت ئێمە کاتێ باسی گەلان بەگشتی و گەلی عێراق بەتایبەتی دەکەین، بەرز و پیرۆزی ڕاگرین و هەموو چاکە وڕەفتارێکی بڵندی مرۆڤانەیە بیدەینە پاڵی.

ساڵی (١٩٥١) نامیلکەیەکم بڵاو کردەوە، ناوم نا (کەسێتی تاکی عێراقی)، لەو نامیلکەیەدا گوتومە خەڵکی عێراقی خاوەنی کەسێتی‌یەکی دوو جەمسەرن.. کەچی ئەم قسەیە رواوێکی کۆمێڵی ئاوقە کردم، ڕوداوەکەش ئەوە بوو کە یەك رۆژ لەدوای هەلایسانی شۆڕش یەکێك لەگەنجە دڵ گەرمەکانم بینی کە پێشتر هاوڕێی زۆر نزیکم بوو، کەچی لەو رۆژەدا بینیم مۆنە و حەز ناکات لەگەڵمدا بدوێ، دواتر بۆم ڕون بویەوە کە ڕاستەوخۆ لەدوای ڕودانی شۆڕش ئەو برادەرەم ڕقی لەمن هەڵگرتوە.. ئەم برِوایەشم کاتێ لا دروست بوو کە سەرنجم دا لۆمەم دەکات ولێم دەپرسێ: (چۆن دەگونجێت ئەم گەلە کەسێتی‌یەکی دوو جەمسەری هەبێت، ها؟) لەوکاتەدا نەمدەزانی چۆنی (تێ بگەیەنم ـ وەرگێڕ) بۆیە بەناچاری داوای لێبوردنم لێکردو گوتم: "من تاوانم دەرهەق ئەم گەلە مەزنە کردوە، بۆیە داوای لێبوردن لەخودا دەکەم و پەشیمان دەبمەوە".

نکولی ناکەم لەو ڕاستی‌یەی کە ئەو گەنجەو هاوشێوەکانی دڵسۆزن لەو گوفتارو ڕەفتارەیاندا. زۆریش دلگەرمن بۆ پشتگیری کردنی شۆڕش.. جگە لەوەش شۆڕشەکە بەلای هەموانەوە ئازیزە و پێویستە هەرچی دەتوانین لەپێناویدا بیکەین.. سەرباری

ئەوەش، كاتێ پشتگیری ئەو دلگەرمیەی لاوەكان دەكەین، ناتوانین لەگەڵیاندا بڕۆین تا ئەو ڕادەیەی ئەركی زانستی خۆمان لەهەمبەر شۆڕشەكەدا ون دەكەین.

بەڕاستی شۆڕشەكە پێویستی بەلێكۆڵینەوەی زانستی هەیە، وەك چۆن پێویستی بەپشتگیری دلگەرمانە هەیە.. بێگومان لەهەر شۆڕشێكدا، گەنجەكان ئەركێكی زۆریان لەسەر شانە.. چونكە ئەمان دەبنە سوتەمەنی بزاوت و ژیلەمۆی هەڵایسانی شۆڕش (دەربڕینی وەرگێڕ).. هەر شۆڕشێكیش بگری، پێویستی بەسوتەمەنی هەیە تاكو بتوانێ ڕێ بكات، بەو جۆرەی (كەشتی هەڵمی) پێویستی پێیەتی، وەلێ ئەوەندە هەیە (كەشتی) پێویستی بە كەشتیەوانی دانا وشارەزا هەیە بۆ وەی سوتەمەنیەكە بكاتە شوێنی گونجاویەوە و پاشان ئاراستەی بكات بەرەو ئامانج، دەنا لە جوڵەی بێبەرنامە دا بەرەو لەناوچون مل دەنێ.[١٠]

گەلی عێراق: داوا دەكەین لەگەنجەكانمان بەر لەوەی دلگەرم بن بۆ گەلەكەیان، پێشەكی لەسروشتی ئەو گەلە بكۆڵنەوە، چونكە پێدەچێت دلگەرمی زۆر لەهەموو گەلانی دیكە پتر، زیان بەخش بێت بۆ ئەم گەلە.

گەلی عێراق ماوەیەكی دوور و درێژە لەژێر كۆڵی قورسی بارودۆخی ئابوری و ڕامیاری ستەمكارانە دا ژیاوە، بەئارامگریەكی زۆر سەرسوڕهێنەوە چوەتە ژێر باری ستەمەوە، هەر چۆن بێت، سەردەمی عوسمانی یان مەغۆلی و تەتەریش لەسەردەمی ڕابردوو باشتر نەبوون.. ئەمەش یانی: خەڵكی عێراق لەو ماوە شۆمانەدا لەگەڵ ئاكار و ڕەوشتێكدا ڕاهاتووە، كە بەخێرایی لەدوای هەڵایسانی شۆڕش، ئاسان نیە بۆی دەست بەردار بێت لەو ڕەوشت و ئاكارانە.

لەلایەكی دیكەشەوە خەڵكی عێراق لەگەڵ ئاكارێكی دیكەش دا ڕاهاتوە كە لە بیابانەوە بۆی هاوردە كراوە.. ئەم ئاكارەش، وەك ئاشكرایە، لەڕوی هۆكار و بەرەنجامە كۆمەلایەتیەكانەوە لەو ئاكارە جیاوازە كە لەژێر قامچی یاساوڵەكاندا بۆی دروست بوە.

لەوانەیە زیادەڕەویم نەكردبێ لەو بەرەنجامگیریەمدا كە بێژم، تاكی عێراقی، بە شێوەیەكی گشتی هەڵگری دوو كەسێتیە، لەكەسێتیەكیانی دا دەشتەكی و زۆر توڕەیە،

وەلێ لەكەسێتی دووەمیدا شارستانی‌یەكی مل كەچە و سكاڵاكەر و گازندەكارە لە دەست زەمانە. بەگوێرەی بارودۆخیش یەك لەو دوو كەسێتی‌یە لەخۆیدا نمایش دەكات.

ڕاستی ئەم قسەیە لەو كەسە نەخوێندەوارەكاندا دەبینین، بەتایبەت لەكاتێكدا یەكێكیان ئارەق دەخواتەوە و سروشتی شاردراوەی نێو قوڵاییەكانی ناخی دەردەخات.. ئەوێ دەمێ دەست دەكات بە سكاڵا و هات و هاوار و ڕەنگە لەپڕمەی گریانیش بدات. بەڵام هەر ئەوەندەی بینی خەڵكی سوكایەتی پێ دەكەن، ئەوا بەیەكجاری دەبێتە شێرێكی دڕندە و قەمەكەی هەڵدەكێشێت و پەلاماری دەوروبەری دەدا.

هەر ئەو كەسە ناسڵەمێتەوە لەوەی لەژیانی (ئاسایی)شدا، هەندێ جار بەو جۆرە بجوڵێتەوە.. لەبەرانبەر قامچی یاساوڵەكاندا پەنا دەباتە بەر سكاڵا لەقاپی خودادا.. ئنجا هەر كە كەمێك ڕۆشتە ئەولاتر و كەسێكی لەخۆی لاوازتری بینی، ئەوا بەسەریەوە دەبێتە (یاساوڵ) و لەو دەمەشدا خواوەندی بەخشندەی خۆی لەبیر دەكات!

بەدەربڕینێكی كورت: هەندێ جار ڕەفتاری دەشتەكیەكەی زاڵ دەست دەكات و هەندێ جاری دیكەش ڕەفتاری شارنشینێكی ژێردەستە. وا دیارە لە ماوەیەكی زۆر دوور و درێژەوە ئەم دوو جەمسەرێتی‌یەی وەرگرتوە، تا ئەوەتا لە لای بوەتە نەریتێكی كۆمەڵایەتی كە هیچ جێگەی سەرسوڕمان نیە.(11)

هەڵاوێردكاریەك:

مەبەستم لەوە نیە بڵێم هەموو گەلی عێراق لەهەمان مۆدیلی ئەو كابرا نەخوێندەوارە نەفامەن. گەلی عێراق كۆمەڵێ چاكە و ڕەفتاری جوانی هەیە كە نكولی لێ كردنی ئاسان نیە بۆمان، وەك هەموو گەلانی تر كە هەم چاكەیان هەیە و هەم خراپە.

تەنها گەرەكمە سەرنجی هەموان رابكێشم بۆ لای بوونی كەسانێك لەنێوماندا كە بەڕوونی لە ئاكاریاندا ئەو توراسە دو جەمسەریە ڕەنگ دەداتەوە، و لە قوڵاییەكانی ناخیاندا سەرەڕۆیی دەشتەكیەك و مل كەچی شارنشینێك هەڵدەگرن. ئەمانەن كە لە لای ئێمە گرۆی ئاژاوەگێڕان پێكدێنن. نەخاسمە لەدوای هەڵایسانی شۆڕشەوە. ئەو پێڕە

لەهەمووان زیاتر توند وتیژ بوون و تەرمی مردوانیان دەشێواند، لەكاتێكدا پێشتر لەهەموو خەڵكی زیاتر مل كەچ بوون و بەسەر مردووان دا دەگریان.

رۆژێكیان ئاپۆرایەكی جەماوەری بەرفراوانم بینی، بەشەقامەكانی (بەغدا)دا دەهاتن و دەچون و هوتافیان بۆ ئاشتی دەكێشا و بۆ ئاشتەوایی دەتوانەوە (دەربڕینی وەرگێڕ). بەڵام لەهەمان كاتدا گوریسیان هەڵگرتبوو بۆ هەڕەشەكردن لەو كەسانەی مل نادەن بە بانگەشە ئاشتیخوازەكانیان.. ئاشتی و ئاشتەوایی شایستەی ئەوەیە هەر مرۆڤێ بانگەشەی بۆ بكات كە گەردیلەیە بەزەیی لە دڵی دابێت، چونكە لە پاكیزەترین هەستی مرۆڤ و نمونە باڵاكانیەوە هەڵدەقوڵێ، بۆیە پێویستە بانگەشەكارانی شێوازی نەرم و هێمنانە بگرنە بەر. كەچی دیتمان لەعێراق دا، توندڕەوبون لە ئاشتی خوازیش دا، بەجۆرێ هەر كەس لێی بنواڕیبان پێی وابوو بانگەشەكاری (جەنگ)ن، نەك (ئاشتی).

لەدوای شۆڕش كۆمەڵێ ڕوداو وبەسەرهاتی دیكەم كۆكردۆتەوە، سەرجەمیشیان بەڵگەن لەسەر ڕادەی ئەو دوو جەمسەریەی بەناخی هەندێكمان دار ڕۆچوە، بەڵام من بانگەشەی ئەوە ناكەم كە ئەو ڕایەی پێی گەشتوم لەئەنجامی شیتەڵ كردن شرۆڤە كردنی ئەو (دوو جەمسەرێتی)یەدا ڕاست و دروستە، بگرە لەوانەیە بەهەڵەشدا چوبم. هەر چۆن بێت هەوڵێكی سەرەتاییە، لەوانەیە ڕاست بێ و لەوانەشە هەڵە بێ.. لەم ڕوەشەوە هەڵەكردن ڕێگەی بەرەو (ڕاستی) چوونە!

ڕەخنەیەكی بەجێ:

لەوانەیە كەسێك پێم بڵێت: ئەو شێوازەی تۆ گرتۆتە بەر لەگەڕان وەدوی ناتەواویەكانی گەلەكەماندا، لەم قۆناغە كۆمەڵایەتی‌یەدا كە پێیدا گوزەر دەكەین زیان لەگەلەكەمان دەدات. چونكە هەر گەلێ چاو داچەقێنێ بەسەر ناتەواویەكانی دا، متمانەی بەخۆی لاواز دەبێت، ئەمەش دەبێتە هۆی لاواز بوونی هێز و پێزی گەل لەبەرانبەر دوژمنەكانیدا.

ئەم قسەیە ڕاستە، هەر ئەمەشە وای لێكردووم لەسەردەمی كۆمارە گەشەكردوەكەماندا واز لە نوسین بێنم. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەتوانم بڵێم: زیادە

ۆژچون لەشوێن کەوتنی ئەم ڕایەشدا، دووبارە زیان بەخشە بۆ گەل.. چونکە ئەگەر ـەڕان بەدوی ناتەواویەکانـدا متمانـەی گـەل بـەخۆی لاواز بکـات، پەردەپۆشـکردنی اتەواویەکانیش لـە ڕویـەکیترەوە گەل لاواز دەکات، چونکە پـاڵی پێوە دەنێت بـەرەو ـتەمکاری و دلگەرمی زیاد لەپێویست. ئەو گەلەی ناتەواویەکانی خۆی نەزانێت و پـەی ەبات بە خاڵە لاوازەکانی ئاسان نیە بۆی لەبەرانبەر دوژمنەکانی دا بەهێز وتوانا بێت. وژمنی ناوخۆ، هەندێ جار لەو دوژمنە مەترسیدارترە کە لەدەرەوە خۆی مەڵاس داوە.

ئێمە ئەگەر دامان بەگوێی گەل دا، کە گەلێکی تۆکمە و تەواوە و ئەویش بڕوای کرد ەو قسەیە، ئەمـە دەبێتـە هـۆی لـە خۆبـایی بـوونی، لەوانەشـە بـەهۆی ئـەو لـەخۆبایی ونەیـەوە بـە ئاقارێکدا بـڕوات کـە بەسـودی دوژمنـان بشـکێتەوە، یـان کـەلێنێکیان لـە ێزەکانی خۆی دا بۆ بکاتەوە کە لێیەوە بتـوانن جارێکی دیکە بێنـەوە سـەری و دەسـت ڕێژی بکەنە سەر.

هەڵەیەکی بەربڵاو:

هەنـدێ لەبیرمەنـدەکانمان پێیـان وایـە پێویست ناکات لەناتەواویـەکانی گەلەکـەمان کۆڵینـەوە، چـونکە لەدیـدی وانـدا ئـەو ناتەواویانـە لـە بـارودۆخ و کـەش و هەوایـەکی ەسەرچودا دروست بوگن، هەر گا ئەو بارودۆخانـە گـۆڕان دەست بـەجێ ناتەواویـەکانی ەلیش لەتەکیدا دەڕۆن، و هیچ گرفتێ لەئارا دا نامێنێ.

ئەم ڕایەی لەساڵانی ڕابردوودا شوێنکەوتوانێکی زۆری هەبوو، کە دەمـارگیری بـون و ەدلگەرمیـەکی سـەختەوە بـەرەڤانیان لـێ دەکـرد، وەلـێ بـەم دواییانـە شـوێنکەوتەکانی ێدی هێدی لە کەمی دەدەن، بەتایبەت پاش ئەوەی توێژینـەوە کۆمەڵایەتیـە نـوێ کـان وچەڵی و ناڕاستی بۆچونەکەیانی سەلماند.(١٢)

هەنـدێ خڵتـەی فیکـری و کۆمەڵایـەتی هـەن کـە لـە مـاوەی چـەندین وەچـەدا بـە ولاییەکانی دەرونمانەوە نیشتون، بۆیە ناگونجێت تەنها بەگۆڕانی سیستەمی ئابوری و امیاریمان دەست بەجێ ئەو خڵتەنیشتوانە لەناو بچن.. چونکە بەڵخێ نیە لـە ڕۆژێکـدا روست بوبێ تا لەڕۆژی دوەمدا ئاسەواری نەهێڵدرێ.. بەڵکو بەهێزترین گومان ئەوەیـە

کە تا ماوەیەکی دور ودرێژ کاریگەر دەبێت لەسەر ڕەفتار وئاکارمان.. تەنانەت لەوانەشە ببێتە کۆڵەکەی هەموو ئەو کەسانەی کە دەیانەوێت گۆبەنگ بۆ ڕژێمە تازەکەمان بنێنەوە. ئێمە پێویستمان بە شۆڕشی فیکری و سۆسیۆلۆژی هەیە، وەك چۆن ئاتاجمان بەشۆڕشی رامیاری و ئابوری هەیە.. بۆیە ئێمە چاوەڕوانی ئەوە ناکەین لە شۆڕشەکەمان کە بەڕێبازی ڕێکی خۆیدا بڕوات، ئەگەر نەتوانین ڕێنمایی گەل بکەین بۆ ئەو خڵتە نیشتوانەی نێو (ئاوەزی ناوەکی)یان، کە دەخزێنە نێو قەوارەی کۆمەڵایەتیان و ژیانیان لێ پڕدەکات لە کۆسپ و لەمپەر.

شالیارێکی شۆڕشگێڕ:

یەکێك لەوەزیرەکانی (مەعاریف) لەسەردەمی شۆڕشدا بانگهێشتی مامۆستاکانی کرد بۆوەی لە نوسینگەی خۆی دا لەدیوانی وەزارەت کۆبونەوەی لەگەڵدا گرێ بدەن. مەبەست لەو کۆبونەوەیە ئەوە بوو، شۆڕشەکەمان وەك چۆن شۆڕشێکی ڕامیاری و کۆمەڵایەتیە ئاوها شۆڕشێکی فیکری و کۆمەڵایەتیش بێت.. وەزیرەکە داوای لە ئامادەبوان کرد ڕۆڵی خۆیان لەو ڕودوە بگێڕن.

وەزیرەکە بیرۆکەیەکی مەزنی پێ بوو، ئامادەبوان پێی سەرسام بوون و بەڵێنیان دا هاوکاری بکەن و پشتگیری بن، منیش یەکێك بووم لە ئامادەبوان، منیش وەك هاوڕێکانی دیکەم بەڵێنی هاوکاریم دا بەوەزیر، بەڵام زۆر بەداخەوە! دواتر بەڵێنەکەمم شکاند و لێی پاشگەز بومەوە.

لێرەشدا ئەو قسەیە دووبارە دەکەمەوە کە پێشتر کردومە: ئێستاکە ئێمە پێویستمان بە جۆرە نوسەرێکیترە، جیاواز لەو شێوە نوسەرانەی جەنابی وەزیر گەرەکیەتی. کاتەکە، کاتی ئەو نوسەرەیە کە بەشێوازی توند وپاراو بەرەو کامڵ و تۆکمەکردنی کۆمارەکە دەچێت، نەك کاتی ئەو نوسەرە (سارد)ەی کە لەسەر گردۆڵکەیەك ڕادەوستێ و بەدوی هەڵە و ناتەواویەکاندا دەگەڕێت و لەم ڕوەشەوە جارێ ڕاستی دەپێکێ و چەندین جاری دیکەش هەڵە دەکات.

عەبدولکەریم قاسم:

بەرلەوەی کۆتایی بەم (وتەی ماڵئاوایی)ە بهێنم، دەخوازم ئاماژە بکەم بۆ هەڵوێستی پێشەوا (عەبدولکەریم قاسم) لەم قۆناغە کۆمەڵایەتیە گرنگەی مێژووەکەماندا.. ئەو پیاوە پتر لەجارێك ڕای گەیاندوە کە لەسەروی ئارەزوو ڕەوتەکانەوەیە. بڕوام وایە لەو قسەیەدا راستگۆیە. لەگەڵ ئەوەشدا من ناتوانم ئەو هەڵوێستەی بەوە بژمێرم کە خاڵیە لە وردبینی و قەڵس بوون.

ئەو سەرکردەی پارت نیە، بەڵکو سەرکردەی وڵاتێکە تیایدا پارتەکان ململانێی یەکدی دەکەن. بەم پێودانگە پتر لە هەر سەرکردەیەکی دیکەی حیزبی ڕووبەڕوی سەراسیمەبون دەبێتەوە.. هەر چەندە بیر لە قەڵسی هەڵوێستی ئەو کابرایە دەکەمەوە هەست بەو قورساییە زۆرە دەکەم کە کەوتۆتە سەر شانی ـ خودا یارمەتی بدا!

لەلایەکەوە ناتوانێ گرنگی دلگەرمی میللی لە پشتگیری کردنی شۆڕشدا فەرامۆش بکات، ئەو شۆڕشەی دوژمنانی لەسەر زۆر بوون، هەروەها ناشتوانێ لەگەڵ ئەو دلگەرمیە دا ڕێ بکات تا سەر ڕادەیەی دەمارگیرەکان دەیانهەوێ..

لە لایەك وڵاتێکی لەبەردەستدایە کە پێویستی بەسەقامیگریە، لەو لاشەوە شۆڕشێکی هەیە کە پێویستی بە پشتیوانیە، بۆیە ئەو کابرایە پێویستە جارێك بەم لادا بنوارێ و جارێك سەرنج لەو لا بدات.

من بۆخۆم هەست بەدەستەوسانی دەکەم لە ڕێکخستن و بەڕێوەبردنی پۆلێکی قوتابیاندا لەکاتێکدا دەمبەدمە و ناکۆکی دەکەوێتە نێوانیانەوە، ئیدی ئەبێ حاڵی ئەو پیاوە چۆن بێ کە شۆڕشێکی گەورەی وەك شۆڕشی (١٤ی تموز) بەڕێوە دەبات لەکۆمەڵگەیەکی وەکو کۆمەڵگەی عێراقی دا.

هەر چۆن بێت، پێویستە سەرمان دانەوێنین بۆ دان نان بە لێهاتوویی ئەو کابرایەدا، لەسەرکردایەتی کردنی کەشتی ئەم وڵاتەدا لەنێو ئەو هەموو شەپۆلە سەرشێتەدا.

پەراوێزەكانی وتەی ماڵئاوایی:

١ـ بنواره: الاستعمار اعلى مراحل الرأسمالية، ل ٥ ـ ٦.

٢ـ بنوارە: Veblen, Theory of Leisure Class

٣ـ لەنێو بازرگانەكاندا چەند برایەك دەناسم كە لەشەقامی ڕەشید كۆگایەكی گەورەیان هەیە و، لە هەموو كەس زیاتر لە بازرگانیەكەیاندا سەركەوتنێكی گەورەیان بەدەست هێنا، لەم سەركەوتنەشیاندا پەنایان بردوە بەر خۆنزیك كردنەوە و ماستاوچێتی بۆ دەستەڵات دارانی دەوڵەت و وەزیرەكان، بەرتیل یان پێ دەدان و كاڵای گرانبەهاشیان بەنرخی هەرزان پێ دەدان.. ئێمەش ئاواتە خوازین ئەو كەسانەو هاوشێوەكانیان ڕیسوا ببن لەدوای واژگون بونی ئەو سەردەمە ستەمكارە قێزەونە.

٤ـ بنوارە: محمد عبدة، نهج البلاغة، ج٢، ل ١٩٨.

٥ـ لەنێو ڕۆشنبیریی میللی و شۆڕشگێری كوردیش دا ئەو چینەی مامۆستا علی الوردی بە (ئاژاوەچی یان غەوغا) ناویان دەبات، پانتاییەكیان داگیر كردوە، لە ساتەوەختەكانی ڕاپەڕینەكەی گەلی كوردستان دا ئەو چینە بە ڕونی بەدەر كەوتن و دەستیان گردە تاڵان وبڕۆ لە پەنای ڕاپەڕین و ڤین و تۆڵەی بەرینی خەڵكی ستەمدیدەدا خزمەتی بەرژەوەندیەكانی خۆیان دەكرد، لەئەدەبیاتی كوردی دا ئەو چینە بە (فەرهودچییەكان) ناوزەد كران. وەرگێر.

٦ـ بنوارە: Young, Social Psychology, P 397

٧ـ بنوارە: علي الوردي، خوارق اللاشعور، ج١، ل ٢٧٢ ـ ٢٧٣.

٨ـ بنوارە: ماركس و انجلز، البيان الشيوعي، ل ٢٨.

٩ـ بنوارە: القرآن الكريم، سورة السجرة، آيه ٢٤.

١٠ـ دەمەوێ ئەم هەلە بقۆزمەوە و ستایش و سوپاسی قوتابیەكانم بكەم لە كۆلێژە جیاجیاكاندا... لە زۆرێك لەو قوتابیانە هەستم بە ڕۆحی زانستی و ئارەزووی جەدەلی

زانستی کردوە. گەر ئەو نەبوایە ناچار دەبوم واز لە (تەدریس)یش بێنم، وەك چۆن ناچار بوم واز لە نوسین و دانان بێنم.

١١ـ هەندێ لەمامۆستایان ڕەخنەیان هەبوو لە واژەی (کەسێتی دوو جەمسەر) کە وەسفی خەڵکی عێراقم پێ کردوە، بەلایانەوە واژەیەکی زانستی نیە، من تکام وایە لەو مامۆستا بەڕێزانە لە ڕوی وێناکردنی واقعی حاڵەوە سەرنج لەو واژەیە بدەن، نەك لەڕوی دەربڕینەوە، بەلای منەوە راستی واتا گرنگترە لە (لفظ).

١٢ـ بنوارە: ابراهیم کبە، نظرة سریعە في تطور النظام الاقتصادي، ل٩.. وە بنوارە: ماوتسی تونگ، حول التناقض، ل ٤٥ ـ ٤٦.

زنجیرەی بڵاوکراوەکانی (خانەی چاپ و پەخشی ڕێنما)

ز	ناوی کـــتێب	بابـــەت	نووســـــــەر	وەرگێـــــڕ	ساڵی چاپ
١	هونەری هاوڕێگرتن /چاپی یەکەم	دەروونزانی	دیل کارنجی	عدنان سجادی	٢٠٠٤
٢	عەشقێکی شووم /چاپی یەکەم	ڕۆمان	طیبە ی تشکینی	فواد کەوڵۆسی	٢٠٠٤
٣	ڕێبەری کابان /چاپی یەکەم	دروستکر دنی خۆراك	دەستەیەك	محمد وەسمان	٢٠٠٥
٤	خۆشەویستی قۆناغەکان و پەرە پێدانی / چاپی یەکەم	دەروونزانی کۆمەڵایەتی	ناصرجرجیس	کەمال عەلی	٢٠٠٥
٥	حەوتتایبەتمەندیکەسە سەر کەوتووەکان / چاپی یەکەم	دەروونزانی	ستیفن.ر. کویی	عمران هاواری	٢٠٠٥
٦	کەسێتی خۆت بناسە /چاپی یەکەم	دەروونزانی	سهام ابوروس	دیاری عەلی	٢٠٠٥
٧	من و میکانیزمەکانی بەرگری / چاپی یەکەم	دەروونزانی	انا فروید	هەژار جوانڕۆیی	٢٠٠٥
٨	دەروونزانی ورفتار /چاپی یەکەم	دەروونزانی	فرانك .س . کابریز	سۆران خورماڵی	٢٠٠٥
٩	یانەی دڵان / چاپی دووەم	شیعر	حەمە عەلی مەدهۆش	....	٢٠٠٥
١٠	ڕەخنە لە بەختیار عەلی / چاپی یەکەم	ڕەخنە و لێکۆڵینەوە	تەمائەحمەدڕەسوڵ و حەمەئەحمەدڕەسوڵ	....	٢٠٠٥
١١	خەونەکان لەنێوان زانست و بیروباوەڕدا /یەکەم چاپی	لێکۆڵینەوە	د.عەلی وەردی	عەبدوڵا جەبار	٢٠٠٥

Xeunekan
Le Newan Zanistu Biru Bawerda

بەشەکانی ئەم پەرتوکە :

لەسەرەتای ئەم پێشەکیەدا ونامـــاژەم کرد بۆ ئەوەی ئەم پەرتـــوکە کراوەتە سێ بەش . شیاوی گوتنە مەبەســتی یەکەمینی دانـــانی ئەم پەرتوکە لەبەشی یەکەمیدا قەتیس دەبێت ، چونـــکە لەم بەشەدا لەرووی کۆمـــەلایەتییەوە تاوو توێی خەون دەکەین . بەلام دوای ئەوەی دەستم بەتـــال بوو لەنووسیـــنی ئـــەم بەشە هەستم کـرد ، بابەتەکە ناتەواو دەردەچێت ، ئەگەر هاتوو توێژینەوەیەکی لەمەر بیردۆزو بۆچوونەکانی تایبەت بە خـەون ، بەدوادا دەنوسرێت ...

ئەم بیردۆزو رایانەش دابەش دەبن بۆ دووبەش . لقێکیان لە خەون دەکۆلێتەوەو لە ژێر رووناکی (زانستی شیکردنەوەی دەروونی) دا ، لقەکەی دیکەشیان لەخەون دەکۆلێتەوە لە ژێر رووناکی زانستێکی نوێدا ، کە هەنوکە ناونراوە (زانســـتی پاراسایکۆلۆژی) . لەبەر ئەوە لە بەشی دووەمدا هەولمداوە بیردۆزەدەرونیەکانی تـــایبەت بەخـەون کورت بکەمـەوە . پاشـان لەبەشی سێیەمدا هەولـم داوە بیر دۆزە پاراسایکۆلۆژیەکان کورت بکەمەوە.

لە بلاوکراوەکانی خانەی چاپ و پەخشی رێنمـــا
٠٧٧٠١٥٧٤٢٩٣

نرخی (٦٠٠٠) دینار